

Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát
válaszlehetőségek a XXI. század
Kelet-Közép-Európájában

Nemzetközi Földrajzi Konferencia
Beregszász, 2016. március 31–április 1.

«Соціально-географічні виклики в Східно-
Центральній Європі на початку XXI століття і
пошуки адекватних відповідей»

Міжнародна наукова географічна конференція
м. Берегове, 31 березня–1 квітня 2016 р.

Social Geographical Challenges and Search for
Adequate Answers in East-Central Europe of the
21st Century

International geographical conference
Berehove (Beregszász), March 31–April 1, 2016

Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát
válaszlehetőségek a XXI. század
Kelet-Közép-Európájában

Nemzetközi Földrajzi Konferencia
Beregszász, 2016. március 31–április 1.

«Соціально-географічні виклики в Східно-
Центральній Європі на початку XXI століття і
пошуки адекватних відповідей»

Міжнародна наукова географічна конференція
м. Берегове, 31 березня–1 квітня 2016 р.

Social Geographical Challenges and Search for
Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st
Century

International geographical conference
Berehove (Beregszász), March 31–April 1, 2016

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute
Beregszász / Берегове / Berehove, 2016

УДК 911.3:300(4)

ББК 65.04(4)

T-32

A kötet a 2016. március 31–április 1.-jén Beregszászon megtartott „Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában” c. nemzetközi földrajzi konferencia anyagait tartalmazza.

Збірник включає матеріали міжнародної наукової географічної конференції „Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей”, що відбулася 31 березня–1 квітня 2016 р. у м. Берегове.

The volume contains the materials of the international geographical conference „Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century” that took place on March 31–April 1, 2016 in Berehove.

Szerkesztőbizottság: *Berghauer Sándor, Dnyisztrjanszkij Miroszlav, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Izsák Tibor, Jakab Natália, Molnár József, Molnár D. István, Papp Géza, Sass Enikő, Vince Tímea.*

Редакційна колегія: *Бергхауер О., Вінце Т., Генці Ш., Дністрянський М., Іжак Т., Молнар Й., Молнар Д. С., Пapp Г., Фодор Д., Шап Е., Якоб Н.*

Edited by: *Sándor Berghauer, Myroslav Dnistrians'kyi, Gyula Fodor, Sándor Gönczy, Tibor Izsák, Natália Jakab, József Molnár, István Molnár D., Géza Papp, Enikő Sass, Tímea Vince.*

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó* / Відповідальний за випуск: *Орос І.* / Responsible for the edition: *Ildikó Orosz*

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

For the contents of the essays published the responsibility lies with the authors.

A kötetben található tanulmányokat a konferencia Tudományos Tanácsa lektorálta.

Матеріали видання рецензовані Науковою радою конференції.

The studies of the volume were proofread by the Scientific Council of the conference.

A konferenciát és a kiadvány megjelenését a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatja.

ISBN 978-617-7404-01-8

© a szerzők, 2016 / © автори, 2016 / © the authors, 2016

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda, Beregszász
Felelős vezető: Lacz Csilla

A konferencia Tudományos Tanácsa

1. **Benedek József**, PhD, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, az Egyetemi Szenátus alelnöke; Kolozsvár, Románia
2. **Dnyisztrjanskij Miroszlav**, DSc, professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék, Lvivi Ivan Franko Nemzeti Egyetem, Ukrajna Földrajza Tanszék; Lviv, Ukrajna
3. **Fodor Gyula**, PhD, rektorhelyettes, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Beregszász, Ukrajna
4. **Kocsis Károly**, DSc, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének igazgatója, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke, a Miskolci Egyetem Földrajz–Geoinformatikai Intézetének igazgatója; Budapest–Miskolc, Magyarország
5. **Mezencev Kosztyantin**, DSc, professzor, Kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék; Kijev, Ukrajna
6. **Michalkó Gábor**, DSc, egyetemi tanár, az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének tudományos tanácsadója, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék; Budapest, Magyarország
7. **Miklós László**, DSc, professzor, Zólyomi Műszaki Egyetem, Ökológia és Környezetvédelmi Kara; Zólyom, Szlovákia
8. **Nemes Nagy József**, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; Budapest, Magyarország
9. **Péti Márton**, PhD, igazgatóhelyettes, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; Budapest, Magyarország
10. **Pidhrusnij Hrihorij**, DSc, tudományos főmunkatárs, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Társadalomföldrajzi Kutatások Részlegének vezetője; Kijev, Ukrajna
11. **Rudenko Leonyid**, DSc, professzor, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia rendes tagja, az UNTA Földrajztudományi Intézetének igazgatója; Kijev, Ukrajna
12. **Süli-Zakar István**, DSc, egyetemi tanár, professor emeritus, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; Debrecen, Magyarország
13. **Tkacsenko Tetyana**, DSc, professzor, tanszékvezető, Kijevi Nemzeti Kereskedelmi–Közgazdasági Egyetem, Turizmus és Rekreáció Tanszék; Kijev, Ukrajna

Наукова рада конференції

1. **Йожеф Бенедек**, PhD, професор, географічний факультет Університету ім. Бабеша–Бойаї, віце-президент Сенату університету; м. Клуж-Напока, Румунія.
2. **Мирослав Степанович Дністрянський**, доктор географічних наук, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, професор кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка; м. Львів, Україна.
3. **Карой Кочіш**, DSc, професор, член-кореспондент АН Угорщини, директор Інституту географії НДІ астрономії та землезнавчих наук АН Угорщини, голова Комітету угорської науковості за кордоном при президентові АН Угорщини, директор Інституту географії–геоінформатики Мішкольцьського університету; м. Будапешт–Мішкольц, Угорщина.
4. **Костянтин Володимирович Мезенцев**, доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; м. Київ, Україна.
5. **Габор Міхалко**, DSc, професор, науковий радник Інституту географії НДІ астрономії та землезнавчих наук АН Угорщини, професор кафедри економічної географії та футурології Будапештського університету ім. Корвінуса; м. Будапешт, Угорщина.
6. **Ласло Міклош**, DSc, професор факультету екології та охорони довкілля Зволеньського технічного університету; м. Зволен, Словаччина.
7. **Йожеф Немеш Надь**, DSc, професор кафедри регіональних наук Університету ім. Етвеша Лоранда; м. Будапешт, Угорщина.
8. **Мартон Петі**, PhD, заступник директора Національного стратегічного інституту досліджень; м. Будапешт, Угорщина.
9. **Григорій Петрович Підгрушний**, доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач Відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна.
10. **Леонід Григорович Руденко**, доктор географічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна.
11. **Тетяна Іванівна Ткаченко**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету; м. Київ, Україна.
12. **Дюло Дюлович Фодор**, PhD, проректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; м. Берегове, Україна.
13. **Іштван Шюлі-Закар**, DSc, заслужений професор у відставці кафедри соціальної географії та територіального розвитку Дебреценського університету; м. Дебрецен, Угорщина.

The Scientific Council of the conference

1. **József Benedek**, PhD, professor, Babeş–Bolyai University of Sciences, Faculty of Geography, vice-president of the University Senate, Cluj-Napoca, Romania
2. **Myroslav Dnistrians'kyy**, DSc, professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Department of Geography and Tourism (Berehove, Ukraine); Ivan Franko National University in Lviv, Department of Geography of Ukraine (Lviv, Ukraine)
3. **Gyula Fodor**, PhD, vice-rector, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute; Department of Geography and Tourism (Berehove, Ukraine)
4. **Károly Kocsis**, DSc, professor, corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA); director of the MTA Research Centre for Astronomy and Earth Sciences; president of the MTA Hungarian Scientism Abroad Presidential Committee; director of the Institute of Geography and Geoinformatics at the University of Miskolc (Budapest–Miskolc, Hungary)
5. **Kostiantyn Mezentssev**, DSc, professor, Taras Shevchenko National University in Kyiv, Department of Economic and Social Geography (Kyiv, Ukraine)
6. **Gábor Michalkó**, DSc, professor, scientific consultant of the MTA Research Centre for Astronomy and Earth Sciences; Corvinus University in Budapest, Department of Economic Geography and Futurology (Budapest, Hungary)
7. **László Miklós**, DSc, professor, Polytechnic University in Zvolen, Faculty of Ecology and Environmental Protection (Zvolen, Slovakia)
8. **József Nemes Nagy**, DSc, professor, Eötvös Loránd University of Sciences, Department of Regional Sciences (Budapest, Hungary)
9. **Márton Péti**, PhD, vice-director, Research Institute for National Strategy (Budapest, Hungary)
10. **Hryhoriy Pidhrushnyy**, DSc, chief fellow scientist, head of the Social Economic Research Section at the Institute of Geography of the Ukrainian National Academy of Sciences (UNTA, Kyiv, Ukraine)
11. **Leonid Rudenko**, DSc, professor, regular member of the Ukrainian National Academy of Sciences, director of the UNTA Institute of Geography (Kyiv, Ukraine)
12. **István Süli-Zakar**, DSc, professor emeritus, University of Debrecen, Faculty of Natural Sciences and Technology, Department of Social Geography and Regional Development Planning (Debrecen, Hungary)
13. **Tetiana Tkachenko**, DSc, professor, head of department, National University of Trade and Economy in Kyiv, Department of Tourism and Recreation (Kyiv, Ukraine)

Tartalom / Зміст / Contens

Előszó.....	14
Передмова.....	15
Preface.....	16
Слово до учасників конференції.....	17
A konferencia résztvevőihöz.....	18
For the Participants of the Conference.....	19
Plenáris előadások / Пленарні доповіді / Plenary Lectures	20
<i>Kocsis Károly – Michalkó Gábor – Szabó Balázs</i>	
– Balizs Dániel – Varga György: Az európai gazdasági térségbe (EGT) irányuló nemzetközi migráció térbeli sajátosságai (2014–2015).....	21
<i>Мезенцев К. – Мезенцева Н.: Міста України: мозаїка в просторі, що змінюється</i>	34
<i>Руденко Л.Г. – Лісовський С.А. – Маруняк Є.О.: Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції</i>	42
<i>Szász Jenő: Kárpát-medencei szintű és nemzetstratégiai megközelítésű gazdasági és fejlesztési lehetőségek</i>	50
Népesség- és társadalomföldrajz / Географія населення та соціальна географія / Population and Social Geography	55
<i>Antipova, Ekaterina: Small Towns of Belarus: Demographic Features and Role in the Settlement System</i>	56
<i>Balizs Dániel: Mérheterlen? – Módszerek az etnikai asszimiláció nyomonkövetésére</i>	62
<i>Benedek Viktória: Kárpátalja népességszámának alakulása 2008–2015 között</i>	71
<i>Bognár Csaba: Regionalitás és jogrendszer a digitális világban</i>	79
<i>Csernicskó István: Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló ukrajnai törvény demográfiai háttere</i>	87
<i>Erőss Ágnes: Ünnepek és terek: epizódok Beregszász szimbolikus tereinek életéből</i>	97
<i>Fodor, Gyula: Interethnic Relationships in Transcarpathia in the Mirror of a Prominence Inquiry</i>	104
<i>Гукалова І.В.: Соціальна географія: контури науки в умовах викликів сьогодення</i>	110
<i>Illés, Sándor: Circulation of Aliens Related to Hungary</i>	117

<i>Józwiak, Ignacy – Lugosi, Nicole V.T.: The Role of Nationalist Narratives and Myths in the Changing Dynamics of Mobility Between Ukraine and its Western Neighbours.</i>	123
<i>Kóródi Tibor – Siskáné Szilasi Beáta: A XXI. századi magyar populáció migrációs szándékának térbeli vizsgálata</i>	134
<i>Kovály Katalin: A Csehországba irányuló ukrán munkaerő-migráció sajátosságai és annak hatása az ukrainai gazdaságra</i>	142
<i>Lőrincz András – Prieger Adrienn: A szíriai menekültek társadalmi és jogi hatásai Délkelet-Anatoliára</i>	150
<i>Molnár D. István: A városi lakosság számának változása Kárpátalján az ezredfordulót követően (2001–2015)</i>	158
<i>Молнар Й.Й.: Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування</i>	166
<i>Немець Л.М. – Сегіда К.Ю. – Гусєва Н.В. – Баріло І.М.: Особливості одно- та двоцентричних моделей просторового розвитку територій (на прикладі Харківської та Полтавської областей)</i>	175
<i>Pásztor István Zoltán – Péntes János: A cigányság területi viszonyai és az etnikai csere folyamata Magyarországon</i>	181
<i>Підгрушній Г.П.: Динаміка мережі міських поселень України та проблеми удосконалення просторової організації суспільства</i>	189
<i>Seres Attila: Az 1930. évi romániai népszámlálás etnikai kimutatásainak interpretációi</i>	195
<i>Sipos, Anna Magdolna: Ranking of Geography Periodicals Based on International Rating Systems</i>	203
<i>Siskáné Szilasi Beáta – Kóródi Tibor – Vadnai Péter: Menni vagy maradni? Egyetemisták kivándorlási szándékának statisztikai vizsgálata</i>	211
<i>Süli-Zakar István – Pálóczi Ágnes – Kóti Tibor: A magyarországi cigányság integrációjának társadalomföldrajzi alapjai</i>	218
<i>Szónokyné Ancsin Gabriella: A népesség öregedésének vizsgálata</i>	228
<i>Tátrai, Patrik: Changing ethnic geography and changing assimilation patterns in the Nitra district, Slovakia</i>	236
<i>Tolnai Gábor: Színváltás? A budapesti átmeneti zóna déli, duna-parti részének átalakulása</i>	244
<i>Gazdaságföldrajz / Економічна географія / Economic Geography</i>	251
<i>Bajor Tibor: Kárpátalja közlekedéslogisztikai rendszere</i>	252

<i>Berki Márton</i> : A posztfordista átmenet sajátosságai Kelet-Közép-Európában – Tőkefelhalmozási rezsimváltások a francia Regulációs Iskola politikai gazdaságtani megközelítésében	259
<i>Kozma Gábor</i> : A sporttal foglalkozó társas vállalkozások települési jellemzői Magyarországon	268
<i>Сеньків М.І.</i> : Суспільно-географічний аналіз розподільчої логістики товарних потоків у Західному регіоні України	276
<i>Смочко Н.М.</i> : Промислові (індустріальні) парки типу «Greenfield» як інноваційні територіальні моноутворення	281
<i>Zsótér, Brigitta – Karácsonyi, László</i> : Population's Satisfaction Survey Related to the Investments in Tápé (2004–2014)	286
<i>Régiók és határok / Регіони та кордони / Regions and Borders</i>	294
<i>Benedek József – Kocziszky György</i> : Területi folyamatok a Kárpát-medencében	295
<i>Дністрянський М.С.</i> : Територіально-політична ситуація в південних і східних макрорайонах України в контексті проблем національної безпеки	307
<i>Fejes Norbert</i> : A külkereskedelem szerepének értékelése Kárpátalja gazdaságának növekedésében	315
<i>Hajdú Zoltán</i> : A déli magyar államhatárok funkcionális kihívásai, 2014–2015	328
<i>Izsák Éva – Csébi Márk – Vanyúr Blanka</i> : A migránskrízis vizsgálata a budapesti városi térben és a déli országrész virtuális terében	335
<i>Janek István</i> : Csehszlovák–magyar diplomáciai tárgyalások a lakosságcseréről 1945–46-ban és annak következményei a népelességre	342
<i>Koltai Zoltán – Zádori Iván</i> : A legsikeresebbnek vélt magyarországi lakóhelyek	350
<i>Корома Н.С.</i> : Проблема ідентичності в Балто-Чорноморському просторі	358
<i>Miklós, László – Izakovičová, Zita – Špinerová, Anna</i> : The boundaries in the landscape	362
<i>Nagy, Miklós Mihály</i> : Територіально-політична ситуація в південних і східних макрорайонах України в контексті проблем національної безпеки	372
<i>Patay Tünde</i> : A migrációs kihívások és megoldások regionális sajátosságai	380

<i>Patkós Csaba: Homeopátiás vidékfejlesztés: LEADER akciócsoportok Kelet-Közép-Európában</i>	388
<i>Pólin Lénárd: Vidékföldrajzi vizsgálatok a Beregszászi járás területén</i>	394
<i>Rác Szilárd: A magyar–horvát határon átnyúló együttműködések sajátosságai és térszerkezeti alapjai</i>	401
<i>Réti Tamás: Határ régiók, befektetések, növekedési esélyek Kelet-Közép-Európában</i>	409
<i>Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor – Bozsó Péter: Az EU, mint 'puha birodalom' és a nyugat-balkáni nemzetépítések</i>	416
<i>Suti Zoltán: Határok nélkül a héthatáron át</i>	424
<i>Szabó, Lajos: The Multicriteria Evaluation Method of Branch Lines</i>	432
<i>Szabó, Renáta – Nemerkenyi, Zsombor: The Cartographic Background of the National Atlas of Hungary</i>	440
<i>Tőkés Tibor: A modern francia területfejlesztés első időszaka 1945–1963</i>	446
<i>Тимошенко В.В.: Чинники формування сецесіонізму в Центральній Європі</i>	454
<i>Verrasztó, Zoltán: Society and its Environment</i>	458
<i>Turizmus / Туризм / Tourism</i>	466
<i>Bácskainé Pristyák Erika: Várható tendenciák a külterületek turisztikai hasznosítási lehetőségeiben, tanyás területek példáját kiemelve</i>	467
<i>Czinke Réka – Benkhard Borbála: Kastélyturizmus – a név kötelez?</i>	475
<i>Drotár Nikolett – Hanusz Árpád: A falusi turizmus szerepe a vidékfejlesztésben</i>	482
<i>Дук Н.М. – Суматохіна І.М.: Індустріальна спадщина як елемент рекреаційного потенціалу промислових регіонів</i>	491
<i>Ficsór Kitti – Benkhard Borbála: Tematikus út, mint szemléletformáló és vidékfejlesztő turisztikai termék a Bükkalján</i>	495
<i>Gyuricza László – Nagy Orsolya – Péterfi Judit: Utazási szokások és nemzeti identitás összefüggései felmérés székelyföldi, kárpátaljai és muravidéki diákok körében</i>	502
<i>Horváth Zoltán – Köbli Ádám: Az együttműködés lehetőségei és kockázatai két szomszédos fürdőváros példáján</i>	511
<i>Izsák Tibor: A falusi turizmus fejlődésének problémái Kárpátalján, Vári település példáján</i>	519
<i>Ляшук М.М. – Ляшук О.С.: Природні передумови функціонування готельно-ресторанного господарства Волинської області</i>	525

<i>Nagy Orsolya – Nagy István – Gyuricza László: Méhtherápiás házak, mint turisztikai vonzerő Kárpátalján.....</i>	528
<i>Sass Enikő – Bártfai Endre György: Bortermelés kárpátalján és az ezzel összefüggő turisztikai lehetőségek.....</i>	535
<i>Смирнов І.Г. – Мішеніна Н.О. – Бондарчук Ю.С.: Геологістична організація туристичного простору (на прикладі сакрального туризму)</i>	543
<i>Смирнов І.Г. – Мішеніна Н.О. – Бондарчук Ю.С.: Концептуальні основи геологістичної організації туристичного простору міста (на засадах сталого розвитку).....</i>	551
<i>Єрко І.В.: Культурно-дозвіллева діяльність Волинської області як складова розвитку туризму регіону.....</i>	555
<i>Környezeti problémák / Проблеми довкілля / Environmental Problems</i>	562
<i>Berki Imre – Teleki Balázs – Zagyvai Gergely: A légszennyezés, a klímaváltozás és az invázió együttes hatása erdeinkre</i>	563
<i>Csoma Zoltán – Hadnagy István – Csoma Zsuzsanna – Bondarcsuk Tatjana – Balog Nóra: Esszenciális mikroelemek felvehető mennyiségének területi eloszlása Kárpátalja mezőgazdasági területeinek talajaiban.....</i>	570
<i>Лісовський С.А. – Маруняк Є.О. – Чехній В.М.: Конфлікти, що виникають у процесі створення заповідних територій та шляхи їх вирішення</i>	578
<i>Мельничук А.Л. – Денисенко О.О. – Гнатюк О.М.: Природно-техногенна безпека України та її регіонів: основні напрями до вдосконалення управлінського механізму</i>	587
<i>Mika, János: Environment in the UN Sustainable Development Goals (2016–2030) with a Comparison to Official Indicators in Hungary</i>	591
<i>Németh Róbert: Társadalom és környezete a geoinformatikus szemével</i>	600
<i>Simonyi, Péter: Interpretation of Sustainable Development in Terms of Geography</i>	608
<i>Vince Tímea – Szabó György: A nehézfémek vertikális megoszlása Beregszász talajaiban</i>	616

ELŐSZÓ

A XXI. század elejét a tudományos-technikai fejlődés újabb mér-földkövei fémjelzik, melyek között előkelő helyet foglal el az információ továbbítás és a közlekedés eszközeinek forradalmasítása, illetve további tökéletesítése. A köztudatban ezzel összefüggésben gyökeret vert a világ beszűkülésének, a „távolság zsarnoksága” leküzdésének, a földrajzi tér zsugorodásának, eljelentéktelenedésének a gondolata. Párhuzamosan vetődnek fel időről időre a földrajzi szemléletet, a tér jelentőségét, a geográfiai irányultságú vizsgálatokat leértékelő eszmefuttatások.

Azonban ha csak az utóbbi egy-két év globálpolitikai, illetve világgazdasági, valamint regionális léptékű eseményeit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a földrajzi térben elfoglalt helyzet, a szomszédsági, tagoltsági és tranzitviszonyok továbbra is azok egyik meghatározó tényezőjeként szerepelnek. Példaként említhetném akár Magyarország és a tömeges illegális nemzetközi migráció, akár az Ukrajna keleti részén kibontakozott háborús helyzet esetét: a földrajzi fekvés mindkét esetben megkerülhetetlen összetevője mind az események alakulásának, mind a lehetséges megoldások keresésének.

Nem kétséges, tehát, hogy a XXI. században a tér tudományának, a geográfiának továbbra is meghatározó feladata van a társadalmi kihívások feltárásában és elemzésében, valamint az azokra adható adekvát válaszlehetőségek megtalálásában Kelet-Közép-Európában ugyanúgy, mint a világ bármely részén. A társadalomföldrajzi problémák jelentkezésének nemzetközi jellege ugyanakkor indokoltá teszi a kiütkeresés határokon átnyúló összehangolását. Bízom benne, hogy a *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában* Nemzetközi Földrajzi Konferencia, melynek kötetét a kedves olvasó a kezében tartja, ha önmagában nem is oldja meg a vázolt problémákat, ám fórumot biztosítva azok megtárgyalásának, hozzájárulhat azok hatékony kezeléséhez.

Kocsis Károly
az MTA levelező tagja,
az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének
és a Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatika
Intézetének igazgatója

ПЕРЕДМОВА

Початок ХХІ століття ознаменований новими звершеннями науково-технічного прогресу, серед яких провідне місце займає бурхливий розвиток інформаційних й транспортних комунікацій. З огляду на це в суспільній думці утвердилися стереотипи про звуження світу, подолання «диктату відстані», а відтак і зменшення значущості географічного простору. Водночас з'являються міркування, які девальвують значення географічного підходу, просторового аналізу і загалом – географічних досліджень.

Але, аналізуючи лише політичні та економічні події останніх років глобального та регіонального масштабу, переконуємось, що позиційність в географічному просторі, сусідське положення, територіальний розподіл та транзитні передумови залишаються серед визначальних чинників людського розвитку. Прикладом може слугувати ситуація з масовою нелегальною міжнародною міграцією в Угорщині, або воєнний конфлікт на сході України: географічне положення в обох випадках виступає важливим чинником як розвитку подій, так і пошуку можливого вирішення проблем.

Тому безперечно, що і в ХХІ столітті географія як просторова наука виконуватиме визначальну роль в розкритті та аналізі суспільних викликів, а також в пошуках адекватних відповідей в Східно-Центральній Європі. Так само, як в будь-якій іншій частині світу. Міжнародний характер соціально-географічних проблем також зумовлює необхідність транскордонної координації пошуків оптимальних рішень. Маю надію, що Міжнародна наукова географічна конференція *«Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку ХХІ століття і пошуки адекватних відповідей»*, збірник матеріалів якої читач тримає в своїх руках, якщо безпосередньо і не розв'яже окреслені проблеми, то сприятиме їх ефективному менеджменту.

Карой Кочіш
член-кореспондент АН Угорщини,
директор Інституту географії НДІ астрономії та
землезнавчих наук АН Угорщини,
директор Інституту географії–геоінформатики
Мішкольцького університету

PREFACE

The early decades of the 21st century are hall-marked by newer milestones in scientific and technical development of which the revolutionary improvement of information transmission and means of transport are of distinguished rank. In this context ideas, such as the dwindling of our world, the need of surmounting to the „autocracy of distance” or the shrinking of geographical space and its getting insignificant have become matters of common knowledge. However, parallel with these ideas, theories under-rating the geographical attitude, the significance of geographical space and its investigations also appear from time to time.

On the other hand, it is enough to take a look at the global political, world economic or regional events of the past 1 or 2 years to be able to understand that the location in the geographical space, the neighbourhood, segmentation and transit conditions still play a crucial role in them. For instance, I can mention either the case of Hungary and the mass international migration or the armed conflict arisen in the Eastern Ukraine: in both cases the geographical location is a key element of the course of events as well as of seeking the possible solutions.

Therefore it is unquestionable, that in the 21st century geography as the science of space still plays a decisive role in revealing and analysing social challenges and giving adequate responses to them in East-Central Europe just like in any other part of the world. On the other hand, the international character of social geographical problems makes it reasonable to harmonize our efforts and searches for the way outs across borders. I am confident that the International Geographical Conference entitled “*Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century*”, the proceedings of which you, dear reader, hold in your hands, even if it is not capable of solving the raised problems by itself, can provide a forum for their discussion thus contributing to their effective management.

Károly Kocsis
Corresponding Member of the Hungarian
Academy of Sciences (MTA),
Director of the Geographical Institute at the MTA
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
and of the Institute of Geography and
Geoinformatics at the Miskolc University

СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

З часу появи людини земний простір не тільки її цікавив, а і знаходився в колі її інтересів в основному як ресурс життя. Не дивно, що ця зацікавленість, а пізніше і необхідність спостережень відмін простору, сформувалась у древню науку географію. Земний простір на сьогодні заповнений різними природними, екологічними, соціальними, культурними й іншими об'єктами, що існують на поверхні Землі. Всі ці об'єкти знаходяться у взаємозв'язку, між ними (і в них) здійснюються складні процеси, що призводять до змін окремих властивостей простору. Кожний із процесів міняє характер і силу свого впливу на об'єкти, що є на Землі, під впливом функціонування самих об'єктів, а також різних процесів, що протікають у земному просторі.

Географія, в якій поєднані дослідження природних умов і ресурсів, населення, економіки й наслідків взаємодії Суспільства і Природи, єдина, окрім філософії, наука, яка дає загальне уявлення про інтегральний потенціал території як основний ресурс у розвитку Суспільства, що має різні властивості і який в комплексі забезпечує умови життя людини та живих організмів.

Поєднання всього живого й неживого в певних виділах земного простору формує геосистему, що розвивається за законами природи, але тут втручаються і закони, що уже сформувало Суспільство. Всі геосистеми різного ієрархічного рівня зіштовхуються з кризовими явищами. На ці явища все більше впливає непродумана діяльність самого Суспільства. Існуючій соціально-економічній системі властиві певні вади і недоліки, що викликають кризові явища: виснаження ресурсів розвитку (водні, земельні, лісові, мінеральні, людський потенціал тощо); незбалансованість розвитку і порушеність рівноваги між діяльністю людини та здатністю ландшафтів до самовідновлення; досягнення геосистемою певних меж розвитку, в цьому випадку деградація біосфери буде здійснюватися до тих пір (в разі відсутності розумних дій людини), поки не зникне основний її подразнювач, тобто людина; зовнішній вплив на геосистему, який може мати різний характер, але призводить до її руйнування (космічний, військовий фактори).

Суспільство усвідомило загрози свого існування і переходить від розуміння самодостатності до самообмеження, і це на світовому форумі ООН (1992 р.) отримало в *Порядку денному на XXI століття* назву принципу системного (збалансованого) розвитку.

Складність та багатогранність земного простору і проблеми його розвитку обумовили Оргкомітету вибрати в якості головного напрямку для обговорення на форумі соціально-географічні виклики, що притаманні регіону Східної Європи. Актуальність тематики форуму привабила увагу географів з України і Угорщини. Обговорення таких викликів, виявлення шляхів призупинення чи пом'якшення їх впливу на розвиток регіону і окремих громад, без сумніву, буде певним успіхом проведення конференції.

Я бажаю учасникам конференції подальших цілеспрямованих наукових і управлінських дій, що сприятимуть в цілому поліпшенню умов життя людей регіону.

Леонід Руденко,
академік НАН України,
директор Інституту географії НАН України

A KONFERENCIA RÉSZTVEVŐIHEZ

Az embert – megjelenése óta – nem csak érdeklődés szintjén foglalkoztatták a földi térségek, hanem mint a túléléshez szükséges erőforrások is. Ez az érdeklődés, majd később a térbeli eltérések megfigyelésének szükségessége, vezetett az ősi földrajztudomány kialakulásához. A földi teret különböző természeti, ökológiai, társadalmi, kulturális és egyéb objektumok töltik ki, amelyek kölcsönhatásban vannak, közöttük (és a belsejükben) összetett folyamatok zajlanak, amelyek a tér egyes tulajdonságait is módosítják. Egyben mindegyik folyamat változtatja mind a hatásának a jellegét, mind az intenzitását maguknak az objektumoknak a működése, valamint más – a földi térben lejátszódó – események hatása alatt.

A földrajz, amely egyesíti a természeti viszonyok és erőforrások, a népesség, a gazdaság, valamint a Társadalom és a Természet kölcsönhatása következményeinek a vizsgálatát, az egyetlen olyan tudomány – a filozófián kívül –, amely képes átfogó képet alkotni egy terület integrált potenciáljáról mint a Társadalom fejlődésének fő erőforrásáról, amely különböző tulajdonságokkal rendelkezik, és komplex módon biztosítja az ember és az élővilág életfeltételeit.

Az élő és élettelen sajátos ötvöződése a földi tér bizonyos részein hozza létre a geoszisztémát, amely a természeti törvényeknek megfelelően fejlődik, ám ebbe beavatkoznak olyan törvények is, melyeket a Társadalom alakított ki. A különböző hierarchikus szintű geoszisztémák mindegyike szembekerül válságjelenségekkel. Ezen jelenségekre fokozódó hatással van magának a Társadalomnak az átgondolatlan tevékenysége. A fennálló társadalmi-gazdasági rendszer sajátjai bizonyos hibák és hiányosságok, amelyek kiváltják a krízisjelenségeket: a fejlődési erőforrások kimerítése (vizek, termőföldek, erdők, ásványi, emberi erőforrások stb.); a fejlődés aránytalansága és az egyensúly megbomlása az emberi tevékenység és a tájegységek megújuló képessége között; meghatározott fejlődési határok elérése a geoszisztéma által, amikor is a bioszféra degradálódása addig fog folytatódni (ésszerű emberi beavatkozás hiányában), amíg el nem tűnik az elsődleges ingerforrás, azaz az ember; a geoszisztémára gyakorolt külső hatás, amely jellegében különböző lehet, de annak a pusztulásához vezet (kozmikus vagy katonai tényezők).

A társadalom felismerte a létezésére leselkedő fenyegetéseket és áttérően van az önálló felfogásról az önkorlátozóra, ami az ENSZ 1992-ben megrendezett világfóruma *Feladatok a XXI. századra (Agenda 21)* c. dokumentumában a rendszeralapú (fenntartható) fejlődés nevet kapta.

A földi tér összetettsége és sokoldalúsága, annak fejlődési problémái indokolták, hogy a Szervező Bizottság a fórum eszmecseréinek vezérfonalául a Kelet-Európát leginkább érintő társadalomföldrajzi kihívásokat választotta. A témaválasztás aktualitása felhívta magára számos geográfus figyelmét, főleg Ukrajnából és Magyarországról. Ezen kihívások megvitatása, a régió egészére vagy az egyes kisebb közösségekre gyakorolt hatásaik elhárítása vagy legalább mérséklése, kétségekívül a konferencia megrendezésének a sikerét jelenti majd.

A konferencia résztvevőinek további céltudatos tudományos, illetve irányítói munkát kívánok, amellyel hozzájárulhatnak a régió lakosai életkörülményeinek a javításához.

Leonyid Rudenko,
az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia rendes tagja,
az UNTA Földrajztudományi Intézetének igazgatója

FOR THE PARTICIPANTS OF THE CONFERENCE

Ever since their appearance the humans have been interested in Earth spaces not only for curiosity but regarded them as a necessary resource of their survival. This interest and later the need for the observation of spatial differences have led to the formation of the ancient science of geography. Today spaces of Earth are filled with different natural, ecological, social, cultural and other objects, which exist on the surface of the planet. All these objects are in interaction, complex processes are taking place between (and within) them which lead to modification of separate characteristics of the space itself. Each of these processes changes the type and strength of its impact on the objects of the Earth under the influence of the objects themselves as well as other different processes that come off in the Earth space.

Geography which unites the research of natural conditions and resources, population, economy and also the consequences of interactions between the Society and the Nature is the only science – apart from Philosophy – that gives a general view of an area's integrated potential as a basic resource of the Society's development, having different features and providing a complex system of living conditions for humans and wildlife.

The affiliation of all the organic and inorganic in certain parts of Earth space creates the geosystem which develops in accordance with the laws of nature, though with the interference of some laws established by the Society. All geosystems at different hierarchical levels have to face crises. These crises are more and more affected by the unconsidered actions of the Society itself. The existing social and economic system owns certain defects and shortcomings which provoke critical phenomena: depletion of the development resources (water, soil, forests, mineral and human resources etc.); the disproportion of the development and the distraction of the balance between the human activity and the capability of landscapes to renew themselves; reaching particular development borders by the geosystem, in which case the degradation of the biosphere will continue (in absence of reasonable human intervention) until the main interfering source i. e. the humans disappear; the external influence on the geosystem that can be different in nature, but leads to its dissolution (cosmic or military factors).

The society has recognized the threats to its existence and is on the way to change its self-supplying perception to self-limiting, which was named "system based (or sustainable) development" at the UN's World Forum in the Agenda for the 21st century in 1992.

The complexity and versatility of the Earth spaces, their problems of development justify the Organizing Committee's decision to choose the social geographical challenges effecting Eastern Europe to be the main guideline for exchanging views on this forum. The timeliness of the forum's topic drew the attention of many geographers, mainly from Ukraine and Hungary. Discussing these challenges, liquidation or at least moderation of the effects on the development of certain regions or separate communities without a doubt would mean the success of the conference.

I wish the participants of the conference further tendentious scientific and directional work, which can possibly lead to the establishment of better living conditions in the region.

Leonid Rudenko,
regular member of the Ukrainian National Academy of Sciences,
director of the UNTA Institute of Geography

PLENÁRIS ELŐADÁSOK
ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ
PLENARY LECTURES

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI TÉRSÉGBE (EGT) IRÁNYULÓ NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ TÉRBELI SAJÁTOSságAI (2014–2015)

KOCSIS KÁROLY – MICHALKÓ GÁBOR – SZABÓ BALÁZS – BALIZS DÁNIEL – VARGA GYÖRGY

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
kocsis.karoly@csfk.mta.hu

Резюме

ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ, НАПРАВЛЕНОЇ В
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР
(ЄП) В 2014–2015РР.

Кочіш К. – Міхалко Г. – Сабо Б. – Баліж Д. – Варга Д.

Міжнародні міграційні потоки, спрямовані до країн ЄП, витоками яких є в основному країни Східного Середземномор'я та балканського регіону, в 2015 році за кілька місяців стали неймовірно потужними, і – охопивши понад мільйона чоловік – перетворили минулий рік в рік міграції. Робота посвячена деяким просторовим аспектам міграційної кризи в Європі, а також розглядає регіони походження та призначення мігрантів і головні канали міграції.

Ключові слова: ЄП, міжнародна міграція, міграційна криза, географія міграції

2015 folyamán az EGT felé irányuló, alapvetően a kelet-mediterrán, balkáni térség felől érkező, több mint egymillió bevándorlót érintő, nemzetközi migráció néhány hónap alatt rendkívüli mértékűvé nőtt és a tavalyi esztendőt a migráció évévé tette. Előadásunk ennek a migrációs válságnak egyes térbeli sajátosságait kívánja bemutatni és a vándorlókat kibocsátó, illetve az őket befogadó térségek, valamint a migrációs útvonalak áttekintő feltárására vállalkozik. A vizsgálat az információk összehasonlíthatósága, hitelessége és koherenciája érdekében nemzetközi adatbázisokra támaszkodik, amelyek ugyan alkalmasak a folyamatok tudományos igényű értékelésére, de nem naprakészek. A vizsgálat három, a világhálón szabadon hozzáférhető adatbázist hasznosít:

- UNHCR – The UN Refugee Agency
- FRONTEX – European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union
- EUROSTAT – Statistical Office of the European Union

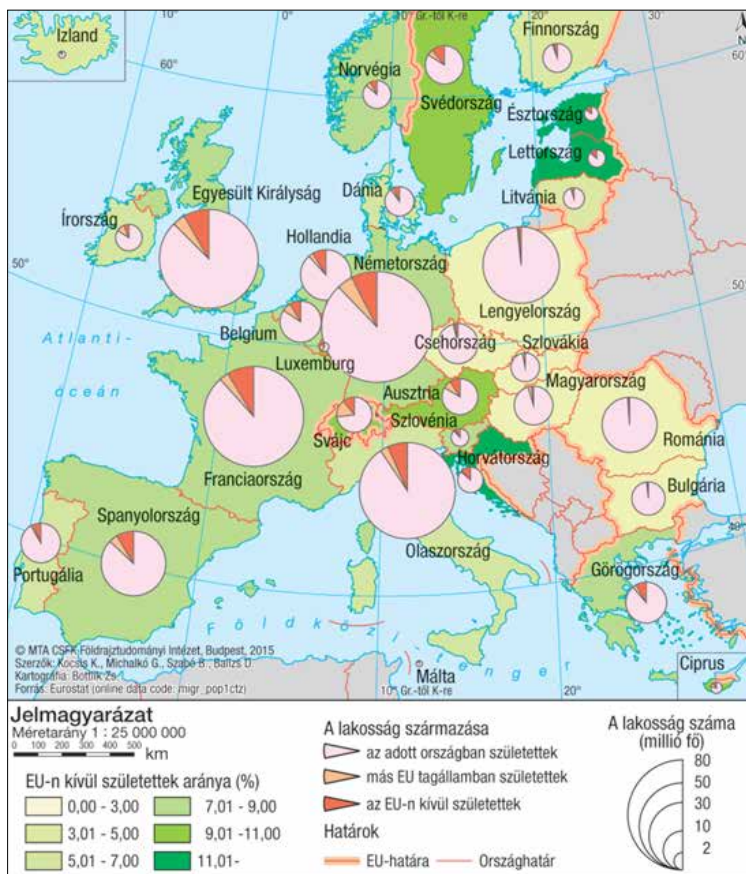
Ahol a rendelkezésre álló információk ezt lehetővé tették, ott a vizsgálat idősíkját a 2011. évi „arab tavaszhoz” igazítottuk, mivel az áttekintett szakirodalom alapján úgy ítéltük meg, hogy az érintett térségben lezajlott forradalmi események jelentős mértékben hozzájárultak a 2015 őszén érzékelhető migrációs válsághoz. Ebből kifolyólag esetenként a 2007–2010 és a 2011–2014/2015 idődimenziókat alkalmaztuk.

A vizsgálat elsősorban az Európai Gazdasági Térséget (azon belül hangsúlyozottan az EU-t) érintő migrációs válság területi vonatkozásainak feltárására vállalkozott, így a vándorlókat kibocsátó és őket befogadó országok lehatárolásakor kitüntetett figyelemmel voltunk az EGT-be érkező menekültek kibocsátó országaira és azon belül is a legintenzívebb mobilitási mutatókkal rendelkezőkre. Kibocsátó ország alatt a menekültek állampolgársága szerinti, úgynevezett eredet (*origin*) országot, míg befogadó ország alatt az őket először regisztráló államot értjük.

2014 elején az EGT-ben igen jelentős külföldi származású, nem az adott országban született lakos élt (1. táblázat, 1. ábra). 2014-ben az EGT-ben 10,4% (az EU-ban 10,1%) volt a nem az adott országban születettek aránya, a dobogón Liechtenstein (63,1%), Luxemburg (43,3%) és Svájc (26,8%) osztozott. A legkisebb arányú külföldön született lakosságot Romániában (1,1%), Bulgáriában (1,5%) és Lengyelországban (1,6%) regisztrálták. Magyarországon ez a mutató – túlnyomórészt a határon túlról beköltözött magyaroknak köszönhetően – 4,5% volt. A vizsgált területen élő, nem az adott államban születettek közül 64% az EU területén kívül látta meg a napvilágot. Az EU-n kívül született lakosság száma különösen Németországban, az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Spanyolországban és Olaszországban magas (6–4 millió fő). Ezen népesség aránya a Balti- és Fekete-tenger közötti, volt szocialista országok (Szlovákia, Románia, Bulgária, Lengyelország, Magyarország) területén elenyésző (0,5–1,5%). Az EU-n kívül születettek viszonylag magas aránya Észtország, Lettország és Horvátország esetében első sorban nem gazdasági vonzerejüknek, hanem politikai hátterű migrációnak volt köszönhető.

1. ábra

Külföldön született népesség az Európai Gazdasági Térség országaiban (2014. január 1.)

1. táblázat

Külföldön született lakosság az EGT országaiban (2014.01.01.)

ország	összlakosság (ezer fő)	az összlakosságból			
		külföldön született (ezer fő)	%	EU-n kívül született (ezer fő)	%
Ausztria	8 507,8	1 410,9	16,6	771,5	9,1
Belgium	11 204,0	1 773,1	15,8	937,7	8,4
Bulgária	7 245,7	109,2	1,5	68,7	0,9
Ciprusi Köztársaság	858,0	191,6	22,3	80,3	9,4
Csehország	10 512,4	396,2	3,8	241,1	2,3
Dánia	5 627,2	569,6	10,1	378,0	6,7
Egyesült Királyság	64 308,3	8 035,6	12,5	5 229,3	8,1
Észtország	1 315,8	196,6	14,9	183,4	13,9
Finnország	5 451,3	297,8	5,5	188,9	3,5

1. táblázat folytatása

Franciaország	65 856,6	7 661,7	11,6	5 494,6	8,3
Görögország	10 992,6	1 246,5	11,4	912,2	8,4
Hollandia	16 829,3	1 953,4	11,6	1 445,0	8,6
Horvátország	4 246,7	568,7	13,4	498,2	11,7
Írország	4 604,0	741,3	16,1	269,8	5,9
Izland	325,7	37,1	11,4	12,9	3,9
Lengyelország	38 495,7	620,3	1,6	398,3	1,0
Lettország	2 001,5	271,1	13,5	243,2	12,2
Liechtenstein	37,1	23,4	63,1	15,4	41,4
Litvánia	2 943,5	137,4	4,7	119,8	4,1
Luxemburg	549,7	237,8	43,3	60,3	11,0
Magyarország	9 879,0	447,0	4,5	146,9	1,5
Málta	425,4	40,2	9,4	21,2	5,0
Németország	80 780,0	9 818,0	12,2	5 979,5	7,4
Norvégia	5 108,0	704,4	13,8	386,4	7,6
Olaszország	60 782,7	5 737,2	9,4	3 921,8	6,5
Portugália	10 327,3	859,1	8,2	637,5	6,1
Románia	19 942,6	211,2	1,1	129,7	0,7
Spanyolország	46 507,8	5 958,3	12,8	3 930,8	8,5
Svájc	8 139,6	2 183,2	26,8	861,3	10,6
Svédország	9 644,9	1 532,6	15,9	1 023,0	10,6
Szlovákia	5 415,9	174,9	3,2	28,6	0,5
Szlovénia	2 061,1	235,3	11,4	166,5	8,1
EGT	520 927,2	54 381,1	10,4	34 781,5	6,7
EU	507 316,8	51 432,7	10,1	33 505,6	6,6

Forrás: Eurostat (online data code: migr_pop1ctz)

2014. január 1. és 2015. augusztus 31. között az EGT országaiban 1,2 millió menedékkérelmet nyújtottak be, melyeknek 47,1%-a Nyugat- és Dél-Ázsiából érkezett (2. ábra). Az itt érzékelhető, különböző motivációjú migrációs folyamatokban leginkább Szíria, Afganisztán, Pakisztán és Irak a leginkább érintettek (az EGT-ben benyújtott kérelmek 22,4, 9,4, illetve 4–4%-ával). A Földközi-tenger és a Himalája között húzódó konfliktustérségben a hazáját elhagyó, külföldön nyilvántartott, szinte teljes egészében muzulmán vallású menekültek az EGT felé irányuló nemzetközi migráció tartós, jelenleg legfontosabb forrását jelentik. Az innét származó menekültek számát tekintve legnagyobb mértékű változás Irak és Szíria esetében mutatható ki. Az Irakból menekültek száma 2007 és 2014 között 2,3 millióról 370 ezerre csökkent, a Szíriából menekülteké 14 ezerről 3,9 millióra (2015. szeptember végén 4,1 millióra) nőtt. Hasonlóan kiugró növekedést regisztráltak a Pakisztánt elhagyók esetében is, ahol ez időszakban a menekültek száma tízszeresére, 336 ezerre nőtt. Az afganisztáni menekültek száma ugyanakkor magas szinten, 2,6–3,1 millió között stabilizálódott.

2. ábra

Az Európai Gazdasági Térségben 2014. január 1. és 2015. augusztus 31. között menedékkérelmet benyújtottak megoszlása származási ország szerint

Szíria Európában legnagyobb menekült-kibocsátó ország. A Közel-Kelet éghajlatának változásáról és a szárazságról, valamint ennek társadalmi-politikai hatásairól beszámoló tanulmányok szerint a klímaváltozás fokozza a térség szárazodását és az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátásának hatása a Kelet-Mediterráneum klímájának megváltozásában igen jelentős (Gleick 2014, Kelley et al. 2015). Szíria területén az egyre szárazabb évek és a rossz talajvíz-gazdálkodás az elmúlt két évtizedben a mezőgazdasági termelés hanyatlásához vezetett. 2007 és 2010 között a műszeres mérések kezdete óta soha nem látott mértékű hároméves száraz periódust regisztráltak. Mintegy másfél millió, korábban mezőgazdaságból élő munkás vándorolt a városokba, ahol a feszültség csak tovább nőtt. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a szíriai polgárháború kitörésének egyéb társadalmi, politikai, gazdasági okai mellé fel kell sorakoztatnunk a környezeti viszonyok megváltozását is. Ennek hátterében a természetes klímacyklusokon túl ott állnak az antropogén hatások is.

A vizsgált időszakban jelentős változások következtek be a szíriai menekültek száma és migrációs célországai tekintetében. 2012-ben a (2011-ben kirobbant) polgárháború miatt főként a szomszédos közel-keleti országokat lepték el a szíriai menekültek (Törökországban 248 ezer, Jordániában 239 ezer, Libanonban 127 ezer szíriai menekültet regisztrált az UNHCR). A több mint 4 éve tartó háború elől külföldre menekült szíriaiak száma az UNHCR legfrissebb információi szerint

2015-ben elérte a 4 milliót (ebből Törökországban közel 2 milliót, Libanonban 1,1 milliót, Jordániában 629 ezret, Irakban pedig 249 ezret). A hazatérés és a menekülttáborok reménytelensége miatt 2011–2015 között egyre több szíriai kelt útra Európába és folyamodott az EGT-ben menedékkérelemért: 2011-ben 8 ezren, 2014-ben 41 ezren, 2015-ben (augusztus 31-ig) 150 ezren.

Az EGT-be érkező menedékkérők további jelentős forrásterülete Kelet- és Nyugat-Afrika (a kérelmezők 9,5 illetve 9,1%-ával). Az innét, főként muzulmán területekről érkezők elsősorban Eritreát, Szomáliát, Nigériát és Gambiát hagyták el. Az EGT-ben új hazát keresők közel ötöde (18,7%, 220 ezer fő) a Nyugat-Balkánról (főként Szerbiából, Koszovóból és Albániából) érkezett, többnyire muzulmán albán. A több mint 50 ezer Kelet-Európából áttelepült ember elsősorban Ukrajnából érkezett, jelentős részben az országnak az orosz-ukrán polgárháború által érintett részeiből.

A 2014. január 1. és 2015. augusztus 31. között az EGT-ben menedékkérelmet benyújtó, ismert származási helyű személyek közül 53,2% Ázsiából, 20,4% a Nyugat-Balkánról, 26,4% Afrikából érkezett. A származási országok földrajzi fekvése miatt a menedékkérők közel háromnegyede a Balkánon keresztül (illetve eleve onnét származva), negyede (az afrikaiak túlnyomó része) a Földközi-tenger nyugati és középső részén, tengeri úton érkezett az EGT területére.

2011 és 2015 között az illegális határátlépések száma a Balkán nyugati és déli részén meredek emelkedést mutatott, miközben irányai és trendjei jelentősen átrendeződtek. Az EU-nak a menekült elismerési gyakorlata, befogadó készsége 2015-ben már éles különbséget tett a nyugat-balkániak és a közel-keletiek (pl. szíriaiak) között. Ennek eredményeként a szerbiai-koszovói menedékkérők száma 2015. február és augusztus között a tizedére zuhant, míg a szíriaiaké több mint ötszörösére nőtt. A nyugat- és dél-ázsiai migránsok túlnyomó része Törökországon keresztül érkezett az EU határához, melynek szárazföldi (európai) részén, főként a törökországi Drinápoly (Edirne) közeli szakaszain a görögök és bolgárok műszaki határzárat emeltek a növekvő emberáradat feltartóztatására. A bolgár oldalon most is folyamatosan bővülő határzár kikerülése érdekében a több százezernyi migráns tömeg túlnyomó része fokozódó mértékben választotta a tengeri utat, a török partok és a közeli görög szigetek közötti néhány km-nyi távolság leküzdését (3. ábra). Az évszázadok óta a Kis-Ázsiából Közép-Európa felé vezető (Isztambul–Szófia–Belgrád) főút helyett az ázsiai migránsok fő áramlási útvonala a görög szigetekeken át az Athén–Szaloniki–Szkopje–Belgrád útvonalra helyeződött át. A Frontex, az EU határőrizeti szervezeteinek koordinációjáért felelős intézmény adatai szerint a görög-török tengeri határszakaszon 2015. június végéig 78.641, augusztus 28-ig 204.954, szeptember 23-ig 357.065 illegális határátlépést rögzítettek (4. ábra). Mindez 2014. hasonló időszakához (január–szeptember) képest 12-szeres növekedést jelentett, melynek során a határsértők fele Lészvosz (Leszbosz) szigetén, a többiek főként Hioszonon (Chioszon), Számoszon és Kószon léptek be engedély

nélkül az EU területére. A görög (együttal EU-s és schengeni) területre szinte akadálytalanul bejutó több százezernyi migráns tömeget a minél gyorsabb áthaladás érdekében, jelentős állami segítséggel görög, macedón és szerb területeken át a magyar–szerb határhoz szállították, ahol 2015 első felében közel 75 ezerre (2014 első feléhez viszonyítva itt is 12-szeresére) nőtt a regisztrált illegális határátkelések száma.

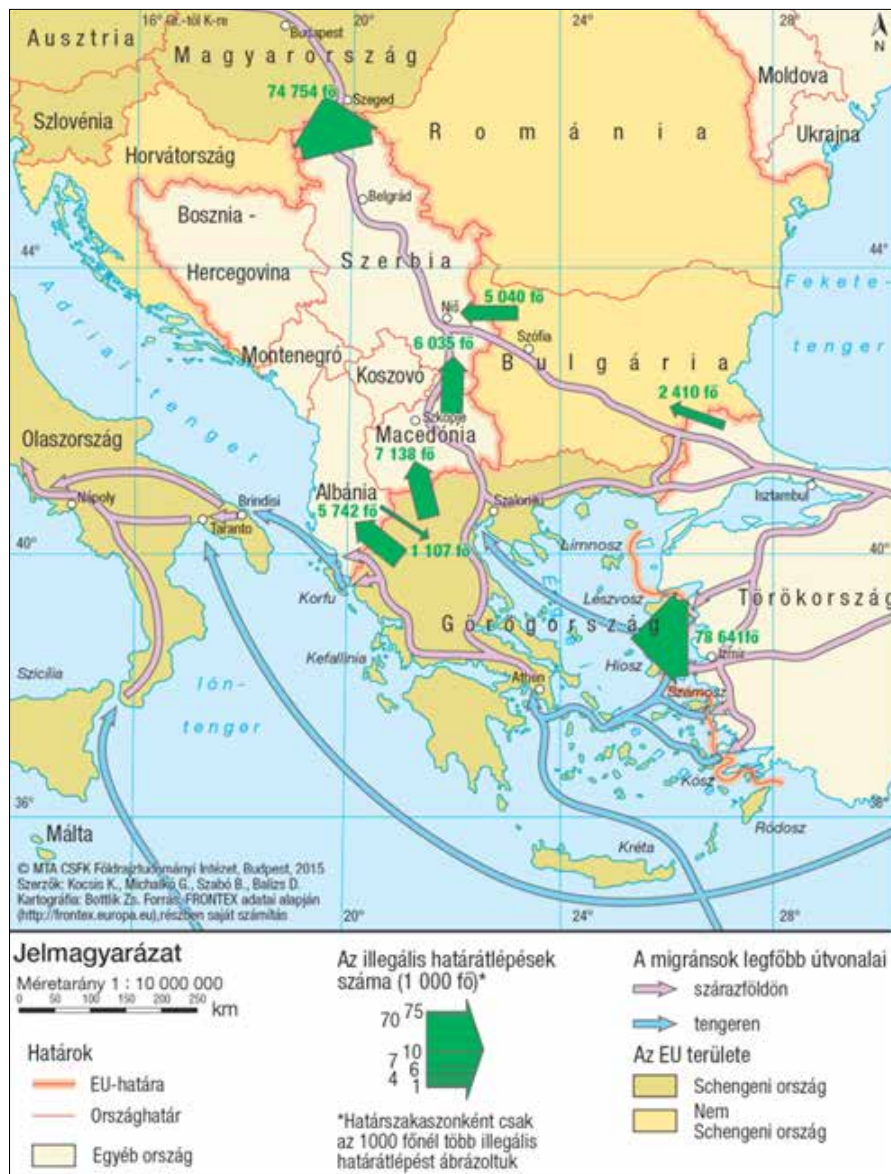
3. ábra

Regisztrált illegális határátlépések a Kárpát-Balkán térség határvidékein (2014 első felében)

4. ábra

*Regisztrált illegális határátlépések a Kárpát-Balkán térség határvidékein
(2015. első felében)*

2015. szeptember közepe óta a migráns tömegek Németország felé irányuló fő útvonala a műszaki határázárral védett magyar–szerb határról áthelyeződött a horvát–szerb határnak a Duna és Száva folyók közötti, szerémségi részére. Innét 2015 szeptemberében is folyt a vándorlók szervezett, – az ország központi terü-

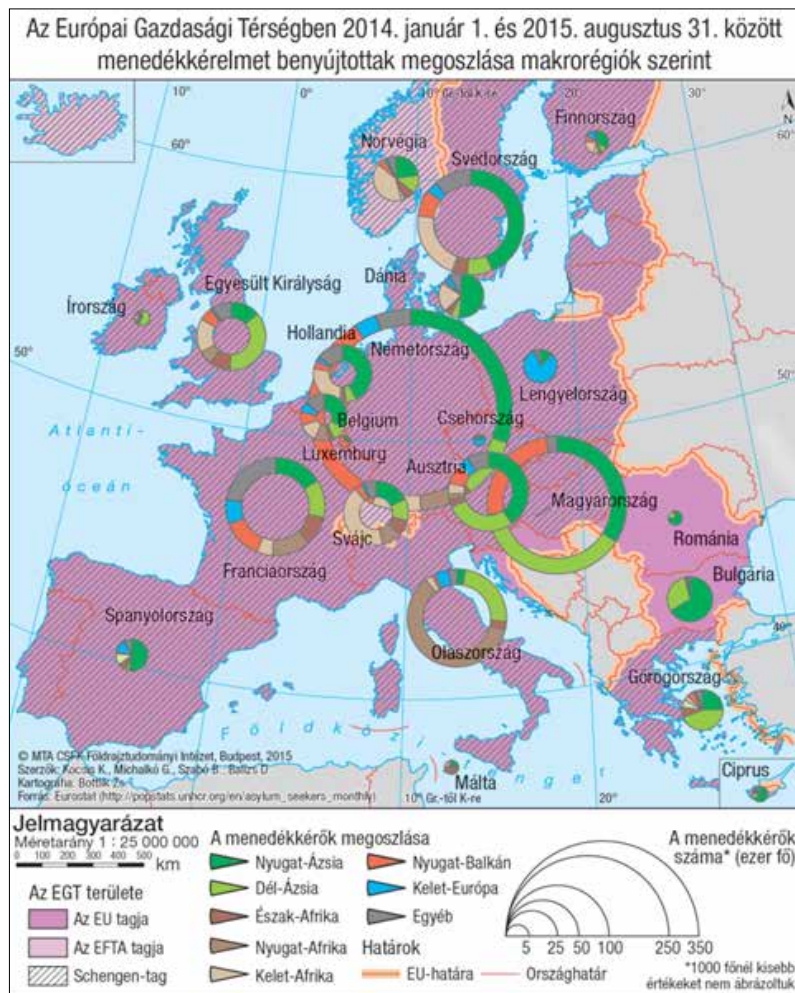
leteit, Zágrábot messze elkerülő – átszállítása a magyar–horvát határra, majd a magyar–horvát határ mentén a magyar határzár elkészülte után a horvát–szlovén határra, ahonnét szintén szervezett módon, Szlovénián és Ausztrián át folytatták útjukat Németország felé.

Az EGT területére érkezett menedékkérők negyede a Földközi-tengeren keresztül érkezett főként Olaszországba (2015 első felében 67.500-an) és Spanyolországba (1230-an). Afrika nyugati és északnyugati részéről a spanyol fennhatóságú Kanári-szigeteken és az afrikai Ceuta, illetve Melilla városokon keresztül jutnak a migránsok az EU-ba. A fekete kontinens északi felének többi részéről azonban a jobb életre vágyók nigeri, líbiai, egyiptomi csomópontokon (Agadéz, Sabhah, Kairó) át a tunéziai és líbiai partokról kísérlik meg elérni az olasz Lampedusa szigetet, vagy Máltát.

A 2014. január 1. és 2015. augusztus 31. között az EGT országaiban 1,2 millió menedékkérelmet nyújtottak be, mely számottevően meghaladhatja a ténylegesen menedéket kérő személyek számát, hiszen egy személy útja során akár több EU-tagállamban is menedékkérőként lehetett regisztrálva (pl. Görögországban, Magyarországon és Németországban is). Ebből következik, hogy a kérelmek száma nem csupán a célországokban, különösen Németországban magas, hanem egyes, a migránsokat regisztráló, a menedékkérelmüket nyilvántartásba vevő, tranzit-országokban (főként Magyarországon) is (5. ábra). A kérelmek megoszlása az egyes kibocsátó térségek, a migránsok érkezési útvonala és céljai szerint nagy területi változatosságokat mutat. A kérelmek közel harmadát kitevő nyugat-ázsiaiakat (túlnyomórészt szíriaiakat és irakiakat) Németországban és Svédországban (illetve útközben Magyarországon és Ausztriában) vették legnagyobb számban nyilvántartásba (5. ábra).

5. ábra

Az Európai Gazdasági Térségben 2014. január 1. és 2015. augusztus 31. között menedékkérelmet benyújtottak megoszlása makrorégiók szerint

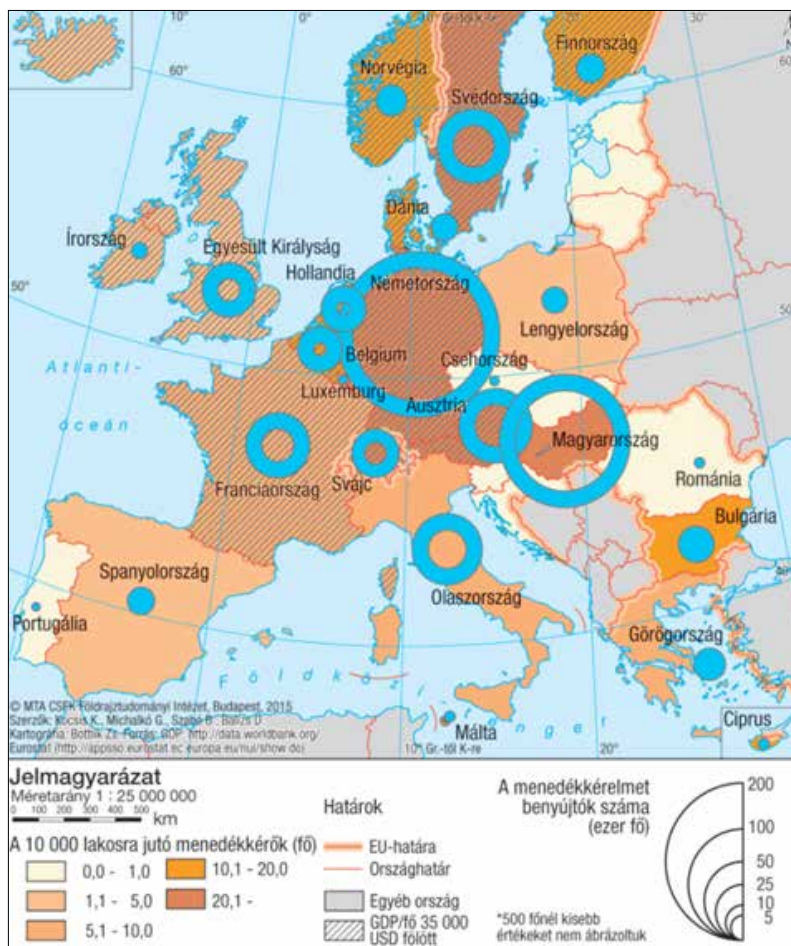
A több mint 200 ezrenyi dél-ázsiai (többnyire afganisztáni, pakisztáni) kérelmező harmadát a magyar, a többit jórészt a német, olasz, osztrák, brit hatóságok regisztrálták. Az észak-afrikai arab menedékkérők száma legnagyobb értéket Német- és Franciaországban ért el, és az Afrikához közeli Máltán is a kérelmek többségét ők alkották. A Fekete-Afrika nyugati részéről érkezők több mint felét Olaszországban, jóval kisebb részét német és francia területen regisztrálták. Kelet-Afrika migránsai (főként az Eritreát és a polgárháborús Szomáliát elhagyók) legnagyobb számban Német- és Svédországban, illetve Svájcban folyamodnak menekült státuszért.

2015 elejéig a Nyugat-Balkánról (főként Koszovóból, Albániából) is sok menedékkérelmet nyújtottak be az EGT területén, túlnyomórészt Németországban (és útközben Magyarországon is). A kelet-európai (főként ukrán és orosz) migránsok kérelmeinek többségét a német és francia célterületeken (és útközben Lengyelországban) regisztrálták.

2015 első nyolc hónapjában az EGT területén szinte pontosan annyi (665 ezer) menedékkérőt regisztráltak, mint tavaly egész év alatt. 2014-hez képest legjelentősebb változás, a közép-ső-mediterrán (alapvetően olasz) térségre nehezedő migrációs nyomás enyhülése és a balkáni országokra, illetve ezzel összefüggésben a Magyarországra nehezedő (főként közel-keleti) migrációs nyomás kirobbanó mértékű növekedése (6. ábra).

6. ábra

Az Európai Gazdasági Térség országaiban menedékkérelmet benyújtottak (2015. január–augusztus)

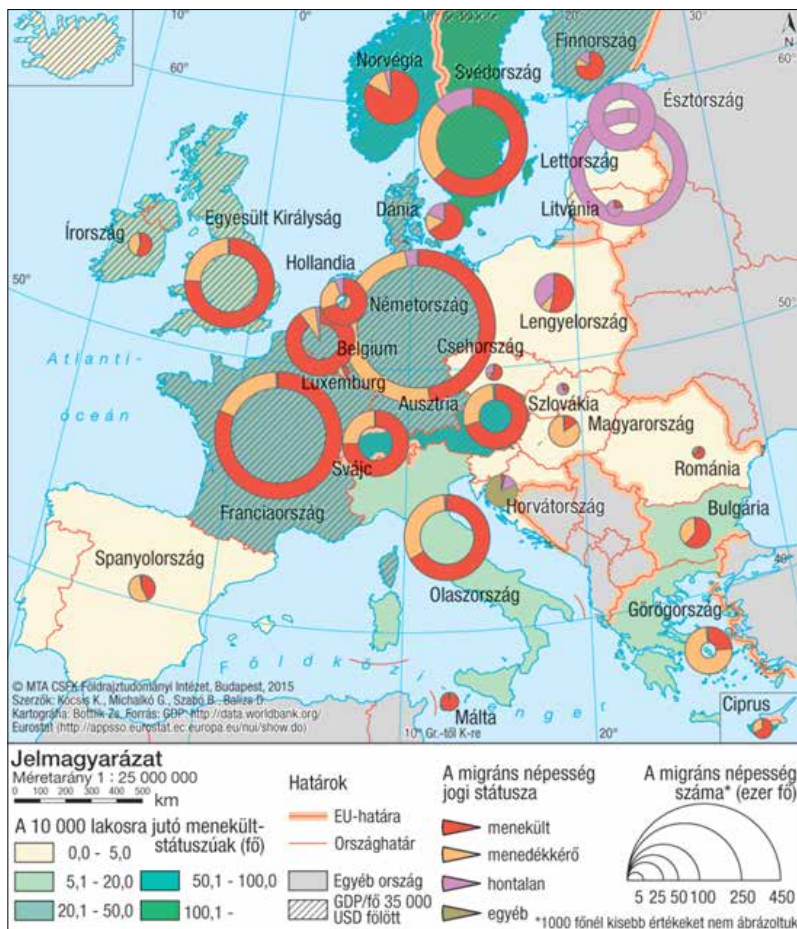
Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az idei év első nyolc hónapjában a Magyarországra illegálisan belépő, és menedékkérelmet benyújtó migránsoknak 10.000 lakoshoz viszonyított száma kiugróan magas értéket (144,7) képviselt (EGT átlag: 12,8, Ausztria: 52,9, Svédország: 46, Szlovákia, Horvátország, Románia: 0,1–0,4).

Az UNHCR (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság) és az Eurostat adatai szerint 2014 végén az EGT területén tartózkodó menekültek vagy a nemzetközi védelem más formáját élvezők, menedékkérők és hontalanok együttes száma 2,2 millió fő volt. 54,1%-a volt menekült, 25,6% menedékkérő, 19,3% hontalan és 1,0% egyéb jogállású volt.

A menekültek lélekszáma és aránya egyértelműen az EGT legmagasabb jövedelmű, legkedvezőbb életkörülményeket kínáló országaiban, a migránsok elsődleges bevándorlási célterületein (Nyugat- és Észak-Európában) a legmagasabb, ahol az új hazát kereső, túlnyomórészt muzulmán vallású bevándorlók évek során kiépült saját kapcsolati hálókra is támaszkodhatnak (7. ábra). Ezen országokban a 10.000 lakosra jutó menekült státuszú népesség száma 20 fölötti. Ugyanez a viszonyszám az EGT szerényebb jövedelmű, migránsok számára kevésbé vonzó, volt szocialista országaiban és az Ibériai-félszigeten 0–5 közötti. A migránsok sajátos kategóriája a lakóhelyéhez ragaszkodó, de állampolgárságot nem kapó, ún. „hontalan” népesség, melynek száma és aránya különösen a balti országokban (főként Lettországból és Észtországból) különösen magas. Ezen volt szovjet tagköztársaságokban a jelenség mögött az 1945–1989 között betelepített, észt, lett, litván állampolgársággal nem rendelkező oroszok (kisebb részt belaruszok, ukránok) tömeges jelenléte áll.

7. ábra

Az Európai Gazdasági Térség országaiban élő migráns népesség jogi státusz szerinti megoszlása 2014-ben

Az EGT felé irányuló nemzetközi migrációban leginkább érintett országok tartósan kontinensünk legfejlettebb, migrációs szempontból legvonzóbb, nyugati és északi részein, illetve ideiglenes, tranzit jelleggel déli és délkeleti periferiáin (pl. Olaszország, Magyarország és a Nyugat-Balkán) találhatók.

Irodalom

1. Gleick, P. H. 2014: Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria. *Weather, Climate, and Society* 6. pp. 331–340.
2. Kelley, C. P. et al. 2015: Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 112. (11) pp. 3241–3246.

МІСТА УКРАЇНИ: МОЗАЇКА В ПРОСТОРИ, ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ

МЕЗЕНЦЕВ К. – МЕЗЕНЦЕВА Н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
mez@univ.kiev.ua

Abstract

UKRAINE'S CITIES: MOSAIC IN THE CHANGING SPACE

Mezentsev K. – Mezentseva N.

The features of urban structure of Ukraine in terms of post-Soviet and post-industrial development are revealed in this paper. Mosaic nature of urban development in changing space is exposed, in particular network mosaic of cities at national level, internal mosaic of urban spaces, and mosaic of suburban spaces. An attempt to summarize the factors that create successful cities and their prospects in Ukraine is made.

Keywords: city, urban network, urban space, public space, suburban development, successful city

Постановка проблеми

В Україні нині 460 міст та 885 селищ міського типу, в яких проживає понад 31 млн. осіб (або 69% населення країни). Вони формують складну полімасштабну урбаністичну структуру. За усіма аспектами така структура характеризується суспільно-просторовою поляризацією, нерівномірністю та різноспрямованістю розвитку. Можна вести мову про мозаїчність урбаністичної структури України. Так, на рівні держави сформувалася мозаїчна мережа міських поселень, що має пульсуючий характер – одні центри збільшують свою роль у системах розселення, виробництва та споживання, інші – втрачають. Внутрішні міські простори також стають все більш фрагментарними, маючи різний ступінь соціально-економічних та архітектурно-композиційних змін, одні райони джентрифікуються, інші – консервують існуючі міські структури та проблеми, а в третіх відбувається змішаний розвиток – так звана новозбудована джентрифікація (newbuildgentrification), коли нові будівлі вписуються у стару міську тканину, інколи природно, а інколи викликаючи громадські протести. Багато компактних міст радянської епохи «вирвалися» за офіційні міські межі, по-різному змінюючи приміські простори, формуючи різнофункціональну поліцентричну і, як наслідок, мозаїчну структуру субурбії. А деякі міста чи окремі їх райони, навпаки, субурбанізуються в межах офіційно міської території.

В результаті (переважно) стихійних пострадянських трансформацій та впливу глобалізації в урбаністичній структурі України сформувалися місталидери – успішні міста, що зуміли подолати виклики змін та ефективно адаптувалися до нових реалій, та міста-аутсайдери, що невпинно втрачають своє населення, а особливо талановиту молодь. Більшість міст знаходяться між

цими двома полюсами з різним ступенем стійкості до соціально-економічних та демографічних викликів пострадянського та водночас постіндустріального розвитку. Тобто сформувалася складна мозаїка успішності міст у просторі, що змінюється. У фаховій літературі значну кількість публікацій присвячено пошуку причин успіху та занепаду міст. Вони свідчать, що єдиного рецепту успіху не існує, але можна виявити певні спільні риси політики успішних міст.

Мережева мозаїка міст

Розвиток міської мережі в Україні має виражений циклічно-стадійний, пульсуючий, хвилеподібний характер змін. На початку 1990-х років припинилося зростання більшості міст України, а згодом значно посилилася депопуляція міського населення. Пік даної тенденції припадає на кінець 1990-х – початок 2000-х років. За період з 1989 до 2011 року Україна втратила понад три мільйони міських жителів, найбільше скорочення міського населення характерне для високоурбанізованих та периферійних в соціально-економічному відношенні (а не з точки зору географічного положення) регіонів.

За пострадянський період кількість міст в Україні збільшилася, але змінився їх розподіл за людністю. Статус міста-мільйонера втратили Донецьк та Дніпропетровськ, чотирнадцять середніх за людністю міст перейшли до категорії малих. Для системи міського розселення в Україні характерне посилення ознак моноцентричності: при 0,14% території України на Київ припадає 6% населення в цілому та 9% міського населення країни, 18% валового регіонального продукту, 15% витрат населення, майже 50% прямих іноземних інвестицій в Україну. Лише Київ за П. Тейлором відноситься до «архіпелагу світових міст», але з доволі низьким рівнем зв'язаності. Інтеграція українських міст до Європейської мережі міст також є неоднорідною як у просторі, так і за напрямками. Водночас в Україні можна чітко ідентифікувати шість міжрегіональних центрів розселення – Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів. У свою чергу, в межах регіонів моноцентричність має різний ступінь прояву.

Новим викликом для розвитку мережі міст України стала окупація Криму та частини територій Донецької і Луганської областей. Нині на окупованій території знаходиться 64 українських міста (46 на Донбасі та 18 в Криму), в яких проживало понад 4,5 млн. осіб. На Донбасі окуповано 51% міст, але на них припадає 64% міського населення регіону. Як наслідок окупації та військових дій населення окупованих східноукраїнських міст скоротилося в середньому на третину.

Внутрішня мозаїка міських просторів

Міста розглядаються як простори, де взаємонакладаються різноманітні процеси: глобалізація, метрополізація, джентрифікація, «джендерифікація», комерціалізація, сакралізація, доместикація та інші. Вони призводять до

суттєвих трансформацій міського середовища. Тому важливим питанням в Україні є поєднання традиційного, своєрідного та трансформованого в розвитку міст, поєднання урбаністичної спадщини і оновлення.

Місто є точкою перетину досліджень різноманітних просторових процесів. Науковий інтерес викликають сучасні особливості функціональної структуризації міст, питання функціонування публічних просторів міст як осередків проведення дозвілля, розваг, вираження інтересів громадян всієї країни, прояву конфліктів міського розвитку, територій, де відбуваються неоднозначні за своїми наслідками процеси комерціалізації та сакралізації. Ключовими в цьому відношенні постають функціональне зонування міст, деіндустріалізація у розвитку великих міст, трансформації публічних просторів міст. В містах України джентрифікація та трансформації публічних просторів мають селективний характер, що пов'язано із збереженням імунітету міста до складних схем переважання бізнесових інтересів над інтересами громади у розвитку міста. Тому окремою складовою сучасного функціонування та оновлення міст виступає громадський рух проти знищення історичної та культурної спадщини, забудови, комерціалізації та закриття доступу до публічних просторів, соціального виключення частини населення, негативних проявів

Сучасними трансформаціями публічних просторів Києва є комерціалізація, обмеження доступу, сакралізація, перехід основної ролі від комунікативних функцій до візуальних, одомашнення, віртуалізація, зростання ролі публічних просторів як територій політичних протестів, місць конфліктів бізнесових та громадських інтересів. Окремі з них мають суперечливий характер і суттєво видозмінюють традиційне сприйняття публічних просторів (Мезенцева – Бура 2015). Традиційно громадські центри формувалися внаслідок історичної зумовленості та реалізації планувальних заходів, передбачених Генеральним планом розвитку міста. Нині, наприклад, в Києві ці процеси відбуваються дещо хаотично і визначаються наявністю потужних торговельно-розважальних центрів, а отже концентрацією значних потоків населення та транспортною доступністю.

Мозаїка приміських просторів

Протягом останніх десятиліть у постсоціалістичних країнах відбуваються процеси, що змінюють характер взаємодії великих міст (метрополісів) та сфери їх впливу (приміської зони, хінтерланду, метрополітенського регіону). Розвиток приміської зони в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, не відповідає класичним моделям – так званому західному типу (Western-typesuburbanization, коли до приміської зони переселяються мешканці міста з вищими доходами з метою пошуку екологічно та соціально безпечнішого довкілля) та протилежному (reversed Western-type, коли до приміської зони

переїжджає переважно населення із низькими доходами з метою реалізації стратегії виживання). Не можна вести мову і про класичну субурбанізацію, коли темпи приросту населення в приміській зоні є вищими ніж у великому місті.

Субурбанізація (suburbanization) – це лише один із сукупності процесів розвитку приміської зони (suburban development) та метрополітенського регіону в цілому (peri-urban development). Внаслідок переселення міських жителів за межі приміської зони (в сільські або невеликі міські поселення з різним ступенем залежності від метрополіса) розвиваються процеси ексурбанізації та контурбанізації. Із вибірковою трансформацією, «дозріванням» приміської зони, що передбачає поєднання міського і сільського способу життя, перетворення окремих поселень на міста за функціями, а не за формою, пов'язана пост-субурбанізація. Переважно монофункціональна субурбія на деяких ділянках трансформується у відносно незалежну від метрополіса пост-субурбію із власними диверсифікованим житловим сектором, робочими місцями, закладами відпочинку та розваг. З пост-субурбанізацією тісно пов'язані процеси виникнення окраїнних міст («edgocities»).

На пострадянському просторі формується специфічна ситуація, що характеризується різним ступенем взаємонакладання житлових, виробничих, обслуговуючих функцій приміської зони. Внаслідок селективної поліфункціональності приміська зона стає неоднорідною, фрагментарною, поліцентричною, характеризується нерівномірністю розвитку, суспільно-просторовою поляризацією. Найбільш видимим просторовим виразом трансформації приміської зони є зміна (або поява нових) субурбаністичних просторів (трансформація сільських поселень, міст-супутників, перетворення на постійні поселення садових кооперативів та дач, будівництво котеджних містечок, внутрішня субурбанізація).

Україна субурбанізується нерівномірно. Процеси трансформації приміської зони суттєво відрізняються навколо великих міст країни, водночас різні частини приміської зони також змінюються по-різному. Із проведенням у 1990-х роках земельної реформи, запровадженням приватної власності на землю та поступовим зростанням доходів населення і, як наслідок, виникненням потреби у новому житловому будівництві в приміській зоні окремих великих міст України у пострадянський період інтенсифікувалися процеси житлової субурбанізації – вибіркова трансформація та фрагментація сільських поселень у ближній приміській зоні, внутрішня субурбанізація, будівництво котеджних містечок, нових житлових комплексів у поселеннях-супутниках з високою транспортною доступністю (Мезенцев – Браде – Мезенцева 2014).

Поширення нових функцій у приміській зоні столиці зумовило появу низки нових соціальних викликів. Зокрема, значне поширення нових житлових функцій в низці поселень приміської зони зумовлює розмивання

місцевої територіальної ідентичності, а поширення дифузійних функцій обслуговування – зміну життєвих практик місцевого населення (коли виникає суперечність між «радістю доступності» послуг та «сумом за втраченою мобільністю»).

Зазвичай головний акцент у вивченні процесів розвитку приміської зони ґрунтується на аналізі таких аспектів, як 1) напрямок міграції, співвідношення концентрації та деконцентрації населення і господарської діяльності, 2) приріст населення, міграційний приріст, приріст житла, 3) зміна структури населення (за рівнем доходів, освітою, віком). Нині основний акцент варто звернути на зміну або появу субурбаністичних (приміських) просторів (suburbanspaces). Можна виділити такі типи приміських просторів: а) сільські поселення, охоплені субурбанізацією (suburban-absorbed rural settlements), б) нові котеджні містечка (new “cottage” villages), в) перетворені на постійні дачні поселення (residentializedsummerhousesettlements), г) зростаючі міста-супутники радянських часів (amplifiedSovieterasatellitetowns) та д) райони внутрішньої субурбанізації (internallysuburbanizedcities’ neighborhoods). Для їх характеристики визначено чотири ключових аспекти: оточуючий простір (сільський, міський, відкритий), характер змін (нова забудова, оновлення/ модернізація, знесення та будівництво нового житла, «втиснення» окремих будинків у старі мікрорайони), тип житла (низькоповерхова індивідуальна забудова, таунхауси, багатоповерхова забудова), спосіб життя (приміський, сільський, міський, змішаний).

Мозаїка успішних міст

Місто сприймається як простір можливостей і проблем одночасно. Це територія, де присутні різноманітні досягнення цивілізації, де народжуються нові ідеї та нові ідентичності. Водночас, це простір, де концентруються екологічні проблеми, соціальні негаразди, бідність. У постіндустріальному суспільстві посилюється значимість якості життя, соціальної стабільності та захищеності населення, екологічної безпеки проживання в містах. З іншого боку, зростає увага до якості освіти та кваліфікації мешканців міст, науково-технічного потенціалу міст, інноваційності їх розвитку, оновлення міської інфраструктури з використанням найсучасніших технологій. Все це відбувається в контексті тісної співпраці державних, бізнесових структур та громадськості. При цьому стратегія сучасного розвитку міст ґрунтується на збереженні їх культурної ідентичності, автентичності та індивідуальних особливостей. Такі ідеї втілюються в концепціях розумних, зелених, креативних міст, як реакція на виклики виснаження ресурсів, зміни людського потенціалу та забруднення навколишнього середовища.

Виникає необхідність: розглянути зміну парадигми розвитку міст, з’ясувати сутність концепції розвитку розумних міст, що передбачає «розумне» управління, «розумну» економіку та «розумне» населення і спосіб його

життя, проаналізувати концепцію еко-міст, зелених міст, в основі якої лежить енергоефективність, використання екологічно безпечного транспорту, озеленення публічних просторів та архітектурних споруд; розглянути концепцію креативного міста, що поєднує в собі креативних клас, креативну економіку і, відповідно, креативний розвиток. Однак, сучасні концепції розвитку міст не є універсальним рецептом для їх розвитку. Як правило, вони є теоретичною базою для регенерації окремих невеликих міст. А. Маркузен наголошував, що прямий зв'язок між «бути креативним» та «бути успішним» містом, однозначно не доведений (Markusen 2006). Концепції розумних, зелених та креативних міст одночасно можуть бути як стратегіями подолання урбаністичних криз і перетворення міста на комфортний простір життєдіяльності населення, так і супроводжуватися виникненням ряду ризиків розвитку міста.

Проблеми міського розвитку в Україні пов'язані із новими викликами у розвитку великих міст, промислових міст, міст депресивних територій, малих міст та містечок. Важливо знайти відповідь на питання: чи є місце в Україні розумним, зеленим та креативним містам? якими є перспективи розвитку великих міст, індустріальних міст? якими можуть бути стратегії виживання малих міст, що мають різну спеціалізацію та чинники розвитку?

Найбільш стійкими до демографічних та економічних викликів виявилися столиця держави (що суттєво випереджає інші міста України за всіма критеріями), міжрегіональні центри Харків, Дніпропетровськ, Одеса (які водночас мають істотні демографічні загрози) та Львів, міста із розвитком кон'юнктурних галузей промисловості та сфери послуг. Найбільш вразливі – невеликі переважно моноспеціалізовані та периферійні міста, для яких характерні демографічні проблеми та згортання промислового виробництва, а також окуповані міста Сходу України (Мезенцев 2013).

Замість висновків

Чому одні міста стають успішними, долають виклики, а інші занепадають? Цікаві, дещо провокативні відповіді дає Едвард Глезер в книзі «Тріумф міста: як міські простори роблять нас людьми» (2011).

На думку вченого, передусім успішні міста повинні приваблювати талановитих людей, а, відповідно мають задовольняти їх потреби, створювати сприятливі умови життя та праці. *«Талант є мобільним, він шукає гарні місця для споживання та виробництва... Тоді як типове місто дев'ятнадцятого століття розміщувалося у місці, де фабрики мали переваги у виробництві, типові місто двадцятого століття буде більш ймовірно у місці, де працівники мають переваги у споживанні»* (Glaeser 2011, с. 118). Ідея зміщення акцентів зі створення привабливого середовища для фірм до створення привабливого середовища для талановитих людей належить Р. Флориді. На його думку, міста повинні створювати умови, щоб привабити талановитих

людей, а вони, формуючи креативний клас, забезпечать успішний економічний розвиток міста. Щоб приваблювати талановитих, міста повинні бути привабливими місцями для проживання, толерантними місцями, а їхні міські жителі відкритими до нових ініціатив та різноманіття (Florida 2005).

Є два шляхи зробити міста привабливими для талановитих, кваліфікованих фахівців (так звані «consumercities»): створювати креативне середовище – розвивати індустрію розваг, арт-культуру, різноманітні креативні заклади харчування та відпочинку тощо, або забезпечити базові послуги – безпечні вулиці, швидкий громадський транспорт, гарні школи. Е. Глезер віддає перевагу другому (Glaeser 2011, с. 260). Автори книги «Створення конкурентоспроможних міст» акцентують увагу на тому, що поряд з іншими факторами, значну роль у формуванні креативних міст відіграють міжособистісні зв'язки і мережі (Making..., 2010).

Е. Глезер наголошує на пріоритеті вертикального розвитку міста, зменшенні обмежень на нове будівництво (у тому числі й в старій частині міста) та водночас обмеженні субурбанізації, експансії міста у приміську зону, особливо на зелені простори (горизонтального розвитку). *«Одна з проблем, пов'язаних із підтримкою «розповзання» міста до приміської зони полягає в тому, що «спосіб життя, який базується на автомобілях», збільшує вартість для всієї планети... Манхеттен, Лондонський Даунтаун, Шанхай – справжні друзі довкілля. Любителі природи, хто живе оточений деревами і травою, споживає набагато більше енергії, ніж його міські колеги»* (Glaeser 2011, с. 13-14). *«Збереження найбільш красивих частин нашого міського минулого становить значну цінність, але міста не повинні бути забальзовані у буриштин. Забагато збереження зупиняє міста від забезпечення їх мешканців новішими, вищими, кращими будинками»* (Glaeser 2011, с. 136). *«...протистояння новому будівництву – гарантований шлях зробити популярні райони недоступними»* для більшості мешканців (Glaeser 2011, с. 147). *«Якщо будівництво в місті заборонено, тоді зростання відбуватиметься десь в іншому місці»* (Glaeser 2011, с. 163).

При цьому нове будівництво не є запорукою перетворення занепадаючого міста на успішне. *«Успішні міста повинні будувати з метою задоволення зростаючого попиту на простір, але це не означає, що будівництво створює успіх»* (Glaeser 2011, с. 53). *«Багато посадових осіб у проблемних містах помилково вважають, що вони можуть повернути своїм містам їх минулу славу шляхом реалізації широкомасштабних проектів будівництва – стадіону чи міської залізниці, конференц-центру чи житлового комплексу... Державна політика має допомагати бідним людям, а не «бідним» місцям... Блискуча нова нерухомість може «прикрасити» занепадаюче місто, але не здатна розв'язати ключові проблеми»* (Glaeser 2011, с. 9). Якщо міста прагнуть повернути колишню славу, вони повинні *«підтримувати чесноти*

великих до- та постіндустріальних міст – конкуренція, зв'язки та людський капітал» (Glaeser 2011, с. 43). Уряд не повинен допомагати занепадаючим містам за рахунок забирання засобів у більш успішних. Не варто віддавати гроші на масштабні проекти в занепадаючих містах. Людей це не втримає, а туристів навряд чи привабить внаслідок занедбаної інфраструктури навколо.

Проте успішні міста – це не міста виключно заможних і успішних людей, це зазвичай міста із ознаками соціально-просторової нерівності. *«На-явність бідності у містах від Ріо до Роттердама відображає силу міст, а не слабкість. Мегаміста не такі й великі. Обмеження їх росту зумовить набагато більше труднощів, ніж вигід, і зростання міст є головним шляхом зменшення сільської бідності. Світ видимої приміської рівності з багатьох сторін набагато більш проблемний для суспільства в цілому, ... ніж світ міської нерівності. В містах є бідні люди не тому, що міста роблять їх бідними, а тому що міста приваблюють бідних людей, відкриваючи перспективи значного поліпшення їх життя»* (Glaeser 2011, с. 70).

Отже, головна цінність міста – це не будівлі, не архітектурні ансамблі, парки чи музеї, а люди. Успішне місто має бути відкритим для всіх: *«... міста не є структурами; міста – це люди... Міські структури можуть просто-яти століття, а міське населення є мінливим»* (Glaeser 2011, с. 9). Головне завдання міської політики – створити сприятливі умови життя для різних категорій мешканців, зробити місто доступнішим для більшої кількості людей, які працюючи разом, тісно контактуючи, у тому числі у відкритих публічних просторах, забезпечать успішний розвиток міста.

Література

- 1.Мезенцев К. 2013: Тренди розвитку міських поселень в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. Вип. 60. с. 31–36.
- 2.Мезенцев К. – Браде И. – Мезенцева Н. 2014: Субурбанизация в метрополитенских регионах: опыт Украины. Позиционирование России и ее регионов в современном мире: общественно-географический анализ и прогноз. С-Пб-Ростов-на-Дону. с. 120–125.
- 3.Мезенцева Н. – Бура Т. 2015: «Старі» та «нові» публічні простори Києва: конфлікт чи взаємодоповнення? Урбаністичні студії. Вип. 3.(вдруці).
- 4.Florida R. 2005: Cities and the creative class. NY-London: Routledge. 198 p.
- 5.Glaeser E. 2011: Triumph of the city. How urban spaces make us human. MacMillan. 338 p.
- 6.Making competitive cities / S. Musterd, A. Murie (eds.). Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 360 p.
- 7.Markusen A. 2006: Urban development and the politics of a creative class: Evidence from the study of artists. Environment and Planning A. Vol. 38(10). p. 1921–1940.

ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

РУДЕНКО Л.Г. – ЛІСОВСЬКИЙ С.А. – МАРУНЯК Є.О.

Інститут географії НАН України

L.Gr.Rudenko@gmail.com, salisovsky@gmail.com, emgeooffice@gmail.com

Abstract

CHALLENGES AND THREATS OF UKRAINIAN SPATIAL DEVELOPMENT TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION

Rudenko L. – Lisovsky S. – Maruniak E.

The historical causes of the problems of Ukrainian spatial development have been analyzed. Main threats and challenges on the path of European integration have been investigated. The role of geography in overcoming these threats has been specified.

Keywords: Ukraine, European integration, spatial development, challenges and threats, geography

Оцінюючи негативні наслідки взаємодії Суспільства і Природи, що на глобальному і регіональному рівнях проявились у втраті цілісності біосфери, змінах у землекористуванні, біохімічних циклах та планетарних змінах клімату, світова громадськість після тривалих дискусій прийняла основну парадигму розвитку на ХХІ ст. – **парадигму сталого (збалансованого) розвитку**. В її основі знаходяться принципи, що ґрунтуються на системі поглядів щодо збалансованості та інтеграції економічного, соціального, екологічного та гуманітарного розвитку. В усіх державах Європейського союзу (ЄС) ці принципи збалансованого розвитку знаходяться в основі стратегії розвитку регіонів та національних планів дій по їх реалізації. Україна теж знаходиться на шляху впровадження основної парадигми розвитку.

Сучасне українське суспільство критично оцінило попередній шлях розвитку і для забезпечення успішної інтеграції у сучасному глобалізованому світі повернулись до **європейського вектору**, обраного праукраїнською державою з давніх часів. Це відбулось завдяки усвідомленню ціннісної прірви між еволюційно сформованим європейським простором зі штучно, авторитарно утвореним простором радянським, в основі якого знаходились диктат та русифікація. Його релікти й досі проявляються в Україні та процвітають у багатьох колишніх радянських республіках.

Розвиток співробітництва з ЄС чи азійськими інтеграційними об'єднаннями не означає відмови від самостійної зовнішньої політики. На даний час Україна лише потерпає від специфіки свого **геополітичного положення**, оскільки тут зосереджені інтереси великих держав і політичних об'єднань. Та, згодом, у мирний час, держава має використати переваги східного та західного векторів, співробітництва у Балто-Чорноморському

регіоні. «Цивілізаційний розлом» між західним та східним православ'ям стає вужчим завдяки пришивдшеній інтеграції в економічному, соціальному, екологічному і гуманітарному (в т.ч. і релігійному) полі.

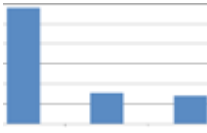
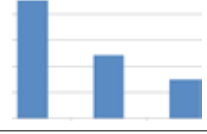
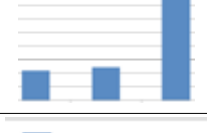

Входження України до ЄС та її сприйняття переваг глобалізованого світу (інновацій, технологій, інвестицій, освітніх програм і т.п.) є стратегічно важливим. Разом з тим зрозуміло, що послаблення впливу Росії буде і надалі супроводжуватись загрозами економічного, технологічного та інформаційного характеру та окремими маніпуляціями. Отже, першочерговим завданням лишається формування національно орієнтованої політичної та управлінської еліти, націленої на державницький шлях розвитку, в основу якого закладена тісна взаємодія науки, бізнесу і громад. Зрозуміло і те, що для України, як і для інших держав світу, на сьогодні лишаються актуальними три основні глобальні виклики, що пов'язані: з міжцивілізаційними та релігійними зіткненнями; обмеженістю ресурсів розвитку; критичним екологічним станом природного середовища та глобальною зміною клімату. Але, зважаючи визначений формат повідомлення, їх детальний аналіз залишиться поза його рамками.

Що ж являє собою Україна з точки зору оцінювання стану та потенціалу її розвитку в процесі географічних досліджень? Якими на сьогодні є досягнення і прогалини?

На жаль, за висновками, що ґрунтуються на аналізі глобального позиціювання, Україну можна віднести лише до напівпериферії світової економічної системи, до того ж, в останні роки, ще й з низхідною траєкторією руху за більшістю міжнародних індексів. Значна кількість проблем існує і в сфері просторового розвитку країни. Частина з них виникла ще в період перебування території України в складі СРСР, частина має сучасну генезу. Слід зазначити, що диспропорції регіонального розвитку України були закладені ще в період перебування її в складі СРСР, формально як республіки, реально – як одного з регіонів, що повністю залежав від центру. В цей період використання ПРП, інтегрального потенціалу розвитку території здійснювалось в інтересах Москви. Відповідно, і в процесі планування просторового розвитку, Україна та її регіони розглядались як південно-західна периферія СРСР, а її територія – як сировинний придаток з ресурсоемною промисловістю та екстенсивним сільським господарством. Впродовж усього часу перебування в складі СРСР, навіть одразу після Другої Світової війни, капіталовкладення з союзного бюджету в Україну в розрахунку на душу населення значно поступались середньосоюзним і не могли компенсувати інтегральні витрати цієї території. Отримавши незалежність, Україна мала будувати державність, не маючи достатніх кадрів управлінців, здатних приймати і реалізовувати самостійні рішення. Потенціал розвитку держави був значною мірою зруйнований, природні ресурси – вичерпані, основні виробничі засоби – істотно амортизовані.

Таблиця 1

Україна. Основні індикатори розвитку.

Індикатори	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013/2014 р.	Порівняння: Німеччина, Польща, Україна
ВВП/1 особу. дол. США	635,7	1828,7	2974,0	4029,7/ 3082,5	
Витрати на розробки та дослідження, % ВВП	1,0	1,2	0,8	0,7	
Щільність населення (осіб/км²)	81,5	78,0	76,0	75,3/75,2	
Безробіття серед людей з вищою освітою (%)	44,0	33,3	35,8	39,7/-	
Викиди CO ₂ т/особу	6,52	7,09	6,64	6,26	
Виробництво енергії з відновлюваних джерел, % всієї виробленої енергії	6,59	6,67	7,10	5,66	
Підприємства, що стикались з необхідністю дачі хабарів, % всіх підприємств	-	-	38,5 ¹	50,4/-	
Щільність автомобільних шляхів (км на 1000 км²)	271	273	281	281	
Забезпеченість провідним Інтернетом (на 100 осіб)	-	0,3	6,4	8,4	

¹ Дані за 2008 р.

Наслідки цього відчуються і нині – за останні 25 років Україна має найнижчі в світі показники динаміки ВВП. В цьому значну роль відіграли провали в державній політиці часів незалежності, корупція, політична нестабільність та нездатність національної еліти мислити та діяти патріотично. Загальне уявлення про здобутки України вміщені в таблиці 1.

На даний час **сильними сторонами** в площині просторового розвитку є: вигідне географічне положення; родючі землі; сприятливі для проживання населення та організації виробництва кліматичні умови; наявність природних зон, що обумовлюють різну специфіку вирощування сільськогосподарських культур; розвідані запаси мінеральних ресурсів, зокрема вуглеводнів, сировини для атомної енергетики та точного машинобудування; високий рівень освіченості населення та розвиток наукової сфери; відносно розвинена транспортна, технічна і соціальна інфраструктура; наявність ландшафтного і біологічного різноманіття та ін.

До **слабких сторін**, що формують певні виклики і загрози в Україні, і є приводом для значного суспільного занепокоєння слід віднести: розшарування населення та соціальну нерівність; низький рівень оплати праці та відсутність робочих місць, що підвищує соціальну напругу (і стимулює прояв «соціальних хвороб» – алкоголізму, наркоманії, злочинності); негативну тенденцію зменшення чисельності населення, його старіння та міграція за межі держави; недостатні витрати на науку, що є провідним чинником формування нового технологічного укладу держави; високу зношеність основних фондів, технічної й транспортної інфраструктури, застарілість технологічних рішень і процесів за всіма видами діяльності суспільства; неефективну галузеву структуру промислового виробництва; високу енерго – і водоемність господарства, його імпортозалежність; низький рівень ВВП на одну особу; високий рівень корупції; порушення природних екологічних властивостей компонентів природи, зокрема низьку якість питної води і високий рівень забруднення повітря в містах, значну розораність земель та низький показник заповідності території; інертність дій управлінських структур щодо входження економіки України у Європейській економічний простір.

Серед загроз просторовому розвитку України насамперед варто виділити проблему наслідків Чорнобильської катастрофи (виведення великої території із господарського обігу, забруднення земель радіоактивними відходами, погіршення стану здоров'я населення внаслідок отриманого випромінювання, виведення ЧАЕС з експлуатації тощо). У геополітичній площині непередбачуваними залишаються наслідки російської агресії: анексії АР Крим, військових дій на Донбасі, активізації терористичної діяльності. Суттєво уповільнюють економічне зростання і такі чинники, як фінансово-економічна та енергетична залежність; порушення паритету між експортом та імпортом; наявність тіньової економіки; велика кількість об'єктів, що є

можливими джерелами витоку надзвичайних ситуацій; низький рівень фінансового забезпечення наукової діяльності, що унеможлиблює підтримку напрямів, які відповідають шостому технологічному укладу (біотехнології, нові матеріали та нанотехнології, радіоелектроніка, космічні дослідження, енергетичні технології і т.п.). Відмітимо, що на жаль, кризовий стан економіки держави значною мірою обумовлений невизначеністю цілей її розвитку, непродуманими діями управлінців високого рангу, які, як правило, призначались не за професійним, а за політичним принципом, часто змінювались, що у поєднанні позначалось неефективністю управління та зростаючою корупцією. На останок відмітимо і кризу суспільної та індивідуальної моралі.

Аналіз сильних та слабких сторін економіки України та основних загроз, що постають перед нею, не дає однозначного визначення сценаріїв майбутнього розвитку держави. Станом на початок 2016 р. можна констатувати порушення низки міжнародних угод щодо усталеності та визначеності кордонів європейських держав. Україна опинилась об'єктом агресії з боку «братського» народу, втративши частину території та витрачаючи значні кошти на підтримку решти кордонів та ведення антитерористичних операцій. У суспільстві, через погіршення соціальних стандартів, непрозорість управління, в тому числі і коштами міжнародних кредитів та програм, невинуваті сподівання Революції Гідності, накопичується конфліктний потенціал. Негативні наслідки його реалізації зрозумілі і в Україні, і в розвинених країнах світу, консультативна та фінансова підтримка яких спрямована на зменшення ризику виникнення нової кризи.

Стан економіки України суттєво вплинув на **диспропорції просторового розвитку**. Зупинимось насамперед на особливостях розвитку українських міст, що мають виконувати функції центрів просторового каркасу. Єдиним містом, що може на сьогодні претендувати на статус глобального, є Київ. За більшістю висновків, що ґрунтуються на аналізі основних рис глобальності, навіть столиця України досі не може бути названа глобальним містом. Водночас, Київ вже є одним з важливих центрів значимих в європейському масштабі. Потенційно до цієї категорії можуть бути віднесені Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя та Львів. Решта обласних центрів виконують переважно внутрішні функції, часто поступаючись за кількістю населення та окремими показниками соціально-економічного розвитку навіть другорядним, регіональним, центрам.

Картина, що складається в Україні є не надто привабливою. Підґрунтям розвитку є, крім столиці, шість міст (нинішніх та колишніх мільйонників), одне з яких тимчасово окуповано, а ще в двох мають місце достатньо стрімкі темпи скорочення населення (Дніпропетровськ -8,1%, Запоріжжя -6,3%). Дніпропетровськ, Харків та Запоріжжя ймовірно мають перспективу збільшення чисельності населення за рахунок переселенців з окупованих

територій, але якість нових людських ресурсів, як і витрати на їх суспільну інтеграцію залишаються невизначеними. У такому разі важко не погодитись з ідеями щодо активнішого формування додаткових центрів «метрополійного» рівня, або ж міст дублерів. Відповідно до однієї з них «простір між містами дублерами потребує ще одного міста такого ж рівня» (Нудельман 2015) на роль якого пропонується Вінниця. Подібні спроби, на нашу думку, можливі і в Черкасах. Слід також зазначити, що міста з найнижчої категорії насамперед «недофінансовані» державою протягом тривалого періоду орієнтації на розвиток «промислового Сходу». Перегляд такої політики може стати основою для їх майбутнього відродження.

Ще складніші процеси відбуваються у сільській місцевості, на яку припадає понад 80% території України. Невдале господарювання призвело до її занепаду. За останні 25 років сільська місцевість втратила понад 3 млн. жителів і характеризується, у більшості випадків, відсутністю бюджетоформуючих підприємств, робочих місць, інтенсифікацією міграцій населення та зникненням великої кількості сільських поселень. З 1991 по 2013 р. в Україні зникло 641 сільське поселення. Щоправда деякі з них були приєднані до більших за чисельністю населених пунктів, а 528 лишились взагалі без людей.

Науковці, протягом всього періоду незалежності приділяли проблемам розвитку держави неабияку увагу. В їх численних доповідних записках, доповідях, виступах представлялись розроблені наукові програми з конкретними пропозиціями, які потрібно було втілювати в державі. «В Україні ніколи не було нестачі проектів, концепцій, програм перетворення суспільства, але всі вони залишились на папері» (Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 2010). В черговій опублікованій доповіді науковців НАН України, за ініціативою і редакцією В.М. Гейця, було не лише поставлено цілий ряд гострих питань, але й запропоновано механізми їх вирішення шляхом здійснення низки реформ стосовно політичних та державно-правових перетворень, удосконалення адміністративно-територіального устрою, модернізації соціогуманітарного простору України, стану та перспектив розвитку зовнішнього сектору економіки України, технологічної модернізації, модернізації державного управління і багато інших конкретних механізмів. На жаль, як і в попередні роки, пропозиції науковців щодо здійснення різного виду реформ залишились поза увагою владних структур держави. Очевидно, відсутність реформ обумовила наслідки подальшого соціально-економічного розвитку, оскільки більшість прогностичних показників на 2015 р. не лише не досягнута, а й мала тенденцію до зменшення.

Саме відсутність у державі відчутних та ефективних реформ, на думку багатьох науковців, може призвести до *глибокої руйнівної кризи*. Стало очевидним, що поліпшення економічної ситуації не завжди пов'язано зі зміною

президента або прем'єр-міністра, але вимагає проведення глибоких суспільних перетворень та усвідомлення Суспільством цілей та завдань розвитку. В нинішніх умовах, що склались в Україні та розглянуті вище, тривала і частково прихована криза не лише економіки, а й духовності людей може завершитись колапсом, із появою кількох деструктивних політичних сил. Їх вплив може сприяти дезінтеграції та федералізації держави із сумними перспективами щодо збереження її самостійності.

Підписання 17.09.2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що містить 488 статей щодо заходів, які Україні потрібно здійснити до 2017 р., дає підстави говорити і про **змішаний «песимістично-оптимістичний» сценарій розвитку**. В плані дій розписані чіткі завдання для різних владних структур України, строки та відповідальні за їх виконання. На нашу думку, тільки такі спільні зусилля України, із відповідними реформами при співпраці з державами ЄС, та фінансовій, інституційній, інформаційній та гуманітарній підтримці інших держав світу зможуть забезпечити реалізацію «оптимістичного» сценарію розвитку держави. Орієнтиром такого сценарію розвитку є основні засади стратегії ЄС «Європа – 2020». В ній виписані три напрями розвитку (розумне зростання, збалансоване зростання та інклюзивне зростання) з окресленою деталізацією, постановкою цілей та окресленням флагманських ініціатив.

Безперечним є те, що опрацювання стратегії розвитку держави в цілому та окремих її регіонів має знаходитись в руслі Порядку денного на XXI ст. та враховувати всі три найважливіші складові розвитку – економічну, соціальну та екологічну. Тільки така діяльність призведе до призупинення деградації природного середовища, збереження і раціонального використання природних ресурсів, підвищення ефективності виробництва і добробуту населення.

Позицію географів щодо реагування на трансформаційні зміни в державі і запровадження сталого (збалансованого) розвитку цілому не можна назвати активною. Згідно нової політики регіонального розвитку, в контексті процесів децентралізації розробляються не тільки територіальні плани областей та поселень, але й стратегії їх розвитку. В цих та інших роботах розглядаються питання стосовно стану й перспектив використання компонентів природи, людського потенціалу, структуризації господарства та ін. Але, внаслідок об'єктивних та суб'єктивних причин, географи до них майже не залучені. Водночас, Інститут географії НАН України приділяє значну увагу впровадженню парадигми сталого (збалансованого) розвитку. Лише за останні роки опубліковано низку монографій та посібників (Лісовський 2009; Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України 2012; Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо + 20 2012; Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку 2015; Стан виконання в Україні положень «Порядку

денного на ХХІ століття» (2002–2012) 2014). Також, на засадах збалансованого розвитку, здійснюються розробки в напрямі вдосконалення територіального планування в Україні, які, сподіваємось, стануть одним з кроків, що наближають країну до стандартів ЄС.

Література

1. Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. Інститут географії НАН України. Київ: 2009. 300 с.
2. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України. ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. Одеса: ІПРЕЕД НАН України. 2012. 714 с.
3. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь. За ред. В.М. Гейця та ін. К.НВЦНБУВ. 2010. 232 с.
4. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо + 20 Лісовський С.А. – Марушевський Г.Б. – Павличенко П.Г. – Руденко Л.Г. – Тимочко Т.В. Київ: Центр екологічної освіти та інформації. 2012. 60 с.
5. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку: Навчальний посібник Т.К. Гречко – С.А. Лісовський – С.А. Романюк – Л.Г. Руденко. Національна академія державного управління при Президентові України, Інститут географії НАН України. Київ. 2015. 264 с.
6. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на ХХІ століття» (2002 – 2012) За ред. Руденко Л.Г. Київ: Академперіодика, 2014. 359 с.

KÁRPÁT-MEDENCEI SZINTŰ ÉS NEMZETSTRATÉGIAI MEGKÖZELÍTÉSŰ GAZDASÁGI ÉS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEK¹

SZÁSZ JENŐ

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
titkarsag@nski.gov.hu

Abstract

CARPATHIAN BASIN AS A TARGET AREA OF DEVELOPMENT POLICIES

Jenő, Szász

Carpathian Basin as an action area of development policies has an emerging importance both in international context and in Hungary. UN proposed a regional agreement to protect heritages and foster sustainable development in the Carpathian region (the Carpathian Convention) and some of the EU transnational cooperation programs also cover this area (eg. the Danube Transnational Programme 2014-20). Hungarians living in all countries of the Carpathian Basin can be an engine of these development actions. Development policies can also serve the prosperity of societies of Hungarian minorities living outside Hungary in the Carpathian Basin in a mutually beneficial way: supporting Hungarian minorities and Hungary as well as supporting the neighboring nations and countries. To determine this kind of national strategic dimension of development policy the Research Institute for National Strategy prepared the Carpathian-homeland Development System, which identifies the key development goals and areas of intervention in the Carpathian region.

Keywords: Carpathian Basin, development policy, Carpathian-homeland Development System, regional development

A Kárpát-medence kulturális és természeti szempontból egy sajátos és egy-
séges tér Európa közepén. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatási küldetéséből
adódóan, a következőkben elsősorban a magyarság szempontjából vizsgáljuk meg
a Kárpát-medencét, mint fejlesztéspolitikai téregységet. A Kárpát-medence a ma-
gyarok számára valóság, és később részletezett gondolatok mentén az is feltéte-
lezhető, hogy a Kárpát-haza is egyre jobban megélt fogalommá válik a magyarság
körében.

Mivel azonban napjainkban ez a területegység határokon túlnyúló nemzetkö-
zi dimenzióval is rendelkezik, ezért a magyar nemzetstratégiai logikák vázolását
megelőzően érdemes rövid kitekintést tenni a Kárpát-medence külhoni és nemzet-
közi megközelítéseire is. A magyarokkal együtt élő népek, valamint a Magyaror-
szágot határoló országok kulturális, tudományos és politikai megfontolásai között
is megjelenik a Kárpát-medence térsége. Igaz ugyan, hogy e körben a Kárpát-
medence fogalmának tudományos és kulturális alapjai eltérőek, és e térkategória
népszerűsége és elfogadottsága is változó (Hajdú 2015), mégis kijelenthető, hogy

¹A tanulmány a Nemzetstratégiai Kutatóintézet tudományos közléseire támaszkodik.

létezik e térségnek nemzethatárokon is átívelő objektív jelentése, és ez napjainkban ráadásul felértékelődik.

Mindezt jól illusztrálja, hogy még az ENSZ is célirányosan foglalkozik e térséggel a Kárpátok Egyezmény keretében (Convention 2003). Az Európai Unió lassan az egész térséget lefedő bővítése is újabb lendületet adott a Kárpát-medence pragmatikus értelmezésére. Még akkor is így van ez, ha az uniós kezdeményezések ritkán citálják magát a Kárpát-medence kifejezést, és elvétve irányulnak kimondottan a medence területére. Az EU által szorgalmazott nemzetállamok közötti, úgynevezett transznacionális együttműködések közül például több is teljesen lefedi, vagy akár a központjába helyezi ezt a térséget (Délkelet-európai Transznacionális Együttműködési Program 2007–13 programterülete; Duna Transznacionális Program 2014–20 programterülete). A lassan egységesülő gazdasági térben és munkaerőpiacon kinyíltak a lehetőségek a medencében fekvő országok vállalkozásai közötti együttműködések előtt. A térségi gazdasági együttműködések bővüléséhez kitűnő terepet kínál, hogy a terület természeti viszonyai és erőforrásai hasonlóak, illetve egymásra utaltak (pl. vízkincs, energia, termőföldek, erdők). Továbbá a globális befektetői aktivitás szempontjából is nagyjából homogén övezetet alkotnak az érintett államok.

A nemzetközi kontextust követően érdemes megvizsgálni kifejezetten a magyarság fejlesztési kapcsolatait és lehetőségeit is a Kárpát-medencében. Mindennek fontos háttérét jelenti a 2010 óta jelentősen megújult magyar nemzetpolitika. Ez a megújulás egyrészt a nemzetstratégiai diskurzusban már jelen levő gondolatokra támaszkodott. Duray Miklós nyomán tudjuk, hogy 1990 körül egyszer már újjáélesztett nemzetstratégiai gondolkodásunk középpontjába a szülőföldön való megmaradás doktrínája került (Duray 2014). Majd megjelent a nemzeti re-integráció gondolata is, elsőként szintén Duray Miklós említésében 1996-ban (Duray 1996). 2010-től ez utóbbi megfontolás a nemzetstratégia meghatározó elvi alapjává válhatott. Az atlanti és az európai integrációt követően tehát eljött a magyar nemzeti integráció ideje is.

A Kárpát-medencei magyar együttműködésnek számos országgyűlési döntés ad teret 2010 óta. A legfontosabb Magyarország Alaptörvénye, és fontos mérföldkő még a Nemzeti Összetartozás Melletti Tanúságtételről szóló törvény, a Magyar Állampolgárságról szóló törvény, az Országgyűlési Képviselők Választásáról szóló törvény és a Magyar Értékekről és Hungarikumokról szóló törvény. A nemzeti integráció azonban a jogi lépéseken túl értelmezhető az anyaországi közpolitikákban is. Nincs is olyan szakpolitika, amelyik ne kapcsolódhatna ehhez az ügyhöz. Persze még inkább magától értetődő ez a törekvés az anyaországi és külföldi magyar társadalomban, a közösségeik és társadalmi szervezeteik szándékaiban, szerveződési mintáiban. E nemzeti integrációs dimenziók szakmai és értékrendi megragadását és elterjesztését szolgálja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI) által bevezetett Kárpát-haza fogalom (NSKI 2015).

Napjainkban a jövőformálás legfontosabb szakpolitikája a fejlesztéspolitika. A fejlesztéspolitika hatékonyan járulhat hozzá a külhoni magyarság szülőföldön való megmaradásához, segíti e magyar népesség helyben boldogulását. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet által kidolgozott Kárpát-haza Fejlesztési Rendszer a fejlesztéspolitika nemzetstratégiai dimenzióinak meghatározására született meg. Az NSKI elkészítette e rendszert megalapozó tervdokumentumokat is, a Kárpát-haza Fejlesztési Konceptiót (NSKI 2015) és a Nemzetegyesítés Fejlesztési Programját (Molnár et al. 2015). A Kárpát-haza Fejlesztési Rendszer társadalmi-gazdasági tényeken nyugvó térségfejlesztési szakmai logikák mentén építkezik. Hiszen a Kárpát-haza mintegy 13 milliónyi magyarja nagyobb gazdasági potenciált, munkaerő kínálatot és tudást képvisel, mint a kevesebb mint 10 milliós Magyarország. Fejlesztési és beruházási műveleteinket sem érdemes kizárólag az anyaország gazdasági szereplőire irányítani, a Kárpát-haza magyar (ill. nem csak magyar) vállalkozásai nagyobb gazdasági erőt, üzleti és hálózatépítési lehetőséget kínálnak. A megújulásunk letéteményesei, a kutatási, felsőoktatási és köznevelési műhelyek sem csak Magyarország határain belül helyezkednek el. A külhoni magyarság intézményein és vállalkozásain keresztül ráadásul könnyebben elérhető a szomszédos országok többségi nemzeteinek mintegy százmilliós piaca.

A Kárpát-haza Fejlesztési Rendszer Magyarország egyes magas szintű és legitim tervdokumentumainak nemzetstratégiai és nemzetegyesítési üzeneteire is támaszkodhat. Ezek sorában külön említését érdemel az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió 2030 (Salamín et al. 2014). A Kárpát-medencei gazdasági és társadalmi tér kialakítása és megerősítése a kormány gazdaságpolitikájának is kiemelt része. A kormány 2010–2014 között – a Kárpát-medencei gazdasági nyitás szakpolitikai megalapozására – elfogadta a Wekerle Tervet (NGM 2012). A felismerés tehát már megtörtént. A fejlesztéspolitika és ezen belül a gazdaságfejlesztés is lehet olyan szakpolitika, amely a nemzetet egységben kezeli, a nemzeti integrációt szolgálja. A fejlesztéspolitika is sokat tehet a magyarság megmaradásáért, ráadásul a külhoni magyarság és az anyaország számára egyaránt előnyös módon. Továbbá e megközelítés a szomszédjainkkal való együttműködést is szolgálja, hiszen támogatja a szomszédos országok fejlődését.

Szakmai tevékenysége során az NSKI számos javaslatot dolgozott ki az uniós tagállami és nemzetközi források külhoni-anyaországi együttműködésekben alapuló és nemzetstratégiai szemléletű felhasználására (Molnár et al. 2015). Reményeink szerint az e küldetés jegyében fogant első úgynevezett kiemelt projektek már 2016. évben elindulhatnak. E lehetőségek ellenére az uniós források nemzetstratégiai felhasználásának erős korlátjai is vannak, hiszen ezeket multinacionális európai vagy más nemzetállami fejlesztési logikák és elvárások is mozgatják. Ezért továbbra is fontos szerepet kell, hogy élvezzenek a külhoni magyar fejlesztéspolitikában a nemzeti költségvetési és szabályozási eszközök, vagy akár az üzleti szereplők befektetései. Ennek kapcsán látni kell, hogy a külhoni magyarság

bizony jól körülhatárolható térségekben tudott fennmaradni (Péti – Szabó 2016a). Érdemes tehát a nemzetpolitika, és különösen a külhoni támogatáspolitikai területi szemléletét és fókuszait erősíteni.

A Kárpát-medencei külhoni magyarság által többségében lakott térségek földrajza és társadalmi-gazdasági pozícióik meghatározzák a legfontosabb fejlesztési irányokat. E térségekben a városodás alacsonyfokú, az agrárágazat jelentősége átlagon felüli. Makrogazdasági mutatóik értéke (pl. GDP, foglalkoztatottság, munkanélküliség), humánerőforrásuk képzettsége és fejlődésük üteme elmarad az adott országok átlagától, ugyanakkor csak kivételes esetekben beszélhetünk szélsőséges elmaradottságukról. Mindez úgy is értelmezhető, hogy e térségek általában a Közép-európai vidékies térségek tipikus jegyeit hordozzák magukon (Péti – Szabó 2016b). Nem elhanyagolható tehát a vidéki karakter magyarságot megtartó ereje, ami kevésbé jellemző a Kárpát-haza intenzíven urbanizálódott térségeire. E térségekben tehát különösen relevánsak lehetnek a vidékfejlesztési szemléletű fejlesztéspolitikai lehetőségek (Péti – Szabó 2016a). Ennek megfelelően indokolt tehát az agrárágazat modernizációja, a gazdaság diverzifikációja, a térségi gazdasági rendszerek és piacok kialakítása, a funkcionális városi központok megerősítése, mindezek ezáltal a belső erőforrásokra épülő helyi gazdaságfejlesztésen keresztül a térségek saját gazdasági rendszereinek a megerősítése.

Látni kell azt is, hogy a külhoni magyarság által többségében lakott térségek földrajzi pozíciói is eltérő lehetőségeket kínálnak (Péti – Szabó 2016a). A Székelyföld tömbje különleges helyzetben van. E térség anyaországtól távoli elhelyezkedése, jelentős kiterjedése, egységes gazdasági rendszere és erős identitásmintái révén egészen sajátos önálló térségfejlesztési megközelítések alkalmazására nyújt lehetőséget. A Székelyföld az egész világmagyarság számára szolgáltató kvázi második anyaországi funkciókat jeleníthet meg (Nagy et al. 2015).

A többi magyar tömb alapvetően határ menti helyzetű. E térségekben a közszolgáltatások, a gazdasági és közlekedési kapcsolatok szorosabb hálózatba szervezhetők az anyaországi struktúrákkal. Persze fontos e térségek szerves illeszkedése a szomszédos ország struktúráihoz is, különösen a gazdasági rendszerek tekintetében, hiszen így a Magyarország határain kívül élő magyar közösségek valóban előnyös híd szerepbe kerülhetnek, amelyből persze profitálhatnak az anyaország és a szomszédos ország gazdasági szereplői is. Utóbbi pedig ismét csak a békés együttélést, az együttműködést erősíti.

E határ menti térségek közül napjainkban a magyarok által lakott kárpátaljai térségek küzdenek a legnagyobb gazdasági kihívásokkal (Péti – Szabó 2015b). Ugyanakkor pont e térség tehet szert egyedülálló, prosperitást hozó szerepkörökre is, tekintve hogy különös fontosságú geopolitikai fókuszpontban helyezkedik el. Érdemes azért tenni, hogy ezt az izgalmas pozíciót valóban fejlődésre váltsuk, és hogy az így meginduló fejlődés az itt élő magyarság szülőföldön való megmaradásával, akár gyarapodásával járjon együtt.

Irodalom

1. Duray M. 1996: Szemléletváltás a magyarságpolitikában. in: Pro Minoritate, 1996. nyár.
2. Duray M. 2004: Állampolgárság és nemzetpolgárság (A kettős vagy a többes állampolgárságról). in: Hitel, 2004. december
3. NSKI 2015: Kárpát-haza Fejlesztési Konceptió 2030. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest
4. Molnár Gy. – Nádas L. – Ginter G. – Molnár Sz. – Szász J. (szerk.) 2015: A Nemzetegyesítés Fejlesztési Programja 2014-2020, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest
5. Nagy B. – Molnár M. B. – Péti M. – Sütő A. – Szabó B. – Szász J. (szerk.) 2015: Székelyföld fejlesztésének és fenntarthatósági tényezőinek vizsgálata. NSKI, Budapest, p. 6.
6. NGM 2012: Wekerle Terv – A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest 2012
7. Péti M. – Szabó B. 2015a: A Kárpát-medence külhoni magyarságának társadalmi, gazdasági és geopolitikai pozíciói. in: Duray, M. et al. (2016) (szerk.): Együttgondolkodás a nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról. NSKI, Kárpát-Haza Szemle 10, in print
8. Péti M. – Szabó B. 2015b: A Kárpát-medence külhoni magyarságának gazdasági pozíciói. in: Otthon a Kárpát-medencében Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 2015, p. 319.
9. Salamin G. – Kígyóssy G. – Borbély M. – Tafferner B. – Szabó B. – Tipold F. – Péti M. 2014: A fejlesztéspolitika és területfejlesztés új koncepciójáról. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió és a 2005-ös országos területfejlesztési koncepció érvényesítésének tapasztalatai. in: Falu Város Régió, XX/1, pp. 7–24.

NÉPESSÉG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZ
ΓΕΟΓΡΑΦΙΑ ΗΑΣΕΛΕΝΗΙΑ ΤΑ
СОЦІАЛЬНА ГЕОΓΡΑФІА
POPULATION AND SOCIAL GEOGRAPHY

SMALL TOWNS OF BELARUS: DEMOGRAPHIC FEATURES AND ROLE IN THE SETTLEMENT SYSTEM

ANTIPOVA, EKATERINA

Belarusian State University
antipovaekaterina@gmail.com

Abstract

FEHÉROROSZORSZÁG KISVÁROSAI: DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐIK ÉS SZEREPÜK A TELEPÜLÉSRENDSZERBEN

Antipova Ekaterina

A belorusz urbanizáció megkülönböztető jegye a településrendszer kisváros-domináns jellege. A városi települések közt az uralkodó csoportot azok a városok teszik ki, melyek lakosságszáma kevesebb, mint 20 ezer fő (a városi települések 82%-a Fehéroroszországban), bennük az ország városi lakosságának csak 17%-a él. A kisvárosok manapság új fejlődési impulzust kapnak; funkcióik kibővülnek, kisvállalkozásaik aktívabbá válnak, és demográfiai újjáéledés megy végbe bennük.

Kulcsszavak: a településrendszer kisváros-domináns jellege, demográfiai újjáéledés

The traditional settlement system reflecting prominent features of the environmental conditions and economic activities, socio-demographic, historical and cultural development of Belarus has been formed historically. Despite the rather even network of settlements, the character of the settlement is significantly heterogeneous on the territory of Belarus. The main feature of the settlement structure of Belarus is a distinct prevalence of the small city settlements with the population up to 20 thousand people among all groups of the cities.

One of the main tasks of the state policy of Belarus is the creation of the conditions for small cities transformation into the favourable, safe and sustainable development places of residing. The consecutive transition of the small city settlements to the model of sustainable development provides increase in their social and economic well-being within the improvement of the environmental conditions. Today the small city settlements are the major structural element of national system of settlement, carrying out functions of the administrative-economic and serving centers for the countryside.

Distinctive feature of Belarusian urbanization is the small-urban nature of the settlement system. Small-urban nature of the system of settlement in Belarus has historical conditioning the process of urbanization was characterized by an artificial increase in the number of urban settlements at the expense of the formal transfer of the traditional historic centers to the urban-type settlements (Anishchanka, Galenchanka, Golubeu 1997). Many of urban-type settlements and small towns have a functional profile characterized mainly for rural localities in other countries - agricultural, agro-industrial and environmental.

The dominant class in the structure of urban settlements are the towns with a population size less than 20 thousand people (82% of all urban settlements in Belarus), which are settle only 17% of the state urban population. In the middle of the twentieth century urban settlements with population size less than 20 thousand people inhabited 37% of the total urban population, and this category of settlements was more widen in the settlement system 91%.

The most numerous classes now are the tiny towns with a population size less than 5 thousand people (32.5% or 67 settlements). Share of smallest settlements with a population of 5-10 thousand people is preserved in the range of 27-33% during 1979–2009, the share of the population of this group of settlements was reduced by 32% (from 8.9% in 1959 to 6% in 2009). Relatively stable share of the population preserves the class of small towns 10-20 thousand people (7-10%), primarily due to the quantitative growth of this group (from 28 in 1979 to 45 settlements in 2009) (table 1, 2).

Table 1

Change in the average size of Belarusian small urban settlements, 1979 – 2009
(Antipova, Fakeyeva 2012)

Population size classes	Average size of urban settlements by the population size classes, ths. people			Dynamics index, 1979/2009
	1979	1999	2009	
Tiny, less than 5	2,8	2,5	2,4	0,86
Smallest, 5-10	7,1	7,6	7,3	1,03
Small, 10-20	13,6	13,7	13,8	1,01

Source: Own compilation based on Population of Belarus: statistical digests 1979-2014.

Table 2

Shifts in the Belarusian urban settlement system of small cities, 1979 – 2009
(Antipova, Fakeyeva 2012)

Population size classes	Share of urban settlements in Belarusian urban settlement structure, %			Share of urban population in total Belarusian urban population, %		
	1979	1999	2009	1979	1999	2009
Tiny, less than 5	36,2	31,9	32,5	3,9	2,3	2,2
Smallest, 5-10	33,2	25,5	27,2	8,9	5,7	5,7
Small, 10-20	14,1	23,0	21,8	7,3	9,3	8,6

Thus, the share of towns with a population less than 20 thousand people is stable throughout the study period of 1979–2009 years (83–85%). The share of urban population of this class is steadily declining (1959–37%, 1979–20%, 2009–17%).

The number of the small city settlements in Belarus amounts to 64. The average distance between the small cities-centers of the administrative areas comes up to 40 km, and the zone of the small cities influence is about 20 km.

On the importance in national system of settlement small city settlements of Belarus are categorized into:

- to the cities of regional value functioning as the regional (secondary) centers, providing trading-household, cultural-educational and health services for the population of the adjoining areas and having a set of specialized average professional educational institutions;
- to other cities of the national system of settlement, specializing in the industrial production of the regional and local value, and functioning as the inter-district service centers.
- On functional typology the most part of the small city settlements of Belarus are divided into two types:
 - cities industrial-administrative centers of the rural areas. The industry that is well-developed there is mostly the processing of the agricultural raw materials, the administrative, trading-distributive, cultural and community enterprises and establishments of regional value are located there;
 - cities the administrative centers of the rural areas the most widespread functional type for the small cities of Belarus.

Centuries-old development of the majority of small Belarus cities is characterized by interpenetrating traditions, social and economic interactions and processes with similar features. The role of small city as bearer of continuity and traditions of people is unique. Up to nowadays the way of life, the social way, the scale of space, almost irrevocably lost in greater cities, captured by globalization, and in the majority of rural settlements, too small to resist the transformations of last century has survived in the small cities. The role of small cities in a life of rural population is invaluable. They are some kind of “provincial capitals”, the centers of service of significant territories. For centuries the small cities carried out not only economic and administrative functions. Simultaneously they were the spiritual and cultural centers.

On the time of appearing the small cities of Belarus are divided into four groups:

- the ancient cities (X - XIII centuries), which were arisen during formation of the Kiev Russia: Zaslavl, Logoysk, Kopil, Kletsk;
- the cities which have appeared in late XIII - XVIII centuries and which have generated in structure of the Great principedom of Lithuanian: Stolbtsy, Myadel, Krupki, etc.;
- the city settlements which were created or have received the status of the city in late XVIII - XIX centuries, or in the beginning of the XX century in the structure of Russian Empire: Fanipol;
- the city settlements formed during the Soviet period on the basis of the local industry development (Rudensk, Pravdinskiy, Svislotch, Krasnaya Sloboda, Zelyoniy Bor (Anishchanka, Galenchanka, Golubeu 1997).

Because of the loss of many functions small cities encounter serious problems today, one of which is demographic with several components.

The modern dynamics of the urban population of Belarus differs from the total population dynamics trend. The total population size of Belarus decreased from 10.1 to 9.5 million or 6 %, in the period from 1989 to 2009 years. The urban population increased from 6.2 to 6.7 million, or 8.2% in the same space of time.

The patterns of the urban population dynamics are different according to the classes by population size. The biggest growth of the urban population size has occurred in the small Belarusian towns, and this is explained by administrative conversions – some settlements were lifted to the town status – rather than the positive demographic dynamics. All in all, over the period of 1989 – 2009 years the population size of small Belarusian towns has increased by 17.5 %.

Birth rate dynamics of the urban population in Belarus is characterised by a number of distinguishes features, one of which is the trend type variation. Up to 2004, a birth rate reduction was observed that lead to the decrease of the total rate by 43 %, reaching the lowest in the 20th century value of 9.4 ‰. The lowest birth rate was characteristic of the last 1990s, which was accounted for by the political, social and economic transformations and population's incertitude about the future. From 2004 onward, the birth rate in urban areas has been on the increase, and now amounts to 12.5 ‰. This phenomenon is explained by two main factors: 1) legislative and institutional – development of the social measures of the state demographic politics to support young families and mother of large families, to create maternal health and reproduction centres; and 2) demographic – a numerous generation of the children, born in the late 1980s, entered the reproductive age. At the same time, over the period of 1989 – 2010 an abrupt decrease in the birth rate was observed in Belarusian towns, and the rate is still estimated as the corresponding to the European.

The highest birth rates and the strongest demographic revitalization are characteristic of the two town types – large with a population of more than 100 thousand people and small with a population of less than 20 thousand people. The higher birth rates in small towns are accounted for by two principal factors: the development and the governmental support of the small business in small urban settlements and hence the efforts to bring the young workforce to the enterprises that are being created in small towns. In such towns as Zhabinka, Malorita, Ivanovo in Brest region, Vetka in Gomel region, Oshmiany in Grodno region, Logoyisk and Stolbtsy in Minsk region, which are situated in the south-western, central and south-eastern zones, the birth rates exceeds 15‰.

Death rate in Belarus is characterised by high values that surpass the average European level and constitute around 13.2 ‰. Differences between the urban and rural areas in the death rates, unlike the birth rates, are very appreciable. They first surfaced more than 50 years ago – in the early 1960s – and consist in much

higher death rates of the rural population compared to the urban. Currently crude mortality rate in the Belarusian towns is more than 2 times lower than in rural settlements and equals to 10.4 ‰ and 22.6 ‰ respectively. These differences are accounted for by social and economic factors (lower development level, asocial phenomena in rural areas, opposite trends in towns), as well as by demographics ones (much higher ageing level in the country compared to town etc.).

The highest death rates are also characteristic to the small towns, where the average values surpass 14 ‰, and the total increase in the index amounted to the 43.5 %. This is explained by the peripheral position for the social and economic development of a number of urban settlements. In such towns as David-Gorodok of Brest region, Vetka, Dobrush, Elsk, Turov, Vasilevichi of Gomel region, Logoyisk of Minsk region, Krichev, Slavgorod of Mogilev region, crude mortality rate surpasses 16 ‰.

At the same time, in a number of small Belarusian towns where the building of small enterprises takes place and the age structure of the population is younger, the death rate is decreasing and currently has minimal values – less than 9 ‰. For instance, Beryoza, Ivanovo, Ivatsevichi, Mikashevichi in Brest region, Smorgon in Grodno region, Fanipol in Minsk region.

The nature of the dynamics and the modern birth rate and mortality level of population influenced on the formation of the spatial view of the urban population natural movement in Belarus. Currently two region types can be distinguished in the Belarusian urbanised space: 1) central-south-western type with population increase; 2) north-western-southern type with population decrease. Conventional demographic border passes from the north-west to the south-east. The first type, on the basis of the spatial patterns which have been found earlier, includes the towns and cities of Brest, Grodno, Minsk regions and the Minsk city. The highest indexes of natural increase are characteristic of the Brest region (2.4 ‰). The natural increase in the capital city amounts to 1.6 ‰. The second type includes the towns of Vitebsk, Gomel and Mogilev regions. The highest natural population decrease is characteristic to the urban population of Vitebsk region (2.7 ‰) (Antipova 2012).

The study has shown that according to the town classes by the population size in the character of the population natural movement a structural differentiation is observed. During the period of 1989 – 2010, all classes of Belarusian towns and cities, except the small ones, are characterised by a natural population increase.

The received results testify to core-peripheral features of the demographic development of the small city settlements in Belarus. Proceeding from this, the small cities of Belarus now can be divided into three groups:

1. Settlements with the positive dynamics of the development and potential, sufficient for their development – the central type of the demographic development;
2. Settlements poorly developing, but possessing the potential for the sustainable development – the transitive type of the demographic development;

3. Settlements with the weak potential which is not providing an opportunity of their self-development – the peripheral type of the demographic development.

Within the frames of these classification three possible strategies of the small cities settlements development and revival are offered (Antipova 2011):

- *Strategy of activation of development* on the basis of the accelerated development of positive tendencies, search of specific niches in social and economic space, maximal use of local resources, stimulation of initiatives and investments, partnership. Best for cities of Minsk area, for cities in the influence zone of the basic centers of national and regional value, and also for cities in influence zones of trans-European transport corridors.

- *Strategy of stimulation* and inclusion of the potential of self-development assumes the concentration of all efforts to mobilize and stimulate the use of internal resources: the development of the small business enterprises, including those based on local resources and traditional crafts; creation of the small enterprises on agricultural raw material processing, expansion of tourist-recreational activity, sphere of services, etc. Best for the cities with the high tourist-recreational potential, with the high agroresource potential, the monocities by the experimental change of the specialization.

- *Strategy of rehabilitation* and address support includes the state support providing objective estimation of the problems and own resources, maintenance of the minimal necessary level of social and economic safety, effective and mobile use of public funds with their gradual replacement by internal resources. Best for the small city settlements located in the depressive rural areas, for monocities at the small enterprises of local value, and also for the small occupied places of special region in a zone of radioactive pollution.

References

1. Anishchanka, J.K., Galenchanka, G.J., Golubeu, V.F. 1997: The peasant history of Belarus: 3 vol. The peasant history of Belarus since the old days to 1861. Minsk, Belaruskaya nauka. 431 p.
2. Antipova E., Fakeyeva L. 2012: Settlement System of Belarus. Spatial and Temporal Trends at the End of 20th and the Beginning of the 21st Centuries. In: Journal of Settlements and Spatial Planning. Vol. 3, No. 2, pp. 129–139.
3. Antipova, E. 2012: Spatial differentiation of demographic development of Belarusian cities in the post-soviet period. In: Scientific Annals of “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi Geography series, Vol. 58, No. 2, pp. 223–236.
4. Antipowa, E. 2011. Wybrane problemy demograficzne małych miast Białorusi. In: Kierunki i uwarunkowania rozwoju małych miast z perspektywy 20 lat transformacji. Bartosiewicz, B., Marszał T. editors. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. pp. 171–183.

MÉRHETETLEN? – MÓDSZEREK AZ ETNIKAI ASSZIMILÁCIÓ NYOMONKÖVETÉSÉRE

BALIZS DÁNIEL

MTA-CSFK Földrajztudományi Intézet

balizs.daniel@csfk.mta.hu

Abstract

UNMEASURABLE? – METHODS FOR TRACING THE ETHNIC ASSIMILATION

Balizs, Dániel

The question of ethnic assimilation in multinational regions (such as the Carpathian basin or the countries around it) has been a relevant research topic for quite a while now. Distrusting census data, questioning its results is a general phenomenon amongst those dealing with minorities; the discrepancy between the estimated and registered data is usually regarded as the result of assimilation. There are various ways to determine the extent of assimilation and measure the amount affected population. These methods do not necessarily give comparable results, and the geographical level or population measured by them are not always of the same size. Their similarities arise from the fact that by using these methods there is a way to clarify the ethnic structure implied by official censuses. I analyse some of these methods in my work.

Keywords: assimilation, ethnicity, methods, censuses

Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy a kutatók által már számtalan aspektusból megközelített téma, az asszimiláció kapcsán összefoglalást nyújtson a szóban forgó társadalmi folyamat hatásainak mérési lehetőségeiről, annak statisztikákat árnyaló megközelítési módjairól. E sorok írója – saját szakmai felkészültségéről alkotott véleménye folytán, illetve mivel érdeklődési körén kívül esik – nem érzi feladatának sem az asszimilációról alkotott definíciók gazdag tárházának bővítését, sem annak társadalomfilozófiai háttérében való elmélyülést. A cikktől sokkal inkább várható, hogy rendszerez és bemutat néhányat azon metódusok közül, melyek segítségével az asszimiláció által érintett csoportok mérete és jellemzői megközelítő pontossággal meghatározhatóak.

Az asszimiláció mérési módszerei két alapvető típust képviselnek. Az egyik a statisztikai (főként népszámlálási) adatokból kiinduló kategória, melynek keretében a számszerűsítés, az asszimilánsok tömegének definiálása a cél. A másik a terepi felmérésekre épülő vagy a népszámlálások helyett más adatbázist felhasználó típus, melynek kapcsán a cél esetünkben a censusok pontosítása és a lokális specifikumok figyelembe vétele. Alkalmazásukkal nem feltétlenül nyílik lehetőség teljes körű adatbázis felépítésére, sokkal inkább a censusokban található értékek kritikájára vagy éppen indoklására. Ilyés Z. (1999) szerint az asszimiláció folyamatát ugyan hosszú távon a népszámlálási statisztikák is tükrözik, a folyamat mikroléptékű ábrázolásához viszont mindenképp szükség van egyéb források és módszerek bevonására is. A nemzetiségi

összetételt bemutató „száraz” adatsorok nem tükrözik feltétlenül a domináns kultúrát, ennek tisztázáshoz tereptapasztalatok kellenek (Keményfi 1999).

Az asszimilációról

Noha munkám hangsúlyozottan nem elméleti jellegű, a téma megköveteli a fogalom teoretikus hátterének rövid összefoglalását. Az etnikai szempontú asszimiláció meghatározásában nagy szerepet kaptak a chicagói iskola képviselői. Park, R. E. és Burgess, E. W. szerint „az asszimiláció olyan folyamat, melynek során egyének vagy csoportok szert tesznek más személyek vagy csoportok emlékezetére és attitűdjére, így (...) közös kulturális térben egyesülnek velük” (Park – Burgess 1921, 735). Yinger, J. M. (1994, 2002) az asszimilációra határcsökkentő folyamatként tekint, mely csupán ritka esetekben válik teljessé. Yinger beépítette elméletébe a disszimiláció fogalmát, amely észak-amerikai vonatkozásban a csoportok közötti különbségek fennmaradását és megerősödését fejezi ki, más olvasatban (pl. hazánkban, illetve általában véve Kelet-Közép-Európában) inkább a beolvadás reverzibilis jellegére utal. A felsorolt kutatókhoz képest újszerű irányt képvisel Rogers Brubaker, aki szerint az asszimiláció a 20. század második felétől a nyugati kultúrkörben „lejáratos” vagy idejét múlt fogalomként jelent meg, az 1990-es évektől ellenben a folyamat újrafelfedezését, az iránta való figyelem növekedését tapasztalhatjuk (Brubaker 2001).

A hazai illetve közép-európai felfogásban az asszimiláció fő okaként az erőforrásokhoz való hozzáférés aszimmetrikus jellege és a hatalmi viszonyokban mutató egyenlőtlenség jelenik meg (Kiss 2010). A témában publikáló további kutatók közül Bindorffer Gy. (2002) és Gyurgyík L. (2004) egyaránt az asszimiláció fogalmának gordonai felfogásból indul ki, melyet mindketten alkalmasnak tartanak a folyamat összetettségének illetve fokozatainak értelmezésére. Tóth Á. és Vékás J. az asszimiláció folyamatát elsősorban az identitás természetén keresztül közelíti meg. Kiindulási pontjuk, hogy az önazonosságtudat megnyilvánulási formáin keresztül következtethetünk a beolvadás (vagy ellenkezőleg: a disszimiláció) meglétére. Az identitást dinamikus kategóriaként értelmezik, melynek kompaktságát „szélességi” (kettős vagy hármas kötődések) és „mélységi” (a többféle identitáskategória közül hányban jelezte a válaszadó az adott közösséghez való tartozását) dimenziókon keresztül szemléltetik (Tóth – Vékás 2013).

Az asszimilációról szóló diskurzus egyik fő képviselőjének tekintett Biczó G. (2004, 2011) a beolvadást egy sajátjától eltérő életvilág normáinak, értékkeszletének elsajátításaként definiálta. Viszont – a kárpát-medencei magyar (illetve a magyarországi nem magyar) kisebbségek asszimilációját tárgyaló hazai szakmai körök által sugallt véleménnyel szembemelve – felvetette, hogy a beolvadás „... hanyatlás-narratívaként történő értelmezése korszerűtlen álláspont” (Biczó 2011, 22), azaz egyes csoportok beolvadása nem feltétlenül veszteségként értelmezendő, különösen akkor nem, ha a folyamat a beolvadó csoport számára pozitívumokkal jár. Ezen állítással a téma szintén elismert (erdélyi) kutatója, Kiss T. (2011) is egyetért, azonban felhívja a

figyelmet, hogy Biczó észak-amerikai asszimilációértelmezéshez közelítő álláspontja a közép-európai viszonyokra – az etnikai törésvonalak lokális sajátosságokkal teletűzdelt kialakulási körülményei révén – csak korlátozottan alkalmazható.

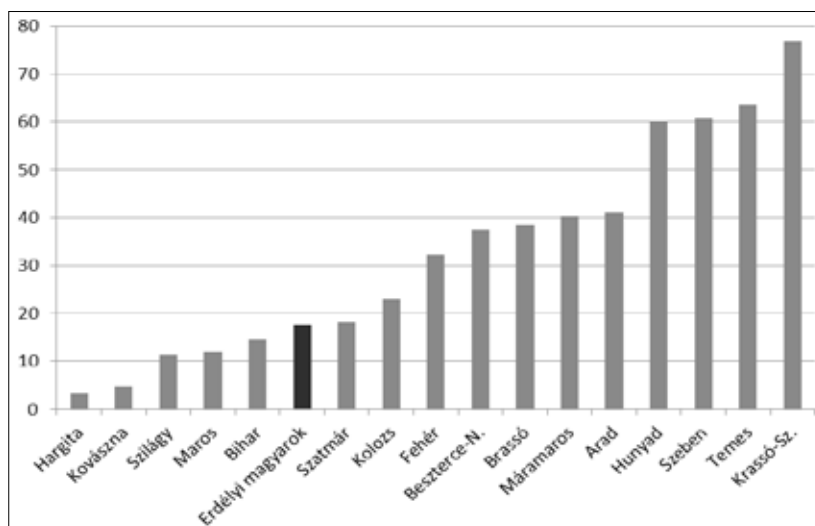
A tárgyalt módszerek

Etnikailag vegyes házasságok

A vegyes házasságok gyakoriságának, jellemzőinek mérése az etnikai hasonulás vizsgálata szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, Tóth Á. és Vékás J. olvasatában „annak súlya, amellyel a nemzeti-etnikai elemet a házastárs megválasztásával kapcsolatos döntésünkben érvényre juttatjuk, nyomatékosabb az életben lehetséges minden más identitásdeklarációnál” (Tóth Á.–Vékás J. 2013: 34-35). Az előbbi szerzőpáros egy korábbi tanulmányában a vegyes házasságra mint az asszimiláció legjelentősebb tényezőjére utal (Tóth Á.–Vékás J. 2008); hasonló véleményen van Benedek Gy. (2003), aki az erdélyi magyarság asszimilációs folyamatait taglaló tanulmányában az asszimiláció fő „okaként” a vegyes házasságokat jelöli meg, s a házassági heterogámia mérésében látja az etnikai beolvadás meghatározásának legfontosabb módszereit. E vélemény – kissé sarkos jellege ellenére – rávilágít a téma asszimilációkutatásban meghatározó szerepére, mely elsősorban azon tézisen alapul, miszerint a nemzetiségileg vegyes családokba született gyermekek nagyobb eséllyel válnak a többségi etnikum tagjaivá; példának okáért Benedek Gy. (2003) szerint 2002-ben a 94.400 romániai magyar-román vegyes családban élő 61.900 gyermek 60%-a román, 40%-a magyar nemzetiségű volt.

1. ábra

Az etnikailag heterogén házasságra lépők az erdélyi magyarok körében 1992–2002 között (%)

Forrás: Horváth 2004

A fenti hipotézisből indult ki Gyurgyík L. (2004) és Szilágyi N. S. (2004), akik a vegyes házasságokban született gyermekek nemzetiségéből következtetnek az asszimiláció lehetséges szintjére. Figyelemre méltó továbbá utóbbi szerző felvetése, mely szerint a biológiai és az etnikai reprodukció közé korántsem tehető egyenlőségjel, mivel a megszületett gyermekek nemzetisége későbbi szocializációjuk eredménye, melyet számos tényező (pl. környezetének anyanyelvi hetero- vagy homogenitása) befolyásol. Szintén a földrajzi közeg fontosságát hangsúlyozza tanulmányában Horváth I. (2004), aki többek között a házassági exogámia területi és településtípus szerinti jellemzőit vizsgálta az erdélyi magyarság körében. Eredményei alapján bizonyítást nyert, hogy a heterogám párválasztás szempontjából a nyelvi környezet meghatározónak bizonyul: a többségében magyarok lakta vidéken élő erdélyi magyarok jellemzően etnikailag homogén házasságot kötöttek, ezzel szemben a dél-erdélyi szórványmagyarság körében a házasulandók nagyobbik része már más nemzetiségű párt választott (1. ábra).

A fenti eredmény szakmai szempontból nem számít újdonságnak, hiszen alacsony lélekszámú csoportokban azonos nemzetiségű pár kiválasztása egyértelműen nagyobb kihívás, ellenben ráirányítja a figyelmet arra, hogy a szórványszökevényekben a nyelvi izoláció, illetve a potenciális házasulandók korlátozott száma mindenféle külső ráhatás (kényszer) nélkül is felgyorsíthatja a beolvadást. A fentiek alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a vegyes házasságok számának, gyakoriságának, jellemzőinek vizsgálata közelebb vihet az asszimiláció volumenének meghatározásához, azaz a házassági exogámia és az etnikai beolvadás dinamikája között viszonylag szoros kapcsolat tételezhető fel.

Választási és etnikai adatsorok összevetése

A népszámlálási nemzetiségi adatok és az etnikai pártokra leadott voksok összehasonlítása egyfelől a többes kötődésük számára utal(hat), másrészt mérhetjük vele egy közösség belső kohézióját is (Tátrai 2006). Kiváló példát jelentenek erre a kárpát-medencei kisebbségi magyar pártok, melyekre döntő részben magyar nemzetiségűek (vagy a magyarsághoz anyanyelvükben, kulturálisan stb. kötődők) szavaznak. Szintén megállapítható, hogy például a szlovákiai és a romániai magyarok csaknem 100%-a ezen, a kisebbség érdekeit felvállaló etnikai pártokra szavaz (Székely 2014). Támogatottságuk többségében a magyarság demográfiai súlyához illeszkedik, ám egyes régiókban települések egész sorában (akár pozitív, akár negatív irányban) eltér az ott élő magyarság népességbeli részarányától. A nemzetiségi és választási adatok különbségei mögött az asszimiláció valamely szakaszában járó csoportok létét tételezhetjük fel, ugyanakkor nemcsak etnikai, hanem demográfiai trendek is kirajzolódhatnak általa: pl. a kisebbségi magyarság a környező államalkotó nemzeteknél (szlovákok, románok stb.) idősebb korszerkezete, ami a magyarság felülreprezentáltságát eredményezi a választókorú népesség körében. A markáns eltérések speciális, gyakran csak mikroszinten ható

tényezőkre, egyúttal nagyobb tömegű, potenciálisan vagy ténylegesen asszimilálódó népességre utalhatnak. Ugyanakkor a módszer megbízhatóságát korlátozza, hogy a választási eredmények nagyban függenek az aktuális politikai erőviszonyoktól vagy a részvételi aránytól.

Példát jelen módszernél a szlovákiai magyarságra vonatkozó adatbázis szolgáltat (1. táblázat). A felsorolt tizenhárom, eltérő etnikai és demográfiai háttérű, illetve a jövedelmi viszonyok tekintetében nagy szórást mutató település közös vonása a magyarság és a magyar pártokra leadott szavazatok aránya közti számottevő differencia. Az asszimilációt itt a választói magatartás vizsgálatával érhetjük tetten: a dél-szlovákiai, etnikai öntudatában, nyelvhasználatában már a többségi nemzet felé „húzó”, sok esetben vegyes házasságban élő vagy oda született, bizonytalan önbesorolású népesség politikai állásfoglalásakor gyakran „visszanyúl” eredeti identitásához. Hasonló jelenség tapasztalható az alapvetően magyar közegben élő, magyar anyanyelvű, ugyanakkor erősödő nemzetiségi tudatú cigányság pártpreferenciájának értelmezésekor (pl. Sajókeszi vagy Deresk esetében).

1. táblázat

Néhány magyarlakta szlovákiai település etnikai és választási adatai (2011/2012)

Település	Nemzetiségi megoszlás (%)			Magyar pártokra adott voksok aránya (%)		
	Szlovák	Magyar	Cigány	Most-Híd	MKP	Összesen
Sajókeszi	3,9	11,6	83,3	82,0	10,2	92,2
Zsitvabesenyő	27,6	71,1	0,0	53,0	34,5	87,5
Tardoskedd	31,9	62,3	0,0	52,0	21,5	73,5
Deresk	15,0	66,8	17,3	28,2	44,5	72,7
Kolon	43,2	49,7	0,0	46,3	16,2	62,5
Balogpádár	54,6	41,6	0,0	43,9	14,6	58,5
Szepsi	42,3	29,6	9,8	26,6	27,6	54,2
Ógyalla	48,4	41,2	2,4	29,6	21,5	51,1
Tiszacsernyő	33,4	62,3	0,4	27,1	16,3	43,4
Galánta	58,3	30,5	0,2	30,2	12,7	42,9
Nagyida	52,3	9,9	27,1	24,8	11,7	36,5
Jászó	71,7	7,1	5,9	22,6	8,7	31,3
Magyargurab	92,2	3,3	1,8	13,2	0,2	13,4

Forrás: Szlovákiai népszámlálási- (2011) és választási adatok (2012)

Amennyiben ugyanazon térségben adott etnikai csoport érdekképviselőt nemcsak egy, hanem több politikai tömörülés látja el, a rájuk adott szavazatok megoszlása többletinformációkkal szolgálhat. A megosztottság akkor töltődik meg a témánkhoz kapcsolódó tartalommal, ha a két (esetleg több) etnikai bázisú párt deklarált céljaiban differenciák mutatkoznak, melyek szavazóbázisuk

interetnikus kapcsolatrendszerében (és mindezek tükrében: a beolvadási folyamatokban történő gyengébb vagy fokozottabb érintettségében) is leképeződik (Ilyés–Tátrai 2013). E jelenség a szlovákiai magyar pártok (Magyar Koalíció Pártja, Most–Híd) kapcsán mutatkozik meg leginkább: a beolvadás által fokozottabban érintett, kettős identitású népesség magyar pártokra szavazó rétege döntő részben a Most–Híd-ra voksol, míg az MKP inkább a „többségi magyarság” pártja marad.

Egyházi nyilvántartások, adóösszeírások

Az asszimiláció dinamikájának, a folyamat által érintett népesség nyelv- és identitásváltásának feltérképezéséhez, azaz az állami lebonyolítású censzusok eredményeinek „finomításához” az egyik lehetséges módszer a különböző egyházak által kiadott névtárak, szakrális szóhasználatban *sematizmusok* tanulmányozása. A sematizmusok többek között az egyházmegyékhöz tartozó plébániák népességéről, a felekezeti megoszlásról, az ígehirdetés nyelvéről, valamint az egyházi fenntartású iskolák tanulóiról közölnek adatokat. Ezen adatforrás népszámlálásokkal történő összevetése vegyes etnikumú, nagy felekezeti diverzitással jellemezhető vidékeken igen fontos lehet; különösen ha a térségben az etnikai és felekezeti törésvonalak egybeesnek, például a Székelyföldön (Ilyés 1999). Az egyházigazgatási változások, új plébániák szervezése (melyek dokumentálása a sematizmusokban szintén megtörténik) ezen túlmenően felekezetközi, sőt nemzetiségi konfliktusra is rávilágíthat. Ilyen esetek egyes plébániák nyelvváltása vagy az erre irányuló (egyházmegyei, állami) ösztönzés kapcsán fordulhatnak elő.

Szintén használhatónak bizonyulnak az *egyházi anyakönyvek*, melyek segítségével az etnikailag és vallásilag exo- vagy endogám házasságok számát, gyakoriságát, az odaszületett gyermekek felekezetét, végső soron a párvalasztási stratégiákban megjelenő etnikai karaktert kutathatjuk. Az anyakönyvekben ezenkívül a keresztnévadási szokások változásait is nyomon követhetjük, sőt információkat kaphatunk a lakosság foglalkozási és egyéb társadalmi (földbirtoklás, szociális helyzet, kirekesztettség) helyzetéről is (Ilyés 1999).

Az adóösszeírásokat a sematizmusokkal és az egyházi anyakönyvekkel szemben állami (megyei) megrendelésre bonyolították le. Ezek közül elsősorban az ún. *dikális összeírásokat* célszerű kiemelni, melyek (a 16-19. század között) feudális jellegű, az adózó népesség számbavételét célul kitűző „népszámlálások” voltak, a nemesség kimaradt belőlük. A dikális összeírások egyik legkiválóbb, Vas megyei feldolgozása Vörös K. (1962) nevéhez fűződik, aki a kapott eredményekből kiindulva a terület nemzetiségi megoszlásának 18-19. századi rekonstruálására is kísérletet tett. Információkat témánkkal kapcsolatban a bennük megjelölt népességszám mellett elsősorban olyan vidékekről szerezhetünk, ahol a társadalmi jogállás nagyfokú egybeesést mutatott az etnikai viszonyokkal, egyszerűbben: a nemesi illetve az adózó népesség más-más nemzetiségűnek bizonyult (pl. a Felső-Őrségben).

Visszaemlékezések, interjúk

A személyes benyomásokon alapuló élmények, visszaemlékezések feljegyzésekor szintén találkozhatunk asszimilációra történő utalásokkal, az etnikai hasonulás magán- vagy a társadalmi szféra keretei között megélt vagy tapasztalt jeleivel. Keményfi R. (1999) például gömöri kutatása során egyéni véleményeket és élettörténeteket is beépített az eredményekbe, hogy a vegyes etnikumú, szlovákok, magyarok és cigányok által lakott helységek kulturális és nyelvi viszonyairól minél pontosabb képet kapjon. A korabeli, főként levéltári forrásból származó dokumentumokban (adomány- és oklevelek, hivatalos jelentések, leíró jellegű vagy monografikus munkák stb.) ugyancsak felfedezhetünk olyan passzusokat, melyek tartalma adott személy, csoport vagy közösség vonatkozásában asszimilációra utal. Erre találunk példát egy 1837-ből származó, a magyar nyelvoktatás eredményeit taglaló Vas vármegyei jelentésben, mely a megye déli (szlovén többségű) járásában uralkodó állapotot mutatja be (Benczik et al. 2008, 319-320):

„A. S. szolgabíró úr kerületében kilenc tanító oktat 547 gyermeket, kik mindnyájan tudnak, és némelyek tehetségök szerint tanítanak is magyarul. Említettük ezek között különösen a pucinci ágostai hitűek tanítója (L. J.), kinek 130 tanítványa között a magyar nyelv már annyira haladott, hogy tanulmányaikat azon adák elő. (...) És így ő volt az első, ki azon a tájon, hol a magyar szó előbb csak átreppenő vendégként hallatsza néha, azt buzgalommal meghonosítja.”

A beolvadás egy különleges típusát példázza Peéry Rezső szlovákiai magyar publicista visszaemlékezése, melyre Ilyés Z. (2005: 151) tanulmánya hívja fel a figyelmünket:

„Csak semmi neheztelés kedveseim. Megváltoztak a viszonyok, ahogy felénk mondják Nyitrában. Most a kenyér a fontos, a szent kenyér, és nekünk az államnál nem könnyű a dolgunk. (...) Mít tehettem volna – megoldottam a kérdést, lieber Herr Schwager, po nyitrianszki... A demokrácia szép dolog, és ha egy kicsit tótul kell beszélni hozzá, hát ezért hehehe nem megyünk a szomszédba. Nem lehet másképp odafönn a Nyitra milá Nyitrában... (...) Wir waren grossmütig in Ungarn, addig nyomtuk el a szlovákocskákat, amíg szépen ők lettek az urak felettünk. Teraz szu onyi pányi, und wir müssen uns fügen... Node este a Zoboron tovább táncoljuk a csárdást, kérnélek szépen... És mi is történt? Nem nagy dolog. Azelőtt a konyhán beszéltünk tótul, a hivatalban magyarul. Most fordítva van. A hivatalban povedálunk szlovákul. Odahaza pedig magyarul, ennyi az egész, kérem alássan.”

Az Ilyés által „etnikai mimikrimagatartásként” definiált jelenség az asszimiláció szituatív, gyakran kényszernek engedő vagy éppen sajátos – kétes értékű – indokokkal igazolt túlélési stratégiaként működő jellegét támasztja alá, mely sokszor a mindenkori politikai erőviszonyokhoz történő igazodásban mutatkozik meg, fokozottan érintve a többes identitású népességet.

Összegzés

Az etnikai vonatkozású asszimiláció, legyen szó bármilyen megjelenési formájáról vagy típusáról, világviszonylatban változatlanul létező folyamat, sőt napjainkban a témát központba állító vizsgálatok jelentőségének, aktualitásának fokozódását érzékelhetjük. A kutatásokban gyakran felvetődik a beolvadás ütemének, illetve az általa érintettek körének megállapítására jelentkező széleskörű igény, pontosabban az ezzel kapcsolatos nehézségek. Egyre inkább úgy tűnik, a folyamat precízebb felméréséhez többféle módszer és adatbázis felhasználására és összevetésére van szükség.

Az előbbieken négy módszert soroltam fel, illetve jellemeztem röviden. A sor tovább bővíthető, a megállapítások pedig árnyalhatóak, hiszen jelen esetben a cél a generális áttekintés, nem pedig a részletekbe menő elemzés volt. A tanulmányban felfedezhető megközelítési mód alapvetően közép-európai jellegű, illetve az egyének helyett a közösségi asszimilációra fókuszál, de az itt olvasható megállapítások akár szélesebb (európai) közönség számára, valamint mikroszintű kutatásokban is felhasználhatóak lehetnek. Utóbbi kapcsán különösen fontosak az asszimilációt lokális léptékben tanulmányozó felmérések, melyek során egyaránt alkalom nyílhat a fentiekben ismertetett módszerek alkalmazására, felhasználhatóságuk alátámasztására (netán cáfolatára) és a helyi viszonyok adaptálására is.

Irodalom

1. Benczik Gy. – Bilkei I. – Hozjan, A. – Kapiller I. – Kuzmič, F. – Molnár A. – Mukicsné Kozár M. 2008: Források a Muravidék történetéhez–Viri za zgodovino Prekmurja. I. kötet. Vas Megyei Levéltár–Zala Megyei Levéltár, Szombathely–Zalaegerszeg pp. 318–320.
2. Benedek Gy. 2003: Az asszimilációról mint statisztikus. In: Magyar Kisebbség 8. 1. pp. 255–263.
3. Biczó G. 2004: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 96., Budapest pp. 1–28.
4. Biczó G. 2011: Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében. In: Bárdi N.–Tóth Á. (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum, Budapest pp. 19–38.
5. Bindorffer Gy. 2002: Asszimiláció és túlélés. In: Kovács N.–Szarka L. (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 11–31.
6. Brubaker, R. 2001: The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. In: Ethnic and Racial Studies 24. 4. pp. 531–548.
7. Gyurgyík L. 2004: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 160 p.
8. Ilyés Z. 1999: Az egyházi sematizmusok (papi névtárak) és anyakönyvek felhasználása az etnikai földrajzban. In: Ilyés Z. – Keményfi R.: Előadások az et-

- nikai statisztika finomítási lehetőségeiről. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest pp. 1–13.
9. Ilyés Z. 2005: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Magyar Tudomány 50 (111). 2. pp. 145–155.
 10. Ilyés Z. – Tátrai P. 2013: A zoborvidéki magyarság politikai megosztottságának kulturális és etnikai identifikációs háttere. In: Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.): Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Argumentum, Budapest pp. 243–258.
 11. Keményfi R. 1999: Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. In: Regio – Kisebbség, politika, társadalom 10. 1. pp. 137–155.
 12. Kiss T. 2010: Drávaszegi mozaik. Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein. In: Regio – Kisebbség, politika, társadalom 21. 4. pp. 109–161.
 13. Kiss T. 2011: A makroperspektíva védelmében. In: Bárdi N.–Tóth Á. (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum, Budapest pp. 39–48.
 14. Park, R. E. – Burgess, E. W. 1921: Introduction of the Science of Sociology. Chicago University Press, Chicago 1040 p.
 15. Székely I. G. 2014: Választási eredmények. Etnikai szavazás, etnikai pártok. (forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25>, letöltve: 2015. április 14.)
 16. Szilágyi N. S. 2004: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. RMDSZ ÜE, Kolozsvár pp. 157–235.
 17. Tátrai P. 2006: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. In: Földrajzi Értesítő 55. 3–4. pp. 273–286.
 18. Tóth Á. – Vékás J. 2008: Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. In: Demográfia 51. 4. pp. 329–355.
 19. Tóth Á. – Vékás J. 2013: Az identitás természete. In: Bárdi N.–Tóth Á. (szerk.): Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Argumentum, Budapest pp. 11–40.
 20. Vörös K. 1962: Vas megye 1744. évi adóösszeírása. KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest 227 p.
 21. Yinger, J. M. 1994: Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict. State University of New York Press, Albany, USA 510 p.
 22. Yinger, J. M. 2002: Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. In: Regio – Kisebbség, politika, társadalom 13. 1. pp. 24–44.

KÁRPÁTALJA NÉPESSÉGSZÁMÁNAK ALAKULÁSA 2008–2015 KÖZÖTT

BENEDEK VIKTÓRIA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
viktoriabenedek1@gmail.com

Резюме

ЗМІНА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД 2008
РОКУ ДО НАШИХ ДНІВ

Бенедек В.

Починаючи з 1992 року, кількість населення України зменшується, але для населення Закарпаття характерне збільшення чисельності. На основі статистичних даних можна обчислити: частку природного приросту, міграційні ознаки тощо для різних адміністративних одиниць нашої держави, області, району, поселень.

У роботі досліджується річна зміна чисельності населення Закарпатської області у періоді з 2008 року до нашого часу (2015). З'ясується, як змінювалося населення Закарпаття та які причини зумовили зменшення або збільшення чисельності населення в різних районах. Результати дослідження зображені на діаграмах та таблицях, а також на картах.

Ключові слова: Закарпаття, населення, природний приріст, міграція

Ukrajna a világ azon országai közé tartozik, ahol a természetes szaporulat negatív előjelű, tehát természetes fogyásról beszélhetünk. Szintén jelentős az ország migrációs vesztesége. Ennek következtében az ország lakossága 1992 óta folyamatosan csökken, így a múlt század kilencvenes éveinek 52 milliós lakossága mára 45 millió főre csökkent. Természetesen a területi eltérések a lakosságszám dinamikájában is megfigyelhetők, így nem minden régió lakossága csökken azonos mértékben, sőt a rivnei és kárpátaljai területeken népességszám növekedésről beszélhetünk. Ami számunkra érdekes, az Kárpátalja lakosság számának alakulása.

Ukrajna rövid fennállása óta mindössze egyetlen alkalommal tartottak népszámlálást. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően 10 évente meg kellene szervezni a soros felmérést, ez azonban különböző okok miatt nincs kivitelezve (Molnár, Molnár D. 2005, 6 p.).

Kárpátalja lakossága a 2008-as adatok szerint népszámlálás 1 240 530 fő volt, népsűrűsége pedig 97 fő/km² (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2015). A lakosság egyenlőtlenül oszlik el a közigazgatási egységek között (Molnár, 2009, 174 p.).

2008-ban a legnépesebb járások a Técsői. Népesebbnek tekinthető még a Rahói, Munkácsi, Ilosvai, Huszti járások és Ungvár város. A legkevesebben a hegyvidéki területeken, a Volóci, Nagybereznai és a Perecsenyi járásokban, illetve Beregszászban, Huszton és Csapon élnek.

Az öt megyei jelentőségű város közül kiemelkedik Ungvár és Munkács, illetve Csap messze elmarad mögöttük. Járások közül néhány meghaladja a százezer főt is, ilyen a Técsői, a Nagyszőlősi és a Munkácsi „rajon”-ok.

A megyén belül a népsűrűség eloszlása szintén egyenlőtlen, a legnagyobb népsűrűségű közigazgatási egységek Munkács és Ungvár, ahol eléri a 2000 fő/km²-t. A járások közül a legmagasabb értékekkel a megye középső része, azaz a Nagyszőlősi, Ilosvai, Huszti, és a Munkácsi járás rendelkezik.

Kárpátalja népessége 2001-től egészen 2006-ig folyamatosan csökkent. A 2004-ben az ukrán kormány által bevezetett gyermekáldást ösztönző nagymértékű anyagi támogatások következményeként 2006-tól észlelhető az emelkedés. A két éves késés a bevezetéshez képest azzal indokolható, hogy ugyan 2004-ben elindult a támogatási indítvány, de azonnal nem lehetett érzékelni, hogy mennyire komoly az kezdeményezés. Azonban, amikor látható volt, hogy működőképes, illetve az anyák megkapják az anyagi támogatást, két év múlva már látszott a növekedés a megye lakosság számában. Ez elsősorban a cigányok körében lett jelentős, illetve sok demográfiai jellegzetesség magyarázható ezzel. Néhány ok, amelyek újabakat von maga után:

- Ukrajna szinte minden „oblasztyjában” csökken a lakosság száma, kivétel ez alól a Kárpátaljai és a Rivnei területek (Kocsis – Bottlik – Tátrai, 2006, 59 p.).
- Kárpátalja jellemzően rurális terület, vagyis a népesség jelentős része falvakban él.
- Kárpátalja életszínvonala alacsony a környező országokhoz és az ország belső területeihez képest.

1. táblázat

Kárpátalja közigazgatási egységeinek lakosság szám alakulása 2008–2015 közötti időszakban

Állandó lakosok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015. nov.
Kárpátalja	1240530	1242062	1244458	1247814	1251517	1254045	12568658	1259497
Ungvár	114705	114901	114852	115040	114808	114426	114048	115178
Beregszász	24399	24316	24256	24194	24140	24049	23993	24399
Munkács	82735	83100	83464	83918	84303	84841	85258	86203
Huszt	31109	31076	31123	31230	31352	31356	31318	31717
Csap	8775	8814	8892	8912	9002	8976	9001	8933
Beregszászi j.	52112	51967	51881	51856	52015	51873	51939	51455
Nagybereznai j.	26752	26735	26627	26601	26617	26710	26785	26636
Nagyszőlősi j.	117853	118035	118559	119175	119859	120379	120857	120937
Volóci járás	24481	24456	24477	24522	24460	24488	24463	24293
Ilosvai járás	98656	98947	99013	99160	99552	99698	100043	100029
Ökörmezői j.	48373	48215	48074	48042	48028	48002	47953	48017
Munkácsi j.	100225	100320	100513	100734	100968	101098	101275	101160
Perecsenyi j.	31346	31337	31398	31539	31684	31904	32044	31829
Rahói járás	90491	90664	91027	91386	91758	92132	92542	92476
Szolyvai járás	53524	53567	53639	53739	53907	54002	54089	54570
Técsői járás	171720	172049	172564	173128	173701	174160	174746	175236
Ungvári járás	67727	68000	68365	68753	69326	69817	70407	70645
Husztai járás	95547	95640	95734	95885	96037	96134	96210	95784

Forrás: Saját szerkesztés a megyei statisztikai hivatal 2008–2015. Évi adatai alapján

A falvakban nagyobb a születés szám, többen vállalnak akár több gyereket is, mivel olcsóbb a megélhetés, így a népesség jelentős része a falvakban él.

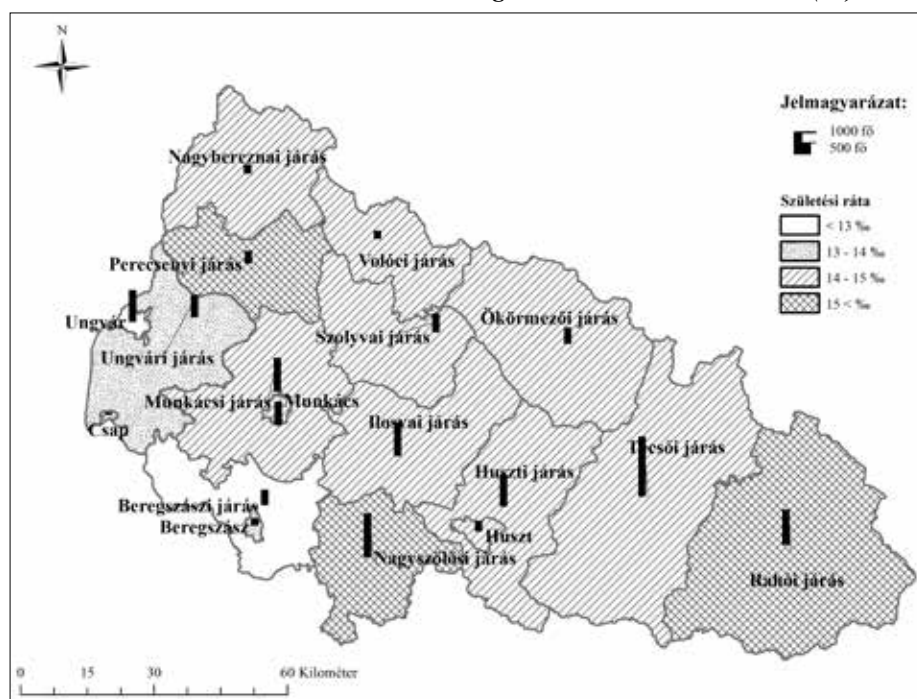
A legmagasabb a népesség száma 2015-ben volt. A jobb átláthatóság érdekében a változásokat közigazgatási egységekre lebontva hasonlítsuk össze a 2008-as és a 2015. novemberi a Statisztikai Hivatal adatait (I. táblázat).

A diagramon jól látszik, hogy Kárpátalja legnépesebb közigazgatási egysége a Técső járás, tőle kisé elmaradva, de népesnek tekinthető a Nagyszőlősi járás és Ungvár város. Nem sokkal marad csak le a Huszti, az Ilosvai és a Munkácsi járások értéke. Legkevesebb a lakosság Csap, Beregszász és Huszt városokban, valamint a hegyvidéki régiókban, mint a Nagybereznai, a Perecsenyi, a Volóci járásokban.

A lakosság 2008-hoz képest nőtt az Ungvári, Ilosvai Munkácsi, Nagyszőlősi, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técső járásokban, és valamennyi járási központban. Ezek a növekedések eredményezik azt, hogy Kárpátalja lakosságának, bár kis mértékben, de pozitív a természetes szaporulata.

1. ábra

Születések száma és születési ráta átlaga 2008-2015-ös időszakban (‰)

Forrás: Saját szerkesztés a Megyei Statisztikai Hivatal 2008–2015. évi adatok alapján

Kárpátalja születési rátája az ezredforduló táján mindössze 11‰ volt. A következő években kezdődött enyhe emelkedés mára elérte a 14,4‰-t. A fordulat

oka több változással is magyarázható. Egyrészt, hogy az ország a gazdasági válságból való kilábalása is abban az időben volt jellemző, másrészt, hogy 2004-ben hatályba lépett az ukrán kormány gyermekvállalást ösztönző „programja”, amely előserkentette a lakosság szám növekedését. (Ukrajnai Állami Statisztikai Hivatal 2015).

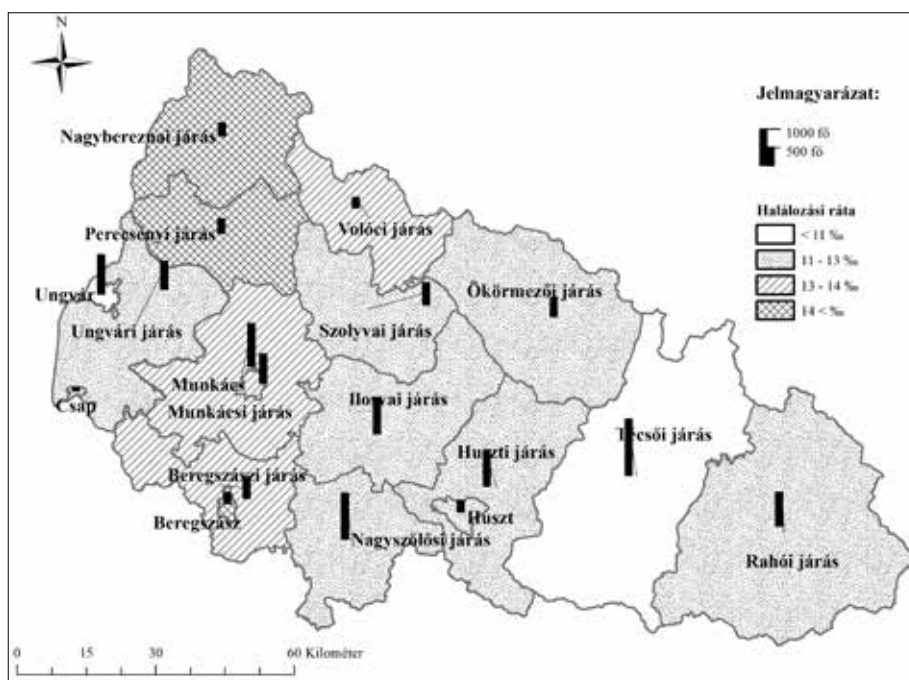
Az intézkedések eredményeit azonban csak 2006-os évtől kezdődően lehet érzékelni.

A natalitás alakulását 2008–2015 között, illetve megoszlását térképen ábrázoltuk (1. ábra). Kiemelkedik sorból, legmagasabb születési rátájával a Perecsenyi, a Rahói és a Nagyszőlősi járások. A nagyszőlősi járás azért is érdekes, mivel itt él Kárpátalja legnagyobb cigányközössége (Braun – Csernicskó – Molnár, 2010). A Perecsenyi és a Rahói járásokban, azaz a hegyvidéki térségekben bátrabban vállalnak családot.

A halálozási ráta, vagy más néven mortalitás már a hetvenes évektől lassan, de emelkedett. Az ezredfordulóra elérte a születési ráta értékét, vagyis a 11‰-t, majd tovább emelkedett 13‰-ig. Ha a 2008 és 2015 közötti átlagot nézzük, akkor átlagosan a megyére nézve 11,9‰ lesz, így nem éri el a születési ráta átlagát. Ez eredményezi a lakosság lassú növekedését (2. ábra).

2. ábra

Halálozások száma és a halálozási ráta átlaga a 2008–2015-ös időszakban (‰)

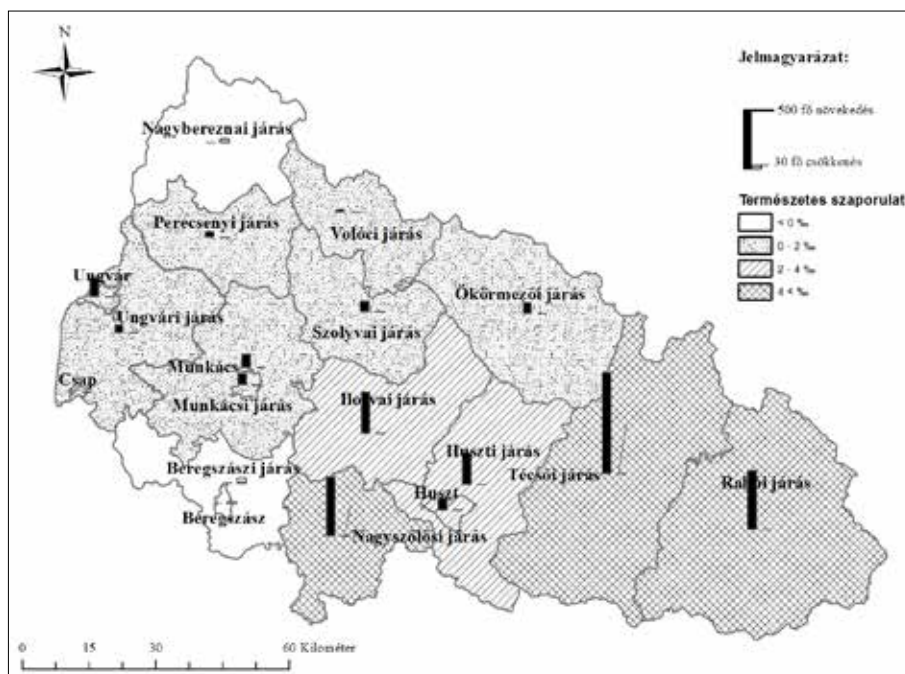
Forrás: Saját szerkesztés a Megyei Statisztikai Hivatal 2008–2015. évi adatok alapján

A születések száma és a halálozások száma különbsége a természetes szaporulat. A természetes szaporodás ugyan nem eget rengető, de ennek az eredménye, hogy vidékünk népességszáma még nem kezdett el drasztikusan csökkenni. Azt, hogy ez a folyamat meddig marad így, nem tudjuk, azonban, ha a természetes szaporulat át megy negatívba, természetes fogyásba, akkor Kárpátalja lakossága jelentősen megfogyatkozik.

A természetes szaporulat átlaga Kárpátalján 2,5‰, de különböző közigazgatási egységekben más-más az érték (3. ábra). Legtöbb járásban pozitív, illetve kimagasló értékek is előfordulnak. Ilyen a Nagyszőlősi, a Técsői vagy az Rahói járás, vagyis magasabb, mint 4‰-es növekedés van. Természetes fogyás mindössze Beregszászban, illetve a Beregszászi és az Nagybereznai járásokban van.

3. ábra

*Természetes szaporulat száma és a természetes szaporulat átlaga
a 2008–2015-ös időszakban (‰)*

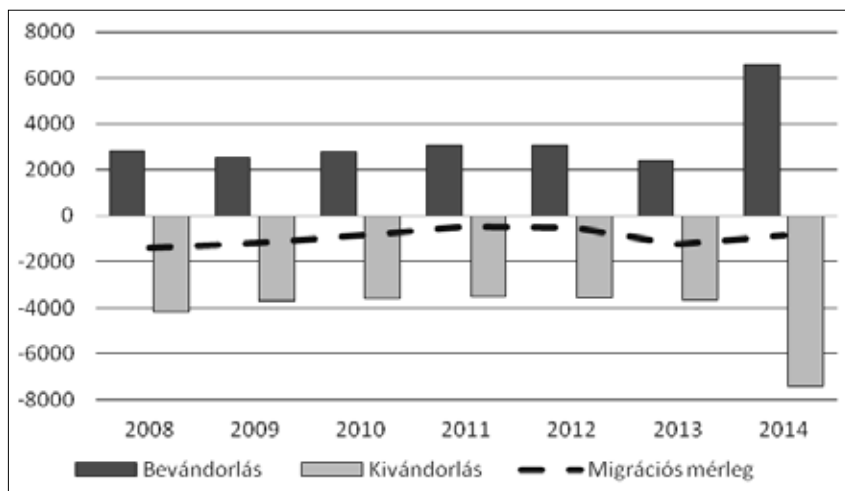

Forrás: Saját szerkesztés a Megyei Statisztikai Hivatal 2008–2015. évi adatok alapján

A népesség alakulását erősen befolyásolja a migráció alakulása is. Kárpátalján ez a rendszerváltás óta veszteségesnek bizonyult. Évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen távoztak a megyéből, mint érkeztek (Molnár D 2009, 180 p.).

Az általunk vizsgált években az évek éves átlagait vettük figyelembe, amelyet a következő diagramon ábrázoltunk (4. ábra):

4. ábra

Migrációs értékek Kárpátalján 2008–2014-es időszakban (‰)

Forrás: Saját szerkesztés a Megyei Statisztikai Hivatal 2008–2015. évi adatok alapján

A külső migrációs értékeket figyelembe véve, a kivándorlás mindig meghaladja a bevándorlás értékét. 2008-ban a bevándorlók száma 2814 fő volt, míg a kivándorlóké 4194, a migrációs mérleg értéke így -1380. Egész 2011-ig csökken, amikor a migrációs mérleg értéke lecsökken 463-ra. Ugyan a ki- és bevándorlók száma nem csökkent, sőt növekedett, de az arányuk megközelítette egymást, így a különbségük, azaz a migrációs mérleg értéke csökkent.

Ettől kezdve ismét elindul egy lassú emelkedés, egészen 2013-ig. Itt már drasztikusabb értékek mutatkoznak. Okai, hogy megélénkült egyrészt a jobb pénzkeresési lehetőség külföldön való munkavállalás során, másrészt a katonaköteles férfiak jelentős hányada a behívástól való félelemtől elhagyja az országot. 2417 bevándorlóra 3650 kivándorló jut, így a migrációs mérleg bőven meghaladja a -1000-t. Ez év októberében kezdődtek Ukrajna és Oroszország közötti zavargások, amelyek valószínűsíthetően szintén nagyban hozzájárultak a migráció megélénküléséhez. Ez 2014-es év értékeiben meg is mutatkozik. A bevándorlók száma Kárpátalján eléri a 6592 főt, illetve a kivándorlás értéke 7441 fő lett. Magyarázata, hogy megnövekedett a katonai behívások száma, illetve a pontosan ezt való elkerülés érdekében sokan elhagyták az országot.

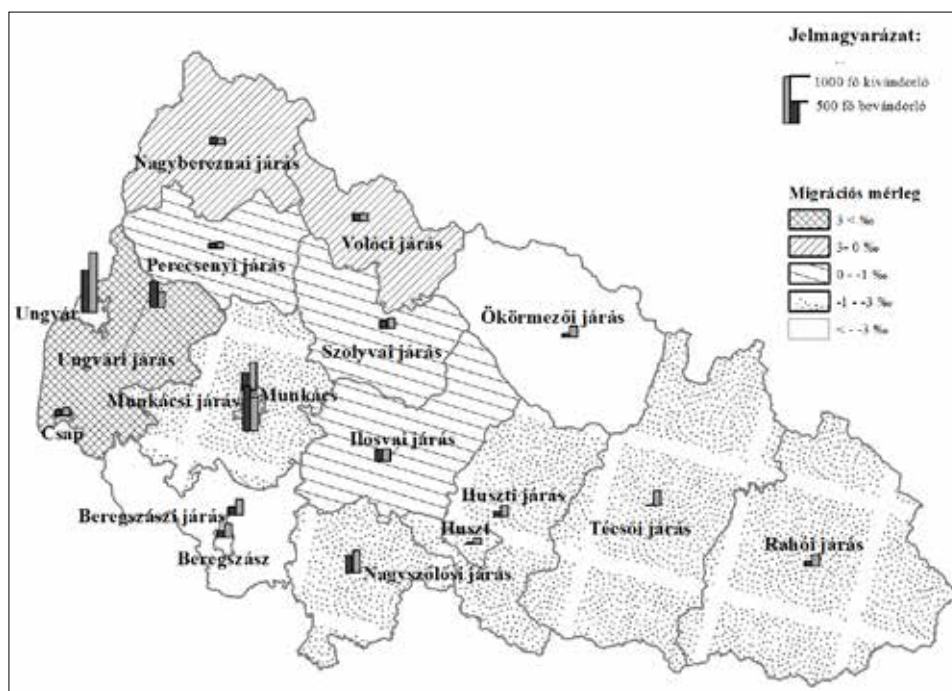
A zavargások folytatódása következtében a migráció mértéke is megmarad, így a 2015-ös évben is magasak az értékek. A migrációs mérleg is kimagasló negatív eredménnyel elérte az utóbbi évek abszolút maximumát, már októberre meghaladva az 1510 főt. A bevándorlók a nagyobb városokba telepednek le, így növelve Ungvár és Munkács, valamint a városkörnyéki kisebb települések lakkosságát, elsősorban a Kelet-Ukrajnai területekről költöznek át

vidékünkre és 2014-ben megkezdődött a regisztrálásuk is. Az elvándorlás kiváltó oka a munkahely hiány, a nemrég még működő gyárak bezárása, ez által a nehéz megélhetés, okot adva fiataloknak a külföldön való munkavállalásra.

Összességében elmondható, hogy külső migrációs mérleg negatív tendenciát mutat 2008 és 2015 között. A kitelepülések fő okaként könyvelhetjük el a kedvezőtlen politikai helyzet, valamint a jelentősen gyengébb életszínvonal elmélyülését mind a környező országokhoz, mind Ukrajna belső területeihez képest.

5. ábra

Migrációs mutatók Kárpátalján 2015-ben

Forrás: Saját szerkesztés a Megyei Statisztikai Hivatal 2008–2015. évi adatok alapján

Érdekességgént megvizsgáltuk még külön a 2015-ös migrációs értékeket, a ki és bevándorlás, illetve a migrációs mérleg vonatkozásában (5. ábra). A migrációs mérleg csak az Ungvári-, Nagybereznai-, és az Volóci járásokban, illetve Munkácson pozitív. Legkisebb az érték a Beregszászi és Ökörmezői járásokban, valamint Beregszász és Ungvár városokban, ahol a elvándorlók és beérkezők száma közel egyforma.

Általánosan elfogadott, hogy a Kárpátaljáról főként a szomszédos országokba emigrálnak, amelynek oka továbbra is Ukrajna instabil gazdasági és politikai helyzete, Kárpátalján szintén ezek a problémák állnak fent, és nem elhanyagolható az állampolgárok bizalmatlansága az ország felé.

Irodalom

1. Braun L. – Csernicskó I. – Molnár J. 2010: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. PoliPrint Kft., Ungvár
2. Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal (Головне управління у Закарпатській області) (2014: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/img/top_ban.gif)
3. Kocsis K. – Bottlik Zs. – Tátrai P. 2006: (szerk) Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)
4. Molnár D. I. 2009: A Kárpát-medence régiói (szerk. Baranyi Béla), Kárpátalja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest
5. Molnár J. 2009: A Kárpát-medence régiói (szerk. Baranyi Béla), Kárpátalja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest
6. Molnár J. – Molnár D. I. 2005: A Kárpátalja és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász
7. Ukrajnai Állami Statisztikai Hivatal (Державна служба статистики України), 2008–2015: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

REGIONALITÁS ÉS JOGRENDSZER A DIGITÁLIS VILÁGBAN

BOGNÁR CSABA

Pécsi Tudományegyetem
csbognardr@gmail.com

Abstract

REGIONS AND LEGAL SYSTEM IN THE DIGITAL WORLD

Bognár, Csaba

The modernization changes are displayed each enlargement in the social, economic and political subsystems, leading to the appearance of new modern mentality (Meleg 2001), which must adapt. In the recent past and the present development and the spread of digital tools have fundamentally changed the system of conditions to each other and to the environments. Not only personal relationships have changed through the use of social media and the Internet, but relationship between economic operators. The meaning of regions isn't still the same.

Keywords: information society, regionalism, legal system, legal culture, digital world

1. Digitális társadalom létrejötte

Alapfeltevésem, hogy a modernizáció, a közelmúlt és jelen robbanásszerű technikai fejlődése és a digitális eszközök elterjedése alapjaiban alakította át egymáshoz és környezetünkhöz való viszonyrendszereket.

Nem csupán személyes kapcsolataink alakultak át a közösségi média és internet használatával, a technikai világhoz való alkalmazkodással, de a gazdasági életben is változások szemtanúi vagyunk az e-gazdaság térnyerésével, amely számtalan eddig ismeretlen feladatot ró ránk. E helyütt csupán példálózó jelleggel az internet és a modern telekommunikációs eszközök megjelenése és elterjedése (okostelefon, gps stb.), az információáramlással és technikával együtt gyorsuló világ, a nyilvánosság szerepének kitágulása, a magánszféra elemeinek lebomlása, új termékek és szolgáltatások iránti kereslet és igénye az élet minden területére hatással van, megváltozott problémakezeléssel és gondolkodással (Meleg 2001, 9 p.), ahogy a jogi környezet is követni próbálja az új típusú élethelyzetek, társadalmi és gazdasági kapcsolatok szélesedését (bővülő szabályozottság, új jogterületek).

A folyamatos fejlődésben élve talán föl sem tűnik, mennyire meghatározó lett digitális környezetünk. Ha visszatekintünk az öt-, tíz- vagy huszonöt évvel korábbi környezetünkre, meglepve tapasztalhatjuk a felgyorsult változás mérföldköveit, internet, mobiltelefonok, okostelefonok elterjedését, és a mindezzel együtt járó gondolkodásmód, mentalitás változását. Ez minden területen, szakmában érezteti hatását, ehelyütt kiemelten a (regionális) gazdaságban és ezzel összefüggésben a jogrendszerben, a jogi gondolkodásban megjelenő változásokat érintem. Gyerekkorunk futurisztikus elképzelései mindennapjaink része. A telekommunikációs technológia a múlt századi scifik világát idézi, beszélgethetünk a karóránkon keresztül,

vezető nélküli járművel utazhatunk, távoli kontinensekről rendelhetünk házhoz cikkeket pár kattintással, vagy tölthetjük a hétvégeket a kontinens másik felén.

A társadalmi változások kora Magyarországon (és Közép-Kelet Európában) nem csupán a szocializmusból a piacgazdaságba való társadalmi-politikai átmenet meghatározó fordulatához, de az információs társadalomhoz vezető technikai fejlődés számtalan meghatározó elemének megjelenéséhez is köthető. Az egymást erősítő, társadalmi, gazdasági, politikai alrendszerekben végbenő modernizációs változások, új modern mentalitás megjelenéséhez vezetnek, melyhez alkalmazkodni kell (Meleg 2001, 2 p.).

A modernizáció, mint folyamatnak a talán minden társadalmi kapcsolatot átfogó, de a Luhman-i funkcionálisan differenciálódott társadalmak alrendszerei közül Pokol Béla által kiemelt ösztársadalmi integrációs alrendszerre gyakorolt hatását emelném ki jelen dolgozatban ill. a mai modern kor és folyamatos technikai fejlődés kapcsolata hatásának néhány szegmensét. „Luhmanntól való eltérésünk tehát itt abban áll, hogy szakítunk azzal az álláspontjával, miszerint a funkcionálisan differenciálódott társadalmak egyes alrendszerei egységesen fontosak az ösztársadalom meghatározása szempontjából, és kiemeljük a politikai és a jogi közigazgatási alrendszert, illetve a formális gazdaság (piaci-pénzmechanizmusok) alrendszerét mint ösztársadalmi integrációs alrendszereket. Ez azt jelenti, hogy bár kiemelkedő szerepe van pl. a tudománynak, vagy a művészetnek, az egészségügynek stb. a modern társadalmak teljesítményében, ám ezek nem tudják ösztársadalmilag meghatározni az összes alrendszer kereteit, szemben a politikai-jogi vagy a piaci-pénzmechanizmusokkal (Pokol 2003).”

A modernizáció problematikája számos definíciót ad, a kifejezések aszerint változatosak, hogy milyen aspektusból közelít a kutató. Az információs társadalmak „komplex elektronikus információhálózatoktól függnék és erőforrásaik nagy részét információs és kommunikációs tevékenységekre fordítják”, „fő jellemző a termelés és mindennemű információáramlás exponenciális növekedése, nagyrészt a miniatürizálásból és a számítógépesítésből eredő költségcsökkenés eredményeként” (McQuail 2003), „korunk legnagyobb gazdasági, társadalmi, kulturális változása, melynek hatásai az egész világon érvényesülnek, és alapjaiban befolyásolják az egyéneket, a cégeket, az államot, illetve a társadalmi közösségek életminőségét, sikerét, működését, továbbélését” (ITTK é. n.).

Úgyszintén rengeteg értelmezési és definíciós kísérletet találhatunk a 'változások korára': Információs kor, fogyasztói társadalom, digitális gazdaság, információs társadalom, Information, Communication and Entertainment (ICE) Age, modern kor, technikai világ, tudásalapú- vagy tudástársadalom, high-tech társadalom kifejezés, néhány szerző esetében „posztindusztrializmus”, „szuper-indusztrializmus”, „posztfordizmus”, „második ipari munkamegosztás” korszaka, „technetronikus társadalom”, „wired society, behuzalozott társadalom”, „technológia globalizációjának kora”, a változások egy szeletére fókuszálva: „kontroll forradalom”,

„rizikótársadalom”, „Birodalom”, „hálózati társadalom”, vagy „harmadik hullám” a prekapitalista és kapitalista utáni harmadik korszak (Kapitány–Kapitány 2013, 101 p.). A legtöbb szerzőnél ill. leggyakoribbá vált: információs társadalom.

Mindehhez szorosan kapcsolódva önállóan, vagy előbbi fogalomkísérletek elemeként is említhető a globalizáció, a „világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.” (Giddens 1990). Szomorú aktualitása van mindennek, elég csak a közelmúlt terrorcselekményeire gondolni. Olyan korban élünk, ahol adott társadalomban meghatározó az internetalapú-, technikai eszközökhöz kötött (információ-) adatcsere, amely termelőerő, szabadidőtöltés, tudásszerzés, és egyéb szükséglet-kielégítés területére is kihatva az életvitelt alapjaiban változtatja meg. Véleményem szerint megalkotható volna a legfejlettebb közösségekben az elmúlt évek közösségi média alapú kommunikációjára reflektálva a posztinformációs társadalom fogalma is, amely már egy folyamatos, interaktív, helyszíntfüggetlen kibejelenléthez kötöttség miatt megváltozott életvitel.

2. A jogi kultúra átalakulása

Miképpen hatnak mindezek a változások a jogrendszerre, jogi kultúrára, normakövetésre?

A jogi kultúra az „érvényesként elfogadott jogi normavilágnál szélesebb tartomány” (Karácsony 2002), jogon kívüli tényezők, viselkedési rutin, jogkövetés, jogalkotás viszonyrendszere stb. együttese. Magasabb jogi kultúrával rendelkező országokként jellemezhetők a fejlett nyugati demokráciákat, ahol a jogi normák érvényre jutása nem esetleges, netán ököljog eredménye, hanem tradicionálisan, emberöltőkön át beleivódott a társadalom tagjainak viselkedésébe. Véleményem szerint a szocializmusból a piacgazdaságba való átmenet, a rendszerváltozáshoz foghatóan, kevésbé hirtelen váltásként de folyamatában jelentősebben alakítja át a hétköznapi életet a legutóbbi évek modern technikai eszközeinek elterjedése, elterjedtsége, az információs társadalommal együtt járó globalizáció, mely egy modern mentalitás kialakulását és egyebek mellett fejlett jogi kultúrák betörését is eredményezi. A társadalmi lehetőségek, élettér kitágult, korábban egy vidéki utazás jelentett annyi előkészületet és kiadást, mint ma egy fapados géppel távoli célállomás elérése, míg a hazai rendszerváltást megelőzően egy-két tévécsatorna kötötte le a figyelmet, ami az internetezés elterjedése mellett fokozatosan nőtt, míg mára az elmúlt évek szinte exponenciális növekedésével, az internetes tartalmak, közösségi média, okostelefonok applikációi adta, valamint egyéb szórakozási és információs lehetőségek mellett számtalan eddig ismeretlen tevékenység között válogathatunk a digitális világban.

Mindez a szabadság számtalan lehetőség mellett veszélyt is rejt a bevett normáktól való eltávolodásra, elbizonytalanodáshoz vezethet. A devianciák oka lehet az

új életviszonyokból eredő „anómia”, olyan normahiányos állapot, ahol nincs adott élethelyzetre eligazító norma (Szathmáry 2012, 104 p.), vagy a társadalmi normáktól eltér egy kialakult társadalmi gyakorlat, erőteljesebben szemlélve a társadalmi rend felbomlása az értékek és normák elvesztése következtében (Szathmáry 2012, 157 p.).

Az információk elérhetővé válásával és online ügyintézés egyre több területen való megjelenésével megváltozott a jogi kérdésekhez, jogkereséshez való viszony is. Egyre több időt töltünk online felületeken technikai eszközök képernyője előtt, nem kivétel ez alól a jogi kérdések megoldásához való hozzáállás. Ahogyan másutt, első reakcióvá válik a „guglizás”, otthonunkban a kanapén ülve, néhány kattintással elérhetővé válnak az adott probléma megoldására felkínált válaszok. Fórumokon, blogokon, közzétett „hivatalos” útmutatókon, tudományos vagy épp kevésbé megbízható tartalmakon tájékozódunk, egyik átfutása után másikon ellenőrizve annak megbízhatóságát vagy épp chaten megbeszélve azt. Az anyagi szemlélet előtérbe helyezi az információk ingyenes begyűjtését, értékelését, sokszor elfelejtve a saját munkaidő-vesztés értékét, figyelmünk megoszlásából és elkalandozásából, az internet beszippantó hatásából eredő hátrányokat. Az élet egyre nagyobb részét online élve a jogkérdések megoldása is hasonló irányt vesz, ismerősök véleménye, majd a kapott információk megbízhatóságát másutt való felmérése. Éppígy a digitális kultúra betör a tárgyalótermekbe, űrlapok, elektronizált formanyomtatványok erdejébe csöppenünk, a jogrendszert e téren is átalakítva.

3. Változó jogrendszer

A hagyományos, tradicionális jogi megoldásokat egyre nagyobb arányban váltják új anyagi és eljárásjogbeli változások. Az anyagi jogi normarendszer folyamatos és egyre gyorsabb, gyakoribb változása a modern technikai eszközök elterjedtségéből adódó megváltozott életvitelt és gondolkodást is igyekszik követni.

A jogszabályok tiszteletének átlagos hanyatlása a kisebb súlyú normaszegések elterjedtségét idézi elő. Az adócsalás elfogadó társadalmi megítéltségéhez fölzárkóznak más kisebb súlyú szabálysértések. Különösen igaz ez a szabálysértési értékhatár felemelésével (2012.: II. tv.).

Mindemellett a társadalom egyre jelentősebb hányada által használt digitális eszközöknek a bírósági ügyvitelbe transzformálása újabb és újabb kihívásokat jelent. Nem csupán az új polgári perrendtartás koncepciójában, ahol a szabályozási céloknál és elveknél megjelenik „az elektronizáció szerepének erősítése” (Pp. koncepció, 4. o.), de már hatályos szabályokban is részesei vagyunk azoknak. A cégeljárásban lezajlott digitalizáció (2006.: V. tv.) Magyarországon már a 2008. július 1-jét követően (Szilágyi 2008, 4 p.) elkerülhetetlenné tette a modern számítástechnikai eszközök használatát. Mindez, bár szakít a hagyományos jogi megoldásokkal, segíti a határon átnyúló (regionális) gazdasági egyműttműködéseket.

A modernizációval egyre több új jogterület és jogintézmény jelenik meg, egyes jogágak szerepének felértékelődése, mások visszaszorulása. Kiemelendő az

utóbbi évekből a fejlett nyugati demokráciákban népszerű, bár a magyar jogi hagyományokba kevésbé illeszkedő, a bíróságok munkáját tehermentesítő mediáció, az igazságügyi közvetítés elterjedése. Itt megjegyzendő, hogy speciális magyar jogi hagyományok nehezítik a modernizáció útját. Elég csak Arany: Fülemlé c. versére gondolni, és reális kérdésnek tűnhet napjainkban is madárfütty odaítéléséért írandó keresetlevél ügyvéd általi felvállalása, a mediáció elterjedésének nehézségei. Ugyanakkor olyan új területek mint a pályázatok, közbeszerzés, nemzeti és az európai uniós források elosztásának joga, a pénzügyi és adójog és ehhez is kapcsolódó gazdasági bűncselekmények középpontba kerülése, az internetes, telekommunikációs-, ill. médiajog, valamint az új jogintézmények a bizalmi vagyionkezeléstől a hitelbiztosítéki nyilvántartásig stb. mind mind a változásokra reagálnak, melyek kihívásaival való megbirkózás jogalkotók, jogkeresők, jogi képviselők és jogalkalmazók számára egyaránt nem könnyű, napaink folyamatosan fejlődő világával együtt járó feladat. A számtalan hatályát veszítő és életbe lépő rendelkezés, az élet minden területén megnövekvő szabályozottság erdejében a gyakorlati tudás, tapasztalat felértékelődik (Meleg 2001, 12 p.), sémák között választunk, ami nem csupán a jogi képviselői vagy jogalkalmazói, de a gazdasági vezetőkre is igaz. A fogyasztói társadalom értékszemlélete is megváltozik, a határok eltoldódnak, a korábban biztos viszonyrendszerek instabillá válnak, ahogy az identitás is egy folyamatosan változó állapot. Alapvető változások szemtanúi vagyunk a jogászvilágban. Hasonló szavakkal kezdte értékelésének összegzését a New Yorki Ügyvédi Kamara által fölállított munkacsoport a jogászai professzió változásainak elemzésére. Mindez szakmai területenként eltérő, azonban az ügyvédek szempontjából meghatározó körülmény a jogi piacon, hogy új típusú kihívásokkal kell szembenézni, és a körülményeknek megfelelni csak növekvő nyomás, költség, verseny, csökkent foglalkoztatási kilátások mellett, új üzleti módszerek alkalmazásával lehet. A talpon maradáshoz szükséges az állandó képzés, a jogi környezet folyamatos új ismereteinek elsajátítása (New York City Bar 2013). A gazdasági életben is a jogi piac menedzsmentjéhez hasonlóan lépést kell tartani, felismerve a technikai világ adta megváltozott körülményeket.

A regionalitás lehetőségeinek szélesedését, a határon átvelő gazdaságot a jogi piac szereplőinek elektronikus megjelenése és a jogszolgáltatás elektronizációja azonban mindenképp segíti.

4. Változó regionalitás

„A globális világ és társadalom egyszerre univerzális és partikuláris, homogén és heterogén, törekszik az integrációra, de fragmentál is, megköveteli az egyidejűséget ugyanakkor a többidejűséget is elfogadja, konvergenciát hirdet és divergenciát okoz, elhatárol és lehatárol, standardizál, de egyúttal differenciál is, koncentrálnak, ám megengedi a dekoncentrációt, az internacionalizációt szembe állítja a regionalizációval, a centralizációt a decentralizációval, a fúziót a diffúzióval

(Schimany 1997). Vagyis a tézis és az antitézis bizonytalanságai között ingázik, és keresi a szintézist.” „Ez ... a globális társadalom ellentmondó, nem egységes kialakulásának összefoglalása, vagyis a regionális világtársadalom lenne, amely a központ/periféria szerinti gondolkodást és cselekvést regionális gondolkodásban és cselekvésben oldja fel” (Bangó 2008, 68 p.), „Míg a modern a központ és a periféria között húzott éles határt, addig a posztmodern és posztglobális elképzelésekben a perifériából önálló központú régió lesz, s a világtársadalom nem más, mint ezeknek összessége” (Bangó 2008, 66 p.), Bangó Jenő ezzel globalizáció és lokalizáció szintéziseként megalkotta egyúttal a „reglobalizáció” fogalmát.

Adott területek összetartozásában a fizikai elérés lehetőségeinek intervalluma és könnyűsége (anyagi szükségletei és időráfordítása), a térségek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatok intenzitása válik meghatározóvá a technikai világban, az országhatárok elválasztó szerepe – nyelvi nehézségeket félretéve – már csupán az adott állam eltérő jogrendszere és szabályozottsága választóvonalaként meghatározóak semmint a tényleges távolság.

A regionlítás határvonalai már nem elsősorban egy térképen kerületvonallal ábrázolható térrész, térképen sokkal inkább sugárban kapcsolódó foltok, valamilyen etnikai, gazdasági, kulturális, stb. szempontból hasonló térségek tényleges elérhetősége miatti piaci lehetőség. Ekképp két közlekedési szempontból egymáshoz képest kedvező adottságúvá váló város, térség gazdasági kapcsolatainak intenzitásához, menedzsment szempontok megváltozásához is vezet, ami átértelmezhet régiós definíciókat, régiós határokat. Minderre hatással van ugyan a jogi kultúra hasonlósága és a határon átnyúló gazdasági kapcsolatokat eleve segítő vagy gátló jogrendszer, de a kapcsolatok intenzitása a gátló tényezők lebontásához is vezet és viszont (elég csupán a vízumkötelezettségek eltörlésére, szabadkereskedelmi vagy kölcsönös gazdasági partnerségi megállapodások megkötésére, magyar nemzeti kereskedőházak (MNKH é. n.) létesítésére vagy egy új autópálya, egyszerűsödő közlekedési lehetőség kiépítésére gondolni). A régiós gazdaság kis- és középvállalkozó szereplői számára is nélkülözhetetlenné válik internetes tartalmak, mobil applikációk kezelése, webáruház kialakítása az e-világ további kellékeivel.

Mindezen technikai fejlődés regionlítás fogalmának átértelmezésére is okot adhat.

5. Hatások és válaszok?

A digitális társadalom világában élők számára akár egyetlen kattintással információk fogadása vagy küldése révén számtalan új lehetőséget és veszélyt rejt a modern technika kiaknázása.

Napjaink aktualitása, a migráció és terrorizmus okozta félelem. Bűncselekmény elkövetésének lehetőségétől való félelem és az elkövetett bűncselekmények miatti globális hatású fenyegetettség érzetre szintén válaszokkal kell szolgálni.

Mindezek során indokolt kihasználni a technika nyújtotta előnyöket, érteni és kezelni azokat az eszközöket, felületeket, amelyeket a gazdaság más szereplői. Masanori Kawano a polgári perrendtartás elektronizációja kapcsán tett megállapításai intőek, miszerint az elektronizáció bevezetése számos területen folyamatban van, de a személyes jelenlét közvetlensége nélkül a bírósági eljárás elhagyatott lehet, az elektronizáció korlátlan bevezetése pl. monitor technológia, videóhívás bár sok nehézséget és költséget csökkent, a virtuális bíróság bizonyos mértékig ugyan szükséges, de a személyes kapcsolatokat nem szabad figyelmen kívül hagyni (M. Kawano 2012). Eképp a gazdasági kapcsolatok átalakulása és a távoli térségeket közel hozó technikai lehetőségek ellenére, a regionlitás változása során sem.

Bármennyire is jó volna távolmaradni sok esetben a technikai fejlődés környezetünket egészében átalakító hatásaitól, szükséges a technikai világban ebbéli válaszokkal szolgálni.

Annak ellenére, hogy szinte követhetetlen sebességgel fejlődik a digitális technika, és mivel tenni nem tudunk ellene, az előnyeinek kihasználása indokolt, a piacon talpon maradáshoz szükséges a fejlődés folyamatos nyomon követése, amihez nélkülözhetetlen benne élni, részese lenni annak, de ebben a fejlődésben, életünk évtizednyi távlat alatti hirtelen megváltozásában strukturálva a napot, offline módra is váltva a horatiusi mértékletesség és arany középser évezredes útmutatását is érdemes megfogadni.

Irodalom

1. Bangó, J. 2008: A modern szemantikája és a globális társadalom, In: Bangó J. Utkeresés a posztmodernben Ember és társadalom globalizációban és a regionalizációban Összegyűjtött szociológiai esszék és tanulmányok 2000-2008, <http://mek.oszk.hu/07100/07110/07110.pdf>
2. Denis M. 2003: A tömegkommunikáció elmélete, Budapest, Osiris kiadó, idézi: Melody W. H.: 'Communications policy in the global information economy', in: M. F. Ferguson: Public Communication: The New Imperatives, London and Newbury Park CA: Sage, 1990., Van Cuilenburg, J. J.: 'The information society: some trends and implications, European Journal of Communication, 2 (1). pp. 105–21.
3. Giddens, A. 1990: The consequences of Modernity. Polity Press, Cambridge, In: SALLAI J.:
4. A globalizáció egyik legnagyobb biztonsági kihívása: A felmelegedés, <http://www.pecshor.hu/periodika/XIII/sallai.pdf>
5. Információs Társadalom- és Trendkutató Központ: Mi az ITTK? <http://www.ittk.hu/>
6. Kapitány Á. – Kapitány G. 2013: A szellemi termelési mód, Budapest, Kosuth Kiadó, idézi cím nélkül: Nick Dyer-Whiteford, Zbigniew Brzezinski, P. Durcker, James Beninger, Ulrich Beck, Hardt, Negri, Manuel Castells, Toffler
7. Meleg Cs. 2001: Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód, JURA 2001/2.

8. Karácsony A. 2002: A jog mint kulturális jelenség, Jogelméleti szemle, 2002/3.
9. Magyar Nemzeti Kereskedőház: Bemutatókozás, <http://tradehouse.hu/>
10. M. Kawano 2012: Electronic Technology and Civil Procedure – Applicability of Electronic Technology in the Course of Civil Procedure, In.: M. Kengyel, Z. Nemessányi (eds.): Electronic Technology and Civil Procedure New Paths to Justice from Around the World, Serie Ius Gentium: Comparativ Perspectives on Law and Justice, Springer, Netherlands, 2012.
11. New York City Bar 2013: Developing Legal Careers and Delivering Justice in the 21st Century A report by The Task Force on New Lawyers in a Changing Profession, New York.
12. Pokol B. 2003: Luhmann rendszerelmélete és a Polányi Károllyal korrigált marxi elmélet, Jogelméleti Szemle, 2003/3., <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol15.html>
13. Szathmáry Z. 2012: Bűnözés az információs társadalomban Alkotmányos büntetőjogi dilemmák az információs társadalomban, Budapest, doktori értekezés idézi: Gönczöl K., Kerecsi K., Korinek L., Lévy M. (ed.): Kriminológia – Szakkriminológia Budapest, CompLex Kiadó, 2006., idézi továbbá: Adler, F., Mueller, G. O. W. & Laufer, W. S., Kriminológia, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
14. Szilágyi K. 2008: Az elektronikus cégeljárás gyakorlati kézikönyve, Pécs, Jogászoknak Kft.
15. 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról,
16. 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről, 177. § (1) a)
17. Az Új Polgári Perrendtartás koncepciója, A Kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott Koncepció

AZ ÁLLAMI NYELVPOLITIKA ALAPJAIRÓL SZÓLÓ UKRAJNAI TÖRVÉNY DEMOGRÁFIAI HÁTTERE

CSERNICKSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
csernicksko.istvan@kmf.uz.ua

Резюме

ДЕМОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ»

Черничко С.

У статті розглядаються демографічні основи Закону України «Про засади державної мовної політики». На основі даних Всеукраїнського перепису населення України 2001 року описується двомовність населення України, аналізується поширення 18 мов, яким мовний закон надає статус регіональних мов та мов меншин на рівні областей, районів та населених пунктів.

Ключові слова: мовний закон, перепис населення, рідна мова

2012. július 3-án szavazta meg Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” című, nyelvtörvényként emlegetett jogszabályt, mely 2012. augusztus 10-én lépett hatályba.¹ Az alábbiakban négy szempontból vizsgáljuk meg a nyelvtörvény demográfiai hátterét a 2001-es ukrajnai népszámlálás hivatalos adataira alapozva.

Azért van módunk a nyelvtörvény demográfiai hátterének elemzésére, mert a nyelvtörvény kötelezte a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy biztosítsa a népszámlálás anyanyelvi adataihoz való hozzáférést. Ezek az adatok a hivatal hivatalos honlapján megyei, járási és települési szinten is elérhetők.² A tanulmányban ezeket az adatokat használtuk forrásként.

1. Kétnyelvű-e az ország?

Az új nyelvtörvény elfogadásának szükségességét részben azzal indokolták, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény egynyelvűként határozza meg Ukrajnát, miközben az országot valójában a kétnyelvűség jellemzi. Számos szakértő egyetért azzal, hogy két nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz (pl. Bilaniuk 2010, 109 p.; Bowring 2014, 70 p.).

Mindezt a népszámlálási adatok is alátámasztják. A census adatai alapján Ukrajna lakosságának 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon beszél” (вільно володіє). Ez az arány a városban élők körében 63,23%, a falusi lakosok között 43,92% (Lozyns'kyi 2008, 246 p.). Mivel az adatok között a

¹ Закон України „Про засади державної мовної політики”. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2016.1.19.).

² <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (2016.1.19.).

csecsemők és az aggastyánok nyelvtudása is szerepel, Lozys'nyi (2008, 254 p.) becslései szerint a felnőtt népesség 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon.

Az ország lakosságának 87,84%-a beszélt ukránul, 67,71%-a pedig oroszul 2001-ben (1. táblázat). Az orosz nemzetiségűek 58,76%-a rendelkezett ukrán nyelvtudással, az ukránoknak pedig az 58,07%-a tudott oroszul a census adatai szerint (Lozys'nyi 2008, 202, 216 p.).

1. táblázat

Az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján

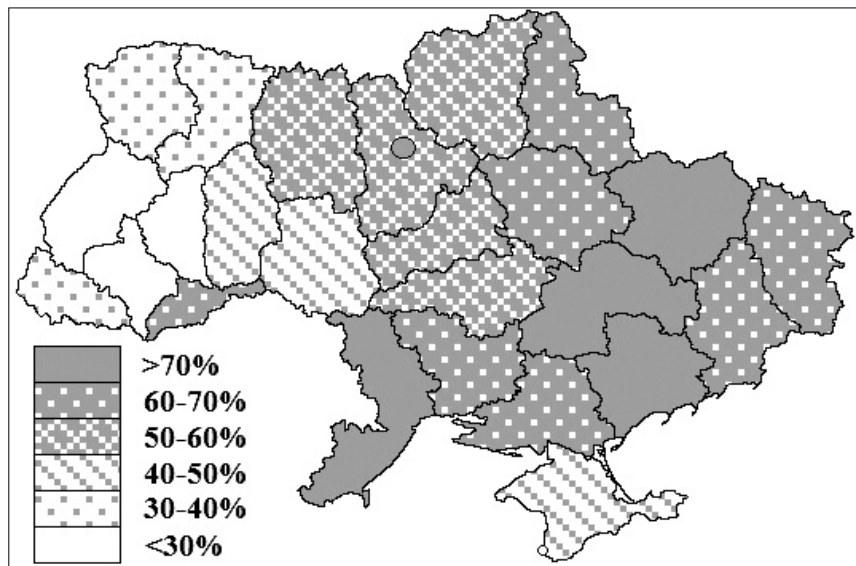
fő		beszél ukránul		beszél oroszul	
		az összlakosság %-ában	fő	az összlakosság %-ában	
összesen		42.374.848	87,84	31.698.051	67,71
ebből	anyanyelvként	32.577.468	67,53	14.273.670	29,59
	másodnyelvként	9.797.380	20,31	17.424.381	36,12

Forrás: Lozys'nyi 2008, 199–200; 214–215 p.

Több az anyanyelvük mellett még egy nyelvet (rendszerint az ukránt) beszélők aránya az ország keleti (főként oroszok lakta) területein, mint a (túlnyomórészt ukrán) nyugati végeken (1. ábra).

1. ábra

Az anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet „szabadon beszélők” aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján³

Forrás: Lozys'nyi 2008, 246. p.

³ Az 1., 4. és 5. ábra térképét Molnár József, a 2. és 6. ábrán látható térképeket pedig Molnár D. István készítette.

2. Az új nyelvtörvény hatálya szélesebb kört érint, mint a nyelvhasználatot érintő korábbi jogszabályok

Ukrajnában az új nyelvtörvény elfogadásáig alapvetően az 1989-ben megszavazott nyelvtörvény⁴, a nemzeti kisebbségekről hozott 1992-es jogszabály⁵, valamint a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról szóló 2003-as törvény⁶ rendelkezett közvetlenül a nyelvek használatáról. Ezek a törvények az ország nemzeti kisebbségeinek nyelveire terjednek ki. A 2012-es nyelvtörvény ezekkel szemben a törvények hatálya alá vont nyelvek anyanyelvi beszélőinek jogait határozza meg. A különbség lényeges. Ukrajnában ugyanis jelentős eltérés van a lakosság nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között. Amint az a 2. táblázatból is látható, a népszámlálás során nagyobb arányban vallották magukat ukrán nemzetiségűnek, mint ukrán anyanyelvűnek. 2001-ben nemzetiségi alapon Ukrajna polgárainak 22,18%-a (10.699.209 fő), anyanyelv szerint viszont 32,47%-a (15.663.434 személy) tartozott a kisebbségek közé. Azzal tehát, hogy az új nyelvtörvény nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, egyértelműen jóval szélesebb körre terjed ki a hatálya.

A nyelvtörvény 7. cikkely 2. része megnevezi azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, (új)görög, lengyel, roma, román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. Ezeket a nyelveket „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg. Más nyelvek nem rendelkezhetnek ezzel a státussal. A 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es census adatai alapján összesen 15.318.855 fő volt, s ezzel Ukrajna lakosságának 31,75%-át tették ki. Azoknak a nyelvi kisebbségeknek a nyelvi jogait (akik az ország lakosságának 0,3%-át alkotják), melyek anyanyelve nem tartozik az állami nyelvpolitika alapjairól szóló jogszabály hatálya alá, Ukrajna nemzeti kisebbségeiről hozott törvénye védelmezi.

2. táblázat

Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint

	nemzetiség		anyanyelv	
	fő	%	fő	%
ukrán	37 531 510	77,80018	32 570 743	67,51686
orosz	8 334 141	17,27609	14 273 670	29,58831
belarusz	275 763	0,57164	56 249	0,11660
moldáv	258 619	0,53610	185 032	0,38356
krími tatár	248 193	0,51449	231 382	0,47964

⁴ Закон України про мови в Українській РСР. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2016.1.19.).

⁵ Закон України про національні меншини в Україні. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (2016.1.19.).

⁶ Закон України „Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (2015.6.25.).

A 2. táblázat folytatása

bolgár	204 574	0,42407	134 396	0,27859
magyar	156 566	0,32455	161 618	0,33502
román	150 989	0,31299	142 671	0,29575
lengyel	144 130	0,29877	19 195	0,03979
zsidó (jiddis)	103 591	0,21474	3 307	0,00686
örmény	99 894	0,20707	51 847	0,10748
(új)görög	91 548	0,18977	6 029	0,01250
cigány (roma)	47 587	0,09864	22 603	0,04685
német	33 302	0,06903	4 206	0,00872
gagauz	31 923	0,06617	23 765	0,04926
szlovák	6 397	0,01326	2 768	0,00574
karaim	1196	0,00248	96	0,00020
krimcsak	406	0,00084	21	0,00004
ruszin	10 183	0,02111	6725	0,01394
egyéb	510 390	1,05800	143 142	0,29672
nem adta meg	–	–	201 437	0,41756
Ukrajna	48 240 902	100	48 240 902	100

Forrás: a 2001-es census adatai alapján

3. A nyelvtörvény az orosz nyelvnek kedvez, és háttérbe szorítja az ukrán nyelvet

A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény – Ukrajna Alkotmánya⁷ 10. cikkelyének az első részével összhangban – egyetlen államnyelvként az ukránt határozza meg. Az alaptörvény említett cikkelyének az Alkotmánybíróság által kiadott hivatalos értelmezése szerint⁸ az államnyelv (державна мова) egyben hivatalos nyelv (офіційна мова) is Ukrajnában. Ugyanakkor az a tény – állapítja meg az említett alkotmánybírósági állásfoglalás –, hogy az országnak csupán egyetlen államnyelve van, nem jelenti azt, hogy csak és kizárólag az ukrán nyelv használható hivatalos nyelvi funkcióban. Ennek megfelelően az új nyelvtörvény bizonyos feltételek esetén lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát. Egyes jogokat a helyi hatalmi szerveknek kötelezően és automatikusan biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot (Tóth–Csernicskó 2014, 16–18 p.).

Bár országosan az orosz anyanyelvűek aránya 29,5% (2. táblázat), a jogszabály alkalmazását csak megyei, járási és települési szinten írja elő a törvény. Hiába haladja meg tehát jelentősen az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot Ukrajnában, országos szinten csak egy államnyelv és hivatalos nyelv van: az ukrán.

⁷Конституція України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2015.2.9).

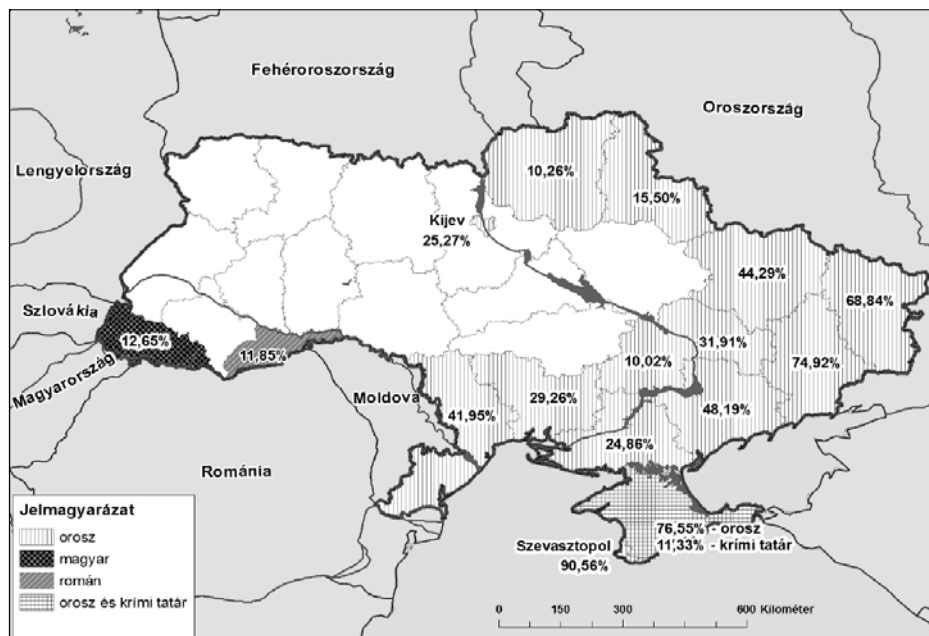
⁸Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14.12.1999 р. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99> (2015.2.9).

Az azonban kétségtelen tény, hogy az orosz anyanyelvűek élhetnek a legtöbb közigazgatási egység területén azzal a lehetőséggel, hogy anyanyelvük regionális szinten hivatalos nyelvként használhatóvá válik.

A legutóbbi census idején Ukrajna közigazgatásilag 27 adminisztratív egységre oszlott (24 megye, Kijev főváros, a Krími Autonóm Köztársaság és annak fővárosa, Szevasztopol). A 24 megyéből (область) 11-ben haladta meg az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot. Emellett Kijevben és Szevasztopolban szintén magasabb volt az orosz ajkúak aránya 10%-nál. A Krími Autonóm Köztársaságban az orosz és a krími tatár anyanyelvűeké egyaránt több volt, mint 10%. Csernyivci megyében a román beszélői érték el a 10%-os küszöböt. A magyar anyanyelvűek aránya Kárpátalján csaknem 13%-ot tett ki (2. ábra).

2. ábra

Regionális vagy kisebbségi nyelvek Ukrajnában a megyék szintjén a 2001-es census hivatalos adatai alapján

Le kell azonban szögeznünk, hogy nem azért válik jóval több régióban a hivatalokban is használhatóvá az orosz nyelv a többi nyelvhez képest, mert a jogszabály alkotói kivételeznek vele. Ennek – amint azt a 2. ábrán és a 3. táblázatban láthatjuk – megvan a demográfiai háttere. Nemzetiségi szempontból ugyanis az összes kisebbségi állampolgár 77,89%-a orosz nemzetiségű. Anyanyelv alapján még magasabb az oroszok aránya a kisebbségek körében: 91,13%. Jól látható tehát, hogy Ukrajnában a kisebbségi kérdés csaknem egyet jelent az orosz közösség ügyével, az oroszok mellett a többi etnikai vagy nyelvi csoport súlya nem számottevő.

3. táblázat

Ukrajna kisebbségi (nem ukrán nemzetiségű) polgárai nemzetiség és anyanyelv alapján a 2001-es népszámlálás adatai szerint

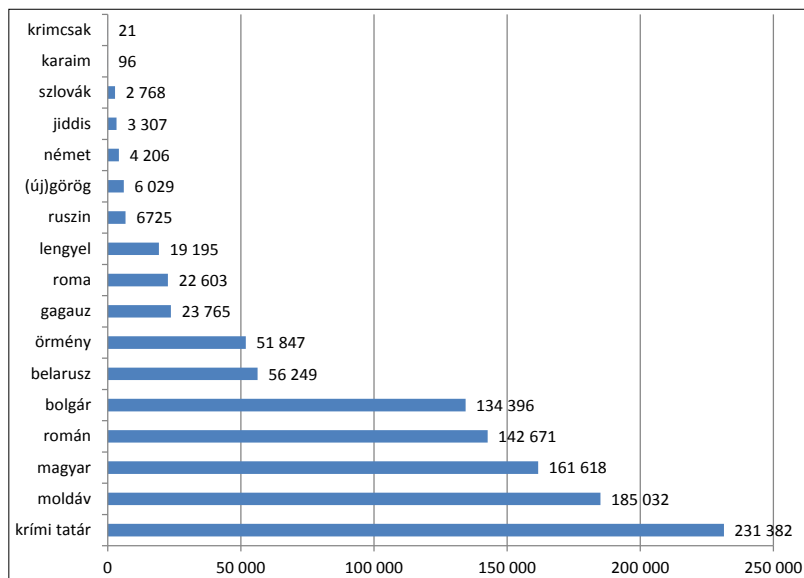
kisebbséghez tartozik	fő (%)	ebből:	fő	az összslakosság %-ában	a kisebbségek %-ában
nemzetiség szerint	10.699.209 (22,18%)	Orosz	8.334.141	17,28	77,89
		Egyéb	2.365.068	4,90	22,11
anyanyelv	15.663.434 (32,47%)	Orosz	14.273.670	29,59	91,13
		Egyéb	1.389.764	2,88	8,87

4. A jogszabály csak az orosz nyelvnek kedvez, más nyelvek beszélői semmit sem profitálhatnak belőle

A nyelvtörvény egymástól nagyon eltérő számú és helyzetű nyelvi közösségre terjed ki. Amint fentebb láttuk, az orosz ajkúak csoportja jelentős mértékben kiemelkedik a többi nyelvi közösség közül. Ám a többi, nem orosz anyanyelvű nyelvi kisebbség között is jelentős eltérések vannak számosságukat, illetve nyelvüknek a nyilvános közéletben, az oktatásban, a kultúrában történő használatát tekintve egyaránt. Csupán a krími tatár anyanyelvűek száma haladta meg a 200 ezer főt, és mindössze a moldáv, a román, a magyar és a bolgár anyanyelvi beszélői érték el a 100 ezres létszámot. A karaimot és krimcsakot anyanyelvként beszélők száma 100-nál kevesebb volt (3. ábra).

3. ábra

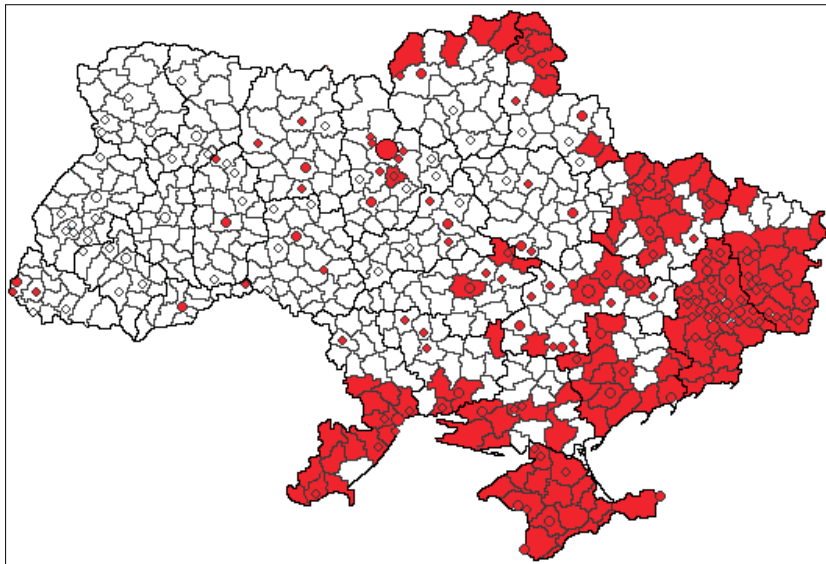
A nyelvtörvény által regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősített nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es census adatai alapján (az orosz anyanyelvűek nélkül)

Ha nem csupán a megyék, hanem a járások (район) és a járási jogú városok (місто обласного підпорядкування) szintjén is megvizsgáljuk, hogy mely nyelvek beszélői érik el a nyelvi jogok érvényesítéséhez szükséges 10%-os küszöböt, azt láthatjuk, hogy az orosz anyanyelvűek aránya számos járásban és városban teszi ki a lakosság legalább egytizedét (4. ábra).

4. ábra

Azok a járások és járási jogú városok, ahol az orosz anyanyelvűek elérik a 10%-os küszöböt

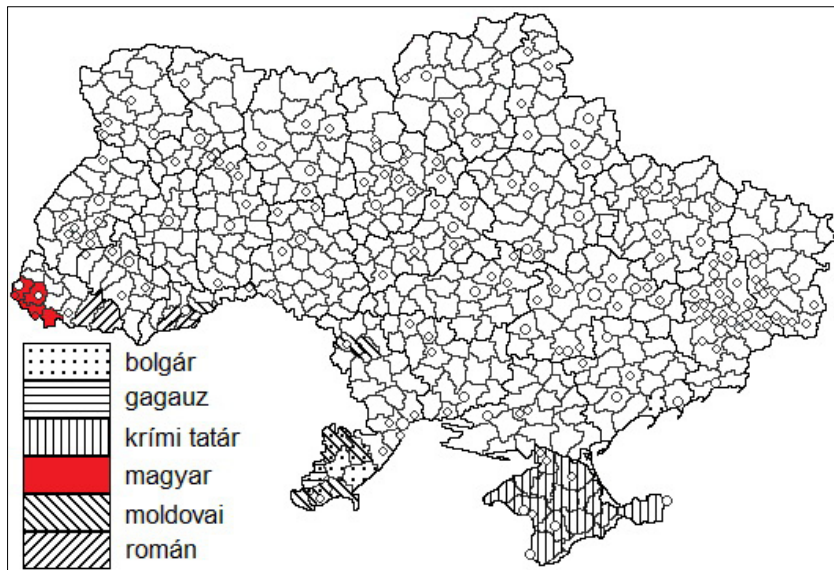

Forrás: a 2001-es census adatai alapján

Ám az 5. ábrán az is látszik, hogy az orosz mellett egyes járásokban a bolgár, a gagauz, a krími tatár, a magyar, a román és a moldáv anyanyelvi beszélői is elérik a nyelvtörvényben rögzített demográfiai küszöböt. A bolgár anyanyelvi beszélői 7, a krími tatáré 15, a gagauzé 1, a moldávé 8, a románé 7 járás területén érik el a 10%-os arányt; a magyar anyanyelvűek 4 járásban és egy járási jogú városban alkotják a népesség legalább tizedét.

5. ábra

Azok a járások és járási jogú városok, ahol egyes regionális vagy kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os küszöböt

Forrás: a 2001-es census adatai alapján

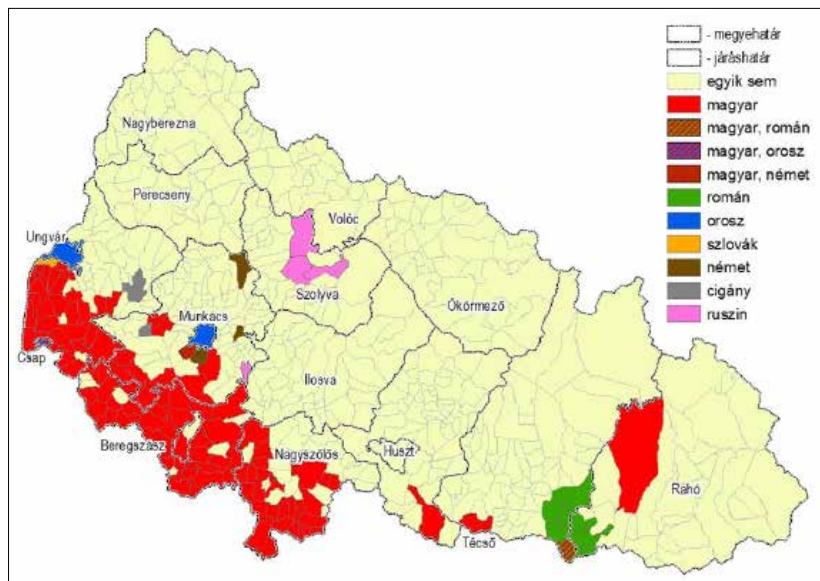
Nem kizárólag az orosz anyanyelvűek számára nyújt nyelvi jogokat a 2012-es nyelvtörvény. Még inkább nyilvánvalóvá válik ez az állítás, ha települési szinten vizsgáljuk meg a népszámlálási adatokat. Arra nyilván nincs mód, hogy Ukrajna minden településére kiterjedően megtegyük ezt, ám Kárpátalja példájával igazolható ez az állítás.

A régió területén a nyelvtörvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv közül 7 anyanyelvi beszélőinek aránya éri el a 10%-ot legalább egy helyi önkormányzat területén. A román anyanyelvűek aránya 2 járásban (Técsői, Rahói), illetve 7 helyi önkormányzat (Bila Cerkva, Vodicja, Hlibokij Potyik, Szerednye Vogyane, Gyibrova, Aknaszlatina és Topcsinó) területén (összességében 10 helységben) éri el a jogszabályban megszabott határt. 3 városban (Ungvár, Munkács és Csap) az orosz ajkúak aránya is eléri a törvényben meghatározott arányszámot. A szlovák anyanyelvűek aránya mindössze az ungvári járási Ördarma községben éri el a jogszabály által meghatározott minimális arányt. A németet anyanyelvként beszélők aránya csupán 2 községi tanács területén (Alsőschönborn és Pósháza) haladja meg a 10%-ot. Az ungvári járási Szerednyén és a munkácsi járási Domboki községben a cigány (roma) nyelvet anyanyelvnek valló lakosok aránya magasabb, mint 10%. 2 helyi önkormányzat (Hánykovica és Nelipino) területén a ruszin anyanyelvűek aránya is legalább 10%-os.

A megyei szint mellett a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén éri el a 10%-os arányt (6. ábra).

6. ábra

Azok a települések, amelyek területén egy (vagy több) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot

Forrás: a 2001-es census adatai alapján

Összefoglalás

Tanulmányunkban az állami nyelvpolitika alapjairól szóló ukrainai törvény-nyel kapcsolatos négy kérdést vizsgáltunk meg. A felvetett kérdések megválaszolásához a független Ukrajna történetének első és mindeddig egyetlen, 2001-ben lebonyolított népszámlálásának adatait használtuk fel. A hivatalos demográfiai adatok alapján megállapítottuk, hogy Ukrajnában széles körben elterjedt a két-nyelvűség. Igazoltuk, hogy a 2012-ben elfogadott új nyelvtörvény hatálya az állampolgárok szélesebb körére terjed ki, mint a nyelvhasználatot korábban szabályozó ukrainai törvények.

A 2012-es nyelvtörvény elfogadását megelőző években a szociolingvisztikai és szociológiai kutatások eredményei arra utaltak, hogy reális esély van a nyelvi kérdés olyan kompromisszumos rendezésére, amely az ukrán tartja meg egyetlen államnyelvként, és az ország bizonyos területein egyes nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státuszt kaphatnak (Besters-Dilger ed. 2009, Maiboroda et al eds. 2008). Az állami nyelvpolitika alapjairól címmel megszavazott törvény épp ezt a kompromisszumos megoldást kodifikálta: országos szinten az ukrán maradt az

egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv. Más nyelvek csupán egyes megyék, járá-sok, települések szintjén váltak használhatóvá az állami és önkormányzati hiva-talokban.

Beigazolódott ugyanakkor, hogy az orosz anyanyelvűek sokkal több régióban használhatják anyanyelvüket hivatalos helyzetekben, mint más nyelvek hordozói. Az is kiderült azonban, hogy ennek megvan a demográfiai háttere: az orosz nyelv jóval elterjedtebb Ukrajnában, mint a törvény hatálya alá sorolt más kisebbségi nyelvek.

A népszámlálási adatok mélyebb, járási és települési szintű elemzése révén az is kiderül, hogy a nyelvtörvényben meghatározott 10%-os demográfiai küszöb révén az orosz mellett más kisebbségi nyelvek is használhatóvá válhatnak hiva-talos funkciókban. Kárpátalján például a nyelvtörvényben említett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv közül 7 anyanyelvi beszélői érik el a 10%-os demográfiai küszöböt legalább egy településen.

Irodalom

1. Besters-Dilger, J. ed. 2009. Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations. Frankfurt am Main, Peter Lang. 396 p.
2. Bilaniuk, L. 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. In: *International Journal of the Sociology of Language* 201. pp. 105–133.
3. Bowring, B. 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: L. Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh, Edingurgh University Press. pp. 56–78.
4. Lozyns'kyi, R. (Лозинський Р.) 2008. Мовна ситуація в Україні. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 502 p.
5. Maiboroda, O. (Майборода О.) et al eds. 2008. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 397 p.
6. Tóth M. – Csernicskó I. 2014. Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajná-nak az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó. 140 p.

ÜNNEPEK ÉS TEREK: EPIZÓDOK BEREGSZÁSZ SZIMBOLIKUS TEREINEK ÉLETÉBŐL

ERŐSS ÁGNES

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
eross.agnes@csfk.mta.hu

Abstract

HOLIDAYS AND SPACES: EPISODES FROM THE LIFE OF SYMBOLIC SPACES OF BEREGSZÁSZ

Erőss, Ágnes

Public spaces in Beregszász – due to numerous regime changes during the 20th century – served as a palimpsest for different ideologies: new streets were opened, others were renamed, monuments were erected then demolished. Based on the analysis of original documents, maps and press articles, present paper aims to show the changes of symbolic spaces in Beregszász following the 1st Vienna Award (1938).

Keywords: public spaces, changes of symbolic places, Beregszász

Bevezetés

A térben való láthatóság, illetve a köztér birtoklása minden hatalom számára alapvető fontosságú. A modernkori nacionalizmusok születésétől kezdve a nemzethez, nemzetállamhoz kapcsolt kultuszok és rítusok jelennek meg (Hobsbawm 2015). Értelemszerűen ezek tartalma, formája és ideológiai jelentéstartalma az aktuális politikai hatalomtól függ. A jelképek, ünnepek, szobrok és emléktáblák amilyen hamar megjelennek a köztereken, rendszerint épp oly gyorsasággal esnek áldozatul a soron következő ideológiai fordulathoz, átadva helyüket újabb szimbólumoknak és rítusoknak. Beregszász közterei, a 20. század gyakori államhatalom-változásai következtében, számos alkalommal szolgáltak színpadként különböző ideológiák számára: terek és utcák kaptak új nevet, szobrok és emlékművek kerültek leleplezésre, majd merültek feledésbe. Jelen írás arra vállalkozik, hogy ezen mozgalmas történelem egy rövid periódusát kiragadva bemutassa, hogy az aktuális hatalom milyen módokon igyekezett a köztérben láthatóvá válni, és mindez hogyan rajzolja ki Beregszász szimbolikusan fontos utcáit és tereit.

A szimbolikus tér értelmezései

A szimbolikus tér és a köztér szimbolikus birtokbavételével számos tudományterület foglalkozik. Ahogy a nemzetközi, úgy a magyarországi szakirodalomban is a néprajztól (Barna 2000; Ilyés 2003) a kulturális antropológián (Szijártó 2008; Niedermüller 1995), pszichológián (Düll 2015) szociológián (Zombori 2011), történettudományon (Zeidler 2009) át a társadalomföldrajzig (Tátrai – Erőss 2010) találunk elemző munkákat. Ezen tudományterületek mind más és más szempontból közelítik és értelmezik a szimbolikus teret és szimbolikus térfoglalási eljárásokat.

A vizsgálatok egy része az adott tér szempontjából közelít és az ahhoz kapcsolódó politikák, szokások, rítusok, társadalmi tevékenységek, kultúrák, de akár egyéni érzelmek elemzésével szemlélteti a térrel kapcsolatos tevékenységek, emlékek, attitűdök és percepciók sokféleségét. A kutatások másik része az adott hatalom térrel kapcsolatos politikáját, stratégiáit kutatja, és változatos példákkal szemlélteti, hogy legyen szó akár utcanévváltozásokról (Azaryahu 1996) akár emlékműállításokról (Azaryahu 1992), ezek térbeli vonatkozásai, adott tér szimbolikus ereje elsődleges fontosságúak egy-egy döntés előkészítése és tervezése során.

A két világháború közti Magyarországon a fent említett szimbolikus térfoglalási eljárások széles eszköztárát alkalmazták, igen változatos módokon. A Horthy-korszak irredentizmusa a köztereken is megjelent: nem csupán az utcanevekre érdemes itt gondolni (pl. a trianoni országterületen kívülre került városokról elnevezett utcák), hanem olyan, széles társadalmi támogatottsággal rendelkező, a köztérben rendszeresen, aktívan jelen lévő és azt tudatosan használó mozgalmakra, mint amilyen például az alább bemutatandó országzászló-állítás körül bontakozott ki.

A trianoni békeszerződés nyomán Csehszlovákiához tartozó Beregszász az I. bécsi döntés értelmében 1938. november 9-én újra magyar fennhatóság alá került (Botlik – Dupka 1993). A 20 000 fős Vérke parti város lakosságát magyarok, ruszinok és zsidók alkották, míg vallásilag még sokszínűbbnek mondható, hiszen különböző keresztény felekezetek mellett (római és görög katolikus, ortodox, református) ortodox és neológ zsidó gyülekezettel is rendelkezett. Ennek megfelelően számos oktatási és kulturális intézmény illetve egyesület biztosította az aktív városi életet (Fedinec – Vehes 2010).

A továbbiakban röviden azt kívánom bemutatni, hogy a hatalomátvételt követően milyen szimbolikus térfoglalási eljárások nyomán tudatosította a magyar uralom visszatértét a város vezetése. Térképi névanyag, levéltári források és korabeli sajtóanyagok elemzése alapján vizsgálom egyrészt a városi közterek átnevezését, másrészt az Országzászlós emlékmű állítása körüli eseményeket. A kutatás célja megmutatni, hogy a magyar fennhatóság visszaállítása után berendezkedő helyi vezetés miként törekedett a magyar és irredenta tartalmak városi térben való megjelenítésére, jórészt igazodva a magyarországi irredenta köztérpolitika fő irányvonalaihoz, de figyelembe véve a helyi sajátosságokat is.

Beregszász utcanevei 1938–1944 között

Az utcanevek elemzéséhez korabeli térképeket használtam.¹A térképi névanyagot adatbázisba rendeztem és az utcaneveket etnikai kötődésük alapján csoportosítottam. Az 1938–1944 közti magyar fennhatóság időszakából két térképpel dolgoztam: az egyik egy 1939-es, kézzel rajzolt², a másik egy 1942-es Kassán

¹ Beregszász utcaneveinek részletes és igényes feldolgozását lásd: Dobos 2011. A térképi névanyag földrajzi szempontú elemzéséhez: Erőss 2009.

² Beregszász 1939. Hadtörténeti Múzeum Könyvtára, Budapest. M=1: 5760

nyomtatott³. Talán meglepő, de a két térkép névrajza között is vannak eltérések, ezért külön-külön kerülnek elemzésre.

Az 1939-es térképen összesen 68 utca szerepelt. A névrajz alapján a személynevek dominálták a köztérnévadást (42 db, 63%). Az első világháború lezárását követően a térkép adatai alapján 29 új utcát nyitottak, amelyből 9 kapott személynevet. Ezen 9 közül 4 tükrözi egyértelműen az aktuális politikai helyzet befolyását a köztérnevekre. Tekintetbe véve, hogy a hitleri Német Birodalom és a fasiszta Olaszország bábáskodása mellett tető alá hozott I. bécsi döntés nyomán lett Kárpátalja déli sávja újra Magyarország része, Beregszász képviselőtestülete minden bizonnyal ezért döntött úgy, hogy új közterei közül utcát nevez el Hitler-ről (ma Kijevi) és teret Mussoliniról (ma: Állomás tér). A magyar külpolitikát német-olasz orientáció felé terelő Gömbös Gyula (ma Olga Kobiljanszka) miniszterelnök és Horthy Miklós (ma Széchenyi) kormányzó is újonnan nyitott utcák névadóivá váltak, ami egyértelműen utal a magyarországi politikai irányvonalhoz való igazodásra. A régi utcanevek közül mindössze kettő került átnevezésére, ami az utcanevek nagyfokú állandóságát mutatja.

Az 1942-ből rendelkezésre álló térkép több szempontból is rendkívül érdekes változásokról tanúskodik. A térkép összesen 72 utcanevet tartalmaz, melyből 45 (63%) személynév. Ezen a térképen látható először nagyobb arányban utcanévváltozás: az 1939-es utcanevek közül 13 (19%) változott meg. Érdekesség, hogy a frissen elkeresztelt, a központtól pár utcára lévő Gömbös és Hitler utcák új, helyi kötődésű neveket kapnak: előbbi Gáthy Zsigmondról, míg utóbbi Dr. Patakyról nyeri új elnevezését. A vasútállomás menti Mussolini tér örököse Apponyi lesz, míg Andrassy Gyula végleg lekerül a beregszászi utcanevek listájáról, ez ma a Rozsokert utca.⁴

Az Országzászlós Emlékmű esete Beregszászon

A Horthy korszak talán legjelentősebb irredenta köztéri emlékmű-együttese a budapesti Szabadság téren állt. 1921-ben itt leplezték le az elcsatolt területeket jelképező szoboralakzatokat (Zeidler 2009), amelyek 1928. augusztus 20-a után az Ereklýés Országzászló emlékművel egészültek ki. A 20 méter magas zászlórúdon lengő 8 méter hosszú magyar nemzeti trikolórra a középcímer és az „Így volt, így lesz” felirat került. Figyelemreméltó szimbolikus eleme volt a talapzatában lévő „ereklyeföldtartó”, ahová a Trianon előtti országterület városaiból, vármegyéiből és jelentős történelmi hadszínterekről hozott maréknyi földet szórtak. Az Ereklýés Országzászló megálmodója, Urmánczy Nándor és az általa létrehozott és elnökkölt Ereklýés Országzászló Nagybizottsága (EONB) tevékenysége nyomán 1939-ig 350 helységben állítottak országzászlót (Dömötörfi 1991). A bécsi döntéseket követően a felvidéki, kárpátaljai és erdélyi települések is lelkesen csatlakoztak a mozgalomhoz. A korabeli napilapok

³ Pécs, Gy. 1942: Beregszász. Kassa, Wikó. (M.a. nélkül)

⁴ Mindenképp figyelemreméltó, hogy éppen az ország egyre erőteljesebb jobbratolódása idején történnek ezek az átnevezések. A kiváltó okok feltárásához azonban további levéltári kutatások szükségesek.

1938. november 2. után szinte heti rendszerességgel tudósítanak rövid hírekben az újabb és újabb országzászlók emelése kapcsán rendezett ünnepségekről. Ezekből kiderül, hogy Beregszásznál sokkal kisebb települések is állítottak fel országzászlót a hatalomváltást követő hetekben, hónapokban.⁵ Ahogy az EONB tájékoztatásából kiderül, „a legszerényebb kivitelű Országzászló is teljesen megfelel a célnak (...) a felállítás után bekövetkező munkatevékenységre kell inkább súlyt helyezni.”⁶ Habár Beregszász képviselőtestülete 1939 óta foglalkozott az Országzászló ügyével, végül a Hősök emlékművével egyesített országzászló emlékmű átadására csak 1942. májusában került sor. A levéltári anyagok témánk, a városi szimbolikus térhasználat és térfoglalás szempontjából érdekes részletekre hívják fel a figyelmet.

Beregszász képviselőtestülete 1939. április 3-án hozott először döntést arról, hogy az Országzászló a Rákóczi téren (ma azonos nevű), a Werbőczy (ma Kossuth) tér és a Vérke-híd tengelyében legyen, azzal a kitételrel, hogy ünnepségek idején az ide vezető utcákat le kell zárni, illetve „a tér és környéke megfelelően parkírozandó és hangulatosá alakítandó.”⁷ Ezt a döntést április 13-án módosították, miután az Országzászló felállításával megbízott külön bizottság erre kéri a képviselőtestületet, új helyszínként a Kossuth teret (ma Hősök tere) megnevezve. A képviselők által megszavazott módosító javaslat indoklásából kiderül, hogy az eredetileg tervezett helyszínt nem tartják elégséges méretűnek (és ezáltal méltónak sem) az Országzászló felállítására.⁸ Ahogy indulatosan fogalmaznak: „Inkább ne csináljon a város semmit, mintsem ott jelöli ki az Országzászló helyét.”⁹ Egy 1940-es irat tanúsága szerint a munkálatok egy tapodtat sem haladtak előre, holott az „Országzászló felállítása már felette sürgős, mert létesítésével a nemzetnevelés itt új irányt nyer, amire nagy szükség van.”¹⁰ Új szempontként jelenik meg, hogy az Országzászló állításával kapcsolatos munkálatok egyúttal megoldanák az évek óta húzódó, a város központi teréhez kapcsolódó infrastrukturális beruházások sorsát is: „A Kossuth tér parkírozása már évek óta vajúdik, ezzel ez is megoldódna, ami szintén sürgős, mert a város közepén a szekértábor és a sátrak okozta bűzös piszok

⁵ Pesti Napló 1938. október 21. (1938/216. sz.); 1938. október 27. (1938/221. sz.); Pesti Napló, 1938. december 21. (1938/267. sz.). Forrás: <http://adtplus.arcanum.hu/>

⁶ Ez alatt a heti rendszeres őrségállítást értik, amit rendszerint leventék, tűzoltók vagy egyéb helyi szervezetek adtak. Forrás: Ereklés országzászló nagybizottsága. Országzászló felállítása, előkészületi tudnivalók. 67. fond, 1. opisz, 1385, 11. lap

⁷ „2. Az Országzászló helyéül a posta előtti ugynevezett Rákóczy teret jelöli ki, úgy hogy az a Werbőczy tér, Vérkehid útvonal középvonalában esve legyen található.” Forrás: Kivonat: Beregszász város képviselőtestületének 1939. április 3-án tartott rendes közgyűlésén felvett jegyzőkönyvből. 6760/2288/1939 ki. szám. Tárgy: Országzászló felállítása. 67. fond, 3. opisz, 322.

⁸ „Beregszász ma már 20.000 lelken felüli és az Országzászló előtti ünnepségeken, beleértve az 1200-at kitevő levente ifjúságot, iskolák növendékeit, hivatalok, testületek és egyletek tagjait, körülbelül 5000-en vesznek részt, így a posta előtti tér egyáltalán nem alkalmas. Beregszász város előljárójának 112 kgy. 6760/1939. Tárgy: Országzászló felállítása. 67 fond. 1.opisz. 1163. 1939. április 13.

⁹ Beregszász város előljárójának 112 kgy. 6760/1939. Tárgy: Országzászló felállítása. 67 fond 1.opisz 1163. 1939. április 13.

¹⁰ Beregszász megyei város képviselőtestülete K.gy. 13/762/1940. Ki. sz. Tárgy: Az országzászló felállítása. 67. fond 1 opisz, 1163. 18 lap.

már a közegészség és város szépészeti szempontból is tarthatatlanná teszik a mai állapotot.”¹¹ Ez az indoklás szemléletesen bizonyítja, hogyan kapcsolódik össze a városi köztér állapotának kérdése egy emlékműhöz kapcsolódó beruházással, illetve milyen gyakorlati szempontok merülhetnek fel a hatalom köztérrel kapcsolatos politikájában. Forráshiány miatt a beruházásra ahogy 1940-ben, úgy 1941-ben nem került sor. A képviselőtestület 1941. július 13-án úgy döntött, hogy az Országzászlós emlékművet egyesíti a város I. világháborúban elesett katonáira emlékező Hősök emlékművével. A dokumentum tanúsága szerint ekkor már kész terv értelmében az emlékmű a „Kossuth téren helyezendő el, még pedig a térnek a Nagybazár kupolás közepe előtti részén, pár méternyire a gyalogjárótól, a Nagybazár, illetve a Kossuth tér északi-déli, ref. templomot magában foglaló oldala tengelyével párhuzamos tengellyel.”¹² Az irat ismét indokolja a helyszín módosítást: „Az emlékmű felállítási helyét illetőleg a választás a Rákóczi térrel szemben azért esett a Kossuth térre, mert az előbbi akármennyire is át van szöve különben a történelmi emlékek patinájával, a tervezett nagyarányú építmény kellő érvényesüléséhez szűk és nem nyújtana elegendő területet az emlékmű előtt rendezendő hazafias ünnepségek méltó lebonyolítására sem.”¹³

Ahogy erre az irat is utal, a Rákóczi tér kiemelten fontos (hely)történeti helyszín, hiszen 1703. május 22-én Esze Tamás itt bontotta ki a Rákóczi szabadságharc zászlaját (Zubánics 2001, p. 24), tehát erős szimbolikus töltettel és könnyen azonosítható mondanivalóval rendelkezik. Ehhez képest a város vezetése a Vérke túlsó partján, a város legforgalmasabb terét jelölte ki új helyszínnek. A döntés hivatalos magyarázata elismeri a Rákóczi tér szimbolikus jelentőségét, mégis a nyüzsgő, a bazárhoz, a református templomhoz és a törvényszék épületéhez közelebb eső Kossuth térre szavaz. A vizsgált képviselőtestületi dokumentumok alapján feltételezhető, hogy a 20. század első évtizedeire a város központi tere, legértékesebb szimbolikus tere a Rákóczi térről áttevődött az akkori Kossuth tér környékére. Ezt a feltételezést erősíti, hogy 1938. november 9-én itt fogadták a bevonuló magyar katonákat a város lakosai (Marosi 2015). Ahogy a képviselőtestület irataiból kiderül, ahhoz, hogy a Kossuth tér a neki szánt reprezentatív funkciót képes legyen méltó módon betölteni, komoly és költséges infrastrukturális beruházásra volt szükség. A téren egyébként is esedékessé vált korszerűsítési munkálatok végrehajtásához az ide tervezett Országzászlós emlékmű további indokot szolgáltatott. Feltételezhető tehát, hogy az emlékmű helyválasztásában gyakorlati, városrendezési szempontok is szerepet játszottak.

Az emlékmű végül rövid életpályát futott be. Mivel „Beregszász város magyarsága az Országzászló és a Hősök emlékműve hiányát napról-napra arcpirító,

¹¹ Beregszász megyei város képviselőtestülete K.gy. 13/762/1940. Ki. sz. Tárgy: Az országzászló felállítása. 67. fond 1 opisz, 1163. 18-19 lap.

¹² Beregszász megyei város képviselőtestületének 1941 évi július hó 13 napján d.e. fél 12-kor tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. Tárgy: Országzászló felállítása a Hősök Emlékművével egyesítve. 67. fond, 3. opisz, 386. 11. lap. (Továbbiakban: 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386.)

¹³ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 13. lap

szívenszuróbb vádnak érezte”,¹⁴ ezért a munkálatok mielőbbi elkezdését követően az emlékmű tervezett átadására „boldog felszabadulásunk harmadik évfordulóján”,¹⁵ vagyis 1941. november 9-én került volna sor. Habár gyűjtést és közadakozást is szerveztek,¹⁶ a háborús viszonyok között az emlékmű átadására csak 1942. május 31-én került sor. Alig pár évvel később, 1945. júniusában végül elbontották, és köveiből a Beregszászba bevonuló 138. sz. lövészhadosztály elesett harcosainak emeltek obeliszket. A teret azóta nevezik Hősök terének (Zubánics 2001).

Összegzés

Az I. bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült Beregszászon az újra berendezkedő magyar városvezetés a városi köztérben is igyekezett láthatóvá tenni a változásokat. A köztérpolitikára kezdetektől erősen rányomta bélyegét a magyarországi irredenta ideológia, amely megmutatkozik egyrészt az Országzászlós emlékmű építésében, másrészt az utcák politikai–ideológiai alapú és vezérkultuszra utaló átnevezésében. Érdekesség azonban, hogy az új ideológia utcanevait (Hitler, Mussolini és Gömbös) 1942-ben helyi jelentőségű személyek váltják fel. Az Országzászlós emlékművel kapcsolatos helyi képviselőtestületi iratokat tanulmányozva láthatjuk azt is, hogyan rendeződött át a város szimbolikus térszerkezete és vált egyértelműen a mai Hősök tere a város legértékesebb szimbolikus terévé.

Köszönetnyilvánítás

A cikk megírásában nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani Dobos Sándornak, Szakál Imrének, Molnár Józsefnek és Kovály Katalinnak.

Irodalom

1. Azaryahu, M. 1992: War memorials and the Commemoration of the Israeli War of Independence 1948-1956. In: *Studies in Zionism* 13. 1. pp. 57–77.
2. Azaryahu, M. 1996: The Power of commemorative Street Names. In: *Environment and Planning D: Society and Space* 14. 3. pp. 311–330.
3. Barna, G. 2000: Mentális határok - megduplázott világok. In: *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE BTK. pp. 689–701.
4. Botlik, J. – Dupka, Gy. 1993: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.* 359 p.
5. Dobos, S. 2011: Levéltári források Beregszász természetes és első mesterséges utcanevéről. In: *Acta Beregsasiensis* 10. 1. pp. 113–127.

¹⁴ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 13. lap.

¹⁵ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 12. lap.

¹⁶ „A társadalmi gyűjtés megindításához, eltekintve városunk anyagi erejének napon (sic!) is korlátozott voltától, a képviselőtestület azért is ragaszkodott, mert abban a hitben él: azzal, hogy mindnyájan egyénien is hozzájárulhatunk egy kődarabbal, vagy akár csak egy szemcsével is a hazaszeretet beregszászi oltárához, kedvesebb, szívünkhöz nőttebb lesz ez az emlékmű”. Forrás: 195/1941.Kgy-10.426/1941. 67. fond, 3. opisz, 386. 12. lap.

6. Dömötörfi, T. 1991: Az országzászló-mozgalom 1921–1944. In: *Élet és Tudomány*. 46. 8. pp. 232–234.
7. Düll A. 2015: Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérzés, helykötődés és helyidentitás. In: Bodor, P. (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest, L'Harmattan. pp. 109–130.
8. Erőss Á. 2009: Beregszász utcanévei a geopolitikai változások tükrében. In: Bajmócy, P., Józsa, K., Pócsi, G. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciája*. Szeged, Magyarország, 2009.03.12-2009.03.13. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, pp. 1–16. (CD-ROM)
9. Fedinec, Cs., Vehes, M. (főszerk.) 2010: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest -Ungvár, Argumentum - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 640 p.
10. Hobsbawm, E. 2015: Introduction: Inventing traditions. In: Hobsbawm, E. – Ranger T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press. pp. 1–14.
11. Ilyés, Z. 2003: A nemzeti identitás és az etnikus tradíció változásai és szimbolikus megjelenítésük szintjei egy szlovákiai német közösségben. In: *Tér és terep: tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből 2*. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 61–75.
12. Marosi, A. 2015: Kárpátalja anno: a beregszászi Kossuth tér. <http://www.karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-a-beregszaszi-kossuth-ter/> (Letöltés ideje: 2016. 01.11.)
13. Niedermüller, P. 1995: A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In: Kapitány, Á. – Kapitány, G. (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”: a szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó. pp. 198–210.
14. Szijártó, Zs. 2008: Tér, kultúra, kommunikáció – kultúrakutatás a „kulturális forradalom” után. In: Szijártó, Zs.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest, Gondolat Kiadó. pp. 232–246.
15. Tátrai, P. – Erőss, Á. 2010: Ethnic features of symbolic appropriation of public space in changing geopolitical frames: the case of Oradea/Nagyvárad. In: *Hungarian Geographical Bulletin*. 59. 1. pp. 51–68.
16. Zeidler, M. 2009: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram. 390p.
17. Zombori, M. 2011: *Az emlékezés térképei : Magyarország és a nemzeti azo-nosság 1989 után*. Budapest: L'Harmattan, 307p.
18. Zubánics, L. 2001: *Beregszászi kalauz*. Beregszász, Beregszászi Járási Nyom-da. 45p

Felhasznált térképek

1. Beregszász 1939. Hadtörténeti Múzeum Könyvtára, Budapest. M=1: 5760
2. Pécs, Gy. 1942: *Beregszász*. Kassa, Wikó. (M.a. nélkül)

Internetes forrás

1. <http://adtplus.arcanum.hu/>

INTERETHNIC RELATIONSHIPS IN TRANSCARPATHIA IN THE MIRROR OF A PROMINENCE INQUIRY

FODOR, GYULA

Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

gyulafodor@hotmail.com

Absztrakt

INTERETNIKUS VISZONYOK KÁRPÁTALJÁN EGY PROMINENCIA- VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

Fodor Gyula

Kárpátalja hányatott történelmi sorsának következményeként az elmúlt évszázadok során rendkívül vegyes etnikai összetételű régióvá vált. Ez adta az ötletet, hogy vizsgáljuk meg a nemzetiségek közötti viszony jelenlegi sajátosságait a területen, illetve azok alakulását az Ukrajna függetlenné válása óta eltelt időszakban. Mindezt egy ún. prominencia-vizsgálat keretében próbáltuk megvalósítani, amihez a kárpátaljai értelmiség, a nemzetiségi érdekvédelmi szervezetek, a történelmi egyházak, a helyi politikai vezetés képviselőivel készítettünk mélyinterjúkat, szem előtt tartva, hogy a vizsgálat során mindegyik jelentősebb kárpátaljai nemzetiségi csoport tagjai megfelelő súlyt kapjanak. Jelen dolgozat e felmérés eredményeinek rövid összegzését tartalmazza, különös tekintettel a régió második legjelentősebb etnikai közössége, a helyi magyarság viszonyrendszerére Kárpátalja többi jelentősebb nemzetiségével.

Kulcsszavak: Kárpátalja, prominencia-vizsgálat, interetnikus viszonyok, etnikai összetétel, nemzeti kisebbségek, érdekvédelmi szervezetek

Introduction

The area of the present Transcarpathia was established from the differing parts of six counties of the historic Hungary (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár). The name itself has been in use since the late thirties of the 20th century. Till that time the territory was referred to as Rusinsko or Podkarpatská Rus. As a compact spatial unit it only appears after 1944, when (as a result of the Soviet occupation) a territory of 12800 square kilometres was cut out from the former Hungarian counties, mentioned above, and started to be called Zakarpats'ka Ukraina, a year later – the Transcarpathian region (Szabó 1993).

Though, as a matter of fact, it is to be noted, that since 1918 (resulting from the Trianon peace treaty) roughly the same territory had already existed as a separate geographical unit within the state borders of Czechoslovakia, known, as mentioned above, as Podkarpatská Rus.

Properly speaking, Transcarpathia is not too significant by the area, as it only makes up approximately 2 per cents of the area of Ukraine. But from all other points of view it is very remarkable and important for Ukraine, being basically the “western gate” of the country. All the more, this feature has been much

strengthened since all the four neighbouring countries (Hungary, Slovakia, Poland, Romania) became the fully entitled members of the European Union (Fodor 2010).

Thus, as a result of the region's historic destiny full of vicissitudes, it has become ethnically very much varied (Orosz–Soós 2007), and this fact gave us the idea of examining its interethnic relationships, the state of improvement of the local human resources in an interethnic approach, i. e. from the point of view of the different ethnic groups. As the second most significant nationality in the region are the Hungarians, beside the majority nation it may be natural to put the greatest emphasis on their interethnic footing with other important ethnic groups of Transcarpathia.

The Interethnic Situation in Transcarpathia

The position of the Hungarian ethnic minority in Transcarpathia after the Trianon peace treaty has been formed in a changing but usually “hostile” environment. Despite this fact, it has retained its vitality and will to live up to the present, though with decreasing demographic indices. This has been proved by a specific research method we used, i. e. the so called “prominence inquiry”, in which even the non-Hungarian informants admitted the important role of the Hungarian nation in the ethnic spatial structure of Transcarpathia.

Among the subjects of the prominence inquiry were: Ukrainian council leader, Hungarian politician, Hungarian college lecturer, Hungarian dean of the Reformed Church, Rusyn priest of the Greek Catholic Church and many others. They were asked about the present ethnic structure of Transcarpathia's population and its changes in the close future, the relations between the biggest nationality groups (Ukrainians, Rusyns, Hungarians, Romanians, Russians, Gypsies), the possible change-overs in these relationships, the role of the state and local power in the formation of the interethnic affairs etc.

The set of questions included the following thematic groups:

1. Questions referring to the ethnic structure of Transcarpathia's population –
 - What is your opinion about the present ethnic composition of the population of Transcarpathia?
 - What do you think about the further formation of the ethnic structure?
2. Questions dealing with the quality of interethnic relationships –
 - What is your notion about the relationship of the most important ethnic groups?
 - What do you think about the Hungarian–Ukrainian relationship?
 - How do you judge the position of the Rusyns and the Hungarian–Rusyn relationship?
 - What is your opinion about the situation of the Gypsy minority in Transcarpathia?

- What do you think about the Hungarian–Gypsy and Ukrainian–Gypsy relationship?
 - What other ethnic groups do you consider to play important roles in Transcarpathia (economically, socially, culturally etc.)?
3. Questions connected with the future of the interethnic relationships in Transcarpathia –
- How, in your opinion, can the interethnic relationships change in the region in the close future?
 - How do you judge the importance of the Hungarian ethnic minority in Transcarpathia in 1-2 decades' time?
4. Question prying into the role of state leadership in affecting the interethnic relationships in certain regions of the country –
- How, do you think, the state governance influences the quality of the interethnic relations in Ukraine?

After systematizing and valuating the information collected during the interviews the results of the inquiry can be summed up as follows: according to the informants the present ethnic structure of Transcarpathia is very vivid, though the number of really determining national groups is small. Nowadays, the biggest share is represented by the Ukrainians; they are followed by the Hungarians who, despite all the recent losses in their number, still secure the second position among the ethnic groups of Transcarpathia. Apart from the “big two” the number of Romanians, Russians, Slovaks and Gypsies is remarkable, though only the latter is increasing, thanks to their quick natural reproduction. The waves of emigration in the recent decades have practically made the German and partly the Jewish minority disappear from the ethnic map of the region. This danger doesn't threaten the Transcarpathian Hungarians yet, but it is a fact that the decrease in their number due to the depopulation and emigration is more and more significant. If these tendencies will prove to be permanent, the Transcarpathian Hungarian minority can shortly be endangered in its existence. It is generally known, that places of the emigrating Hungarians are mainly possessed by the settling Ukrainians, whereby the ethnic composition becomes even less favourable as from the point of view of the Hungarians.

The nationalities of Transcarpathia, as a rule, have lived in peace and understanding during the region's whole history and this (apart from one or two exceptions) is also true for today. There is only one serious conflict, between the Ukrainians and the Rusyns practically “annihilated” by them. Nowadays the latter minority has resigned itself to its position, doesn't fight too passionately for its rights, thus this conflict also doesn't cause daily problems. What is striking, in the last 8-10 years the Ukrainian nationalist political lines have exceedingly strengthened in the country, and they started to affect several segments of the

minorities' everyday life, their way of thinking. As an example it's enough to mention the educational law which has been passed nearly eight years ago and makes a huge effect on the system of training the human resources of all ethnic minorities in Transcarpathia in the recent period. Instead of the usual system of final and entrance examinations it has ordered the establishment of so called independent exam centres, where each school-leaver has to pass increased-level examinations in Ukrainian language which also count as entrance exams to universities or institutes. The examination in Ukrainian Language and Literature is compulsory for every pupil, no one is able to enter any of Ukraine's accredited institutions of higher education without passing it. In 2008 and 2009 the school-leavers of the ethnic minority schools were allowed to pass the exams in the language of their studies, but from 2010 it has been changed. I. e. it is evident that the equality of chances of the pupils from native language (e. g. Hungarian) schools suffers a considerable damage, as in their case the Ukrainian language exams are measuring not the knowledge of the special subject, but rather the Ukrainian (technical) language skills. According to the general opinion the level of teaching the Ukrainian language at the ethnic schools is low, thus their school-leavers will start the competition for the places in the system of higher education with a huge disadvantage. This, in turn, will threaten with driving the Hungarians out from the higher education or at least with a remarkable decrease in their number. An even more important fact is, that the establishment of the independent final/entrance exam centres is greatly affecting the minority schools (first of all the ones with Hungarian language of teaching), question their *raison d'être*. Even today, just a few years after the law's coming into force the reduction of the pupil's numbers at the Hungarian schools is perceptible, as now many Hungarian parents send their children to schools with Ukrainian language of teaching, hoping that they can prepare better for the Ukrainian language final exams.

Thus, the Hungarian–Ukrainian relation is the most cardinal in terms of Transcarpathia's general development. As for now it is free of any serious restlessness, though in state political circles there are more frequent and rough attempts to “suppress” the national minorities of Ukraine, among them the Hungarians. Similar attempts occurring in the form of laws and government decrees weren't discriminating till the recent past, rather tended to the ambition that in the young Ukrainian state the Ukrainians should *de facto* possess the power, their language should be official, the state wealth should concentrate in their hands etc. Nowadays this tendency has been shifted towards the extreme state nationalism, which is a very disquieting phenomenon from the point of view of the interethnic relationships in Transcarpathia.

Lately, “keeping a socially tight hold” on the region's Gypsy population has also become a serious question. The reasons of problems connected with them are ramifying, but each of them, after all, is traceable to their basic attitude, mentality

and unsystematic lifestyle. This mentality by no means coincides with that of the other Transcarpathian nationalities, some problems occurring because of that, though they are not really ethnic-, rather social-based ones. Thus the segregation of the Gypsies from the other ethnic groups grows to bigger proportions, their way of life and living standards are far behind the others. Very few Gypsies are able to “struggle out” of this “devil’s circle”, but who succeed with this (the so called “gentle Gypsies”) will in a short time behave as disapprovingly with the rest of the Gypsies, as the representatives of other nationalities do. I. e. the Gypsies’ social stratification has also begun, all the more, the biggest social differences can be observed between their strata. In addition all the signs are that the “civilization” of the Gypsies’ bigger masses (impeded mainly by themselves) won’t be possible in the close future, so the problems concerning them will exist for long in our region (too).

According to the majority of our informants remarkable changes in the Transcarpathian interethnic relationships (especially in the most important Hungarian–Ukrainian aspect) can be caused by faster economic growth of Hungary, its EU-membership and even the change of the government there in 2010. The positive results of these can be the strengthening of Transcarpathia’s role as a bridge between Ukraine and the European Union, the increase of the prestige of the local Hungarians, the growing care of the mother country towards us etc. what would affect life and chances of “surviving” of the Transcarpathian Hungarians in a favourable way.

These latter chances don’t only depend on Hungary, but also on the Hungarians in Transcarpathia, on possible continuing of the emancipation process lately lead by the Transcarpathian Hungarian Cultural Association and its branch organizations, respectively by the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute. Much depends on the latter’s ability to fulfil its task, the reproduction of the local Hungarian intellectuals, who will later on be able to seriously undertake the destiny of the Transcarpathian Hungarians. Hopefully, the state and local political management will not hinder this process, thus in many decades or centuries we will be able to talk about a well-organised Hungarian community in Transcarpathia, which exists in peace and understanding with the other nationalities of the region.

Conclusion

As a conclusion of the results of the prominence inquiry we can underline the following: nearly all our informants agreed on the fact that the varied ethnic structure of the local population is the main reason of the complicated nature and the present lack of balanced and steady state ethnic policy in Transcarpathia. The Hungarian ethnic minority remains to be “the second force” in the region’s ethnic configuration, though it continues to lose space mainly in the easternmost

and westernmost parts of the county (due to assimilation). The Ukrainians keep strengthening their positions also at their expense, but the relationship between the representatives of the two largest ethnic groups in Transcarpathia remains to be good at the level of everyday life. Though the present directions in state politics and the deepening nationalist lines in it may threaten this balance, some conflicts (especially in the field of language use) are being early signs of it. In the persistency of the Hungarian minority a crucial role will be played by organisations protecting their ethnic interests such as the Transcarpathian Hungarian Cultural Association and the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

Bibliography

1. Fodor Gy. 2012: A humán erőforrások állapota és a nemzetiségek közötti viszony Kárpátalján. Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis. Studia Geographica 27. Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press, Debrecen
2. Orosz I.–Soós K. 2007: A kárpátaljai magyarok és oktatási helyzetük sajátosságai. Kézirat Beregszász
3. Szabó L. 1993: Kárpátaljai demográfiai adatok. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ: КОНТУРИ НАУКИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

ГУКАЛОВА І.В.

Інститут географії НАН України
gukalova@online.ua

Abstract

SOCIAL GEOGRAPHY: LINEAMENTS OF SCIENCE UNDER
CURRENT CHALLENGES

Gukalova I.V.

The process of forming and development of social geography nowadays is revealed. The main factors affecting the changes in traditional approaches are identified. The priority areas of theoretical and applied social-geographical researches are outlined.

Keywords: social geography, sociology, Ukraine, territorial social systems

Як відомо, статус будь-якої науки визначається конструктивністю її відповідей на виклики часу, ефективністю і «незамінністю» даної галузі знань у вирішенні конкретних теоретичних і практичних завдань. Сучасна соціальна географія посідає унікальне місце в системі наук, яке визначається як стикове між суспільними і природничими географічними дисциплінами із «підживленням» інструментарієм і здобутками соціологів, демографів, урбаністів, політологів, психологів та представників інших галузей знань. Ця наука відзначається дуже широким предметним полем у вивченні умов, способу та якості життя територіальних спільностей людей. Проте її конструктивний потенціал не осмислений і не оцінений належним чином, і, здається, в Україні цю галузь знань відкинуто на задвірки порядку денного в оцінці сучасних трендів розвитку суспільства. Пояснити це (але ніяк не виправдати) можна наступними моментами:

- появою нових викликів суспільства, яке швидко змінюється і можливістю науки своєчасно відповідати (реагувати) на них;
- безсистемністю інноваційної політики держави;
- відношенням держави, бізнесу і суспільства до науки в цілому і географії зокрема, за якого, окрім традиційних проблем відсутності достатнього фінансування, потреб реорганізації, додається і те, що в ієрархії наук географія починає займати не окрему, справедливо віддану їй нішу, а лише певне ординарне місце в числі потужного переліку інших наук про Землю;
- внутрішньою подрібненістю потенціалу географів-суспільствознавців, коли науковці «відповідають» за свою сферу і досліджують «свої» регіони, але при цьому просуваються у дослідженнях паралельними стежками, слабо апелюючи один до одного і пов'язуючи свої роботи з вже існуючими;

- слабкою інтегрованістю у світову соціальну географію, яка характеризується більш тривалими традиціями досліджень на різних територіальних рівнях;
- низьким рівнем фундаменталізації самої соціальної географії і відсутністю інтересу до теоретичних робіт соціально-географічного плану;
- дефіцитом великих цільових проєктів, які підтримуються державою і передбачають міждисциплінарну взаємодію, здатну забезпечити цілісність знання про людину та її соціальне життя, а також підняти на інший рівень і саму соціальну географію.

За тлумачним словником сучасної української мови, «виклик – це спонукання до будь-яких дій, відносин» (Великий тлумачний словник 2005). Глобальні і регіональні виклики спонукають географів реагувати у своїх дослідженнях на конкретні притаманні суспільству проблеми. Шляхи пізнавального пошуку у соціальній географії обираються з урахуванням еволюційних процесів у світовій економіці, науці і суспільстві. Враховуються цивілізаційний хід розвитку світового співтовариства, циклічність розвитку економіки, зміна технологічних укладів, що відбивається на демографічних, міграційних процесах, стані населення. Але стимулюють соціально-географічні дослідження виклики, які безпосередньо звернені до соціальної географії. Ці виклики частково вже сформульовані в роботах відомих українських і зарубіжних вчених (Топчієв О.Г. 2012, Вызовы XXI века 2013, 21st Century Geography: a reference book 2012). Серед них варто виділити наступні:

- геопросторова нерівномірність розвитку світу, країн і регіонів як за економічними, так і за соціальними показниками;
- глобалізація і регіоналізація світового соціально-економічного і політичного простору (при цьому глобалізація реалізує свої потенції через регіоналізацію, а фактично через децентралізацію світового простору і наступне підвищення життєздатності утворюючих цей простір територіальних спільнот);
- забруднення навколишнього природного середовища життя людей; соціальне і територіальне розшарування населення;
- домінування урбанізації і супутніх процесів у розселенні населення;
- територіальна нерівномірність у характері демографічних процесів;
- зростання обсягів і інтенсивності міграцій, у т.ч. вимушених;
- постіндустріальний розвиток заможних країн і перехід їх на п'ятий і шостий технологічні уклади і відставання решти країн за рівнем проникнення постіндустріальних тенденцій тощо.

У відповідь на ці виклики у світі сформувалися потужні школи досліджень багатьох соціальних процесів і явищ в рамках переважно гуманітарної географії (географії людини – human geography) чи урбаністичної географії (urban geography), які формують свої висновки про закономірності

цих явищ починаючи з рівня мікрорайону чи району міста, міста в цілому, агломерації, порівняння декількох міст, і тільки потім – через картину життя регіонів більш високого рівня. Причому саме розвиток геоурбаністики сприяв і продовжує сприяти формуванню багатьох напрямів соціальної географії, адже саме через осмислення проблем розвитку міст (соціальних, екологічних, соціокультурних, інфраструктурних) виникає потреба і у розширенні погляду на суто фізичне поле діяльності людей і територія починає осмислюватися як соціальний простір, який є частиною геопростору з усіма притаманними йому характеристиками в певний час.

Оцінити тренди розвитку соціальної географії в Україні дуже складно, адже історія вітчизняних соціально-географічних досліджень була перервана у радянські часи, коли отримали розвиток лише окремі напрями (географія сфери обслуговування, медична географія та деякі інші), не пов'язані безпосередньо з аналізом добробуту населення, етнічних і національних його характеристик, соціальних негараздів суспільства та їх регіонального поширення тощо. В останніх дослідженнях відчувалася та чи інша «загроза» існуванню благополучного соціалістичного суспільства однієї із заможніших республік колишнього СРСР. Недаремно автори тих нечисленних, але глибоких соціально-географічних досліджень, які все ж таки було здійснено в Україні чи за її межами (С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів та інші), так або інакше постраждали за сформульовані висновки чи переконання. За роки незалежності українськими вченими було зроблено чимало для відродження соціальної географії і заповнення її відсутніми до того ланками, які стосуються, насамперед, оцінки умов життя населення, його власних характеристик. З цим (як і в інших пострадянських країнах) еволюціонувала і назва науки (від переважно економічної до економічної та соціальної, а пізніше – до суспільної географії), а також й її предмет: від вивчення процесів і явищ територіальної організації суспільства до дослідження проблем його геопросторової самоорганізації. Головний акцент досліджень було перенесено з аналізу людини як працівника, до аналізу людини як члена певної територіальної спільноти з усім різноманіттям соціально-економічних відносин і крізь призму соціокультурної зумовленості її життя.

Отже, соціальну географію слід вважати порівняно молодою наукою, яка, незважаючи на весь арсенал досліджень, які здійснювалися в багатьох розвинених країнах світу на ниві класичної антропогеографії ще у XIX ст., продовжує формуватися у кардинально іншому контексті розвитку суспільства, окремих країн сьогодні.

Наразі відбуваються події, які можуть призвести до зростання запитів українського соціуму і політикуму на розробки у галузі соціальної географії. І тут науковці мають бути готовими відреагувати на низку серйозних проблем, що супроводжують соціальний розвиток у сучасній Україні:

- депопуляція та її провідна детермінанта – постаріння населення;
- зростання внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці України і наявність зон військового протистояння безпосередньо на території держави;
- посилення нерівномірності у рівнях людського розвитку між регіонами;
- консолідація нації і зростання патріотизму на тлі реального падіння рівня життя населення;
- зростання інтенсивності і обсягів трудової і вимушеної зовнішньої і внутрішньої міграції;
- повільне зростання середньої тривалості життя населення і зростання поширеності соціальних хвороб;
- відсутність оновлених даних про населення і соціально-географічні процеси в регіонах України з часів першого і єдиного Всеукраїнського перепису населення у 2001 р. тощо.

Ці виклики вимагають уточнення предметної сфери соціальної географії. Рамкове поле її діяльності сьогодні – це вивчення закономірностей формування і розвитку, особливостей життєдіяльності та еволюції територіальних соціальних спільнот (регіональних соціумів). Одним з головних її завдань є створення комплексних соціально-географічних характеристик територій (поселень) з використанням різних методів і форм представлення інформації про територіальні соціальні системи з метою відображення їх соціально-економічної та соціокультурної своєрідності.

Наразі стає зрозумілим, що є потреба у оновленні теорії, яка дозволяє більш точно описувати актуальні соціальні процеси і роль суб'єкту, роль самої людини у цих процесах. На нашу думку, намагання представити соціальні процеси виключно у просторових категоріях уповільнює розвиток соціальної географії. Те, що ця наука поступово перетворюється на «взірець» для географії економічної, змушує дослідників задуматися над тими її постулатами, які оперують в першу чергу до людини, її життєдіяльності, мотивацій її дій, і лише потім – до території. Основна складність при цьому може бути у тому, що географи знову підуть традиційною доріжкою, намагаючись локалізувати нематеріальні, духовні аспекти розвитку суспільства (наміри, норми і цінності тощо) у просторі. Очевидно, шлях має бути принципово іншим – географи повинні пояснити певні просторові факти (у т.ч. просторові особливості розвитку сучасної світової і регіональної економіки) в категоріях якості (умов, стилю, способу) життя населення. Що згодом потребуватиме обов'язкового застосування соціологічних та інших методів отримання і систематизації інформації про життєдіяльність населення. Тут не слід боятися огульного антропоцентризму – людина є частиною навколишнього природного середовища і ця аксіома не потребує доведення.

Незважаючи на давні традиції західної соціальної географії, а також мовні варіанти перекладів назв основних її галузей, їх відмінні від «наших» предметні тлумачення, ми не торкаємось проблем узгодження традицій різних шкіл – дорадянської української, радянської і пострадянської, західної, хоча є тенденції, які проникають у вітчизняну науку «без нашого дозволу», і не можуть залишатися поза увагою (наприклад, гендерна географія). На наш погляд, соціальна географія в Україні формувалась і розвивається у форматі національної соціальної географії представниками, передусім, Львівської, Чернівецької, Харківської, Одеської і Київської наукових шкіл. Відповідно на рис. 1 поданий і «портрет» її основних дисциплін.

Рисунок 1

Схема структуризації соціальної географії

Представлена структура соціальної географії може бути доповнена і розширена, а всі виділені галузі знань спираються на фундамент теорії і методології сучасної суспільної географії. Що є специфічним у такій структуризації соціальної географії?

1. Складність соціальних процесів та їх залежність від економічних, політичних породжує, з одного боку, певний відхід «у деталі», з іншого – появу інтегральних (що потребують подальшої диференціації) чи потужних «віртуальних» предметів дослідження, що потребують соціально-географічної концептуалізації.
2. Виділяються деякі порівняно вузькі проблемні теми, які, незважаючи на їх можливу підпорядкованість іншому напрямку, можуть, через актуальність, розглядатися окремо.
3. Існують окремі галузі, які вже відзначені теоретичними розробками, але підпадають під більш широкий «наскрізний» напрям (як-то географія соціальних негараздів – ця дисципліна вже підкріплена дослідженнями з географії злочинності, девіантної поведінки, соціальних хвороб, але ця проблематика може бути частиною і географії якості життя населення, і географії культури і релігій, і медичної географії).
4. Дисципліни, які є складовими традиційної географії населення і розселення, яка часто позиціонується окремо від соціальної географії, виступають, на наш погляд, невід'ємною частиною останньої. Характер розселення, геодемографія і міграції є або «каркасом» для просторового прояву геоситуацій та перебігу багатьох соціальних процесів, або точкою відліку і факторами якісних зрушень способу, умов та якості життя населення.

Таким чином, людське життя, дії людей відбуваються у певній географічній системі координат, у певному середовищі, яке люди використовують, вибірково реагуючи на його вплив, але яке саме перетворюється внаслідок життєдіяльності населення, у світлі досвідного переживання людьми даної ситуації. Розміщення у просторі тільки тоді має соціальний смисл (і це важливо), коли воно розглядається крізь систему координат, яка орієнтує поведінку індивідів. На цьому давно наполягають західні географи (Верлен Б. 2001). Більше того, люди завжди асоціюють себе з територією проживання, причому з територіями різного рівня – від країни проживання до малої батьківщини і конкретного локального соціуму. Сприйняття території, її властивостей у свідомості людей, виявлення основних факторів, що формують економічну поведінку конкретних спільнот – ці проблеми також потрапляють в поле зору соціальної географії. Вітчизняна соціальна географія, в силу різних причин, починає робити лише перші кроки в осмисленні феномену територіальної ідентичності населення (Олійник Я.Б. – Гнатюк О.М. 2013, Гукалова І.В. 2015).

У фокусі нової соціальної географії – світ, який швидко змінюється, сповнений загроз «суспільства ризику» з наслідками індустріалізації, урбанізації, змін природного середовища, глобалізації, поширення бідності і зuboжіння величезних територій, інформатизація (шалені обсяги і швидкість

передачі інформації). Зростає небезпека міжнародних політичних конфліктів на фоні зменшення можливостей міжнародних організацій вплинути на вирішення проблем внутрішнього чи зовнішнього протистояння мирним шляхом. Запобігання цим небезпекам і врахування потужних соціальних трансформацій у дослідженнях – актуальне питання для географії загалом.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
2. Верлен Б. 2001: Общество, действие и пространство. Альтернативная социальная география. Социологическое обозрение. 2001. Том 1. № 2. с.26–47.
3. Вызовы XXI века: природа, общество, пространство. Ответы географов стран СНГ / отв.ред. академик В.М.Котляков, М.: Товарищество научных изданий КМК, 2013. 337 с.
4. Гукалова І.В. 2015: Просторова ідентичність населення у руслі нових напрямів дослідження у суспільній географії. Укр. геогр. журнал, 2015. №4. с.24–30.
5. Олійник Я.Б. – Гнатюк О. М. 2013: Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення. Укр. географ. журнал, 2013. №3. с.34–40.
6. Топчієв О.Г. – Нудельман В.І. – Руденко Л.Г. 2012: Географія перед новітніми викликами і запитами (український аспект). Український географічний журнал, 2012, №2. с. 3–10.
7. 21st Century Geography: a reference book. Edited by Joseph P.Stoltman, Vol.1&2, 2012, 920 p.

CIRCULATION OF ALIENS RELATED TO HUNGARY

ILLÉS, SÁNDOR

Active Society Foundation
dr.illes.sandor@gmail.com

Absztrakt

MAGYARORSZÁGRA CIRKULÁLÓ IDEGENEK

Illés Sándor

A tanulmány empirikus adatokkal mutatja be a Magyarországot érintő nemzetközi cirkulációt. Fő célja az, hogy adminisztratív típusú makroadatok felhasználásával számszerűsítse és térképen ábrázolja a cirkulálókat a nemzetközi vándorok körében. Először a cirkulációt értelmezi a transznacionalizmus kontextusában. Majd elemzi a sajátos statisztikai módszer segítségével alkotott cirkulálókat. Végül az állampolgárság országa változó alkalmazásával, néhány területi összefüggést mutat be.

Kulcsszavak: nemzetközi migráció, nemzetközi cirkulációs migráció, statisztikai mérés, térbeli mintázat, vizualizáció, térképezés, Magyarország

Introduction

Multiple displacements from one home to another have become increasingly frequent during the epoch of globalisation (Okulicz-Kozaryn 2014). We argued that circulation, as a part of international migration, should be viewed as interlinked processes rather than a single event. The transnational dimension of migration is increasing. Certain international migrants become circular migrants. They devoted their time and activity to both their country of origin and their destination country (Casado-Díaz et al. 2014).

Multiple moves of individuals often show particular systematic features. Even the simplest migration system consists of at least two elements. Return migration, typical of this pattern, inevitably includes the preceding migration (Lang–Nadler 2014, Lados et al. 2013). If the migrant explores more than one new country, we have a case of serial migration. Moreover, the multiple moves of individuals interconnect two or more geographical locations (Zsótér et al. 2015, Teperics–Czimre 2013).

Relatively few circular movements are documented quantitatively, so data gathering is essential (Hárs 2014, Hugo 2013). The present study aims to enrich our knowledge of circulation within an international migration context.

Concept and definition

A single immigration may mean a migration (from the country of origin to the host country), a return migration (from the host country back to the country of origin) or a repeated migration (from the host country to a third country). In our view, circulation contains two or more instances of immigration to the same country. By analogy to the distinction stated by the European Commission (2011), we may identify two different perspectives on non-nationals as viewed from the destination country. We might differentiate between non-national circulars residing in the country of origin (inwards

circulation) and non-national circulars settled in the host country (outwards circulation). From a methodological point of view, the analytical value of these two perspectives is completely equivalent. For practical reasons, we decided to utilise the inwards perspective in our Hungarian research. In cases involving two immigrations of the same person to the same host country, we can identify four different cases (host-origin-host; host-third-host; host-third-origin-host; host-origin-third-host) from the point of view of the host country. The next logical step can then be taken by considering analogous cases involving three immigrations. The occurrences of three instances of immigration by the same person to the same host country comprise 16 potential spatial cases.

Several phenomena involving multiplicity accompanied the more frequent recurring spatial movements in the era of globalisation. These phenomena included multiple residence, multiple citizenship, multiple property ownership, multiple employment and multi-occupationality, multiple social and political activities, multiple identity, multiple loyalty and multiple partnerships (family, friendly, marital) (Amelina–Vasilache 2014, Baldassar–Merla 2014, Cassarino 2013, Triandafyllidou 2013, Zsótér 2007). We are aware that this list was not complete. We could expand the roster. However, we only cited those newly emerging multiple phenomena that might exhibit a close relationship with circulation as a migratory system.

The exact working definition of international circular migration is as follows: *international circular migration is a type of spatial migratory system including at least three interlinked, individual migrations in which at least one has return character among the countries involved*. According to this definition, international circular migration constitutes multiple return moves within the same spatial system.

Data and methods

Clearly, given the macro scope of this research, not all dimensions of circulation can be investigated (Beauchemin 2014). We studied the immigrants for the years 2006, 2007 and 2008 and determined the number of individuals who registered since 2001. Immigrants registered twice, three times, four times and more constitute the long-term international circular migrants, the topic of this paper.

The primary database consists of individual data files on legal immigrants each year between 2001 and 2008. According to the official statistical definition, the term ‘immigrant’ means a foreign citizen who entered Hungary in a given year and obtained a permanent residence or settlement permit for one year or more than one year. This definition is consistent with the recommendation of the United Nations on the gathering of international migration data. The documented legal status guarantees free movements and appears to encourage border crossing. These data are obtained from the Office of Immigration and Nationality. We utilise data on the flow of immigrants because net migration figures conceal multiple movements, *e.g.*, circulation.

We established an original method for the creation of a secondary database on international circular immigrants in Hungary as our group of interest. In this

method, we compared one of the three years under investigation with the previous years, starting with 2001 (for example, 2006 with 2001-2005, 2007 with 2001-2006 and 2008 with 2001-2007).

Extent of international circular migration

Between 2006 and 2008, 77 521 foreign immigrants entered Hungary. Of these immigrants, 10 907 have already stayed in Hungary as immigrants. This finding indicates that more than 14 per cent of all of these immigrants were long-term circulars (multiple returnees) with previous personal experience with the country (this percentage could be even higher, but we only had access to data for the years since 2001). Amelie Constant and Klaus F. Zimmermann (2011) utilised German data to explore the extent of international circular migration within the guestworker population. They used the first 14 waves of the German Socio-Economic Panel data from 1984 to 1997 and found that 62 per cent of all individuals in the sample were repeat or circular migrants. The large difference between the two findings could be explained by the different types of data, the length of the study periods and the populations investigated. Moreover, Germany has traditionally been a country to which immigration occurred over the past half century, but the history of immigration to Hungary began in the late 1980's. We can confidently anticipate that the Hungarian proportion of circulars is growing in the near future, but it is impossible to estimate the eventual peak level. Unfortunately, the circular guestworker subpopulation was not separated by parity (numbers of exits) in the study of the German data, in contrast to the Hungarian case. We also found that of the 10 907 long-term international circulars (who were registered as immigrants more than once), 75.9 per cent entered the country for the second time, 21.6 per cent for the third time, and 2.5 per cent arrived for the fourth time since 2001. The decrease in these values was in agreement with previous expectations.

Labour mobility would be the predominant source of international circular migration. Many migrants are involved in one or more systems of emigration and return. In the Hungarian labour market, the circular immigrants might feel marginalised from the host society. Accordingly, they simultaneously retained links to their country of origin by sending remittances, by conducting dual entrepreneurial activities and by moving back and forth. These activities reflect a dual attachment to the source country and the receiving country (Illés-Kincses 2012).

Some spatial patterns by visualisation

The classification by citizenship reflects that circulation is more typical for the citizens of some neighbouring countries, such as Romania, Ukraine Serbia and Slovakia. These circulators came primarily from the Hungarian minorities living in these countries, so the language created no real barriers (Kocsis-Tátrai 2012). More than one-half of the international circulators originated from Romania (50.6 per cent). Citizens of Western European countries or other, more distant countries generally do not

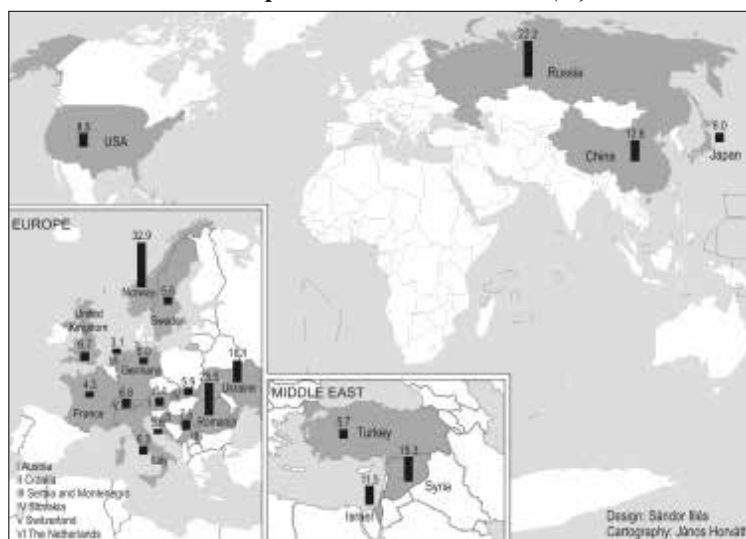
return to Hungary as circulars. The exceptions to this pattern are Germans (2.3 per cent) and Chinese (5.7 per cent). The inclusion of German citizens can be explained by the observation that former Hungarian emigrants and German pensioners moved back and forth between their first and second homes. The role of Chinese international circular migrants is explained by the emerging Chinese diaspora and is associated primarily with their main location in the capital, Budapest.

Ethnic Hungarians fluent in their native language returned as multiple immigrants from neighbouring countries. Circulation in general and circular migration in particular functioned as an original solution to the dilemma of remaining in the homeland or going to the mother country to obtain work, education or several family related reasons. Circulation as a spatial system stretching the ground level, has been involved in an effective solution of the dilemma of Hungarian minorities in neighbouring countries since the beginning of the era of the free movement of people related to Hungary. International circular migration mediates the migrants' multiple engagement (multiple work, property ownership, family relations, identity and loyalty), with their home countries and their countries of destination.

Figure 1 shows another, contrasting characteristic of the circular immigrants. In addition to the principal countries of origin, Norway, Russia and Syria send significant percentages of circulars. The high proportion of circulars within the immigrant Norway (32.9%) and Syria (15.3%) is consistent with the mass international immigration of third level students to Hungary. The relatively significant percentage of circular immigrants from Russia (22.2%) is in agreement with the occurrence of the heritage of socialist epoch and the phenomenon of international elderly migration to Hungary.

Figure 1

Share of circulars within the same nationals immigrating to Hungary by country of citizenship between 2006 and 2008 (%).

Conclusion

The results of this research indicate that the long-term circulation of foreigners to Hungary as the host country is a mass phenomenon. Based on the unique data processing method used in this study, more than 14 per cent of all immigrants arriving in Hungary were long-term circular migrants between 2006 and 2008. They had subjective experience with living conditions in the host country due to their previous stay as international immigrants or any other status (Amit–Riss 2014, Rátz–Michalkó 2013).

We can assume that the primary selection factors affecting these groups in the population include both the need to make money in the host country and the desire to continue their usual lifestyle in their country of origin. Circulation is most typical for single persons at productive ages from Romania, Ukraine, Serbia and Slovakia. These individuals circulate primarily within well-established ethnic networks. The paper illustrates with an example that the spatial visualisation based on numerical information (Tóth et al. 2014, Lentz 2007, Simonyi 1989) provides a further tool for in-depth analysis of international circular migration.

Acknowledgement

The research was supported by Pallas Athéné Geopolitical Foundation (PAGEO), Budapest, Hungary and Active Society Foundation (ATA), Budapest, Hungary.

References

1. Amelina, A. – Vasilache, A. 2014: Editorial: the shadows of the enlargement: theorising and inequality in a changing Europe. *Migration Letters*, (11) 2, pp. 109–124.
2. Amit, K. – Riss, I. 2014: The subjective well-being of immigrants: pre- and post migration. *Social Indicators Research*, (119)1, pp. 247–264.
3. Baldassar, L. – Merla, L. (Eds.), 2014: *Transnational families, migration and circulation of care: understanding mobility and absence in family*. New York, London: Routledge.
4. Beauchemin, C. 2014: A manifesto for quantitative multi-sited approaches to international migration. *International Migration Review*, (48)4, DOI: 10.1111/imre.12157
5. Casado-Díaz, M.A. – Casado-Díaz, A.B. – Casado-Díaz, J.M. 2014: Linking tourism, retirement migration and social capital. *Tourism Geographies*, (16)1, DOI 10.1080/14616688.2013.851266
6. Cassarino, J. 2013: The drive for securitized temporariness. In: Triandafyllidou, A. (Ed.), *Circular migration between Europe and its neighbourhood. Choice or necessity?* Oxford: Oxford University Press, pp. 22–41.
7. Constant, A. – Zimmermann, K. 2011: Circular and repeat migration: count of exits and years away from the host country. *Population Research and Policy Review*, (30)4, DOI 10.1007/s11113-010-9198-6

8. European Commission 2011: Temporary and circular migration: empirical evidence, current policy practice and future options in EU member states. Luxembourg: European Commission-European Migration Network.
9. Hárs, Á. 2014: On the characteristics of temporary transnational migration: the case of Hungary. Characteristics of temporary transnational migration. In: Pitkänen, P. – Korpela, M. (Eds.), Characteristics of temporary transnational migration. Collected working papers from the EURA-NET project. Tampere: University of Tampere, pp. 136–172.
10. Hugo, G. 2013: What we know about circular migration and enhanced mobility. Washington DC: Migration Policy Institute.
11. Illés, S. – Kincses, Á. 2012: Hungary as a receiving country for circulars. Hungarian Geographical Bulletin, (61)2, 197–218.
12. Kocsis, K. – Tátrai, P. (Eds.), 2012: A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.
13. Lados, G. – Kovács, Z. – Hegedűs, G. – Boros, L. 2013: Challenges of brain drain and obstacles of return migration in Hungary. Berichte zur Deutschen Landeskunde, (87)4, pp. 441–458.
14. Lang, T. – Nadler, R. (Eds.) 2014: Return migration to Central and Eastern Europe: transnational migrants' perspectives and local businesses' needs. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde
15. Lentz, S. (Ed.) 2007: German annual of spatial research and policy: restructuring Eastern Germany. Berlin: Springer
16. Okulicz-Kozaryn, A. 2014: 'Freedom from' and 'freedom to' accross countries. Social Indicators Research, (118)3, pp. 1009–1029.
17. Rátz, T. – Michalkó, G. 2013: Travel as a factor of happiness in Hungary. In: Filep, S. – Pearce, P. (Eds.), Tourist experience and fulfilment: insights from positive psychology. London, New York: Routledge, pp. 54–71.
18. Simonyi, P. 1989: A new cartographical method for mapping running waters. In: 14th World Conference of International Cartographic Association. Budapest, 17–24 Augustus 1989, Abstract book, Budapest, p. 279.
19. Teperics, K. – Czimre, K. 2013: Study-driven migration in the Hungarian-Romanian border region. In: Popoviciu, A. – Cigan D. (Eds.) The Frontier Worker: New Perspectives on the Labour Market in the Border Regions. Bucarest: C.H.Beck, pp. 139–148.
20. Tóth, G. – Kincses, Á. – Nagy, Z. 2014: The changing economic spatial structure of Europe. Norwegian Journal of Geography, (68)5, DOI: 10.1080/00291951.2014.963665
21. Triandafyllidou, A. 2013: Circular migration between Europe and its neighbourhood. Choice or necessity? Oxford: Oxford University Press.
22. Zsótér B. – Rábai B. –Trandafir N. 2015: The economy of Tatabánya, a migration initiator between 1950 and 2014. Quaestus: Open Access Journal (4)7, pp. 43–52.
23. Zsótér B. 2007: Changes in population: of Mezőhegyes. Cluj-Napoca, Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine, (64) pp. 1–4.

THE ROLE OF NATIONALIST NARRATIVES AND MYTHS IN THE CHANGING DYNAMICS OF MOBILITY BETWEEN UKRAINE AND ITS WESTERN NEIGHBOURS

JÓZWIAK, IGNACY – LUGOSI, NICOLE V.T.

University of Warsaw, University of Alberta
i.jozwiak@uw.edu.pl, nicole.lugosi@ualberta.ca

Absztrakt

A NACIONALISTA NARRATÍVÁK ÉS MÍTOSZOK SZEREPE AZ UKRAJNA ÉS NYUGATI SZOMSZÉDAI KÖZÖTTI MIGRÁCIÓ DINAMIKÁJÁBAN

Jóźwiak, Ignacy – Lugosi, Nicole V.T.

A Kelet-Ukrajna Donbass-régiójában zajló politikai válság elmélyülése a migrációs nyomás növekedésével járt. A helyzetet országos gazdasági recesszió súlyosbítja. A konfliktus miatti kényszerű belföldi és külföldre való áttelepülések jól dokumentáltak, és semmi jel nem utal a tendencia csökkenésére. Lengyelország a migránsok egyik fő befogadója, és az érkezők száma egyre növekszik. Az ukránok képezik Lengyelország legnépesebb bevándorló csoportját. Bár Magyarország szerepe a migránsok befogadásában nem jelentős, Lengyelország és Magyarország Ukrajna bizonyos területeivel illetve az ott élő lengyel illetve magyar etnikumú kisebbségekkel kapcsolatos történelmi és politikai narratívái hasonlóak. Ezek alapján a következő kérdések merülnek fel: (1) Tetten érhető a történelem és a történelemtől való narratívák szerepe a külföldiek letelepedésről és állampolgársághoz jutásáról szóló lengyel és magyar vitákban? (2) Befolyásolta az „ukrán válság” az Ukrajna és Lengyelország illetve az Ukrajna és Magyarország közötti migráció szerkezetét? (3) Amennyiben igen, együtt jár ez a változás a történelemtől való diskurzussal?

A kutatás kvalitatív és összehasonlító módszertant használva, különös figyelemmel a történelmi és politikai kontextusra, a lengyel és a magyar kormány illetve civil szervezetek a válságra válaszaikat elemzi azt vizsgálva, hogyan használnak nacionalista narratívákat és ezek hogyan befolyásolják a politikai döntéshozást. Végezetül pedig megmutatjuk, hogy mindez mit jelenthet a Donbasz-konfliktus, az Európai Unió (ukrán) bevándorláspolitikája, és az Európai Szomszédsági Politika számára. Munkánknek két alapvető eredménye a következő: (1) Friss esettanulmányát nyújtja az ukrán fegyveres konfliktus migrációra gyakorolt hatásának. (2) Rávilágít a diskurzus és a hatalom közötti kapcsolatra, jelesen a nacionalista narratívák következményeként megvalósuló konkrét politikai intézkedésekre nemzeti és nemzetközi szinten.

Kulcsszavak: fegyveres konfliktus Ukrajnában, kifelé migráció, lengyel és magyar migrációs politika, politikai diskurzus, történelmi és politikai narratívák

Introduction and Background

Using a qualitative, comparative approach attentive to historical and political context, the study critically examines the responses from Polish and Hungarian governments and NGOs to indicate if and how historical narratives and national “myths” are used. Our aim is to present a case study on the impact of political and economic crisis in Ukraine following the EuroMaidan protests, the armed conflict

in the Donbass region and Russian seizure of Crimea on migration to shed light on the relationship between discourse and power, namely the practical policy implications nationalist narratives may have. We pose three research questions: (1) Can history and historical narratives be traced in the Polish and Hungarian debates on foreigners' residency and the acquisition of citizenship? (2) Has the "Ukrainian crisis" impacted the patterns of mobility between Ukraine and Poland and Ukraine and Hungary? If so, (3) is it accompanied by references to history? The paper concludes with thought to what this means in the context of the Donbass conflict, Ukrainian migration and applied policies on national and international levels. As our research is still in progress, we also delimit the issues for the further study related to the history of Ukrainian – Polish and Ukrainian – Hungarian relations, current Hungarian and Polish policies towards its Eastern neighbour, their relations of dependency and Ukrainian migration. We believe that presenting such a 'work in progress' will help us structure our further efforts in order to complete the research.

For the last two decades, Ukraine has been among Europe's top migrating nations. The number of Ukrainian citizens working abroad counts in millions (various estimations place the numbers between 2 and 7 million) and remittances from the migrants plays a significant role in Ukrainian household budgets (see: Leontiyeva 2014; Kaźmierkiewicz – Protasiewicz 2014; Duvell – Lapshyna 2015). The ongoing political crisis accompanied by the economic recession in Ukraine following the armed conflict in the country's Eastern region of Donbass has increased migration pressure. Conflict-driven, both internal and international, displacement is well documented and shows no signs of abating (Duvell – Lapshyna 2015).

Poland serves as one of the main receiving countries for the Ukrainian migrants, who also happen to be the largest immigrant group in this country and their influx keeps increasing. Hungary's role as a receiving country is not as significant for Ukraine as a whole, but Ukrainian citizens are still among the largest groups of immigrants there. Both Poland and Hungary share similar historical and political narratives regarding parts of the territory of the Eastern neighbour as well as Polish and Hungarian ethnic minorities in Ukraine. In Poland, these territories are referred to as *Kresy* – the Hinterlands (or the Borderlands), which used to belong to Poland (in different shape in different periods) between XI and XVIII centuries as well as in the interwar period of the XX century. In Hungary, it contributes to the phenomenon of the so-called "Trianon Trauma" – the result of the loss of 2/3 of the lands comprising the "Greater Hungary" after the WWI. Significantly, almost all Ukrainian immigrants in Hungary come from the Transcarpathian region (once Hungarian lands) and most are ethnic Hungarians or come from mixed families¹. As a matter of official recognition of ethnic Hungarians in the neigh-

¹ According to statistics, 90% of Ukrainian citizens residing in Hungary come from Transcarpathia and 74% (of the total number) originate from the districts (raion) of Beregszász, Uzhgorod, Vynohradiv and Mukachevo (that is, areas close to the Hungarian border and largely inhabited by ethnic Hungarians) within the region (Soltesz – Zimmerer 2014, p. 125).

bouring countries, Hungary adopted a Hungarian Status Law (2001) and introduced amendments to its Law on Citizenship (2011) allowing the inhabitants of the territories of the former Kingdom of Hungary (regardless their ethnic identity) to apply for Hungarian citizenship. In a similar manner, Poland (2008) introduced a Polish Charter (*Karta Polaka*), a document confirming its carriers' (citizens of the countries of the former USSR) Polish descent and allowing to study, work and run entrepreneurship in Poland. However, as we will show, Ukrainians of Polish descent do not constitute majority of Ukrainian immigrants in Poland and the historical factor in migration is not as clearly visible as in case of Hungary.

According to the Polish Office for Foreigners, the influx of Ukrainian citizens, related to (along with the new Foreigners' Law which is not a subject of our study) the situation in Ukraine 'dominated the migration situation in Poland' throughout 2014 and the first half of 2015 (UDSC 2014; UDSC 2015). This tendency is also confirmed in the Office's special report on Ukraine (UDSC 2015b). In 2015 (until 17 DEC) Ukrainian citizens were issued 6 415 permanent residence permits; 596 long-term EU resident permits; 35 731 temporary residence permits; 2 refugee statuses; 25 supplementary protections; and 6 tolerated stays. In 2014 the respective numbers were as follows: 3 484 permanent residence permits; 17 108 temporary residence permits; 6 supplementary protections; 11 tolerated stays. In 2013: 9668 temporary residence permits; 1697 permanent residence permits; 396 long term EU resident permits; 2 refugee statuses; 5 supplementary protections; 8 tolerated stays (UDSC 2015b). However, these numbers refer to those who had already set their foot on Polish territory. Additionally, in the framework of the simplified employment procedure that allows the citizens of Ukraine (as well as Armenia, Belarus, Georgia, Moldova and Russia) to work in Poland for six months in a year without work-permits and undertaking a labour market test, 402 674 declarations were registered from Ukrainians in the first half of 2015. To compare, in entire 2014 that number was 372 946 while in 2013 it was 80 243². While the number of visas (both Schengen C and national) issued to Ukrainian citizens in 2014 was 796 328 comparing to 677 932 in 2013 and 520 684 in 2012 (MSZ 2013; MSZ 2014; MSZ 2015). However, we shall acknowledge that none of these figures fully represents the number of Ukrainians residing in Poland due to predominance of seasonal and circular character of their labour migration of the larger, undertaking irregular employment while documented stay in Poland and the (difficult to assess) number of students and Polish Charter holders active in the labour market (Brunarska 2014).

Hungary issued the third largest number of Schengen visas to Ukrainian citizens (117 220 granted and 118 740 applied for) in 2014, which shows a decrease in comparison to the applications previous years (152 073 applied for in 2013 and 137

² Source - the statistics of the Ministry of Labour and Social Policy <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>

574 applied for in 2012)³. The number of Ukrainian citizens residing in Hungary can be estimated between 12 000 and 17 500 while between 2011 and 2014 circa 70 000 Ukrainians were granted Hungarian citizenship (Soltesz – Zimmerer 2014, p. 127) and obtaining a Hungarian passport should also be seen as a migration strategy with Hungary not necessarily serving as a destination. Circular and seasonal migration, both regular and irregular, is also difficult to measure in statistical terms.

Theoretical Framework of Analysis

Our understanding of nationalism draws from the work of Rogers Brubaker (1996, 2011, 2013) and Myra Waterbury (2006, 2010). Brubaker asks how nationalism as a discourse has been reframed over time and how understanding nationalism as a process of nationalizing policies toward diaspora explains the dynamics of continued nationalism in post-Cold War Central Eastern Europe (1996). Waterbury asks how and why Hungary continues to engage diaspora in kin (or neighbouring) states, what shapes policy choices, and how the outcomes are mediated by EU membership (2010). She asserts the Hungarian diaspora are a political resource for elites and kin-state nationalism is not explained by ethnic sentiment and belonging, but rather as a ‘political project and rhetorical tool’ for elite strategy. Brubaker’s theory of nationalism as an ongoing discourse helps show how nationalism works within its historical context while Waterbury’s focus on elite strategy sheds further light on how nationalism works, with attention to the outcomes and implications of such strategies.

Our study is aligned with comparative and European politics scholars (Elster – Offe – Preuss 1998; Kopstein 2003; Ekiert – Hanson, 2003) that insist accounting for the role of history produces richer, more context-specific scholarship. For example, Will Kymlicka asserts that minority issues are often framed as either a matter of achieving social justice, or as a threat to national sovereignty and territory. The latter is a common conception of Central Eastern European (CEE) minorities. Without a sharp grasp on the role of history, such valuable insight as Kymlicka illustrates would be missed.

We incorporate legacy by examining Hungarian and Polish government policies and NGO (including churches) efforts to create a timeline of how nationalist narratives have been expressed and how they may have changed, or not, throughout the Ukraine crisis. Further, illustrating the extent to which the past still influences the present may lend insight into the conditions that allow nationalism to thrive. For example, a strong legacy might suggest that path dependency plays a role in shaping and constraining elite behaviour and policy choices toward Hungarian and Polish minorities in Ukraine.

³ Here, we shall treat the figures as a rough indicator of the migration and circularity processes between the two countries as the statistics at our disposal do not mention: the visa rejection rates in previous years and the number of national visas.

Then the data must be placed within its historical context to gain an even wider understanding of what the text means and how to think about these narratives. The work of Raymond Williams (2005) offers a sophisticated theory to categorize narratives as dominant, emergent, and residual⁴; as such, this theory satisfies the aim of examining nationalist narratives with attention to legacy for providing rich context. For Williams, the dominant is the 'common sense', or master narrative, about social and political realities (Williams 2005, p. 43). Embedded in the 'dominant' are particular stories and understandings of a given culture's past. Alternative meanings and interpretations of history are concealed. The dominant narrative influences, and is influenced by, what Williams calls the 'residual' and the 'emergent'. Meanings, interpretations, and values of the past, or traditional, comprise the residual. The residual can contradict, yet still be adopted into the dominant, particularly in cases of a strong legacy, retold in ways that fit the current common sense (Williams 2005, pp. 45-46). Residual forces are kept alive in current debates and policy-making circles, and can also account for change in the process of the emergent (Williams 2005, p. 46). A society may reform yet still operate in the dominant paradigm. Emergent discourses are ones that drastically alter society by changing the ways people live and think. While all dominant cultures were once emergent, it is not a given that emergent discourses will transcend to the dominant. The emergent and the dominant can be constrained to varying degrees by residual meanings and behaviours resulting from earlier social constructions. A society may constantly look back and glorify the past, because ideas and values still resonate with current experiences. To understand the dominant and emergent forces of a particular society, the "process of persistence of residual practices" must be revealed (Williams 2005, p. 47).

The task then is to identify the dominant narratives and consider how the residual affected the way Hungary and Poland have reached out to their neighbours, their histories and their diasporic communities in the face of the Ukraine crisis at three intervals of time: the EuroMaidan protests, the annexation of Crimea, and the armed conflict in Donbass. Finding the Polish and Hungarian reactions to the crisis in Ukraine as well as Ukrainian migration to these countries part of larger processes of Polish - Ukrainian and Hungarian - Ukrainian relations in political, economic, symbolic and discursive dimensions, below we point to the reactions to the crisis by the Polish and Hungarian governments and NGOs.

Initial Findings and Discussion

Non-government actors, mainly churches, responded very rapidly to the deteriorating situation in Ukraine leading up to and following the EuroMaidan protests, especially for ethnic Hungarians in the Transcarpathian region. For example,

⁴ For clarification, Williams' terms are not meant to assign moral value or determine right from wrong on what might be residual, dominant, or emergent, rather the model is used to better equip researchers in asking and answering relevant questions of why particular interpretations might resonate over others.

the Hungarian Reformed Church has ensured that shipments of everyday goods, food, and medicines reach Ukraine right from the start of the crisis (Hungarian Reformed Church Aid 2014). The Hungarian Interchurch Aid (HIA) has been particularly active in supporting Ukraine and is generously funded by Hungary's Ministry of Foreign Affairs and Trade. The Ministry even allocated part of HUF 18 million to assist the HIA in arranging a five-day rehabilitation program for the doctors, nurses, and volunteers that treated casualties in Maidan Square (Government of Hungary 2015). At the official level, Hungary, together with the Visegrad 4, fully supported the Maidan protesters' vision of a pro-Europe, democratic Ukraine, while also pointing out to the troubling rise of the far right in Ukraine (Sadecki 2014, p. 2). In short, Hungarian policy aimed at Ukraine has focused on the Hungarian diaspora in Transcarpathia and securing the common Ukraine-Hungary border with Prime Minister Viktor Orbán being uncharacteristically silent (Parkes – Sobják 2014, p. 3).

In early March, Orbán finally spoke about the deteriorating situation in Ukraine, insisting that Hungary recognized Ukrainian territory as set out by international law. Yet he also noted that Hungary was not part of the conflict and ensured the safety of the diaspora in Transcarpathia (Feher 2014). In the quest of securing diaspora safely, Orbán drew diplomatic accusations of nationalist irredentist aspirations after calling for Hungarian autonomy in Transcarpathia. In his words, "Ukraine can be neither stable, nor democratic if it does not give its minorities, including Hungarians, their due, that is, dual (Hungarian) citizenship, collective rights and autonomy" (Szakacs 2014). Further, Orbán insisted diplomacy with Russia was the best strategy to resolve the Ukraine crisis. The focus on diaspora masks Orbán's unwillingness to openly criticize Russia (Herman – Wachs 2014). Many have suggested Orbán's political tiptoeing is partly because of the large Paks energy contract signed with Putin in January 2014 (Feher 2014).

As the crisis deepened, Hungarian churches, with support from the government, ramped up their humanitarian efforts. The HIA, active during the Maidan protests, launched Hungary's largest aid program aimed at helping refugees and other displaced persons from the Donbass violence in seven areas of Ukraine by providing food, toiletries, and blankets. The Ministry of Foreign Affairs and Trade earmarked HUF 100 million for this purpose. In addition, the HIA also set up psychological services for those suffering from posttraumatic stress disorder as a result of the conflict (Government of Hungary 2015). During this time, Orbán continued to lobby Ukraine for Transcarpathian autonomy while also taking care not to irk Putin by opposing EU economic sanctions against Russia. This diplomatic maneuverer had the unintended consequence of legitimating Russia's position in Crimea. As Sadecki puts it, "Orbán's demands that ethnic Hungarians should be given more rights in Ukraine have been given a lot of publicity by the Russian press and fit in with the Russian government's narrative, in which they

accuse the Ukrainian government of discriminating against national minorities” (Feher 2014, p. 3).

In the face of the EuroMaidan events, Polish government and the opposition parties of all political spectra expressed their concern over the situation in Ukraine and their support for ‘peaceful dialog’ in that country. The ruling party politicians (including the Minister of Foreign Affairs, Radosław Sikorski) were involved in the negotiations between the conflicting sides, while the main opposition party leaders openly sympathised with the protesters and travelled to Kyiv in order to express their support for the Ukrainian opposition. Poland was among the first countries to recognise the post-Maidan government of Arseniy Yatsenyuk in February 2014. The efforts of Polish NGOs to support the EuroMaidan in the media and public space was also visible in the large cities, first and foremost in Warsaw which saw rallies in front of the Russian and Ukrainian embassies, debates, concerts and other ‘pro-Ukrainian events’. On a practical level, many of them were active in gathering funds, medications, and other supplies for the protesters in Kyiv.

Polish authorities unambiguously condemned Russia’s involvement in Crimea and did not recognise its annexation. Following the events on the peninsula, Polish Consulate in Sevastopol was evacuated for safety reasons (later the same happened to the consulate in Donetsk). In the manner of symbolic support for Crimea within Ukraine, the newly established Ministry of Foreign Affairs Lech Wałęsa Solidarity Prize was granted to Crimean Tatars’ leader Mustafa Dzhemilev. Events in Crimea and Donbass fuelled further statements in support of Ukraine’s territorial integrity and voices demanding international sanctions against Russia. In anticipation of the influx of Ukrainian asylum-seekers, capacities of the reception centres were expanded. Pro-Ukrainian statements were followed by 13 000 000 PLN (3 250 000 EUR) donated by the Polish government in 2014 and the first half of 2015 to humanitarian aid, such as: transportation and treatment of the persons wounded during Maidan protests, psychological support and holiday for the children in the war-torn territories, financial support for the IDPs’ reception centers and humanitarian escorts (Polska Pomoc...). The government also expressed its responsibility for the Polish diaspora, as 178 of Ukrainian citizens of Polish descent and their families (regardless of ethnic identification and status) were evacuated from Donetsk and Lugansk districts. The operation did not fit the ‘standard procedures’ neither for evacuation (accounted for Polish citizens) nor for repatriation (as Ukraine is not included in its territorial scope), however under common effort of the Prime Minister and the eight (!) ministries, the procedures for granting them visas and providing with transportation were created and the group successfully relocated to Poland via Kharkiv and placed in reception centers (Biuletyn Migracyjny 2014; MSZ 2015).

The use of nationalist narratives set in the past is particularly evident in the Hungarian Government’s official response to the crisis and especially Orbán’s

policy approach. While the PM was initially silent during and immediately following Euromaidan, it was clear that the diaspora community in Transcarpathia was the priority as the crisis deepened. In Williams' terms, the dominant narrative about the Hungarian diaspora in Ukraine is most clearly informed by the residual visions and sentiments of pre-Trianon Hungary. This suggests a strong legacy of nation, national belonging, and protection by the home-state. An emergent discourse we see at this early phase of the research is also Orbán's precarious balance of not upsetting Putin and the lucrative diplomatic relations with Russia. As the research moves forward it will be worthwhile to explore this tension further. Finally, we are aware of the mismatch between the residual narratives on Hungarian belonging at the elite level and what citizens in the kin-states that have acquired Hungarian citizenship through the 2011 amendments actually do. New citizens are not flocking to Hungary in a mass 'return to the homeland' wave of migration but rather, many are using the Hungarian passport as the golden ticket to the EU. As Attila Jakub contends, "The notions of nation, state, and citizenship have completely lost their meaning" (Hungarian Spectrum 2013). This finding does not contradict our research aims of uncovering historical narratives but instead strengthens both Brubaker's ideas about nationalism as a process and Waterbury's notions of nationalism as a tool of elite strategy, ultimately offering a better understanding of how nationalism works in our case study.

In the Polish Government's responses to the crisis, neither the nationalist narratives nor references to the past (that is, to the times were huge parts of Ukraine belonged to Poland) could be observed. And it was rather Polish advocacy for 'democratic changes' in Ukraine and the strengthening the country's position in Central and Eastern Europe that was on (more or less openly expressed) agenda. This corresponds with 'pro-Ukrainian'⁵ attitudes by Polish political elites and the interest in the country among the opinion leaders. Unlike Hungary, the concern over diaspora occurred in the late phase of the crisis and referred to the small group of people living far from the regions densely inhabited by the ethnic Poles and beyond the boundaries of the historical Polish Hinterlands. Nevertheless, the interdepartmental initiative by the Polish government, the use of military aircraft and the attention it received in the media also revealed Poland's role as an active external homeland (to use Brubaker's term). Ukrainian turmoil also accelerated the general (observed since the so called Orange Revolution in 2004/2005) interest of the public opinion in Ukraine which can be seen, in the large cities, in numerous public events thematically focused around the country, the number of projects undertaken by the NGOs or the emergence of organisations focused solely on Ukraine, Polish – Ukrainian cooperation or Ukrainian immigrants in Poland.

⁵ The study of different rationales behind this "pro" goes beyond this short paper but taking it under deeper enquiry would reveal some political and economic interests as well as references to the national myths.

Concluding Remarks

Historical background, national myths and the way they can be traced in policy on the government level, even if not directly referred to, deserve further study and in-depth afterthought. Grassroots, pragmatic responses to the historically and symbolically grounded policy are also at stake here. Hungarian Law on Citizenship and the Polish Charter and their application as part of migration strategy, which does not exclude the role of ethnic identification, can serve as a good example of the intertwinement between history, national and diaspora policy as well as migration processes and applied policies.

References

1. Biuletyn Migracyjny 2014: Ewakuacja z piekła wojny, Online: <http://biuletyn-migracyjny.uw.edu.pl/50-grudzien-2014/ewakuacja-z-piekla-wojny> (accessed January 10 2016).
2. Brubaker, R. 1996: *Nationalism reframed*. Cambridge, Cambridge University Press. 202 p.
3. Brubaker, R. 2013 [2011]: Nationalising states revisited: Projects and processes of nationalization in post-Soviet states. In *New nation states and national minorities* (Eds.) Iglesias, Julien D. et al., Essex, ECPR Press. pp. 11–37.
4. Brunarska, Z. 2014: Ukraińscy migranci zarobkowi w Polsce – dlaczego tak trudno ich policzyć? In: *Studia BAS* 4.40 pp. 155–174.
5. Düvell, F. – Lapshyna I. 2015: The EuroMaidan Protests, Corruption, and War in Ukraine: Migration Trends and Ambitions. In: *Migration Information Source*, Online Journal of the Migration Policy Institute. Online: <http://www.migration-policy.org/article/euromaidan-protests-corruption-and-war-ukraine-migration-trends-and-ambitions> (accessed January 8 2016).
6. Ekiert, G. – Hanson, S. 2003: *Capitalism and democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the legacy of communist rule*. New York: Cambridge University Press. 375 p.
7. Elster, J. – Offe, C. – Preuss, U. 1998: *Institutional design in post-communist societies: Rebuilding the ship at sea*. Cambridge: Cambridge University Press. 350 p.
8. Feher, M. 2014: Hungary not part of Russia-Ukraine conflict, Premier Orbán says. *Wall Street Journal*. Online: <http://blogs.wsj.com/emerging europe/2014/03/03/hungary-not-part-of-russia-ukraine-conflict-premier-orban-says/> (accessed January 6, 2016).
9. Government of Hungary 2015: The largest Hungarian aid program to date is launched in Ukraine. Statement by Ministry of Foreign Affairs and Trade.
10. Government of Hungary 2015: 710 thousand Hungarians living abroad applied for a simplified naturalization procedure so far. Statement by the Prime Minister's Office.
11. Harris, C. 2015: What's the link between WW1 and Hungary's 675,000 new citizens? *Euronews.com*. Online: <http://www.euronews.com/2015/01/28/>

- whats-the-link-between-world-war-1-and-hungarys-675000-new-citizens/ (accessed January 8, 2016).
12. Herman, L. – Wachs, J. 2014: Hungary's reaction to the Ukraine crisis illustrates the tensions within Fidesz's foreign policy discourse ahead of April's elections. Online: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2014/03/20/hungarys-reaction-to-the-ukraine-crisis-illustrates-the-tensions-within-fideszs-foreign-policy-discourse-ahead-of-aprils-elections/> (accessed January 6, 2016).
 13. Hungarian Reformed Church Aid (HRCa) 2014: Crisis in Ukraine - the Hungarian Reformed Church is prepared to act. Online: <http://reformatus.hu/mutat/9269/> (accessed January 6, 2016)
 14. Hungarian Spectrum 2013: Unintended consequences of expanding Hungarian citizenship. Online: <http://hungarianspectrum.org/2013/11/17/unintended-consequences-of-expanding-hungarian-citizenship/> (accessed January 6, 2016).
 15. Hungary Matters 2015: Over 700,000 apply for Hungarian citizenship. Politics.HU. Online: <http://www.politics.hu/20150226/over-0-7-million-apply-for-hungarian-citizenship/> (accessed January 8, 2016).
 16. Jaroszewicz, M. - Kaźmierkiewicz, P. 2014: Does Ukraine Have a Policy on Emigration? Transcending the State-Centered Approach. In: Central and Eastern European Migration Review 3.1 pp. 11-26.
 17. Kopstein, J. 2003: Postcommunist democracy: Legacies and outcomes. In *Comparative Politics* 35.2. pp. 231–250.
 18. Kymlicka, W. 2004: Justice and security in the accommodation of minority nationalism. In *Ethnicity, nationalism and minority rights* (Eds.) S. May, T. Modood and J. Squires, Cambridge, Cambridge University Press. pp. 144–175.
 19. Parkes, R. – Sobják, A. 2014: Understanding EU action during “Euromaidan.” Lessons for the next phase. In *Strategic file*. Warsaw, Polish Institute of International Affairs 5.41. pp. 1–5.
 20. MSZ 2015. Ewakuacja osób polskiego pochodzenia z Donbasu. Online: http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/ewakuacja_osob_polskiego_pochodzenia_z_donbasu (accessed January 10 2016).
 21. MSZ 2015b. Raport Polskiej Służby Konsularnej za 2014 rok, Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Online: https://www.msz.gov.pl/pl/informacje_konsularne/raporty_konsularne/raport_konsularny_2014; (accessed January 10 2016).
 22. MSZ 2014. Raport Polskiej Służby Konsularnej za 2013 rok, Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Online: https://www.msz.gov.pl/pl/informacje_konsularne/raporty_konsularne/raport_konsularny_2013/raport_konsularny_2013 (accessed January 10 2016).
 23. MSZ 2013. Raport Polskiej Służby Konsularnej za 2012 rok, Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Online: https://www.msz.gov.pl/pl/informacje_konsularne/raporty_konsularne/raport_konsularny_2012/raport_konsularny_2012 (accessed January 10 2016).

24. Polska Pomoc. Pomoc humanitarna na rzecz Ukrainy w 2014 r. Online: <https://www.polskapomoc.gov.pl/Pomoc,humanitarna,na,rzecz,Ukrainy,w,2014,r.,2153.html> (accessed January 9 2016).
25. Polska Pomoc. Pomoc humanitarna dla uchodźców ze wschodniej Ukrainy. Online: <https://www.polskapomoc.gov.pl/Pomoc,humanitarna,dla,uchodzcow,ze,wschodniej,Ukrainy,2170.html> (accessed January 9 2016).
26. Polska Pomoc. Trzeci transport z pomocą humanitarną dla Ukrainy. Online: <https://www.polskapomoc.gov.pl/Trzeci,transport,z,pomoca,humanitarna,dla,Ukrainy,2270.html> (accessed January 9 2016).
27. Sadecki, A. 2014: Hungary's stance on the Ukrainian-Russian conflict. Centre for Eastern Studies. Online: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-05-21/hungarys-stance-ukrainian-russian-conflict> (accessed January 6, 2016).
28. Soltész, B. – Zimmerer, G. 2014: Migration between the EU, V4 and Eastern Europe: the present situation and possible future. The perspective of Hungary. In: *Forecasting Migration Between the EU, V4 and Eastern Europe. Impact of Visa abolition* (Eds.) M. Jaroszewicz, M. Lesińska, Warsaw, Centre for Eastern Studies. pp. 122–138.
29. Szakacs, G. 2014: Orbán renews autonomy call for ethnic Hungarians in Ukraine. Reuters. Online: <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-hungary-autonomy-idUSBREA4G04520140517> (accessed January 6, 2016).
30. UDSC 2014. Komentarz do danych dotyczących zestawienia za 2014 rok, Warszawa, Urząd do spraw Cudzoziemców. Online: <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/Komentarz-do-danych-dotycz%C4%85cych-zestawienia-za-2014-rok.pdf> (accessed January 9 2016).
31. UDSC 2015. Główne trendy migracyjne - I połowa 2015 roku, Warszawa, Urząd do spraw Cudzoziemców. Online: <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/Komentarz-do-danych-dotycz%C4%85cych-zestawienia-za-pierwsze-p%C3%B3%C5%82rocze-2015-roku.pdf> (accessed January 9 2016).
32. UDSC 2015 b. Raport na temat obywateli Ukrainy (według stanu na dzień 17 grudnia 2015 roku), Warszawa, Urząd do spraw Cudzoziemców. Online: <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/UKRAINA-17.12.2015-r..pdf> (accessed January 9 2016).
33. Waterbury, M. 2006: Internal exclusion, external inclusion: Diaspora politics and party-building strategies in post-communist Hungary. In *East European politics and societies* 20.3. pp. 483-515.
34. Waterbury, M. 2010: *Between state and nation: Diaspora politics and kin-state nationalism in Hungary*. New York, Palgrave Macmillan. 221 p.
35. Williams, R. 2005: *Culture and Materialism*. London/New York, Verso. 310 p.

A XXI. SZÁZADI MAGYAR POPULÁCIÓ MIGRÁCIÓS SZÁNDÉKÁNAK TÉRBELI VIZSGÁLATA¹

KÓRÓDI TIBOR – SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA

Miskolci Egyetem

e-mail: ecokt@uni-miskolc.hu, ecobea@uni-miskolc.hu

Abstract

SPATIAL ANALYSIS OF THE HUNGARIAN POPULATION'S MIGRATION INTENTION IN THE 21ST CENTURY.

Kóródi, Tibor – Siskáné Szilasi, Beáta

The number of Hungarian emigrants is exponentially increasing nowadays. Because the phenomenon is worrying proportions, important to not only look at the recent data of migration, but also examine the current migration intention of the Hungarians. The regional analysis of our survey population's migration intention might help to uncover the hidden motives, which already couldn't with other methods.

Keywords: spatial analysis, Hungarian emigrants, migration intention

Bevezetés

A Magyarországról elvándorlók száma manapság rohamosan, exponenciálisan nő. Míg a 2007-es évig 3-4.000 körül mozgott, 2008-ban a válság következtében már 9.500 fölé ugrott majd ezek után is folyamatosan nőtt. A legutóbbi két év növekedése azonban a legdrasztikusabb. Míg 2011-ben összesen 15.100 fő költözött külföldre, 2012-ben ez a szám már 22.800-ra, 2013-ban 34.691-re nőtt (1. ábra).

Az idősoros adatok vizsgálatával megpróbálhatjuk felvázolni a jövőbeli folyamatokat (rövid úton arra a következtetésre jutnánk, hogy már a 2020-as években a magyarok százezres nagyságrendekben fognak kivándorolni), azonban a közelmúlt tapasztalatai alapján ezt annyi (előre akár nem is látható) változó befolyásolhatja, hogy a módszer megbízhatósága kétségesse válik. Mivel azonban a jelenség aggasztó méreteket ölt, fontosnak tartom nem csak a közelmúlt migrációs adatainak vizsgálatát, de a jelenlegi magyarországi lakosok migrációs szándékának mérését is. Ezzel talán sokkal közelebbi információhoz juthatunk azzal kapcsolatban, hogy milyen mértékű elvándorlásra számíthatunk az elkövetkezendő évek során. A migrációs szándék területi vizsgálatának segítségével pedig olyan rejtett indítékokat igyekszünk feltárni, melyeket eddig más tudományoknak nem sikerült, bízva abban, hogy eredményeinkkel és következtetéseinkkel közelebb kerülhetünk a probléma megoldásához vagy legalább enyhítéséhez.

Módszer

Számos a közelmúltban íródott hazai és külföldi szakirodalom taglalja a nemzetközi migráció kérdéseit (Castles–Miller 2009, Pólyi 2011, Hidasi 2011,

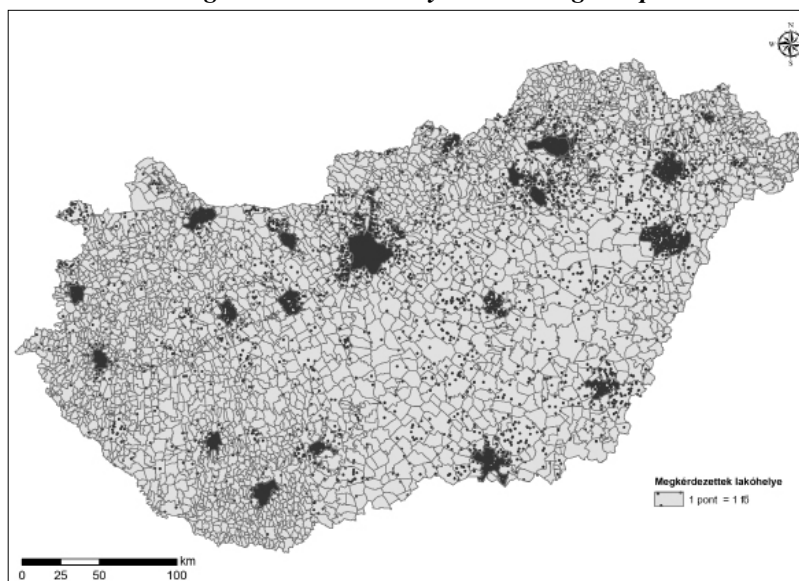
¹ A kutatás az OTKA 109449 sz. projekt támogatásával készült.

Nyáradai 2011, Dabasi Halász–Hegyi Kéri 2015, Molnár et al. 2015, Alpek 2015). A migrációs szándék mérési lehetőségeivel és annak gyakorlati alkalmazásával azonban annál kevesen foglalkoznak. Jelen kutatásban ezt kívánjuk pótolni empirikus módszerek segítségével, az egész ország populációjára alkalmazva.

A kérdőívezésen alapuló vizsgálatunk segítségével szeretnénk felvázolni Magyarország jelenkori migrációs attitűd-helyzetét, majd a területi különbség vizsgálatával minél több hasznos következtetést szeretnénk megállapítani. Az első fontos módszertani lépést, a kérdőív összeállításának menetét jelen munkánkban nem vázolnánk, hiszen a területi vizsgálatok során főként egyetlen, az illető migrációs szándékát firtató kérdést fogjuk több oldalról több vizsgálati módszer segítségével elemezni. Azonban, mint minden szakmailag megalapozott kérdőíves kutatásnál a reprezentativitásról mindenképpen szót kell ejtelnünk. Ráadásul mivel egy egész ország populációjára kiterjedő vizsgálatról van szó, a széles körben általánosan elfogadott reprezentativitás (a minta leíró tulajdonságainak arányaiban minél inkább közelítsen a populáció leíró tulajdonságainak arányaihoz) mellett még a területi reprezentativitásnak is meg kellett feleljünk, azaz a felmérés során biztosítanunk kellett, hogy a válaszadók aránya a lakossághoz mérten azonos legyen az egyes területeken (1. ábra).

1. ábra

A megkérdezettek lakóhelyének sűrűségterképe

Az általános értelemben értendő reprezentativitás megtartására számos módszert alkottak már kérdőíves kutatásokhoz. Ezek egyike sem tökéletes és nagy részükről elmondható, hogy a vizsgálat menetét megnehezíti, a terepi felmérés időtartalmát sokszorosítja. Ennél fogva saját terepi és online felvételezéseink során a legegyszerűbb módszert, a minta nagyságának növelését választottuk.

Általánosan elfogadott, hogy minél inkább közelít a minta mérete az eredeti populációhoz, annál reprezentatívabbá válik. Ezen az elven haladva összesen 9787 kitöltött kérdőívet nyertünk, melyből 6414-et terepi, 3373-at pedig online felmérés során szereztünk be. A munkához szükséges anyagi és humán erőforrást az OTKA109449 Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban projekt biztosította. A terepi felvételezésbe még egy biztonsági ellenőrzést is beépítettünk. Az adatbázis 80%-os készületénél megvizsgáltuk a minta reprezentativitását és az eredmények tudatában a maradék 20% lekérdezésében volt lehetőségünk a terepi felvételezés során az arányokon javítani.

A migrációs szándék megyei eloszlása Magyarországon

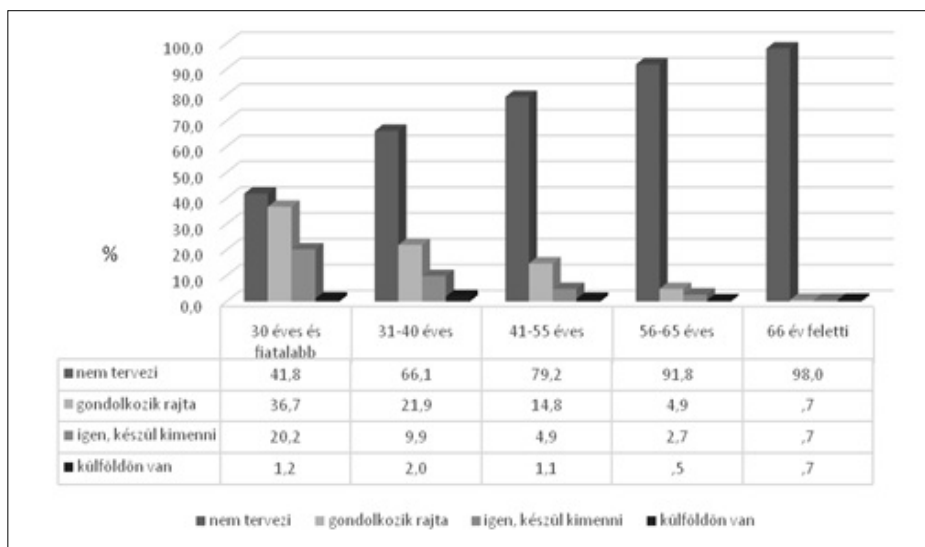
A kérdőívben a migrációs szándékra vonatkozó kérdésre összesen négy választ adhattak az alanyok:

- egyáltalán nem terveznek külföldre menni
- gondolkodnak rajta, hogy külföldre költöznek
- tervezik, hogy külföldre költöznek
- már külföldön élnek

A minta statisztikai vizsgálatában már súlyos eredményeket kaptunk. A korcsoportos elemzések során sajnos olyan megállapítások születtek, mint hogy a 30 év alattiak csupán 41,8%-a képzei el hazájában a jövőjét, 36,7% gondolkodik azon, hogy külföldre költözzön, 20,2% tervezi, hogy a közeljövőben (1 éven belül) külföldre költözik (2. ábra).

2. ábra

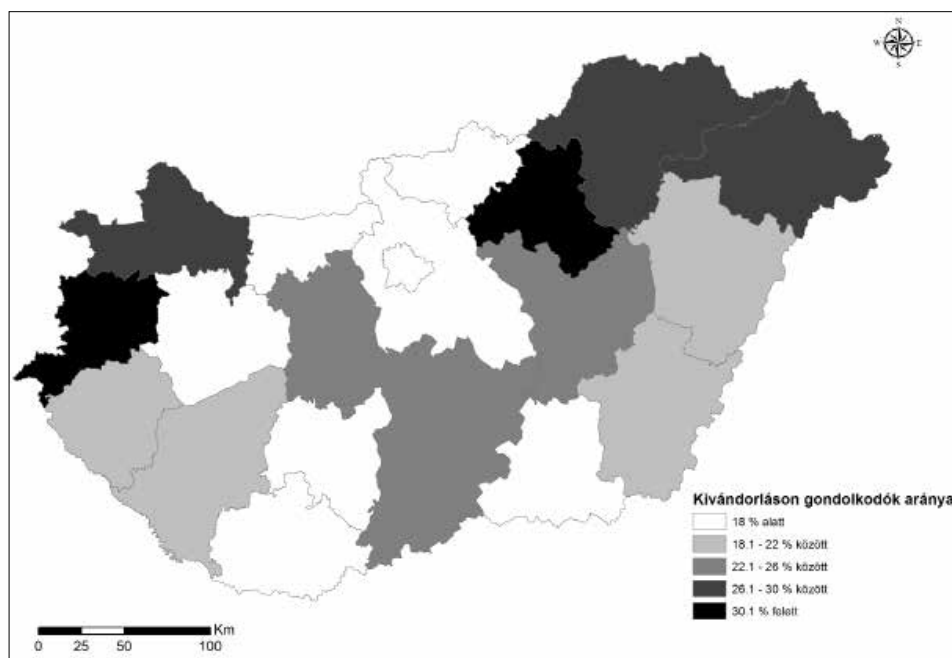
A migrációs szándék korcsoportos megoszlása

A migráción gondolkodók arányában tapasztalhatjuk a legjelentősebb területi eltéréseket, az azonban általánosan elmondható, hogy az ország minden megyéjében bőven akadnak olyanok, akik a jövőjüket külföldön képzelik el. A legkisebb értékkel (16%) rendelkező Baranya megyében is körülbelül minden hatodik, hetedik ember vizionálja azt, hogy valamikor a jövőben külföldre költözik. A legmagasabb értékekkel bíró terület Heves megye (32,5%), itt már minden harmadik megkérdezett válaszolta azt, hogy gondolkodik külföldi munkavállalásban (3. ábra). Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy ezen adatok kezelésében némileg szkeptikusnak kell lennünk, ugyanis ezek mellé a válaszok mellé gyakran párosult bizonytalanság a célország és a kint tartózkodási időtartam terén. Más oldalról nézve azonban még elszomorítóbb a helyzet, hogy a magyarországi lakosok jelentősnek mondható részének szinte mindegy hova megy, csak el szeretné hagyni az országot.

3. ábra

A kivándorláson gondolkodók aránya

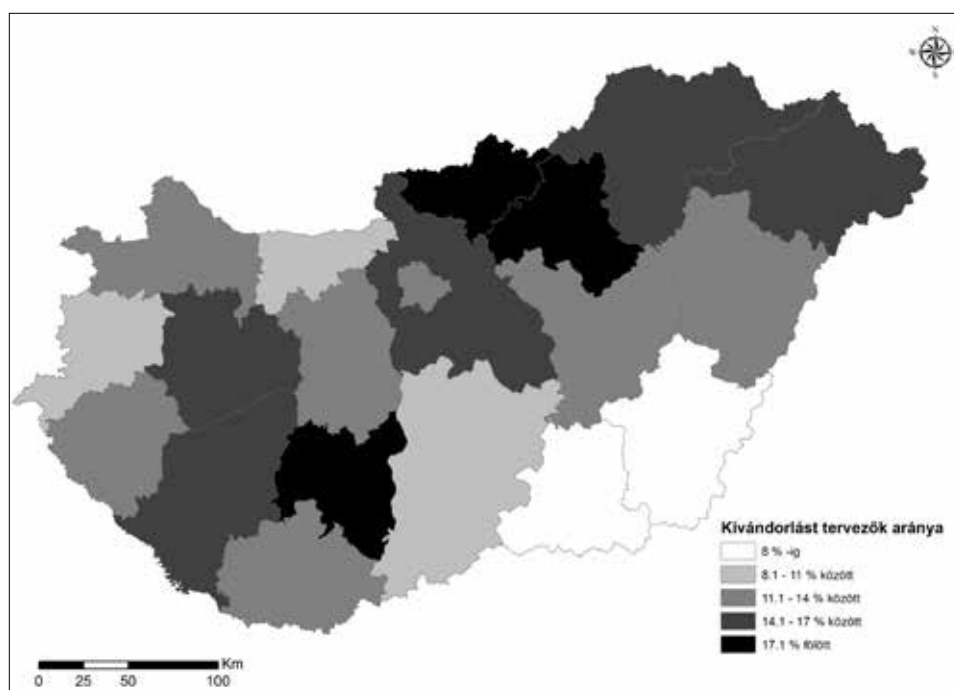

A kivándorlást tervezők arányára tekintve már első pillantásra feltűnhet, hogy nincs egyenes arányosság a migráción gondolkodók arányával. Egyezést csupán a dél-alföldi és az észak-magyarországi területeken találhatunk. Itt már nem szükséges szkeptikusnak lennünk, ugyanis ebben az esetben a válaszadók egy éven belül már külföldre terveznek. A legalacsonyabb értékkel itt is Békés megye rendelkezik, a minta csupán 5%-a tervezi elhagyni hazáját, érdekes azonban, hogy

a legtöbben Tolna megyében, összesen 20,5% akar egy éven belül más országba költözni. A térképet vizsgálva összefüggést fedezhetünk fel érdekes módon a domborzattal, azaz a hegységi területeken javarészt magasabb a kivándorolni tervezők aránya, mint az alföldi területeken. Ennek talán az az oka, hogy a korábban főként iparra és bányászatra berendezkedett térségekben a rendszerváltás után jelentős társadalmi-gazdasági szerepkör-változás ment és feltételezhetően a mai napig megy végbe szemben az alföldi területekkel, ahol a mezőgazdaság szerepe továbbra is jelentős (4. ábra).

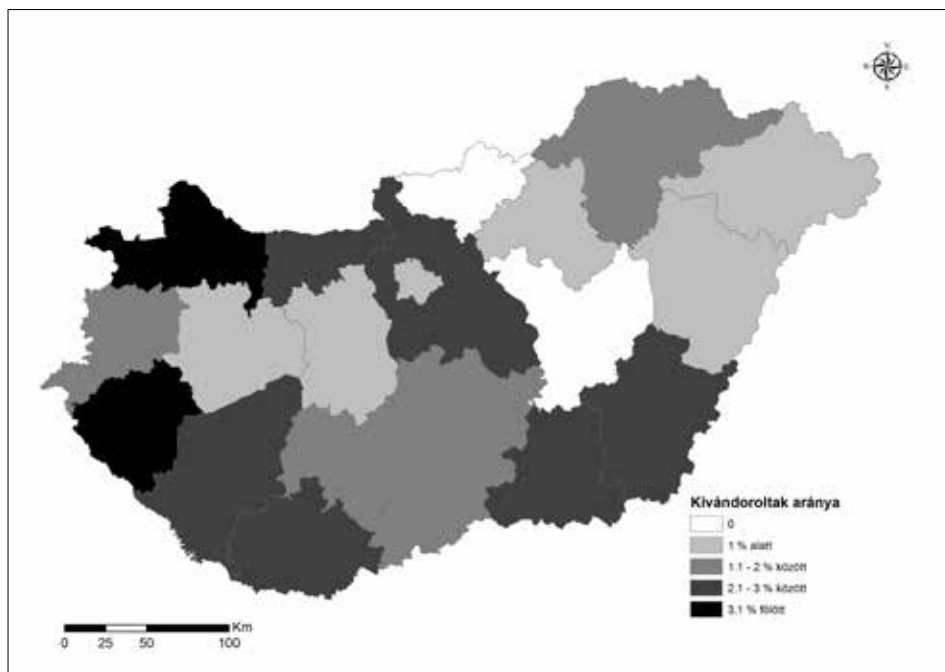
4. ábra

A kivándorlást tervezők aránya

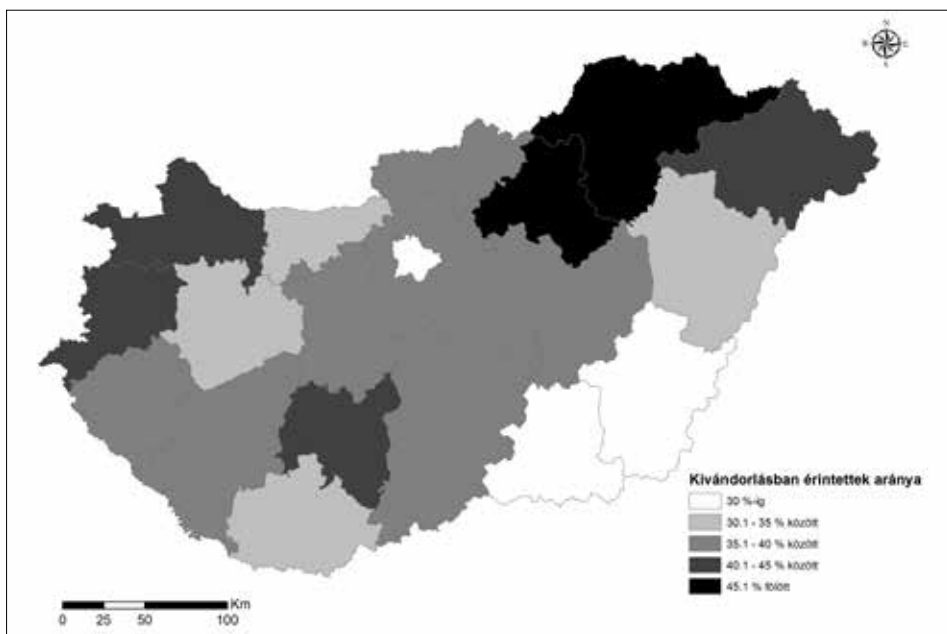
A kivándoroltak arányát bemutató térkép (5. ábra) azonban egy másik lehetséges választ is felkínál. Ahol a migrációt tervezők magas arányban vannak jelen, ott alacsony a kivándoroltak száma a mintában. Ez arra enged következtetni, hogy az alföldi, főként mezőgazdasági beállítottságú területekről már nagyobb mértékben vándoroltak el emberek, ennél fogva a jelenlegi migrációs szándék visszafogottabb. Amennyiben ezen a vonalon kezdjük meg az okfejtést, tehát elsőként a primer szektort és majd a szekunder szektort érinti az elvándorlási hullám, a médiában egyre inkább jelentkező jelenkori esemény, miszerint az tavaly nyáron a legtöbben a tercier szektor dolgozói, azaz a szolgáltatást nyújtók migráltak külföldre egyre inkább értelmet nyer.

5. ábra

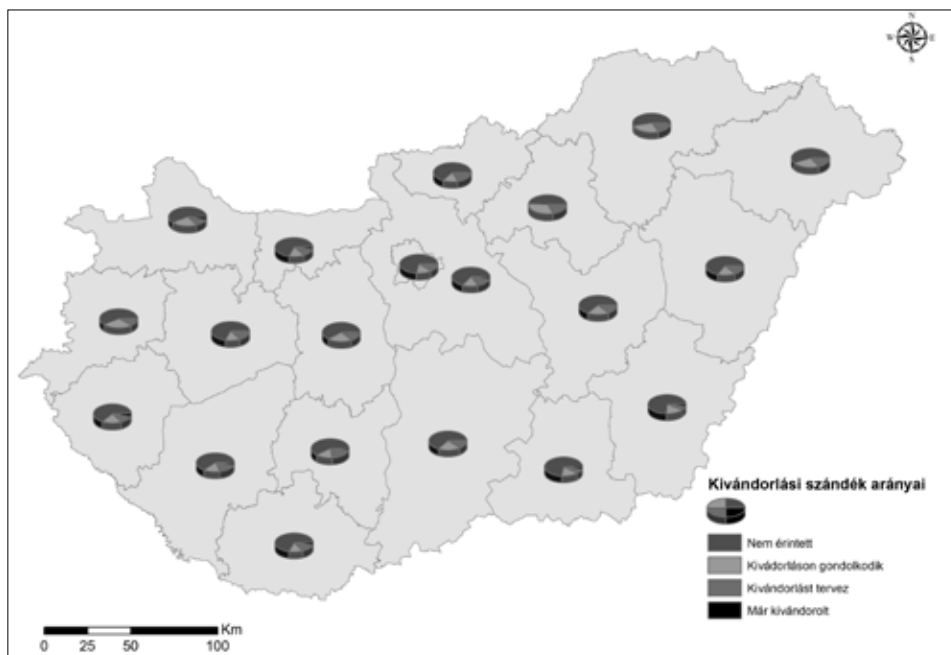
A kivándoroltak aránya

Az összesített térképen, melyben a kivándorlásban érintettek arányának területei különbségeit vizsgálhatjuk, látható, hogy a korábban már említett déli-alföldi területeken kívül Budapest rendelkezik alacsony értékekkel. Persze ez relatív, kedvezőnek semmiképp sem nevezhető, ugyanis sehol nem csökkent 25% alá. A legmagasabb értékeket az Észak-Magyarországi régió, főként Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye produkálta 45% feletti arányokkal (6-7. ábra). Bár a migrációs érintettség területi eloszlása a térképi elemzés során nem mutat összefüggést egyik fő szubjektív vagy objektív életminőségi tényezővel sem, a különbségek szembeötlőek, ezért korrelációs számítások mellett a két alacsony és a két magas érintettségi aránnyal rendelkező megyét érdemes külön is megvizsgálni.

6. ábra

A kivándorlásban érintettek aránya

7. ábra

A kivándorlási szándék arányai

Összefoglalás

A magyarok elvándorlásának mértéke manapság rémisztő ütemben növekszik. A vizsgált minta eredményei alapján ez a folyamat nem hogy megállni, lassulni sem fog, ezért a migráció okainak feltárása és a lehetséges megoldások keresése egyre égetőbb feladat. Az elvándorlási szándékban bár jelentős területi különbségek mutatkoznak, elmondható, hogy az minden megyében ijesztően magas értékkel bír. Ha csak a tervezők arányát vesszük alapul és abból számolunk egy várható elvándorlást, igazán aggasztó eredményeket kapunk. A mintánk ugyanis 14,7%-a válaszolta azt, hogy egy éven belül elhagyja az országot. Ha ennek csak a fele tartja be, amit „ígért”, az több mint 700.000 főt jelent, ami vitathatatlannul egy óriási szám.

Úgy gondoljuk, hogy jelen tanulmány bizonyítja a helyzet súlyosságát, a mielőbbi cselekvés szükségességét, de jól mutatja azt is, hogy a probléma milyen összetett. Ahogy a jelenkori nemzetközi migráció okozta válsághelyzet okozta hátrányokkal a befogadó országoknak meg kell küzdenie, úgy Magyarországnak a saját kibocsátó szerepe okozta nehézségekkel szemben szükséges mielőbb és minél határozottabban fellépnie.

Irodalom

1. Alpek, B. L. 2015: A munkaerőpiaci-területi mobilitás vizsgálatának új dimenziói, kutatási módszerei és azok alkalmazása. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, XII. évfolyam 1. szám. Miskolc. pp. 50–59.
2. Castles, S. – Miller, M. J. 2009: The Age of migration. International Population Movements in the Modern World. Fourth Edition, The Guilford Press New York London. 369 p.
3. Dabasi Halász Zs. – Hegyi Kéri Á. 2015: „Fel/eltörekvő” generáció migrációja Miskolcon. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. XII. évfolyam 1. szám. Miskolc. pp. 17–26.
4. Hidasi J. 2011: Migráció és mobilitás. In: Tanulmányok a nemzetközi migráció köréből. Perfekt Gazdasági Tanácsadó. Budapest. pp. 44–56.
5. Molnár J. et al. 2015: Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. XII. évfolyam 1. szám. Miskolc. pp. 27–37.
6. Nyáradi G. 2011: Tudástranszfer és kooperáció a migrációkutatásban. In: Tanulmányok a nemzetközi migráció köréből. Perfekt Gazdasági Tanácsadó. Budapest. pp. 175–188.
7. Pólyi Cs. 2011: A nemzetközi migráció néhány aktuális kérdése az új világrendben. In: Tanulmányok a nemzetközi migráció köréből. Perfekt Gazdasági Tanácsadó. Budapest. pp. 15–43.

A CSEHORSZÁGBA IRÁNYULÓ UKRÁN MUNKAERŐ-MIGRÁCIÓ SAJÁTOSSÁGAI ÉS ANNAK HATÁSA AZ UKRAJNAI GAZDASÁGRA

KOVÁLY KATALIN

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

kovaly.katalin@gmail.com

Abstract

PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN LABOUR MIGRATION TO THE CZECH
REPUBLIC AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF UKRAINE

Kovály, Katalin

The large numbers of Ukrainian communities living and working in the Czech Republic have great influence on the development of socio-economic relations between the two countries. In this research I take the aim of detecting the main peculiarities of Ukrainian labour migration to the Czech Republic by investigating the impact of migration on the development of Ukrainian economy. In addition, I also examined the role of remittances in shaping the Ukrainian capital investments.

Keywords: Ukraine, Czech Republic, labour migration, economy, remittances

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben egyre intenzívebbé vált a nemzetközi migráció – a határok lebomlásával, a világpiac globalizációjával megélénkült az országok, kontinensek közötti áru-és személyforgalom. A Szovjetunió szétesését követően a függetlenné vált Ukrajnát mély gazdasági depresszió jellemezte, melynek hatására ukrán állampolgárok milliói hagyták el az országot a jobb megélhetés és a magasabb életszínvonal reményében. A Világbank adatai szerint Ukrajna az 5. olyan ország – Mexikó, India, Kína és Oroszország után –, ahonnan a legtöbb vándorolnak el. Düvell 2006-ban megjelent tanulmányában Európa Mexikójának nevezte Ukrajnát, utalva a nagyarányú ukrán illegális migrációra, illetve az alacsony képesítést igénylő munkavállalásra az EU országain belül. Egyes statisztikai adatok szerint (Kravchuk 2014, DMSU 2014) 2014-ben az Ukrajna határain kívül élő és dolgozó ukrán állampolgárok száma 1,2–2 millió fő körül mozgott (a munkaképes lakosság 6,8–9,1%-a), ám az Eurostat adatai szerint ez a szám jóval magasabb, 5–6 millió fő volt.¹

¹ A különböző statisztikákban megjelenő nagyarányú eltérésnek két oka lehet: egyrészt a legtöbb migráns munkavállaló nem állandó jelleggel, csupán periodikusan tartózkodik külföldön, így számuk pontos meghatározására nincs lehetőség. Másrészt a statisztikák sem kezelik egységesen a munkamigránsok fogalmát – némelyek csak azokat az ukrán állampolgárokat sorolják ebbe a kategóriába, akik külföldön dolgoznak, ámde periodikusan vissza-visszatérnek szülőföldjükre, míg mások azokat az állampolgárokat is, akik Ukrajnában születtek, azonban tartósan külföldön dolgoznak és/vagy élnek. Az ukrán munkaerő-migrációval kapcsolatban két nagyszabású reprezentatív kutatást végeztek az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal megbízásából, 2008-ban és 2012-ben. A kutatásokban azok a munkaképes korú nők (15–54 év) és férfiak (15–59 év) vettek részt, akik 2005–2008,

A hónapok óta tartó kelet–ukrán konfliktus, valamint az országban uralkodó és egyre mélyülő gazdasági válság valószínűleg tovább növeli majd az ukrainai lakosok elvándorlási hajlandóságát.

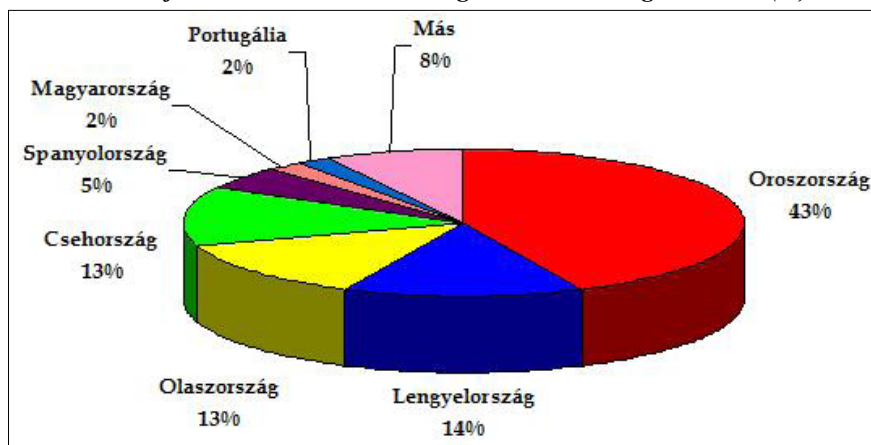
A Cseh Statisztikai Hivatal (2014) adatai szerint Csehország határain belül jelenleg csaknem 110 ezer ukrán állampolgár él és dolgozik, mely alapján az ukránok alkotják a legnagyobb számú kisebbséget, megelőzve ezzel a szlovákokat, valamint a vietnámiakat. Mindez jelentős befolyással bír a két ország közötti társadalmi–gazdasági kapcsolatok fejlődésére, az ukrainai gazdaság alakulására is. Jelen kutatás során célom volt a Csehországba irányuló ukrán munkaerő-migráció főbb sajátosságainak a feltárása, különös hangsúlyt fektetve ezen migráció ukrán gazdaságra gyakorolt hatásaira. Továbbá megvizsgáltam azt is, hogy a hazautalások milyen szerepet játszanak az ukrainai tőkebefektetések alakulásában.

Az ukrán munkaerő-migráció

Az ukránok számára a legfőbb migrációs célpont évtizedek óta Oroszország (1–2 millió ukrán állampolgár él az országban), mely elsősorban a közös történelmi múlttal és a közös nyelv használatával, illetve a két ország közötti vízummentességgel hozható összefüggésbe (Kravchuk 2014). Azonban jelentős számú ukrán közösség él az USA-ban, Kazahsztánban, Németországban, Fehéroroszországban, Lengyelországban, Olaszországban, Csehországban, Spanyolországban, Görögországban, valamint Izraelben is (IOM 2015).

1. ábra

Az Ukrajnából származó munkamigránsok célországuk szerint (%)

Forrás: ILO 2013

valamint 2010–2012 között legalább egyszer jártak külföldön, munkavállalás céljából. A két kutatás eredményei között nem volt jelentős különbség: 2008-ban a külföldön munkát vállaló ukránok számát 1,5 millió főre, 2012-ben pedig 1,2 millió főre becsülték. Azonban ezeket az adatokat sem tekinthetjük pontos számoknak, hiszen a kutatásba nem kerültek bele például azok a személyek, akik a vizsgálati periódusok előtt hagyták el Ukrajnát.

Az ukrán munkaerő-migrációnak jellemzően két iránya van: a „keleti” (többnyire Oroszország), illetve a „nyugati” (többnyire az EU országai) (1. ábra). A „keleti” munkaerő-migráció leginkább a szezonális munkavégzésre irányul, szereplői főként férfiak, akik alacsony végzettséggel és nyelvtudással rendelkeznek, s többnyire az építőiparban vállalnak munkát (Miklovda–Pityulich 2013). A „nyugati”-ban a magasabb képesítéssel rendelkező, fiatalabb korosztály tagjait találhatjuk meg. A nemek szerinti eloszlás ebben a csoportban többnyire kiegyenlített. Kivételt képez ez alól Olaszország (ahol leginkább a nők vállalnak munkát: háztartásvezetést, idősök ápolását stb.) és Csehország (ahol az ukrán munkamigránsok túlnyomó többsége férfi, ám az elmúlt években egyre növekszik a női munkavállalók aránya is) (1. táblázat).

1. táblázat

Az ukrán vendégmunkások jellemzőinek összehasonlítása célországuk szerint

	A migránsok átlagfizetése (\$/hó)	A 6 hónapnál hosszabb ideig dolgozó migránsok aránya (%)	A munkavállalási engedéllyel rendelkezők aránya (%)	A férfiak aránya a migránsok között (%)	A munka- vállalás jellege	A migránsok foglalkoztatása gazdasági ágazatok szerint
Oroszország	874	18,4	35,5	83,8	Többnyire illegális	Építőipar, kereskedelem
Lengyelország	560	4,4	40,1	53,1	Többnyire illegális (szezonális)	Mezőgazdaság, ipar, kereskedelem
Olaszország	1056	74,2	64,8	21,5	Többnyire legális	Háztartásvezetés, építőipar
Csehország	1137	29,1	83,3	75,1	Többnyire legális	Építőipar, vendéglátóipar, kereskedelem
Spanyolország	943	93,5	76	56,7	Többnyire legális	Építőipar, háztartásvezetés

Forrás: ILO 2013

A legnagyobb munkaerő-mobilitási hajlandóságot Ukrajna nyugati megyéi mutatják (a munkaképes lakosság 10,8%-a). A többi megyében a munkaerő-migráció aránya jóval alacsonyabb: a déli megyékben 1,9%, az északiakban 1,3%, míg a keleti megyékben és Közép-Ukrajnában ez az arány 1–1%-ot tesz ki (Markov et al. 2009).

A Csehországba irányuló ukrán munkaerő-migráció

Az Ukrajnából Csehországba történő migrációs folyamatokat négy fő periódusra bonthatjuk. 1917 előtt az ukrán intelligencia kivándorlása történt meg, melyet a két világháború közötti háborús menekültek áttelepülésének hulláma követett. A harmadik korszakban a II. világháború alatti és utáni kényszerű lakosságcserek, áttelepítések zajlottak. A Szovjetunió széthullását követően pedig egy újabb intenzív bevándorlási hullám vette kezdetét (Horeč 1994), az ukrán

munkaerő- és egyéb migráció soha nem látott méreteket öltött. Az újonnan létrejött független Ukrajna állampolgárai tömegesen hagyták el a politikailag és gazdaságilag gyenge lábakon álló országot, és kerestek munkát annak határain kívül, többek között Csehországban is (Drbohlav–Valenta 2014).

A hivatalos adatok szerint az ukránok alkotják a legnagyobb számú csehországi kisebbséget, a 2013-as évben számuk 106 ezer főt tett ki. Ám a csehországi ukrán nagykövetség becslései alapján ez a szám 200–250 ezer főre tehető. A legtöbben Prága, Brno, illetve ezen városok vonzáskörzetében élnek, vagyis a legnagyobb munkaerőpiaci csomópontok közelében (Drbohlav–Dzurova 2007). Az ukránok Csehországba való intenzív migrációja nemcsak a gazdasági egyenlőtlenségekkel és a szorosan összefonódó történelmi múlttal,² de a két ország földrajzi közelségével, valamint a kulturális és nyelvi hasonlóságokkal is magyarázható (Drbohlav et al. 2013).

Az ukrán munkavállalók általában a munkaerőpiac legalsó szintjein helyezkednek el. Leontiyeva (2014) szerint az ukrán migránsok 81%-a vállal munkát szakképzetlen vagy alacsony képzettséget igénylő munkakörökben: a férfiak az építőiparban, a nők pedig a vendéglátásban és a szállodaiparban (takarítónőként és konyhai kisegítőként).

A munkaerő-migráció hatása az ukrainai gazdaságra

A származási ország szempontjából a munkaerő-migráció egyik fontos gazdasági tényezőjét a migránsok által eszközölt hazautalások (*remittances*)³ jelentik, melyek jelentős pénzbeáramlást eredményezhetnek, így befolyással lehetnek adott ország gazdaságának alakulására (Deneulin 2006). A nemzetközi szakirodalomban a hazautalások legelterjedtebb motivációs tényezői a *tiszta önzetlenség* (*pure altruism*), (Lucas–Stark 1985, Schiopu–Siegfried 2006), a segíteni akarás, illetve a szülőföldre való ragaszkodás (Bougha–Hagbe 2004). Markov szerint az Ukrajnából származó migránsok 90%-ának a jövőre nézve Ukrajnával kapcsolatos tervei vannak, intenzív a kapcsolattartás az otthon maradt családtagjaikkal, barátaikkal, akiket pénzügyileg is gyakran segítenek (Markov et al. 2009). Az Ukrán Nemzeti Bank adatai szerint a 2012-es évben összesen 7,5 milliárd USD került hazautalásra (2. ábra), mely statisztika nem tartalmazza az informális úton történő hazautalásokat (NBU 2013). A legtöbb hazautalás Oroszországból érkezik, ám az ukrán munkaerő-migráció szempontjából az olyan fontos célországok mint Csehország, Lengyelország, vagy Spanyolország ezen lista legalján szere-

² A trianoni békediktátum értelmében az addig az Osztrák–Magyar Monarchiához, azon belül pedig a Magyar Királysághoz tartozó Kárpátalját 1920-tól Csehszlovákiához csatolják, Podkarpatszka Rus néven, melynek kötelékében egészen 1938-ig állt. A rövid magyar visszatérést követően 1945-től a Szovjetunió, azon belül is Szovjet-Ukrajna kebelezte be, így Ukrajna örökölte meg a régiót a Szovjetunió 1991-es széthullásakor (Fedinec 2008).

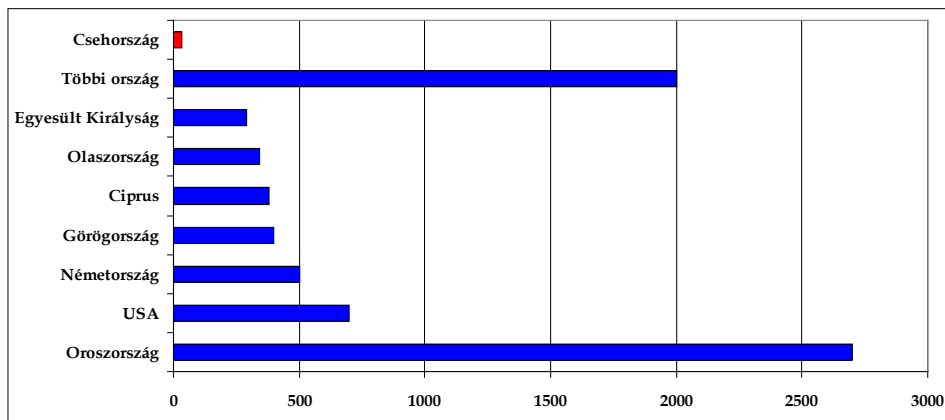
³ Az IMF definíciója szerint a hazautalások azok a pénzügyi tranzakciók (vagy természetbeni transzferek), melyeket a migránsok a származási országukba utalnak vissza hátrahagyott családtagjaik számára (IMF 2008).

pelnek, ami szintén a megkeresett bérek informális úton való hazajuttatásának preferálását igazolhatja (Kupets 2012).

A hazautalások pontos összegének megállapítására azonban nincs mód, ugyanis a legnagyobb arányú pénzmozgás nem a bankokon keresztül történik, hanem informális úton (közvetítőkön, ismerősökön keresztül) zajlik⁴. Kupets (2012) kutatása szerint a csehországi ukrán munkamigránsok az esetek 67,1%-ában informális csatornákat választanak keresetük hazajuttatása céljából. Ennek több oka is lehet: egyrészt a végzettség nélküli (vagy alacsony végzettségű) migránsok számára bonyolultnak tűnhet egy bankszámla megnyitásával járó procedura, másrészt Csehországban szigorú feltételekhez kötött, többnyire lakcímet vagy tartózkodási engedélyt igényel, mely nem mindig áll rendelkezésükre, harmadrészt a bankon keresztüli átutalások tranzakciós költségekkel is járnak.

2. ábra

Az Ukrajnába külföldről érkező átutalások országokénti eloszlása a 2012-es évben (millió USD)

Forrás: UNB 2013

Az ukrán statisztikák szerint az ukrán munkamigránsok által Ukrajnába hazautalt összeg 2012-ben 6,5–10 milliárd USD volt (NBU 2013). Mindez az ukrán GDP 4–6,5%-át jelenti, mely jelentős gazdasági hozzájárulásnak számít. A hazautalt pénzüsszegek azonban leginkább a mindennapi szükségletek kielégítését, lakásfenntartás, taníttatás, egészségügyi, ritkábban ingatlan vásárlás céljait szolgálják. A befektetési célokból visszautalt összegek aránya elenyésző⁵, melynek fő okai egyrészt az Ukrajnában uralkodó gazdasági–politikai instabilitásban, a kedvezőtlen üzleti- és befektetési környezetben (Aslund 2009, Malynovska 2006),

⁴ Egy, a Világbank által 2010-ben végzett kutatás szerint az ukrán vendégmunkások 40%-a valamilyik ismerőse vagy családtagja, 32%-a buszsofőrök segítségével, míg csupán 25%-uk juttatta haza keresetét banki átutalás révén (WBO 2010).

⁵ A 2008-ban az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal által végzett reprezentatív kutatás eredményei alapján a munkamigránsok hazautalásainak 73%-a a mindennapi szükségletek kielégítésére, 26%-a fogyasztási cikkek és bútorkák vásárlására irányult, míg vállalkozás indításra csupán 3,3%-a.

másrészt az országra jellemző magas szintű korrupcióban és bürokráciában kere-sendők (Luptak 2008). A Csehországban élő ukrán vállalkozókkal készített inter-jús elemzésből az is kiderül, hogy az üzletemberek többsége nem szívesen kerül gazdasági kapcsolatba ukrainai honfitársaival sem, félve az átveréstől, illetve a kizsákmányolás veszélyeitől (Koval–Čermáková 2016).⁶ A fentebb említett okok mellett Malynovska (2008) az ukrán migránsok alacsony vállalkozói kedvét, az üzleti életben való tájékozatlanságát is kiemeli, mint hátráltató tényezőket a mun-kamigránsok anyaországban történő vállalkozásindításában.

A munkamigráció gazdasági hatásai nem egyértelműek. Vitathatatlan, hogy az ukrán munkamigránsok általi hazautalások Ukrajna GDP-jéhez való 4–6,5%-os hozzájárulása pozitív hatással bír. A hazautalt pénzüsszegek által növekszik a felhasználó családok életszínvonala, élénkül a belső fogyasztás és ezáltal a ter-melés is. A munkaerő-migráció további pozitív hatásainál meg kell említenünk a munkanélküliségi ráta csökkenését is, a munkaerő államközi cseréje pedig se-gítheti Ukrajnát a nemzetközi piacokhoz való integrációjában. A nyugati normák szerinti pozitív üzleti- és társadalmi mintáknak az átvétele növelhetik az ukrán gazdasági szereplők versenyképességét a nemzetközi üzleti életben. Ezenkívül érdemes megemlíteni azokat a humántőke-beruházásokat is (elsősorban az egész-ségügy és az oktatás terén), melyek az életminőség javításában játszanak fontos szerepet.

A munkaerő-migrációnak, a származási ország szempontjából azonban szá-mos negatív hatása is lehet. Ilyen például a hazai munkaerőpiac gyengítése. A Csehországban dolgozó ukránok jelentős része felsőfokú végzettséggel rendel-kezik (az építőiparban foglalkoztatottak 25%, a kereskedelmi szférában pedig 15%), ám legnagyobb részük a csehországi munkaerőpiac legalsó szintjein helyezkedik el (Leontyjeva 2014), ami nem csak a szakképzett munkaerő folyamatos elszí-várgását jelenti, de a magasan képzett ukrán munkaerő szellemi degradációját, az ukrán tudományos-technikai fejlődés lelassítását is. A nagymértékű munkaerő-migrációs folyamatok a származási ország szociodemográfiai helyzetét is gyen-gíthetik. A tartós távollét miatt gyakori a családi viszonyok megromlása, mely ala-csonyabb gyermekvállalási hajlandóságot, a családok szétesését eredményezheti.

Összegzés

Ukrajna lakói számára – közös történelmi múltjukból, földrajzi közelségük-ből, nyelvi és kulturális hasonlóságukból adódóan – Csehország évek óta az egyik legvonzóbb országot jelenti munkavállalás és migráció céljából. Jelenleg az uk-ránok alkotják a legnagyobb számú csehországi kisebbséget, mely befolyással bír az ukrainai gazdaságra is.

⁶ Koval K. – Čermáková D.: The role of social capital in economic performance of the Ukrainian Entrepreneurs in Czechia. Megjelenés alatt. A megjelenés várható helye és ideje: Acta Universitatis Carolinae Geographica, 2016, Prága.

A munkaerő-migráció egyik legfontosabb gazdasági hatása a migránsok által eszközölt hazautalásokban mutatkozik meg, melyek jelentős szerepet tölthetnek be a kibocsátó ország gazdaságának fejlődésében. Az ukrán munkamigránsok által hazautalt összeg többnyire informális úton kerül Ukrajnába, leginkább a migránsok családjainak életszínvonalát növelik, az ország gazdaságának alakulását jelentősen nem befolyásolják. A Csehországban munkát vállaló ukrán állampolgárok a felhalmozott tőkét leginkább családtagjaik mindennapi szükségleteinek kielégítésére, ingatlanjaik fejlesztésére, gyerekeik taníttatására fordítják. A befektetési célokból hazautalt összegek, valamint az ukrán munkamigránsok által eszközölt befektetések aránya elenyésző, az ukrainai gazdaság alakulása szempontjából nem számottevőek. A munkamigráció pozitív hatása Ukrajna gazdaságára abban keresendő, hogy a munkamigránsok által hazautalt összegek növelik az életszínvonalat és a belső fogyasztást és ezáltal élénkítik a belső termelést, azonban az aktív munkaerő elvándorlásával a hazai munkaerőpiac gyengülését idézik elő.

Irodalom

1. Aslund, A. 2009: *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*, Washington DC: Peterson Institute for international economy.
2. Bougha–Hagbe, J. 2004: *A Theory of Workers' Remittances with an Application to Morocco*. In: IMF Working Paper No. 04/194.
3. Deneulin, S. 2006: *Individual Well-being, Migration Remittances and the Common Good*. The European Journal of Development Research, No. 18. pp. 45–58.
4. Drbohlav, D. – Dzúrová, D. 2007: „Where Are They Going?” Immigrant Inclusion in the Czech Republic (A Case Study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague). *International Migration*, Vol. 45, No. 2, pp. 1–25.
5. Drbohlav, D. – Stych, P. – Dzúrová, D. 2013: *Smuggled Versus Not Smuggled Across the Czech Border*. *International Migration Review*, Vol. 47, 1. Center for Migration Studies, pp. 207–239.
6. Drbohlav, D. – Valenta, O. 2014: *Building an Integration System. Policies to Support Immigrants' Progression in the Czech Republic. A Series on the Labor Market Integration of New Arrivals in Europe: Assessing Policy Effectiveness*. Migration Policy Institute and International Labour Organization.
7. Düvell, F. 2006: *Ukraine – Europe's Mexico? Central and East European Migration*. Country Report. 1. Centre of Migration, Policy and Society. Oxford
8. Fedinec Cs. 2008: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921)*.
9. Horeč, J. 1994: *Podkarpatská Rus: země neznámá*. Prága, H & H kiadó. 21 p.
10. Kravchuk, K. 2014: *Трудова Міграція як Фактор Економічного Зростання в Україні (Trudova mihracija jak faktor ekonomichnoho zroshtanja v Ukrajinii)*. Аналітична Записка. МЗ/2014, Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій, Київ.

11. Kupets, O. 2012: The Development and Side Effect of Remittances in the CIS Countries: the Case of Ukraine. Creating and Observatori of Migration East of Europe. Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Florence EUI.
12. Leontiyeva, Y. 2014: The Education–employment mismatch among Ukrainian migrants in the Czech Republic. In: Leontiyeva Yana (edit.) Central and Eastern European Migration Review, Vol. 3, No. 1, Polish Academy of Sciences, Warsaw, pp. 63–84.
13. Lucas, R. – Stark, O. 1985: Motivations to remit: Evidence from Botswana. Journal of Political Economy, Vol. 93, No. 5, pp. 901–918.
14. Lupták M. 2008: „Push“ faktory pracovní migrace do zahraničí z území dnešní Ukrajiny. In Drbohlav Dusan. (ed.) Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha.
15. Malynovska, O. 2006: Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy. National Institute for International Security Problems, Kyiv.
16. Malynovska, O. 2008: Migrace z Ukrajiny (s důrazem na Česko jako cílovou zemi). In: Drbohlav D. (ed., 2008): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha.
17. Markov, I. – Ivankova–Stetsyuk, O. – Seleschuk, H. 2009: Ukrainian Labour Migration in Europe. Findings of the Complex Research of Ukrainian Labour Immigration Processes. Lviv.
18. Miklodva, V. – Pityulich, M. 2013: Трудова міграція Закарпатців (Trudova Mhracija Zakarpatciv). <http://zakarpatty.net.ua/Zmi/115577-Trudova-mihratsiia-zakarpattsiv>
19. Schiopu, I. – Siegfried, N. 2006: Determinants of Workers' Remittances: Evidence from European Neighbouring Region. Working Paper Series No. 688, Frankfurt: ECB.
20. Cseh Statisztikai Hivatal: Cizinci v ČR podle státního občanství 1994–2013
21. International Labour Organization (ILO): Ukraine Labour Migration Survey (2013):
22. <http://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/org-in-ukraine/462>
23. International Monetary Fund: IMF (2008): International Transaction of Remittances: Guide for Compilers and Users, New York.
24. International Organization of Migration (IOM): <https://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/what-we-do/labour-migration.html>
25. World Bank Organization (WBO): Statistics of Remittances.
26. Державна міграційна служба України (Derzavna Mhracijna Sluzba Ukrajini: DMSU): <http://dmsu.gov.ua/>
27. Національний Банк України (Natsionalniy Bank Ukrayini: NBU): Статистика грошових переказів за 2012 рік.

A SZÍRIAI MENEKÜLTEK TÁRSADALMI ES JOGI HATÁSAI DÉLKELET-ANATOLIÁRA

LŐRINCZ ANDRÁS – PRIEGER ADRIENN

Institute for Cultural Relations Policy, Miskolci Egyetem
andras.lorincz@culturalrelations.org, dr.prieger.adrienn@gmail.com

Abstract

SOCIETAL AND LEGAL EFFECTS OF SYRIAN REFUGEES ON SOUTHEASTERN ANATOLIA

Lőrincz, András – Prieger, Adrienn

This paper highlights the consequences of migration influx in Southeast Anatolia and legislation regarding Syrian refugees in Turkey. The ongoing civil war in Syria has led to social, economic and political crisis along with the destruction of state institutions. In addition to this, the crisis in Syria has contributed to the worsening economic situation and the provision of temporary protection of nearly 2.5 million refugees led to social tensions in neighbouring Turkey.

Keywords: Southeast Anatolia, migration, asylum, status of foreign nationals

Délkelet-Anatólia társadalom-földrajzi helyzete

Délkelet-Anatólia az Eufrátesz és a Tigris medencéinek, délről Szíriával, délkeleti irányból pedig Irakkal határos törökországi térszíneit jelenti. Az azonos nevű földrajzi régiót magába foglaló statisztikai régió Törökország Szíriához közeli határán fekszik. Az első világháborút követően a Sèvres-i béke értelmében francia ellenőrzés alatt álló terület a függetlenségi háború után, 1923-ban lett újra a Török Köztársaság integráns része, immár határ régióként. A 76,192 km² területű Délkelet-Anatólia – amely az ország területének 9,7%-a – 9 milliós lakosságának többségét a kurdok adják.

Az eltérő etnikai szerkezet és a régió periférikus helyzete következtében Délkelet-Anatólia a XX. század második felében sajátos társadalomfejlődési korszakokon ment keresztül, amely a vele szomszédos északi és északkeleti régiókkal együtt megkülönbözteti az ország nyugati területeitől. A kilenc tartományt¹ (il) magába foglaló régió számos statisztikai mutató alapján a legelmaradottabbak közé tartozik Törökországban. A magas születésszám mellé magas halálozási ráta társul, míg az életszínvonal és a háztartások jövedelme messze elmarad a nyugati tartományokétól. (TÜIK 2014)

A régió felzárkóztatására az 1970-es években alkották meg a Délkelet-Anatólia Projekt elnevezésű programot, amely legszegényebb török régió gazdasági fellendítését célozta meg, fenntartható módon. Az 1980-as évek legvégén elindult projekt fontos részét képezték az öntözési és vízellátási fejlesztések, amelyek során 22 gát és 19 vízerőmű épül Felső-Mezopotámiában, a Tigris és Eufrátesz folyókon. A projekt megvalósulásával az ország energiaszükségletének ötödét

¹ Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak és Siirt tartományok.

ezek az erőművek biztosítanak. Mindezekon felül a program alaposan kidolgozott tervet tartalmaz az öntözés, a vízenergia, a mezőgazdaság, a vidéki és városi infrastruktúra, az erdészet, az oktatás és az egészségügy fejlesztésére is. A projekt ellen ugyanakkor több oldalról is tiltakozásoknak adtak hangot. Az Ilisu-vízerőmű építése ellen több környezetvédő csoport és civil egyesület is tiltakozik, mert meglátásuk szerint az erőmű építése miatt több mint 78.000 embert kellene kitelepíteni a környékről, valamint a felduzzasztott Tigris folyó elárasztaná a környéken található értékes kulturális és történelmi emlékeket egyaránt. Ezenfelül a vízerőmű építése hatással van a szomszédos országokra, Szíriára és Irakra is a vízellátásuk kapcsán, ezért a nemzetközi jogszabályok értelmében Törökországnak mindkét országgal meg kellene állapodnia, ők azonban nem járultak hozzá az erőmű építéséhez. (GAP Action Plan 2014) Szíria korábban is tartott a projekt negatív hatásaitól, így az a fejlesztések felgyorsulásával feszültségekhez vezetett a két ország között a 2000-es években. (Fundman 2012) A szíriai polgárháború kitörése óta Ankara egyre határozottabban kritizálta a szíriai berendezkedést és erősödött emiatt a konfliktus a török és a szíriai vezetés között. A feszültségek pedig Délkelet-Anatóliát fokozottan érintették a határ közelsége miatt. A Délkelet-Anatóliai projektet most a szíriai polgárháború okozta menekültprobléma is akadályozza. A társadalmi és gazdasági felzárkózást célzó program a háború sújtotta országból kiindult menekültválság miatt az elmúlt években veszélybe került, hiszen a szíriai menekültek ellátása rendkívüli gazdasági terhet ró Törökországra számára, továbbá az újonnan érkező tömegek előre nem látott társadalmi feszültségeket indukáltak, aminek következtében a török kormánynak újra kellett gondolnia számos addig érvényben lévő politikai, szociális és jogi szabályozást.

A szíriai polgárháború törökországi hatásai

A szíriai polgárháború miatt Törökországra és egész Európára ránehezülő probléma a 2015. szeptember óta elindult menekülthullám kapcsán központi kérdéssé vált a migráció által érintett legtöbb célországban. Az elmúlt évek alatt a bombázások és a hadiállapot miatt másfél millió lakóház rongálódott meg teljes mértékben vagy részben. A szíriai konfliktus ideje alatt egy 2013-as adat szerint további 4,25 millió ember kényszerült rá, hogy Szírián belül maradva ugyan, de elhagyja otthonát. (Grant 2013)

Törökország mintegy 7.200 km-nyi tengerparttal rendelkezik. Az enyhe vízümpolitikával rendelkező országot nyolc állam határolja. Mindezek következtében Törökország cél- és tranzitorság szereppel bír egyszerre. Egy ilyen környezetben az illegális emberkereskedelem megjelenése szinte szükségszerű következmény. A könnyen átjárható, ám nehezen ellenőrizhető Szíriával közös határra pedig ez különösen érvényes.²

² A porózus szíriai határszakasz okait orosz katonai vezetők 2015 végén többször a török kormányzathoz közel álló személyek érintettségével folyt illegális kereskedelemmel indokolták.

Ahmet Davutoğlu török miniszterelnök elmondása alapján több mint 2 millió menekültet kell ellátnia az országnak, s erre valamint a menekültek gondozására és a fiatalok oktatására már mintegy 6,5 milliárd dollárt költött el Ankara. (Gotev 2015) A szíriai válság kitörésekor a 2009-es török–szíriai vízumliberalizáció folytán az útlevéllel rendelkező szíriai állampolgárok jelentős része minden nehézség nélkül átjuthatott Törökországba, akik pedig nem rendelkeztek útlevéllel azok is illegális módon gyakran átjutottak, s egyre nőtt a menekültek száma. (Pénzváltó 2015) A szíriai menekültek jelentős része a Törökország délkeleti tartományaiban kialakított menekülttáborokban lelt ideiglenes otthonra. A menekültválság kezelése szempontjából kiemelt fontosságúvá váltak a jogalkotási folyamatok, amelyek egész Törökországra, és különösen a határ mentén fekvő régióra is rendkívüli hatást gyakorolnak.

Menekülteket érintő jogi szabályozás Törökországban

A török kormány becslése szerint a Szíriából érkező menekültek létszáma még az idén eléri a 2,5–3 milliót. Az ankarai vezetés azonban csak lassan reagál az egyre nagyobb számban érkező menekültek okozta szociális és gazdasági kihívásokra. A korábban elfogadott szabályozások körülményei alapján pedig az látható, hogy a kormányt leginkább a menekültek számának drasztikus emelkedése és az Európai Unió által szabott csatlakozási feltételek ösztönözték bizonyos intézkedések megtételére.

Az ország letelepedésre és állampolgárságra vonatkozó első törvényei a köztársaság korai éveiben megindult homogenizációs folyamatokkal álltak összefüggésben. A fiatal államban a kemalista ideológián alapuló török nemzeti identitás az egy közös kultúra elvén nyugodott. Ez a felfogás tükröződött a későbbiekben a bevándorlást érintő legfontosabb jogszabályokban. Törökországban az állampolgársági elveket az 1934-es letelepedési törvény (2510. sz. törvény) fektette le először. A jogszabály rendelkezéseinek értelmében a török származásúak könnyebben kaphattak állampolgárságot, de az állampolgárság megszerzésének alapja elsősorban a területi elv volt (*jus soli*) annak érdekében, hogy az új köztársaság könnyebben integrálhasson különböző népcsoportokat.

Az integrációs törekvésekkel szemben egyedül a nyugati hatalmak voltak képesek érvényesíteni érdekeiket. A Török Köztársaság határait garantáló Lausanne-i egyezmény a „bevett” keresztény (örmény és görög ortodox) és zsidó közösségeknek kisebbségi státuszt garantált 1923-ban (a kulturális autonómiák rendszerét jelentő oszmán *millet*-rendszer hagyományait folytatva), míg az olyan nagy létszámú közösségek, mint a kurdok, lázok vagy alevik nem élvezhettek hasonló jogokat. A török társadalom nyilvánvaló sokszínűsége ellenére a török nemzetépítés kizárólag kulturális asszimilációt jelentett.

A menekültek helyzetére vonatkozó 1951-es genfi egyezményt Törökország 1962-ben fogadta el. Ekkor ugyan elfogadták a nemzetközi kötelezettségeket a menekültek elismerésével és védelmével kapcsolatban, viszont Ankara területi

korlátozást vezetett be, amelyek értelmében csak Európából érkehetnek menekültek az ország területére. A máshonnan érkezettek³ nem kaphatták meg a menekült státuszt. Ezért az 1990-es évek végéig folyamatosan emelkedő mértékű tranzit migráció volt jellemző. A szíriai polgárháborút megelőző években pedig már évi 200.000 illegális bevándorló érkezett az országba, hogy közülük a legtöbben aztán onnan más (európai) országba távozzon. (Hecker 2006)

Törökország reakciója az Európán kívüliek emelkedő bevándorlására a menekültek helyzetéről szóló 1994-es határozat volt (6169. sz. kormányhatározat). A jogszabály ugyan a korábban is alkalmazott földrajzi megkülönböztetés mellett bebetonozta a külön elbánás elvét, mégis több tekintetben újszerű intézkedéseket vezetett be. A menekülteknek immár tíz napon belül regisztrálniuk kellett magukat és érvényes személyazonosítást kellett adniuk tizenöt napon belül. A jogszabály értelmében a menedékkérelem benyújtását követően az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának törökországi kirendeltségéhez irányították őket. A Menekültügyi Főbiztosság pedig egyéni mérlegelés után harmadik, biztonságos országba⁴ továbbította őket. Mivel a nem európai menedékkérők továbbra sem tartózkodhatnak állandó jelleggel az országban, egyre komolyabb nehézséget okozott az illegális bevándorlás, melynek három, egymást fedő kategóriáját a menekültek és menedékkérők, az átutazók valamint a feketemunkások jelentették.

A 2005-ben újraindult EU-csatlakozási tárgyalásokban szereplő feltételek között szerepelt – többek mellett – a menekültügyi jogszabályok részletes kidolgozása (vízumszabályok és munkaengedélyek kiadásának felülvizsgálata, családegyesítési megoldások javítása valamint a büntető törvénykönyv módosítása), visszatoloncolási egyezmények aláírása harmadik országokkal és az 1951-es genfi egyezményekkel kapcsolatos területi korlátozások megszüntetése.

Az Európai Unió feltételei közül csak a 2013-ban elfogadott, külföldiekről és a nemzetközi védelemről szóló törvény (6458. sz. törvény) 2014. áprilisi hatályba lépését követően teljesült néhány (Marján–Szuhai 2014) – minden valószínűség szerint azonban nem az EU nyomására, hiszen a törvény elfogadásakor a szíriai menekültek létszáma már meghaladta a 400 ezret. A törvény nem érinti a korábban kialakult területi megkülönböztetést, azonban jelentős újításokat tartalmazott, mivel Törökország eddig nem rendelkezett átfogó idegenrendészeti és menedékjogi törvénnyel. Az új törvény segítségével áttekinthetőbb, hatékonyabb rendszer bevezetésére került sor. A vízumok kiadása és visszavonása kapcsán is rendszerezettebb, szabályosabb kereteket biztosított a munkavállalási és a tartózkodási engedélyekre

³ Az 1979-es iráni forradalom idején Törökországban ideiglenes menedéket kereső irániak száma félmillió és másfélmillió közé tehető. 1988-ban mintegy 50.000 iraki kurd érkezett az országba. Az Öbölháború során pedig közel 800.000 kurd jelent meg a török határon, azonban többségük az észak-iraki biztonsági zóna létrehozása után visszament Irakba vagy biztonságos harmadik országba távozott. Az 1990-es évek óta kisebb létszámú csoportok érkeztek a Kongói Demokratikus Köztársaságból, Szudánból, Szomáliából valamint Afganisztánból is.

⁴ A legtöbb menedékkérő az ENSZ-szervezet döntése alapján Ausztráliába, Dániába, Finnországba, Norvégiába valamint az Amerikai Egyesült Államokba került.

vonatkozóan is, amelyek a szabályos migráció fontos tényezői, továbbá a törvénynek köszönhetően a vízumszabályok összhangba kerültek az EU vízumkódexének rendelkezéseivel és a schengeni vívmányokkal is. A törvény értelmében munkavállalási engedély helyettesíti a tartózkodási engedélyt, valamint bevezette a humanitárius tartózkodási engedélyt, melyet azok kaphatnak, akik egészségügyi, életkori vagy más méltányolható ok miatt nem tudnak kiutaztatni az országból. Ugyancsak az EU vívmányaival összhangban a diákok jogosultakká váltak munkát vállalni Törökországban. (Szuhai 2013) A törvény első alkalommal fogalmazta meg a hontalanok jogait, ezen a téren is forradalmi jelentőségű. (Kitekintő 2015)

A jogszabály elfogadásának hónapjában az Európai Parlament közzétette állásfoglalását a Törökország által elért eredményekről szóló 2012. évi jelentésről.⁵ Az állásfoglalás hangsúlyozta, hogy támogatja Törökország elkötelezettségét a szíriai demokratikus erők mellett, valamint üdvözölte a jelentős számú szíriai menekültnek nyújtott humanitárius segélyeket. Az állásfoglalásban az Európai Parlament kérte a Bizottságot, a tagállamokat és a nemzetközi közösséget, hogy támogassák Törökországot abban, hogy felül tudjon emelkedni a szíriai válság növekvő humanitárius kihívásain. Az állásfoglalás kitért az EU és Törökország megegyezésének szükségességére a lakóhelyüket elhagyni kényszerült és jelenleg Törökország területén tartózkodó, vagy határán várakozó szíriaiaknak való humanitárius segítségnyújtás módjával és feltételeivel kapcsolatosan.

A törökországi jogalkotási folyamat 2014 októberében az átmeneti védelemről szóló irányelv (*Geçici Koruma Yönetmeliği*) létrehozásával és elfogadásával teremtette meg a teljes összhangot. A jogszabály ideiglenes védelmet garantál az összes Törökországban tartózkodó szíriai menekültnek. Az irányelv alapján a kormány garantálta a menekülteknek, hogy Törökországban maradjanak (25. cikkely); ezen felül ingyenes egészségügyi ellátást is biztosított számukra (27. cikkely). A kedvezményezettek jogosulttá váltak ingyenes tolmácsszolgáltatás igénybevételére is (30. cikkely). Az irányelv tiltja azoknak a megbüntetését, akik illegális úton érkeztek vagy tartózkodnak Törökországban (5. cikkely); és ezen személyekre nézve tartalmazza a visszaküldés tilalmát is (*non-refoulement*), amelynek értelmében csak kivételes esetekben toloncolhatók ki (6. cikkely). (Pénzváltó 2015)

A szíriai menekültek helyzete és megítélése Délkelet-Anatóliában

A polgárháború kezdete óta Szíriából érkező menekültek általános helyzetére igaz, hogy nagyon kedvezőtlen anyagi és szociális körülmények között élnek.

⁵ A 2012/2870(RSP) számú állásfoglalás támogatta és javasolta a Törökország legkevesbé fejlett régióiban – ideértve az ország dél-keleti régióját is – a befektetések növelésére és a gazdasági fejlődés előmozdítására irányuló törekvéseket, valamint a Délkelet-Anatólia Projekt folytatását. Az állásfoglalás tudomásul veszi az Államtanács (Danıştay) ítéletét, amelyben környezetvédelmi hatástanulmányokra és az alkalmazandó jogra hivatkozva visszavonta az İlsui duzzasztógát építési engedélyét. Mindemellett felszólította Törökország kormányát arra, hogy egy ökológiai és társadalmi szempontból fenntartható projekteknek adjon elsőbbséget és őrizze meg az archeológiai és környezeti örökséget is egyaránt. (Európai Parlament 2013)

Ennek oka, hogy státuszuk elbírálása a korábbi gyakorlat alapján évekig elhúzódott, többségük pedig nem volt jogosult munkavállalásra, továbbá nem vehették igénybe az oktatási és szociális szolgáltatásokat sem. Ennek következtében a munkaképes többség elsősorban a nagyvárosokban keresi a megélhetés lehetőségét, hiszen nagyobb valószínűséggel találnak munkahelyet azokon a településeken, ahol a hatóságok előtt is több eséllyel maradnak rejtve.

A rossz helyzet következtében csak a menekültek 14%-a él a határ menti táborokban. Ezzel szemben néhány Délkelet-Anatóliai tartományban és városban az újonnan érkezők mára a legnagyobb közösséget adják.⁶ A Hacettepe Egyetem migrációs és politikai kutatások központjának (*Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*) 2014. novemberi kutatása szerint a menekültek körében a 18 év alattiak aránya 54,2% (míg az iskoláskorúak aránya 34,2%, a 4 év alattiak aránya pedig 20%). Az írni és olvasni nem tudók aránya 10% volt. (Erdoğan 2014) A kutatás eredményei rámutatnak arra is, hogy a rövid idő leforgása alatt a térségben megjelent tömegek megterheltek a helyi infrastruktúrát és integrációjuk társadalmi ellentéteket okozott. Az ott élők többsége a fekete-munkások és hajléktalanok számának emelkedésével attól tart, hogy az újonnan érkezők elveszik előlük a (főként kis fizetéssel járó) munkahelyeket és iskolai helyeket. (Yurtsever és Batman 2015) A lakosság körében erősödtek a negatív sztereotípiák is. Az emberek hajlamosak a menekültekre idegenekként, egyszerűen bűnözőkként vagy koldusokként tekinteni. (Pénzváltó 2015) Az érezhető etnikai feszültségek következtében a média sok esetben fizikai erőszakról is beszámolt. Az idegenellenességet csak erősíti az a tény, hogy az egy tömbben élő arab és kurd menekültek sok esetben nem beszélnek a török nyelvet.

Összegzés

A rövid idő alatt nagy számban érkező menekültek országos és regionális szinten is számos változást indukáltak. Az átmeneti védelem kapcsán fogantatott intézkedéseknek köszönhetően a tömegesen érkező menekültek bevándorlókká, letelepedetté válhatnak idővel, ha nincs hová visszatérniük. Erdoğan elnök szerint ez a menekültek 75-80%-ára vonatkozik. Az állampolgárság ügye azonban kényes politikai kérdés és csak utolsó opcióként jöhet szóba. Erdoğannak ugyanakkor a közvélemény mellett az EU nyomásával is számolnia kell.

2015. november 29-én fogadták el Brüsszelben azt a közös akciótervet, amely a remények szerint kulcs lehet a menekültválság megoldásához, és felgyorsíthatja Törökország uniós csatlakozását is. Az akcióterv keretében Törökország erőfeszítéseket tesz az Európába irányuló migráció megfékezése érdekében, az EU pedig két év alatt 3 milliárd euróval támogatja a Törökországban tartózkodó

⁶ A 128 ezer körüli lélekszámú Kilis tartományban mintegy 86 ezer szíriai él; Osmaniye város 200 ezer lakosa mellé 25 ezer szíriai menekült települt le. A legnépesebb szíriaiak lakta települések: Urfa (467.000), Isztambul (330.000), Gaziantep (253.000), Şırnak (190.000) és Hatay (204.000). Zárójelben a menekültek száma szerepel. (Gürçanlı 2015)

szíriai menekültek ellátását. Mindemellett újranyitják a csatlakozási tárgyalásokat és 2016 júniusában hatályba lép a visszafogadási egyezmény, amelynek értelmében visszaküldhető Törökországba az a menedékkérő, aki az EU területén nem kapott menekültstátust. Törökország vállalta, hogy a határain keresztül illegális úton nem enged migránsokat az unió területére, és visszafogadja az onnan visszaküldötteket. Az elfogadott akcióterv része a vízumliberalizáció is, amely 2016 októberétől könnyítheti meg a török állampolgárok unióba való belépését.

Az akciótervben foglaltak megvalósulásával és a jogharmonizáció előrehaladtával azonban felmerül a kérdés, hogy Törökország egy esetleges tömeges honosítással milyen zsarolási potenciálra tehet szert Európai Unióval szemben hosszútávon.

Irodalom

1. Erdoğan, M. 2014: Türkiye'deki Suriyeliler: toplumsal kabul ve uyum araştırması. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. Ankara. pp.14–48.
2. Európai Parlament 2013. április 18-i állásfoglalása a Törökország által elért eredményekről szóló 2012. évi jelentésről (2012/2870(RSP)) <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0184&language=HU>>
3. Fundman, 2012: Törökország és Szíria – bonyolult szomszédság I. Fundman Blog. <http://fundman.blog.hu/2012/11/13/torokorszag_es_sziria_bonyolult_szomszedsag_i>
4. GAP Action Plan. 2014: An overview of the South-Eastern Anatolia Project. Republic of Turkey Ministry of Development, South-Eastern Anatolia Project, Regional Development Administration. Ankara. pp.7–12.
5. Geçici Koruma Yönetmeliği (Átmeneti védelemről szóló irányelv), 2014: 6883. sz. irányelv. Resmi Gazete, 29153. szám. 2014. október 22.
6. Gotev, G. 2015: Turkish PM: If Europe persists in its 'Holy Roman attitude', it is over. EurActiv <<http://www.euractiv.com/sections/global-europe/turkish-pm-if-europe-persists-its-holy-roman-attitude-it-has-ended-311321>>
7. Güranlı, Z. 2015: İşte 3 yıl sonunda Türkiye'deki Suriyeliler'in durumu. Hürriyet, 2015. május 25. <<http://www.hurriyet.com.tr/iste-3-yil-sonunda-turkiyedeki-suriyelilerin-durumu-29098215>>
8. Hecker, P. 2006: Turkey. Focus Migration. No. 5 (2006. április) Hamburg. Hamburg Institute of International Economics, p.6.
9. Kitekintő, 2015: EU-török csúcs: megállapodás született a migrációs hullám megfékezéséről. Kitekintő, 2015. november 30. <http://kitekinto.hu/europa/2015/11/30/eu-torok_csucs_megallapodas_szuletett_a_migracios_hullam_megfekezese>
10. Marján A. – Szuha I. 2014: Törökország EU-tagságának vizsgálata a migráció kérdésének szemszögéből. Magyar Külügyi Intézet. MKI Tanulmányok 14.

11. Pénzváltó N. 2015: Szíriai menekültek Törökországban – „váratlan vendégek”, várható kilátások. *Nemzet és Biztonság* 2015/2. szám, pp.43–58.
12. Smith, G. 2013: WTI Crude Declines as U.S. Weighs Intervention in Syria. *Bloomberg Business*. 2013. szeptember 4. <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-09-04/wti-fluctuates-as-obama-wins-support-for-syrian-military-strike>>
13. Szuhai I. 2013: Az első török lépések a korszerű migrációs igazgatás kialakításában. In: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, XIV. kötet, pp. 309–315.
14. TÜİK 2014: *Türkiye İstatistik Yıllığı* (Turkey's Statistical Yearbook), 2013. Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute)
15. *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (Külföldiekről és a nemzetközi védelemről szóló törvény), 2013: 6458. sz. törvény. *Resmi Gazete*, 28615. szám. 2013. április 11.
16. Yurtsever, A. – Batman, E. 2015: személyes kommunikáció, interjú az Institute for Cultural Relations Policy kutatóival. 2015. november 30.

A VÁROSI LAKOSSÁG SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA KÁRPÁTALJÁN AZ EZREDFORDULÓT KÖVETŐEN (2001–2015)

MOLNÁR D. ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
molnardistvan@gmail.com

Резюме

ЗМІНА ЧИСЕЛЬНОСТІ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У НОВОМУ
Тисячолітті (2001-2015)

Молнар Д. С. С.

Після останнього перепису населення в Україні пройшло 15 років. Після 2001 року скорочення чисельності населення Закарпаття продовжувалось аж до 2008 року, але завдяки демографічній політиці, законам прийнятим у 2004 році, це скорочення зупинилося, а з 2008 року населення краю почало рости. На Закарпатті відмінно від більшості областей країни у містах проживає лише 37,1% населення. Але в останні роки, завдяки кризі в країні, міграційні процеси посилюються як в селах, так і в містах нашої області.

Ключові слова: Міське населення, демографія, міграція, зміна чисельності, Закарпаття

Kárpátalján 2015 januárjában 11 város volt található (1. ábra). 2001-ben a megye városaiban élők száma 337 050 fő volt. Ekkor még csak tíz város volt Kárpátalján, ugyanis Perecseny csak 2004-ben kapta meg a város státust. Így Perecsennyel együtt a városokban a jelen lévő lakosság száma 348 927 fő volt. Ukrajnában a városi népességhez sorolják a városi típusú települések lakosait is, ezekből 19 van Kárpátalján, 2001-ben 117 077-en éltek ezeken a településeken. Ezek alapján, a két településtípuson (összesen 30 településen), 2001-ben 466 004 fő volt a lakosság száma.

Az összes város közigazgatási funkciót tölt be, és mindegyik járásközpont is, Csap kivételével. Öt város megyei alárendeltségű, ami azt jelenti, hogy nem a járási tanácsokhoz tartoznak, hanem közvetlenül a Megyei Tanács hatásköre alatt állnak, ezek: Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap.

Mindazonáltal a népességszámukat, funkciójukat és hierarchia szintjüket tekintve a városok is különböző kategóriákba tartozhatnak. A városok népességszám szerinti rangsorában Kárpátalján 3 típusú várost különböztetünk meg (Tóth–Vuics 1998):

A legtöbb kárpátaljai város kisvárosnak számít, ugyanis ide azokat a városokat soroljuk, melyek lakosságszáma nem éri el a 20 ezer főt, ilyenből Kárpátalján 6 van (I. táblázat): Szolyva, Rahó, Técső, Ilosva, Csap és 2004-től Perecseny.

A közepes méretű városok lakosságszáma 20 ezertől 100 ezer föig terjed. Ilyen város Kárpátalján 4 van, mégpedig Munkács, Huszt, Beregszász és Nagyszőlős.

Jellemző, hogy a közepes városok inkább Kárpátalja alföldi részén alakultak ki, mivel itt nagyobb a népességtömörülés. Elősegítette e városok történelmi fejlődését az is, hogy ezek a városok a vásárvonalon helyezkedtek el.

1. ábra

Kárpátalja városai és városi típusú települései

Forrás: Saját szerkesztés

Nagyváros Kárpátalján csak egy van, ugyanis nagyvárosnak azt a várost tekinthetjük, melynek lakosságszáma meghaladja a 100 ezer főt, és ennek a kritériumnak a megyében csak Ungvár, a területi központ felel meg. Ungvár szintén a vásárvonalon helyezkedik el, ami nagy szerepet játszott a fejlődésében. Jelentős fejlődésnek indult a város 1927 után, miután területi székvárossá nyilvánították.

A városi típusú települések egyfajta átmenetet képviselnek a falu és a város között. Az ebbe a kategóriába tartozó helységek bizonyos szempontból a falvakhoz, más szempontból a városokhoz állnak közelebb.

Az Ukrán SzSzK legfelsőbb tanácsának 1981. március 12-i rendelete értelmében a városi típusú települések kategóriájába azon települések tartoznak, melyeken ipari létesítmények, építkezések, vasúti csomópontok, hidrotechnikai létesítmények, mezőgazdasági termékek előállításával és feldolgozásával foglalkozó létesítmények találhatóak. Továbbá, azon települések, melyekben szakközépiskolák vagy felsőoktatási intézmények, tudományos kutatóintézetek, szanatóriumok találhatóak és a népesség száma meghaladja a 2 ezer főt, illetve a lakosság legalább kétharmada az iparban vagy a szolgáltatói szférában van foglalkoztatva.

Különösen indokolt esetben a 2 ezer főnél kisebb népességszámú, de 500 főnél népesebb települések is ide sorolhatóak, amennyiben a közeljövőben a település iparának gyors fejlődése és a népesség számának növekedése prognosztizálható. Így lehet az, hogy Bátyú méretét tekintve inkább falu (3 ezer lakosa van), ám a foglalkozási szerkezete városias (a munkavállalók többsége a vasút alkalmazottja), ezért a városi típusú települések kategóriájába tartozik. Ezen települések népességét a városi lakossághoz sorolják.

I. táblázat

**Kárpátalja városainak lakosságszáma 2001 és 2015-ben
(jelenlévő lakosság)**

Város neve	népességszám 2001-ben, fő	népességszám 2015-ben, fő	népességszám változása (2001-2015), fő
Ungvár	117 317	115 520	-1 797
Munkács	82 346	85 959	3 613
Huszt	29 080	28 520	-560
Nagyszőlős	25 760	25 570	-190
Beregszász	26 735	24 273	-2 462
Szolyva	17 145	17 055	-90
Rahó	15 241	15 372	131
Ilosva	9515	9249	-266
Técső	9786	9112	-674
Csap	8919	9001	82
Perecseny	7083	6745	-338

Forrás: *Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága 2003, Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala, 2015*

Városi típusú településből Kárpátalján 19 van, ezek: Aknaszlatina, Bátyú, Bustyaháza, Dombó, Gyertyánliget, Királyháza, Királymező, Kölcény, Körösmező, Nagyberezna, Nagybockó, Ökörmező, Szarvasváza, Szentmiklós, Szerednye, Taracköz, Tiszaújlak, Visk, Volóc (1. ábra).

A legtöbb a Técsői (5) és a Rahói járásban (3) található. 2–2 található a Nagyszőlősi, a Volóci és a Munkácsi járásban. A Beregszászi, a Nagybereznai, az Ökörmezői, az Ungvári és a Huszti járásokban 1–1 ilyen település található. Csupán az Ilosvai, a Perecsenyi és a Szolyvai járásban nincs városi típusú település.

A népesség számát tekintve a legnagyobb városi típusú települések Kárpátalján Dombó és Királyháza. Lakosságuk száma a 2015-ben közel 10 ezer fő volt: Dombónak 9849, Királyháznak 9668 (II. táblázat).

II. táblázat

**Kárpátalja városi típusú településeinek népességszáma 2001 és 2015-ben
(jelenlévő lakosság)**

település	népességszám, 2001	népességszám, 2015	népességszám változása, fő	járás
Dombó	9246	9849	603	Técsői járás
Királyháza	8147	9668	1521	Nagyszőlősi járás
Ökörmező	9656	9631	-25	Ökörmezői járás
Nagybocskó	9430	9369	-61	Rahói járás
Aknaszlatina	9276	8861	-415	Técsői járás
Bustyaháza	8554	8640	86	Técsői járás
Körösmező	8006	8568	562	Rahói járás
Visk	8141	8356	215	Huszti járás
Taracköz	7469	7636	167	Técsői járás
Nagyberezna	6804	7394	590	Nagybereznai járás
Szentmiklós	6817	6969	152	Munkácsi járás
Volóc	5186	5159	-27	Volóci járás
Kölcsény	4407	4324	-83	Munkácsi járás
Szerednye	3494	3988	494	Ungvári járás
Gyertyánliget	3391	3465	74	Rahói járás
Tiszaújlak	3419	3327	-92	Nagyszőlősi járás
Bátyú	3029	3073	44	Beregszászi járás
Királymező	1485	1531	46	Técsői járás
Szarvasháza	1120	1091	-29	Volóci járás

Forrás: *Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága 2003, Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala, 2015*

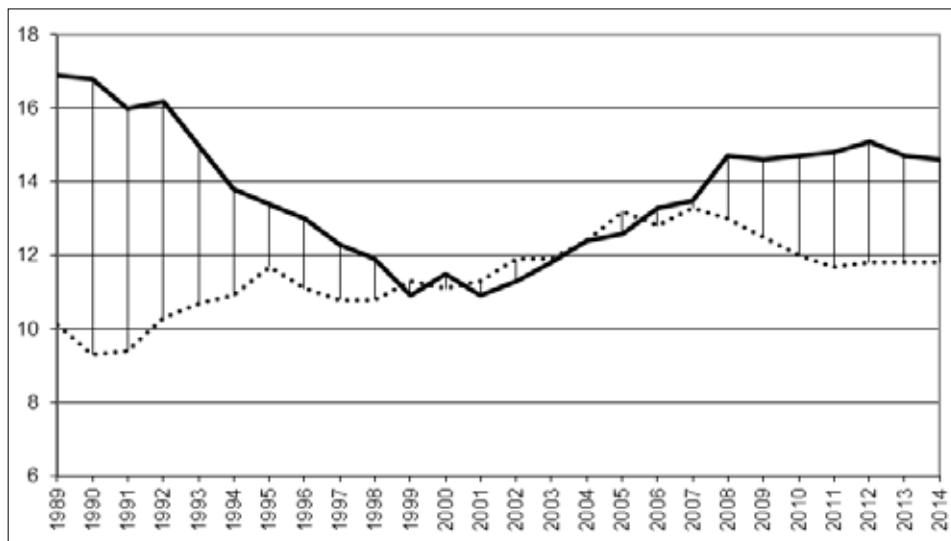
A városokban és városi típusú településeken élő lakossága aránya Kárpátalján 37,1%, ez Ukrajna megyéi között a legalacsonyabb mutató. 2001-hez képest enyhén, 1271 fővel nőtt a városban élők száma. A növekedés azonban nem egyenletesen ment végbe az elmúlt 15 évben, nagyjából megegyezett az összlakosság számának változása tendenciáival. Kárpátalján a lakosság száma 1995-ben érte le a maximumát, amikor is 1 288 100 fő volt a jelenlévő lakosság száma, ezt követően a népesség száma főként a migrációs veszteségnek és az alacsony születésszámnak köszönhetően csökkenni kezdett. A városi lakosság száma már jóval korábban, 1993-ban csökkenni kezdett. 1992-ben a városias típusú településeken még 535 800 főt regisztráltak, ezt követően itt is csökkenni kezdett a lakosok száma. Elsősorban a szakképzett munkaerő, kivándorlásának és az alacsonyabb születésszámnak köszönhetően. Így az 1989-es és a 2001-es időszakban a városi népesség száma több mint 9%-kal csökkent, miközben a falvaké gyarapodást ért el (Molnár–Molnár D. 2005). Ehhez a kontrasztos változáshoz nagyban hozzájárult egy harmadik tényező is, mégpedig az, hogy a két népszámlálás között nyolc

település minősítette vissza magát városi típusú településből faluvá, mivel Ukrajnában falun olcsóbb a villanyáram, így a statisztikában ezen lakosság átkerült a falusi kategóriába. 2001 után ugyan nem minősítettek vissza városi típusú települést, ám migrációs veszteség és a negatív természetes szaporulatnak köszönhetően a városok lakosságának alakulása továbbra is csökkenő tendenciát mutatott.

A népesség számának csökkenése 2008-ig tartott, ezután enyhe növekedés mutatkozott az összlakosság, így a városi lakosság számának alakulásában is. Ettől az évtől kezdtek megmutatkozni a korábbi években bevezetett születésszám serkentő állami programok hatásai, mint pl. az „Ukrajna demográfiai fejlesztésének koncepciója a 2005–2015 években”, vagy „A gyermekes családok állami támogatásáról” c. törvény, melyeket 2004-ben fogadtak el. Ennek értelmében azokat akik gyermeket vállaltak, megilletett a terhességi és szülési támogatás, egyszeri gyerekszületési támogatás, gyerekfelügyeleti támogatás, mely a gyermek 3 éves koráig tart. Ezen felül igénybe lehetett venni a „gondozás, gyámság alatt lévő gyerekek támogatást”; illetve „egyedülálló anyák gyerekeinek járó támogatást” is. A születések száma a 2001-es 11‰-ről 2008-ig emelkedett és 14-15‰ ezreléken stabilizálódott az azt követő években, de még így sem érte el az 1990-es évek eleji 16‰-et. A halálozások számának emelkedése is megállt 2007-ben 13,5‰-nél, sőt ezt követően csökkenni kezdett és a 2012, 2013, 2014 években 12‰ alatt maradt, így a természetes szaporulat az utóbbi években meghaladta a 2,5‰-et (2. ábra).

2. ábra

A születési ráta (folyamatos görbe), a halálozási ráta (pontozott görbe) és a természetes szaporulat (a görbék közötti távolság) alakulása Kárpátalján 1989 és 2014 között, ezrelékben

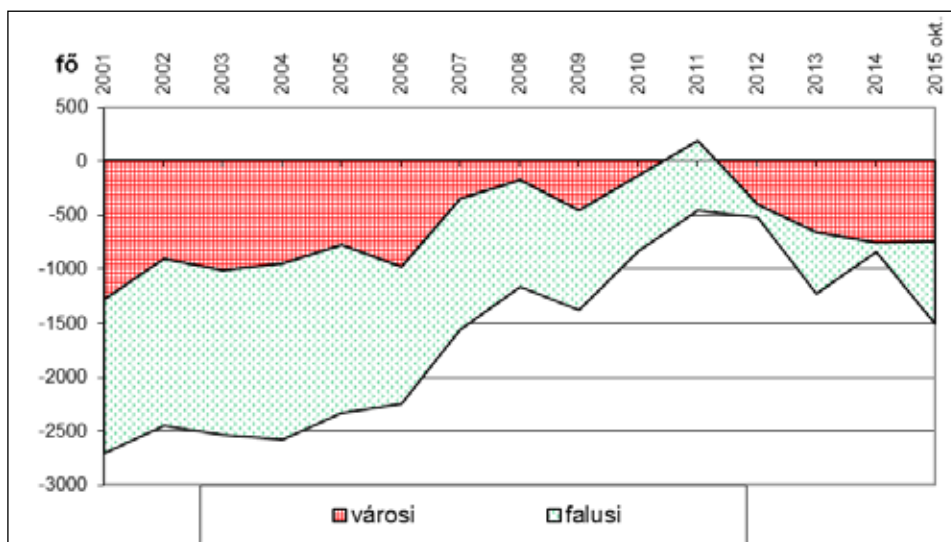

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, www.uz.ukrstat.gov.ua

Szintén nagy hatással van a lakosság számának alakulására a migráció. 2001-ben a megye migrációs vesztesége -2703 fő volt, melynek közel fele 1281 fő a városi lakosságban mutatkozott meg. Ám az ország gazdasági helyzetének stabilizálódásával, a külföldi tőke bevonásával, új munkahelyek megjelenésével és a reálbérek enyhe növekedésével arányosan évről-évre csökkent a Kárpátalja migrációból adódó népességvesztesége is (3. ábra). Így 2006-ban 2252 fő, 2007-ben 1565, 2008-ban csak 1167-tel több ember hagyta el a vidéket, mint ahány betelepült. Sőt a 2011-es évben csupán 463 fő volt a migrációs veszteség, a városi lakosságot illetően, pedig migrációs többletről beszélhetünk, hiszen 185 fővel nőtt ennek köszönhetően a megye városi lakosságának száma. Ezt követően újra növekedett a kivándorlók száma, 2013-ban 1233 fő, 2015 októberéig mért időszakában 1510 fő volt a migrációs veszteség és csupán a hivatalos, regisztrált adatok alapján értendő, ennél jóval nagyobb veszteséget feltételezünk, hiszen sokan tartózkodnak külföldön úgy, hogy nincs bejelentve külföldi munkavállalásuk, tartózkodásuk.

3. ábra

A migrációs veszteség alakulása Kárpátalja városi és falusi népessége körében az 2001–2015 időszakban

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, www.uz.ukrstat.gov.ua

A városok többségében csökkent a lakosság száma, csupán Munkács, Csap és Rahó népessége nőtt a vizsgált időszakban. A legnagyobb lakosságszám növekedés Munkácson következett be, 82 346 főről 85 959 főre nőtt a város népessége, ami 4,3%-os növekedést jelent, szám szerint 3 613 fővel gyarapodott a város (II. táblázat). Kis arányú 1-2%-os csökkenés következett be Szolyva, Nagyszőlös,

Ungvár és Huszt népességszámában. Ennél jóval nagyobb mértékben csökkent Ilosva, Perecseny, Técső és Beregszász lakosságszáma, leginkább Beregszászé, ahol több mint 9%-al regisztráltak kevesebb lakost 2015-ben mint 2001-ben. A magyarság kárpátaljai központjának 26 735 főről 24 273 főre csökkent a lakossága, ami az alacsony népszaporulatnak és a jelentős migrációs veszteségnek köszönhető, így a 2001 és 2015 között 2462 fővel csökkent város népessége.

2001 és 2015 között 12 városi típusú településnek nőtt a lakosságszáma, 7-nek csökkent. Több mint 10%-al nőtt Királyháza és Szerednye lakosságszáma, ami főként a településeken élő jelentős számú cigányság magas népszaporulatának köszönhető. Így Királyháza lakossága 8147 főről 9668-főre gyarapodott, ami 15,7%-os növekedés a 2001-es állapothoz képest, Szerednyén 3494-ről 3988-ra változott a jelen lévő lakosság száma 2015-re. Királyháza lakossága egy közepes méretű falu lakosságának megfelelő 1521 fővel nőtt. Csökkent a hegyvidéki települések lakosságszáma, így Volóc, Nagybocksó, Szarvasháza főként a fiatalok elvándorlásának és az alacsony népszaporulatnak. Tiszaújlakon a migrációs veszteség a legfőbb oka a lakosság csökkenésének. Aknaszlatinán, ahol a legnagyobb népességfogyás detektálható 415 fővel csökkent a lakosság száma, ami közel 5%-os fogyást jelent. Itt a településen bekövetkezett ökológiai katasztrófa, a sóbányák beomlása miatt veszélyessé vált területekről más településekre kitelepített, főként magyar lakosság hiányával és a magyar fiatalok kivándorlásával magyarázható a negatív változás.

Az ország gazdasági helyzetének romlásával, a munkahelyek megszűnésével, a reálbérek csökkenésével a területről jelentősen megnőtt a kivándorlás mértéke. A városokból főként a szakképzett munkaerő, a diplomás fiatalok vándorolnak ki külföldre. Mind a falvakból, úgy a városokból is jelentős számban vándoroltak ki a nyugdíjas korúak Magyarországra, a magasabb nyugdíjak miatt. A cigányságra jellemző a magasabb születésszám, így ahol jelentős számban élnek eme nemzetiség képviselői a népesség száma nem mutat jelentős csökkenést, sőt egyes helyeken növekedés mutatható ki. Ám az ország gazdasági, politikai helyzetének romlásával a migrációból adódó veszteség további népességcsökkenést eredményezhet.

Irodalom

1. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Закарпатське Обласне Управління Статистики), 2001: Закарпаття 2000. Державний Комітет Статистики. Ужгород 2001. 448 p.
2. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2002: Демографічні процеси Закарпаття у цифрах статистики (статистичний бюлетень). Ужгород. 16 p.
3. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2004: Населення Закарпатської області (демографічний щорічник). Ужгород. 101 p.

4. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2007: Адміністративно-територіальний поділ. Ужгород. 71 p.
5. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2008: Основні демографічні показники (статистичний бюлетень). Ужгород. 44 p.
6. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2010: Закарпаття у демографічному вимірі (статистичний збірник). Ужгород. 112 p.
7. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal. Adattár. www.uz.ukrstat.gov.ua
8. Molnár József – Molnár D. István, 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász. 120 p.
9. Tóth J. – Vuics T. (szerk.) 1998: Általános társadalomföldrajz I. Budapest-Pécs: Szerkesztette – Dialóg Campus Kiadó. 1998.
10. Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága (Державний Комітет Статистики України), 2003: Кількість та територіальне розміщення населення України. За даними всеукраїнського перепису населення 2001 року, Київ-2003. 218 p.
11. Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ), 2015: ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАЯВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ на 1 січня 2015 року. Київ-2015. 110 p.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЩАДКІВ ЕТНІЧНО ЗМІШАНИХ (УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ) ЗАКАРПАТСЬКИХ РОДИН ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ ТА АНКЕТНОГО ОПИТУВАННЯ¹

МОЛНАР Й. Й.

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
jozsi@kmf.uz.ua

Absztrakt

AZ ETNIKAILAG VEGYES (UKRÁN–MAGYAR) KÁRPÁTALJAI CSALÁDOK
GYEREKEINEK NEMZETI IDENTITÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁS ÉS EGY
KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

Molnár József

A nemzetiségileg vegyes házasságok egyre elterjedtebbek a világ számos régiójában, és nem kivétel ez alól Kárpátalja sem. A munka az ukrán–magyar vegyes házasságban születettek nemzeti identitását elemzi népszámlálási adatok és egy kérdőíves felmérés alapján. Megállapítja, hogy a nemzetválasztási magatartásuk közel szimmetrikusan alakul. Jelenlétnek bizonyult a kettős identitásúak aránya a vizsgált csoport körében, ami aláhúzza az ilyen opciók lehetővé tételének szükségességét a következő ukrainai népszámlálás alkalmával.

Kulcsszavak: etnikailag heterogám házasságok, kettős nemzeti identitás, bilingvizmus

Постановка проблеми

Етнічно змішані шлюби набувають все більшого поширення в багатьох регіонах світу, в тому числі і на Закарпатті. Їхній високий частці сприяє поліетнічний характер регіону, незначні соціокультурні відстані між основними етнічними групами краю, а також відносно високий ступінь толерантності. Всеукраїнський перепис населення 2001 року виявив в області понад 10 тисяч українсько-угорських змішаних шлюбів (Molnár 2015, 7 с.), і щорічно в середньому 500–600 дітей народжується в гетерогамних сім'ях такого складу. Формування національної свідомості народженої в етнічно змішаних родинх приблизно 20–30 тисячної групи населення має значний вплив на майбутнє 150 тисячної угорської меншини Закарпаття.

В середовищі нащадків етнічно змішаних шлюбів, окрім тих, хто вибирають ідентичність одного з батьків, поширеним є перехідні, двоякі, розпливчасті, а також мінливі в часі та ситуативно форми національної свідомості (Носенко 2015).

Для характеристики етнічного складу населення можуть використовуватися різні критерії: походження, культурні корені, національна та расова належність, колір шкіри, мова, племінні зв'язки, релігія або їхні комбінації.

¹ Анкетне опитування проводилося при підтримці Фонду «Domus Hungarica» АН Угорщини.

В Східно- і Центральноевропейському регіоні основним показником етнічної належності вважається самовизначення людини, на основі цього реєструється під час переписів національний склад населення.

Частково у зв'язку з певною суб'єктивністю етнічної класифікації, а частково внаслідок збільшення кількості змішаних шлюбів, ООН для дослідження етнічного складу населення, поряд із самоідентифікацією, пропонує надання можливості множинного вибору. Але фактичне надання такої можливості залежить від рішення відповідних законодавчих органів і структур, які займаються підготовкою та проведенням перепису населення в певній країні. І в залежності від цього національна чи мовна ідентичність стає або однозначною, або такою, що допускає варіанти множинної самоідентифікації (Gyurgyik та ін. 2010, 69 с.).

Під час радянських та українського переписів населення можна було (та потрібно було) вибрати лише одну національність, але про поширення форм подвійної ідентичності в Україні свідчать дані соціологічних опитувань. Вони – в залежності від методики проведення – оцінювали частку українсько-російських біетнорів в країні на початку третього тисячоліття в межах від 3,1 до 22,5% (Хмелько 2004, 13 с.).

У випадку окремих спільнот існує тісний взаємозв'язок між етнічною та мовною самоідентифікацією, або рідною мовою (Мельник–Черничко 2010, 86 с.). До них належать, наприклад, угорці та більша частина титульних націй країн регіону. Щодо інших народів (наприклад, євреїв чи циган/ромів), кореляція між національністю та рідною мовою більш розмита. Для українців на заході країни характерним є перше, а на сході – в більшій мірі останнє.

Двоякі та перехідні форми мовної самоідентифікації в Україні не лише існують, але досить поширені. Соціологічне дослідження 2006 року, яке охопило всеукраїнську репрезентативну вибірку обсягом 2015 осіб, виявило, що 11,1% респондентів вважає рідною одночасно і українську, і російську мову (Бестерс-Дільгер та ін. 2008, 358 с.).

Мета роботи – розкриття особливостей етнічної ідентичності специфічної групи населення Закарпаття – нащадків українсько-угорських змішаних родин, на основі доступних даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року, доповнених результатами анкетного опитування. Дослідження вписуються в сучасні тенденції вітчизняних та міжнародних напрацювань в області вивчення етнічної самосвідомості та складу населення.

База даних і методи дослідження

Опубліковані раніше дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року не давали можливості для дослідження поширення етнічно

гетерогамних сімей, а також національної самосвідомості їх нащадків. Але, в 2014 році за сприяння Державної служби статистики України на сайті Університету Міннесота (США) стала доступною 10%-ова репрезентативна вибірка даних перепису населення України (Minnesota Population Center 2014). База даних містить анонімні особисті дані в розрізі районів і міст обласного підпорядкування. Вибірка створена із збереженням цілісності сімей, тим самим даючи можливість для дослідження особливостей сімейного складу, в тому числі частки етнічно гетерогамних родин та етнічної ідентифікації їх дітей.

З метою вивчення національно-культурної орієнтації нащадків змішаних українсько-угорських шлюбів також проведено анкетування, в рамках якого досліджувалось ставлення респондентів до української та угорської етнічної приналежності, мови, культури тощо. При складанні питань за основу взята анкета, розроблена Дюрдіком для дослідження процесів асиміляції в середовищі угорців Словаччини (Gyurgyik 2004, 110–147 с.). Її потрібно було пристосувати до закарпатських умов з урахуванням того, що планувалося використати винятково серед осіб, що походять з гетерогамних сімей.

Відповідно до концепції, згідно якої умови опитування мали бути створені так, щоб мінімально впливали на респондента, ідентична анкета була виготовлена на українській та на угорській мовах, а респондентові пропонувалось вибрати, якою мовою бажає відповідати на запитання.

Величина об'єкту дослідження, а також значні відмінності стану окремих підгруп осіб, що народилися в етнічно змішаних сім'ях, зумовили її покриття вибіркою в обсязі не менше 200 чоловік. Достовірні відомості про територіальне поширення потенційних респондентів в межах області при плануванні опитування були відсутні, тому квоти були розподілені між районами та поселеннями на основі даних національної строкатості (яка тісно пов'язана з часткою гетерогамних шлюбів), з наміром охопити як відносно моноетнічні українські та угорські поселення, так і населені пункти змішаного етнічного складу. Анкетуванням було охоплено загалом 37 населених пунктів, найбільше респондентів (33) опитано в Ужгороді, в деяких ж селах лише по одній особі.

В межах поселень, чи їх груп для інтерв'юерів були визначені квоти стосовно статі, віку, а також мови освіти респондентів. Враховуючи, що нащадки українсько-угорських родин становлять всього лише біля 2% населення Закарпаття, формування вибірки за квотами в межах населених пунктів здійснювалося з використанням соціальних мереж інтерв'юера і частково методом «снігової кулі». Нерепрезентативність вибірки, звичайно, знижує достовірність результатів, але разом з тим сподіваємось, що

піонерний характер такого дослідження на Закарпатті все ж сприятиме прогресу наукового пізнання.

47,0% вибірки становили чоловіки та 53,0% – жінки, що є близьким до статевого складу дорослого населення області. Дослідження поширилося на осіб віком понад 15 років, серед яких 49,5% складала молодь (від 15 до 30 років), 38,5% – когорта середнього віку (від 30 до 50 років), 12,0% – старше покоління (понад 50 років). Підвищена частка молодшого покоління пов'язана з імовірно підвищеною часткою осіб з етнічно змішаним походженням серед них. 45,5% опитаних навчалися в загальноосвітній школі українською мовою, 41,5% – угорською, 6,5% – і українською і угорською, 4,0% – російською. Відповідно до вибору респондента, 57,0% анкет заповнені угорською, 43,0% – українською мовою.

Анкетне опитування проведено в листопаді–грудні 2014 року.

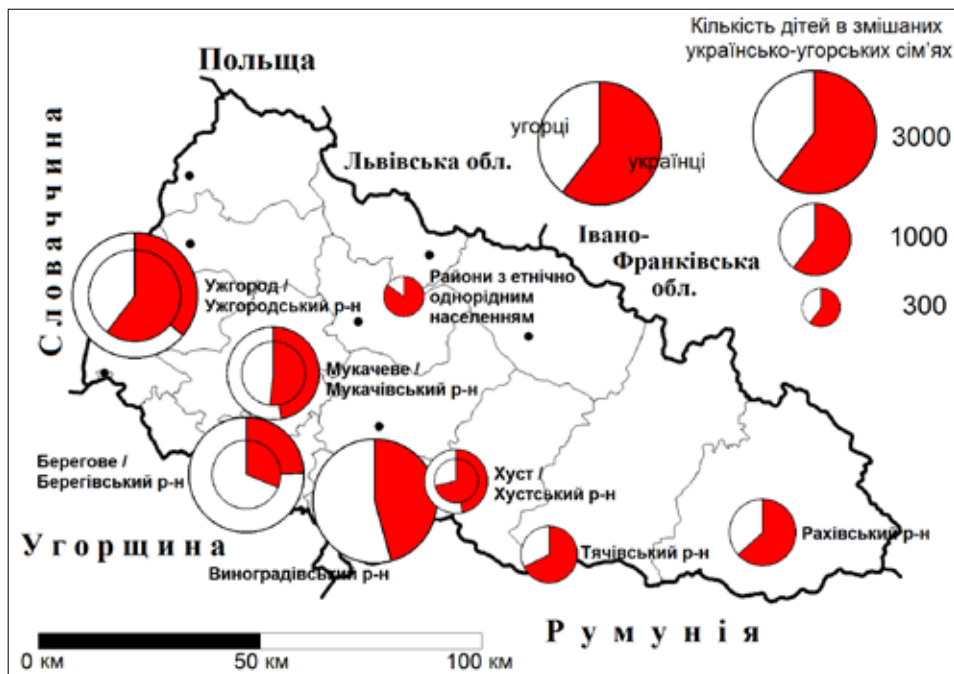
Результати

Під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Закарпатській області 52,8% дітей змішаних українсько-угорських шлюбів, що проживали разом із батьками, були зареєстровані як угорці, 47,2% – як українці, тобто процес етнічного успадкування в українсько-угорському відношенні можемо вважати приблизно симетричним. Значних відмінностей в статевому відношенні не виявлено: серед чоловіків (хлопчиків) угорцями реєстровано 51,8%, серед жінок (дівчат) – 54,0%.

Більш строкатим виявився географічний розподіл досліджуваної групи: їх етнічна ідентифікація змінювалася в тісній залежності від національного складу місця проживання (рис. 1). В національно однорідних районах з українським населенням 85% дітей етнічно змішаних родин зареєстровані українцями. Значне переважання українців було характерним і для міст Ужгорода та Хуста, разом з Тячівським та Рахівським районами, де угорське населення складає невеликі частки серед мешканців поселень. В Мукачівському, Виноградівському і Хустському районах гетерогамні сім'ї мешкали переважно в населених пунктах з різноманітним або зрівноваженим етнічним складом, що відбито в збалансованості частки їх дітей української та угорської етнічної спрямованості. В Ужгородському та Берегівському районах, а також в місті Берегове в середовищі досліджуваної групи переважала угорська національна самоідентифікація.

Рисунок 1

Розподіл дітей етнічно змішаних українсько-угорських сімей, що проживають разом з батьками, за національністю в адміністративних одиницях Закарпаття за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Розмір кругів пропорційний кількості осіб, частка українців показана зафарбованим, частка угорців – білим сектором. Концентричні круги відображають показники міст обласного підпорядкування (внутрішній) та відповідного району (зовнішній)

Джерело: Minnesota Population Center 2014

А тепер проаналізуємо відповідні результати анкетного опитування.

Основним критерієм національної належності при анкетуванні, як і при переписі населення, вважалося самовизначення. Але, на відміну від перепису 2001 року, який допускав лише моноетнічну самоідентифікацію, в анкеті на питання «Ким за національністю Ви вважаєте себе?» серед інших був запропонований також варіант відповіді «і угорець(-ка), і українець(-ка)». Обґрунтованість цього підтверджено тим, що 40,5% респондентів обрало саме названу опцію, як найбільш придатну для характеристики власної ідентичності. Дещо менша частка (37,5%) визначилися угорцями, а 21,0% – українцями.

З огляду на нерепрезентативність вибірки, отриманий розподіл не може бути поширений на всю сукупність народжених в етнічно гетерогамних сім'ях закарпатців. Але повчальним може бути аналіз зв'язків національної

самоідентифікації досліджуваної групи з деякими іншими їх особливостями. Почнемо із статевого складу.

Серед опитаних чоловіків – як і при аналізі результатів перепису населення – дещо вищою виявилась частка тих, хто вважали себе українцями, а також осіб з двоякою етнічною ідентичністю (табл. 1). Одночасно серед жінок значно вищим був відсоток з угорською самосвідомістю: 40,7, проти 33,7% серед чоловіків.

Значні відмінності національної свідомості респондентів розкриті в залежності від національного складу їх місць проживання: зазвичай співвідношення зсунуті в бік локальної більшості (табл. 1). Цікаво, що частка опитаних з подвійною ідентичністю була найвищою (55,9%) в поселеннях з угорською більшістю (де частка угорців в 2001 році перевищувала 80%).

Таблиця 1

Розподіл відповідей опитаних стосовно національності (Н) та рідної мови (РМ) за статтю та національним складом місця проживання

Національність (Н)/ рідна мова (РМ) Групи респондентів	Українці/ ук-раїнська, %		Угорці/ угорська, %		Обидві, %		Інші, %	
	Н	РМ	Н	РМ	Н	РМ	Н	РМ
Чоловіки	22,8	38,0	33,7	31,5	42,4	27,2	1,1	3,3
Жінки	19,4	21,3	40,7	37,0	38,9	38,0	0,9	3,7
Поселення з українською більшістю	28,4	41,1	33,7	29,5	35,8	23,2	2,1	6,2
Поселення із змішаним національним складом	18,3	25,4	42,3	39,4	39,4	33,8	0,0	1,4
Поселення з угорською більшістю	5,9	2,9	38,2	38,2	55,9	58,8	0,0	0,0
Загалом	21,0	29,0	37,5	34,5	40,5	33,0	1,0	3,5

Аналізуючи географію розподілу результатів анкетного опитування, відмінності національної ідентичності між адміністративними одиницями простежуються менше, ніж за даними перепису населення. Але слід зазначити, що подвійна етнічна ідентичність виявилась менш характерною серед міщан, і більш поширеною в районах, де переважає сільське населення, особливо в Березівському та Виноградівському районах (рис. 2).

Рисунок 2

Розподіл респондентів анкетного опитування за національністю в адміністративних одиницях Закарпаття. Розмір кругів пропорційний кількості опитаних, частка українців показана зафарбованим, угорців – білим, респондентів з подвійною ідентичністю – заштрихованим сектором. Концентричні круги відображають показники міст обласного підпорядкування (внутрішній) та відповідного району (зовнішній)

Розподіл опитаних за рідною мовою, порівняно з національним складом, має суттєві відмінності: частка осіб, які рідною мовою зазначили українську, виявилась значно вищою, ніж тих, хто за національністю ідентифікувалися, як українці (29,0% проти 21,0), в той же час стосовно угорців спостерігається зворотна тенденція (табл. 1). Кількість ж опитаних, які визначилися як білінгви, не досягає кількості тих, які ідентифікують себе як біетнорів. Напрошується висновок, що національна ідентичність нащадків змішаних українсько-угорських сімей відносно сильніше проявився в угорському напрямі, а мовна ідентичність – в українському.

Статевий склад респондентів вплинув вагомніше на вибір рідної мови порівняно з етнічною ідентифікацією. Більшість чоловіків (38,0%) рідною назвали українську мову, в той же час відповідна частка жінок склала лише 21,3% (табл. 1). 37,0% опитаних жінок тоді ж рідною вважала угорську мову, а серед чоловіків цей показник досягав лише 31,5%. Значно вищим

виявилась і частка білінгвів серед жінок, що цілком узгоджується з їх загальноновизнаними кращими мовними здібностями.

Національний склад місця проживання (що у випадку Закарпаття значно не відрізняється від складу населення за рідною мовою) мав ще більш визначальний вплив на рідну мову респондентів порівняно з етнічною самоідентифікацією. Так, в українських поселеннях українську мову назвали рідною 41,1% опитаних, в населених пунктах із змішаним етнічним складом – 25,4%, в угорських селах – лише 2,9% (табл. 1). Частка респондентів з угорською рідною мовою в майже однонаціональних українських населених пунктах склала 29,5%, для двох інших категорій цей показник виявився приблизно на 10% вищим. Двомовними себе визначили більше половини (58,8%) опитаних в угорських селах, і лише третина-четвертина респондентів, які проживають в двох інших категоріях поселень.

Підсумовуючи, слід зазначити, що процес успадкування етнічної приналежності серед нащадків етнічно змішаних українсько-угорських сімей Закарпаття виявився приблизно симетричним, а отже відчутні асиміляційні втрати для угорської національної меншини загалом він не спричиняє, за винятком місць з діаспорним характером розселення. Результати проведеного анкетного опитування підтвердили наявність та поширеність біетнічної ідентичності серед вихідців з етнічно гетерогамних сімей в області, тим самим вказуючи на доцільність надання можливості подвійної (множинної) самоідентифікації при проведенні чергового перепису населення в Україні.

Література

1. Бестерс-Дільгер Ю. (ред.) 2008: Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 363 с.
2. Мельник С. – Черничко С. 2010. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Ужгород, ПоліПрінт. 164 с.
3. Носенко Е. 2015 (рік доступу): Этническая идентичность в смешанных браках. http://world.lib.ru/k/kim_german_nikolaewich/5030-2.shtml
4. Хмелько В. Є. 2004: Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. In: Наукові записки. Том 32, Соціологічні науки / Національний університет „Києво-Могилянська академія”. Київ, Видавничий дім „КМ Академія”. С. 3–15.
5. Gyurgyík L. 2004: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 152 с.
6. Gyurgyík L., Horváth I., Kiss T. 2010: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Határon túli magyarság a XXI. században (szerk.: Bitskey Botond). Budapest, KEH. С. 69–123.

7. Minnesota Population Center 2014. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis: University of Minnesota. international.ipums.org
8. Molnár J. 2015: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. In: Limes – 2015. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. C. 51–62.

ОСОБЛИВОСТІ ОДНО- ТА ДВОЦЕНТРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИРКУ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ТА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

НЕМЕЦЬ Л.М. – СЕГІДА К.Ю. – ГУСЄВА Н.В. – БАРИЛО І.М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kateryna_segida@bk.ru

Abstract

FEATURES OF MONO AND DOUBLECENTRIC MODELS OF SPATIAL
TERRITORIAL DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF THE KHARKIV AND
POLTAVA REGIONS)

Niemets, Lyudmyla – Sehida, Kateryna – Guseva, Natalia – Barylo, Iryna

This article is devoted to defining features of mono and polycentric model of spatial development. Determined that in the Kharkiv region characterized by sharp monocentric and Poltava region by doublecentric. Features of population resettlement of these regions are considered. Degree of region contrast is defined by the “rank size” rule, key characteristics and territorial features of development of the studied areas are provided. Advantages and shortcomings of various models of spatial development of territories are defined.

Keywords: population, spatial distribution, spatial development, settlement, urban settlement system, Ukrainian regions

Соціально-економічний розвиток регіонів та країн світу характеризується загостренням нерівності та зростанням ролі міст у національній та світовій економіці. Надмірна концентрація населення та економічної діяльності в одному центрі спричиняє негативні наслідки економічного, соціального та екологічного характеру. Відповідно, виникає необхідність у забезпеченні умов для поліцентричного територіального розвитку, тобто для формування багатьох центрів економічної активності (Голвазін 2015). Такими центрами зростання мають стати міста, яким належить ключова роль у процесах зміни стилю життя населення, моделей виробництва та споживання, просторової структури розселення та розміщення виробництва (Міста 2009). Цілісна теорія міст як полюсів зростання сформувалася наприкінці 70-х рр. XX ст. та була найповніше представлена у фундаментальних працях таких вчених, як Ж. Р. Будвіль, П. Клаваль, Г. В. Ричардсон, І. Тьорнквіст, які довели, що чим більше буде у країні (або регіоні) полюсів розвитку, тим меншими будуть у ній територіально-галузеві диспропорції (Савчук 2013). Розуміючи відповідність економічного розвитку та чисельності населення міста, Дж.Зіпф запропонував розподіл міст за правилом «ранг-розмір» (Сегіда 2015), який є досить зручним інструментом для аналізу особливостей просторового розвитку країн та регіонів.

Попередні дослідження міського розселення областей України (Сегіда 2015) щодо їх відповідності правилу «ранг – розмір» підтвердили, що проблеми

поліцентричного розвитку напрочуд актуальні для сучасної України, обласні системи розселення якої пройшли тривалий період становлення й розвитку під впливом ряду чинників та значно відрізняються одна від одної. Більшість областей України мають моноцентричну модель просторового розвитку, в тому числі і Харківська область. Полтавська область має двоцентричну модель розвитку, що є наслідком історії та особливостей розвитку економіки, природо-ресурсного потенціалу тощо. В даній статті за мету поставлено визначення особливостей розселення населення Харківської та Полтавської областей України як регіонів з різними моделями просторового розвитку.

Адміністративно-територіальний устрій Харківської області представлений обласним центром – м. Харків, 27 районів (сільських районів), 17 міст, з яких 7 обласного значення підпорядкування (Ізюм, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Первомайський, Харків, Чугуїв) та 10 районного значення, 61 селищ міського типу, 1542 села, 138 селищ, 60 селищних рад, 381 сільська рада (Статистика). Рівень урбанізації в області становить 80,2%. Система міського розселення регіону представлена містом-полуторамільйонником Харковом, двома середніми містами (Лозова та Ізюм із півсот тисячною людністю кожен) та 14 малими містами, три із яких вже мають чисельність населення меншу за 10 тис. (Південне, Валки, Барвінкове) та вибувають з категорії міст, проте ще мають адміністративний статус міста. Тож, в Харківській області є одне велике місто, в якому сконцентрована основна частина міського населення та більше половини всього населення області (53,3%). Так м. Харків «перетягує» на себе основні функції. Друге за величиною місто області у 25 разів менше першого (1 478,7 тис. осіб у м. Харкові та 58,6 тис. осіб у м. Лозова). Густота населення в містах області має коливання майже в 10 разів та досягає максимального значення 4151 осіб/км² в обласному центрі. Щільність населення складає 86,9 осіб/км², що є вищим за середній показник по Україні. Якщо не враховувати населення міст, то середній показник області становить 32,7 осіб/км², що є нижчим від аналогічного показника по Україні. Густота населення області збільшується в напрямку просування до центру області та обласного центру. Також і густота населення і міське населення переважає в районах, де є найбільші міста регіону. Периферійні райони мають найменший показник щільності населення, що є причиною значної віддаленості від центру області м. Харкова. Можна зробити висновок, що периферійні райони області мають найнижчі показники щільності населення, а у напрямку до обласного центру щільність населення зростає (Немець 2015).

На основі аналізу графіків (рис. 1, 2), побудованих за правилом Зіпфа, можна судити про розподіл міст і рівень сформованості системи міського розселення, в якій співіснують великі, середні та малі міста. Спочатку розглянемо міста Харківської області за допомогою даного методу. Аналіз чисельності населення окремих міст області свідчить про надмірну концентрацію населення у м. Харкові. Лінійна шкала на осі ординат для дослідження міст регіону не відображає

числових розбіжностей, тому її замінюємо логарифмічною (рис. 2), саме цей прийом дає можливість представити залежність між чисельністю населення міста та його рангом у лінійному вигляді. Теоретична чисельність населення головного міста системи розселення являє собою 10 у ступеню, який дорівнює числовому значенню точки перетину графіку із віссю ординат. Відповідно, для Харківської області це 2,573. Враховуючи зміст рівняння Зіпфа-Медведкова, коефіцієнт першості (відношення теоретичної та фактичної чисельності населення першого за рангом міста) системи міського розселення Харківської області становить 0,25. Ступінь контрастності для Харківської області становить -1,3284.

Рисунок 1

Залежність чисельності населення та рангами міст Харківської області

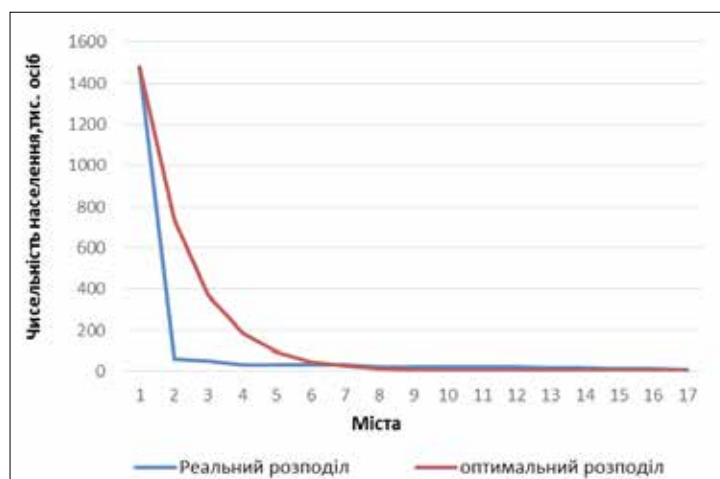
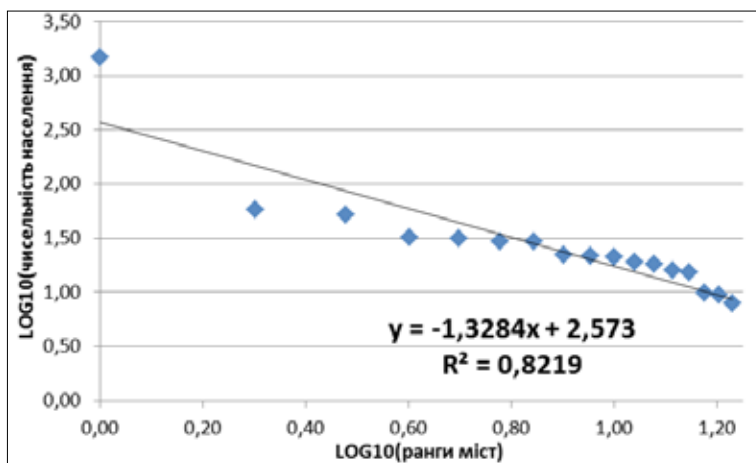

Рисунок 2

Залежність чисельності населення та рангами міст Харківської області

Відхилення розподілу міст в системі розселення від правила «ранг-розмір» пов'язані з особливостями господарського освоєння, розвитком економіки тощо. Застосування зазначеного правила Зіпфа-Медведкова підтверджує гіпотезу, що значущі відхилення від ідеального розподілу існують у регіонах, де є лише одне велике місто, де сконцентрована основна частина міського населення. Це місто «перетягує» на себе основні функції, що спостерігається в Харківській області. Система розселення Харківського регіону є моноцентричною, що обумовлює гіпертрофований розрив в показниках соціально-економічного розвитку між обласним центром та іншими територіями області. Надмірна концентрація населення в м. Харкові та ряд характерних демографічних проблем, таких як відтік населення та його старіння в більшості периферійних районів області, створюють значні диспропорції в рівні і якості життя населення.

Адміністративно-територіальний устрій Полтавської області представлений обласним центром – м. Полтава, 25 районів (сільських районів), 15 міст, з яких 6 обласного значення підпорядкування та 9 районного значення, 21 селище міського типу, 1791 села, 15 селищ, 21 селищних рад, 467 сільська рада (Статистика). Рівень урбанізації в області становить 61,2 %. Система міського розселення регіону представлена трьома середніми містами (Полтава, Кременчук, Комсомольськ) та 14 малими містами, три із яких вже мають чисельність населення меншу за 10 тис. (Зіньков, Глобіно, Решетилівка) та вибувають з категорії міст, проте ще мають адміністративний статус міста. Полтавська область має помірну густоту населення 60,9 осіб/км². Найбільшим за кількістю населення є Полтавський район на другому місці - Кременчуцький, Глобинський, Кобеляцький, Лохвицький, та Гадяцький на третьому – решта районів, крім Диканського та Чорнухинського, які мають найменшу чисельність населення в області. Серед найбільших міст за кількістю населення лідирують Полтава та Кременчук, дещо менше в Комсомольську та Лубнах, а в Миргороді чисельність приблизно на рівні районної. Розміщення населення по території повною мірою відповідає особливостям розміщення виробництва, транспорту та її природно-ресурсному потенціалу. Найменша щільність населення характерна для Глобинського району, на це вплинули великі розміри території, навіть при відносно високих показниках чисельності. Значна частина районів має середньо обласну щільність – це переважно райони з аграрною спеціалізацією і переважанням сільських населених пунктів. Трохи вище середньої густота в Гадяцькому, Лохвицькому, Пирятинському та Гребінківському що викликане агропромисловим напрямком виробництва, та історичними особливостями, адже заселення території Полтавщини йшло з півночі на південь. З іншого боку, освоєння території, області йшло в напрямку від Дніпровського вододільного плато, де знаходились кращі землі і багатші ландшафти, до долини Дніпра з менш багатими землями і ландшафтами, тому південні і південно-західні райони (Машівський, Козельщинський, Глобинський, Семенівський, Оржицький) мають меншу густоту населення. На систему

розселення Полтавської області найбільше вплинули фактори транспортно-географічного положення та функціональної структури поселень. Полтавська область входить до складу Північно-Східної міжобласної системи розселення, яка відзначається високою питомою часткою міського населення.

Ранжирування міст Полтавщини свідчить про переважання міст із більшою кількістю населення, ніж в теоретичній моделі Зіпфа (рис. 3, 4), лише одне місто (Комсомольськ) вибивається з цієї тенденції. Прослідкуємо залежність між чисельністю населення міста та його рангом у лінійному вигляді. Полтавська область має декілька великих міст, які беруть на себе основну функцію. Інші міста рівноцінні між собою. Коефіцієнт першості системи міського розселення Полтавської області становить 1,18. Ступінь контрастності для Полтавської області становить – 1,173.

Рисунок 3

Залежність чисельності населення та рангами міст Полтавської області

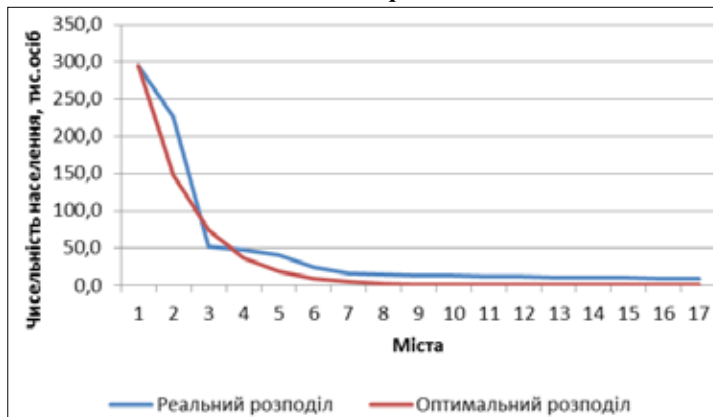
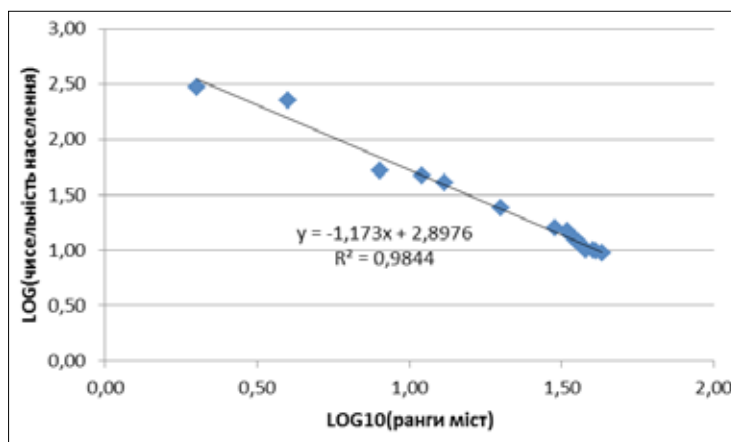

Рисунок 4

Залежність чисельності населення та рангами міст Полтавської області

В Полтавській області крива розподілу міст за чисельністю населення проходить вище ідеального показника, що пояснюється двоцентричністю просторового розвитку регіону: обласний центр м. Полтава та економічно розвинутий м. Кременчук. Ці міста мають майже однакову чисельність населення та соціально-економічне становище. Територіальну диспропорції рівня та якості життя в регіоні значно менші, ніж у Харківській області.

В Харківській же області, значні контрасти в рівні та якості життя населення, тому зменшення територіальних диспропорцій у якості життя населення та поліцентричний розвиток є однією з 3-х стратегічних цілей розвитку Харківської області до 2020 р. (Стратегія). Саме формування поліцентричної системи розселення, відновлення втрачених та набуття нових функцій урбанізованими центрами дадуть змогу не лише зменшити диспропорції в розвитку територій, а й сприятимуть соціально-економічному зростанню, залученню нових кадрів, підвищенню міграційної привабливості, створенню нових робочих місць тощо (Немець 2015). Саме міста мають стати новими центрами соціально-економічного зростання регіону, перетягнувши на себе частину функцій, які сьогодні властиві лише Харкову. З огляду на європейські принципи просторового розвитку, саме поліцентричний територіальний розвиток країн та регіонів може забезпечити підвищення рівня та якості життя населення й стимулювання загального розвитку регіонів.

Література

1. Niemets L. 2015: Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // Економічний часопис-XXI. – № 3-4. с. 93–97.
2. Голвазін О. М. 2015: Поліцентричність територіального розвитку: економічний аспект. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3801>
3. Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку (аналітична доповідь), 2009. К.: НІСД, 45 с. http://www.google.ru/url?q=http://old.niss.gov.ua/book/Mista/5_51.pdf
4. Офіційний сайт Головного управління статистики в Полтавській області <http://pl.ukrstat.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області <http://kh.ukrstat.gov.ua>
6. Савчук І. Г. 2013: Поліцентричний розвиток як складова сучасної регіональної політики. Український географічний журнал. №2. с. 39–45 http://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2013_1_39-45.pdf
7. Сегіда К. 2015: Групування областей України за правилом «ранг-розмір». Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали III Міжнар. наук. практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15-16 грудня 2015 р.), 292 с. – с. 116–121.
8. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf

A CIGÁNYSÁG TERÜLETI VISZONYAI ÉS AZ ETNIKAI CSERE FOLYAMATA MAGYARORSZÁGON

PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN – PÉNZES JÁNOS

Debreceni Egyetem

pasztor.istvan.zoltan@gmail.com, penzes.janos@science.unideb.hu

Abstract

SPATIAL CONDITIONS OF THE ROMA POPULATION AND THE PROCESS OF ETHNIC CHANGE IN HUNGARY

Pásztor, István Zoltán – Pénez, János

The growth in the number of Roma population and even in the ratio can be regarded as one of the most characteristic demographic process in Hungary. In the current study different datasets were used to discover the spatial disparities in the distribution of the Roma population with special attention to the ethnic change. The differences of the given datasets and their approaches are also introduced as part of the paper.

Keywords: census, demography, estimation, ethnic change, Roma population

Bevezetés

A cigányság létszámbeli és különösen aránybeli növekedése az egyik legmeghatározóbb demográfiai folyamat Magyarországon. Tanulmányunk célja a markáns területi különbségeket mutató jelenség térbeli dimenzióinak, azon belül is az etnikai csere sajátosságainak feltárása több adatforrás felhasználásával. A vizsgálat időbeli komparatív elemzést is tartalmaz, amelynek keretében az 1980-as évek települési szintű becsléseit hasonlítjuk össze az elmúlt években készült intézményi becslésünkkel, valamint a megelőző évtizedek népszámlálási adataival. Az eredmények karakteresen tárják elénk a magyarországi cigányság térségi, illetve településhálózaton belüli koncentrációját és további növekvő térbeli koncentráltóságát.

Elméleti alapok

A magyarországi roma népesség kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzete gyakori szereplője mind a közbeszédnek, mind pedig a társadalmi jellegű kutatásoknak. A hétköznapi és a tudományos eszmecserék kapcsán azonban általános gondot jelent a létszámadatok pontos meghatározása. Ezért ebben a tanulmányban a magyarországi cigányságra vonatkozó különböző adatforrások áttekintésére és rövid értékelésére teszünk kísérletet. Emellett a közelmúltban végzett felmérésünk eredményeit is ismertetjük egy földrajzi aspektusú összehasonlító elemzés keretében.

Azt be kell látnunk, hogy a felmérések nagyon különböző módszertannal készülnek, és többször másként definiálják a célcsoportjukat (Pénzes et al. 2015). Ez abból adódik, hogy a „Ki a cigány?” kérdést másként értelmezik akár a népszámlálások során, a szociológiai becslésekben, vagy a politikai közéletben (Ladányi–Szelényi 1997a).

Az általános képlet szerint a népszámlálások rendszeresen alábecslik a roma etnikumúak számát a szakértői becslésekhez képest. Ennek fő oka, hogy a magukat

cigánynak vallók egy része az állami felmérések során nem vállalja fel identitását, illetve jelentős arányban kettős identitásúak (Tátrai 2014). Annak ellenére alacsony az identitás felvállalása, hogy 2011-ben a nemzeti-etnikai identitás megválasztására ösztönző kampány is zajlott a roma lakosság körében. A nemzetiségi kötődésre vonatkozó kérdés ugyanis nem tartozott a kötelezően megválaszolandó kérdések sorába (Papp 2010). Ezért teljes joggal a cigány népességet „*rejtőzködő kisebbségnek*” is nevezik, mivel az önbevallásban mindössze egyharmada, egy-negyede jelenik meg a teljes közösségnek. A tendencia a roma lakosság növekvő száma mellett az identitás felvállalásának erősödését is jelzi (Hablicsek 2008).

Szociológiai felmérések teljesen más aspektusú megközelítést jelentenek, mivel ezek reprezentatív, vagy nem-reprezentatív lakossági mintákon alapulnak. Magyarországon, kifejezetten a cigány lakosság létszámbecslését célzó kutatásokat Kemény István vezetésével folytattak először az 1970-es évek elején.

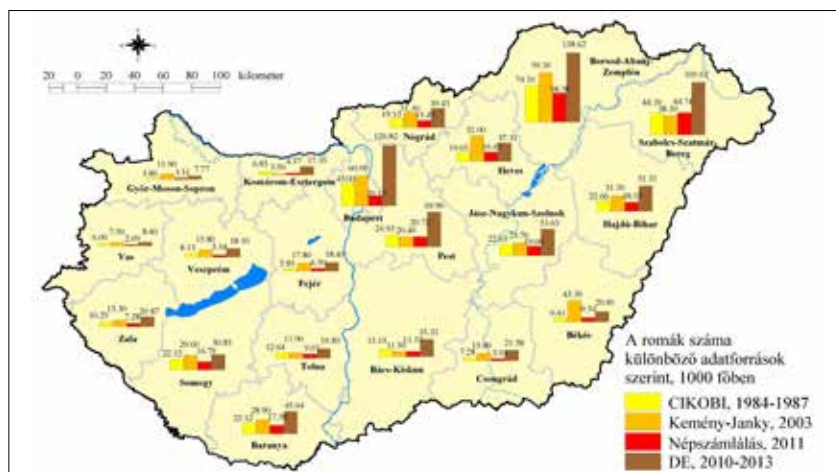
A gyakorlat mögött gyakran az az érvelés áll, hogy a romákat a nem roma környezet besorolása alapján érheti hátrányos megkülönböztetés, és ekkor a diszkrimináció „elkövetője” nem számol azzal, hogy a másik fél magát romának tartja-e vagy sem (Bernát 2014). Ezek roma definíciója a kulturális, viselkedésbeli és külső tulajdonságok különbségén alapul és figyelembe veszi a származást – mindezek alapján azokat tekintik cigánynak, akiket a nem cigány környezetük annak minősít (Kemény–Janky 2003). A cigányság valós létszámadatait pontosabban kifejezik, mint a népszámlálások, azonban a szerény minta (megközelítőleg a regisztrált roma népesség 1 százaléka, azaz 5400 fős maximum) fényében meglehetősen nagy a bizonytalanság. Ilyen típusú vizsgálatok viszonylag ritkán készülnek és területi részletezettségük erősen korlátozott. Emiatt, nem mennek le arra a területi szintre, amelynél már érdemi módon lehetne elemezni az etnikai csere jelenségeinek térbeliségét.

A helyi önkormányzatok megkérdezésén alapuló adatok egyfajta alternatív megoldást jelentenek a cigányság létszámának felmérése során. Ennek a megközelítésnek az a lényege, hogy a helyi viszonyokra – ideális esetben – jól rálátó önkormányzati (vagy korábban tanácsi) vezetők, illetve illetékesek adjanak választ a helyi roma lakosság számáról, illetve arányáról. Az egyik leggyakrabban hivatkozott és jól ismert hazai forrás az ún. CIKOBİ adatbázis, amelyet a megyei tanácsokon belül működő Cigányügyi Koordinációs Bizottságok készítettek a rendszerváltást megelőzően (Kocsis–Kovács 1991, Kertesi–Kézdi 1998).

A Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke kiterjedt telefonos és kisebb részben személyes terepi vizsgálatot indított a települési önkormányzatok körében.¹ A 2010–2013 között, több hullámban készült felmérés eredményeképpen a CIKOBİ adatbázissal alapvetően összehasonlítható adatsor jött létre (Pénzes–Pásztor 2014, Pénzes et al. 2015).

¹ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a felmérésben részt vevők nélkülözhetetlen és kitartó munkájáért: Dézsi Gyula, Hegedűs Viktor, Jász Erzsébet, Lengyel István Máté, Pálóczi Gábor, Pásztor István Zoltán és Szűcs Sándor végezte a lekérdezést, míg a budapesti adatok összegyűjtésében Tátrai Patrik segítése volt pótolhatatlan.

1. ábra

A cigányság lélekszámának alakulása különböző adatforrások szerint*Forrás: saját szerkesztés különböző források² alapján*

Az 1. ábrán a három különböző forrás, négy adatsorának megyei megoszlását ábrázoltuk (Kemény–Jankó 2003 a szociológiai felmérést, a CIKOBÍ és a DE adatai a települési vezetés becsléseit tartalmazza, míg a legutóbbi népszámlálás az önbevallást – vagy más néven autoidentifikációt – reprezentálja). Az egyes megközelítésmódok eltérését jól jelzik a jelentős eltérések (amelyek tehát nem csak időbeli elcsúszásból következnek). Ezek részleteire a már hivatkozott tanulmányunkban korábban kitértünk (Pénzes et al. 2015).

1. táblázat

A cigányság regionális megoszlása különböző adatforrások szerint

Régiók	Kemény-Jankó, 2003	Népszámlálás, 1990	Népszámlálás, 2011	CIKOBÍ, 1984-87	DE, 2010-13
Dél-Alföld	12,4	7,23	8,19	8,04	8,87
Dél-Dunántúl	12,37	12,69	13,76	13,67	11
Észak-Alföld	16,77	29,14	26,13	22,52	23,62
Észak-Magyarország	32,07	32,25	29,61	28,06	24,39
Közép-Dunántúl	6,52	4,01	5,11	5,14	6,15
Közép-Magyarország	3,58	4,68	6,57	6,22	7,97
Nyugat-Dunántúl	5,74	4,3	4,23	5,1	4,22
Budapest	10,54	5,7	6,4	11,24	13,78

Forrás: saját szerkesztés különböző források² alapján

Bár a cigányság létszámára vonatkozó értékek nagyfokú változatosságot mutatnak a különböző adatforrások alapján, azonban a leglényegesebb térszerkezeti

² Kocsis–Kovács 1991; Kertesi–Kézdi 1998; Kemény–Jankó 2003; a KSH 2011-es népszámlálása és a DE felmérése alapján

jellemzők hasonlóak (1. táblázat). Más a helyzet azonban, ha a létszámváltozást kívánjuk megragadni. Fontos hangsúlyozni, hogy csak azonos módszertani alapon nyugvó adatokat lehet adekvát módon összehasonlítani (azaz pl. az 1990-es és a 2011-es népszámlálást, illetve a CIKOBİ és a DE adatbázisát). Így azonban a cigányság régiók közötti megoszlásának változásában akár ellentétes folyamatok is tükrözödhetnek hasonló időintervallumban, attól függően, hogy milyen adatforrást veszünk alapul (pl. a Dél-Dunántúl, vagy az Észak-Alföld változása eltér az önbevalláson, illetve az önkormányzati adatközlésen alapuló módszerek esetében – 1. táblázat). Ugyanakkor Budapest és Pest megye részesedésének növekedése egyértelműnek tűnik. Mindenezek fényében az is kijelenthető, hogy szinte lehetetlen megkérdőjelezhetetlen eredményeket kapni az adatsorok alapján.

Az etnikai csere folyamata az adatforrások tükrében

Az adatforrások problémakörét azért részleteztük, hogy ezáltal is felhívjuk a figyelmet az etnikai csere jelenségének kiterjedtebb vizsgálata során előálló korlátokra, elemzési nehézségekre. Jelen vizsgálatban átfogó országos kitekintésre vállalkozunk a bemutatott, részben frissnek tekinthető adatbázisok segítségével.

Az etnikai csere mozgatórugóit néhány térségi és települési esettanulmány nagyon jól megvilágítja magyarországi viszonyok között (Baranyi et al. 2003, Virág 2006, Süli-Zakar et al. 2013, Bogárdi–Molnár 2014). A cigányság rendszerváltás utáni nagyvárosokból való kiszorulásával és a megjelenő térségi szintű koncentrációjával foglalkozott a szakirodalom (Ladányi–Szelényi 1997b, Pásztor–Pénzes 2012). Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt is, hogy a térségi léptékű leszakadás, marginalizálódás nem szűkíthető le csak a cigányságra (Nagy et al. 2015).

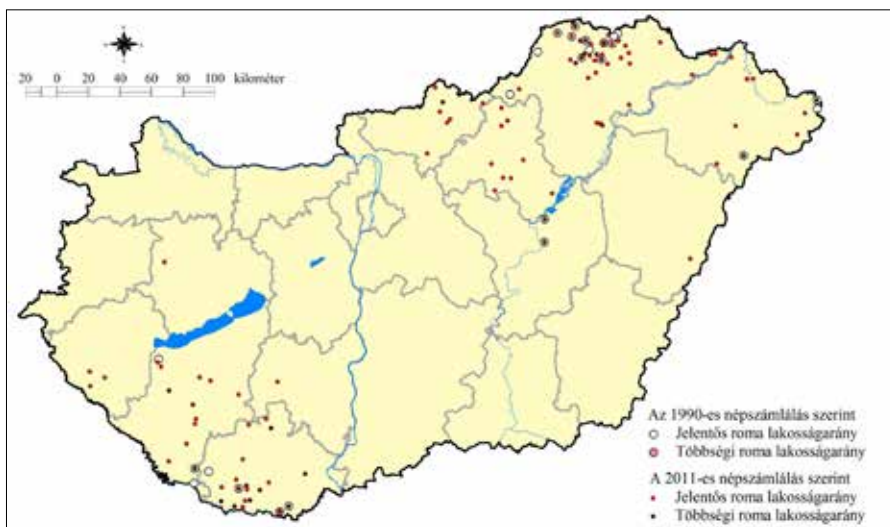
Az etnikai csere kialakulásának háttérében összetett okok húzódnak meg. A gazdasági, politikai okok mellett a cigányságra jellemző attitűdök (például rokonsági kötődés) is szerepet játszanak. A jelenség azonban hatványozottan jelentkezik a nehéz gazdasági helyzettel jellemezhető térségekben (Pásztor–Pénzes 2012). Szélsőséges esetben a megüresedő és elértéktelenedett ingatlanokba a falvak peremi területeiről megindul a cigány lakosság beköltözése, illetve a rokonsági kapcsolatokon keresztül más településekről is érkezhetnek családok, miközben a nem cigány lakosság elköltözése felgyorsul. A cigányság hagyományosan magasabb természetes reprodukciója mellett kibontakozó népességcserével pedig települési szintű szegregálódás indul meg (Ladányi–Szelényi 2004), és az így kialakuló etnikai gettók más minőséget teremtenek a cigányság életében, mivel ezután már nem csak a falun belül élnek elszigetelten, hanem maga a település válik elszigeteltté (Virág 2006). Az ingatlanpiac markáns különbségei pedig élesedő szakadékot képeznek a lecsúszó területek és a fejlettebb térségek között, amely egyre nehezebbé teszi az ilyen térségekből való elköltözést, az onnan való felemelkedés lehetőségét (Ladányi–Virág 2009). Ezt a hatást tovább erősítik az etnikai csere megakadályozására tett törekvések – például a cigány családok elköltöztetése, beköltözésük megnehezítése.

Ez a folyamat szintén a(z) – anyagi lehetőségekben – szegényebb, kisebb érdekérvényesítéssel rendelkező térségek felé kényszeríti a roma népességet.

Jelen tanulmányban az 1990-es és 2011-es népszámlálás, valamint az 1984-87-es CIKOBÍ és a DE 2010-13-as felmérése segítségével illusztráljuk a folyamatot (igyekeztünk megközelítően hasonló időpontokat választani). Szeretnénk hangsúlyozni, hogy elsősorban nem az egyes települések kiemelése a célunk (részben az adatbázisok dilemmái okán), hanem sokkal inkább az általános folyamatokra, illetve a megközelítésmódok eredményezte különbségekre kívánjuk felhívni a figyelmet. A vizsgálat során a roma népességarányának megfelelően elkülönítettük azokat a településeket, amelyekben a részesedés meghaladta az egyharmadot (túl a Kipp-ponton), valamint azokat, ahol a cigányság többségbe jutott.

2. ábra

A cigányság lélekszámának alakulása különböző adatforrások szerint

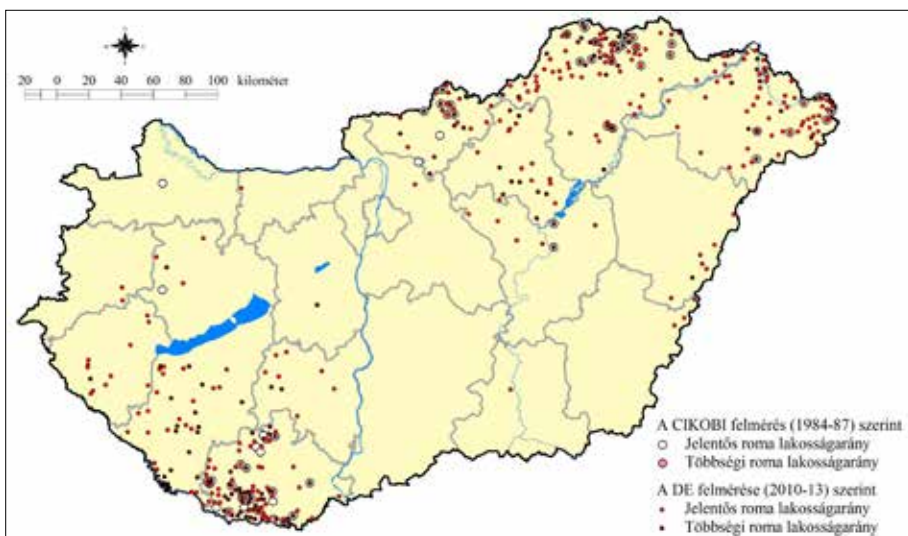

Forrás: saját szerkesztés különböző források alapján

Az 1990-es népszámlálás önbevalláson alapuló adatainak tükrében még csak két település volt roma többségű – a közismert Alsószentmárton és Csenyété –, emellett 23 településen haladta meg az egyharmadot a cigányság aránya (a térképen „jelentős roma lakosságarány” felirattal). Túlnyomórészt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, valamint Baranyában, Somogyban, Szabolcs-Szatmár-Beregben és Jász-Nagykun-Szolnok megyében helyezkedtek el ezek a községek (2. ábra).

2011-ben 30 településen volt 50%-nál magasabb a romák aránya, további 71 községben pedig elérte a 33%-ot. Az előbb felsorolt megyék mellett jelentős számban jelentek meg Heves és Nógrád megyei települések, valamint Zala, Veszprém, Tolna és Hajdú-Bihar megyei községek is rákerültek a térképre.

3. ábra

A cigányság lélekszámának alakulása különböző adatforrások szerint

Forrás: saját szerkesztés különböző források alapján)

A települési (tanácsi) vélemények alapján összeállított 1984-87-es CIKOBÍ adatbázis szerint 13 roma többségű település volt az időszakban (sajnos a Somogy megyei adatok használhatatlanok voltak, mivel közös tanácsi aggregálásban készültek és utólagos dezaggregálásra nem volt lehetőség). 6 Baranya és 6 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei község mellett egyetlen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település (Hodász) került ebbe a csoportba. 50 további település lakosságának pedig minimum harmada roma származású volt (3. ábra).

A Debreceni Egyetem 2010-13-as felmérése alapján 134 település volt roma többségű 2012-es lakosságszám értékek viszonyítva. További 242-ben a lakosság legalább harmada cigány származású volt. A leginkább érintett területek szinte összefüggő sávot alkotnak Észak-Magyarország határmenti sávjában (különösen a Cserehátan), Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti részén (főleg a Szatmári-síkságon). A Dunántúlon az Ormánság és a Zselic települései között koncentrálnak leginkább az érintett községek.

Konklúziók

Tanulmányunkban két adattípusra, a népszámlálási és az önkormányzati becslésekből származó adatokra támaszkodva mutattuk be a legfontosabb területi megoszlási adatokat és térképeztük fel az etnikai csere előtt álló, illetve az azon már keresztülment településeket. Fontos hangsúlyoznunk azt, hogy részben településhálózati okokból például az Alföld kiterjedt térségei nem érintettek látszólag (azonban a nagyobb településeken belül, szegregáltan élő cigányság problémái sem elhanyagolhatóak).

Bármelyik összehasonlítást is nézzük, a cigányság növekvő lélekszáma és aránya különösen az aprófalvas és elmaradott térségekben növekszik igen látványosan, amely egyértelműen a térbeli koncentráció és – a más szerzők által is hangoztatott – térségi szintű gettósodás riasztó jeleit mutatja.

Irodalom

1. Baranyi B. – G. Fekete É. – Koncz G. 2003: A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklói kistérségekben. In: Kisebbségkutatás. 12. évfolyam 2. szám. pp. 344–362.
2. Bernát A. 2014: Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Ríport 2014. Budapest: TARKI. pp. 246–264.
3. Bogárdi T. – Molnár M. 2014: Átány mentális térképe. In: Molnár M. – Kassai Zs. (szerk.): Acta Regionis Rurum 8. Faluszemináriumi kutatások – Átány. Gödöllő: SZIE. pp. 86–97.
4. Háblicsek, L. 2008: The development and the spatial characteristics of the Roma population in Hungary. Experimental population projections till 2021. Demográfia, 51. évfolyam 5. szám, English Edition. pp. 85–123.
5. Kemény I. – Janky B. 2003: A cigány nemzetiségi adatokról. In: Kisebbségkutatás. 12. évfolyam 2. szám. pp. 309–315.
6. Kertesi G. – Kézdi G. 1998: A cigány népesség Magyarországon. Budapest: Socio-typo. 467 p.
7. Kocsis K. – Kovács Z. 1991: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: Utasi Á. – Mészáros Á. (szerk.): Cigánylét. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. pp. 78–105.
8. Ladányi J. – Szelényi I. 1997a: Ki a cigány? In: Kritika. 25. évfolyam 12. szám. pp. 3–6.
9. Ladányi J. – Szelényi I. 1997b: Szuburbanizáció és gettósodás. Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapestjén. In: Kritika. 25. évfolyam 7. szám. pp. 4–12.
10. Ladányi J. – Szelényi I. 2004: A kirekesztettség változó formái. Budapest: Napvilág Kiadó. 189 p.
11. Ladányi J. – Virág T. 2007: A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. In: Kritika. 35. évfolyam 7–8. szám. pp. 2–8.
12. Nagy E. – Timár J. – Nagy G. – Velkey G. 2015: A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. In: Tér és Társadalom. 29. évfolyam 1. szám. pp. 35–52.
13. Papp Z. A. 2010: Az etnikai adatgyűjtés módszertana Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. In: Statisztikai Szemle. 88. évfolyam 1. szám. pp. 5–28.
14. Pásztor I. Z. – Péntes J. 2012: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. In: Területi Statisztika. 52. évfolyam 4. szám. pp. 353–371.

15. Péntzes J. – Pásztor I. Z. 2014: Romák Magyarországon. In: A földgömb. 32. évfolyam 11. szám. pp. 17–18.
16. Péntzes J. – Pásztor I. Z. – Pálóczi Á. 2015: Cigányság Magyarországon – adatforrások és hátterük. In: Kozma G. (szerk.): Facultates sine finibus Tanulmányok a „Süli-suliból”. Tiszteletkötet: Süli-Zakar István professor emeritus 70. születésnapjára. Debrecen: Didakt Kft. pp. 168–178.
17. Süli-Zakar I. – Pálóczi Á. – Szabó D. A. 2013: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Északkelet-Magyarország cigány lakossága körében. In: Kozma G. (szerk.): Emberközpontú társadalomföldrajz. Debrecen: Didakt Kiadó. pp. 41–55.
18. Tátrai P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. In: Területi Statisztika. 54. évfolyam 5. szám. pp. 506–523.
19. Virág T. 2006: A gettósodó térség. In: Szociológiai Szemle. 12. évfolyam 1. szám. pp. 60–76.

ДИНАМІКА МЕРЕЖІ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Підгрушний Г.П.

Інститут географії НАН України
pidgrush@meta.ua

Abstract

DYNAMICS OF URBAN SETTLEMENTS NETWORK OF UKRAINE AND
PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF SPATIAL ORGANAZITAION OF SOCIETY

Pidgrushniy G.P.

The essence of spatial polarization process of society's vital activity is disclosed. It is determined that in different periods the elements of the network of territorial organization of society can lose or acquire features of the poles of development under the impact of endogenous potential and external influence. Growing and fading centers in the structure of spatial organization of the Ukrainian society are explored. Main direction of their optimization are determined.

Keywords: spatial organization of society, poles of socio-economic development, urban settlements network

Простір життєдіяльності суспільства, як абстрактне поняття, має свій конкретний вираз у просторовій організації суспільства. Вона являє собою зумовлений об'єктивними закономірностями та суб'єктивними чинниками процес просторового упорядкування життєдіяльності суспільства, який проявляється у формуванні його різноманітних територіальних утворень (Підгрушний 2010, с. 41).

До таких утворень належать інтегральні форми просторової організації суспільства (ПОС). Це – елементарні, локальні, агломеративні, ареальні, регіональні та інші форми ПОС. Базовими і найбільш численними серед них слід вважати локальні форми, що являють собою населені пункти різної величини та функціональних типів. Саме до них, в реальних умовах, приурочені точки просторового оптимуму, які характеризуються найсприятливішими для суспільного розвитку поєднаннями передумов та чинників.

Разом з тим, слід мати на увазі, що локальні компоненти ПОС (поселення), будучи різними за величиною, функціональними ознаками та рівнем поляризованості, перебувають у складній системі ієрархізованих взаємозв'язків і утворюють багаторівневу мережу. Таким чином вся система просторової організації суспільства набуває своєї визначальної, іманентної властивості – мережевої поляризованості, яка є універсальною властивістю будь-якого простору (Родоман 2002, с. 32). При цьому окремі компоненти ПОС набувають властивостей полюсів розвитку.

Місія, що відводиться полюсам соціально-економічного розвитку для вирішення проблем вдосконалення просторової організації суспільства має кореспондуватись з їх внутрішньою сутністю та можливостями реалізовувати функції динамічних елементів ПОС, її своєрідних «локомотивів». Саме це і зумовлює необхідність уточнення поняття «полюс соціально-економічного розвитку» в його сучасній інтерпретації.

Аналіз наукових розробок та вивчення досвіду функціонування полюсів розвитку дає підстави розглядати їх як центри соціально-економічної активності, що характеризуються викладеною нижче низкою ознак.

1. Для полюсів притаманна вища, ніж у навколишніх господарських центрах, динаміка розвитку, яка зумовлює ускладнення їх внутрішньої економічної, соціальної, планувальної та організаційної структури;
2. Така динаміка зумовлена наявністю в полюсах певних видів економічної діяльності, матеріальних (пам'ятки історії та культури, сакральні об'єкти тощо) та нематеріальних (бренд території, креативна та ділова активність населення тощо) активів, здатних створювати ефекти мультиплікатора і акселератора;
3. Визначальною ознакою розвитку полюсів слід вважати активну реалізацію зовнішніх функцій, що зумовлюють стимулюючий вплив на соціально-економічний розвиток прилеглої до них території. Тут йдеться про генерування полюсом імпульсів розвитку, що поширюються на навколишню територію. Природа цих імпульсів була розглянута нами в попередніх роботах (Підгрушний – Денисенко 2013а, Підгрушний – Денисенко 2013).

Виходячи із вищезазначеного, можемо констатувати, що формування полюсів соціально-економічного розвитку є не тільки (чи навіть не стільки) результатом цілеспрямованих заходів регіональної політики держав, а наслідком об'єктивних проявів самоорганізації ПОС, що реалізуються згідно з фундаментальною властивістю суспільного простору – його поляризованістю.

В усі періоди історії, на будь-яких територіях мимовільно виникали та розвивались центри господарської активності, що мали основні ознаки полюсів соціально-економічного розвитку. Це має прямий зв'язок з процесами урбогенезу. Цілком очевидно, що виникнення міста, його формування та подальший розвиток неможливі без містоформуючих видів діяльності, що характеризуються достатньо високим динамізмом; без визначеної господарської спеціалізації, яка зумовлює його зовнішні впливи; без структурних ускладнень тощо. Тобто, на етапі виникнення та інтенсивного розвитку міста, чи будь-який значний населений пункт, набуває ознак полюсу зростання. Отже, динаміка процесів урбогенезу значною мірою відображає динаміку формування полюсів соціально-економічного розвитку.

За величиною та масштабами впливу на навколишню територію полюси соціально-економічного розвитку поділяються на локальні, районні,

міжрайонні, регіональні та міжрегіональні. Останні можуть набувати метрополісних ознак і поширювати свій вплив за межі держави (Денисенко 2012). Тобто йдеться про існування в країні мережевої поселенської структури, основу якої мають складати динамічні елементи – полюси соціально-економічного розвитку різної величини, типів та інтенсивності впливу на навколишню територію, що перебувають в складній ієрархічній супідрядності. Власне, така мережа і формує просторову організацію суспільства.

При цьому окремі елементи мережі ПОС в різні періоди під дією ендогенного потенціалу та зовнішніх впливів можуть набувати або втрачати ознаки полюсів соціально-економічного зростання, входити в кризовий стан. Отже мережа ПОС включає динамічні (полюси соціально-економічного зростання), стабілізовані, стагнуючі та згасаючі елементи (поселення). Проблема згасаючих міст (shrinking city) набула на сьогодні надзвичайної актуальності. Значна увага її вивченню приділяється в зарубіжній науковій літературі.

Проведений аналіз засвідчив, що мережа міських поселень України нині є вкрай розбалансованою і перебуває в стані глибокої кризи. Із близько як 1320 міських поселень країни до категорії згасаючих та стагнуючих потрапляє 1163 (табл. 1). В них проживає майже 55 % всього населення України.

Таблиця 1

Типізація міських поселень України за динамікою чисельності населення, 2000 – 2010 рр.

Типи міських поселень	Зростання (+) чи зменшення (–) чисельності населення, 2010 р. у % до 2000 р.	Кількість	Чисельність населення, тис. осіб	Частка у населенні країни, %
Зростаючі	Більше +20%	14	88,9	0,2
	Від +10% до 20%	21	185,9	0,4
	Від +1% до +10%	57	3896,4	8,5
	Разом	92	4171,2	9,1
Стабілізовані	Від +1% до –1%	62	2057,6	4,5
Стагнуючі	Від –1% до –10%	304	16286,0	35,5
Згасаючі	Від –10% до –20%	437	6908,7	15,1
	Від –20% до –40%	332	1755,5	3,8
	Від –40% до –60%	70	160,0	0,3
	Більше –60%	20	25,8	0,1
	Разом	859	8850	19,3

Згасаючі та стагнуючі центри поширені повсюди по території країни, найбільша їх концентрація спостерігається у Донбасі. До їх числа належать переважно моно- та вузькоспеціалізовані на виробництвах першого та другого технологічних укладів нереструктуризовані промислові центри. В умовах

російської окупації Донбасу ситуація набула катастрофічного характеру, що супроводжується демографічним і соціально-економічним спустошенням території.

Значна концентрація згасаючих та стагнуючих центрів спостерігається у депресивних сільськогосподарських ареалах, віддалених від регіональних та міжрегіональних центрів. Занепад сільського господарства та інфраструктури і пов'язана з ним депопуляція периферійних сільських територій зумовили згасання їхніх консолідуючих центрів.

До категорії зростаючих центрів, що мають риси полюсів розвитку, відноситься 92 міських поселення, де проживає лише 9,1 % населення України. При цьому зростаючі центри розміщені по території країни дуже нерівномірно. Основна їх кількість зосереджена в метрополісних ареалах довкола Києва, Харкова, Львова, інших великих міст та в рекреаційних зонах півдня країни.

В ідеалі оптимізація мережі ПОС України потребує збільшення кількості динамічно зростаючих міських поселень (полюсів соціально-економічного розвитку) як мінімум в 4 – 4,5 рази, що відповідало б кількості обласних та районних центрів і центрів міських рад країни.

Оптимізація ПОС країни має здійснюватись не лише шляхом збільшення кількості динамічних елементів, а й за рахунок поліпшення їх якісних характеристик. Це стосується кількох нижче викладених аспектів:

1. Набуття полюсами розвитку міжрегіонального, а в окремих випадках і регіонального рівня, метрополісних ознак – особливо важливих для суспільного розвитку функцій, реалізація яких виходить за межі держави та забезпечує її взаємодію з глобальною економічною системою.
2. Посилення фактора інноваційної діяльності у формуванні полюсів соціально-економічного розвитку, особливо регіонального, міжрайонного, а в окремих випадках і районного рівнів. Світовий досвід засвідчує, що процес продукування та впровадження технологічних інновацій характеризується високим пропульсивним потенціалом, який забезпечує формування не тільки окремих полюсів, а цілих ареалів розвитку.
3. Активізація використання місцевих умов та ресурсів для формування локальних та районних полюсів соціально-економічного розвитку. Пропульсивний ефект при цьому має забезпечуватись завдяки формуванню економічних кластерів, що розвиваються на основі переробки певних видів сировини чи виробництва окремих видів продукції, надання послуг тощо.

Результатом оптимізації ПОС має стати збалансована за ієрархічним принципом система полюсів зростання, здатна стимулювати та підтримувати соціально-економічний розвиток територіальних таксонів усіх рівнів – від локального до загальнонаціонального.

За своєю суттю ідея оптимізації ПОС на основі формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку відповідає основним

положенням концепції поліцентризму в територіальному розвитку, доповнює та поглиблює їх.

Термін «поліцентричний територіальний розвиток» вперше широко застосований у «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту». Такий розвиток «передбачає існування плюралістичної системи схожих за розмірами міських агломерацій на різних рівнях територіальної ієрархії на відміну від ситуації, коли єдиний великий міський центр домінує на кожному рівні та навіть унеможливує існування проміжних рівнів» (Куйбіда et al. 2009, с. 117). Тим самим поліцентричність мережі міських поселень забезпечує збалансованість територіального розвитку, нівелювання його диспропорцій.

Поліцентричність має забезпечувати збалансованість на усіх територіальних рівнях: на міжнародному – сприяти виникненню нових метрополісів, здатних знижувати ефект надмірної економічної поляризації в глобальних містах; на національному – сприяти створенню збалансованої системи зростаючих міст, в якій не було б надмірного домінування лише єдиного столичного центру; на регіональному – підтримувати зростання середніх та малих міст, що в кінцевому результаті сприятиме розвитку сільської території.

Концепція поліцентризму та ідеї формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку чітко кореспондуються з основними завданнями державної регіональної політики, спрямованої на загальне зростання економічної активності, продуктивності праці та якості життя в регіонах держави, згладжування різких диспропорцій в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, на прогресивні трансформації в структурі економіки, соціальної сфери та системи розселення країни.

Виходячи із самої суті завдань регіональної політики держави, формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку може і повинно стати адекватним і дієвим інструментом у їх вирішенні.

Література

1. Підгрушний Г.П. 2010: Територіальна організація суспільства: сучасні підходи до розуміння категорії та її практичне значення. Укр. геогр. жур. №2. с. 40–44.
2. Родоман Б.Б. 2002: Поляризованная биосфера: Сборник статей. Смоленск: Ойкумена. 336 с.
3. Підгрушний Г.П. – Денисенко О.О. 2013а: Київ та прилегла територія в системі центр-периферійної взаємодії. Укр. геогр. жур. №1. с. 27–35.
4. Підгрушний Г.П. – Денисенко О.О. 2013: Визначення впливу Києва на прилеглу територію в контексті завдань територіального планування. Досвід та перспективи розвитку міст України. Проблеми перспективного розвитку м. Києва: зб. наук. праць. Вип. 23. К.: ДП УДНДПМ «ДІПРОМІСТО» ім. Ю.М. Білокозя. с. 85–101.

5. Денисенко О.О. 2012: Процеси метрополізації: світогосподарський аспект: монографія. Київ. Інститут географії НАН України. 193 с.
6. Куйбіда В.С. – Негода В.А. 2009: Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування території: досвід України та інших держав-членів Ради Європи: збірник нормативно-правових актів і науково-аналітичних матеріалів з питань регіонального розвитку та просторового планування. К.: Видавництво «Крамар». 170 с.
7. Підгрушний Г.П. 2013: Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства Укр. геогр. жур. №4. с. 40–48.

AZ 1930. ÉVI ROMÁNIAI NÉPSZÁMLÁLÁS ETNIKAI KIMUTATÁSAINAK INTERPRETÁCIÓI

SERES ATTILA

MTA Történettudományi Intézet
seres.attila75@gmail.com

Abstract

INTERPRETATIONS OF THE ROMANIAN CENSUS IN 1930 IN THE HUNGARIAN
AND ROMANIAN STATISTICS. NEW APPROACHES ACCORDING TO
HUNGARIAN ARCHIVAL SOURCES

Seres, Attila

A significant difference exists between the Hungarian and Romanian scientific point of view in connection with the investigating the ethnical balance of power between the two main ethnical populations of Transylvania, the Hungarians and Romanians in the 20th century. The censuses, taken in 1910 by the Hungarian authorities, in 1930 by the Romanian authorities and finally in 1941 in separated parts of Transylvania by both of Hungarian and Romanian authorities, generated a long time argue between Hungarian and Romanian statisticians. Hungarian statisticians consist the Romanian census in 1930 as a base of comparison, but all of them dispute the authenticity of the data regarding the national compound of Transylvania. This issue is aimed to analyze the statistical results of the Romanian census of 1930 regarding the national compound of Transylvania according to the data on ethnic status and mother tongue, especially from the point of view of the Hungarian minority. The starting point of our thesis was an archival collection in the National Archives of Hungary which was found by us and can ting the judgement of results of the Romanian census in 1930. The biggest political organization in Transylvania, the National Party of Hungarians appealed to its regional party organizations for documentaring the offences during the time of data collection of the census. A part of this documentation was sent to Ministry of Foreign Affairs of Hungary, because the party of the Hungarian minority in Transylvania is intended to make efforts before the international organizations to prove that the complaints had been justified. These documents let make a conclusion that in some cases the questionnaire of the thnical data was manipulated and the Romanian state administration made efforts to to separate from Hungarian minority the ethnical and denominational grups like Jews, Germans from Szatmár region, Armenians, Gipsies and part of Greek Catholics. Ont he other hand, these documents throw light up ont he question of the complexity of personal minority identification, during the census the intensity of minority attributes might be changed according to the social and existence status and might be depended ont he local and regional circumstances. Keywords: Romanian census in 1930, Hungarian and Romanian censuses in Transylvania, Hungarian ethnic statistics, National Party of Hungarians

Régi ütközőpontnak számít a magyar és a román tudomány között annak a kérdéskörnek a megítélése, hogy Erdély etnikai összetétele hogyan alakult a XX. század első felében. Ez a vita nemcsak tudományos szinten zajlott, hanem gyakran politikai színezetet is kapott, hiszen az Erdély területén ekkor végrehajtott népszámlálások – így különösen az 1910. évi magyar, az 1930. évi román és az

1941. évi magyar census – olyan korszakok termékei voltak, amelyekben a román irredentizmus, majd a magyar revízió kérdése még politikai realitásnak számított. A magyar–román viszony, és ezzel együtt Erdély XX. századi történelmi sorsfordulói (versailles-i békerendszer, második bécsi döntés, párizsi béke) idején a román nemzet számára a terület feletti nemzetközi jogigény alátámasztásában és legitimálásában, illetve a terület hovatartozásának eldöntésében a románság demográfiai súlya a legfontosabb argumentumnak számított. A tudományos vita lényege ugyanakkor nem is annyira a főbb etnikai erővonalak megállapításában ragadható meg, hiszen a magyar tudomány elismeri, hogy a románság relatív többsége Erdélyben a XVIII. század második felétől kimutatható (Makkai-Szász 1988, 975-981 p.), hanem sokkal inkább a XX. században végrehajtott népszámlálások koncepcionális, tartalmi és módszertani elemeiről, ebből kifolyólag a népesség-összeírások eredményeinek tudományos hitelességéről, illetve a belőlük kirajzolódó főbb népesedési tendenciákról és nemzetiségi, nyelvi, felekezeti adatokról szól. Noha a magyar demográfusok és statisztikusok az 1920. évi impériumváltás után Erdély területén lefolytatott román népesség-összeírások közül (1919, 1920, 1927, 1930) az 1930. évi általános népszámlálást egyöntetűen viszonyítási alapnak tekintik, mivel ez volt a legkiterjedtebb és legalaposabb, illetve részben nemzetközi statisztikai mintákat és szabványokat figyelembe véve hajtották végre, az anyanyelvi és nemzetiségi adatainak realitását kivétel nélkül kétségbe vonják (Varga E. 1988, 34 p.). A népszámlálás részletes adatait két táblázat segítségével mutatjuk be.

1. táblázat

Románia lakosságának nemzetiségi összetétele¹

	Nemzetiség szerint (abszolút lélekszám)	Nemzetiség szerint (százalékarány)	Anyanyelv szerint (abszolút lélekszám)	Anyanyelv szerint (százalékarány)
Teljes lakosság	18.057.028	100	18.057.028	100
Román	12.981.324	71,9	13.180.936	73,0
Magyar	1.425.507	7,9	1.554.525	8,6
Német	745.421	4,1	760.687	4,2
Zsidó	728.115	4,0	518.754	2,9
Ruszin, ukrán	582.115	3,2	641.485	3,6
Orosz	409.150	2,3	450.981	2,5
Bolgár	366.384	2,0	364.373	2,0
Cigány	262.501	1,5	101.015	0,6
Török	154.772	0,9	288.073	1,6
Gagauz	105.750	0,6	= ²	=
Egyéb	56.355	0,3	23.419	0,1
Cseh, szlovák	51.842	0,3	43.141	0,2
Szerb, horvát, szlovén	51.062	0,3	47.724	0,3

¹ A nemzetiségek arányszáma szerint csökkenő sorrendben. Saját szerkesztés. Forrás: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. 2. Neam, limba maternă, religie. Publicat de Sabin Manuilă. București, 1938. (A továbbiakban: Recensământul, 1938.) XXXII–XXXIII, L, LVIII–LIX, LXXVI. tábla.

² A gagauz és tatár nemzetiségeket török anyanyelvűként vették fel a statisztikában.

1. táblázat folytatása

Lengyel	48.310	0,3	38.265	0,2
Görög	26.495	0,1	20.861	0,1
Tatár	22.141	0,1	=	=
Örmény	15.544	× ³	11.377	×
Hucul	12.456	×	— ⁴	—
Nem deklarálta	7.114	×	7.165	×
Albán	4.670	×	4.247	×

2. táblázat

Erdély lakosságának nemzetiségi összetétele⁵

	Nemzetiség szerint (abszolút lélekszám)	Nemzetiség szerint (százalékarány)	Anyanyelv szerint (abszolút lélekszám)	Anyanyelv szerint (százalékarány)
Teljes lakosság	5.548.363	100	5.548.363	100
Román	3.207.880	57,8	3.233.216	58,3
Magyar	1.353.276	24,4	1.480.712	26,7
Német	543.852	9,8	540.793	9,7
Zsidó	178.699	3,2	111.275	2,0
Cigány	109.156	2,0	43.653	0,8
Cseh, szlovák	46.786	0,8	40.630	0,7
Szerb, horvát, szlovén	43.342	0,8	42.359	0,8
Ruszin, ukrán	29.607	0,5	24.217	0,4
Bolgár	11.400	0,2	11.133	0,2
Egyéb	9.198	0,2	8.114	0,1
Orosz	7.313	0,1	6.615	0,1
Lengyel	3.366	× ⁶	2.168	×
Nem deklarálta	2.760	×	2.685	×
Örmény	1.155	×	241	×
Török	325	×	333	×
Görög	183	×	94	×
Albán	40	×	125	×
Hucul	13	×	— ⁷	—
Tatár	8	×	— ⁸	—
Gagauz	4	=	=	=

A magyar szakemberek a népszámlálás etnikai adatszerkezetét eddig csak indirekt úton, a népszámlálás nyilvánvaló belső ellentmondásainak, módszertani fogyatékoságainak kimutatásával, a korábbi censzusok adatsoraival való összevetéssel, a főbb demográfiai tendenciák (születési és halálozási arányszámok, népességmozgalmi adatok stb.) elemzésével és egyéb számításokkal igyekeztek cáfolni, illetve a magyarság valós lélekszámát kikövetkeztetni és felbecsülni. A magyar tudományos kritikák sorában – a korszak kutatói közül – Kovács Árpád

³ Az x-el jelölt kisebbségeket 0,1 % alatti arányszámuk miatt nem tüntették fel.

⁴ A hucul etnikumú lakosokat ukrán és ruszin anyanyelvüként vették fel a statisztikában.

⁵ A nemzetiségek arányszáma szerint csökkenő sorrendben. Saját szerkesztés. Forrás: Recensământul, 1938. XXXII–XXXIII, L, LVIII–LIX, LXXVI. tábla. A népszámlálási összesítő a történelmi Erdély, a Bánság, a Körös-vidék és Máramaros adatait három különálló rovatban mutatja ki. Ezeket az adatokat összesítve közöljük.

⁶ Az x-el jelölt kisebbségeket a 0,1 % alatti arányszámuk miatt nem tüntették fel.

⁷ A hucul etnikumú lakosokat ukrán és ruszin anyanyelvüként vették fel a statisztikában.

⁸ A gagauz és tatár nemzetiségeket török anyanyelvüként vették fel a statisztikában.

(Kovács 1935), Rónai András (Rónai 2002), Kovács Alajos (Kovács 1940), Vita Sándor (Vita 2002) és Schneller Károly (Schneller 2002) egy-egy tanulmányát kell feltétlenül megemlítenünk, a legújabb szakirodalomban pedig Sebők László (Sebők 1992), Nyárády R. Károly (Nyárády R. 2003) és különösen Varga E. Árpád (Varga E. 1998, Varga E. 2002.) kutatásait kell kiemelni. Noha a kortárs magyar szakemberek tudatában voltak annak, hogy a népszámlálás szándékos torzításait részben az 1930. március 21-én kihirdetett népszámlálási törvény szellemiségével ellentétes, és annak előírásait felülíró bizalmas (írásbeli vagy szóbeli) belső utasítások szülték (Kovács 1935, 592 p.), ennek bizonyítása – nyilván az ilyen jellegű szóbeli direktívák vagy dokumentumok bizalmassága és titkossága okán – szinte lehetetlennek tűnt.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) folytatott kutatásaink során olyan iratokra bukkantunk, amelyek közvetlenül is bizonyítékokat szolgáltathatnak a népszámlálás során elkövetett visszaélésekre. A romániai magyarság politikai egységszervezete, az Országos Magyar Párt (OMP) a sűrűsödő népszámlálási panaszok miatt 1931. január 2-án egy felhívást tett közzé a regionális (megyei és városi) szervezetei számára, arra kérve őket, hogy a tudomásukra jutott visszaélésekről készítsenek jegyzőkönyvet, vagy vegyenek fel nyilatkozatot, és azokat küldjék el a párt országos központjának. Az OMP a hozzá beérkezett iratokat másolatban eljuttatta a romániai magyar külképviseletekhez (bukaresti követség, a bukaresti követség kolozsvári útlevél-kirendeltsége) is, amelyek azokat a magyar Külügyminisztériumnak továbbították. A visszaélések dokumentálásának és a visszaélésekről beadott panaszok összegyűjtésének célja az volt, hogy szükség esetén kellőképpen alá tudják támasztani a népszámlálás során a magyar kisebbség kárára elkövetet sérelmeket a román törvényhozás, esetleg a nemzetközi fórumok előtt. A dokumentációt tartalmazó mappában több mint öttucatnyi különféle iratot (jegyzőkönyveket, nyilatkozatokat, feljegyzéseket, leveleket, tagozati jelentéseket) találunk, de alaposan feltételezhetjük, hogy az adatgyűjtés később sem fejeződött be, és az adatgyűjtés révén felszínre került eseteknek, illetve az azokat igazoló, az OMP tagszervezetei által hitelesített dokumentumoknak csak egy része került a magyar diplomácia birtokába, így később a MNL OL-be. A dossziében ugyanis csak a legkirívóbb és legnyilvánvalóbb esetekre vonatkozó adatokat találhatunk olyan régiókból és megyékből, ahol a népszámlálási visszaéléseket tömegesen követték el, így különösen Szatmár, Temes, és Szilágy megyéből, illetve a székelyföldi megyékből, s elvételre Bihar és Kolozs megyékből is. Nincsenek információink olyan megyékről, ahol a magyarság szórványban, de a megye városaiban kompakt tömbben élt, mint például Máramaros, Brassó, Arad vagy Hunyad megyéről. Már önmagában véve ezek a jelentések is rámutatnak arra, hogy a visszaélések ismérvei földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül azonosak, a visszaélés vagy legalább is gyanús esetek nem egyediek, és nem korlátozódnak egy-egy felelőtlen és hanyag népszámlálási biztosra, tehát a népszámlálás

lebonyolításáért felelős apparátus nem véletlenszerűen vagy ötletszerűen, hanem előre megállapított szempontok és elvek alapján befolyásolta a végeredményt.

Az iratok alapján világosan látszik a népszámlálásnak a magyar kisebbséget érintő irányultsága, nevezetesen az, hogy leválasszák a magyar etnikum tömegéről azokat az etnikai és felekezeti entitásokat, amelyek eredetüknél és történelmi gyökereiknél fogva nem voltak magyar származásúak, de az idők folyamán nyelviileg asszimilálódtak a magyarságba, társadalmi szempontból leginkább a magyar népességbe integrálódtak vagy afelé orientálódtak, esetleg politikai értelemben is közösséget vállaltak vele. Ezek sorában mindenekelőtt a döntően városokban koncentrálódó magyar anyanyelvű zsidóságot, a nem kis részben elmagyarosodott vagy elmagyarosodó bánsági és szatmári svábokat, a szintén városi kereskedőnépességet alkotó örményeket, a magyar anyanyelvű cigányokat, illetve a főként a Partiumban, Észak-Erdélyben és a Székelyföldön honos, döntően szláv (ruszin) és román, illetve magyar alaprétegű magyar nyelvű görög katolikusokat kell megemlítenünk. Ide sorolható még az ezeknél jóval kisebb tömeget alkotó és felekezeti, társadalmi súlyánál fogva kevésbé szignifikáns magyar anyanyelvű ortodox népesség is. A népszámlálásnak erre az egyértelmű célzatosságára és tendenciájára a magyar szakirodalom már korábban felhívta a figyelmet. (Ld. pl. Kovács 1935, pp. 593–596, Rónai 2002, pp. 113–114, Schneller 2002, pp. 152–162, Kovács 1940, pp. 3–19, Sebők 1992, 384 p., Varga E. 1998, 34 p.). A román hatóságok ügyeltek emellett arra is, hogy a népszámlálási statisztikákban a magyar etnikum soraiból eltüntetett népességtöbbslet hirtelen ne teljes egészében a román uralkodó nemzet tömegében jelenjen meg, ezt az elemet részben szétaprózták, magyar identitásuk dacára önálló nemzeti karakterrel rendelkező markáns entitásokként tüntették fel (lásd például a zsidó, cigány nemzetiségű kategóriákat) vagy származásuk szerint regisztrálták őket (például a svábokat). Ezek a demográfiai értelemben mesterségesen megerősített csoportok 2-4%-os országos arányuknál fogva nem befolyásolták a románság egyértelmű és vitathatatlan fölényét, ugyanakkor a magyar kisebbségnek érezhető és mérhető veszteségeket jelentettek.⁹

Ismert, hogy a korábbi román népesség-összeírások és főként az 1927. évi belügyi népszámlálás negatív tapasztalataiból kiindulva (Jakabffy 1927, 410-418 p.) a magyar kisebbségi vezetők még a népszámlálási törvénytervezet parlamenti – alsóházi (kamarai) és felsőházi (szénatúsi) – tárgyalásán azt szerették volna elérni, hogy a népszámlálás nemzetiségi adatsorainak felvételénél ne az „etnikai eredet” (*originea etnică*) terminust vegyék alapul, hanem az egyes állampolgárok önálló bevallásán alapuló anyanyelvi hovatartozását (Fritz 1930). A népszámlálás koordinátorainak ugyanakkor az volt a koncepciója, hogy az ország etnikai összetételének hiteles feltérképezéséhez inkább a nemzetiségi hovatartozás meghatározásának és nem az anyanyelvi bevallásnak kell prioritást tulajdonítani (Szász 1999).

⁹ A népszámlálás szerint ekkor Románia lakosságának nemzetiség alapján 4,1% volt német, 4%-a zsidó, és 1,5%-a cigány. Szintén jelentős arányt képezett még a 3,1%-ot kitevő „egyéb” nemzetiségek kategóriája.

Noha a népszámlálási törvény végrehajtási utasítása és annak mellékleteként közölt adatfelvételi ív végül az anyanyelvre vonatkozó kérdést is tartalmazott, nyilvánvaló volt, hogy az etnikai eredet helyett felvett nemzetiség (neam) kritériumai,¹⁰ illetve egy külön kérdésben a román államnyelv ismeretének firtatása komoly manipulációs lehetőségeket rejt magában (Fritz 1930). Mint a közölt iratokból is kitűnik, a román számlálóbiztosok számára ez tette lehetővé, hogy az adatfelvétel során visszatérjenek a „névelemzés” és a faji vagy népi eredet elsődlegességének „hagyományához”, és gyakran előfordult, hogy a nemzetiségre vonatkozó rovat kitöltése nem az állampolgár önkéntes bevallásán alapult, hanem a számlálóbiztos „ismeretein”, szándékán és önkényes adatfelvételén.¹¹ Erre az eljárásra jogalapot biztosított a népszámlálási törvény végrehajtási utasításának azon része, amely hatósági retorziókat, jogi eljárást helyezett kilátásba azon személyekkel szemben, akik hamis adatokat diktálnak be. Ezzel a közigazgatási szervek könnyen megfélemlíthették azokat, akik a megítélésük szerint „hamis” nemzetiségi adatokat rögzítettek.

Mivel a népszámlálási törvény és annak végrehajtási utasítása tág teret adott a hatóságok és az őket képviselő és a nevükben eljáró számlálóbiztosok számára, a román államigazgatás szemszögéből nézve a számlálóbiztosok nem is követtek el jogsértést, csak éltek a jogszabályok által számukra biztosított – meglehetősen tág – jogkörrel. Így például a már említett interjúban Manuilă is kiállt a népszámlálás objektív és tudományos jellege mellett. Szerinte nyoma sem volt a tervszerű hamisításnak, mert állítása szerint maga a rendszer, amely alapján a census lefolyt, már eleve kizár minden szisztematikus hamisítási kísérletet. Elképzelhetetlennek tartotta azt is, hogy a népszámlálás lebonyolításáért felelős központi kormányzati szervek akár szóbeli, akár írásbeli utasításban arra szólították volna fel a számlálóbiztosok több tízezres tömegét, hogy hamisítsák meg az adatokat, mert ezt ilyen nagy létszámú apparátus esetén bizonyosan kiszivárgott volna, ráadásul a nyomtatott utasításokba bárki betekinthetett.¹² Ennek azonban az általunk fellelt dokumentumok szintén ellentmondanak.¹³

A népszámlálás előtt a magyar kisebbségi vezetők joggal tartottak attól, hogy a magyarság által lakott régiókba is olyan számlálóbiztosokat és ellenőröket neveznek majd ki, akik egyáltalán nem tudnak magyarul, így képtelenek lesznek megfelelőképpen tájékoztatni, mi több, egyenesen dezinformálhatják a sok helyen

¹⁰ A „neam” kifejezést a „nép”, „nemzet” szavakkal lehet magyarra fordítani, de „fajta”, „eredet” vagy „származás” jelentésárral is rendelkezik. A kérdőív rovata megkülönböztetett születés szerinti románokat, akiknek a nemzetisége nem szorult magyarázatra, és egyéb nemzetiségű lakosokat, akiknek viszont „ki kellett tüntetni” a származásukat.

¹¹ Ld.: MNL OL, K 64, 46. cs., 1931/27. t., 108/1931. res. sz. Továbbá: MNL OL, K 64, 46. cs., 1931/27. t., 337/1931. res. sz.

¹² Manila népszámlálási kormánybiztos a Brassói Lapok útján szólít fel mindenkit, hogy a visszaéléseket hozzák tudomására. Brassói Lapok, 1931. jan. 19. 6 p.

¹³ Ld.: MNL OL, K 64, 46. cs., 1931/27. t., 108/1931. res. sz. Továbbá: MNL OL, K 64, 46. cs., 1931/27. t., 337/1931. res. sz.

csak az anyanyelvén értő magyar nemzetiségű lakosságot. Ezeket az aggodalmakat csak erősítette, hogy az adatfelvételi íveket kizárólag román nyelven nyomtatták ki. A népszámlálási biztosok között ugyanakkor voltak magyar származásúak is, ami elvileg garanciát jelenthetett volna a népszámlálás végrehajtásának tisztaságára és ellenőrzésére.

Ennek jelentőségét a román kormányzat is igyekezett felnagyítani. Az Interparlamentáris Unió 1931-ben Bukarestben tartotta soros konferenciáját. Erre az alkalomra a népszámlálási kormánybiztosság egy francia nyelvű, nyilván propagandisztikus célokat szolgáló füzetet jelentetett meg, amelyben cáfolni próbálta a nemzetközi sajtóban a román népszámlálással kapcsolatban megjelent negatív ki-csengésű tudósításokat és cikkeket. A kiadványban külön kiemelték, hogy a számlálóbiztosokat nemzetiségi származásukra vagy vallási hovatartozásukra való tekintet nélkül jelölték a feladatra. Sőt, a brosúra azt hangoztatta, hogy a kiválasztásuknál ügyeltek az egyes régiók etnikai összetételére, így a biztosok 31,2%-a a kisebbségek közül került ki, továbbá a 37 megye közül 10 megyében a biztosok abszolút többsége nem román származású volt, míg a döntően nemzetiségek által lakott megyékben a kisebbségi biztosok aránya elérte a 80%-ot, például Csíkban 67,8%, Udvarhelyben 79,6%, Háromszékben 70%, Temesben 50,1% (Fritz 1932). Az általunk fellelt iratok alapján ugyanakkor kétkednünk kell ezen adatok valóságában, és feltételeznünk kell, hogy a visszaéléseknek leginkább kitett régiókban a magyar számlálóbiztosok száma közel sem mindig fedte a valós etnikai arányokat.¹⁴

Úgy véljük, hogy a magyar vagy idegen nemzetiségű számlálóbiztosok jelenléte egyébként sem jelentett garanciát a census lebonyolításának törvényességére és pártatlanságának kontrolljára. Sőt, voltak olyan települések is, ahol a legbuzgóbb népszámlálási biztosok éppen a nemzetiségi, magyar vagy elmagyarosodott zsidó és sváb tisztviselők közül kerültek ki, akik az adatfelvétel során következetesen meghamisították az adatokat a magyarság kárára.¹⁵ Nem tudjuk, hogy milyen gyakorisággal volt erre precedens, az ilyen esetek mindenesetre valószínűleg a kisebbségi léhelyzet sajátos pszichológiájával és különösen az állam- vagy közigazgatási apparátusban dolgozó kisebbségi személyek komplexusaival magyarázhatók. Az egzisztenciálisan az államtól függő, valamely kisebbséghez tartozó egyéneknek az állam iránti hűségüket és lojalitásukat fokozottan demonstrálniuk kellett, amire kiváló alkalmat teremthetett a népszámlálási utasítások példaértékű végrehajtása.

Irodalom

1. Erdély története. II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai L. – Szász Z. 3. kiadás. Budapest, 1988.
2. Fritz L.: Az 1930. évi román népszámlálás parlamenti tárgyalásának anyaga. Magyar Kisebbség, 1930. november 1. pp. 785–794.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

3. Fritz L.: Az 1930. évi román népszámlálás parlamenti tárgyalásának anyaga. Magyar Kisebbség 1930. november 16. pp. 824–830.
4. Fritz L.: Románia jelenlegi népessége. Magyar Kisebbség, 1932. január 1. pp. 29–30.
5. Jakabffy E.: A népszámlálás ügyéhez. Magyar Kisebbség, 1927. június 1. pp. 410–418.
6. Kovács Á.: Erdély nemzetiségi statisztikája. Magyar Kisebbség, 1935. november 1. pp. 590–596.
7. Kovács A. 1940: Az erdélyi magyarság és a román statisztika. Kisebbségvédelem, 1–2. sz. pp. 1–20.
8. Nyárády R. K. 2003: Erdély népesedéstörténete. (Az irathagyatékot szerkesztette és az előszót írta: Varga E. Árpád). Budapest.
9. Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. 2. Neam, limba maternă, religie. Publicat de Sabin Manuilă. București, 1938.
10. Rónai A. 2002: Erdély népességi viszonyai. Magyar Kisebbség, 4. sz. pp. 111–128.
11. Schneller K.: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. Magyar Kisebbség, 4. sz. pp. 148–163.
12. Sebők L. 1992: A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint. Századok, 3–4. sz. pp. 382–402.
13. Szász Z. 1999: Tévtutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. História, 8. sz. pp. 19–20.
14. Varga E. Á. 2002: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. Regio, 1. sz. pp. 184–186.
15. Varga E. Á. 1998: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok. Budapest.
16. Vita S. 2002: Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben. Magyar Kisebbség, 4. sz. pp. 129–147.

Footnotes

- 1 A gagauz és tatár nemzetiségűeket török anyanyelvűként vették fel a statisztikában.
- 2 Az x-el jelölt kisebbségeket 0,1 % alatti arányszámuk miatt nem tüntették fel.
- 3 A hucul etnikumú lakosokat ukrán és ruszin anyanyelvűként vették fel a statisztikában.
- 4 Az x-el jelölt kisebbségeket a 0,1 % alatti arányszámuk miatt nem tüntették fel.
- 5 A hucul etnikumú lakosokat ukrán és ruszin anyanyelvűként vették fel a statisztikában.
- 6 A gagauz és tatár nemzetiségűeket török anyanyelvűként vették fel a statisztikában.

RANKING OF GEOGRAPHY PERIODICALS BASED ON INTERNATIONAL RATING SYSTEMS

SIPOS, ANNA MAGDOLNA

University of Pécs
sipos.magdolna.54@gmail.com

Absztrakt

A FÖLDRAJZI FOLYÓIRATOK RANGSORA A NEMZETKÖZI MINŐSÍTŐ RENDSZEREK ALAPJÁN

Sipos Anna Magdolna

A tudományos párbeszéd legfőbb fórumai a folyóiratok. A tudományos tevékenységet végzők kvantálható eredményeit követelő tendenciák mellett mind jellemzőbbé válik a publikációknak helyet adó folyóiratok számokban kifejezett minősítése is, és ez visszahat az azokban publikálók szakmai reputációjára. Tanulmányunkban a világban megjelenő, referált földrajzi folyóiratok kvalitásait vesszük górcső alá az Impact Factor-Journal Citation Reports (JCR) és a SCImago Journal & Country Rank (SCImago) folyóiratminősítő rendszerek felhasználásával.

Kulcsszavak: földrajzi folyóiratok minősítése, földrajzi szakirodalom, tudománymetria

1. On ranking systems of scientific periodicals

Since the first appearance of scientific periodicals in the 17th century, their functions have undergone significant changes while they have continued to serve as the major forums of scientific communication. The first scientific periodicals, such as *Journal des sçavants* (Paris; January 1665) and *Philosophical Transactions* (London; March 1665) included reviews and reports on publications of the world's scientific achievements, and they only later took on publishing primary articles. This latter undertaking gained more and more ground in periodical contents, but the original functions of reviewing and reporting also continued to be important elements of these periodicals. As the scope of this article does not allow for describing the history of content changes in detail, the following is a short introduction of the most modern function, the role of science metrics. With the first initiatives for the complex assessment of science and academic work emerging between the two World Wars and the development of science metrics in the 1970s, both the subject of research, i.e. science itself, and the assessment methods associated with it have greatly changed and become significantly differentiated, but they continued to rely on quantifiable data published in academic journals (Lotka 1926; Bradford 1936; Garfield 1955; De Solla Price 1963). This has enriched these scientific periodicals with a new function, one, which increasingly reevaluates academic journals as well as the necessity and significance of working with periodicals and their ranking systems under the current pressure of 'publish or perish'. The assessment of the quantifiable achievements of academic journals and the articles published in them, and thus the

exploration of their quality factors, are exciting issues in themselves, but they are made even more interesting by the fact that these factors reflect on the authors and their academic reputation – the assessment results of the periodical in which a paper is published matters greatly to both the authors and those financing research.

For the assessment of journal quality, the impact factor is the most popular option, and it is less known even in academic circles that there are several other methods to choose from. Besides the impact factor, whose monopoly has passed, although it is a method still used, other assessment systems became available on the Internet years ago. Of all the major methods of international periodical ranking the present paper relies on the Journal Citation Report (JRC-index), as well as on Scimago Journal&Country Rank (SJR-index) to rank periodicals of geography, especially the ones in leading positions. It is also important to call attention to the fact that in several aspects there are significant differences in the assessment methods and in their results; this should remind academics to avoid one-dimensional assessments of periodicals that are based on a single index, and work with multidimensional models that take as many factors into consideration as possible. It also needs to be noted that the two services are based on different periodical indices with partly different meanings and contents, and that each application covers the international journal supply for each discipline to various degrees and with various functions. However, it is exactly these varying functions, aspects and methods that make a more accurate, deferential and subtle assessment of a periodical or a group of journals possible.

The JCR-index is the service of Journal Impact Factor, which indicates what proportion of the journals published in a given discipline a given periodical outperforms; thus its values may vary between 1% and 100%. This index can be supplemented by Eigenfactor, which is also available as part of the service. This indicator ranks periodicals based on the degree of their influence; that is, it reveals the extent to which the articles of a given journal were cited in the previous five years. The sum score of all relevant journals is 100, and all the qualifying values of the periodicals are correlated with it – the score of the given journal reaches a certain percentage of this sum depending on the citation count of the articles included in the journal. The SJR-index is a complex indicator based on the Scopus database, which weighs the citations according to the citation count of the citing journals. The relative indicator refers to the proportion of the journals published in a certain academic field a given periodical outperforms; thus, its values also vary between 1 and 100. However, it needs to be kept in mind that these indices – just like other indicators with similar content – only refer to certain, selected subsets of varying quantities of internationally indexed periodicals, and there are many more periodicals worldwide that do not even make it into the ranking systems. Thus, when the indicators are evaluated, it must be considered that it is already a sign of significant achievement, even of success and high quality, if a journal is included in the periodicals of a certain disci-

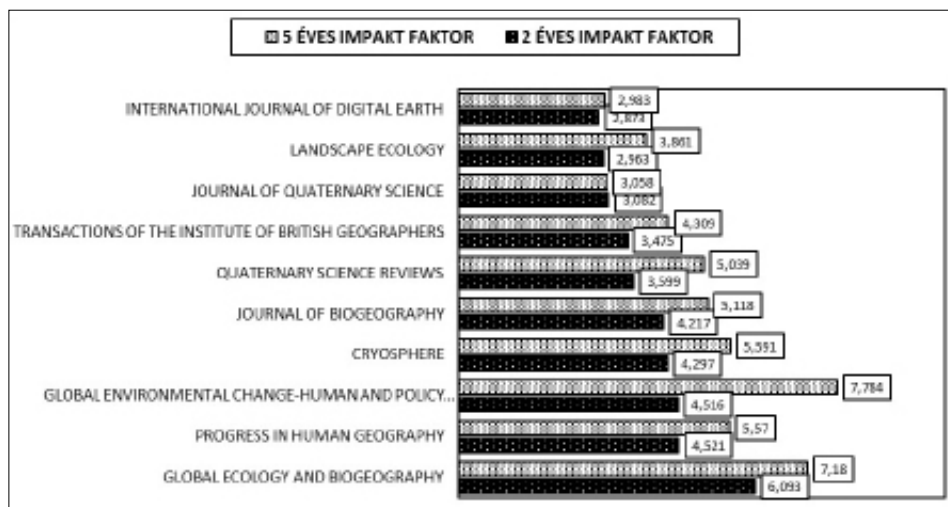
pline – however low the scores it receives (Soós-Schubert 2014). This service also provides the Hirsch-indices for periodicals. The scope of this paper does not allow for describing all elements and indicators of the above-mentioned indicator systems; therefore, only data from JCR and Eigenfactor indices relevant to journals of geography, as well as from the SJR-index and Hirsch-index, are analyzed. Still, addresses are provided in the References section for studying ranking results for periodicals of various disciplines from other aspects.

2. Indicators of geographical periodicals based on Journal Citation Report and Eigenfactor

Only the two-year and five-year impact factors of the JCR-index and the Eigenfactor data relevant to periodicals of geography were included in the study, while the other indicators were ignored during the research. The impact factor value of a periodical for a given year equals the average number of citations of papers published in the journal in the previous two years. Considering that the citation practices within different disciplines are quite diverse, Thomson Reuters, the company providing the service, publishes citation indices going back five years, along with the two-year ones, every year. The present paper uses both types of indicators, although due to constraints of length, only the first ten journals included in the indices are analyzed in detail. It also needs to be mentioned how the periodicals of geography were selected, as this derives from the internal subject categories of JCR. As JCR evaluates periodicals of all disciplines, it applies special, internal subject categories which are similar to traditional disciplinary divisions in many ways, but also different in certain aspects. In the case of geographical science, this means that the system treats the categories we call Physical Geography and Geography as separate ones. During the research, however, – conforming to Hungarian practice – the features of the periodicals in these two categories were treated together, not separately. As mentioned above, regardless of the scores, it is a significant achievement for a journal to get onto the journal impact factor list at all. Thus, these are reviewed first in the paper. According to Ulrichsweb, another commercial database of the world's periodicals, there are 5395 peer-reviewed academic journals worldwide which publish specifically geographical papers or may feature papers of geographical content as well (Ulrichsweb 2016). Out of these many periodicals, only 116 made it into the JCR-index, which is 2.15% of all relevant journals.

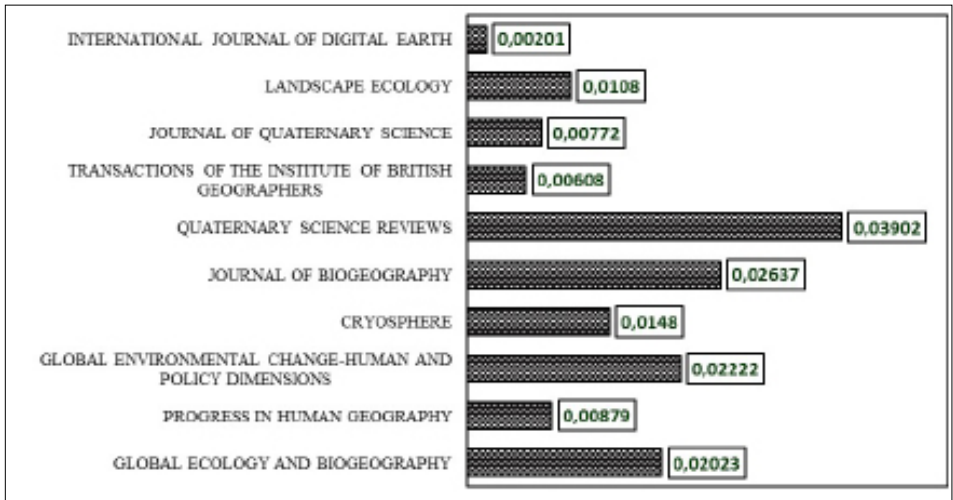
Figure 1 summarizes the impact factor data of the first ten journals in the JCR-index. The diagram clearly indicates that even assessment carried out with the same methods but with different time periods provide significantly different data, while it is also clear that, regarding the top 10 journals, impact factor values for both the 2-year and the 5-year periods are quite high, naturally the 5-year scores being higher. The data also suggests that journals of both physical geography and social geography are included in the top 10 list.

Figure 1
5-year and 2-year impact factor data for the top 10 journals of geography of the JCR index

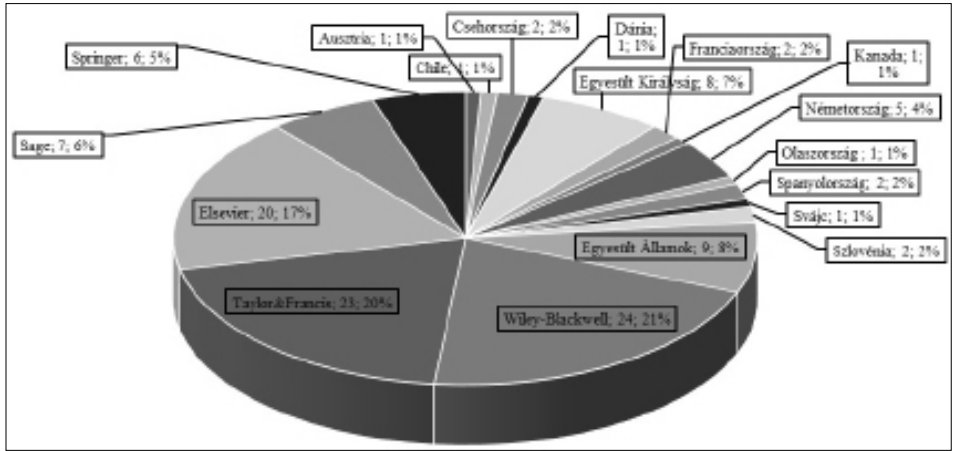
The other important element in the periodical assessing system of Thomson Reuters is Eigenfactor, which – as mentioned above – measures and ranks the influence of journals by quantitative methods. For the sake of comparability, Figure 2 includes the Eigenfactor data for the top 10 impact factor journals of geography included in Figure 1 in the same order of appearance. The diagram clearly depicts that the rankings of the top 10 journals show very different results in the two different systems. Thus, our claim that evaluating periodicals by analyses with different foci provides dissimilar results is supported by our findings based on analyses based on only two different aspects. These results also suggest that using a variety of assessment tools, rather than exclusively relying on impact factor data will provide a more detailed depiction of the evaluation of the periodicals.

Figure 2
Eigenfactor indicators for the top 10 impact factor journals of geography of the JCR-index

Further analyzing the set of impact factor journals, the research examined their origin, and found that the leading journals of geography typically (69%; 80 items) are published by great, multinational publishers of academic journals, and the number of periodicals published by an academic organization, research institution or university was dwarfed in comparison. This latter publisher category mainly included institutions in the United States, the United Kingdom and Germany, while only a few journals were published in the other ten countries (Figure 3).

Figure 3
The distribution of 116 impact factor journals of geography of the JCR-index according to their origin

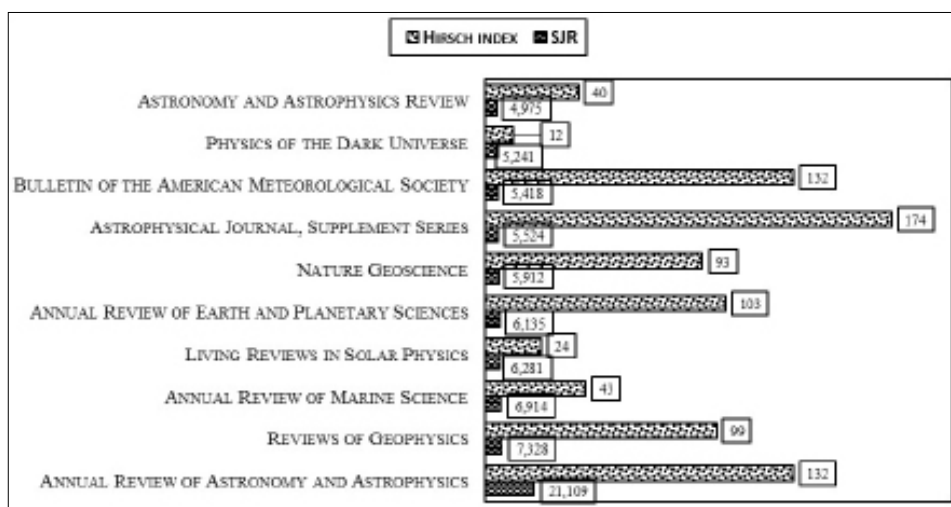
3. Indicators of journals of geography based on Scimago Journal&Country Rank

It has already been mentioned that Elsevier, the other big participant in the academic information market, has also developed the SJR-index, a program for the complex evaluation of journals, and the company also publishes the annual list of the Hirsch-index of the periodicals it classified as noteworthy. The SJR-index works with a much greater set of periodicals of geographical content than the impact factor does, but our detailed analysis will also be limited to the top 10 journals of the SJR-index. Just as in the case of the impact factor registry, this system also separates the evaluation of journals of physical geography and social geography; however, this part of the research did not combine these categories but instead treated them separately.

The SJR-index includes the assessment of 1070 journals of physical geography and 587 periodicals of social geography; in addition, there are some periodicals that were included in both categories. The analysis of these journals extends to both the SJR- and Hirsch-indices. First, the top 10 journals of physical geography were analyzed; the results are included in Figure 4. These journals were put in order according to the increasing values of SJR-indices, and the values of the Hirsch-index were also added to each periodical. The diagram clearly indicates that the latter values do not follow the ranking order of the SJR-index at all, and instead reveal completely independent data and proportions.

Figure 4

The SJR values and ranking of the top 10 journals of physical geography and their Hirsch-index values

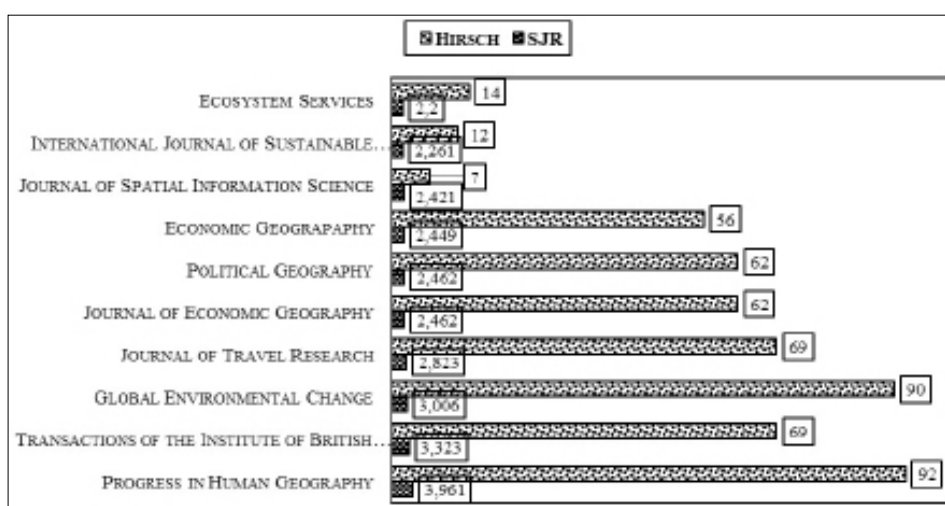
The *Annual Review of Astronomy and Astrophysics*, which received by far the highest SJR evaluation results, placed only second according to the Hirsch-index;

at the same time, the *Astrophysical Journal, Supplement Series* with the highest value of the Hirsch-index showed quite modest SJR indicators. The same pattern is true for the other items in the top 10 list of periodicals.

The top 10 journals of social geography were also similarly analyzed based on the services of Elsevier, and the results are depicted in Figure 5. This diagram essentially suggests the same situation as Figure 4: the high or low SJR values do not necessarily correlate with similar values of the Hirsch-indicators.

Figure 5

The SJR values and ranking of the top 10 journals of social geography and their Hirsch-index values

Concluding the research, the assessment results of the two services were compared in order to reveal the concurrences between the two groups of periodicals deemed top 10 by Thomson-Reuters and Elsevier, and to find out whether there are any journals that ranked high in both systems, within the top 10, and if so, whether they would be considered the best journals of geography. Only three journals were found to have placed in the top 10 in both assessment systems. *Global Environmental Change*, *Progress in Human Geography* and *Transactions of the Institute of British Geographers* have all been ranked in the top 10 periodicals both by JCR and the SJR indicators; however, there were no overlaps in the case of other journals. Therefore, can it be claimed that these three periodicals are the best three journals of geography in the world? This can hardly be so declared. What is certain is that these journals are among the best periodicals based on the evaluation systems chosen to assess them.

Similarly, it would also be wrong to say that the best journals are the ones with the highest impact factor values or the highest Eigenfaktor indicators or the highest SJR- or Hirsch-indices. Considering only one indicator – in this case, mainly the

impact factor – to be absolute is a faulty approach which leads to false conclusions; thus this method is to be avoided by all means, even if the impact factor is the most popular assessment indicator in academia. The genre of academic journals is a much more complex phenomenon; therefore, only a multidimensional analysis can lead to reliable results when evaluating the quality of periodicals. As the results of this empirical research indicate, some journals perform well in one assessment system, while others do better in other systems. Therefore, using multiple indicator systems provide more realistic and diverse view of the real quality and values of journals, and also of the performance of the authors published in them.

References

1. Bradford, S. C. 1936: Sources of information on specific subjects. In: *Engineering*, CXXXVII., London. pp. 85–86.
2. De Solla Price, D. J. 1963: *Little science, big science*. New York, Columbia University Press. 119 p.
3. Garfield, E. 1955: Citation Indexes for Science. A New Dimension in Documentation through Association of Ideas. In: *Science*, CXXII., New York. pp. 108–111.
4. Lotka, A. J. 1926: The frequency distribution of scientific productivity. In: *Journal of the Washington Academy of Sciences*, XVI., Washington. pp. 317–323.
5. Soós S. – Schubert A. 2014: A tudományos folyóiratok kutatásértékelési célú osztályozási gyakorlatának korszerűsítése az MTMT adattartalmának felhasználásával. Manuscript. Budapest, MTA KIK Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztály. 19 p.
6. URL http://www.mtakszi.iif.hu/docs/jelentesek/TTO_jelentes_MTMT2_D6.pdf (2016. 01. 02.)

Data sources

1. Elsevier, SCImago Journal & Country Rank (SJR) 2014: URL <http://www.scimagojr.com/journalrank.php> (Open access portal)
2. Thomson-Reuters, Journal Citation Reports (JCR) 2014: URL <http://thomson-reuters.com/en/products-services/scholarly-scientific-research/research-management-and-evaluation/journal-citation-reports.html> (Limited access database)
3. Ulrichsweb 2016: URL <http://ulrichsweb.serialssolutions.com/search/-373324822> (Limited access database)

MENNI VAGY MARADNI? EGYETEMISTÁK KIVÁNDORLÁSI SZÁNDÉKÁNAK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA – KÓRÓDI TIBOR – VADNAI PÉTER

Miskolci Egyetem

ecobea@uni-miskolc.hu; ecokt@uni-miskolc.hu; ecovape@uni-miskolc.hu

Abstract

MOVE OR STAY? STATISTICAL ANALYSIS OF THE EMIGRATION INTENTION
AMONG THE UNIVERSITY STUDENTS

Siskáné Szilasi, Beáta – Kóródi, Tibor – Vadnai, Péter

The emitting countries perceive as a significant economic and social loss when the educated youth are trying to prosper abroad. Our OTKA research started at 2013 (The most recent trends of the Hungarian emigration) we have completed the framework of the primary research 9787 questionnaires. In this paper we analyze the target countries and the emigration potential of the university students in Miskolc and Kolozsvár (Cluj-Napoca). 63,5 percent of the students answered that they would be willing to work abroad. We have also analyzed the push and pull factors which determine the migration intentions.

Keywords: emigration intention, university students, target countries, push-pull factors

A kutatás előzményei, célkitűzés, módszertan

A kibocsátó országok jelentős veszteségként élik meg, ha a képzett fiatalok elhagyják az otthonukat és külföldön próbálnak boldogulni. A veszteség, amit a kivándorlás okoz, legyen az rövidebb-hosszabb idejű, vagy végleges, számos területen érezteti hatását a gazdaságban és a társadalomban is.

2015-ben az Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatócsoport megvizsgálta az egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzetét, a vizsgálat egyik lényeges pontja volt a nem magyarországi letelepedéssel és munkavállalással kapcsolatos kérdéscsoport. A jelentés megállapította, hogy míg 2013-ban a hallgatók mintegy harmada tervezett migrációt, addigra a 2015-ös vizsgálatban ez az arány már 37% (Szabó 2015). Az egyetemisták és főiskolások kivándorlásával ezt megelőzően is foglalkoztak kutatók, bár nem országos szinten, azonban hasonló eredményekre jutottak. A Pécsi Tudományegyetemen elkészített tanulmányban a válaszadó egyetemisták kétharmada tervez valamilyen formában nemzetközi emigrálást (Rohr 2012), a zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely 2010-es, a vajdasági magyar egyetemisták körében végzett, vizsgálata pedig egynegyedes részarányt mutatott ki.

A 2013-ban indult OTKA kutatásunk, melynek célja a legújabb kivándorlási trendek felmérése Magyarországon, során a folyamatos online és terepi adatgyűjtésnek köszönhetően 9787 kérdőív került kódolásra. A primer adatbázis országos szintű és kiterjed az egyetemistákra és főiskolásokra is. Jelen tanulmányban megvizsgáljuk két felsőoktatási intézmény (Miskolci Egyetem, Babes-Bolyai

Tudományegyetem Kolozsvár) hallgatóinak jellemzőit. A célunk ezzel a kutatással az, hogy választ kapjunk a migrációs szándékról, a felsőoktatásban tanulók motivációiról és természetesen a kiválasztott célországokról és földrajzi irányokról. Célunk egy összehasonlító vizsgálat a két egyetem hallgatói között és a migrációs szándék mögött lévő okok feltárása. Az adatok feldolgozása az SPSS statisztikai programmal történt, a térképek készítéshez az ArcGIS szoftvert használtuk.

A miskolci és kolozsvári egyetemisták statisztikai alapadatai

Az online mintavételezés során 340 érvényes választ kaptunk, a Miskolci Egyetemről 267 válasz, míg a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemről 73 válasz érkezett. A válaszadók 99,4%-ának anyanyelve magyar, mindössze két fő jelölte meg a románt, ennél változatosabb képet mutat azonban az állampolgárság szerinti megoszlás. A válaszadók 85,6%-a jelölte meg a magyar állampolgárságot, 1,2% a szlovákot, 9,4% a románt, és 3,8% azok aránya, akik kettős állampolgárok (román-magyar). A teljes mintára vonatkozó nemi megoszlás némi eltolódást mutat a nők javára (részarányuk 54,7%), ez azonban lehet a teljes egyetemi mintában megjelenő nőtöbbletnek is a következménye.

A kor szerinti megoszlás szélsőértékeit a 19 éves minimum és az 53 éves maximum adta, a számtani átlag 25,08 évet adott, a leggyakrabban előforduló érték a 22 év volt. A gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésre 95,6% válaszolta azt, hogy tanuló, és 2,1% jelölte meg a foglalkoztatott kategóriát. A válaszadók kétharmada nappali, míg egyharmada levező tagozaton tanul. A kérdések arra is vonatkoztak, hogy milyen szakon tanul a válaszadó, a legtöbben a válaszadók között gépészmérnökök (12,9%), turizmus és vendéglátás szakosok (11,2%), geográfusok (8,5%). A mintában 5% fölötti értékkel képviselik magukat a jogászok, egészségügyi szervezők, villamosmérnökök, képződi diagnoszták.

A vizsgálat arra is kitér, hogy felmérjük milyen könnyen, avagy nehezen fog boldogulni a kivándorolni szándékozó, aminek egyik mértékét az idegennyelv ismeretének felmérése adta (tud-e beszélni az adott nyelven). Az egyetemisták körében különösen jelentősége van a nyelvtudásnak, hiszen amellett, hogy a diploma elnyerésének egyik feltétele, szakmájuk műveléséhez is elengedhetetlen, hiszen bármilyen tudományos, szakmai anyagot meg kell érteniük, a különböző számítástechnikai programok használatáról nem is beszélve. A legtöbben (58,6%) egy idegen nyelvet jelöltek meg, 27,4% mondta azt, hogy két idegen nyelven is beszél, sőt voltak, akik hármat jelöltek meg (1,8%). 12,6%-a a válaszadóknak azt nyilatkozta, hogy nem beszél idegen nyelven, azonban náluk is jelentős migrációs szándék jelentkezett, közel 50%-uk gondolkodik azon, vagy már tervezi, hogy külföldön dolgozzon, éljen.

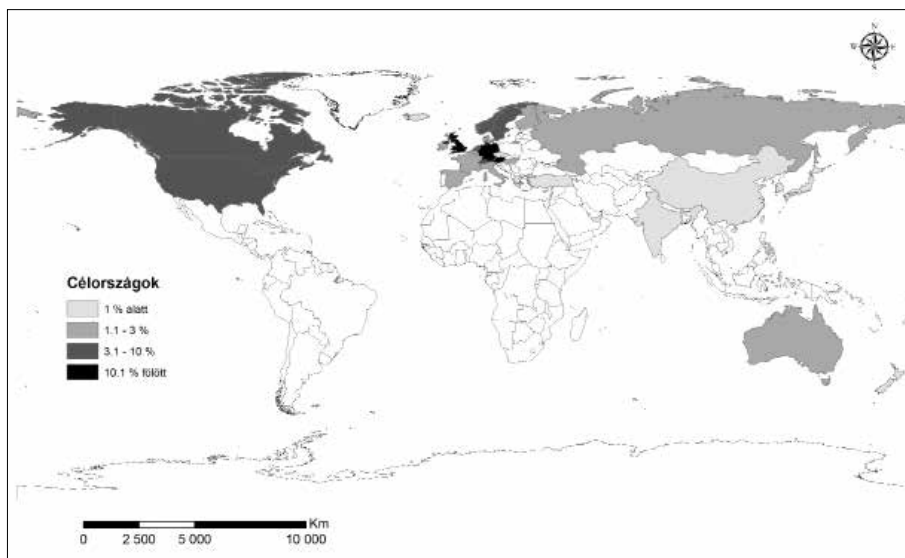
Migrációs irányok, célországok

Célországok tekintetében egyértelműen kiemelhető, a súlyozott arányokat is figyelembe véve, a kutatásunkban Nagy-Britannia és Németország (1. ábra).

Nagy-Britannia az összesített mintában 26,1%-kal, Miskolc esetében 27,3%-kal, míg Kolozsvár tekintetében 31,9%-kal jelenik meg. Németország esetében az összesített arány 27,9%, Miskolc értéke 30,7%, Kolozsváré 17,8%.

1. ábra

A válaszadók által megjelölt célországok megoszlása és súlya a migrációs szándékkal rendelkező egyetemisták körében Miskolcon és Kolozsváron

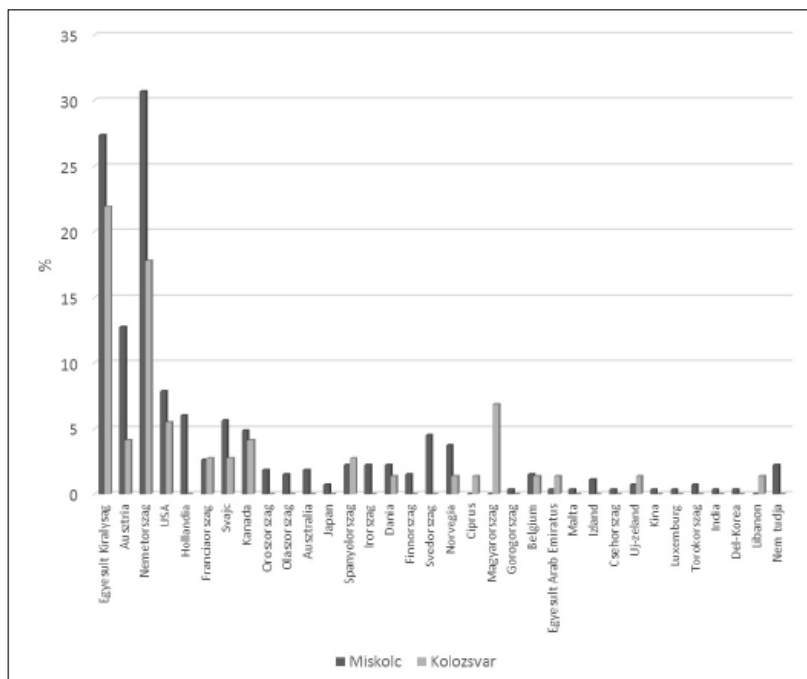
Forrás: szerk. Vadnai P., saját kutatás

Az egyetemisták kivándorlási szándékához kapcsolódóan végzett más kutatások is alátámasztják az eredményeinket, ami igazolja a vizsgálat reprezentativitását, valamint segít még biztosabban kijelölni azokat a földrajzi helyeket és migrációs irányokat, melyek a leginkább jellemzőek jelenleg az egyetemisták vonatkozásában. A Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak körében végzett kutatás során (Rohr 2012), ahol 2740 választ elemeztek, egyértelműen kiderült, hogy az Egyesült Királyság (külföldi munkavállalás tekintetében, több mint 20% választotta) és Németország (külföldi munkavállalás tekintetében átlagosan 20% választotta) a két fő célterület. A zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely 2010-ben készített tanulmányt a vajdasági egyetemisták migrációs szándékairól és jellemzőiről, a tanulmányban szereplő adatbázis kiterjedt a Szerbiában és Magyarországon tanuló egyetemistákra, a minta 370 fő válaszait tartalmazta. A vizsgálat eredményeként kiderült, hogy a harmadik legnépszerűbb ország, ideiglenes munkavállalás szempontjából, Nagy-Britannia (10,8%). Mindkét korábbi vizsgálat során megjelentek más földrajzi célországok, így a pécsi mintánál a harmadik helyen Ausztria, negyedik helyen az Egyesült Államok, az ötödik helyen a skandináv államok. A vajdasági kutatás némileg eltérő eredményre jutott, hiszen

ott első helyen a magyarországi munkavállalást fontolgatják (14,7%), második helyen az Egyesült Államok áll. A mi kutatásunkban is harmadik helyen Ausztria áll, az összesített mintában 10,8% részaránnyal jelent meg, Miskolcon ez 12,7%, Kolozsváron csupán 4,1%, a statisztikai mintában innen kezdve van eltérés az egyes országok népszerűségét, súlyát tekintve (2. ábra).

2. ábra

*A célországok választási gyakorisága és sorrendje Miskolcon és Kolozsváron.
(saját szerkesztés)*

Forrás: saját szerkesztés

A kolozsvári hallgatóknál a harmadik helyet Magyarország foglalja el, kiemelhető még a célországok közül a miskolciaknál Hollandia, Svédország, Írország, Ausztrália, Oroszország és Olaszország. Mindkét csoport választotta Svájcot és Kanadát, valamint Franciaországot. Az 1. és 2. ábra alapján megállapítható, hogy a migráció fő iránya nyugat, azonban jelentős számú ázsiai ország is felkerült a célországok listájára, ilyen például Japán, Kína, India, Dél-Korea. 1-1 esetben megjelentek olyan migrációs célországok, mint Libanon, Málta, Ciprus vagy az Egyesült Arab Emírátsok.

Menni vagy maradni? A nyers statisztikai adatok háttérében lévő információk

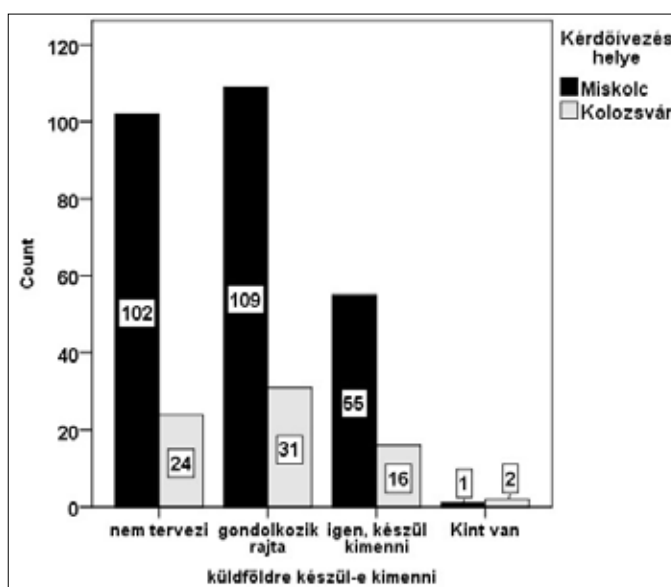
A kutatás során felmerült az a kérdés, hogy milyen erős a kivándorlási szándék az egyetemistáknak, illetve, hogy milyen taszító és vonzó tényezőket jelöltek

meg, mint a migrációs szándék kiváltója. A továbbiakban ezek elemzésére kerül sor, illetve a feltett kérdés (Menni vagy maradni?) mögött lévő társadalmi és gazdasági okok felderítését kíséreljük meg.

A 3. ábrán látható a kivándorlási szándék megoszlása, mint az ábrán is látható a kérdőívben általunk megadott négy kategória között a válaszadók közel azonos megoszlást mutatnak. A pontosabb összehasonlíthatóság miatt súlyoztuk az adatokat, azonban így is meglepően magas arányban jelentek meg azok, akiknek migrációs szándékuk van. Azok aránya, akik csak gondolkodnak azon, hogy esetleg a jövőben valamikor külföldre mennek élni és munkát vállalni valamennyi időre Miskolcon a válaszadók 40,8%-a, Kolozsváron 42,4%-a.

3. ábra

A kivándorlási szándék megoszlása a két mintaterület válaszadóinál

Forrás: saját szerkesztés

Azok aránya, akik már komoly migrációs szándékkal rendelkeznek, ami azt jelenti, hogy az elkövetkező egy év folyamán kivándorolnak, Miskolcon az egyetemisták 20,6%-a, míg Kolozsváron 21,9%-a. A mintában megjelentek azok is, akik már most külföldön vannak, az arányuk Miskolcon 0,3%, Kolozsváron 2,7%.

A kivándorlási szándék tehát egyértelműen magas aránnyal jelenik meg mindkét mintacsoportnál, nézzük meg, hogy milyen taszító (push) tényezőket találunk a válaszok között. A legmagasabb aránnyal a gazdasági, anyagi problémák jelentek meg (Miskolc: 42,9%, Kolozsvár 45,3%), tehát egyértelműen a legfőbb kivándorlási ok, hogy külföldön jobb anyagi körülményeket remélnek a válaszadók. A második helyen közel azonos aránnyal a munkahely hiánya jelentkezett,

Miskolcon 17,6%-os, Kolozsváron 18,5%-os aránnyal, ami tulajdonképpen az első helyen szereplő gazdasági problémákhoz is szorosan kapcsolódik. A harmadik helyen mindkét mintánál azonos aránnyal (7,9%) a politikai helyzet jelenik meg. Az előzőekhez kapcsolódva, bár már 5% alatti részaránnyal, kiemelték még mindkét egyetem hallgatói a nem megfelelő életszínvonalat és a korrupciót. Miskolcon ezen túlmenően megjelent még, 3,2% részaránnyal, a kisebbséghez kapcsolódó problémák jelenléte.

A vonzó tényezőket kizárólag általános értelemben mutatjuk be, nem bontjuk nemekre, országokra, végzettség szerint sem, mert jelen vizsgálatnak ez nem célja. A vonzó (pull) tényezők között a leggyakoribb természetesen a jobb gazdasági és anyagi lehetőség, mindkét mintacsoportnál 40% fölötti értékkel. Második helyen azt jelölték meg mindkét csoportban, hogy véleményük szerint több a munkahely, jobbak az elhelyezkedési lehetőségek (12,1%). Jelentős vonzó tényezőnek értékelték a mentalitását, valamint a jobb életkörülményeket, Miskolcon (6,5%) és Kolozsváron (6,8%) is úgy ítélték meg a hallgatók, hogy magasabb életszínvonal elérésére van lehetőségük külföldön.

Összegzés, a további kutatási irányok

A vizsgálat rámutatott arra, hogy a kiválasztott két egyetemista csoport (Miskolc, Kolozsvár) erőteljes migrációs szándékkal rendelkezik és a kivándorlást tervezők összesített aránya, beleértve a tervezett és már konkrét céllal történő emigrálást, Miskolcon 63,1% Kolozsváron 64,4%. A taszító és vonzó tényezők közül magas aránnyal emelkedik ki a gazdaság és anyagi helyzet, valamint az életminőség és a mentalitás. A korábbi kutatások és az általunk elvégzett vizsgálat alapján a kijelölhető fő migrációs irány a nyugati, a legkedveltebb célországok pedig: Németország, Nagy-Britannia, Ausztria és az Egyesült Államok, az egyezések alátámasztják az elvégzett kutatás eredményeinek és a mintának a reprezentativitását is.

A miskolci és kolozsvári mintákon végzett vizsgálatokat a jövőben szeretnénk kiterjeszteni egyrészt a már rendelkezésre álló egyéb magyarországi egyetem hallgatóira, valamint tervezzük például beregszászi, kassai, szabadkai primer adatok gyűjtését is. Az adatbázissal még szélesebb körben nyílik lehetőségünk az egyetemi és főiskolai hallgatók migrációs szándékának felmérésére. 2016-ban az OTKA kutatás kiterjed a külföldön élő magyarok vizsgálatára, így képet kapunk majd arról is, hogy mennyire sikerült megvalósítani azokat a célokat, amelyek a kivándorlás melletti döntés meghozatalát eredményezték, valamint, hogy helytállóak-e azok a vonzó tényezők, melyek a kutatás során bemutatásra kerültek.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az OTKA 109449 sz. projekt támogatásával készült, a szerzők ezúton is köszönetet mondanak a lehetőségért.

Irodalom

1. Identitás Kisebbségkutató Műhely 2010: Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében. Tanulmány, Zenta, 12 p. www.idkm.org/tanulmanyok/Migracios_szandek1.pdf
2. Rohr A. 2012: Kivándorlási, külföldi munkavállalási tervek a PTE hallgatóinak körében. In: Acta Sociologica 5. szám, Pécsi Szociológiai Szemle, Pécs, pp. 181–190
3. Szabó A. 2015: Az egyetemisták és főiskolások Magyarországon. Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatócsoport, Belvedere Meridionale, Szeged, 83 p.

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG INTEGRÁCIÓJÁNAK TÁRSADALOMFÖLDAJZI ALAPJAI

SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – PÁLÓCZI ÁGNES – KÓTI TIBOR

Debreceni Egyetem

suli-zakar.istvan@science.unideb.hu

Abstract

SOCIAL GEOGRAPHICAL BASIS OF THE INTEGRATION OF GYPSIES IN HUNGARY

Süli-Zakar, István – Pálóczi, Ágnes – Kóti, Tibor

The intense population growth of gypsy people as a result of which every tenth Hungarian citizen will be gypsy within a few years. However, in contrast of the aging Hungarian society gypsy population represents a youthful group which unambiguously seems more-and-more significant both in political and human resource aspects. The authors believe that the socio-geographical studies of gypsy people, besides the remarkable sociological and romological achievements so far, can give an efficient tool for identifying and solving the problems.

Keywords: gypsy people, integration, intense population growth, underprivileged social groups, ethnical identity, ethnic groups, language skills, education, living condition, crime

Bevezetés

A XX. század ötvenes éveire Magyarország Európa egyik leghomogénebb országává vált (a Trianoni békediktátum, a svábok kényszerű kitelepítése, a szlovák „népességcsere”, a délszlávok optálása stb. következtében). Ez a homogenizáció – elsősorban a cigány lakosság gyors népességyarapodásának hatására – megszűnőben van, hiszen néhány éven belül Magyarország minden tizedik lakója cigány ember lesz. Ugyanakkor, ha azt tekintjük, hogy az előregező magyar társadalommal szemben a cigányság egy nagyon fiatalos demográfiai képet mutat, egyértelmű, hogy belpolitikai szempontból és a humánerőforrások szempontjából is egyre fontosabb közösségről van szó. A demográfiai robbanás körülményei között élő magyarországi cigányság gyors számbeli gyarapodása és földrajzi térnyerése fokozza a többségi társadalom érzékenységét az átalakuló együttélés kérdéseit illetően. A népességen belüli arányeltolódás kiélezte és felnagyította a két nagy társadalmi csoport eltérő életmódja és életfelfogása közötti különbségeket, ami élesedő feszültségekhez vezetett. Így egyre gyakrabban hazánkban is az etnikai konfliktusok a többségi magyar és kisebbségi cigány társadalom között.

A cigányság Magyarországon

Magyarországon 1782-ben volt az első cigányösszeírás: ekkor mindössze 43.738 főt írtak össze. Statisztikai érdekesség, hogy a cigány népességről – talán

mind a mai napig – éppen Magyarországon készítettek tudományos szempontból legpontosabb statisztikai felvételeket (Kemény 1997). Statisztikai precizitása és pontossága révén – pozitív példaként említhetjük az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (OMKSH) által 1893. január 31-én végrehajtott „Cigányösszeírás” munkálatait. Az összeírás, ami – Budapest és Horvátország kivételével – országos volt, nem önbevallás alapján, hanem azon az elven készült, hogy „cigány az, akit a környezete cigánynak tart”. 1893-ban a Magyar Királyság területén 274.940 cigányembert írtak össze, ez kb. 60.000 fővel volt több, mint az 1873-es becslés eredménye. Ez a magas szám azt bizonyítja, hogy ezekben az évtizedekben is tartott még a havasalföldi (oláh) cigányok beáramlása az országba. Az összeírás idején Magyarországon a cigány népesség aránya 1,7% volt, az erdélyi megyékben 5,1% (Kocsis – Kovács 1999).

A Kádár-korszakban a cigányságot elsősorban szociális gondokkal küszködő népcsoportnak ítélték meg, s ahogyan ez az 1961-es MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-án „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” címmel elfogadott határozatából világosan kiderül: A határozat felosztotta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét; a szociális és kulturális ügyek intézését a Művelődésügyi Minisztériumra bízta. A cigányok életkörülményeinek javítását három eszközzel látta megvalósíthatónak: munka, lakás, oktatás. A határozat a cigánytelepek felszámolását, a határos községekbe való beköltöztetést írta elő. A határozat alapelvei szinten határozta meg a cigányok társadalmi státuszát: „A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére a cigányság nem alkot nemzetiségi csoportot.” A határozat a cigányságot megszüntetendő társadalmi rétegnek minősítette, amiből kitűnik, hogy a cigánykérdést pusztán szociális kérdésnek tekintették.

A Politikai Bizottság határozatát követően 1964-ben kelt az első kormányhatározat, amely az ún. szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását rendelte el. Ugyanakkor a szocialista iparosítás, s a jelentős építkezések a cigány férfiak döntő részének munkába állását eredményezte. A borsodi- és a nógrádi bánya- és iparvidéken a cigány munkaképes férfiak 85-90%-a dolgozott, s a szabolcsi és hajdú-bihari cigánymunkásokat a „fekete-vonatok” vitték a főváros és Dunántúl építkezéseire. A rendszerváltozás azonban Magyarországon is megakasztotta (sőt erősen visszavetette) a cigány lakosság integrációját. Összességében két és fél évtized múltával megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltozás legnagyobb vesztesei országunkban egyértelműen a cigányok voltak (Kertesi 2000, 2005).

Napjainkban a kb. 10-12 milliós európai cigányságnak a döntő része DK-Európában (Kelet-Közép-Európában és a Balkánon) él, s itt az elmúlt évtizedekben a cigányság jelentős demográfiai robbanást élt át. Magyarországon az integráció és a társadalmi felemelkedés szempontjából nagyon kedvezőtlen a cigány

lakosság földrajzi elhelyezkedése. A 2011-es népszámlálás szerint a cigány etnikum 47,2%-a él csak városokban (6,4%-a Budapesten, 9,5%-a a megyei jogú városokban, 31,3%-a a többi városban). A községekben élő 52,8% döntő mértékben hátrányos helyzetű perifériákon az ÉK-határmenti, Közép-Tiszamenti és Dél-Dunántúli aprófalvakban erősen szegregált körülmények között tengődik.

A cigányság sajátos identitása

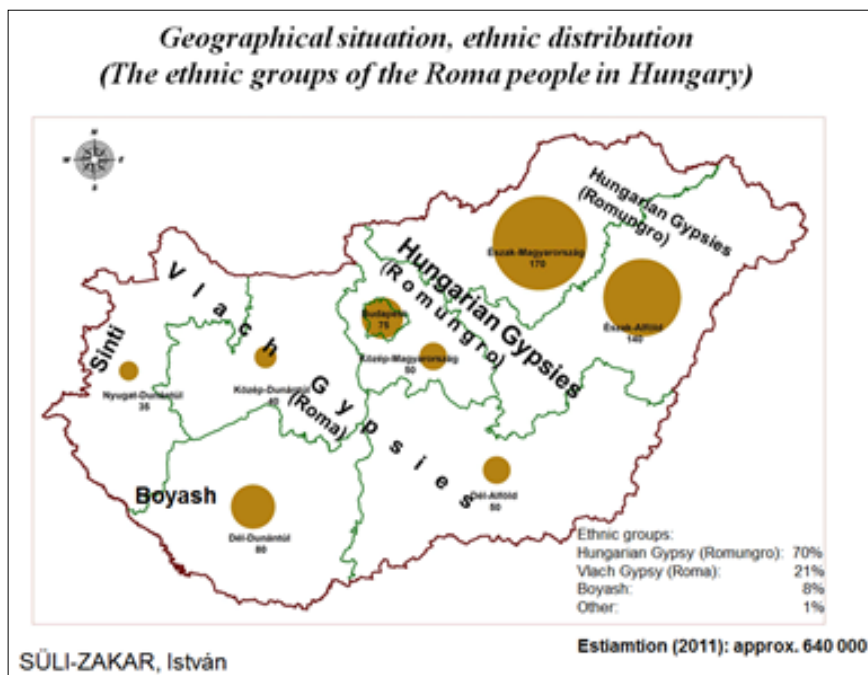
A cigányság „rejtőzködő” etnikum, a pontos népességi adatokat meghatározni csaknem lehetetlen. Mindenesetre a XX. századi demográfiai robbanás mind a népszámlálási adatokban, mind a becslésekben nyomon követhető (Hablicsek 2007). A népszámlálások során a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdések esetében általában önkéntes a válaszadás. Megfigyelhettük, hogy korábban csak minden harmadik cigány lakos vállalta származását, de a 2011-es népszámlálás során mért 315 600 fős létszám már alig kétszerese a Hablicsek László demográfus által készített népességprognózis 657 600 főnyi (2011) cigány lakosságának. Ez mindenképpen a magyarországi cigányság fokozódó identitásvállalását bizonyítja.

A 2011-es népszámlálás alapján 31 településen voltak többségében a cigányok, azonban a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének kutatói a minden településre kiterjedő telefonos interjúk alapján 137 községben tapasztaltak (elsősorban Csereháton, a Közép-Tiszavidéken és az Ormánságban) etnikai cserét (Pénzes – Pásztor 2014). A cigány lakosság száma a perifériákon nem csak a demográfiai robbanás, hanem az olcsó házak miatti betelepülés révén is gyarapodott. Az aprófalvas településszerkezet és a szegregáció miatt nagyon nehéz az ilyen perifériákon a gazdaság élénkítése (Virág 2006). A becslült adatok alapján – amelyek pontosabban tükrözik a valós számokat – az értékeket minden megye esetében megkétszerezhetjük. A magyarországi cigányság tényleges létszámát a népszámlálási adatoknál sokkal jobban megközelítik a szociológiai becslések eredményei (Kemény – Jankó 2003, Kertesi – Kézdy 2009). Ebben az esetben általában azt tekintik cigánynak, akit környezete annak tart.

Véleményem szerint hazánkban ma 700 ezer főre becsülhetjük a cigányság számát, elsősorban a korábbi szociológiai felmérések továbbvezetése révén. Nagyon nehéz vegyes lakókörzetben a gyakori vegyes-házasságok miatt is pontosan meghatározni, hogy kit tekintünk cigánynak és kit nem. Kemény István 1971-es becslésében a hazai cigányság létszámát 320 000 főben határozta meg. Közülük 231 000 főt (70,4%) tekintett magyar anyanyelvűnek, 61 000 főt (21,2%) cigány és 25 000 főt (7,6%) román anyanyelvűnek.

1. ábra

A magyarországi cigányok régiónkénti becsült adatai és etnikai csoportjai (2009)

A hazai cigányság – a szakértők többnyire egybehangzó megítélése szerint – három nagy etnikai csoportra osztható (Erdős 1989, Süli-Zakar 2012):

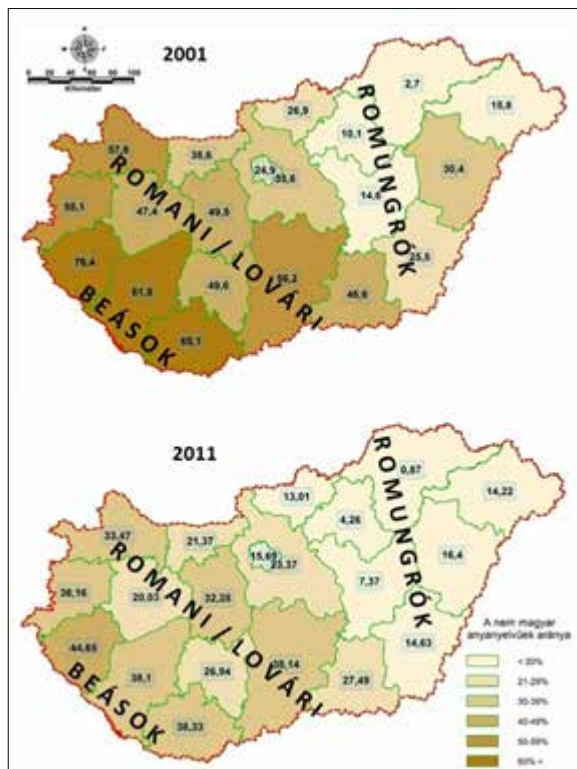
- a) A középkor századai óta Magyarországon élő úgynevezett „magyar cigányok” – romani nyelven, romungrók – alkotják kb. 70%-os arányukkal a legnagyobb csoportot.
- b) Döntően a XIX. században települtek át Magyarországra a Havasalföldről az úgynevezett „oláh cigány” -ok, s ők a magyarországi cigányság kb. 21%-át teszik ki.
- c) A dél-dunántúli megyékben élnek a beások, akik ugyancsak a XIX. században települtek át mai lakhelyükre a Bánátból és D-Erdélyből. Ebbe az etnikai csoportba ma a hazai cigányság kb. 8%-a tartozik.
- d) A maradék 1%-ot, főleg a nyugati országhatár mentén élő kis cigányközösségek (szintók, vend cigányok) jelentik (Erdős 1958) (1. ábra).

Nyelvismeret

Európában a nemzeti (etnikai) identitásnak fontos alapját képezi – legtöbb esetben – az önálló nyelv, a sajátos nyelvhasználat. A cigányság esetében a közös nyelv lényegében hiányzik az identitásképző összetevők közül. Kevésbé hozzáértők szerint a cigány (lovári) nyelv lehetne ez a közös nyelv.

2. ábra

A cigány anyanyelvűek számának változása a két utolsó népszámlálás során:
a, A cigány (roma, beás, romani) nemzetiséghez tartozók (190 046 fő) közül a nem magyar anyanyelvűek (48 685 fő) aránya megyénként (2001). Országos átlag: 25,6%
b, A cigány (roma, beás, romani) nemzetiséghez tartozók (315 101 fő) közül a nem magyar anyanyelvűek (54 339 fő) aránya megyénként (2011). Országos átlag: 17,2%

Azonban az a tény, hogy a romani nyelvet csak a kb. 21%-ra tehető oláh cigányok tekintik az anyanyelvüknek, de az ő esetükben is felgyorsult a nyelvcsere. Másrészt a lovári (romani) nyelv használatában is jelentősek a dialektusbeli különbségek. Az ezredforduló után készített, s a legmegalapozottabbnak tekinthető becslés szerint a magyarországi cigányság 86,9%-a magyarul beszél, 7,7%-a használja a lovári, 4,6%-a a beás nyelvet, s egyéb nyelven – németül, vendül, szerbül stb. – beszél 0,8%-uk (Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. 2004). A televízió, az iskola, a városba költözés miatt a fiatalok már alig használják a lovári és a beás nyelvet (Bogdán 2012).

A magyarországi népszámlálások etnikai adatokra vonatkozó pontatlanságai ellenére a cigányság gyors nyelvi asszimilációját ezek a térképek egyértelműen bizonyítják: 2001-ben 190 046 fő vallotta magát cigány (roma) nemzetiségűnek,

2011-ben már 315 101 fő. Ugyanakkor a lovári és a beás anyanyelvet a korábbi 48 685 fő helyett mindössze 54 339 fő vallotta 2011-ben. Ezek az adatok tehát az identitás fokozódó felvállalását és a cigány/beás anyanyelv elhagyását bizonyítják (2. ábra).

A cigány nemzetiséghez való tartozást 2011-ben 63%-kal többen vállalták, mint 2001-ben ugyanakkor a cigány/beás anyanyelvet vállalók aránya csak 11%-kal növekedett. Az utolsó népszámlálás azt is bizonyította, hogy a statisztikai adatok felvételében bekövetkezett módszertani változások révén a cigányság körében is meghatározó lett a kettős kötődés (hibriditás) felvállalása (Tátrai 2014).

Korábbiakban bizonyítottuk, hogy a magyarországi cigányság soraiban is megfigyelhető a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok egymástól való egyre nagyobb mérvű elszakadása (szimbolikus etnicitás). Az integrációra való törekvést látjuk bizonyítottnak abban a tényben, hogy 2011-ben az önmagukat cigány nemzetiségűnek is deklarálók 81%-a a magyart jelölte első nemzetiségének. Tehát esetükben is az lenne a helyes megfogalmazás, hogy a magyar identitásukhoz cigány identitás is társul (Tátrai 2014).

Integráció vagy asszimiláció

A többség-kisebbség társadalmi- gazdasági-politikai viszonyrendszere többnyire rendkívül bonyolult, s a kialakult helyzet dinamikus interaktus eredményeként születik meg (Molnár 2015). Legtöbbször az tapasztalható, hogy a többség spontán asszimilálni tudja a kisebbséget. Így asszimilálták a magyarok a jászokat és a kunokat, meg nagyobbbrészt az Alföldre betelepült svábokat és szlovákokat. Az asszimiláció az a folyamat, amelyben egy etnikai identitás egy másik etnikai identitással váltódik fel. Az etnikai asszimiláció gyakran erőszakos jellegű (pl. a Trianoni diktátum után az utódállamokban a magyar kisebbségeket kényszerítették az identitásváltásra: reszlovakizáció). Századokon keresztül Magyarországon a cigányokat ugyancsak erőszakosan kívánták asszimilálni. Legutóbb a Kádár-rendszerben a hatvanas-hetvenes években tapasztalhattuk a hivatalos politika részéről az asszimilációs szándékot. Napjainkban az asszimiláció egyfajta szitokszó lett, s helyette a többség-kisebbség viszonyrendszerében az integráció megvalósítása szerepel célként. Etnikai szemszögből akkor beszélhetünk integrálódásról, amikor az embercsoportok (etnikumok) közötti kapcsolatok kiterjesztése és működése egyre függetlenebbé válik attól, hogy ezen embercsoportoknak mi az etnikai identitása. Az integráció a többség-kisebbség viszonyrendszerében egységesülést, beilleszkedést, együttműködést jelent. Az asszimiláció során a kisebbség feladja kulturális hagyományait, s beolvad kulturálisan (nyelvileg) is a többségi társadalomba. Az integráció megteremtésétől azt várhatjuk, hogy létrejön a többség- és a kisebbség erős kapcsolatrendszere, együttműködése, de a kisebbség eredményesen továbbápolja hagyományait, kultúráját.

Az integráció akadályozó tényezői

A cigányság társadalmi-gazdasági integrációjának sikerét mindenek előtt az alacsony fokú iskolázottság akadályozza. Ma már Magyarországon 2014-től az óvoda is kötelező, s az állam a szociális segélyek megvonásán keresztül bünteti a tanulók igazolatlan hiányzását. Napjainkra a cigánygyerekek beiskolázása már csaknem teljes körű. Ebben szerepe van az iskolában nyújtott szociális juttatásoknak, az étkeztetésnek, de az állami kényszernek is.

Az oktatás összességében mégis meghatározó jelentőségű a cigányság sikeres integrációja szempontjából a globalizált, posztindusztriális társadalomban. A legrosszabb helyzetben élő kisgyerekek például az óvodában tanulják meg az alapvető higiénés ismereteket, az evőeszközök használatát, s az együttélés európai normáinak alapjait. Tehát a magyarországi cigány lakosság iskolai végzettsége alacsony szintű, messze elmarad a kor követelményeitől. A felnőttek döntő többsége nem fejezte be az általános iskolát, de a befejezett általános iskolai bizonyítvánnyal is nagyon kicsi ma már az elhelyezkedés esélye.

Magyarországon a 1980-as évek közepére a férfi munkaképes cigányok 90%-a már állandó munkát vállalt. A rendszerváltást követő privatizáció és gazdasági válság hatására azonban a cigányság körében a munkanélküliség pusztító méretűvé vált. A rendszerváltás óta a cigány munkát keresők döntő többsége nem talált munkát, nem tudott elhelyezkedni. A hivatalos adatok szerint a cigány felnőtt férfilakosság kb. 10%-a tartozik csak a foglalkoztatottak körébe. Természetesen a fekete munkavállalókról nincs statisztikai kimutatás, holott biztosra vehető, hogy számuk talán meg is haladja a hivatalosan foglalkoztatottakat. Különösen jelentős a mezőgazdaság által foglalkoztatott idénymunkások (zöldség- és gyümölcsbetakarítók, libatépők stb.) száma, akiket többnyire feketén foglalkoztatnak. A cigány munkavállalók tehát csak a mezőgazdasági munkacsúcsok idején kapcsolódnak a földműveléshez, tehát cigány paraszti réteg a korábbi századokban sem alakult ki. A nők munkavállalása korábban sem volt jelentős, s az elhúzódó demográfiai robbanás miatt a cigánylakosság nagyobbik fele az eltartottak közé tartozik.

Szociál-geográfiai felméréseink során különös hangsúlyt fektettünk a háztartások jövedelemszerzésére. Riportjainkból kiderült, hogy a cigány családok bevételeinek jelentős része gyermeknevelési segély és szociális támogatás, tehát a sok gyermek vállalása a cigány családok többségében ma sajnos gazdasági kényszer (Lengyel 2004, Fónai – Vítál 2005).

A hazai cigányság integrációjának egyik meghatározó jelentőségű akadálya az, hogy döntő részük a földrajzi perifériákon él határmenti aprófalvakban, vagy nagyvárosi gettóiban. A jövedelemtermelés, az SZJA, a foglalkoztatottság, a beruházások és a munkanélküliség településsoros adataiból szerkesztett térképeinkről egyértelműen leolvasható, hogy a pauperizálódott, halmozottan hátrányos, szélsőségesen periferizálódott településekben döntően romák élnek (Süli-Zakar 2015). Az ország periferikus területein fekvő településeken alig működnek

vállalkozások, legtöbb helyen egyedüli foglalkoztató az önkormányzat, a munkanélküliség meghaladja a 90%-ot.

Az integráció sikere érdekében szükségserű, hogy csökkenjen a cigány lakosság szegregációja. A korábban kizárólag csak magyarok által lakott, de elöregedő, elnéptelenedő településrészek olcsó lakásállománya erős vonzást is gyakorolt a szegregáció körülményei között élő cigányságra. A cigányság a legszegényebb magyar néprétegekkel áll ma közvetlen kapcsolatban. Ezt bizonyítják a vegyes házasságokra irányuló vizsgálataink is. Érdekes, hogy ebben az esetben mind a magyar, mind a cigány házastársak/élettársak pozitívnak és reményteljesnek ítélik meg saját helyzetüket.

A magyar-cigány együttélés legproblematisabb sarokpontja a bűnözés megítélése. A többségi társadalom előítéleteinek demokratikus alapja az egyenlő jogok – egyenlő kötelességek elve. Ez az elv megkérdőjelezi az esetleges pozitív diszkriminációt is, és az állandóan hangoztatott vélemény szerint a roma lakosság bűnözése felülmúlja a többségi társadalomét. Erre alapozódott az a felháborodás is, amit az egykori bal-liberális belügyminiszter „megélhetési bűnözés” védekező kijelentése és magyarázkodása okozott. A többségi társadalom nem hajlandó tolerálni a „megélhetési bűnözést”, ugyanakkor a cigány lakosság élethelyzete miatt gyakran a törvény megszegésére kényszerül, amely a jövőben még élesebb etnikai konfliktusokhoz vezethet.

A cigányok egészségügyi helyzete nagyon alacsony szintű, így esetükben a születéskor várható élettartam 10-15 évvel kevesebb a magyar lakosságénál. A tüdő-asztma, tüdőgyulladás, a hepatitis, a bőrbetegségek közvetlen érintkezés útján terjednek, és meglehetősen gyorsan az iskolákban, óvodákban. A védőnői szolgálat fáradozása jórészt hiábavaló, mert a szülők nem igyekeznek a betegség terjedést megállítani. A családjóléti szolgálat tevékenysége egyre hatékonyabb, idővel oldódik a velük szembeni idegenkedés, s a szociális munkások egyre nagyobb tekintélyt vívnak ki maguknak.

Összegzés

A társadalomföldrajzi jellegű tanulmányunkban elemzett sajátos helyzetű cigányság integrációjának „rögös útja” alapvetően alig különbözik a szomszédos országokban tapasztaltaktól (Musinka – Kolesárová 2012). Sok vonatkozásban (cigány önkormányzatiság, lakáskörülmények, oktatás, szociális gondoskodás) Magyarország még meg is előzi a többi dél-kelet-európai és balkáni országot.

Vizsgálatunk alapján az alábbi megállapítások szűrhetőek le: Az európai cigányok egy sajátos, és egyre jelentősebb számú etnikumot alkotnak. Nem alkotnak homogén közösséget. Különböző csoportjaik eltérő integrációs szinten állnak, s ezt minden fajta velük foglalkozó stratégiának figyelembe kell venni. A demográfiai folyamatok előre jelezhetők (2050-re Európának kb. 20-25 millió cigány lakosa lesz, ezen belül Magyarországon a kb. 8 milliós lakosságból kb. 6

millió magyar lesz és kb. 2 millió cigány). Az integráció elmaradása esetén a konfliktushelyzetek száma növekvő lesz, az eltérő demográfiai helyzet felerősíti a két életforma ellentéteit. Az oktatás stratégiai szerepet kap a cigányság integrációjában – az oktatás fő feladata az európai értékek közvetítése lesz. Csak a pozitív példák erejével lehet csökkenteni a többségi társadalom előítéletességét. A cigányság vezetőinek képviselni kell az európai értékrendet és az integráció fontosságát kell tudatosítanunk, hiszen csak kölcsönös szándék esetén érhető el az integráció. A cigányság társadalmi-gazdasági integrációja összeurópai érdek és feladat.

Irodalom

1. Bogdán A. 2012: The Hungarian „Beás gypsies” identity and their language using – the third generation. In: Roma population on the peripheries of the Visegrad countries Integration issues and possible solutions, Didakt Kft., Debrecen. pp. 109–115.
2. Erdős K. 1989: A magyarországi cigányság (1958). In: Erdős Kamill cigánytanulmányai (Szerk. VEKERDI J.) A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, Békéscsaba, pp. 42–56.
3. Fónai M. – Vitál A. 2008: A tiszavasvári magyarcigány és oláh-cigány lakosság szociális helyzete és egészségi állapota. Falu 4. pp. 63–82.
4. Hablicsek L. 2007: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Demográfia 1. pp. 7–54.
5. Kemény I. 1997 A magyarországi roma (cigány) népességről, Magyar Tudomány 6.sz. pp.644–656
6. Kemény I. – Janky B. 2003: A cigány nemzetiségi adatokról. Kisebbségkutatás, 2. pp. 309–315.
7. Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. 2004: A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat Kiadó. 192 p.
8. Kertesi G. 2000: A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. Közgazdasági Szemle, 5. pp. 406–443.
9. Kertesi G. 2005: Roma foglalkoztatás az ezredfordulón – a rendszerváltás maradandó sokkja. Szociológiai Szemle, 2. pp. 57–87.
10. Kertesi G. – Kézdi G. 2009: Néhány adat a magyarországi roma népességről. http://hvg.hu/itthon/200908_Nehany_adat_a_magyarorszag_i_roma_nepessegről?s=jobline, Letöltve: 2013. január 31.
11. Kocsis K. – Kovács Z. 1999: A cigány népesség társadalomföldrajza – Magyarország az ezredfordulón MTA, Budapest. pp. 13–19.
12. Lengyel G. 2004: Részletek Tiszavasvári cigányságának népességleírásából. Kisebbségkutatás 2. pp. 316–343.
13. Molnár J. 2015: Néhány gondolat a magyarországi romák interkulturális stratégiájáról. In: Geográfus körút (Keczei L. – Kovács I. – Nezei Cs. szerk.), Virágmandula Kft., Pécs. pp. 195–216.
14. Musinka, A. – Kolesárová, J. 2012: Situation of the Roma in Slovakia and their status in the contemporary Slovak Society. In: Roma population the

- peripheries of the Visegrad countries (Edited by J. Péntes and Zs. Radics). DIDAKT Kft., Debrecen. pp. 104–118.
15. Péntes J. – Pásztor I. Z. 2014: Romák Magyarországon. A Földgömb, 11. szám pp. 17–18.
 16. Süli-Zakar I. 2012: A cigányság integrációjának szociálgeográfiai alapjai (A roma népesség demográfiai robbanása és migrációja a XXI. századi Európa nagy kihívása) In: Tiszteletkötet Dr. Kormány Gyula egyetemi magántanár 80. születésnapjára (Szerk.: Dr. Frisnyák S. – Dr. Kókai S.) Nyíregyháza. pp. 255–271.
 17. Süli-Zakar, I. 2015: A magyarországi cigányság népesség földrajzi vizsgálata. In: Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára, Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft., Nyíregyháza-Szerencs, pp. 531–553.
 18. Tátrai P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. Területi Statisztika, 54 (5). pp. 506–523.
 19. Virág T. 2006: A gettósodó térség. Szociológiai Szemle, 1. pp. 60–76.

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK VIZSGÁLATA

SZÓNOKYNÉ ANCSIN GABRIELLA

Szegedi Tudományegyetem
szonoky@geo.u-szeged.hu

Резюме

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

Солнокіней А. Г.

Згідно демографічних прогнозів, 21 століття буде століттям старіння населення. Дослідження демографів виявили основні ознаки нового типу розвитку населення в Європі, який назвали «другий демографічний перехід». У роботі показаний процес старіння та його причини за допомогою методу т.з. «матриці старіння–молодіння» та його застосування на прикладі угорського медьє Чонград. Нарешті, виникає питання, що процес старіння – це є суто старіння населення, чи молодіння людей старшого віку.

Ключові слова: старіння населення, «другий демографічний перехід», Чонград, молодіння людей старшого віку

A 20. század második felében hatalmas globális változások történtek a Földön, ilyen változásnak tekinthető a népességrobbanás és az információrobbanás. A népesség prognózisok szerint pedig a 21. század az öregedés évszázada lesz a fejlett világban. Ez a demográfiai tétel igaznak tűnik, mivel a 20 század fordulójára jelentősen megváltozott a világ hangsúlyosan a fejlett társadalmak egész népességi szerkezete, felgyorsult a világ és a fejlett országok népességének öregedése (Coleman 1998). A világ népessége a századfordulón meghaladta a 6 milliárd főt. Az előrejelzések szerint 2050-re Földünk népessége megduplázódik, azaz 10-12 milliárd lakos él majd a Földön és a 21. század közepétől pedig lassú csökkenés várható. Európa számára a következő 50 év súlyos népesedési gondokat vetít előre. Amióta ember él a Földön azóta nyomon követhető a népesedés és a gazdasági fejlődés között meglévő szoros kapcsolat. Így volt ez a korai kapitalizmus idején is, amikor is a centrum országokban a technikai forradalom hatására felgyorsult gazdasági fejlődés és az általa indukált társadalmi, szociális változás intenzív népességnövekedést eredményezett (Dobossy – Molnár – Virágh 2003). Hasonló népességrobbanás volt a centrumtól távol eső közép- és kelet-európai országokban is annyi különbséggel, hogy valamivel rövidebb idő alatt (200 év helyett 100 év alatt) játszódtott le. A fent leírt folyamat elméleti magyarázatát a jól ismert „első demográfiai átmenet” adja meg. Ez a globálissá váló népesedési átmenet (Hablicsek 2002, Kovács 2004) azt a vezérgondolatot igazolja, miszerint csak idő kérdése és minden országban bekövetkezik ez a változás. Ma már egész Európában stagnál vagy csökken a népesség száma. A 21. század elején a demográfusok kutatásai feltárták az Európában zajló új típusú népességfejlődés főbb jellemzőit és ezt „második demográfiai átmenetnek” nevezték el. Az első átmenet először a világon a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés legmagasabb fokán lévő Nyugat-Európában következett be, ennek megfelelően a második

demográfiai átmenet – mint folytatása az elsőnek – szintén Nyugat-Európa országaiban kezdett kibontakozni a 20. század közepén. Erről a második demográfiai átmenetről, mint a népességfejlődés egy magasabb szintjéről csak annyit tudunk, hogy napjaink népesedési jelenségei, törvényszerűségei egy új átmenet kezdetét jelentik. Mindebből az is következik, hogy a második demográfiai átmenet kiteljesedése a jövőben várható.

Európa az ENSZ előreszámításai alapján a népességfejlődés vonatkozásában a világon pozícióvesztés előtt áll. A trendek azt vetítik előre, hogy az elkövetkező 50 évben az Amerikai Egyesült Államok népessége a mai 282 millió főről 420 millió főre nő. A csatlakozott és a jövőben csatlakozó országokkal együtt az Európai Unió népessége a 2000-ben meglévő 485 millió főről 2050-ben 455 millió főre csökken és ez a csökkenés együtt jár a népesség átlagos életkor és a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével, vagyis a népesség öregedésével (Surd – Zotic 2003). Az öregedés azt is jelenti, hogy nő az eltartott népesség száma és aránya, ami a nyugdíj-ellátó rendszer, a foglalkoztatáspolitikai, az oktatáspolitikai és az egészségügy politikai reformját követeli ki. A népesség öregedése tehát növekvő eltartási terheket is jelent, ami veszélyezteti az Európai Unió globális gazdasági versenyképességét. A gazdasági bizonytalanság, mint minden bizonytalansági tényező a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez vezethet, a csökkenő születés pedig a népesség további öregedéséhez.

Úgy tűnik ismét egy globális robbanás kezdetén vagyunk. Látva a jövő e nagy problémáját nem csupán a demográfusok, hanem a kapcsolódó tudományok művelői (orvosok, biológusok, szociológusok és számos más társadalomtudomány így a geográfia) is nagy érdeklődéssel fordulnak a népességrekedés szerteágazó témája felé. Egyre inkább előtérbe kerülnek a fenntartható egészség, a megelőzés, az életminőség, a holtig való tanulás, az idős kori kreativitás és aktivitás kérdései, és akkor még nem szóltunk a sürgető nyugdíjrendszer reformról, az idősök foglalkoztatásáról, az eltartási terhek gondjairól. Ma már az öregkort is több szakaszra osztjuk fel, ami e korszak más megítélésére is utal.

Az öregkort a WHO a következő szakaszokra bontja (Iván 2005):

Első az áthajlás kora (50-60 év), második az idősödés kora (60-75 év), harmadik az időskor (75-90 év), negyedik az aggkor (90-100 év), az ötödik pedig a matuzsálemkor (100 év felett).

A globális öregedés folyamatának tisztánlátása szükségessé teszi a jövőben lejátszódó népesedési folyamatok megismerését, az előreszámításokat is, mivel adataink jól jelzik a népesedés várható főbb irányait. A különböző előrejelzések közül rövid és közép-távon a demográfiai prognózisok a legmegbízhatóbbak. E megbízhatóság abból is adódik, hogy több éven keresztül állandó értéket képviselnek az előreszámolás legfontosabb faktorai a továbbélési valószínűségek. Ugyanakkor könnyen belátható az is, hogy az egyes demográfiai folyamatok belső, öntörvényű változásai hosszú évtizedeken keresztül változatlanul fejtik ki hatásukat. A népesedési fordulat e lassú volta hatalmas segítséget ad abban a vonatkozásban, hogy a népességgazdaságának van ideje felkészülni a helyes döntések meghozatalára. Kelet-Közép-Európában 1990-ig ez így

is volt, de mint ismeretes az utóbbi 25 évben rövid idő alatt hatalmas társadalmi, politikai, gazdasági átalakulások voltak a térségben, melyek hatására intenzív demográfiai fordulatok történtek a régió minden rendszerváltó országában. Leglátványosabb demográfiai kihívást a gazdasági reform diktálta, mivel átalakította a foglalkoztatás struktúráját, gyors társadalmi átrétegződést indukált és a volt szocialista országokban eddig ismeretlen jelenséget a munkanélküliséget hozta a felszínre. E rövid idő alatt megváltoztak az együttélési és házasodási szokások, az anya életkorának emelkedése jellemző az első gyermek születésekor, a családszerkezet is átalakult, ezt segítette elő a 25 éve tartó és napjainkban felgyorsult felsőoktatási reform is stb. Végül, de nem utolsó sorban a demográfiai korstruktúra is módosult, megváltozott a fiatalok hossza (időszaka) és az öregkor kezdeti ideje. Ezek a makroszinten rövid idő alatt bekövetkezett mélyreható demográfiai folyamatok hatalmas kihívást jelentettek és jelentenek a társadalmi és a gazdasági életében. Augusztinovics Mária¹ arra hívta fel a figyelmet, hogy „a hosszú és lassú idő ugyanaz az idő, mint a rövid és gyors idő”. Mindez igaz, de a hosszú és lassú idő távlatában a népesedési egyensúly megtartása közel sem akkora feladat a társadalomnak és a népességpolitikának, mint a rövid és gyors időben bekövetkezett népesedési átalakulás esetében. Az Európai Unió országaiban (a csatlakozó országok nélkül) a népesedési folyamatok konvergenciája érvényesül, viszont Európa rendszerváltó országaiban nem ennyire egyértelműek a folyamatok. Az egyensúly helyreállítása, a kedvezőtlen népesedési folyamatok (kevés születés, sok halálozás, családok szétesése, a sok fiatal nyugdíjas, a kevés idős foglalkoztatott) megváltoztatása lényeges szemléletváltást igényel. Globalizált világunkban a versenyképesség és a gazdasági prosperitás alapja a tudás, a megfelelő oktatási reform és a szülők munkalehetőségeinek kibővítése jól konvertálható, a munkaerő-piacon értékesíthető diplomát eredményez. Ennek megfelelően a felgyorsult demográfiai változások tehát életképes rövidtávú népesedéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai célok kidolgozását igénylik (Szakolczai 2005). Miközben az idősök száma nő, a fiatalok száma csökken, vagyis a népesség korstruktúrája úgy módosul, hogy a népesség átlagéletkora és a születéskor várható átlagos élettartam nő. Tehát az öregedő népesség tagjai egyre tovább élnek, ami a társadalmi, politikai, gazdasági és egészségügyi területen számos megoldásra váró problémát vet fel, különösen igaz ez a 2004-ben csatlakozott országokra. A feladatok közül csupán egyet említek, mégpedig az Európai Unió jövő foglalkoztatási politikájának legfontosabb négy teendői közül kettő az öregedés kérdéskörébe tartozott (Szónoky 2004).

A népesség öregedése Magyarországon

Az öregedési index Magyarországon 1869-ben 0,14 értéket mutatott, mely nagyon fiatalos népességre utal. 1900-tól 50 éven keresztül állandóan nőtt ez az érték, (tíz évenként 0.06 ezrelékkel) szabályos lassú növekedés jellemzi tehát ezt az időszakot.

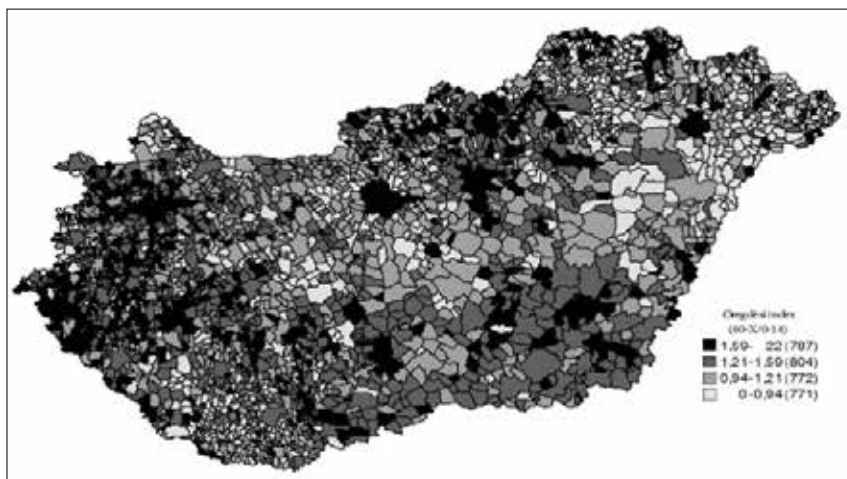
¹ Az idézet a „Válaszút. A népesedéspolitika helyzete a XXI. Század elején” a Népesedési Kormánybizottság és a Magyar Tudományos Akadémia által 2003. szeptember 25-26-án szervezett budapesti konferencián hangzott el.

Az 1950-es években a népesség fiatalodását a Ratkó korszak idején a baby boomnak köszönheti, mely fiatalító hatása 1975-ös hullámban is kimutatható. Majd 1980-tól felgyorsul a népesség öregedése és 2000-ben az öregedési index értéke már 1.14.

Hazánkban a demográfiai egyensúlyvesztés nagy területi eltéréseket mutat, aminek kiegyenlítése vagy inkább enyhítése viszont hosszú időn keresztül orvosolható. Éppen ezért az öregedés térszerkezeti változásainak és a változás okainak feltárása aktuálisabb napjainkban, mint a korábbi évtizedekben bármikor. A gazdasági fejlettség magasabb fokán lévő területeken a népesség fiatalosabb (1. ábra), ilyenek Pest megye, Fejér megye, Komárom-Esztergom megye és Nyugat-Dunántúl települései, bár Vas és Zala megyében feltűnően sok idős népességű település is megtalálható. Hasonló példák az Alföldön is vannak, az ún. „fiatalos népességű szigetek”. Ezek a példák arra figyelmeztetnek bennünket, hogy az öregedés térszerkezeti vizsgálatát településenként érdemes elvégezni.

1. ábra

A népesség öregedésének térszerkezete településenként (2001)

Szerk.: Szónokyné Ancsin Gabriella

A sok gyermek születése is fiatalos népséget eredményez, mint például Szabolcs-Szatmár megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye vagy Dél-Baranya településein.

Az öregedés vizsgálatának módszere: az öregedés – fiatalodás mátrix

A népesség öregedésének mértékét az öregedési index mutatja², ez a legelfogadottabb és leghasználhatóbb mutató a folyamat mérésére. Az öregedési index értéke azt is jelzi, hogy valamely népesség az öregedés folyamatának mely fázisát éli. Az öregedési index két tényező változásától függ az idős korosztály és a fiatal korosztály alakulásától. Ennek megfelelően a következő ábra (2. ábra) mutatja a népesség öregedésének a variánsait.

² Öregedési index= $60-x/0-14$

2. ábra

A népesség öregedés–fiatalodás mátrixa

		FIATALOK SZÁMA		
IDŐSEK SZÁMA	VÁLTOZÁS → ↓	NŐ	ÁLLANDÓ	CSÖKKEN
	NŐ	ÖREGEDÉS FIATALODÁS	ÖREGEDÉS	ÖREGEDÉS
	ÁLLANDÓ	FIATALODÁS		ÖREGEDÉS
	CSÖKKEN	FIATALODÁS	FIATALODÁS	ÖREGEDÉS FIATALODÁS

Szerk.: Szónokyné Ancsin Gabriella

Az öregedési mátrix alapján a népesség öregedése bekövetkezik, ha

1. csökken a fiataikorú és állandó az időskorú
2. nő a fiataikorú, de gyorsabb az időskorúak gyarapodása
3. csökken a fiataikorú és nő az időskorú
4. állandó a fiataikorú és nő az időskorú
5. csökken az időskorú, de gyorsabban csökken a fiataikorú.

Az öt eset közül a harmadik a leggyakrabban előforduló, még a második és ötödik is jellemző típus, viszont az első és a negyedik variáns nagyon ritka, a vizsgálataimban még nem talákoztam egyikkel sem, természetesen ez nem zárja ki a meglétét.

Tovább elemezve az ábrát a népesség fiatalodása a következő esetekben valószínű, ha

1. nő a fiataikorú és állandó az időskorú
2. nő a fiataikorú és csökken az időskorú
3. állandó a fiataikorú és csökken az időskorú
4. nő az időskorú, de gyorsabban nő a fiataikorú
5. csökken a fiataikorú, de jobban csökken az időskorú.

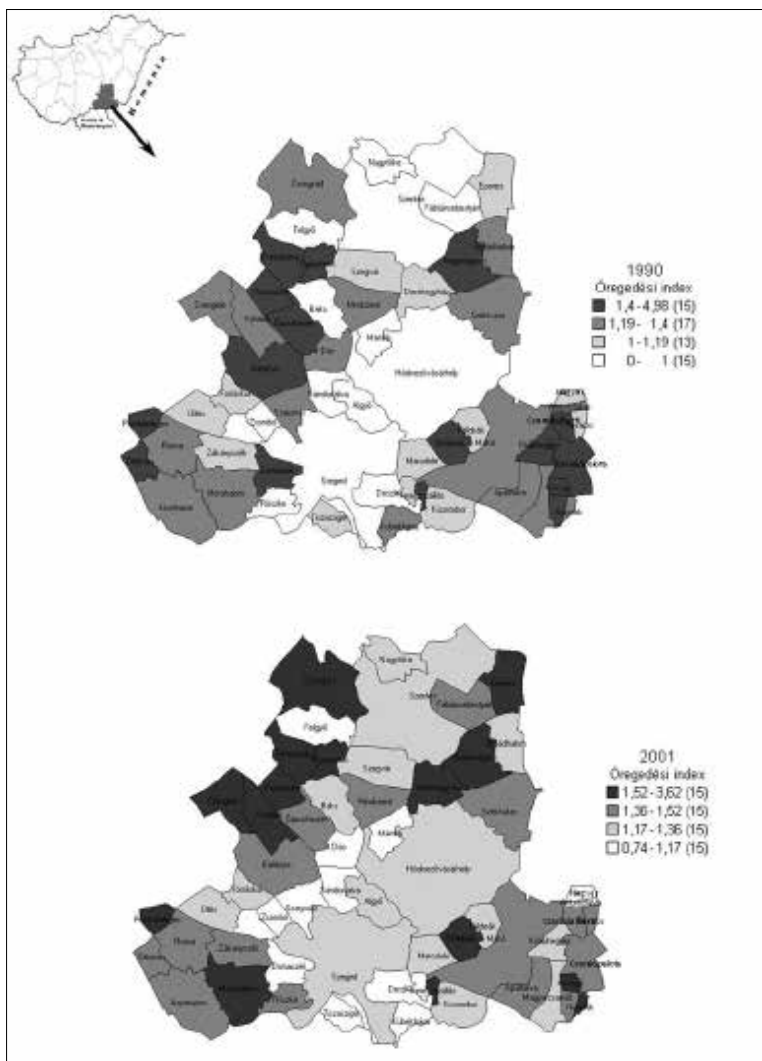
A leggyakoribb eset a negyedik, ekkor a fiatalok számának a gyorsabb növekedését egyértelműen a nagy számú bevándorlás jelenti. A második és az ötödik esetben (mely ritkán fordul elő) hasonlóan a bevándorlás a fő szabályozó.

A módszer alkalmazása Csongrád megye példáján

Idősebb népességű megyék közé tartozik Csongrád megye is (3. ábra). Az 1990-es években Csongrád megye 78 települése közül 76 településen természetes fogyás volt jellemző és csupán két faluban (Zsombó, Nagyér) volt természetes szaporodás. A települések 90%-a bevándorlási többletet mutatott fel és csupán 10 községben és egy városban (Szentés) volt vándorlási veszteség. Ezek az adatok azt jelzik, hogy a népesség öregedését legfőképp az alacsony születés és a bevándorlás befolyásolta.

3. ábra

A települések népességének öregedése Csongrád megyében (1990, 2001)

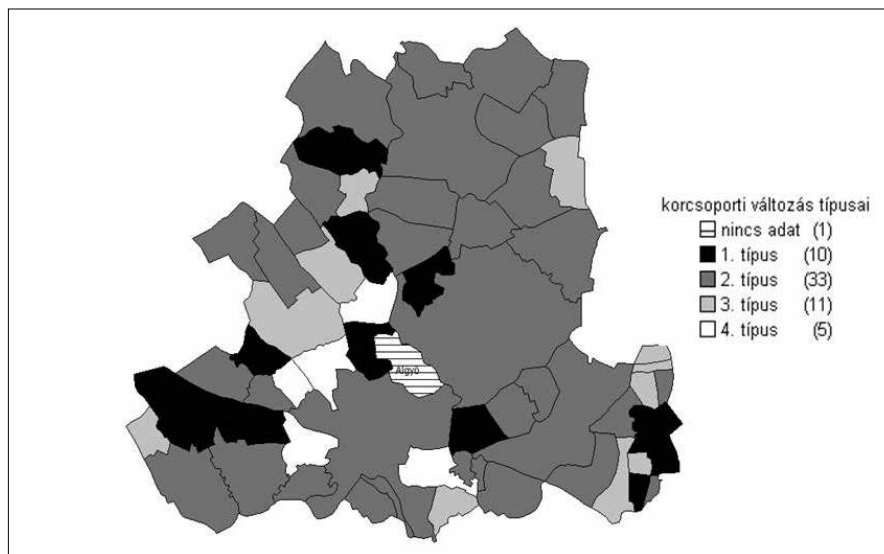
Szerk.: Szónokyné Ancsin Gabriella

Az öregedés – fiatalodás mátrixa alapján meghatározhatók a települések öregedő – és fiatalodó népességű típusai (4. ábra). A különböző típusok alapján már feltárhatók a vizsgált időszakban a népesség öregedésének és fiatalodásának az okai is. Az öregedő népesség esetünkben azt jelenti, hogy a településen az öregedési index értéke 10 év alatt nőtt, függetlenül attól, hogy 1990-ben mit mutatott ez az érték. Ennek analógiájára a fiatalodó népességű településnek azt tekintettük, amely esetében az öregedési index javuló tendenciát mutatott 1990-hez képest, tehát értéke csökkent. Mindezek alapján a következő megállapítások tehetők:

Első típusba sorolt öregedő népességű települések közé csupán 10 település tartozik. A öregedő falvak szétszórtnak helyezkednek le, összefüggő „öregedő” teret csupán a határ menti régióban találunk. E típusban az öregedést az idős kohorszok számának növekedése okozta. Ez azt jelenti, hogy e 10 településen a népesség öregedésének kiváltó oka a népesség belső szerkezete, korstruktúrája.

4. ábra

1990–2001-ig a népesség korcsoporti változásának típusai Csongrád megyében

1. típus öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban az idősök számának növekedése, 2. típus öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban a fiatalok számának csökkenése, 3. típus fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban az idősök számának csökkenése, 4. típus fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban a fiatalok számának növekedése

Szerk.: Szónokyné Ancsin Gabriella

Második típusba tartozik Csongrád megye településeinek döntő hányada, mintegy 33 település. Az öregedést alapvetően a fiatalok számának csökkenése vagyis a csökkenő születés okozta. Kivétel nélkül minden város ebbe a kategóriába tartozik. Ez a típus a megyében összefüggő teret képez és meghatározó

szerepet játszik az egész megye népességfejlődésében. E települések és a megye népességének öregedését az alacsony születési értékek okozták, amit a hosszan tartó elvándorlás eredményezett.

Harmadik típusba 11 település tartozik, olyan fiatalodó népességű falvak, melyek esetében az idősek számának a csökkenése indukálta a javulást. Szeged szuburbanizációs zónájában és Makó kistérség több településén az elmúlt tíz évben a fiatalodás közvetlen kiváltó oka tehát a népesség belső szerkezetének a megváltozása volt.

Negyedik típusba Szeged szuburbanizációjában fekvő falvak sorolhatók. Ezeken a településeken az 1990-es években a fiatalok száma nőtt és ez volt a közvetlen kiváltó oka a Szegeddel határos települések fiatalodásának, a folyamat pedig a nagy tömegű bevándorlással magyarázható.

Végül felvetődik a kérdés, hogy a népesség öregedési folyamata öregedés vagy az öregek fiatalodása. Napjainkban egyszerre zajlik a népesedés mindkét folyamata, ugyanis miközben a népesség öregedése figyelhető meg a korstruktúra oly módon változik, hogy az idős kor kezdete az évek múlásával egyre későbbre tevődik át. Ez azt jelenti, hogy miközben a népesség öregszik az idős korosztály fiatalodik.

Irodalom

1. Coleman, D. A. 1998: Konvergencia és divergencia az európai népesedési mintákban. Demográfia. XLI, 2-3, pp.165–205.
2. Dobossy, I. – S. Molnár, E. – Virágh, E. 2003: Öregedés és társadalmi környezet. Műhelytanulmányok 3. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest. p. 167.
3. Habcsek, L. 2002: Demográfiai öregedés Európában. Esély 3. sz. pp.87–119.
4. Iván L. 2004: Öregedés: örök ifjúság? KSH. Budapest.
5. Kovács, L. 2004: Qui vadis, Európa? A népességszám alakulása a XX. században és a XXI. Század első felében. Magyar Tudomány, 2004/7 pp. 708–719.
6. Sárfalvi B. 1992: A világnépesség növekedése, Humánökológia. ELTE TTK. Budapest.
7. Surd, V. , Zotić V. 2003: The demographical risk in the Aries Inferior Basin. In volumul Simpozionului „Rural Space and Regional Development „, Editura Sturia, Cluj-Napoca.
8. Szakolczai, GY. 2005: A rendszerváltás és a politikai váltógazdaság demográfiai hatásai. Demográfia. XLVIII. Évf. 2-3. pp. 254–280.
9. Szónoky Ancsin G. 2004: Demographic aging in the population of the near-border region of Csongrad In: Constantin Vert (szerk.): Colocviul National de geografia populatiei si asezarilor umane. Timisoara – Buzias pp.131–147.
10. Valkovics, E. 2001: Demográfia 1. Osiris Kiadó, Budapest. p. 415.

CHANGING ETHNIC GEOGRAPHY AND CHANGING ASSIMILATION PATTERNS IN THE NITRA DISTRICT, SLOVAKIA

TÁTRAI, PATRIK

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
tatrai.patrik@csfk.mta.hu

Absztrakt

AZ ETNIKAI ARCULAT ÉS AZ ASSZIMILÁCIÓ VÁLTOZÓ MINTÁZATAI A NYITRAI JÁRÁSBAN

Tátrai Patrik

Jelen tanulmány a Nyitrai járás etnikai arculatának változását kísérli meg bemutatni a 2001-es és 2011-es népszámlálás, valamint két terepmunka (2002 és 2012) adataira alapozva. A lakosság etnikai összetételének változása, az etnikai szerkezet generációs különbségei, a nyelvhasználat, a vegyes házasságok aránya és az iskolaválasztási szokások mind a helyi, nyelvsziget helyzetben levő magyarság gyorsuló asszimilációjáról tanúskodnak, amely a magyarság csökkenésének fő oka e régióban.

Kulcsszavak: asszimiláció, etnikai földrajz, nyelvhasználat, Szlovákia, magyar kisebbség

Introduction

From demographic perspective, the minority Hungarian communities in the Carpathian Basin can be characterized in the last decades by continuous population decrease, which is caused by natural loss, emigration and other subjective factors in the ethnic self-identification (like assimilation). Recently, the ratio of assimilation of the Hungarian minorities is estimated to be the highest in Slovakia out of the four numerous transborder Hungarian communities (Slovakia, Transylvania, Transcarpathia and Vojvodina). Furthermore, within Slovakia, one of the most significant effects of assimilation concern the Hungarians in the Nitra district (or Zoboralja),¹ whose number decreased more intensively than the Slovakian Hungarian average over the last two censuses.

Based on official statistics and two field works, the present paper aims at introducing the background of the rapid assimilation process characterizing the Hungarians in the Nitra district. Besides analyzing the ethnic data of censuses, the study provides survey data on ethnic composition, age structure, command of the Hungarian language, language use, intermarriage and school choice of five selected settlements in order to show the changing ethnic geography of the Nitra district.

Transformations of the ethnic structure in the Nitra district

Ethnic geography of the Nitra district underwent significant changes during the 16-17th centuries, thus the region formerly inhabited mostly by Hungarians

¹ Zoboralja (or Zoborvidék) is a Hungarian historic/ethnographic term for this region, which includes those settlements inhabited by Hungarians that belong (predominantly) to the present-day Nitra district.

turned to be an area with Slovak demographic dominance. Since the second half of the 19th century, the ethno-demographic processes have been strongly influenced by the Hungarian and – after the WWI – the (Czecho)Slovak nation building always favoring the titular nation. The present-day ethno-demographic conditions are rooted in the post-WWII era. Although the direct oppression of minorities between 1945 and 1948 (deportation, forced population exchange) hardly concerned the local Hungarians (Vadkerty 2001), other ‘nationalizing’ measures (like reslovakization, closing the Hungarian schools and the ban on the Hungarian press and language use in the public life) have had a long lasting effect.

From the 1960s, the collectivization and modernization in the agriculture sector, and simultaneously the constrained industrialization resulted in a growing spatial and social mobility. This process started to weaken the traditional rural society, which – together with other factors such as the Slovak demographic predominance in the area and the geographical proximity of Slovak settlements – contributed to the increased number of mixed marriages and thus to assimilation. In this early period, the above effects turned up only in the towns (Nitra, Vrábľe) and in some peripheral Hungarian settlements north of Nitra (Gyurgyík 1994).

By 1991, the year of the first census after the socialism, the share of the ethnic Hungarians fell to an all-time low 8.2% (1910=43.5%) in the present territory of Nitra district. The demographic processes unfavourable for Hungarians did not cease: by 2001, due to demographic (ageing, assimilation), geographical (ethnic enclave position), political (strong nationalizing politics during the 1990s) and social-economic reasons (low prestige of the Hungarian minority and the Hungarian language in Slovakia, high unemployment in South Slovakia), the share of Hungarians decreased to 6.7% by ethnicity and to 7.9% by mother tongue criteria (Tátrai 2009).

This trend has not changed during the last decade thus according to the 2011 census out of the 160.000 inhabitants of the Nitra district only 9 thousand declared Hungarian ethnicity (5.7%) and 10.500 self-identified as Hungarian native speaker (6.6%) (Figure 1). The role and prestige of the Hungarian language further decreased even in the private sphere owing to the high number of mixed marriages and other interethnic contact situations in the everyday life. This is clearly reflected by two census categories (public and private language use) introduced in 2011.² The advanced assimilation is also reflected by the growing gap between the Hungarian ethnicity and mother tongue data (Gyurgyík 2006; Tátrai 2011), which reaches one of its highest values in the Nitra district within Slovakia.

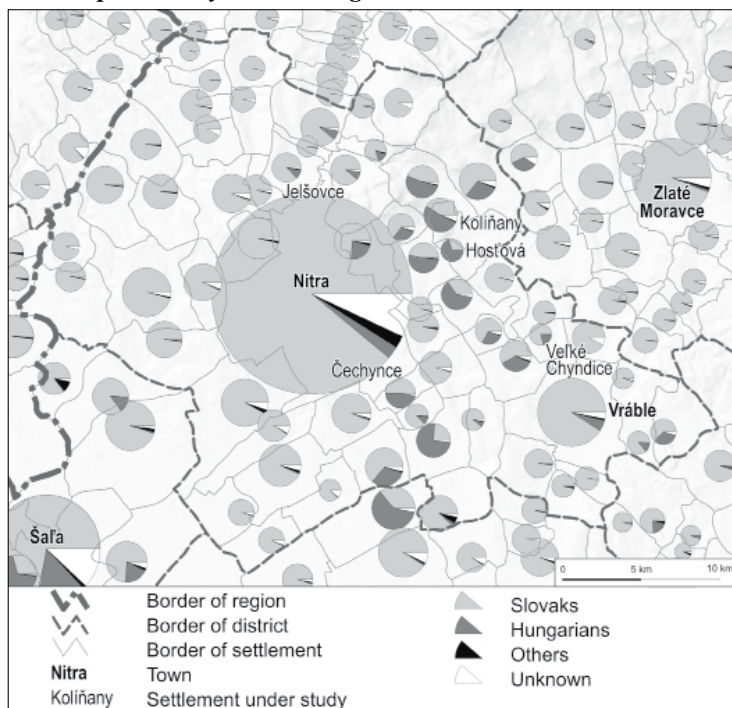
In the last decade, the territorial distribution of the population underwent some significant changes. The population of urban areas (Nitra and Vrábľe) decreased by 10 and 5% respectively, while the suburban areas’ population grew

² Hungarian as most often used language in the public sphere was marked by 5 thousand persons and as most often used language in the private sphere was declared by 8.6 thousand persons in the Nitra district.

significantly. The number of rural population stagnated or slightly increased in general but this could not compensate the population loss of the urban areas, therefore the population of the district slightly decreased between 2001 and 2011.

Figure 1

Population by mother tongue in the Nitra district, 2011

Changing ethnic structure of the selected settlements

The above-described ethnic process based on the census figures can be refined by the data of two field works carried out in five ethnically mixed settlements in 2002 and 2012. Both field works aimed at revealing the ethnic structure and the patterns of ethnic residential segregation, assimilation and ethnic identity by applying external classification method. This method means that local informants (e.g. mayor, priest) provide anonymous information on the local population regarding their ethnic affiliation, mother tongue, language use, etc. (see Keményfi 2004 for details about the method). Since the relationship network of the informants is limited, the method should be applied only to settlements with less than 2.000 inhabitants. Hence, five villages were selected (Čechynce, Host'ová, Jelšovce, Kolíňany, Veľké Chyndice) representing different ethnic proportions, different sizes and dispersed geographical locations within the district (Tátrai 2013).

Regarding the population number and the ethnic composition, some general characteristics are shown up. First, our surveys found fewer inhabitants in the settlements

than the 2001 and 2011 census, since the informants reported only about those living *de facto* in the given settlements. Compared to the official statistics, the proportion of the non-Slovak ethnic groups (Hungarians, Roma) was higher. The main reason for that is the different methodology: the ethnic data provided by the census is based on auto-identification, while our survey applied hetero-identification (the informants classified the inhabitants on the basis of the personal experiences gained during the co-existence. In case of the Roma population, their anthropological characteristics highly influenced the categorization. The most significant difference between the census and our survey is manifested in the categorization of the uncertain, multiple, in-between or hybrid identities, since there is no room for such identity declarations in the census, however a significant proportion of the local population can be characterized by such identities. The comparison of the 2011 census and the 2012 survey shows that most of those who were classified as having uncertain/multiple ethnic affiliation most likely claimed Slovak ethnicity in the census (table 1, 2).

Based on both our surveys and the census statistics, the ethnic homogenization process is accelerated in the last decade – with considerable spatial differences. At the edge of the Hungarian settlement area, where the share of Hungarians is low (including mostly the localities north of Nitra), there is a rapid decrease in the number of Hungarians. Out of the settlements under study, it is Jelšovce and Veľké Chyndice where our survey found 77 and 64 percent decline in the number of local Hungarians between 2002 and 2012 (table 1). By contrast, the Hungarians' number decreased 'only' by 10 to 40 percent in the core area, in Kolíňany, Čechynce and Host'ová, which are still high figures but partly explained by the different methodology of the 2012 survey resulting in high number of uncertain or in-between identities (table 2).

Table 1
Aggregated ethnic composition of the "edge settlements", 2001–2012

		total pop.	Slovak	Hungarian	Roma	Other, uncertain
2001 census mother tongue		1300	933	348	7	12
2001 census ethnicity		1300	1096	185	7	12
2002 survey data		1272	763	461	40	8
2011 census mother tongue		1294	1102	163	2	27
2011 census ethnicity		1294	1168	101	1	24
2012 survey data		1194	891	124	36	143
2001 ethnicity	0-19	290	282	1
	20-59	694	615	67
	60-x	315	199	116
2012 survey	0-18	225	204	0	21	0
	19-59	706	582	30	14	80
	60-x	263	105	94	1	63

Considering the age structure of ethnic groups, both the census and the survey data refer to ethnic assimilation process in the background. In the “edge settlements” (Jelšovce and Veľké Chyndice), despite the existence of a relatively numerous Hungarian community, there was only one ethnic Hungarian under 18, however Hungarians constituted the majority in the population older than 75 (Jelšovce) and 70 (Veľké Chyndice) in 2001. This clearly shows the ageing and the intergenerational assimilation of Hungarians.

Similarly to the edge settlements, a generational gap appeared in the Hungarian communities of the “core settlements” (Kolíňany, Čechynce and Host'ová) reflecting the effect of intergenerational assimilation as well. The share of young people under 19 decreased and the percentage of elder generations over 60 rose within the Hungarians in all three localities, meanwhile the number of the total population remained stable or grew slightly. However it should be noted that the above age distribution is highly influenced by the classification of the uncertain and in-between identities. Latter group is constituted mainly by youngsters and middle-aged persons descending generally from interethnic marriages, which reflects the belated starting date of the assimilation process compared to the edge settlements.

Table 2

Aggregated ethnic composition of the “core settlements”, 2001–2012

		total pop.	Slovak	Hungarian	Roma	Other, uncertain
2001 census mother tongue		2846	996	1823	8	19
2001 census ethnicity		2846	1096	1721	16	13
2002 survey		2804	848	1880	37	39
2011 census mother tongue		2981	1276	1564	8	133
2011 census ethnicity		2981	1347	1497	8	129
2012 survey		2829	1023	1385	46	375
2001 ethnicity	0-19	730	369	354
	20-59	1598	602	976
	60-x	510	123	385
2012 survey	0-18	550	310	137	16	87
	19-59	1750	644	839	29	237
	60-x	529	69	410	1	49

Changes in the language use, school choice and intermarriages

The language use and command of Hungarian language strongly depends on the local ethnic proportions. Between 2002 and 2012, the role of the Slovak language is strengthened in many fields of the everyday life, while the Hungarian language continued to loose its positions even in the private sphere. Naturally, this

is closely connected to the decreasing prestige of the Hungarian language and of the local Hungarian dialect stigmatized as “backward” and “rural”. Outside the Hungarian villages, the role of the Slovak language is exclusive: Nitra, the centre of the district – as a symbolic place for the Slovak nation-building – “quits and mutes the Hungarian talking” (Ilyés 2012, p. 447). The nationalizing policy of the Slovak government adopting a discriminative language law in 2009 also contributes to this situation.

In the localities under study, the dominance of the Slovak language increased between 2002 and 2012. A significant share of Hungarian parents choose the Slovak school for their children; moreover many of them talk to the children only in Slovak bringing them up as to be Slovak native speaker. This is strongly connected to local families’ strategies which associate the Slovak language and the Slovak schools with the increase of the social status; therefore the language of prosperity, progress and success is thought to be the Slovak. Hence, it is not surprising that the language preference of the younger generations basically transformed in the last decades (see also Presinszky 2008).

Like in case of the ethnic composition, the peculiarities of the language use are somewhat different in the edge and core settlements. In Jelšovce and Veľké Chyndice, the share of people who can speak Hungarian dropped from 41 and 51% in 2002 to 26 and 44% in 2012 – naturally, there are significant differences by age groups aligning to the ethnic composition. Although the respective data of the core settlements are much higher, they show the same pattern: decreasing (but still important) role of the Hungarian language with significant age divisions. Here, the ratio of people who can speak Hungarian fell from 88 to 69% in Čechynce, from 80 to 70% in Kolíňany, and from 95 to 87% in Host’ová.

Generally, and especially for Hungarians living in the Zoboralja, elementary schools play a key role in the reproduction of ethnic identity. Thus the availability of Hungarian schools has basically influenced the school choice and thereby the transformations of the ethnic structure. Due to the nationalizing politics of Slovakia and the demographic decline, the number of the Hungarian schools in the Nitra district dropped from 21 in the 1960s to 7 in 2015. In addition, fewer and fewer Hungarian parents register their children at Hungarian school, because (1) the number of children is declining, (2) almost no pupil from intermarriage enrolls Hungarian school and (3) Hungarian schools are considered unfit to effectively serve the social mobility thus their prestige lags far behind the Slovak schools in Nitra. But this decision results in assimilation of the Hungarian children – especially in Zoboralja where the proportion of Hungarian pupils registered at Slovak schools is the highest within Slovakia (Kontra 2010; Morvai – Szarka 2013; Séra 2014).

The survey found Hungarian children attending Hungarian school only in the core settlements in both dates. In 2002, pupils in the core settlements attending Slovak schools outnumbered those in Hungarian schools, however the majority of

the Hungarian children were registered at Hungarian schools. By 2012, no significant changes occurred: even higher share of the children attended Slovak school, but most of the Hungarians were enrolled Hungarian school. The main difference is that in 2012, almost only those children were classified as Hungarians who attended Hungarian school. This phenomenon is reflected by the share of children attending Hungarian school (Kolíňany 30→20%, Čechynce 36→21%, Host'ová 42→33%) and by the number of pupils attending Hungarian school compared to the total Hungarian children (Kolíňany 52→75%, Čechynce 72→82%, Host'ová 53→75%). This calls attention to the role of school choice in the ethnic identification process.

The ethnically mixed marriages play a key role in the school choice, the ethnic socialization and thus the whole assimilation process. Between 2002 and 2012, the share of intermarriages within the total marriages with at least one Hungarian partners slightly decreased and stabilized around 25%, which is close to the Slovakia Hungarian average. The proportion of intermarriages declined in those settlements where the decrease in the number of Hungarians was above the average (Jelšovce and Veľké Chyndice).

Conclusion

The present study argues that based on the census and survey data, the main reason for the changes in the ethnic geography of the Nitra district is the assimilation process. The selected settlements represent different assimilation patterns. In the beginning of the assimilation process, the number of young generations with uncertain/multiple/hybrid ethnic identities increases (e.g. contemporary Host'ová), followed by the middle-aged (e.g. Kolíňany and Čechynce) and the elder generations (e.g. Jelšovce and Veľké Chyndice). At the end of the process the number of people with uncertain/multiple/hybrid ethnic identities will decrease forming a homogenous ethnic structure (in our case with Slovak dominance). According to this approach, the uncertain/multiple/hybrid ethnic affiliations are considered to be temporary, while the ethnic homogeneity represents the "balance" situation.

The above described process called assimilation is induced by the asymmetric majority-minority relationship of Slovaks and Hungarians. Furthermore it is fueled by the settlement patterns (local Hungarians live in ethnic enclaves; two third of the Hungarians live in settlements where the Slovaks outnumber them), the demographics (the ratio of Hungarians does not reach the 10% in the district), and the low and decreasing prestige and role of the Hungarian language. The increasing number of intermarriages and the predominant Slovak school choice has also catalyzed the process.

The data from the 2002 and 2012 survey underpin the existence of the assimilation and the language shift process. All selected indicators (ethnic composition, language use, command of language, school choice) in all the selected settlements

show the gradual shrinkage of the Hungarian community and the spheres of Hungarian language use. The data analysis by age groups foreshadows the continuation and acceleration of the process outlined in this study.

References

1. Gyurgyík L. 1994: Magyar mérleg. Pozsony, Kalligram.
2. Gyurgyík L. 2006: Nemzetiség és anyanyelv szerinti hovatartozás a szlovákiai nemzeti, etnikai közösségek életében. In: Lelkes G. – Tóth K. (szerk.): Národnostné a etnické menšiny na Slovensku – Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2005. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. pp. 77–93.
3. Ilyés Z. 2012: A kalászi színjátszók esete a szlovák nyelvtörvénnyel. In: Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.): Egyén és közösség. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. pp. 447–458.
4. Keményfi R. 2004: Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
5. Kontra M. 2010: Nyitragerencsér, Vághosszúfalu, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció. In: Kozmács I. – Vančoné Kremmer I. (szerk.): Közös jövőnk a nyelv I. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. pp. 211–221.
6. Morvai T. – Szarka L. 2013: School choice in South Slovakia Practices in Gemer (Gömör), Matušova zem (Mátyusföld) and Podzoborie (Zoboralja). *Minority Studies* 15. pp. 123–160.
7. Presinszky K. 2008: A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
8. Séra M. 2014: Motivations Influencing the Choice of School in the Hungarian-Language Public Educational Institutions in Zoboralja. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 6. pp. 79–102.
9. Tátrai P. 2009: Etnikai térszerkezet és etnikai identitás a Nyitrai járásban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11. 3. pp. 55–78.
10. Tátrai P. 2011: Anyanyelv és nemzetiség mint az interetnikus kapcsolatok mutatója Erdély magyar lakosságának példáján. *Tér és Társadalom* 25. 2. pp. 48–68.
11. Tátrai P. 2013: Az etnikai viszonyok átalakulása a Zoborvidéken – két felmérés tükrében. In: Fedinec Cs. – Ilyés Z. – Simon A. – Vizi B. (szerk.): A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Pozsony, Kalligram. pp. 538–556.
12. Vadkerty K. 2001: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony, Kalligram.

SZÍNVÁLTÁS?

A BUDAPESTI ÁTMENETI ZÓNA DÉLI, DUNA-PARTI RÉSZÉNEK ÁTALAKULÁSA

TOLNAI GÁBOR

Eötvös Loránd Tudományegyetem
gntolnai@caesar.elte.hu

Abstract

'CHANGE OF COLOURS? – TRANSFORMATION OF BROWNFIELD ZONES IN SOUTH BUDAPEST'

Tolnai, Gábor

The brownfield zones in South Budapest remained nearly intact until 2000. During the following decade, the transition accelerated, but the restructuration was geographically uneven. Although one of the most important potentials for redevelopment is the revitalisation of the waterfronts of Danube (the so-called 'bluefields'), it has not yet been exploited. This paper presents the changes of functions and built environment in the brownfields of South-Buda and South-Pest by the analysis of aerial photos.

Keywords: Budapest, change of functions, brownfield, 'bluefield', aerial photos

Bevezetés

A budapesti barnamezők átalakulásának vizsgálata, jellemzése során adja magát „az előnytelen szín szebbé változásának” metaforája. Lehet gondolkodni „zöldülésben”, (a zöldterületek bővülésében), ahogy azt előszeretettel teszik a városfejlesztési dokumentumok (pl. Budapest 2030, Barnamező TFP). Értéknövekedést sugall a „rozsdából aranyat” hasonlat (Varga Ötvös 2003). Tágabb értelemben az átmeneti területek közé tartoznak a „szürkemezők” is (Orosz 2012). Ha a vízparti barnamezőkre koncentrálunk, újabb szín tűnik fel: a „kékmező” fogalmával is találkozhatunk, ha nem is budapesti, de legalább Duna-parti (pozsonyi) kontextusban (Machala 2014). Magukkal a vízparti barnamezőkkel a nemzetközi szakirodalom régóta foglalkozik, leginkább a nyugati nagyvárosok kikötői zónáinak megújítása, revitalizálása kapcsán (pl. Hoyle et. al. 1988, Desfor et. al. 2011 stb.), de csekély számban a kelet-közép-európai térségből is találunk kapcsolódó utalásokat (pl. Sýkora 2007 Prágáról, illetve Vujović és Petrović 2007 Belgrádról).

Jelen írás keretei között arra keresünk választ, hogy a Budapest átmeneti övezetébe tartozó Duna-parti barnamezők közül a dél-pesti (ferencvárosi) és a dél-budai (kelenföld–albertfalvai) zóna esetében mennyire egyeznek meg a rendszerváltás óta zajló funkcióváltási, revitalizációs folyamatok, illetve érződik-e a vízpart, mint különleges adottság hatása.

Budapest átmeneti övezete az általánosan elfogadott városföldrajzi értelmezés szerint a belső, zártbeépítésű lakóövezet és az 1950 előtti közigazgatási

városhatár közötti extenzívebben hasznosított térség (Beluszky és Győri 2004, Kovács 2005, Barta et al. 2006). A főváros fejlesztési dokumentumai is ezt használják „átmeneti zóna” néven (Budapest 2030, Budapest ITS). Az övezetet az ezredforduló környéki kutatások 3 nagy egységbe sorolták (Beluszky és Győri 2004, Kiss 2007), közülük a délit lassabban átalakulóként jellemezve. A XXI. század első évtizedében azonban itt is jelentős változások zajlottak le, így időszzerű ezek összegzése. Ebbe a vizsgálatba emeljük be a vízpartok szerepének feltárását.

„Ki gépen száll fölébe...” avagy a kutatás módszertana

Mintegy 10 km²-nyi terület vizsgálatáról van szó, amelynek bejárása nem lenne kis feladat, ráadásul a tanulmány célja időbeli változáselemzés, amelyhez hiányoznak a korábbi bejárások során gyűjtött adatok. Az ilyen léptékű (kerületnyi szintű, de telektömb részletességű) kutatások mögött egész kutatócsoport és több éves munka állhat (Kiss 1999, Kiss 2009), amelyekkel csak korlátozottan versenyképes ez a tanulmány. Ugyanakkor, perspektívát váltva, „alulnézet” (Berki 2012) (cégadatbázisok, cégérelmzés) helyett „felülnézetből”, azaz georeferált légi felvételek segítségével áttekintő képet kaphatunk a városszerkezeti, beépítési változásokról. A módszer alkalmas övezet-lehatárolásra (Beluszky és Győri 2004), vagy kisebb terület állapotának, kihasználtságának vizsgálatára (Tolnai 2012). A rendszerváltástól napjainkig tartó átalakulás telektömbök szintjén jól leírható és térképezhető archív légifotók¹ és nyílt források² alapján. A vizsgálat időkerete három részre osztható, közbenső határok a 2000-es év (eddig lassabban zajlott a dél-pesti rozsdáövezet metamorfózisa) és a 2009-es év (ekkortól érzékelhető a gazdasági válság hatása). Négy időpontra (1989., 2000., 2009., 2015.) készült területhasználati adatbázis,³ ami pontszerűen tartalmazza a jelentősebb bontásokat és építkezéseket is.⁴ A különböző időpontokhoz tartozó téradatok alapján GIS módszerek segítségével a változások térképezhetőek (1-3. ábra).

¹ A Hadtörténeti Múzeum Térképtárának Archívumában elérhető 1987-es légifelvételek és a Földmérési és Távérzékelési Intézet 2000-es ortofotói, valamint <http://www.fentrol.hu/>.

² A Google Earth 2009. júliusi és 2015. júliusi felvételei.

³ A használt kategóriák: klasszikus ipari területek, raktározásra vagy kiegészítő tevékenységekre szolgáló telephelyek, régi és új építésű lakóterületek, új szolgáltatások megjelenéséhez kapcsolódó épületek, ezek kombinációi, továbbá zöldfelületek, közlekedési zónák, valamint részben alulhasznosított (foghíjtelkeket tartalmazó) vagy döntően alulhasznosított területek.

⁴ Ez a funkcióváltást is meghatározó átalakulásokat összegzi, nem minden egyes objektum bontását/építését. Épületegyüttesek esetén az egyes bontási/építési ütemek azonban önálló megjelölést kaptak.

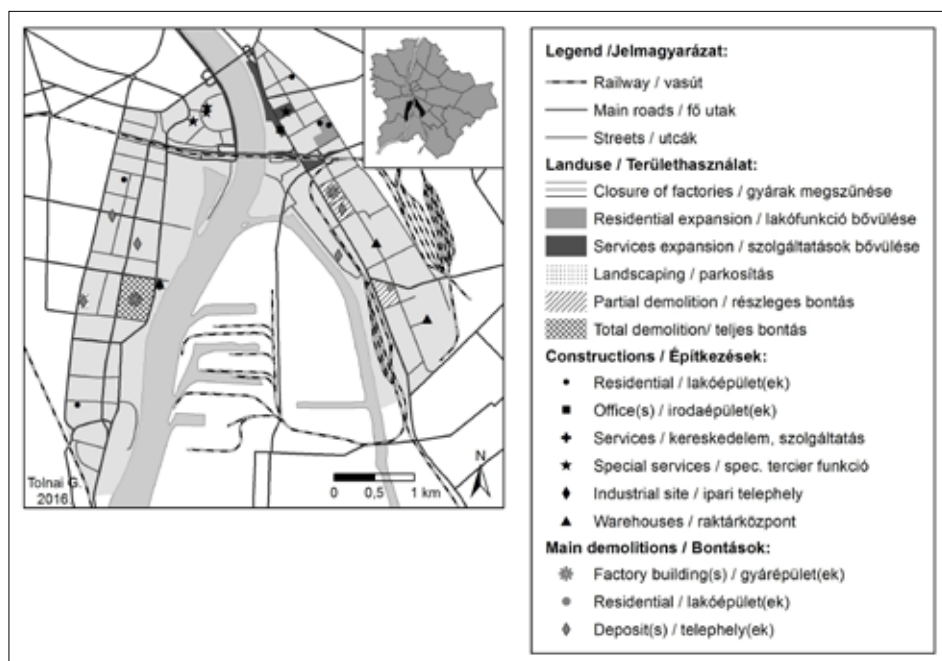
Figure 1/1. ábra
Changes of landuse and functions,
1989–2000
A területhasználat és a funkciók
változása 1989–2000 között

Figure 2/2. ábra
Changes of landuse and functions,
2000–2009
A területhasználat és a funkciók
változása 2000–2009 között

Figure 3/3. ábra
Changes of landuse and functions, 2009–2015
A területhasználat és a funkciók változása 2009–2015 között

A változásokról városszerkezeti szinten

A rendszerváltáskor a IX. és a XI. kerület iparterületei Budapest legkompaktabb ipari zónái közé tartoztak. Dinamikájuk azonban nemcsak azóta eltérő. Ferencváros gyárai és közlekedési, szállítási zónái a XIX. század utolsó évtizedeitől épültek ki, fénykorukat is ekkor (illetve a XX. század elején) élték. Az egykor húzóágazatnak számító élelmiszeripar (malmok, vágóhidak, szeszgyártás stb.) illetve a délebbi részeken megtelepedő melléktermék-feldolgozás, vegyipar és fegyvergyártás a szocializmus évtizedeiben már stagnáltak, hanyatlottak. Ezzel szemben Kelenföld–Albertfalva Budapest csak a XX. század első évtizedeiben kezdett formálódni. A kor húzóágazatai (gépgyárak, repülőgépgyár, hőerőmű, gázgyár, kábelgyár stb.) jelentek itt meg, de a sokszínűséget egyéb ágazatok is fokozták (hengermalom, fafeldolgozás, textilipar). A szocializmus ideje alatt is jöttek létre újabb ipari létesítmények (öntödei vállalat, betongyár, híradástechnika, háztartási vegyipar). (Józsáné Halász 1998.) E zóna tehát dinamikusabb volt a rendszerváltáskor, mint a ferencvárosi.

A rendszerváltás utáni gazdasági hanyatlás mind a pesti, mind a budai oldalt érintette. Jól látható módon kiszorult a klasszikus gyáripar, és helyét vagy változó méretű és erejű vállalkozások telephelyei, vagy új szolgáltatások, kereskedelem, irodák, lakóépületek vették át, vagy legalább a bontások révén potenciális helyszínek teremtődtek ezek számára. Míg Külső-Ferencvárosban jellemzőbb volt a mozaikosodás, a cégek fluktuációja (a folyamatról általánosan: Barta 2004), addig Dél-Budán gyakoribb a tercier funkciók és a lakófunkció gyarapodása. Az előbbi terület fragmentáltságáról különböző léptékű tanulmányok szólnak (Berki 2014, Tolnai 2013), az utóbbi terület viszont egyelőre kevésbé feldolgozott.

A dél-budai területen eleve jelentősebb volt a lakófunkció, az ipari zónák gyakorlatilag összefogazódtak a szomszédos lakóterületekkel, így könnyebben teret nyerhetett a barnamezős övezet egy részében is. Szintén könnyen felismerhető városszerkezeti különbség a két oldal között, hogy a budai mintaterületet nyugatról határoló Fehérvári út nem elválasztó szerepű, míg a pesti mintaterület keletről határoló Ferencvárosi rendező pályaudvar szeparáló hatású. A rozsdazónák megújulását befolyásolja feltártságuk, elérhetőségük. Míg a budai oldal esetében ezen rengeteget javított a 6-os főút új bevezetőszakaszának kiépítése (Szerémi út), addig a pesti oldalon a mintaterület keleti határán kiépített új út (Külső Mester utca) csak egy üzemi ráhordó út szerepét tudja betölteni. Az, hogy egy (Ferencváros), vagy három (Kelenföld) észak-dél irányú gerincút tárja-e fel a területet, befolyásolja azt is, hogy a zónának mekkora részén halad keresztül külső forgalom, így a kereskedelem és egyéb szolgáltatások iránti potenciális kereslet mekkora.

A változások egyes térbeli és időbeli jegyei

Megállapítható, hogy mindkét mintaterület esetében először a belvároshoz közelebbi részek „mozdultak” (1. ábra). Érdekes különbség, hogy a Soroksári út

mentén a beruházók, megvalósítók tekintetében jobban érvényesül a neoliberais városfejlesztési politika CABERNET projektben leírt ABC-modellje (Ferber et. al. 2006). A piaci alapon legjobban értékesíthető területeken magánbefektetők rehabilitálják a területet (Duna-parti irodaház sor az egykori pályaudvar helyén), a külső, nehezebben kártalanítható, kevesebb hasznot ígérő részekre viszont nem terjeszkednek (Berki 2014). Ezzel szemben a budai oldalon a belvároshoz legközelebbi részen elsősorban állami beruházások domináltak (Lágymányosi Kampusz kiépülése). Köztes helyzetben valóban PPP beruházásokat találunk (Infopark), a magánberuházások viszont az Összekötő vasúttól délre eső területekre „szorultak”. Igaz, ha csak ezt a külsőbb részt tekintjük, jól érvényesül, hogy a befektetések nagyobbik része a belvároshoz közelebbi, kevésbé amortizált telkeken valósult meg (2-3. ábra).

A lakófunkció bővülésének vonatkozásában Ferencváros esetében a belvároshoz legközelebbi területeken látható dinamikusabb fejlődés (az egykori malmok, szeszgyár, valamint a vágóhid egy kisebb részén új társasházak épülnek a 2000-es évektől), Kelenföldön azonban a kintebbi, Fehérvári út menti gyárépületek, ipartelepek helyén (pl. Nádorliget-lakópark, Kondorosi lakónegyed). Valójában azonban a mögöttes logika ugyanaz: a rendszerváltás környékén is már lakófunkcióval jellemezhető területek környékén történt bővülés (a folyamatról általánosan: Kovács 2004).

Az új irodaházak térbeli elrendeződése is hasonló. A IX. kerületi mintaterület külsőbb részein alig találunk ilyet (az Office Campus elzártsága miatt nem lett sikeres projekt), míg a jól megközelíthető XI. kerületi helyszínek dinamikusan bővültek 2000–2009 között (pl. South Buda Office Buildings, Office Garden). A külső-ferencvárosi megújulás a városlakók és a városban közlekedők számára kevésbé látható: a mintaterület délkeleti sarkában, a fő közlekedési folyosótól távolabb eső területen valósult meg (új raktárközpontok, illetve modern ipari cégek építkezései). Összességében azonban ezen a környéken továbbra is sok az alulhasznosított terület, és ezek vannak a tömegek számára is látható helyen.

Sajnos nem jellemző a vízparti területek revitalizációja, pedig a környezeti adottságok nagyban emelhetnék e zóna értékét. A Duna mindkét oldalán jelentős alulhasznosított területeket találunk, amelyek fejlesztésére sokféle meg nem valósult elképzelés született a közelmúltban (pl. DunaCity projekt a IX. kerületben, Öböl XI. Kft. elképzelései a túloldalon stb.). Egyetlen (revitalizációs szempontból) pozitív „kékmezős” példaként a Kopaszi-gát rekreációs területté alakítása említhető. A vízpartok kihasználatlanságának magyarázatául talán az is szolgálhat, hogy az itteni panoráma nem olyan értékes, hiszen a vízfelületen túl elsősorban a túlsó part barnamezőire, vagy elhanyagolt részeire nyílik kilátás. A Kopaszi-gát esetében sem elsősorban a Duna látványa vonzza a kikapcsolódni érkezőket, hanem a Lágymányosi-öböl igényesen kialakított, esztétikus látványt nyújtó környezete.

A folyamatok jellemző térbeli jegyein túl az időbeli eltérések is jól leírhatóak. Mind a IX., mind a XI. kerületi mintaterület esetében jellemző, hogy 2000-ig a

belvároshoz közeli részük dinamizálódott, a külsőbb területeken csak a bevezető utak mentén létesültek elszórta szolgáltatási helyszínek (meglévő csarnokokban létrehozott nagyobb üzletek, bemutatótermek, autószalonok, benzinkutak), így az épített környezetben történő változás elenyésző (1. ábra). Jellemző, hogy ezek a dél-budai területen inkább fennmaradtak a későbbiekben is, míg a dél-pesti részen jelentős részük csődbe ment. A mintaterületek fizikai átalakulásában a legnagyobb változást a 2000-2009 közti időszak hozta, de Külső-Ferencváros megújulása nagyságrendileg alul marad Kelenföld–Albertfalva megújulásához képest (2. ábra). A 2008-ban kezdődő gazdasági válság hatására ez a prosperáló folyamat lelassult, ismét csekélyebb építészeti metamorfózis figyelhető meg (3. ábra).

Összefoglalás, következtetések

Budapest átmeneti övezetének déli, Duna-parthoz közeli részeinek rendszerváltás óta zajló átalakulása időben három jól elkülöníthető szakaszra osztható, és e három periódus városszerkezeti, beépítési hatásai légifelvételeken is jól követhetőek. A korábbi szakirodalomban leírtakat alátámasztják a vizsgálat eredményei, kiegészítve azokat a 2000-es évek eleji építőipari boom és az azt követő recesszió hatásaival. Középső- és Külső-Ferencváros, valamint Lágymányos, Kelenföld és Albertfalva jelentős részének fizikai és funkcionális megújulását telektömbök szintjén végigkövethetjük a közölt térképeken. Ezek alapján konklúzióként elmondható, hogy a környék „színváltása” részleges. A „rozsdát nagy-mértékben sikerült lecsiszolni” (bár jelentős különbségek vannak a Duna két oldala között), de a „kék szín” városfejlesztési szempontból kívánatos térnyerése nem (vagy csak alig) valósult meg.

Irodalom

1. Barnamezős területek fejlesztése Tematikus Fejlesztési Program. Budapest Főváros Önkormányzata, 2014.
2. Barta Gy. 2004: Átmeneti gazdaság a barnaövezetben. In: Barta Gy. (ed.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA TK, Budapest. pp. 79–87.
3. Barta Gy. et. al. 2006: Rehabilitating the brownfield zones of Budapest. Discussion Papers No. 51. MTA RKK, Budapest. 71 p.
4. Beluszky P. – Győri R. 2004: A budapesti barnaövezet határai. In: Barta Gy. (ed.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA TK, Budapest. pp. 71–76.
5. Berki M. 2012: Városi barnaövezetek alulnézetből – Az egykori ipari területek 1990 utáni funkcióváltása a budapesti Soroksári út példáján. In: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. pp. 55–61.
6. Berki M. 2014: Széttörédezve: A Soroksári úti ipari terület funkcionális fragmentációja. In: Kultúra és Közösség 5/2. pp. 43–56.
7. Budapest 2030 Hosszú Távú Fejlesztési Program. Budapest Főváros Önkormányzata, 2013.

8. Budapest Integrált Településfejlesztési Stratégiája. (ITS Stratégia Budapest 2020). Budapest Főváros Önkormányzata, 2014.
9. Desfor, G. et. al. 2011: Transforming Urban Waterfronts – Fixity and Flow. Routledge, New York. 320 p.
10. Ferber, U. et. al. 2006: Brownfield Regeneration. CABERNET Network Report. University of Nottingham, Nottingham.
11. Hoyle, B. S. et. al. 1988: Revitalising the Waterfront: International Dimensions of Docklands Development. London, Belhaven Press.
12. Józsné Halász M. (ed.) 1998: Budapest kézikönyve II. Magyarország megyei kézikönyvei 20/2. CEBA Kiadó, Budapest. 628 p.
13. Kiss É. 1999: Térszerkezeti és funkcionális változások Budapest ipari területein 1989 után. In: Tér és Társadalom 13/4. pp. 119–134.
14. Kiss É. 2007: The evolution of industrial areas in Budapest after 1989. In: Stanilov, K. (ed.): The Post Socialist City. Springer. pp. 146–170.
15. Kiss É. 2009: Budapest ipari területei az utóbbi évtizedben. In: Tér és Társadalom 23/2. pp. 69–85.
16. Kovács Z. 2004: A budapesti barnaöv lakófunkciójának helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: Barta Gy. (ed.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA TK, Bp. pp. 109–120.
17. Kovács Z. 2005: Budapest funkcionális átalakulásának főbb vonásai a rendszerváltozás után. In: Földrajzi Közlemények 1-2. pp. 83–102.
18. Machala, B. 2014: The uneven struggle for bluefields: transformation in post-socialist Bratislava. In: Hungarian Geographical Bulletin. 63/3. pp. 335–352.
19. Orosz É. 2012: A barnamező fogalmának változó értelmezése. In: Tér és Társadalom 2. pp. 73–87.
20. Sýkora, L. 2007: Office development and post-communist city formation: The case of Prague. In: Stanilov, K. (ed.): The Post Socialist City. Springer. pp. 117–144.
21. Tolnai G. 2012: Városi vasúti területek változásának és jelenlegi környezeti állapotának vizsgálata légifelvételek alapján. In: RS & GIS Online 2. pp. 9–29.
22. Tolnai G. 2013: Ferencvárosi barnamezők új perspektívából: Városszerkezeti vizsgálatok légifelvételek alapján. In: Bottlik Zs. (ed.): Önálló lépések a tudomány területén. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest. pp. 65–82.
23. Varga Ötvös B. 2003: A rozsdás gyűrű – Barnából aranyat: gondolatok a fővárosi barnaövezetek kezeléséről. In: Falu-Város-Régió 1. pp. 16–21.
24. Vujović, S. – Petrović, M. 2007: Belgrade's post-socialist urban evolution: Reflections by the actors in the development process. In: Stanilov, K. (ed.): The Post Socialist City. Springer. pp. 361–382.

GAZDASÁGFÖLDRAJZ
ΕΚΟΝΟΜΙΧΗ ΓΕΟΓΡΑΦΙΑ
ECONOMIC GEOGRAPHY

KÁRPÁTALJA KÖZLEKEDÉSLOGISZTIKAI RENDSZERE¹

BAJOR TIBOR

Nemzetközi Üzleti Főiskola
bajortibor@gmail.com

Abstract

SUBCARPATHIA TRANSPORT LOGISTICS SYSTEMS

Bajor, Tibor

Subcarpathia has a unique situation in Ukraine. The transport system and the logistic conditions and interests of the region do not correspond with the national interests and conditions of the country. However, the neighborhood counties and the range of the Carpathian Mountains isolate the area from the central region of the country - this stands from both of economic and social point of view. Based on the historical experience, the Subcarpathian Region should answer to the authority and interests of Kiev. But, the countries by the border of Subcarpathia expect the same, based on their interests.

Keywords: Subcarpathia, logistics, transportation

Bevezetés

Kárpátalja gazdasági, kulturális és minden egyéb szempontot figyelembe véve úgy helyezkedik el a Szovjetunióban – majd később Ukrajnában is –, mint egy sziget. Több évszázados gazdasági környezetétől elválasztja az országhatár, a Kárpátok vonulata pedig elválasztja 1945-ben „kapott” hazája mindennapi vérkeringésétől.

A Kárpátaljával szomszédos államok határ menti területei az unió belső rendszerének megfelelő regionális önállóságot élveznek, míg Kárpátalja egy más jellegű államigazgatási, felépítésű ország része, annak központi szerve által meghatározott feladatkörrel, jogosultsággal és lehetőséggel, terveit, fejlesztését Kijevben engedélyezik, illetve hagyják jóvá.

Az ország belseje felé gyakorlatilag két fő út vezet és mind a kettő a Kárpátok észak-keleti oldalán lévő térségek központi városain és megyéin – Lviv és Ivano-Frankovsk – halad keresztül. Ezek a megyék szintén érvényesíteni akarják sajátos érdekeiket. Ennek következtében minden olyan lehetőség, amely Kijev felől érkezik, csak akkor halad tovább Kárpátaljáig, ha vagy nem érinti, vagy nem érdekli ezeket a városokat. Ez a tény erősen beszűkíti Kárpátalja fejlesztési terveinek megvalósulását.

Feltételezéseim szerint:

a) nincs összhang Kárpátalja sajátos megyei szükségletei és Ukrajna nemzetgazdasági érdekei között. Ennek következtében a megyei fejlesztési programok rendre megakadnak

¹ Készült az International Visegrad Fund támogatásával;
The International Visegrad Fund-supported

- b) nincs összhang Kárpátalja közlekedési rendszere és fejlesztési tervei között, ezért a közlekedés hiányossága akadály, a megye fejlesztésének
- c) a megye gazdasági fejlettség szempontjából kettészakadt, miközben a megye dél-nyugati része – az európai közlekedési korridorok kiépítését követően – képes lesz rendkívül gyors és látványos fejlődésre, addig a megye nagy része képtelen lesz bármilyen előrelépésre
- d) a megyei fejlesztési tervek nem veszik kellő mértékben figyelembe Kárpátalja egyedi földrajzi, természeti adottságait.

Kárpátalja közlekedési helyzetének elemzése

Közép-Európát a távol-keleti, oroszországi forgalom egy része Kárpátalján keresztül éri el. Figyelembe véve az oroszországi és ukrainai szállításlógisztikai elosztó pontokat, megállapítható, hogy ebből a forgalomból, az erős lengyel törekvések következtében csak a „maradék” jut kárpátaljai továbbításra. Figyelembe kell venni azt, hogy a rendszerváltás előtt a Szovjetunióval határos országok állami szállítási vállalatainak vezetői és a kormányok illetékes miniszterei állapodtak meg a forgalom elosztásáról, úgy, hogy minden állam részesedjen az elosztott forgalom nyújtotta bevételekből. Ez a megállapodási kényszer mára megszűnt! Az együttműködő országokat felváltották az egymással versenyző szállítási vállalatok.

Túl sok kézen, elosztóhelyen halad át a forgalom. Kérdés, hogy a Kazahsztán–Csap vonalon található-e más útvonal? A korábbi tanulmányokból kiderül, hogy van törekvés Moszkva elkerülésére, ez a dél-oroszországi, Cseljabinszk–Harkov útvonal. Az ukrán vasúti hálózat arra lehetőséget ad, hogy Harkovtól Közép-Európa felé Kijevet elkerülje a forgalom, de ezen az útvonalon az utolsó akadály Lvov, jelenleg kikerülhetetlen. Ukrainán belül Kárpátalja megközelítése Ivano-Frankovskon keresztül is lehetséges, de a jelenlegi helyzetben ez az útvonal használhatatlan.

A vasúthálózat kialakítása Kárpátalján (A Magyar Északkeleti Vasút Építésének Története 198)

Az első vasúttársaság, amely megjelent az Észak-Keleti-Kárpátok térségében, a bécsi székhelyű Tisza-vidéki Vasúttársaság volt, mely 1856 és 1880. között működött.

A Magyar Északkeleti Vasúttársaság (A Magyar Északkeleti Vasút Építésének Története 1984)

A XIX. század második felétől az Osztrák Császárság és Magyar Királyság észak-keleti, keleti, területeit is igyekeztek bekapcsolni a gazdasági életbe. „Az volt a feladat, hogy az itt felhalmozott bányakincsek és faneműek, amelyek mellett a máramarosi nép nyomorban és szegénységben élt: hozzáférhetőkké és értékesebbé tétethessenek.” (A Magyar Északkeleti Vasút Építésének Története 1984)

A vasúthálózat kialakítására javaslatot készítők fontosnak tartották északkeleti irányban is a jó közlekedés megteremtését. Ezek vasútvonalak nagyjából Kassán, Eperjesen át Krakkóba vagy Szatmáron, Máramarosszigeten át Szucsava irányába vezettek, a tiszai átkeléshez nem a Záhony és Csap közötti folyószakaszt választották (Horváth 2000).

A XIX. század közepéig Kárpátalján a közlekedést és a teherszállítást lovas és ökrös szekereken bonyolították le. A Magyar Északkeleti Vasút építését az országgyűlés 1865-ben elfogadott XIII. törvénycikkével engedélyezte, az elsőrendű vonal (Csap–Bátyú–Munkács) megépítésére az engedélyt azonban csak 1869. február 24-én adták ki, a második vonalra (Csap–Beregszász–Királyháza) pedig 1872-ben. A Debrecen–Szatmárnémeti–Máramarossziget vasút nyomvonalát módosították. Huszt követelésére a vasút nyomvonalát a közvetlen csatlakozás érdekében átvitték a Tisza jobb oldalára és Máramarossziget előtt tért vissza a vasút ismét a folyó bal partjára. Ez volt akkor az egyetlen vasútvonal, amelyik keresztezte a Tiszát. A térségből induló nyersanyagszállításokat a Monarchia felé ez után már gyakorlatilag vasúton bonyolították le, a tiszai tutajozás szerepe csökkent. 1894-95-ben megépítették a Nagybecskő–Rahó–Kőrösmező országhatár vasútvonalat, amely elsősorban stratégiai célokat szolgált, de addig nem látott fellendülést hozott a környék kézmű- és könnyűiparának. (Kárpátalja 2007. november 9. VII. évfolyam 45.) Ung megye jelentős területei a mai Szlovákiában voltak (Lehoczky 2011).

Az első világháborút követő békeszerződés Kárpátalja vasúthálózatát – mint oly sok vasútvonalat Közép-Európában – kettévágta. Ez a helyzet igen hátrányos a mai Kárpátalja, de Ukrajna számára is. Mert nem csak a máramarosi térségben kitermelt nyersanyagokat, árukat nem lehet közvetlenül a térség központjába Ungvárra szállítani, hanem a Dél-, és Kelet-Ukrajnából érkező vasúti szállítmányok előbb a Kárpátokat megkerülve Lvov megyén keresztül éri el a nemzetközi szállítási útvonalakat, megnehezítve ezzel Ukrajna és Kárpátalja kapcsolódását a nemzetközi tranzitszállításokhoz. A hiányzó kb. 10–15 km vasútvonal kiépítése lehetővé tenné Kárpátalja keleti részének bekapcsolását a szállítási útvonalakba, és ezzel együtt a vállalkozások és a turizmus fellendítését is elősegítené.

Kárpátalja megye rövidtávú fejlesztési programja: A Zakarpattia Oblast gazdasági és társadalmi fejlődését elősegítő program 2012-ben, és a fő fejlesztési irányok a 2013. és 2014. évben (Kárpátaljai Regionális Tanács Ungvár 2011/12/30 №391.), a közlekedésről szóló 4.3.1. pontja szerint továbbra sem szerepel a tervek között Kárpátalja kelet – nyugati vasúti forgalmának helyreállítása. Továbbra is csak az eddigi fővonal fejlesztését a Csap–Lvov vonalat tervezik (két vágányosítás, alagútépítés).

Nem szerepel a tervben Bátú állomás korszerűsítése és főként a személyszállítás feltételeinek javítása sem. Pedig ez az állomás a személy- és teherszállítás kulcsa a megyében a megyeszékhely és a megye vasútvonal melletti

településeinek vasúton történő elérhetőségéhez. Itt keresztezi egymás a Csap–Bátyú–Munkács–Lvov vasútvonal a Kárpátalját nyugat – kelet irányba átszelő vasútvonallal. A vasúti szállítás komoly nehézségekkel küszködik Kárpátalján, mert nincs a megye nagyvárosai között közvetlen vasúti kapcsolat. A vasút, mint személyszállítási eszköz nem jut szerephez Kárpátalján. A kárpátaljai ásványanyagok, faáru jelentős része Lvovon keresztül kerül vissza a megyébe feldolgozásra, vagy tranzitálásra. Ez igen jelentősen megemeli a költségeket, miközben bevételtől fosztja meg a megyét. Erős lengyel nyomás nehezedik Ukrajnára, hogy a vasúti teherszállítás irányát megváltoztassa és ne Kárpátalján keresztül bonyolítsa le a forgalmat. Kárpátaljának nagy erőfeszítéseket kell tennie, hogy a nemzetközi vasúti teherszállítási forgalomban ne csökkenjen tovább a szerepe.

A vasúti teherszállítás legnagyobb megrendelője Kárpátalja térségében a Rail Cargo, az osztrák állami vasút társaság (ÖBB) leányvállalata. A Rail Cargo-nak teljesen mindegy, hogy az ukrán–szlovák–magyar határnál, vagy a lengyel–szlovák határnál veszi át a vasúti teherszállítmányokat továbbításra. Szlovákiának, Magyarországnak és Ukrajnának azonban nem, mert ha tovább csökken a vasúti tranzitforgalom a térségben, akkor az, jelentős gazdasági potenciál veszteséget von maga után. A térség kiszorul a nemzetközi gazdasági vérkeringésből. A Kassa felől érkező szállítás, főleg ha már eleve széles nyomtávon érkezik, meg sem áll Kárpátalján, hanem egyenesen halad Lvovig. Magyarország felől érkező vasúti szállítmányok úti célja nem Kárpátalja, hanem Ukrajna, Oroszország és a Távol – Kelet. Lvov a tényleges közlekedés logisztikai jelentőségéhez képest fontosabb helyet tölt be a nemzetközi és a hazai közlekedésben. Ezen a helyzeten csak akkor lehet javítani, ha az áru megáll és valamilyen hozzáadott értéket kap Kárpátalján.

A tranzit szállítások kárpátaljai hasznosítása szempontjából katasztrofális következményekkel járhat a Szlovákiában tervezett, Kassától a Dunai vízlépcsőig megépítésre kerülő széles nyomtávú vasútvonal megvalósítása, hasonlóan a lengyel törekvések hatásához. Ebben az esetben Csap és Bátýú minden jelentőségét elveszti. Kárpátalja nem részese lesz a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak, hanem csak a tranzitforgalomból itt maradó környezetszennyezés elviselője.

Kárpátalja közvetlen vasúti határforgalmi helyzete egyoldalú. Szlovákia felé viszonylag jól biztosított a vasúti forgalom. A magyar–ukrán/Kárpátalja viszonylatban hosszú határszakaszon azonban határozottan kevés a Záhony–Csap és a Bátýú–Eperjeske vasúti határátkelő, miközben végig a határral párhuzamosan halad a vasútvonal. Az Ungvár–Munkács–Beregszász–Csap települések által határolt terület közlekedési infrastruktúrával a sűrűség tekintetében nyugat-európai szinten ellátott terület. Ezen a területen gyakorlatilag csupán a szolgáltatások és a mellékútvonalak színvonalát kell európaira emelni ahhoz, hogy jelentős fejlődés következzen be. Ipari szolgáltató terület jelenleg csak Csapon és Salamonban található. Azt követően a nemzetközi főútvonalon, nevezetesen az V. európai TEN-T korridoron csak 70 km-re Munkácson található

Kárpátalja közúti helyzete

Kárpátalja közúti magisztráléja a Csap–Munkács–Lvov főút mely a TEN-T hálózat az V. korridor része. Az V. korridor több ágból tevődik össze. Jellemző, hogy a magyar kiadványokban csak és kizárólag a Zágráb–Budapest–Ungvár útvonal, míg a szlovák kiadványokon a Zágráb–Bécs–Pozsony–Kassa–Ungvár útvonal kerül megnevezésre. Sajnálatos módon, 2007–2014 évek fejlesztési beruházásai programjában szereplő útfejlesztések közül még nem került megvalósításra, sőt el sem kezdődött.

Nyugat – Ukrajnában a vasúti szállításokhoz hasonlóan a közúti szállítások első elosztóhelye is Lvov. Lehetőség van az Ungvár–Ivano Frankovszk irányában is forgalom közvetlen lebonyolítására, azonban ez az útvonal jelenleg alkalmatlan a nemzetközi kamion forgalom levezetésére.

Figyelmet érdemel azonban, hogy a valóságban Kárpátalja területének fő közlekedési útvonala ez a nyugat – kelet irányú útvonal, és nem az V. korridor. Ez az egyetlen útvonal biztosítja Kárpátalja számára a megyei adminisztrációs központ elérését a megye legtávolibb térségéből is. A Kárpátok magasabban fekvő településeiről a forgalom le-, és felvezetése a megye életében alapvető fontosságú, mert semmilyen más közlekedési infrastruktúra nem áll rendeltetésre a forgalom bonyolításához. A még üzemelő kisvasutakat is felszámolják. Megállapítható, hogy míg Kárpátalja tranzitforgalomban való részvételéhez elsősorban a vasúthálózatot kell helyreállítani, addig a megye belső gazdasági érdeke a közúthálózat megerősítése, fejlesztése.

A vízi szállítások

A Tisza Kárpátalja határáig igen sebes folyású, majd Magyarországra átlépve folyása lelassul, medre szélesedik. Árvíz szempontjából ez az egyik legkritikusabb szakasz. A folyó Csapnál újra érinti Kárpátalját, majd a szlovák határtól végleg délre fordul. Itt találjuk a felső szakasz legszélesebb árterületét. Szállítási kapacitását semmilyen formában sem használják fel.

Összegzés

A térképre nézve azonnal szembetűnő Munkács központi elhelyezkedése. Egy, a légi forgalommal megerősített közúti, vasúti logisztikai központ egész Kárpátalja logisztikai működését képes volna szervezni. A kárpátaljai logisztikai központok együtt erőteljesebben tudnák képviselni érdekeiket. Mind Kárpátaljának, mind a megyét övező európai uniós országoknak figyelmet kell fordítaniuk a helyi, csak néhány település gondját megoldó határon átnyúló fejlesztésekre is. Egy ilyen irányú fejlesztési program lehetőséget biztosítana Kárpátalja számára, hogy – vertikálisan és horizontálisan is – megfelelő pozíciókat szerezve beilleszkedjen Ukrajna gazdasági-logisztikai rendszerébe, érvényre tudja juttatni sajátos érdekeit.

Elemzéseim alapján megállapítható, hogy:

1. Kárpátalján sajátos egyirányú közlekedési rendszer alakult ki, melynek legfontosabb feladata biztosítani az ország központja, Kijev és a Közép-európai országok közötti forgalmat a legrövidebb útvonalon. Ennek fejlesztő hatására csak a közlekedésben érvényesül, ezért közlekedési szempontból a megye jelentős része, területének közel 80%-a elmaradott, hátrányos helyzetbe került, melyből saját erejéből képtelen kikerülni.
2. A megyei fejlesztési tervekből és a szakértőkkel való egyeztetésekből egyértelműen kiderült, hogy jelenleg az ukrán gazdaság nem képes jelentősebb fejlesztéseket generálni az európai TEN-T V. korridortól keletre, illetve Ungvártól északra fekvő területeken.
3. Kárpátalja, sőt egész Ukrajna kiemelt „zászlóshajó” fejlesztési programja lehet az Európai V. korridorhoz kapcsolódó kárpátaljai fejlesztési program, kiemelten a szolgáltató tevékenységek teljes vertikuma.
4. A kárpátaljai fejlesztési tervek készítésekor figyelembe kell venni: Ukrajna közigazgatási rendszerét és gyakorlatát, azt a körülményt, hogy Ukrajna gazdasági fejlesztési kérdéseit Kijev érdekei és nem az EU érdekei alapján határozzák meg.

Ukrajna közigazgatási és területfejlesztési jelenlegi rendszere alapján csak azok a fejlesztési programok reálisak, melyek nem ellenkeznek a felsőbb közigazgatási döntési jogkört gyakorló kijevi, lvovi vezetői elképzelésekkel, tervekkel. Beleértve regionális közúti közlekedési struktúrákkal és a vasúti közlekedéssel, melyek központja Lviv.

5. Kárpátalja fejlesztési lehetőségeit nem a megye szükségletei, hanem Ukrajna gazdasági fejlettsége határozza meg. Ukrajna jelenlegi fejlettsége pedig nem teszi lehetővé a sajátos megyei programok megvalósítását.
6. Ungvár és a Tatár-hágó közötti közlekedési infrastruktúra helyzete gyakorlatilag lehetetlenné teszi a megye egészének fejlesztését. Azonban Szlovákia, Magyarország és Románia jelentős segítséget tudna nyújtani az EU-s fejlesztési programok felhasználásával a határtérség fejlesztésére, mert a megyén végig vezető főútvonal jelentős része végig a határsávban halad.
7. Kárpátalja fejlesztésének nehézségét nem csak a források hiánya teszi nehezzé, hanem a megye természeti adottsága is. Nyugat – kelet irányban, déli kerülővel, egy út vezet nagyrészt a határsávban a hegyek lábánál, a Tisza mellett végig a megyén. Erre merőleges a Kárpátok völgyeivel párhuzamosan két út észak – déli irányban. A két út közül az egyik az európai V. korridor. Ez a helyzet a hegyek közötti települések közvetlen bevonását az ipari beruházásokba gyakorlatilag lehetetlenné teszi. Ezekre a településeken csak helyi jelentőségű, hegyi nyersanyagok feldolgozása, esetleg háziipari fejlesztések lehetségesek.

Irodalom

1. A Magyar Északkeleti Vasút Építésének Története. 1984. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Könyvtár Budapest,. Ktj: D 1520.
2. Bajor T. 2008: A határ menti ipari fejlesztés kérdései. In: Galó Miklós – Kiss Lajos András – Kukla Krisztián – N. Szabó József (szerk.): A tudásteremtő fakultás eredményei, Inventárium 2008. Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara. pp. 269–274.
3. Bajor T. 2008: Záhony település térségi viszonyai az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. In: Buday Sántha Attila – Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): Évkönyv 2008 Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 7–19.
4. Bajor T. 2010: Záhony, a vasút és a vasúti átrakó Doktori disszertáció Pécsi Tudományegyetem, 204 p.
5. Baranyi B. 2005: Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian border regions as areas of co-operation along the external borders of Europe. Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.
6. Erdősi F. 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza MTA Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 225–238. - o.
7. Evropejskij Sojuz i globalizaciej mirovijj ehkonomiki, Bjulleten' OSZhD 2002/1
8. Fóti, G. – Ludvig, Zs. (eds.) 2005: Eurointegration challenges in Hungarian – Ukrainian economic relations: a conference volume: Budapest, 26–27 May 2005. Institute for World Economics HAS (Hungary) and Institute for Economic Forecasting NASU (Ukraine) Budapest Hungarian Academy of Sciences, Institute for World Economic.
9. Horváth F. 2000: A záhonyi vasúti csomópont története. Záhony, Közlekedéstudományi Egyesület Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területi Szervezetének Pályafenntartási Szakcsoportja. Második kiadás.
10. Kárpátalja 2007. november 9. VII. évfolyam 45 (365) szám online hetilap
11. Lácay M. – Egri I. (szerk.) 2008: Határon átvélő együttműködés perspektívái – gazdasági és kulturális szakmai együttműködés a V. korridor nyomvonalán. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar.
12. Lehoczky T. 2011. Bereg vármegye monográphiája. Historiaantik Könyvesház Kiadó 2011. Budapest
13. V. Pryhodko: A Területi- termelési komplexusok beruházási fejlesztése. Elmélet és módszertan. DONECK : Jugo – Vosztok 2012. 318 p.

A POSZTFORDISTA ÁTMENET SAJÁTOSSÁGAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN – TŐKEFELHALMOZÁSI REZSIMVÁLTÁSOK A FRANCIA REGULÁCIÓS ISKOLA POLITIKAI GAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

BERKI MÁRTON

Eötvös Loránd Tudományegyetem; MTA TK Szociológiai Intézet
berkimarton@yahoo.com

Abstract

SPECIFICITIES OF THE POST-FORDIST RESTRUCTURING IN CENTRAL
AND EASTERN EUROPE – CHANGES IN THE REGIMES OF CAPITAL
ACCUMULATION IN THE POLITICAL ECONOMIC APPROACH OF THE
FRENCH REGULATION SCHOOL

Berki, Márton

Based on the political economic approach of the French Regulation School, this paper investigates the Central and Eastern European specificities of the post-Fordist restructuring. Even though this concept was originally elaborated to understand the growth, crises and transformation of capitalist economies, however, its central notions (the regimes of accumulation, the modes of regulation, labour process models and hegemonic blocs) can be applied for the socialist (and later, post-socialist) context as well.

Keywords: economic restructuring, post-Fordism, Regulation School, political economy, post-socialism

Bevezetés

Tanulmányomban a francia *Regulációs Iskola* fordista-posztfordista átmenettel foglalkozó munkásságára támaszkodva vizsgálom azokat az okokat, amelyek az ipari területek hanyatlásához és funkcióváltásához vezettek, különös tekintettel a nyugati világban és a volt szocialista országokban végbemenő folyamatok különbségeire és/vagy hasonlóságaira.

A Regulációs Iskola koncepciója a francia strukturalista marxizmusban, az Annales Iskola historiográfiájában, valamint az intézmény(rendszer)ekkel kapcsolatos kutatásokban gyökerezik, átfogó politikai-gazdaságtani elméletük a kapitalista gazdaság növekedésével, válságaival és domináns termelési módjának átalakulásával foglalkozik. (A legfontosabb áttekintések közül ld. Aglietta 1979 [1974]; Lipietz 1987; Boyer 1990; Jessop 2002 stb. munkáit.) Az elmélet központi fogalmai a termelés/fogyasztás kettősét meghatározó *felhalmozási rezsim*ek (regimes of accumulation), valamint az ezeket támogató *regulációs módok* (modes of regulation), *munkafolyamat-modellek* (labour process models) és *hegemón blokkok* (hegemonic blocs). Lényeges kiemelni, hogy az uralkodó felhalmozási rezsim

bizonyos szervezeti formák, intézmények, hálózatok és társadalmi normák összessége alkotja, a „reguláció” szó ebben az értelmezésben tehát nem pusztán a gazdasági környezet szabályozására vonatkozik, hanem a társadalmi reguláció folyamatait (azaz az egyéni ágensek viselkedésének szabályozását) is magában foglalja. A munkafolyamat-modellek a munkaszervezés és menedzsment alapelveit jelentik, az Antonio Gramsci történelmi blokkjai által ihletett hegemon blokkok pedig olyan domináns csoportokat jelölnek, amelyek a fennálló felhalmozási rezsim politikai, ideológiai és kulturális legitimációját, stabilitását és kontinuitását biztosítják.

Az iskola elsődleges célja egy olyan elméleti keretrendszer megalkotása volt, amelynek segítségével lehetővé válik a kapitalizmus nyilvánvaló kettősségének magyarázata, azaz annak a látszólagos ellentmondásnak a feloldása, amely szerint a kapitalista rendszert egyrészt eredendően nagyfokú instabilitás és ismétlődő válságok sorozata jellemzi, másfelől azonban – a különböző intézményrendszerek, szabályozások és normák segítségével – mégis képes időről-időre stabilizálni ezeket a válságokat (Lever 2001, p. 274.).

A fordista termelés válsága és az erre adott válaszok a nyugati világban

Noha a kapitalista gazdaság térben és időben egyenetlen fejlődéséből adódóan meglehetősen eltérő mértékű és ütemű – közel két évszázadon át tartó – iparosodás jellemezte Európa országait, ennek ellenére a 20. század derekától a kontinens nem-szocialista felében (valamint Észak-Amerika hagyományos ipari térségeiben) viszonylag egységes ütemű dezindusztrializáció, majd átstrukturálódás ment végbe (döntően az 1960-as, 1970-es évek során). A fordista termelési mód (és felhalmozási rezsim) válsága az USA-ban paradox módon elsőként éppen a fordista gazdaság zászlóshajójának számító autóiparban bontakozott ki, majd a nyugati világban a többi iparágban is jelentkezett, az 1973-as és 1979-es válságokat követően azonban rendkívül gyors ütemben ment végbe a kapitalista termelés újrendeződése és stabilizációja. Az újonnan megszilárduló rezsimre vonatkozóan több elnevezés született, pl. *rugalmas felhalmozás* (flexible accumulation: Harvey 1989), *rugalmas specializáció* (flexible specialization: Scott 1988), *szervezetlen kapitalizmus* (disorganized capitalism: Lash–Urry 1987), vagy összefoglaló néven *posztfordizmus* (Amin ed. 1994)¹.

Míg a fordista rezsimet az ipari szektor dominanciája, a tömegtermelés és tömegfogyasztás, a nagy üzemméretek és a méretgazdaságosság elve határozta meg, addig a posztfordista rezsimet – a terciarizálódás folyamata mellett – a kisebb és közepes üzemméretekben előállított egyedi(bb) termékek térhódítása, a

¹ Az újonnan berendezkedő posztfordista rezsim rendkívül sokféle konceptualizációjára utalva Peck és Tickell (1994) a fentiek helyett az utó-fordizmus (after-fordism) kifejezés használatát javasolják, ezzel jelezve, hogy a hagyományos fordizmus nem szűnt meg létezni, gazdasági technikái a rugalmasabb termelési módokkal térben és időben keveredve vannak jelen. (Ahhoz hasonlóan, amint a múlt század fordulóján kibontakozó fordista tömegtermelés sem tudta teljesen kiszorítani a korábbi – céhes, manufaktúrális stb. – gazdasági formákat.)

megfoghatatlan (szellemi és szervezeti) tőke növekvő szerepe, valamint a „rugalmas” munkaerő alkalmazása jellemzi. Ez utóbbi jellemvonása egyúttal (pl. az egyre rövidebb távú szerződések és a részmunkaidős állások elterjedése miatt) a munkakörülmények növekvő mértékű bizonytalanságával is együtt jár, amelynek eredménye a fokozatos átállás „*a standardizált teljes foglalkoztatottság rendszeréről a rugalmas és pluralizálódott alulfoglalkoztatottság rendszerére*” (Beck 1992, p. 140.), valamint „*a munka és nem-munka közötti határok elmosódása*” (Beck 1992, p. 142.). Szociokulturális értelemben a posztfordizmus a tömegfogyasztás elutasítását jelenti, a kulturális és a gazdasági átalakulások ok-okozati összefüggéseit illetően azonban eltérő magyarázatok láttak napvilágot. Az egyik vélemény (pl. Jameson 1991) szerint a 20. század végi (késő-)kapitalizmus termelési módja alkalmazkodott a megváltozott fogyasztói igényekhez, Harvey (1989) azonban – részben a Regulációs Iskola politikai-gazdaságtani megközelítésére támaszkodva – éppen az ellenkezőjét állítja. Szerinte a változások valódi oka a kapitalista elitek átállása a rugalmasabb (és egyúttal jövedelmezőbb) posztfordista felhalmozási rezsimre, ami – az individualista értékrend és a személyre szabott fogyasztás sugalmazása révén – a posztmodern esztétika (építészet, formatervezés, képzőművészet, média stb.) „kulturális álcája” mögé rejtőzik.

Összességében elmondható, hogy a fordista ipar válsága miatt a korábbiaknál rugalmasabb termelési módra és az individualizáltabb fogyasztás propagálására átálló (késő-)kapitalista gazdaság által életre hívott posztfordista város jóval nehezebben értelmezhető és konceptualizálható, mint a 20. század első felének ipari (fordista) városa (Lever 2001, p. 281.). Míg az utóbbit egyértelmű(bb) gazdasági és társadalmi hierarchia, valamint nagyfokú funkcionális homogenitás jellemezte, addig a posztfordista városok belső szerkezete és társadalma jóval heterogénebb, ugyanakkor polarizáltabb is. A két rezsim munkafolyamat-modelljének (azaz termelés-szervezésének) alapvető különbsége ellenére azonban közös jellemvonásuk a mindenkori felhalmozási rezsimhez kapcsolódó – egyre szofisztikáltabb – regulációs módok, valamint az uralkodó rezsim megcsúszását és működését segítő hegemon blokkok kiemelt szerepe.

Válságjelek és dezindusztrializáció az egykori Keleti Blokkban

Az eddigiekben ismertetett regulációs megközelítés eredetileg a nyugati kapitalista gazdaság rezsimváltásának sajátosságaira (azaz a fordista termelés válságára és az újonnan berendezkedő posztfordista rezsimbe történő átmenetére) kívánt magyarázatokkal szolgálni, kérdéses ugyanakkor, hogy miként mentek végbe ezek a folyamatok az egykori Második világban, vagyis a szocialista (ma posztszocialista) országokban. Lényeges azonban kiemelni, hogy a Regulációs Iskola (meta)elmélete „*a Harmadik világ, a posztszocialista kontextus és Kelet-Ázsia újonnan iparosodó államai esetében is alkalmazható*” (Jessop–Sum 2006, p. 225.), így azt már az 1990-es évek első felétől elkezdték használni a kelet-közép-európai országok

átalakulásának feltárására (lásd pl. Altvater 1993; Chavance 1994 munkáit). A nyugati kontextushoz képest a leglényegesebb különbség, hogy amíg a fordista termelés válsága a kapitalista országok tradicionális ipari térségeiben már az 1960-as és 1970-es években kezdetét vette, addig a Keleti Blokk városait – a Vasfüggöny ideológiai szűrőjének, valamint a KGST-piac és a Szovjetunió biztonságot nyújtó hátszágának köszönhetően – ezeket a változások nem, vagy egészen más módon érintették. Az egyébként (kapitalista viszonyok között) jórészt „életképtelen” állami ipari nagyvállalatokat és monofunkciós ipari területeket a szocialista vezetés a rendszerváltásig mesterségesen életben tartotta, így az 1990 után végbemenő dezindusztrializációs folyamatok a nyugati világban tapasztaltaknál jóval súlyosabb következményekkel jártak.

A kelet-közép-európai gazdaság átalakulásának vizsgálatakor célszerű külön tárgyalni az 1990 előtti (szocialista) és az azt követő (posztoszocialista) időszak folyamatait, különös tekintettel azokra a sajátosságokra, amelyek a nyugati kontextustól megkülönböztették, illetve részben még ma is megkülönböztetik a térséget.

Pavlínek (2003, p. 103.) szerint az államszocialista fejlődési modellt – a Regulációs Iskola alapfogalmainak alkalmazva – extenzív, növekedésorientált *felhalmozási rezsim* jellemezte, amely ugyanakkor korlátozott termelékenységgel és fogyasztással párosult. Túl-bürokratizált *regulációs módja* a központi tervezés és elosztás primátusán alapult, domináns *munkafolyamat-modelljét* „bürokratikus despotizmus” és „autoriter paternalizmus” jellemezte, *hegemón blokkjait* pedig a kommunista pártok alkották, amelyek a politikai, gazdasági és kulturális élet feletti hegemoniájuk révén stabilizálták az államszocialista modellt. Pavlínek (2003) e sajátosságok mellett arra a látszólagos ellentmondásra is rámutatott, mely szerint a szocialista országok sok tekintetben a fejlett kapitalista államok fejlődési pályáját követték: mivel a rendszer főként a kapitalista piacgazdaságokkal szemben elért gazdasági sikereken keresztül tudta igazolni önmagát, így a szocialista felhalmozási rezsim a *munkafolyamat-modelljében* „versenyezni” próbált a fejlett nyugati országokkal. Ennek eredményeként a szocialista táborban is a kapitalista államokhoz hasonló produktivista hozzáállás alakult ki, így egyes szerzők egyenesen fordistának tekintették az államszocialista rendszert. Ezt a nézetet képviselte pl. Murray (1992) is, aki az általa *szovjet fordizmusnak* nevezett rezsimet a fordista termelési módszerek szélsőséges formájaként azonosította².

E véleménnyel szemben Altvater (1993) azt hangsúlyozta, hogy a szocialista rendszer ugyan rendkívül fontosnak tartotta az ipartervezést és az ipari munkaerő racionalizálását, másrészt azonban nem tekintette kiemelt céljának a fogyasztói javak tömeges termelését és fogyasztását, így azt inkább *fél-fordizmusnak* (half-fordism) nevezte. Szerinte a nyugati (kapitalista) és a keleti (államszocialista)

² Lényeges kiemelni, hogy a szocialista tervezés és gazdaság számos alapelve nyugati (modernista) mintákat követett. Ennek egyik példája, hogy a Szovjetunió iparosításakor Lenin kiemelten támogatta és rendkívül gyorsan adaptálta a fordizmus egyik sarokkövéként szolgáló taylorista (azaz tudományos alapokon nyugvó, racionalizált) termelést (ld. Scoville 2001).

fejlődési pályák között az jelentette a legnagyobb különbséget, hogy amíg a nyugati társadalmakban a II. világháború után a fogyasztási javak tömegtermelésére koncentráltak, addig a szocialista országok a termelőerők és a nehézipar fejlesztésére helyezték a hangsúlyt. Kétségtelen, hogy a korlátozott fogyasztás és a hosszú ideig fennálló hiánygazdaság nagyban hozzájárult a létező fél-fordista felhalmozási rezsim, közvetett módon pedig az államszocialista rendszer egészének legitimációs válságához. Chavance és Labrousse (2001) – Kornai (1980) munkájára rimelve – egyenesen „*hiány általi társadalmi regulációról*” (2001, 306.), mint sajátos szocialista regulációs stratégiáról beszél.

Látható tehát, hogy habár a kapitalista és a szocialista felhalmozási rezsimek munkafolyamat-modelljei sok hasonlóságot mutattak, a Keleti Blokk országainak *regulációs módjai* az egypártrendszer miatt mégis alapjaiban különböztek a nyugati államokétól. Altvater (1993) szerint a szocialista országok hibát követtek el azzal, hogy munkafolyamat-modelljükben versenyezni akartak a kapitalista országokkal, ugyanis a központi tervezésen és az uralkodó párt hegemoniáján alapuló regulációs módjaik túlságosan merevek és rugalmatlanok voltak a fejlett piacgazdaságok kifinomult társadalmi regulációs stratégiáihoz képest. Kezdetben ugyan gyors gazdasági növekedés jellemezte a szocialista országokat, e látványos sikerek oka azonban főként az volt, hogy az extenzív felhalmozás nem igényelt rugalmasabb termelési és regulációs formákat. Az államszocialista rendszer merevségének köszönhetően ez az extenzív felhalmozási rezsim az 1950-es és 1960-as évek iparosítását követően – tehát még a kezdeti növekedés forrásainak kimerülése után – is fennmaradt. Ennek eredményeként a Keleti Blokkban nem ment végbe olyan átstrukturálódási folyamat, amely ugyanezekben az évtizedekben átrendezte a nyugati kapitalista országok gazdaságát. (Ez a nagyfokú politikai-állami meghatározottság azonban a későbbiekben – a rendszerváltást követően – rendkívül súlyos következményekkel járt.)

Mivel a szocialista országok gazdasági szférája teljes mértékben politikai irányítás alatt állt, lehetetlen volt (alapjaiban) megreformálni a központilag irányított államszocialista felhalmozási rezsimet anélkül, hogy az ne jelentett volna egyet a teljes politikai rendszer gyökeres átalakításával. A szocialista országokban minden egyes gazdasági természetű válság egyben a teljes rendszer válságát is jelentette volna (ld. Altvater 1993, pp. 19–24.), ezért politikai szempontból „megengedhetetlen” volt. Ennek fényében különösen figyelemreméltók a kelet-közép-európai szocialista rendszerek időről-időre megvalósított gazdasági „reformjaival” foglalkozó munkák (Chavance 1994 2002), amelyek szerint a válságidőszakok közeledtével e reformok – a kapitalista államok gyakorlatához hasonlóan – többnyire szintén a tőkefelhalmozást segítették elő, a fő szempont ugyanakkor mindvégig a hatalmi status quo biztosítása volt. Néhány, a kapitalista országokra jellemző gyakorlatot ugyan átvettek a Keleti Blokk országai, az egyébként fenntarthatatlan termelési rendszert azonban alapjaiban nem változtatták meg.

Kijelenthető tehát, hogy a nyugati mintákra emlékeztető regulációs stratégiák („reformok”) ellenére gazdaságosnak vagy versenyképesnek továbbra sem nevezhető szocialista ipart erőteljes *állami-politikai nyomásra* (ideológiai okokból) tartotta életben a hatalom. A szocialista időszak egészét vizsgálva így összességében azt mondhatjuk, hogy a rendkívül nagyfokú politikai meghatározottság miatt nem beszélhetünk egyszerű időbeli „megkésettségről”, a nyugati típusú posztfordista átalakulást ugyanis az államszocialista rendszer sajátosságai (elsősorban a rezsim hegemon blokka, illetve annak merev regulációs módjai) egészen a rendszerváltásig gátolták.

Az 1990 utáni folyamatokat, azaz a *rendszerváltást* és a *posztszocialista átmenetet* – a regulációs megközelítést alkalmazva – az államszocialista felhalmozási rezsim és a hozzá kapcsolódó regulációs módok válságaként, majd átstrukturálódásaként is értelmezhetjük. A szocialista időszak központosított (ipar)politikájának immár végleges válsága a rendszerváltást követően jóval szofisztikáltabb, *különböző léptékű* regulációs módok és helyi hegemon blokkok kialakulásához vezetett, amelyek vagy beágyazódtak az országos (azaz a központi kormányzatok által propagált) regulációs törekvésekbe, vagy pedig azokkal – és egyúttal az országos hegemon blokkal – ellentétes elvek mentén szerveződtek és működtek. A korábbi hálózatok továbbélésének köszönhetően azonban Smith és Swain (1998) alapvetően pesszimista az éles korszakváltás tekintetében, szerintük ugyanis a posztszocialista átmenet nem több a múltbeli gyakorlatok pusztja átdolgozásánál (a piacosodás és a demokratizálódás, később pedig a neoliberalizálódás új feltételrendszeréhez igazodva), nem pedig egy teljesen új rendszer kialakítására és megszilárdítására irányuló törekvés. Amint Nyugaton a fordista gazdaság számos szereplője a rugalmasabb termelés ágazataiba „mentette át” gazdasági hatalmát (ld. Harvey 1989), úgy 1990 után a volt szocialista országokban is gyakori az egykori hegemon blokk (vagyis a párt) tagjainak újbóli „pozícióba kerülése”, valamint a korábbiakhoz hasonló mértékű politikai és gazdasági összefonódások (erről Magyarország esetében ld. Vedres 2006 vizsgálatát). Lényeges különbség azonban, hogy amíg a szocialista időszak ipari többletértéke a hegemon blokk újraelosztási mechanizmusa révén inkább homogenizálta a társadalmat, addig a posztszocialista–posztfordista gazdaság által termelt haszon a nyugati gyakorlathoz hasonlóan egy viszonylag szűk kapitalista (illetve azzá váló) elit kezében összpontosul, amely a növekvő mértékű *társadalmi polarizáció* irányába hat.

A hegemon blokkok rendszerváltás előtti és utáni eltérő szerepén túl az is a szocialista és a posztszocialista gazdaság (azaz a [fél-]fordista és a posztfordista termelési mód) különbségét szemlélteti, hogy amíg a szocialista időszakban a méretgazdaságosság elvére alapozva az ipari tevékenységek erőteljes térbeli koncentrációja ment végbe, addig az 1990-es sokk után újraszerveződő (városi) gazdaságot a *csökkenő üzemméreteket* jellemzik. További lényeges posztszocialista sajátosság emellett az is, hogy míg korábban a politikai rendszer inkább nivelláló hatást gyakorolt az ipari vállalatokra (azaz az átlagosnál nagyobb jövedelmezőséggel

működő vállalatok bevételeiből segítették a ráfizetéssel működő gyáregységeket), addig az állami gondoskodás mértéke a rendszerváltást követően jelentősen csökkent. Kétségtelen, hogy a nyugati fogyasztási minták hatására átalakuló piaci igények mellett ez a *neoliberalizálódási folyamat* is nagyban hozzájárult az egykori ipari övezetek térbeli és funkcionális fragmentációjához.

Eltérő földrajzi és történeti kontextusok – Elágazó, majd homogenizálódó fejlődési pályák

Annak ellenére, hogy a Regulációs Iskola politikai-gazdaságtani elmélete eredetileg a kapitalista gazdaság válságaival és termelési módjának átstrukturálódásával foglalkozott, a tanulmányban bemutatottak eredményeként kijelenthetjük, hogy az elmélet központi fogalmai (vagyis a felhalmozási rezsimek, a regulációs módok, a munkafolyamat-modellek és a hegemon blokkok) nemcsak a nyugati országokban végbemenő termelés mód-átalakulás gazdaságföldrajzi vizsgálatára nyújtanak lehetőséget, hanem a szocialista (majd ezt követően posztiszocialista) kontextus esetében is értelmezhetők, alkalmazhatók. Összefoglalásképpen, a tanulmányban áttekintett felhalmozási rezsimek eltérő („nyugati” és „keleti”) kontextusainak legfőbb jellemvonásait, hasonlóságait és különbségeit az alábbi táblázat szemlélteti:

	„NYUGATI” KONTEXTUS		„KELETI” KONTEXTUS
FORDIZMUS (1910–1970)	<p>Regulációs módok: <i>standardizált fogyasztási cikkek tömeges termelése és fogyasztása, keynesiánus (jóléti) állam</i></p> <p>Munkafolyamat-modellek: <i>taylorista (tudományos alapokon nyugvó, racionalizált) termelés</i></p> <p>Hegemon blokk: <i>kis létszámú ipari elit és a helyi vezetés összefonódása (növekedési koalíciók)</i></p>	FÉL-FORDIZMUS (1945–1990)	<p>Regulációs módok: <i>(nehéz)ipari tömegtermelés, de korlátozott fogyasztás, egyipártrendszer</i></p> <p>Munkafolyamat-modellek: <i>taylorizmus gyors adaptálása, de hosszú távú extenzív termelés</i></p> <p>Hegemon blokk: <i>a kommunista pártok vezetése (központi redistribúció → társ. homogenizáció)</i></p>
<i>(A felhalmozási rezsim válsága, átstrukturálódása, majd az új rezsim megszilárdulása)</i>			
POSZTFORDIZMUS (1970–)	<p>Regulációs módok: <i>rugalmas termelés és individualizált fogyasztás, neoliberális állam</i></p> <p>Munkafolyamat-modellek: <i>specializálódó munkafolyamatok, csökkenő üzemméret, funkcionális fragmentáció</i></p> <p>Hegemon blokk: <i>nagy átfedés a korábbi hegemon blokkal, a gazdasági hatalom „átmentése” az új rezsimbe, fokozódó nemzetköziesedés</i></p>	POSZTFORDIZMUS (1990–)	<p>Regulációs módok: <i>rugalmasabb termelés, nyugati mintájú fogyasztás átvétele, gyors ütemű neoliberalizálódás</i></p> <p>Munkafolyamat-modellek: <i>specializálódó munkafolyamatok, csökkenő üzemméret, funkcionális fragmentáció</i></p> <p>Hegemon blokk: <i>átfedések a korábbi hegemon blokkal, de új típusú tőke-felhalmozás (társadalmi polarizáció növekedése)</i></p>

Forrás: a tanulmányhoz felhasznált szakirodalom alapján saját szerkesztés

Felhasznált irodalom

1. Aglietta, M. 1979 [1974]: *A Theory of Capitalist Regulation. The U.S. Experience.* London–New York, New Left Books. 390 p.
2. Altvater, E. 1993: *The Future of the Market. An Essay on the Regulation of Money and Nature after the Collapse of “Actually Existing Socialism”.* London, Verso. 274 p.
3. Amin, A. (ed.) 1994: *Post-Fordism. A Reader.* Oxford, Blackwell. 435 p.
4. Beck, U. 1992: *Risk Society. Towards a New Modernity* (Translated by Ritter, M.). London, SAGE Publications. 260 p.
5. Boyer, R. 1990: *The Regulation School. A Critical Introduction.* New York, Columbia University Press. 150 p.
6. Chavance, B. 1994: *The Transformation of Communist Systems. Economic Reform since the 1950s.* Boulder, Westview. 225 p.
7. Chavance, B. 2002: *Institutions, Régulation and Crisis in Socialist Economies.* In: Boyer, R. – Saillard, Y. (eds.): *Régulation Theory.* Paris, La Découverte. pp. 267–273.
8. Chavance, B. – Labrousse, A. 2001: *Regulation Theory and Post-Socialist Transformation.* In: Labrousse, A. et al. (eds.): *Institutional Economics in France and Germany.* Berlin–Heidelberg, Springer Verlag. pp. 305–333.
9. Harvey, D. 1989: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change.* Oxford, Blackwell. 378 p.
10. Jameson, F. 1991: *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism.* Durham, NC, Duke University Press. 461 p.
11. Jessop, B. 2002: *The Future of the Capitalist State.* Cambridge, Polity Press. 344 p.
12. Jessop, B. – Sum, N.-L. 2006: *Beyond the Regulation Approach. Putting Capitalist Economies in Their Place.* Cheltenham, Edward Elgar. 496 p.
13. Kornai J. 1980: *A hiány.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 658 p.
14. Lash, S. – Urry, J. 1987: *The End of Organized Capitalism.* Cambridge, Polity Press. 248 p.
15. Lever, W. F. 2001: *The Post-Fordist City.* In: Paddison, R. (ed.): *Handbook of Urban Studies.* London, SAGE Publications. pp. 273–283.
16. Lipietz, A. 1987: *Mirages and Miracles. The Crises of Global Fordism* (Translated by Macey, D.). London, Verso. 226 p.
17. Murray, R. 1992: *Flexible Specialisation and Development Strategy. The Relevance for Eastern Europe.* In: Ernste, H. – Meier, V. (eds.): *Regional Development and Contemporary Industrial Response. Extending Flexible Specialisation.* London, Belhaven Press. pp. 197–218.
18. Pavlínek, P. 2003: *Alternative Theoretical Approaches to Post-Communist Transformations in Central and Eastern Europe.* In: *Acta Slavica Iaponica*, 20. pp. 85–108.
19. Peck, J. – Tickell, A. (1994): *Searching for a New Institutional Fix. The After-Fordist Crisis and Global–Local Disorder.* In: Amin, A. (ed.): *Post-Fordism. A Reader.* Oxford, Blackwell. pp. 280–315.

20. Scott, A. J. 1988: Flexible Production Systems and Regional Development. The Rise of New Industrial Spaces in North America and Western Europe. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, 12. pp. 171–186.
21. Scoville, J. G. 2001: The Taylorization of Vladimir Ilich Lenin. In: *Industrial Relations*, 4. pp. 620–626.
22. Smith, A. – Swain, A. 1998: Regulating and Institutionalising Capitalisms. The Micro-Foundations of Transformation in Eastern and Central Europe. In: Pickles, J. – Smith, A. (eds.): *Theorising Transition. The Political Economy of Post-Communist Transformations*. London–New York, Routledge. pp. 25–53.
23. Vedres B. 2006: Politikusok a magyar nagyvállalatok hálózatában 1987–2001 között. In: *Magyar Tudomány*, 11. pp. 1339–1344.

A SPORTTAL FOGLALKOZÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK TELEPÜLÉSI JELLEMZŐI MAGYARORSZÁGON

KOZMA GÁBOR

Debreceni Egyetem
kozma.gabor@science.unideb.hu

Abstract

THE SPATIAL PECULIARITIES OF JOINT VENTURES ENGAGED IN SPORTS IN HUNGARY

Kozma, Gábor

The aim of the paper is to analyse the regional peculiarities of the joint ventures engaged in sports in Hungary. The most significant conclusions can be summarised as follows:

- The distribution of the joint ventures indicating sports related activities as their principal engagement, as well as their employment and net turnover conditions, depend to a substantial degree on the size of the settlements.*
- The joint ventures concerned are present in higher numbers on the settlements with more favourable socio-economic indicators than on the less favoured settlements.*

Keywords: sports, Hungary, joint ventures, spatial distribution

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben a sport növekvő társadalmi jelentősége (European Commission 2007) a gazdaságban is éreztette hatását, és ennek következtében egyre több vizsgálat törekedett arra, hogy megbecsülje szerepét az egyes országok gazdasági életében. Az Európai Unió keretein belül lezajlott vizsgálatok alapját a 2008-ban elfogadott ú.n. Vilniusi definíció jelenti, amely három megközelítést különböztet meg:

- statisztikai értelemben vett sport: azon tevékenységek, amelyek a hivatalos statisztikák szerint a NACE ("Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté européenne") 92.6 kategóriába tartoznak (pl. sportlétesítmények üzemeltetése, sportklubok működtetése);
- szűkebb értelemben vett sport: a statisztikai értelemben vett sport, valamint azon tevékenységek, amelyek szükségesek a sporthoz, így annak inputjainak tekinthetők (pl. sportruházat kereskedelme, sporteszközök előállítás);
- tágabb értelemben vett sport: a szűkebb értelemben vett sport, valamint azon tevékenységek, amelyek a sportot, mint inputot használják fel (pl. sport-újságírás, szálláshely-szolgáltatás).

Az adatok szerint az Európai Unióban a bruttó hozzáadott értéknek a statisztikai értelemben vett sport a 0,28%-át, a szűkebb értelemben vett sport 1,13%-át, a tágabb értelemben vett sport 1,76%-át adja, amely érték a multiplikátor

hatásokat is figyelembe véve megközelíti a 3%-ot (SpEA 2012), míg a foglalkoztatottak esetében az érintett adatok: 0,31%, 1,49% és 2,12%.

A területiséget vizsgáló kutatók számára ugyanakkor jelentős problémákat okoz az a tény, hogy adatok csak országos szinten állnak rendelkezésre, és így igen keveset lehet tudni a nemzetinél alacsonyabb (pl. megyei/települési) szinten lezajló folyamatokról.

A tanulmány célja ezen hiányosság kezelése, és a települési szinten megfigyelhető jelenségek elemzése. A kutatás a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott 2013-as Cég-Kód-Tár adatbázisra támaszkodik, és a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások (ez magában foglalja a statisztikai értelemben vett sportot, valamint a szűkebb értelemben vett sport néhány ágazatát – pl. sportszer-gyártás, sportszer-kiskereskedelem) adatait dolgozza fel (az adatok szerint 4760 ilyen vállalkozás működött, amely a teljes társas vállalkozási kör 0,8%-át jelentette, és 603 településen helyezkedett el). A vizsgálat során egyrészt a különböző nagyságú, gazdasági jelentőségű és jövedelmi viszonyú települések közötti különbségek kerülnek bemutatásra, másrészt a 10.000 főnél nagyobb települések esetében kísérlet történik egy komplex mutató megalkotására, amelynek segítségével a sporttal foglalkozó vállalkozások erejét tükröző települési rangsor állítható fel.

Eredmények

Az érintett társas vállalkozások településnagyság szerinti megoszlását tekintve (1. táblázat) az érintett mutató igen jelentős hatása volt megfigyelhető: a 100.000–250.000 lakos közötti csoport kivételével a településnagyság növekedésével fokozatosan növekedett az 100.000 főre jutó ilyen jellegű tevékenységet végző társas vállalkozások száma, és a legmagasabb értéket, amely az országos átlag több mint kétszerese, Budapesten érte el. A teljes társas vállalkozói körhöz viszonyított arány esetében ugyanakkor már nem volt ennyire egyértelmű a helyzet: a 10.000–99.999 lakos közötti kategóriákban megfigyelhető maximum után visszaesés következett be, és a fővárosi érték már az országos átlagnál is alacsonyabb volt.

1. táblázat

Sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások jellegzetességei a különböző nagyságú településeken Magyarországon 2013-ban

településnagyság	A	B	C
1.000 főnél kisebb	12,90	0,52	26,77
1.000 - 3.999 fő	17,07	0,61	35,42
3.000 - 4.999 fő	26,36	0,75	54,71
5.000 - 9.999 fő	30,10	0,77	62,47
10.000 - 14.999 fő	41,24	0,95	85,59
15.000 - 24.999 fő	41,82	0,87	86,78

Az 1. táblázat folytatása

25.000 - 49.999 fő	51,90	0,95	107,70
50.000 - 99.999 fő	58,27	0,94	120,92
100.000 - 250.000 fő	52,38	0,81	108,70
Budapest	107,53	0,77	223,13

A – a 100.000 főre jutó sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások száma a különböző nagyságú településeken (db), **B** – az érintett társas vállalkozások aránya az összes társas vállalkozáshoz viszonyítva (%), **C** – a 100.000 főre jutó sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások száma a különböző nagyságú településeken az országos értékhez viszonyítva (%)

Forrás: KSH 2013

Az érintett társas vállalkozások foglalkoztatotti viszonyait tekintve általánosnak tekinthető az alacsony létszám: a vállalkozások 91,1%-a 5 főnél kevesebb személyt foglalkoztat, míg az 50 főnél több személyt alkalmazók aránya mindössze 0,5%. Az adatokat a teljes vállalkozási körhöz viszonyítva alapvetően kedvezőtlen helyzet állapítható meg: egyrészt ebben az esetben az érintett értékek 87,1%, illetve 0,9%, másrészt az egyes kategóriákba tartozó adatok súlyozásával kapott ún. számított érték (itt nagyobb érték nagyobb átlagos foglalkoztatotti létszámmra utal) a teljes vállalkozási körnél 2,53, míg a sport esetében mindössze 2,28.

A foglalkoztatotti létszámot a különböző nagyságú településeken elemezve (2. táblázat) az átlagosnál nagyobb létszám elsősorban a nagyobb lakosságszámú településeken figyelhető meg (kiemelkedő szerepet tölt be a 25.000 és 250.000 fő közötti kategória), míg Budapest adatai az országos átlag alatt maradnak. Az adatokat a teljes társas vállalkozói körhöz viszonyítva jól megfigyelhetőek a kisebb településeken azoktól jelentősen elmaradó, ugyanakkor az 50.000 és 250.000 lakos közötti kategóriában azokat nagymértékben felülmúló értékek.

2. táblázat

Sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások foglalkoztatotti viszonyai a különböző nagyságú településeken Magyarországon 2013-ban (%)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
0 fő	42,6	30,4	35,7	36,4	34,3	30,5	29,0	36,0	26,0	38,8	34,6
1 fő	30,9	41,4	39,6	36,8	41,5	37,7	36,9	32,9	40,6	33,9	36,4
2 fő	12,8	11,8	11,0	12,0	12,9	15,7	14,7	10,0	13,3	11,7	12,4
3 - 4 fő	3,2	10,3	7,1	7,4	4,8	8,5	9,9	7,9	7,9	7,4	7,8
5 - 9 fő	6,4	4,2	4,9	4,3	3,2	4,4	5,3	6,7	6,7	4,7	5,1
10 - 19 fő	2,1	1,5	0,5	1,2	2,4	0,9	2,9	3,4	2,7	2,4	2,3
20 - 49 fő	2,1	0,4	1,1	0,8	0,4	1,6	1,3	2,4	1,7	0,7	1,1
50 - 99 fő	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,6	0,0	0,5	1,0	0,3	0,4

A 2. táblázat folytatása

100 - 149 fő	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1
150 - 199 fő	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
200 - 249 fő	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
számított érték	95,0	97,6	93,3	97,4	94,5	102,3	105,4	106,7	111,2	95,8	100,0
számított érték – teljes társas vállalkozási kör	102,5	105,2	103,8	103,6	104,5	103,9	105,3	103,5	103,3	94,0	100,0

A – 1.000 főnél kisebb, B – 1.000 - 2.999 fő, C – 3.000 - 4.999 fő, D – 5.000 - 9.999 fő, E – 10.000 - 14.999 fő, F – 15.000 - 24.999 fő, G – 25.000 - 49.999 fő, H – 50.000 - 99.999 fő, I – 99.999 - 250.000 fő, J – Budapest, K – Magyarország számított érték – a különböző foglalkoztatotti kategóriákba tartozó adatok súlyozott összevonásával kapott értékek az országos értékhez viszonyított nagysága (%)

Forrás: KSH 2013

Az árbevétel-viszonyokat vizsgálva (3. táblázat) a foglalkoztatottsági helyzethez részben hasonló, részben azzal ellentétes jelenségek figyelhetők meg. Egyrészt a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások értékei itt is rosszabbak, mint a teljes társas vállalkozási kör adatai: az előbbi esetben a 20 millió Ft alatti árbevétellel rendelkező vállalkozások aránya 84,4%, a 1 milliárd Ft felettivel pedig mindössze 0,2% (a teljes társas vállalkozói körnél az adott értékek 75,3% és 1,0%), valamint a számított érték 1,37, illetve 1,72. Másrészt a nagyobb árbevételű vállalkozások itt is elsősorban a nagyobb településekre jellemzőek. Az eltérések között említhető meg ugyanakkor az a tény, hogy az átlag feletti értékek csak az 50.000 főnél nagyobb településekre jellemzőek, illetve Budapesti is azon települések közé sorolható, ahol az átlagos árbevétel meghaladja az országos átlagot.

A sporttal kapcsolatos adatokat a teljes társas vállalkozási körhöz viszonyítva jól megfigyelhető, hogy a kisebb és közepes nagyságú településeken (50.000 főnél kevesebb lakos) az utóbbira jellemző a nagyobb átlagos árbevétel, míg az 50.000 lakosnál nagyobb települések esetében a sporthoz kapcsolódó vállalkozások értékei haladják meg az országos átlagot.

3. táblázat

Sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások árbevétel-viszonyai a különböző nagyságú településeken Magyarországon 2013-ban (%)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
0 - 20 m. Ft	85,1	87,8	87,8	88,1	90,3	88,6	83,3	80,8	80,0	83,9	84,4
21-50 m. Ft	8,5	5,0	6,1	4,8	3,2	5,1	10,1	8,3	11,0	7,7	7,6
51 - 300 m. Ft	5,3	6,1	4,4	6,3	5,7	4,4	6,2	9,0	6,7	6,7	6,5
301 - 500 m. Ft	1,1	0,4	1,7	0,0	0,8	1,3	0,2	1,0	1,2	1,0	0,9
501 - 700 m. Ft	0,0	0,4	0,0	0,4	0,0	0,6	0,0	0,5	0,8	0,2	0,3
701 - 1.000 m. Ft	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4	0,1	0,1
1.001 - 2.500 m. Ft	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,1

A 3. táblázat folytatása

2.501 - 4.000 m. Ft	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,1	0,1
számított érték	94,7	95,8	93,1	96,4	90,7	94,2	96,9	108,5	106,4	104,0	100,0
számított érték – teljes társas vállalkozási kör	104,5	102,3	99,8	100,0	100,7	98,7	101,5	98,1	97,6	101,1	100,0

A – 1.000 főnél kisebb, B – 1.000 - 2.999 fő, C – 3.000 - 4.999 fő, D – 5.000 - 9.999 fő, E – 10.000 - 14.999 fő, F – 15.000 - 24.999 fő, G – 25.000 - 49.999 fő, H – 50.000 - 99.999 fő, I – 99.999 - 250.000 fő, J – Budapest, K - Magyarország

Forrás: KSH 2013

Az érintett vállalkozások települési eloszlását meghatározó tényezőket elemezve (4. táblázat) – egy-két kivételtől eltekintve – mind a három mutatónál szabályszerűség tapasztalható: a fokozatosan javuló értékekhez a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások magasabb értékei tartoznak.

4. táblázat

Sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások 100.000 lakosra jutó értéke a különböző társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező településeken (első heted – az adott mutató szempontjából a legrosszabb értékekkel rendelkező települések, hetedik heted – az adott mutató szempontjából a legjobb értékekkel rendelkező települések, egy-egy hetedbe ugyanolyan számú település tartozik).

	A	B	C
első heted	4,23	7,82	20,45
második heted	8,95	13,31	11,69
harmadik heted	12,82	15,40	12,65
negyedik heted	15,08	35,14	12,91
ötödik heted	24,28	31,78	23,07
hatodik heted	39,12	40,39	33,50
hetedik heted	77,48	87,31	67,79

A – egy lakosra jutó belföldi jövedelem, B – munkanélküliség ráta, C – egy lakosra jutó értékesítés nettó árbevétele

Forrás: Cég-Kód-Tár, TEIR

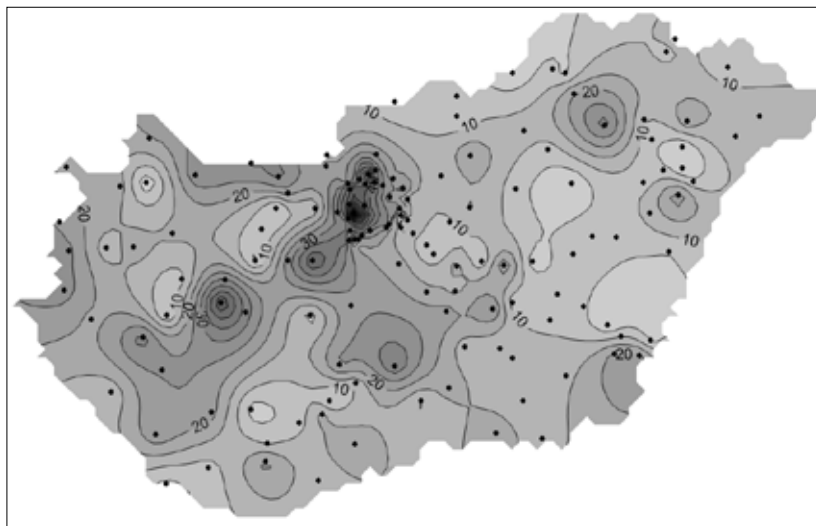
A kutatás következő szakaszában a 10.000 főnél népesebb települések rangsorát állítottam fel. Az adott településekre (összesen 143 ilyen település volt) kiszámítottam az érintett társas vállalkozások 100.000 főre jutó értékét, valamint a foglalkoztatottak számának és a nettó árbevételnek a korábban már ismertetett módon kiszámított (vagyis súlyozott) értékének 100.000 főre jutó adatát. Ezután az eredmények átlaghoz való viszonyításával kapott értékeket összeadtam, és így kaptam meg a végleges eredményt.

A vizsgálatba bevont települések értékeit vizsgálva (1. ábra) több területi koncentráció is megfigyelhető. Egyrészt kiemelkedő szerepet tölt be Budapest és

környéke (elsősorban az agglomeráció nyugati oldala – pl. Budaörs, Budakalász, Budakeszi, Törökbálint), amely az érintett területek gazdasági életben betöltött szerepével van összefüggésben. Másrészt megemlíthető a Balaton és Velencei-tó környéke (pl. Balatonfüred, Keszthely, Siófok), ahol elsősorban a vízzel kapcsolatos tevékenységek játszanak fontos szerepet. A harmadik jelentős koncentrációs térségnek a Győr – Tata tengely tekinthető, amelynél a győri gazdaság ösztönző ereje és a tatai olimpiai edzőközpont közelsége a magyarázó tényező. A fentiek mellett egyedi, a környezetétől jelentős eltérő magas értékek figyelhetők meg többek között Tiszaújvárosban (helyi gazdasági bázis és jelentős triatlon-központ), az osztrák határ mentén (pl. Szombathely, Körmend – a nyugati határ gazdasági ereje) és Debrecenben (az ország második legnagyobb városa által kialakított gazdasági súly).

1. ábra

*A vizsgált magyarországi települések erőssorrendje a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások körében
(a maximális érték – Budaörs – százalékában kifejezve)*

Forrás: Cég-Kód-Tár, TEIR

Az adatok szerint az egyes települések sporttal kapcsolatos erejét igen jelentős mértékben meghatározzák a társadalmi-gazdasági fejlettséget tükröző különböző mutatók (5. táblázat), az alacsonyabb kategóriákba – a legtöbb esetben – a mutatók egyre rosszabb értékei tartoznak. A Pearson-féle korrelációs együttható szerint a legerősebb kapcsolat az egy lakosra jutó belföldi jövedelem esetében mutatható ki (a pontos érték 0,655, és ez 0,01-es szinten erős kapcsolatot jelent), amely arra vezethető vissza, hogy az érintett vállalkozások által nyújtott termékek/szolgáltatások jelentős részét a lakosság veszi igénybe, és az ő anyagi helyzetük a vállalkozások eloszlását is befolyásolja.

5. táblázat

A vizsgálatba bevont települések társadalmi-gazdasági mutatóinak értékei az ott működő és a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások erőssége alapján (első hatod – a végső érték alapján a legerősebb települések, hatodik hatod – a végső érték alapján a leggyengébb települések)

	A	B	C
első hatod	1.087,3	3,48	12.423,4
második hatod	974,9	4,31	8.886,7
harmadik hatod	871,7	4,99	5.893,6
negyedik hatod	833,8	5,96	6.959,3
ötödik hatod	810,1	7,64	4.075,8
hatodik hatod	742,5	7,76	2.154,6

A – egy lakosra jutó belföldi jövedelem (1.000 Ft/fő), B – munkanélküliség ráta (%),

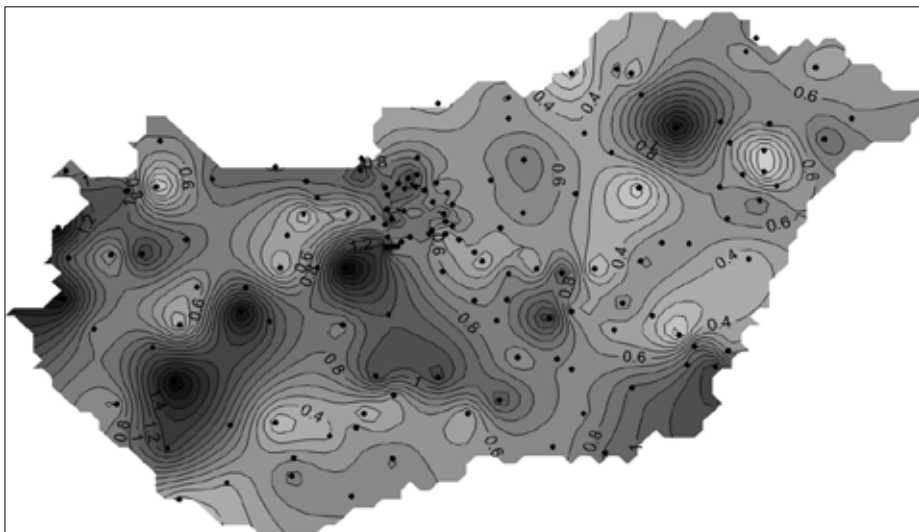
C – egy lakosra jutó értékesítés nettó árbevétele (1.000 Ft/fő)

Forrás: Cég-Kód-Tár, TEIR

A következő fontos kérdésnek az tekinthető, milyen szerepet töltenek be a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások a települések gazdasági életében. A vizsgálat során mind az érintett vállalkozási kör, mind pedig az összes társas vállalkozás esetében figyelembe vettem a vállalkozások számát, valamint a foglalkoztatotti és nettó árbevétel kategóriák súlyozott értékét, majd a három adatot összeadtam. Az eredmények (2. ábra) szerint a már korábban (1. ábra) említett csomópontok egy része (pl. nyugati határszél, Tiszaújváros és környéke, Velencei-tó) továbbra is megmarad, másik részük (pl. Győr – Tata tengely, Budapest és agglomerációja) szerepe csökken (ez a teljes gazdaság jelentős erejére vezethető vissza), ugyanakkor a Balaton környéki koncentráció délnyugati irányba bővült ki (Marcali, Nagyatád kiemelkedő súlya).

2. ábra

Sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások ereje az összes társas vállalkozáshoz viszonyítva a vizsgált magyarországi településeken (%)

Összefoglalás

A tanulmány legfontosabb megállapításait az alábbiakban lehet összefoglalni:

- A sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások eloszlása, foglalkoztatotti és nettó árbevételi viszonyai igen jelentős mértékben függenek a települések nagyságától.
- Az érintett társas vállalkozások foglalkoztatotti és nettó árbevételi viszonyai rosszabbak, mint a teljes vállalkozói kör hasonló adatai.
- A kedvezőbb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező településeken nagyobb súllyal vannak jelen a sporttal kapcsolatos tevékenységet főtevékenységként megjelölő társas vállalkozások, mint a rosszabb adottságú településeken.

Irodalom

1. European Commission 2007: White Paper on Sport. Office for Official Publications of the Luxembourg, European Communities. 21 p.
2. KSH 2013: Cég-Kód-Tár. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
3. SpEA 2012: Study on the contribution of sport to economic growth and employment in the EU. Brüsszel. 210 p.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗПОДІЛЬЧОЇ ЛОГІСТИКИ ТОВАРНИХ ПОТОКІВ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

СЕНЬКІВ М.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка
m.senkiv@lnu.edu.ua

Abstract

HUMAN-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF DISTRIBUTIVE LOGISTICS COMMODITY FLOWS IN WESTERN REGION OF UKRAINE

Senkiv M.

The essence of distributive logistics commodity flows is substantiated in article. The wholesale and retail trade in Western region of Ukraine is investigated. The population of Western region of Ukraine as a final consumer of commodity flows is analyzed. The ways of improvement of distributive logistics commodity flows in region are shown.

Keywords: distributive logistics, commodity flow, trade, consumer market, region

На сучасному етапі розвитку суспільства у світовій економіці відбувається перехід від “ринку продавця” до “ринку покупця”¹. Це зумовлює підвищення вимог до якісних характеристик процесу розподілу і зростання “диктату споживача” відносно виробників та їх бізнесових партнерів, а отже, сприяє розвитку глобальної логістичної діяльності. Своєю чергою, виникнення глобальних систем транспорту, комунікацій і логістики істотно впливає на функціонування і розвиток внутрішнього споживчого ринку (Шевчук 2011), зокрема, регіонального споживчого ринку, суб'єктами якого є виробники споживчих товарів і послуг та їх споживачі (населення даного регіону, а також споживачі з інших регіонів). Ці тенденції проявляються в широкому розвитку логістичної діяльності багатьох країн Європи (Грицевич, Улична 2013).

У розподільчій логістиці найчастіше досліджуються матеріальні (товарні) потоки, зокрема і ті, що існують у межах певного регіону (наприклад, Західного регіону України). Підкреслимо, що виробник і споживач матеріального потоку пов'язані логістичним каналом (каналом розподілу), який, своєю чергою, є частково впорядкованою сукупністю різних посередників (організацій або окремих осіб). Логістичний канал – це ідеальна базова структура товарного потоку для комбінації товар / ринок. Це означає, що фізичний рух товарів розглядається як процес (Пономаренко, Таньков, Лепейко 2010). Регіональний товарний ринок включає регіональний ринок товарів промислового призначення (засобів виробництва), а також регіональний ринок споживчих товарів, але не включає ринок послуг. Головними суб'єктами

¹ (Фактори розвитку логістики)

ринку споживчих товарів є організації гуртової і роздрібної торгівлі і населення як споживач товарів.

Критерієм віднесення торгівлі до гуртової є вид покупця і характер використання товару для підприємницьких цілей, тобто у виробництві або для перепродажу. У Західному регіоні України найкраще забезпечені підприємствами гуртової торгівлі Львівська, Волинська та Івано-Франківська області, найменш забезпеченою підприємствами гуртової торгівлі є Чернівецька область (табл. 1). Гуртовий товарообіг визначається як обсяг перепродажу підприємствами товарів без будь-яких змін іншим підприємствам та організаціям (крім населення) для їх використання або наступного продажу (Оптова і біржова торгівля України 2014). Максимальний у Західному регіоні України обсяг гуртового товарообігу характерний для Львівської, Тернопільської та Волинської областей, мінімальні значення обсягу гуртового товарообігу характерні для Чернівецької, Рівненської та Хмельницької областей. В розрахунку на одне підприємство максимальні значення гуртового товарообігу характерні для Тернопільської і Закарпатської областей, мінімальні значення характерні для Рівненської і Хмельницької областей. У структурі гуртового товарообігу Тернопільської і Чернівецької областей переважають продовольчі товари, в усіх інших областях регіону частка непродовольчих товарів перевищує частку продовольчих товарів. Загалом, у структурі гуртового товарообігу Західного регіону України переважають непродовольчі товари (табл. 1).

Продаж товарів безпосередньо населенню здійснюють підприємства роздрібної торгівлі. У Західному регіоні України абсолютним лідером за кількістю підприємств роздрібної торгівлі є Львівська область, найменше таких підприємств – у Тернопільській, Рівненській і Чернівецькій областях (табл. 2).

Таблиця 1

Гуртова торгівля у Західному регіоні України у 2013 році

Область	Кількість підприємств гуртової торгівлі, одиниць	Обсяг гуртового товарообігу, млн. грн.	Обсяг гуртового товарообігу в розрахунку на одне підприємство, тис. грн.	Обсяг гуртового товарообігу за товарними групами			
				Продовольчі товари		Непродовольчі товари	
				млн. грн.	%	млн. грн.	%
Волинська	968	14743,1	15230,4	2932,7	19,9	11810,4	80,1
Закарпатська	539	11151,6	20689,4	1142,4	10,2	10009,2	89,8
Івано-Франківська	901	10558,7	11718,9	3243,4	30,7	7315,3	69,3
Львівська	2807	39196,3	13963,8	6521,7	16,6	32674,6	83,4
Рівненська	529	4307,1	8142,0	1555,3	36,1	2751,8	63,9
Тернопільська	628	19617,1	31237,4	15906,9	81,1	3710,2	18,9
Хмельницька	665	6416,0	9648,1	2207,2	34,4	4208,8	65,6
Чернівецька	294	3061,0	10411,6	1540,8	50,3	1520,2	49,7
Регіон	7331	109050,9	14875,3	35050,4	32,1	74000,5	67,9

До обігу роздрібною торгівлі включається роздрібний товарообіг підприємств (юридичних осіб), які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлі, а також розрахункові обсяги продажу споживчих товарів через торгову мережу, що належить фізичним особам-підприємцям, та на ринках (Роздрібна торгівля України 2014). Максимальний обсяг обігу роздрібною торгівлі у Західному регіоні України характерний для Львівської області, мінімальні значення характерні для Чернівецької і Тернопільської областей. Максимальні значення обсягу обігу роздрібною торгівлі на одну особу характерні для Волинської, Івано-Франківської і Львівської областей, мінімальні – для Тернопільської області. Обсяг продажу продовольчих товарів на одну особу максимальний у Львівській області, мінімальний – у Хмельницькій і Тернопільській областях. Обсяг продажу непродовольчих товарів на одну особу максимальний у Волинській, Львівській і Закарпатській областях, мінімальний – у Тернопільській області. Загалом, у Західному регіоні України обсяги продажу непродовольчих товарів перевищують обсяги продажу продовольчих товарів (табл. 2).

Таблиця 2

Роздрібна торгівля у Західному регіоні України у 2013 році

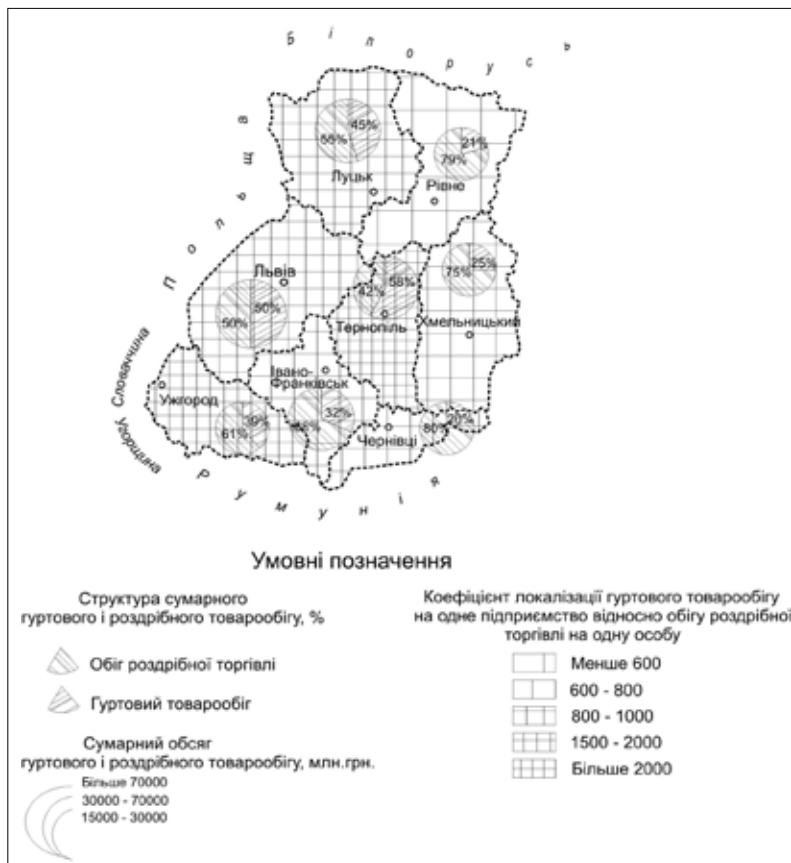
Область	Кількість підприємств роздрібною торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами), одиниць	Обсяг обігу роздрібною торгівлі, млн. грн.	Обсяг обігу роздрібною торгівлі на 1 особу, грн.	Обсяг продажу товарів на 1 особу, грн.	
				Продовольчі товари	Непродовольчі товари
Волинська	220	17937	17237,2	2386	5461
Закарпатська	272	17187	13688,3	2011	4422
Івано-Франківська	335	22625	16372,4	2101	3353
Львівська	943	39238	15450,5	3029	4758
Рівненська	163	16094	13899,3	2098	3660
Тернопільська	135	13981	13002,0	1852	2841
Хмельницька	434	19384	14791,3	1750	3959
Чернівецька	177	12308	13558,1	2003	3804
Регіон	2679	158754	14879,7	2262	4113

Загалом, у Західному регіоні України обсяг обігу роздрібною торгівлі перевищує обсяг гуртового товарообігу. Це характерно для усіх областей регіону, крім Тернопільської, де обсяг гуртового товарообігу перевищує обсяг обігу роздрібною торгівлі. У Львівській області ці обсяги є майже однаковими. Ми розрахували коефіцієнт локалізації гуртового товарообігу на одне підприємство відносно обігу роздрібною торгівлі на одну особу. Максимальні значення цього коефіцієнта характерні для Тернопільської і Закарпатської

областей, мінімальні – для Рівненської, Хмельницької та Івано-Франківської областей (рис. 1).

Рисунок 1

Обсяг та структура обігу роздрібної торгівлі і гуртового товарообігу в Західному регіоні України (2013 р.)

Кінцевим споживачем товарів є населення регіону. У Західному регіоні України найбільша людність характерна для Львівської області, найменша – для Чернівецької. У структурі населення Львівської, Хмельницької і Волинської областей переважає міське населення, в усіх інших областях переважає сільське населення. Щодо статевої структури населення, то в усіх областях Західного регіону України переважають жінки. Споживання товарів значною мірою залежить від платоспроможності населення. Середня заробітна плата в областях Західного регіону України за грудень 2013 року становила 2938 грн., що на 681 грн. менше, ніж в середньому по Україні за цей місяць, і на 1720 грн. більше, ніж прожитковий мінімум для працездатних осіб у грудні

2013 року. Максимальні значення середньої зарплати за грудень 2013 року у Західному регіоні України були характерні для Рівненської, Хмельницької та Львівської областей (www.ukrstat.gov.ua).

Отже, рух матеріальних потоків у Західному регіоні України має як проблеми, так і переваги. Пріоритетом для регіону має стати ефективне використання наявних та створення нових логістичних інструментів для управління товарними потоками.

Література

1. Грицевич В.С. – Улична С.І. 2013: Вирішення транспортних проблем на прикладі логістичної сфери Австрії. In: Регіон-2013: стратегія оптимального розвитку. с. 138–139.
2. Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Пономаренко В. С. – Таньков К. М. – Лепейко Т. І. 2010: Логістичний менеджмент. Харків, ІНЖЕК. 437 с.
4. Статистичний збірник “Оптова і біржова торгівля України у 2012–2013 роках” 2014, Київ. 66 с.
5. Статистичний збірник “Роздрібна торгівля України у 2013 році” 2014, Київ. 165 с.
6. Фактори розвитку логістики в умовах глобалізації ринкових відносин. Режим доступу: <http://logisticstime.com>.
7. Шевчук О.В. 2011: Розвиток споживчого ринку в трансформаційній економіці. Київ. 21 с.

ПРОМИСЛОВІ (ІНДУСТРІАЛЬНІ) ПАРКИ ТИПУ «GREENFIELD» ЯК ІННОВАЦІЙНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ МОНОУТВОРЕННЯ

Смочко Н.М.

Мукачівський державний університет
natazak@ukr.net

Abstract

PRODUCTION (INDUSTRIAL) PARKS TYPE «GREENFIELD» AS AN
INNOVATIVE TERRITORIAL THE MONOFORMATION

Smochko N.

The urgent problem of production (industrial) parks type «greenfield» foundation and their activity organization as an innovative territorial the monoformation to provide industrial production and business development has been considered. Etymological role of production (industrial) parks under present economic conditions, preconditions and main stages of their creation in Ukraine have been described. Some examples of their foundation in certain regions of Ukraine.

Keywords: production (industrial) park, innovation, the region's development, efficiency, the monoformation

Сучасний геопростір характеризується постійними перетвореннями в територіальній організації суспільства і виробництва. Відбувається постійний пошук оптимальних форм, структур та моделей організації моноспеціалізованих територій. Виникнення і розвиток різних моделей монорозвитку території в будь-якій суспільній системі, зокрема промислових (індустріальних) парків пов'язано з прагненням держави вирішувати просторово-локалізовані економічні та соціальні проблеми.

Враховуючи сучасний стан розвитку національної економіки, питання, пов'язані зі створенням промислових (індустріальних) парків як інноваційних моноутворень є актуальними, оскільки вони виступають одним з інструментів забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіону, в якому буде зосереджено індустріальний парк, а також активізація інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвиток сучасної виробничої та ринкової інфраструктури.

Перший у світі індустріальний парк – Траффорд парк (Trafford Park) був створений у 1896 році вздовж Манчестерського морського каналу (площа 10 га). Його концепція була розроблена англійським фінансистом Ернестом Холі. Він створив транспортну і інженерну інфраструктуру і почав продавати/здавати в оренду інженерно-підготовлені ділянки промисловим компаніям.

У 1910 році Генрі Форд, засновник Ford Motor Company, розмістив саме тут свій перший автомобільний завод в Європі. З 50-х років XX століття

почали з'являтися спеціалізовані інноваційні технопарки, індустріальні бізнес-парки в країнах Західної Європи і США, тяжіючи за місцем розташування в основному до великих міст, транспортних вузлів і портових зон. В останні десятиліття вони активно почали розвивалися у країнах Східної Європи, Прибалтики та азіатського регіону.

У країнах світу функціонує понад 20 тис. індустріальних парків. Так, зокрема у США нараховується понад 400 одиниць, Туреччині – 263 парки (148 діючих і 115 на стадії будівництва), В'єтнамі – 200, Чехії – 100 парків, Польщі – 66 діючих (www.ukrproject.gov.ua/project/%D1%96ndustrialni-parki-ukraini). Серед найбільш відомих у світі відзначаються: Силіконова долина у Каліфорнії (США), Сколково (Росія), Калундборг (Данія), Туен Мун (Гонг-Конг) та понад 100 інших.

Промислові (індустріальні) парки – це інноваційні територіальні моноутворення, де при взаємній близькості вузькоспеціалізовані підприємства об'єднані між собою тісними виробничими зв'язками, спільністю транспортно-територіального положення, спільними системами інфраструктури з метою найбільш ефективного використання та вільного переміщення матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів. Вони можуть створюватися як на промислових майданчиках спустошених заводів, так і буквально «з нуля в чистому полі». Виділяють основні типи промислових (індустріальних) парків:

1) грінфілд (greenfield) – парк, створений на земельній ділянці промислового призначення, як правило без інженерної інфраструктури, що знаходиться по суті в «чистому полі». Концепція «грінфілд» (greenfield) шляхом ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість створити парк з сучасною інфраструктурою та значним зростанням виробництва з меншими витратами, проте її втілення вимагає значних інвестицій;

2) браунфілд (brownfield) – парк, створений на основі раніше існуючих виробничих майданчиків, як правило, забезпечених будівлями, спорудами та інфраструктурою, які потребують реконструкції та (або) капітальний ремонт, відповідно до його спеціалізації та потреб резидентів.

Ознаками промислового (індустріального) парку типу є:

- наявність єдиного комплексу об'єктів нерухомості, в якому розміщуються виробництва суб'єктів підприємництва;
- наявність загальної концепції створення (greenfield чи brownfield), управління та розвитку індустріального парку, що включає заходи щодо розміщення виробництв суб'єктами підприємництва та створенню нових робочих місць;
- наявність інженерної інфраструктури, необхідної для організації виробничого процесу.

- Створення промислового (індустріального) парку може здійснюватися з ініціативи:
- органів державної і муніципальної влади;
- правовласників земельних ділянок, на яких можливе розміщення індустріального парку;
- потенційних керуючих компаній індустріальних парків та / або групи осіб, які претендують на роль резидентів індустріального парку;
- приватних власників земельних ділянок, на яких вже створено або плануються об'єкти промислового виробництва.

Однією з головних цілей соціально-економічного функціонування промислових (індустріальних) монотериторій є досягнення територіальної взаємодії і збалансованості між його просторовими елементами, процесами і явищами. Дієвість промислових (індустріальних) парків як інструментів стимулювання промислової активності визначається рядом регулятивних механізмів їх функціонування, серед яких найважливішими є питання управління та власності, механізму залучення інвесторів і система стимулів та пільг, що надаються. Вони відіграють величезне значення в економічному розвитку країни, до прикладу «Силіконова долина» (США) – агломерація наукових та виробничих фірм, забезпечує одну п'яту світового виробництва комп'ютерної та обчислювальної техніки як центр високотехнологічної індустрії (компанії «Adobe», «Apple», «Cisco», «eBay», «Facebook», «Google», «Hewlett-Packard», «Intel», «Xerox» тощо). Технопарки активно сприяють підвищенню наукоємності американських товарів, що збільшує конкурентоспроможність продукції США на світовому ринку.

Бурхливий розвиток індустріальних парків в Європі почався в 80-х рр. XX ст. Сучасні промислові моноутворення створюються з метою надання підприємствам сприятливого інвестиційного середовища (транспортна інфраструктура, водо-, газо та електропостачання, складські приміщення, логістичні термінали, переробка відходів та інші послуги), в якому зосереджена інфраструктура та об'єкти соціальної сфери.

На Заході активно розвиваються екологічно індустріальні парки, в яких функціонують компанії, пов'язані технологіями і ресурсами. Вдосконалення та стандартизація парків безсумнівно покращують результати виробництва і знижують вплив на навколишнє середовище.

Початковим етапом запровадження індустріальних парків в Україні було їх включення до стратегій соціально-економічного розвитку більшості регіонів України.

Згідно із ст. 1 Закону України “Про індустріальні парки”, індустріальний (промисловий) парк – визначена ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники індустріального парку

можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку. Площа земельної ділянки або сукупна площа суміжних земельних ділянок повинна становити не менше 15 гектарів та не більше 700 гектарів. Строк використання земельної ділянки у межах індустріального парку повинен бути не менше 30 років з дня прийняття рішення про створення індустріального парку.

Найпершими до створення індустріальних парків залучилися Рівненська та Київська області, в яких ця робота розпочалася у 2006 р. Наступними областями, які розпочали працювати над розробкою програми розвитку регіонів та концепцій, були Івано-Франківська, Львівська, Донецька, Вінницька, Кіровоградська, Тернопільська, Луганська, Херсонська, Запорізька, Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Одеська, Житомирська, Миколаївська, а також АР Крим. У 2012 р. до цього залучилася Волинська область.

Як показує практика, функціонування промислових (індустріальних) парків дозволяє економічно, екологічно та естетично структурувати населені пункти, «очистивши» міста від промислового виробництва, створюючи території особливого типу. В останнє десятиліття існує тенденція до розширення середньої площі індустріальних парків, що пов'язано з бажанням органів влади сконцентрувати в них як новостворені підприємства, так і діючі промислові підприємства (фактично, винести їх за територію населеного пункту).

На сьогоднішній день в Україні вже створено перші п'ять індустріальних парків:

«Славута» (м. Славута, Хмельницька область), площа – 50 га. Спеціалізація: середнє машинобудування (автомобілебудування, тракторобудування, верстатобудування, інструментальна промисловість, виробництво технологічного устаткування для легкої й харчової промисловості, виробництво побутових приладів і машин) та точне машинобудування (приладобудування, радіотехнічне й електронне машинобудування, електротехнічна промисловість), деревообробка (оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини), виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів.

«Долина» (м. Долина, Івано-Франківська область), площа – 29,4 га. Спеціалізація: приладобудування, електроніка, елементи автомобілебудування, легка промисловість, харчова промисловість, переробка деревини, логістика, складування.

«Рясне-2» (м. Львів), площа – 23,94 га. Спеціалізація: виробництво деревини та виробів з деревини, целюлозно-паперова промисловість, видавнича

справа, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, виробництво гумових та пластмасових виробів.

«Коростенський індустріальний парк» (Житомирська область, 2007 р.), загальна площа – 246 га, освоєно – 42,20 га. Спеціалізація: створення сучасного і високотехнологічного виробництва – збірка, комплектація, поверхнева обробка виробів, легке машинобудування, електротехнічна промисловість.

«Центральний» (м. Кременчук, Полтавська область, 2013 р.), площа – 168,55 га. Спеціалізація: машинобудування, приладобудування, логістика, ІТ-технології, електроніка, малий та середній бізнес, альтернативна енергетика.

Представлені індустріальні парки є інноваційними територіальними моноутвореннями типу greenfield, відповідають усім сучасним вимогам: мають вигідне територіальне розташування, забезпечені всією необхідною інфраструктурою і мають високий потенціал для реалізації інвестиційних проектів.

За інформацією Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, нині налічується 10 пілотних проектів індустріальних парків у різних регіонах. У 2013 р. в рамках національного проекту «Індустріальні парки» було залучено близько 4,3 млрд грн для семи проектів (www.ukrproject.gov.ua/project/%D1%96ndustrialni-parki-ukraini). Отже, досить велика кількість українських регіонів має значний потенціал та інвестиційну привабливість. Таким чином, базуючись на стратегіях регіонального розвитку, більшість регіонів України розробили концепції та програми створення індустріальних парків своєї місцевості.

Література

1. Глаз К. Створення індустріальних парків в Україні: проблеми, перспективи, законодавчі ініціативи – <http://ukrstrategy.com/uk/analitika/item/49-sodzanie-ipp.html>
2. Закон України «Про індустріальні парки» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 22, ст.212) (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 406-VII від 04.07.2013, ВВР, 2014, № 20-21, ст.712). – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>
3. Індустріальні парки. Державне агентство з інвестицій та розвитку національних проектів України <http://www.ukrproject.gov.ua/project/%D1%96ndustrialni-parki-ukraini>
4. Малюта Л. Індустріальні парки – інноваційний вектор розвитку промислового виробництва / Людмила Малюта // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — с. 264–276. — Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14mlytpv.pdf>.
5. Національний проект «Індустріальні парки України» – створення промислово-виробничої інфраструктури <http://www.ukrproject.gov.ua>.
6. Специальные инвестиционные зоны <http://www.invest.gov.tr/ru-RU/investmentguide/investorsguide/Pages/SpecialInvestmentZones.aspx>.

POPULATION'S SATISFACTION SURVEY RELATED TO THE INVESTMENTS IN TÁPÉ (2004–2014)

ZSÓTÉR, BRIGITTA – KARÁCSONYI, LÁSZLÓ

University of Szeged
zsoterb@mk.u-szeged.hu

Absztrakt

A TÁPÉI BERUHÁZÁSOKKAL (2004–2014) KAPCSOLATOS LAKOSSÁGI ELÉGEDETTSÉG VIZSGÁLAT

Zsótér Brigitta – Karácsonyi László

Tápén 2004–2014 között az Európai Unió támogatásainak igénybevételével több infrastrukturális beruházás ment végbe. Kutatásunk célja annak vizsgálata volt, hogy a lakosok életszínvonalában bekövetkezett-e változás a beruházásoknak köszönhetően. Az infrastrukturális beruházások olyan társadalmi javak létrehozására szolgálnak, amelyek jelenlegi ráfordításai a jövőbeli igényeknek felelnek meg. Ezek az említett tápéi beruházások nem a termelő és munkahely teremtő beruházások közé sorolhatók.

Kulcsszavak: Tápé, beruházás, infrastruktúra, lakossági elégedettség vizsgálat

Introduction

Tápé and its outskirts are situated in an area of South Tisza Valley which is one of the lowest ones regarding the sea level. The lowest part of its area is 76-77 m above the sea level which is also one of the deepest parts of Hungary. However, its highest point is 85 m above the sea level so despite its relatively small extension, a grade difference of 10 m can be experienced here.

It is one of the oldest Hungarian settlements, it has been inhabited since the age of Arpads. It was first mentioned in written form (villa Tapai) in a deed of gift of the provostship of Dömös in 1138 (Juhász 1971). It was partly a land of fortress and partly lands of a prince. Bela IV endowed the people of Szeged with Tápé and the fish-pond called „Vár-tó” in 1247. It was the venue of an important diplomatic event in 1528. During the Rákóczi's war of independence it was an important centre for „Kurucs” (soldiers in the insurrectionist armies of Ferenc Rákóczi), being one of the most important camps of Kurucs besieging the fortress of Szeged. The big flooding on the Tisza in 1879 had destroyed Tápé, too, but the settlement, like Szeged, was rebuilt within a few years. The settlement became a part of Szeged in 1973. It is famous for its mat-makers (Lele 1988, Lele 1998). Until 1948 there was no electricity in the settlement, the people here lived in small houses of one room, kitchen and pantry which were made of mud, also they did not have any bathrooms at all (Kollár 1972). There have been several infrastructure investments up today. Today, infrastructure involves one of the most important fields of investment (Abonyiné 2003). Infrastructure investments realise such social goods the present cost of which serve future demands. Town development has an important

part the purpose of which is to change buildings and the built spaces in order to create a new or a renovated piece of the town where it is good or better to live (Bajnai 2007). Unfortunately, now we have to disregard other examples from the specialized literature for length limits.

There were several investments in Tápé between 2004 and 2014 which were not productive investments. For example, the reconstruction of the pumping plant, reconstruction of Búcsú square, extension of Bálint Sándor school, investment in the sewage conduit, construction of the storm water draining system, renovation of Heller Ödön Culture Centre. In case of investments it is necessary to see beyond the building itself in order to achieve other goals, as well, like efficiency, sustainability of the local partnerships (Kis, Gál, Véha 2012). Eco-controlling, following up the processes, is crucial to make the population –despite the narrow financial resources- feel that the given amount of money was used efficiently even if it serves long-term goals of environment protection, for example (Gál J. 2001). Decisions which were made regarding the system of long-term, complex effects are the most advisable (Simonyi 2012).

In our research we examined the population's opinion about the investments, how they effected their lives. It is a part of a series of reseraches in the framework of which we have examined the investments in Abony (Zsótér, Tóth 2014) and Sándorfalva (Zsótér, Schmidt, Trandafir 2014). We examined the opinions with a questionnaire method using the following hypotheses. To prove or to reject these hypotheses we applied Z-test.

1/ We assumed that a half of the repliers is satisfied with the town development.

H0: More than 50% of the examined population is satisfied with the development in this district of the town.

Ha: At least half of the examined population is not satisfied with the development in the district.

2/ We assumed the most of the responders assess positively the level of services after the investments.

H0: More than 50% of the examined population assess positively the level of services after the investments.

Ha: At least 50% of the examined population does not assess positively the level of services after the investments.

3/We supposed that as a result of the investments, there have been positive changes in the living standards of three quarters of the responders (based on their own admission).

H0: There have been positive changes in the living standards of more than 75% of the examined population.

Ha: There have been positive changes in the living standards of less than 75% of the examined population.

4/ We think that most responders consider this district liveable.

H0: At least 50% of the examined population considers this district liveable.

Ha: Less than 50% of the examined population considers this district liveable.

5/ We assumed that most of the responders cannot judge how much financial burden the local government has regarding sustainability of the investments.

H0: More than 50% of the examined population cannot judge how much financial burden the local government has regarding sustainability of the investments.

Ha: At least 50% of the examined population can judge how much financial burden the local government has regarding sustainability of the investments.

Material and method

In our research we thought field work important since it supports the direct collection of information about the processes connected to infrastructure in the settlement. We divided this field work into the following stages:

1. Field trip during which we observed the sites.
2. Questionnaire survey conducted by an interviewer during which we made the questionnaires completed personally.

Before completion of the questionnaire we called the attention to that the response is voluntary and anonymous. We formed questions to be completely understandable and clear for the responders, we did not use any expressions that would hinder the meaning (Hunyadi 2001, Horváth 2004, Scipione 1994).

The questionnaire consists of 17 questions. Most of them focus on the examination of satisfaction with the investments, while others on how these investments change the inhabitants' living standards, finally, we asked some questions of demographic type. When compiling a questionnaire it is essential to determine the types of questions, that is what kind of questions we are aiming to apply (Végné 2006). Our questions contain both open and closed questions, and scales, too.

As for the questionnaire content, we can list the following points:

- the relationship of the responders with Táapé,
- level of satisfaction with the developments,
- how much the settlement is liveable, and how much it serves its population,
- assessment of services before and after the investments, with special regards on the townscape, education, transport, public safety, cultural opportunities, entertainment and leisure facilities,
- changes in their living standards based on their own admission,
- the effect of the investments on the environment for the future generation,
- questions of demography.

After compiling the questionnaire we carried out a test interview which can show if the questions follow each other logically, or if we have chosen the most appropriate question form or options in case of certain questions (Lehota 2001).

The survey was conducted directly, as an oral interview between 3 July and 15 August, 2014. Before that we had collected the street names of Tápé which belong to the zip code 6753 (Municipality Branch of Szeged in Tápé). After that we put the street names in alphabetical order, then we chose each third street from 10 houses of which we decided to ask the inhabitants to fill in the questionnaire. In the streets we chose the houses by the method of „random walking”. If the dwellers were not at home or refused to answer, we tried at the next house. We did not always ask exactly the person who opened the door. We asked about the age of the dwellers and randomly chose the potential responder.

It took a lot of time to ask the people separately (Kotler 1999). Each of the 315 questionnaires was found assessable both formally and in their content and then we could start the analysis. We processed the questionnaires with the program called 'Statistical Package for the Social Sciences' in order to be able to process the data bases quickly and efficiently and to carry out the examination of connection (Huzsvai, Vincze 2012). The SPSS can be applied excellently to compare and contrast the results from the analyses (Jánosa 2007).

Results of our own research

We cannot publish the detailed results of our research because of length limits, only the final results of the hypothesis testing. Originally we had the following hypotheses:

Hypothesis 1: We assumed that a half of the repliers is satisfied with the town development. As a result of our research, we can say that this hypothesis has been proven, 77.8% is satisfied.

On the basis of the questionnaire the number of satisfied inhabitants: 245 (77,8%), not satisfied: 70 (22,2%)

Sample size: $n=315$

Satisfied: $k=245$

$$p = \frac{k}{n} = \frac{245}{315} = 0,7778$$

Null hypothesis: $H_0: p_0=0,5$

Alternative hypothesis: $H_a: q_0=1-p_0<0,5$

Significance level: $\alpha=0,05$

Z-test value:

$$Z = \frac{p - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}} = \frac{0,7778 - 0,5}{\sqrt{\frac{0,5 \cdot 0,5}{315}}} = 9,8601$$

Acceptance range (critical value): $Z_{0,95}=-1,644853627$

The Z-value is higher than the critical value so we can accept the hypothesis.

Hypothesis 2: We assumed the most of the responders assess positively the level of services after the investments.

On the basis of the questionnaire the number of inhabitants who assess positively the level of services: 132 people (41,9%) Sample size: $n=315$

Yes: $k=132$

$$p = \frac{k}{n} = \frac{132}{315} = 0,419048$$

Null hypothesis: $H_0: p_0=0,50$

Alternative hypothesis: $H_a: q_0=1-p_0<0,50$

Significance level: $\alpha=0,05$

Z-test value:

$$Z = \frac{p - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}} = \frac{0,419048 - 0,5}{\sqrt{\frac{0,5 \cdot 0,5}{315}}} = -2,87352$$

Acceptance range (critical value): $Z_{0,95}=-1,644853627$

The Z value is lower than the critical value so we have to reject the hypothesis but we can accept the alternative hypothesis.

Hypothesis 3: We supposed that as a result of the investments, there have been positive changes in the living standards of three quarters of the responders.

Based on the questionnaire, there has been a positive change: 190 people (60,3%)

Sample size: $n=315$

Yes: $k=190$ (60,3%)

$$p = \frac{k}{n} = \frac{190}{315} = 0,6032$$

Null hypothesis: $H_0: p_0=0,75$

Alternative hypothesis: $H_a: q_0=1-p_0<0,75$

Significance level: $\alpha=0,05$

Z-test value:

$$Z = \frac{p - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}} = \frac{0,6032 - 0,75}{\sqrt{\frac{0,75 \cdot 0,25}{315}}} = -6,0178$$

Acceptance range (critical value): $Z_{0,95}=-1,644853627$

The Z value is lower than the critical value so we have to reject the hypothesis, but we can accept the alternative hypothesis.

Hypothesis 4: We think that most responders consider this district liveable.

Based on the questionnaire, the number of inhabitants who consider the district liveable: 286 people (90,8%).

Sample size: $n=315$.

Yes: $k=286$ (90,7937%)

$$p = \frac{k}{n} = \frac{286}{315} = 0,907937$$

Null hypothesis: $H_0: p_0=0,50$

Alternative hypothesis: $H_a: q_0=1-p_0<0,50$

Significance level: $\alpha=0,05$

Z-test value:

$$Z = \frac{p - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}} = \frac{0,907937 - 0,5}{\sqrt{\frac{0,5 \cdot 0,5}{315}}} = 14,48033$$

Acceptance range (critical value): $Z_{0,95}=-1,644853627$

The Z-value is higher than the critical value, so we can accept the hypothesis.

Hypothesis 5: We assumed that most of the responders cannot judge how much financial burden the local government has regarding sustainability of the investments.

On the basis of the questionnaire the number of inhabitants who cannot judge it: 113 people (35,9%)

Sample size: $n=315$

Yes: $k=113$

$$p = \frac{k}{n} = \frac{113}{315} = 0,35873$$

Null hypothesis: $H_0: p_0=0,50$

Alternative hypothesis: $H_a: q_0=1-p_0<0,50$

Significance level: $\alpha=0,05$

Z-test value:

$$Z = \frac{p - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}} = \frac{0,35873 - 0,5}{\sqrt{\frac{0,5 \cdot 0,5}{315}}} = -5,0146$$

Acceptance range (critical value): $Z_{0,95}=-1,644853627$

The Z-value is lower than the critical value so we have to reject the hypothesis, but we can accept the alternative hypothesis.

Summary, suggestions

All in all, it can be concluded that the first and the fourth hypotheses have been proven, and we had to reject the second, third and fifth hypotheses.

At the end of our research we would make some suggestions reflecting the responders' opinion. There should be more investments which could contribute to create a more liveable living environment which also provides services of higher standard. Since a lot of elder people live in this district, we would consider the following ideas: permanent local medical service both at night and at the weekends, and construction of an old people's home which Tápe has been expecting for 20 years (Illés 2013).

It would be necessary to initiate not only „spectacular” but also „productive” investments (Illés, Michalkó 2003).

The mortuary of Tápe should be renovated because it is dangerous in its present condition. (It has been done since our research.) Considering the old and the disabled, it would be useful to schedule a „cemetary line” at least at the weekend.

It would be very important to renovate the pavements. There should be more fenced playgrounds.

After the motorway M43 and Móra Ferenc bridge had been opened, the traffic on the ferry significantly lessened. Finally, the traffic on the ferry was brought to the end. As a result, the direct traffic on foot, by bicycle and by agricultural machines between the two banks of the river remained unsolved. We would suggest solving this problem in an appropriate form.

References

1. Abonyiné Palotás J. 2003: *Infrastruktúra*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
2. Bajnai L. 2007: *Városfejlesztés*. Budapest, Scolar Kiadó.
3. Gál J. 2001: *Informatika az öko-controlling szolgálatában*. Magyar Informatikusok II. Világtalálkozója, Budapest, 2000. június 5-8, LSI Informatikai Oktatóközpont, Budapest, ISBN 963-577-311-0, ISBN I. kötet 963-577-312-9. pp. 421–422.
4. Horváth Gy. 2004: *A kérdőíves módszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
5. Hunyadi L. 2001: *A mintavétel alapjai*. Budapest, SZÁMALK Kiadó.
6. Huzsvai L. – Vincze Sz. 2012: *SPSS-könyv*. Debrecen, SENECA BOOKS Kiadó.
7. Illés S. – Michalkó G. 2003: *A turizmus és migráció néhány összefüggése Magyarországon*. *Demográfia*, 46. évf. 4. sz. pp. 352–374.
8. Illés S. 2013: *Spaces and places of successful ageing*. *Analele Universitatii din Oradea – Seria Geografie*, vol. 23. no. 1. pp. 109–117.
9. Jánosa A. 2007: *Adatelemzés számítógéppel*. Budapest, Perfekt Kiadó.
10. Juhász A. 1971: *Tápe története és néprajza*. Tápe, Tápe Község Tanácsa.
11. Kis K. – Gál J. – Véha A. 2012: *Effectiveness, efficiency and sustainability in local rural development partnerships*. *Abstract - Applied Studies in Agribusiness and Commerce* 6:(3-4). pp. 31–38.

12. Kollár M. 1972: Gyékényből szőtt falu. Budapest, Natura.
13. Lehota J. 2001: Marketingkutatás az agrárgazdaságban. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
14. Lele J. 1988: Hagyományok Tápén. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
15. Lele J. 1998: Atápaiak hite. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.
16. Sajtos L. – Mitev A. 2007: SPSS kutatási és adatkezelési kézikönyv. Budapest, Alinea Kiadó.
17. Scipione P. A. 1994: A piackutatás gyakorlata. Budapest, Springer Hungarica Kiadó Kft.
18. Simonyi P. 2012: Az élelmiszerfogyasztás egyes sajátosságai, hazai vonásai a fenntartható fejlődés tükrében. In: Kockázat – Konfliktus – Kihívás – A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete. Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. pp. 740–754.
19. Végné F. A. 2006: A marketing alapjai. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
20. Zsótér B. – Schmidt A. – Trandafir N. 2014: Research of satisfaction related to investments (2006–2010) accomplished by the local council in Sandorfalva for durable development. Quaestus: Open Access Journal 3:(5) pp. 107–114.
21. Zsótér B. – Tóth A. 2014: Examination of satisfaction related to investments (2006–2011) accomplished by the local council in Abony. Review Of Faculty Of Engineering: Analecta Technica Szegedinensia (Online) Online:(1) pp. 33–37.

RÉGIÓK ÉS HATÁROK
РЕГІОНИ ТА КОРДОНИ
REGIONS AND BORDERS

TERÜLETI FOLYAMATOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

BENEDEK JÓZSEF – KOCZISZKY GYÖRGY

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Miskolci Egyetem

jozsef@geografie.ubbcluj.ro, regkagye@uni-miskolc.hu

Abstract

TERRITORIAL PROCESSES IN THE CARPATHIAN BASIN

Benedek, József – Kocziszky, György

The main aim of our paper is to analyse the economic convergence and divergence processes in a broader transnational spatial context represented by the NUTS-3 regions of the Carpathian Basin. This macroregions comprises spatial units with different economic situation and perspective from the following countries: Austria, Slovenia, Croatia, Serbia, Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine. Our results clearly demonstrate the strong polarisation of economic development in the capital regions, and a parallel peripheralization of large areas from Hungary, Slovakia, Serbia and Ukraine. There is also an evidence for the strong influence of national context on the economic development path of regions, some convergence clubs being formed exclusively from regions representing a single country.

Keywords: economic convergence, multidimensional convergence, Carpathian Basin, convergence clubs

Bevezető

A XX. század sorsfordulói, az első, majd a második világháborút követő háttármódosítások érzékenyen érintették a Kárpát-medence térszerkezetét alakító társadalmi és gazdasági folyamatokat, de nem kisebb megrázkódtatásokkal járt az 1990 után, a térségben végbement geopolitikai és gazdasági fordulat sem.

Jelen tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy – elsőként a szakirodalomban – a Kárpát-medence aktuális gazdasági térszerkezetét elemezzék. Tekintettel a számos módszertani jellegű nehézségre, elemzésünk nem lép fel a teljes igényesség jellegével, hanem elsősorban a relacionális gazdaságföldrajzi elemzések normatív, nemzeti határokon túlmutató irányzatához sorolható.

Hosszú, kényszerű szünet után a XX. század utolsó évtizedében újraindult Kárpát-medencei kutatások elsősorban demográfiai, etnikai és vallás-földrajzi összefüggések elemzésére irányultak, ill. irányulnak (Kocsis 1996; Elekes et al. 2000; Kocsis 2005; Beluszky 2007; Dövényi 2013; Kapitány 2013). Jóval kevesebb energia jutott a centrum és periféria viszonyok kialakulását, a térszerkezet változásait mozgató társadalmi, gazdasági folyamatok vizsgálatára, ami megítélésünk szerint a korábbiaknál nagyobb figyelmet érdemel.

Vizsgálatunk elsősorban módszertani jellegű: figyelembe véve a statisztikai adatok hozzáférhetőségét komplex (több komponensű) indikátorok, valamint dekompozíciós eljárás segítségével kívánjuk a gazdasági mozgások irányait feltárni, ill. ebből néhány, a jövőre vonatkoztatható következtetést levonni alapvetően két fejlődési tényezőcsoport segítségével:

a) külső tényezők, mint pl.:

- a makrogazdasági kibocsátási pálya (GDP), ill. az azt befolyásoló gazdaságpolitika (pl.: jegybanki alapkamat nagysága, hitelhez jutás feltétele stb.),
- az állam beruházásokat támogató területi és helyi gazdaságpolitika (pl.: adókedvezmények, térítésmentes támogatások, területi szintű fiskális lazítások stb.),
- intézményrendszer stabilitása, működésének kiszámíthatósága.

b) belső tényezők, mint pl. a térség

- K+F+I potenciálja,
- demográfiai adottságai,
- iskolázottsága alapján.

A továbbiakban elsősorban a külső fejlődési tényezőkkel foglalkozunk, a belső tényezők közül néhány megkerülhetetlen demográfiai adottságra leszünk tekintettel.

A vizsgált terület lehatárolása, térszerkezetének jellemzői

A Kárpát-medence a Kárpátok, az Alpok és a Dinári hegység által határolt terület. A földrajzilag egységes, közel 285 ezer négyzetkilométeren ma nyolc ország 67 NUTS-3 (vagy azzal közel egyenértékű) területi egysége helyezkedik el (1. ábra).

1. ábra

Kárpát-medence közigazgatási rendszere (2015)

Forrás: saját szerkesztés

Amint látható az 1. táblázatban, gyakorlatilag a Kárpát-medence országainak területi-adminisztratív beosztását vettük a makrorégió lehatárolási alapjának, egész pontosan a NUTS-3 szintű térségeket, ahol még megbízható és elérhető adatokat használhattunk elemzésünk elvégzésekor. Az így létrehozott térség csekély mértékben tér el más munkákban használt lehatárolásoktól (Dövényi 2012).

Az 1989 után végbement geopolitikai és gazdasági változások felgyorsították a belső és külső migrációt, ami érezhetően befolyásolta a vizsgált térség népességének alakulását (1. táblázat). Így, 1990 és 2010 a térség népessége egy millió fővel csökkent, ami egy makroszintű periferializációnak az egyértelmű jele. Természetesen, regionális szinten jelentős eltérések jelentkeznék, így az Őrvidék, Kárpátalja, Zágráb, Zágráb megye, Budapest, Pest megye, Győr-Moson-Sopron, Temes (Erdély), Dél-Bácska és Szerémség körzetek Dévidéken, valamint Pozsony, Nagyszombat, Eperjes, Kassa kerületek (Felvidék) népessége növekedett. Sajnos, újabb adatok nem állnak rendelkezésünkre, de feltételezhetően Kárpátalja népessége az elmúlt években előállt geopolitika és gazdasági krízis kiváltotta elvándorlás miatt csökkent.

1. táblázat

A Kárpát-medence területe és népessége

Ssz.	Ország	NUTS-3 szintek száma	terület (nkm)	népesség (ezer fő)	
				1990	2010
1.	Magyarország	19	93.024	10 374,8	10 014,3
2.	Szlovákia (Felvidék)	8	49.035	5287,6	5390,4
3.	Ukrajna (Kárpátalja)	1	12.777	1245,6	1254,3
4.	Románia (Erdély)	16	100.293	7662,5*	7163,5
5.	Szerbia (Vajdaság)	7	21.614	2032,0**	1931,8
6.	Horvátország (kontinentális régió)	14	31.889	3010,5**	2886,8
7.	Szlovénia (Muravidék)	1	4.338	123,5***	119,5
8.	Ausztria (Őrvidék)	1	3.962	276,2 ^Δ	283,7
Összesen		67	316.932	30 012,7	29 044,3

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

(*1995; **2002; ***2003; ^Δ2000)

A regionális térszerkezet egyik meghatározó alapeleme a városhálózat. Egyrészt a városhálózat a régió múltbeli fejlődésének eredménye, másrészt a városok alkotják az aktuális tőke- és munkaerővándorlás kiemelkedő célpontját. Ennek a következtében a városok, elsősorban a nagyvárosok és a fővárosi térségek a térbeli polarizáció és területi periferializáció legfontosabb hajtóerői. A Kárpát-medence modern kori urbanizációját (XIX. második fele–XX. század első fele) elsősorban a nagyipar kialakulása és fejlődése befolyásolta. Az ipari központok népessége gyorsan nőtt, kialakultak a ma is meglévő centrum térségek és perifériák.

A két világháború között az utódállamok részéről megjelenő etnikai kompenzációs törekvések és az áttelepülések, a második világháborút követően pedig a kitelepítések, az erőltetett iparosítás, az etnikai homogenitás jegyében megtett betelepítések befolyásolták a térség városainak fejlődési pályáit.

Az elmúlt 25 évben jelentős mértékben megnőtt a városi rangot elnyert kis (20 ezer-nél kisebb lakónépességű), többnyire funkció hiányos települések száma, ami elsősorban presztízs okokkal magyarázható. Evvel egyidejűleg a korábban jelentős nehéziparral rendelkező városok lakónépessége pedig csökkent (pl.: Miskolc, Ózd, Vajdahunyad).

A városi ranggal rendelkező települések számának növekedésének, illetve egyes nagy iparvárosok lakónépességének csökkenése ellenére az elmúlt két és fél évtizedben a közepes és a nagy lakónépességű városok száma érdemben nem változott. Viszont a poszt-szocialista városiasítás eredményeként a rurális térségek aránya és lakónépessége statisztikailag csökkent, anélkül, hogy ez jelentős életminőségbeli változást okozott volna. A legnépesebb városok közül kiemelkedik Budapest (1,7 mil. lakos) és Zágráb (690 000), a többi nagyváros demográfiai méretében jelentős különbségek nincsenek (Pozsony 419 ezer, Újvidék 341 ezer, Kolozsvár, 324 ezer, Temesvár 319 ezer, Brassó 253 ezer, Kassa 239 ezer), gazdasági helyzetükben viszont jelentős különbségek mutatkoznak.

A regionális fejlődés külső tényezői

Az 1990 után végbement geopolitikai változások nem azonos társadalmi, gazdasági feltételek mellett indultak a térség államaiban. Amíg Ausztria 1955 után a Nyugat-európai fejlődési pályára állhatott, tagja lett az Európai Gazdasági Közösségnek, majd az Európai Uniónak, addig a szovjet befolyás alatt álló országok 1989-re jórészt felérték, ill. amortizálták növekedési forrásaikat, súlyos egyensúlyhiánnyal szembesültek (Matolcsy 2015). Szovjetunió felbomlása (1971), majd a délszláv háború (1991–1995) eredményeként Jugoszlávia szétesése, Csehország és Szlovákia különválása (1993) új helyzetet teremtett. Ennek számos makrogazdasági konzekvenciája lett, ami a mai napig érezteti hatását.

Makrogazdasági pályák komparatív vizsgálata

Az 1980-as évek második felében megindult társadalmi, gazdasági modellváltás jelentős térségi hatást gyakorolt a Kárpát-medencében. Az 1980-as évek pangását követően a geopolitikai súlypontok eltolódása, a piacok liberalizációja, az állami tulajdon lebontásának megindulása jelentős hatással volt a térség országainak gazdasági teljesítményére.

Az azóta eltelt 25 évben a térség posztkommunista országaiban lejátszódott társadalmi, gazdasági események (némi egyszerűsítéssel) négy szakaszra tagolhatóak.

- Az 1990-es évek első felében a gazdaság térszerkezete (Ausztria kivételével) a gyárbezárások, a termelő kapacitások redukciója, az állami tulajdon privatizációja miatt jelentősen átalakult, kitapinthatóvá váltak a korábban látens módon már meglévő jövedelmi különbségek.
- A második fázisban (1995–2006) stabilizálódott a makrogazdasági környezet, majd különösen Magyarország esetében 2003-tól ismét nőtt a költségvetési hiány.

- A harmadik fázisban (2007–2012) a 2008-as pénzügyi válság a régió valamennyi országának gazdaságát negatívan, de differenciáltan érintette (2. táblázat).

1. táblázat

A GDP* volumenindex alakulása, 1999-2014 között (EU-28=100)

	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ausztria	132	131	128	125	125	123	124	126	126	128	131	131	130
Horvátország	45	49	57	58	58	61	64	62	59	60	60	59	59
Magyarország	51	54	62	62	62	61	63	64	65	65	65	67	68
Románia	32	25	34	35	38	42	48	49	50	51	54	54	55
Szerbia	:	:	:	32	33	33	36	37	36	36	37	38	37
Szlovákia	47	49	57	60	63	67	71	71	73	73	75	76	77
Szlovénia	74	79	86	86	86	87	89	85	83	83	81	81	83
Ukrajna	:	:	3	4	4	4	5	5	6	7	7	7	:
EU-28	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Eurostat

Ebben a periódusban vezette be Szlovákia az eurót (2009. január 1.), ami (mint azt az elemzések is igazolják) nem járt a reálkonvergencia felgyorsulásával (EC 2014).

- A negyedik fázisban, 2012 után folytatódott (Ukrajna kivételével) a régió országainak gazdasági teljesítmény élénkülése, ami elsősorban a belső keresleti elemekkel (fogyasztás, bruttó állóeszköz-felhalmozás) magyarázható, míg a nettó export lassulása elsősorban az eurózóna visszafogott teljesítményével, valamint az orosz–ukrán konfliktussal magyarázható.

Ebben a szakaszban a régiós országok között Magyarországon jelentős volt a bruttó állóeszköz-felhalmozás, amit elsősorban az uniós forrásokból finanszírozott infrastrukturális beruházások és a Növekedési Hitelprogram magyaráz.

A kibocsátási rés a régió összes országában negatív, azaz a reálgazdasági környezet mindenütt deflációs hatású, miközben javult a foglalkoztatás, míg a munkanélküliség csökkent (a munkanélküliségi ráta Magyarországon már elérte a válság előtti szintet).

A legtöbb országban emelkedett a fajlagos munkaköltség (ULC), ami a bérek dinamikájával magyarázható. A fogyasztóiár-index a régiós jegybankok inflációs célja alatt alakult. Ehhez elsősorban a maginfláción kívüli tételek fogyasztói árának csökkenése és a feldolgozott termékek visszafogott áralakulása járult hozzá. Az inflációs alapfolyamatokat megragadó keresletérzékeny infláció az utóbbi időszakban mérsékeltten alakult a régió országaiban. Ezt a negatív kibocsátási rés mellett a gyenge importált inflációs nyomás, a visszafogott bérnövekedés és a mérsékelt inflációs

várakozások egyaránt magyarázhatták. Összhangban a tényinfláció alakulásával, a háztartások inflációs várakozásai általánosan csökkentek.

A magyar infláció 2014 óta a legalacsonyabb a régióban, melyhez számottevően hozzájárultak a szabályozott árcsökkentések. Ugyanakkor az inflációs alapfolyamatokat jelző kereslet-érzékeny infláció a régió átlagánál kissé magasabban alakult. Ennek okai között említhető az utóbbi években erőteljesebben leértékelődő árfolyam és a némileg magasabb bérdinamika.

Területi folyamatok komparatív vizsgálata

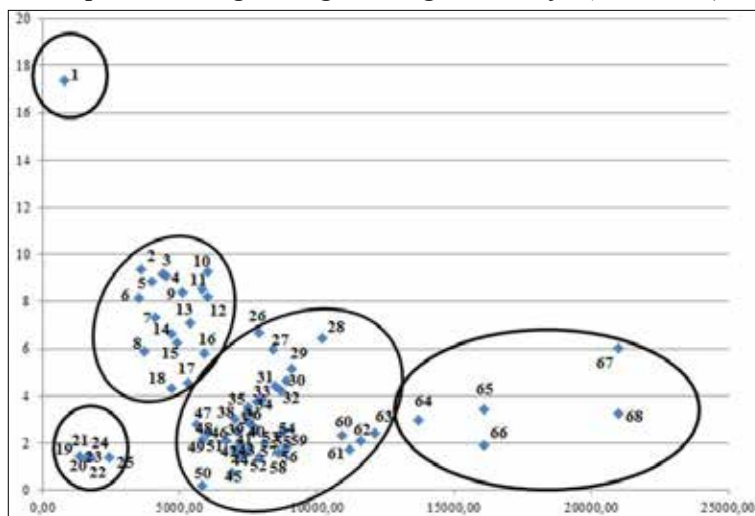
A 2008-as pénzügyi válság után bekövetkezett hanyatlás sajátságosan érintette a régió NUTS3-as szintű területi egységeit. Az alacsonyabb gazdasági kibocsátású térségek kibocsátási rátája kisebb mértékben esett vissza, mint a nagyobb teljesítményű régióké, mint azt az 1995–2014 között elvégzett konvergencia vizsgálataink is igazolják.

Gazdasági konvergencia

A gazdasági konvergenciát az egy főre jutó GDP segítségével vizsgáltuk meg, NUTS-3 szinten, 2000–2013 között. Öt konvergencia klubot határoztunk meg. Kárpátalját (Zakarpattia Oblast) szélsőségesen alacsony fajlagos GDP értéke és relatíve nagy reálkonvergenciája miatt külön klubot alkot (2. ábra).

2. ábra

Kárpát-medence gazdasági konvergencia klubjai (2000–2013)

Forrás: saját szerkesztés

Az ötödik klubhoz a Kárpát-medence öt legfejlettebb régiója tartozik: Pozsony (68), Budapest (67), Órvidék (66), Zágráb (54), Győr-Moson-Sopron (64), míg a második klubot a alacsonyabb GDP/fő értékeket regisztráló, de a legmagasabb GDP növekedési ütemet felmutató 17 térség alkotja: egy kivétellel (Eperjesi

kerület, Felvidék) erdélyi megyék. A két csoport gazdasági kibocsátása között jelentős, mintegy 15-szörös eltérés van, azaz jelentős területi polarizáció figyelhető meg. A harmadik klub hét vajdasági NUTS-3 térségből áll, Kárpátalját követően a Kárpát-medence legalacsonyabb GDP/fő értékeivel és alacsony (1,5% alatti) GDP növekedési rátával.

1. táblázat

Gazdasági konvergencia klubok 2000 és 2013 között

Klub	NUTS 3-as régiók száma	Konvergáló régiók száma a klubon belül	Egy főre jutó GDP (2000)	Egy főre jutó GDP átlagos növekedési rátája (%)	Egy főre jutó GDP (2013)
1.	1	-	797	17	2138
2.	17	9	4800	7,4	12659
3.	7	4	1756	1,4	3477
4.	38	16	8105	2,8	13473
5.	5	1	17580	3,5	28371

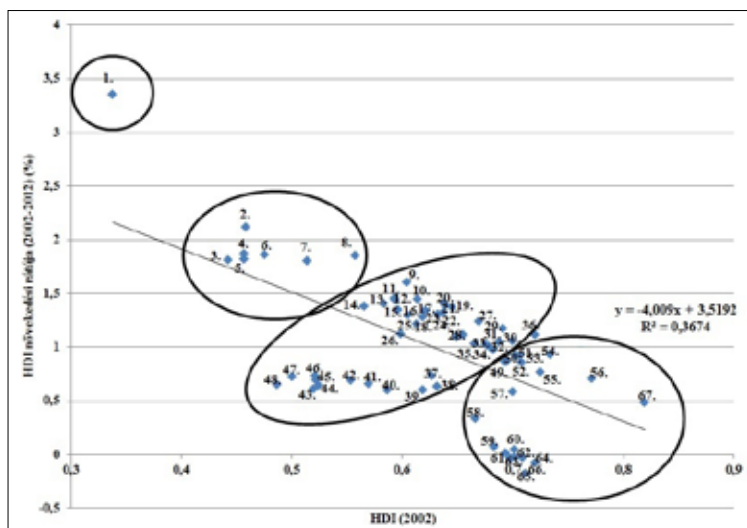
Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

A negyedik klub a legnagyobb: 38 térség alkotja, magasabb GDP/fő értékekkel, de kisebb GDP növekedési ütemmel, négy kivétellel: a felvidéki régió GDP növekedési üteme 5-7%-al meghaladja jóval a klub átlagát, ami eléggé egyértelműen utal arra, hogy az ötödik klub irányában konvergál. A klub átlag GDP/fő értéke lényegesen (kb. 8100 euró) magasabb, majdnem kétszerese a második klub átlagának, kb. négyszerese a harmadik klub átlagának, viszont jelentős a lemaradása az ötödik klub átlagától (17 500 euró). Ennek alapján eléggé világosan körvonalazódik egy aránylag kiterjedt félperiféria a Kárpát-medencében, amely a NUTS-3 térségek több mint felét foglalja magában: Felvidék (a fővárosi régió és az Eperjesi körzet kivételével), Órvidék, Muravidék, Horvátország kontinentális része (a főváros kivételével) és Magyarország (a főváros és Győr-Moson-Sopron kivételével). Érdemes még megjegyezni, hogy 16 térség a negyedik klubon belüli konvergenciát regisztrált 2000-2013 között: két felvidéki, hat horvátországi, hét magyarországi térség, illetve Muravidék. A többi térség nem regisztrált klubon belüli konvergenciát, más szóval egyértelmű periferizáció megy végbe esetükben. Amennyiben ez a trend fennmarad, ezen térségek kiesnek a negyedik klubból: Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés stb. tartoznak ehhez a csoporthoz.

Többdimenziós konvergencia

A térség NUTS-3 térségeinek többdimenziós konvergenciáját a Humán Fejlettségi Index (HDI) segítségével mértük. A HDI lehetővé teszi, hogy a konvergenciát társadalmi és gazdasági dimenzióban is mérjük (Benedek 2015; Benedek – Kocziszky 2015). Akárcsak a gazdasági konvergencia esetében, Kárpátalja helyzete kiemelkedik a NUTS-3 térségek közül, nagyon alacsony HDI értékével külön klubot alkot (3. ábra).

3. ábra

HDI konvergencia klubjai (2002–2012)*Forrás: saját szerkesztés*

A második klubhoz kizárólag szerb NUTS-3 térségek tartoznak, gyakorlatilag mind a hét vajdasági NUTS-3 térség. HDI értékük alacsony, de magas HDI növekedési ütemmel rendelkeznek.

A harmadik klubhoz tartozik a megvizsgált térségek többsége: 19 magyarországi, kilenc erdélyi (köztük Hargita) és 12 horvátországi megye, közepes HDI értékkel és növekedési ütemmel.

A negyedik klubot 19 NUTS-3 térség alkotja, a Kárpát-medence legfejlettebb térségei. Ebből adódóan HDI növekedési ütemeik alacsonyabbak, sőt hat térség esetében a HDI növekedési ütem negatív előjelű: kivétel nélkül felvidéki térségek. Szintén a Felvidéken regisztráljuk a legmagasabb HDI értékkel rendelkező térséget: Pozsony. Ehhez a klubhoz tartoznak még Nagyszombat, Őrvidék, Muravidék, Kapronca-Körös (Horvátország), Zágráb, és hét erdélyi megye, közöttük Kovászna, Maros és Kolozs megye.

Következtetések

Tanulmányunkban a Kárpát-medence mint összefüggő földrajzi tér társadalmi, gazdasági térszerkezetét befolyásoló tényezői közül kiemelten vizsgáltuk a konvergencia folyamatát. Az eredmények egyrészt azt mutatják, hogy az elmúlt 25 év átalakulása több fázisra tagolható, ami egyrészt az eltérő makro, másrészt a különböző területi politikai folyamatok eredménye. Másrészt, világosan körvonalazódik az erős területi polarizáció térbeli mintázata: a fővárosi régiók által alkotott centrum térségek kiemelkednek magas gazdasági dinamikájukkal, illetve magas gazdasági és társadalmi fejlettségi szintjükkel, míg a régiók többsége periferizálódott.

Irodalom

1. Beluszky P. 2007: A regionális központok kialakulása Magyarországon. Magyar Tudomány 6. sz. p. 721.
2. Benedek J. 2015: A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata. Egyetemi Műhely Kiadó.
3. Benedek J., Kocziszký Gy.: 2015 Paths of convergence and polarization in the Visegrád countries. In: Lang, T., Henn, S., Sgibnev, W., Ehrlich, K., (eds.): Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization. Perspectives from Eastern Europe and Beyond. Palgrave/MacMillan, Basingstoke. 352 p., 217–234.
4. Dövényi Z. (szerk.) 2012: A Kárpát-medence földrajza, Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. EC (2014): Convergence Report. European Economy, 2014/4.
6. Elekes T. – Tóth J. – Trócsányi A. (2000): Erdély változó térszerkezete a XX. században.
7. Kapitány B. 2013: Kárpát-medence népszámlálási körkép. Demográfia, 56.évf. 1.sz.pp.25–64.
8. Kocsis K. 1996: A magyar etnikai térszerkezet változásai a honfoglalástól napjainkig. Tér és Társadalom, 10. évf. 1. sz. pp. 79–94.
9. Kocsis K. 2005: Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. Földrajzi Értesítő LIV. évf. 3-4. füzet. pp. 285–316.
10. Matolcsy Gy. (2015): Növekedés és egyensúly. Libri, Budapest.

Mellékletek

1. melléklet

Többdimenziós (HDI) konvergencia klubok (2002–2012)

Sorsz.	NUTS 3-as terület	HDI (2002)	HDI növekedési rátája (%)	Konvergencia klub
1	Zakarpattia oblast	0,338093	3,354665	1
2	Srednjobanatska oblast	0,459063	2,123294	2
3	Severnobanatska oblast	0,442358	1,810456	2
4	Južnobanatska oblast	0,457572	1,870685	2
5	Zapadnobačka oblast	0,457086	1,819047	2
6	Severnobačka oblast	0,475438	1,864825	2
7	Sremska oblast	0,51425	1,803004	2
8	Južnobačka oblast	0,557993	1,856178	2
9	Hajdú-Bihar	0,604856	1,605941	3
10	Baranya	0,614352	1,451329	3
11	Somogy	0,593353	1,460229	3
12	Tolna	0,593674	1,441234	3
13	Bács-Kiskun	0,583833	1,4071	3
14	Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,565783	1,385229	3
15	Jász-Nagykun-Szolnok	0,596748	1,346389	3
16	Békés	0,605516	1,300057	3

Az 1. melléklet folytatása

17	Heves	0,619134	1,280573	3
18	Veszprém	0,621303	1,337921	3
19	Borsod-Abaúj-Zemplén	0,613691	1,213276	3
20	Pest	0,645729	1,371459	3
21	Csongrád	0,638454	1,414403	3
22	Vas	0,655118	1,118948	3
23	Komárom-Esztergom	0,6391	1,389814	3
24	Fejér	0,637228	1,325222	3
25	Zala	0,632766	1,308139	3
26	Nógrád	0,598469	1,122837	3
27	Győr-Moson-Sopron	0,669952	1,245333	3
28	Satu Mare	0,649699	1,10281	3
29	Alba	0,691758	1,175477	3
30	Bihar	0,699959	1,059243	3
31	Harghita	0,688415	1,054508	3
32	Caras-Severin	0,68255	0,979021	3
33	Salaj	0,67568	1,030404	3
34	Bistrita-Nasaud	0,678016	1,022333	3
35	Maramures	0,66571	1,032761	3
36	Timis	0,720131	1,116916	3
37	Sisacko-moslavacka zupanija	0,626714	0,736263	3
38	Bjelovarsko-bilogorska zupanija	0,631491	0,639511	3
39	Viroviticko-podravska zupanija	0,619288	0,607255	3
40	Varazdinska zupanija	0,586952	0,603278	3
41	Brodsko-posavska zupanija	0,569858	0,661886	3
42	Medimurska zupanija	0,553799	0,696793	3
43	Krapinsko-zagorska zupanija	0,519568	0,611518	3
44	Zagrebacka zupanija	0,522103	0,698757	3
45	Osjecko-baranjska zupanija	0,521694	0,733102	3
46	Karlovacka zupanija	0,524451	0,644344	3
47	Vukovarsko-srijemska zupanija	0,500465	0,725506	3
48	Pozesko-slavonska zupanija	0,486878	0,654697	3
49	Covasna	0,694575	0,87047	4
50	Mures	0,692697	0,867284	4
51	Arad	0,702712	0,926596	4
52	Sibiu	0,708531	0,858414	4
53	Hunedoara	0,70704	0,927702	4
54	Cluj	0,734367	0,933406	4
55	Brasov	0,725008	0,769243	4
56	Grad Zagreb	0,771618	0,715646	4
57	Koprivnicko-krizevacka zupanija	0,69985	0,584331	4

Az 1. melléklet folytatása

58	Pomurska	0,666812	0,336084	4
59	Burgenland (AT)	0,68312	0,072695	4
60	Trnavský kraj	0,701767	0,050182	4
61	Trenciansky kraj	0,69781	-0,03615	4
62	Nitriansky kraj	0,693947	0,015007	4
63	Zilinský kraj	0,709004	-0,02545	4
64	Presovský kraj	0,702128	-0,01665	4
65	Kosický kraj	0,720661	-0,07929	4
66	Banskobystrický kraj	0,711609	-0,17479	4
67	Bratislavský kraj	0,819433	0,486777	4

2. melléklet*Gazdasági konvergencia klubok*

Klub	Sorsz.	Régió	Ország	Egy főre jutó GDP (2000)	Egy főre jutó GDP átlagos növekedési rátája (%)
1	1	Zakarpattia Oblast	Ukrajna	797	17,37
2	2	Salaj	Románia	3 600	9,35
2	3	Alba	Románia	4 400	9,17
2	4	Hunedoara	Románia	4 500	9,07
2	5	Bistrita-Nasaud	Románia	4 000	8,83
2	6	Maramures	Románia	3 500	8,13
2	7	Caras-Severin	Románia	4 100	7,33
2	8	Satu Mare	Románia	3 700	5,90
2	9	Sibiu	Románia	5 100	8,40
2	10	Brasov	Románia	6 000	9,25
2	11	Cluj	Románia	5 800	8,54
2	12	Timis	Románia	6 000	8,18
2	13	Arad	Románia	5 400	7,08
2	14	Harghita	Románia	4 700	6,64
2	15	Mures	Románia	4 900	6,24
2	16	Presovský kraj	Szlovákia	5 900	5,80
2	17	Covasna	Románia	5 300	4,53
2	18	Bihor	Románia	4 700	4,29
3	19	Srednjobanatska oblast	Szerbia	1376,83	1,46
3	20	Sremska oblast	Szerbia	1672,31	1,40
3	21	Severnobanatska oblast	Szerbia	1760,42	1,40
3	22	Zapadnobačka oblast	Szerbia	1623,36	1,41
3	23	Južnobanatska oblast	Szerbia	1726,60	1,41
3	24	Severnobačka oblast	Szerbia	1694,56	1,42
3	25	Južnobačka oblast	Szerbia	2436,82	1,41
4	26	Zilinský kraj	Szlovákia	7 900	6,68
4	27	Nitriansky kraj	Szlovákia	8 400	5,98

A 2. melléklet folytatása

4	28	Trnavský kraj	Szlovákia	10 200	6,46
4	29	Trenciansky kraj	Szlovákia	9 100	5,13
4	30	Sisacko-moslavacka zupanija	Horvátország	8 900	4,65
4	31	Tolna	Magyarország	8 500	4,42
4	32	Kosický kraj	Szlovákia	8 700	4,24
4	33	Banskobystrický kraj	Szlovákia	8 000	3,87
4	34	Medimurska zupanija	Horvátország	7 800	3,76
4	35	Bács-Kiskun	Magyarország	7 500	2,90
4	36	Osjecko-baranjska zupanija	Horvátország	7 500	3,52
4	37	Karlovacka zupanija	Horvátország	7 500	3,33
4	38	Jász-Nagykun-Szolnok	Magyarország	7 000	3,04
4	39	Baranya	Magyarország	7 900	1,39
4	40	Somogy	Magyarország	7 200	1,88
4	41	Heves	Magyarország	7 500	1,67
4	42	Hajdú-Bihar	Magyarország	7 700	2,44
4	43	Békés	Magyarország	7 200	1,49
4	44	Zagrebacka zupanija	Horvátország	7 700	2,70
4	45	Krapinsko-zagorska zupanija	Horvátország	7 200	1,49
4	46	Bjelovarsko-bilogorska zupanija	Horvátország	7 100	2,51
4	47	Viroviticko-podravska zupanija	Horvátország	7 000	1,65
4	48	Borsod-Abaúj-Zemplén	Magyarország	6 700	2,08
4	49	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország	6 000	2,43
4	50	Nógrád	Magyarország	5 800	0,19
4	51	Pozesko-slavonska zupanija	Horvátország	6 900	0,74
4	52	Brodsko-posavska zupanija	Horvátország	5 800	2,13
4	53	Vukovarsko-srijemska zupanija	Horvátország	5 600	2,80
4	54	Pest	Magyarország	8 100	2,00
4	55	Komárom-Esztergom	Magyarország	8 600	1,58
4	56	Veszprém	Magyarország	8 800	1,65
4	57	Csongrád	Magyarország	8 700	2,39
4	58	Varazdinska zupanija	Horvátország	8 800	2,50
4	59	Zala	Magyarország	8 900	1,83
4	60	Koprivnicko-krizevacka zupanija	Horvátország	10 900	2,31
4	61	Pomurska	Szlovénia	11 200	1,71
4	62	Vas	Magyarország	11 600	2,10
4	63	Fejér	Magyarország	12 100	2,41
5	64	Győr-Moson-Sopron	Magyarország	13 700	2,97
5	65	Grad Zagreb	Horvátország	16 100	3,44
5	66	Burgenland	Ausztria	16 100	1,92
5	67	Budapest	Magyarország	21 000	3,23
5	68	Bratislavský kraj	Szlovákia	21 000	6,04

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ПІВДЕННИХ І СХІДНИХ МАКРОРАЙОНАХ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Дністрянський М.С.

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
m_dnister@ukr.net

Abstract

TERRITORIAL-POLITICAL SITUATION IN THE SOUTHERN AND EASTERN
AREAS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

Dnistryanskiy M.

Comparison and analysis of historical and cultural prerequisites of the political situation in southern and eastern areas of Ukraine are made. Common and distinctive features of political activity are allocated. Probability of political conflicts are determined. Prospects of restoring the sovereignty of Ukraine in the occupied territories are analyzed.

Keywords: territorial political situation, territorial political conflicts, political activity of the population, political identification of the population

Дослідження територіально-політичної диференціації України найбільш доцільно розглядати в розрізі макрорайонів держави, які виділені за відмінностями історико-географічного й соціально-економічного розвитку, етнонаціонального й релігійного складу населення (Дністрянський 2014), оскільки саме ці чинники є визначальними в диференціації політико-географічних настроїв в Україні. Якщо територіально-політична ситуація в кожному з 12 виділених макрорайонів, яка проявляється насамперед в територіальних відмінностях геополітичної свідомості й електорально-політичної активності населення, з огляду на внутрішньополітичну нестабільність та зовнішні деструктивні впливи, є достатньо складною, то в південних і східних макрорайонах (Одеському (Одеська область), Центральньо-Причорноморському (Миколаївська і Херсонська області), Дніпровсько-Харківському (Дніпропетровська, Запорізька і Харківська області), Донецькому (Донецька і Луганська області), Кримському (АР Крим) тенденції її розвитку мають вкрай загрозливий характер і безпосередньо є однією з основних проблем національної безпеки держави.

Отже, з огляду на пріоритетність історико-географічних та етногеографічних передумов на формування геополітичної свідомості, а відтак і політичної активності населення різних частин України в методології визначення основних рис територіально-політичної ситуації в кожному з означених макрорайонів будемо акцентувати увагу на: а) ступені історичної пов'язаності зі загальнонаціональним політичним рухом; б) основних етнокультурних

передумовах формування політичної ситуації; в) виділенні політично значущих соціально-економічних особливостей; г) визначенні характерних рис геополітичної свідомості та електорально-політичної активності в контексті проблем територіально-політичної цілісності держави.

Вузлове значення для збалансування політичної ситуації в Україні на основі загальнодержавних інтересів має **Дніпровсько-Харківський макрорайон** (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області), який є одним з лідерів економічного розвитку держави та «донором» державного бюджету. Суттєвими його історико-географічними особливостями є пізніше, порівняно з центральними районами, масове заселення (починаючи з XVII ст.). З загальноукраїнським культурно-політичним рухом цей макрорайон пов'язує достатньо багато моментів, але найбільше – історія козацтва (запорізького та слобідського). Важливим також є і те, що Харків та Харківщина була одним з епіцентрів українського культурного піднесення першої половини XIX ст. та 20-х років XX ст., коли це місто було першою столицею УРСР. Водночас в часи української революції 1917–1920 років Харків та Криворіжжя стали епіцентрами альтернативних до українських державницьких змагань маріонеткових російсько-більшовицьких геополітичних проектів (у вигляді різних т. зв. радянських республік), що може бути використано і сучасній сепаратистській пропаганді. Характерною рисою макрорайону є велика роль індустріалізації в процесах соціально-економічного освоєння, а відповідно – й міграцій у формуванні міського населення. Рівень урбанізації (близько 80%) є одним з найвищих в Україні. Суперечливим моментом економічного, а також і політичного розвитку макрорайону, є формування тут великих фінансово-промислових груп, власники яких відчужені від української культури, хоча в їхніх геополітичних орієнтаціях проукраїнський вектор все ж є переважаючим. Разом з тим, в цьому макрорайоні, насамперед в Харкові, зосереджені і впливові політичні та економічні групи відверто антиукраїнського спрямування.

Попри суттєве переважання етнічних українців (73%), питома вага населення з рідною українською мовою є помітно меншою (близько 56%). З огляду на суттєвий наплив мігрантів в процесі індустріального розвитку значною в цьому районі є частка етнічних росіян (понад 21%) і ще більшою – частка населення з рідною російською мовою (майже 40%) (Державний комітет статистики України 2003). Для мовно-географічної ситуації характерною є біполярна модель: російськомовне велике місто – україномовна сільська округа. Українській культурно-політичній ідентифікації не сприяє і той факт, що в конфесійній структурі населення помітною є перевага вірних УПЦ (МП) (Дністрянський 2006).

Активність громадян на виборах є порівняно невисокою. Електорат потенційно готовий голосувати за впливові українські ліберально-демократичні й центристські сили, особливо за умови підтримки місцевих бізнес-еліт (понад

40%) та адміністративного чинника. За українські національно-демократичні партії на сьогодні може підтримати не більше 20% виборців. Потенційний електорат комуністичних та проросійських політичних сил також становить не менше 20%.

В геополітичній свідомості населення переважає підтримка незалежного державно-політичного розвитку України, але часто в форматі радянських уявлень про українську державність. Досить поширеними є автономістські та проросійські настрої в поєднанні з ідеями відновлення СРСР. Відчутними є і прояви радянської ментальності та політичного нігілізму. Державно-територіальний патріотизм ґрунтується на пріоритетності економічної складової бачення державних інтересів. З огляду на складне політико-географічне положення цього макрорайону Росія може інспірувати виникнення конфліктних ситуацій, насамперед в м. Харкові.

З південних й східних макрорайонів найменш політично-проблематичною є ситуація в **Центрально-Причорноморському макрорайоні** (Миколаївська і Херсонська обл.). Масовому заселенню цієї території, яке почалося з кінця XVIII ст., передувало тривалий період домінування кочових і напівкочових культур, а з XV ст. - Кримського ханства. Різною мірою район зазнавав і запорізьких козацьких впливів, був втягнутий в політичний рух за незалежність України 1917– 920 років.

І хоча цей макрорайон вже давно утвердився як важлива частина корінного етнічно українського масиву (частка етнічних українців – понад 81%), питома вага населення з рідною українською мовою є помітно нижчою (менше 70%). Етнічні росіяни формують найбільшу етнічну групу (близько 17%) і зосереджені переважно у містах (Державний комітет статистики України, 2003). В релігійно-конфесійній структурі населення – перевага УПЦ (МП). Порівняно більшою, ніж в центральних і західних макрорайонах, є і кількість віруючих-протестантів (Дністрянський 2006).

На сьогодні Центрально-Причорноморський макрорайон відзначається середнім рівнем економічного розвитку, а економіко-географічна ситуація загалом не має підстав стати каталізатором якихось політико-географічних процесів. Для зміцнення загальноукраїнських та регіональних економічних інтересів особливо важливо на сьогодні використати великий потенціал агробізнесу та водного транспорту.

Щодо політичної ментальності й активності, то Центрально-Причорноморський макрорайон має багато спільного з Дніпровсько-Харківським. Це стосується і електоральної активності громадян, яка є дещо нижчою, ніж в середньому по Україні, і суттєвого впливу адмінресурсу та місцевих бізнес-еліт, за підтримки яких електорат готовий у своїй більшості підтримати центристські політичні сили, і збереження проявів радянської ментальності. Але рівень підтримки українських національно-демократичних партій може

бути дещо більшим (до 25%), а комуністичних і проросійських – меншим (до 15%). На відміну від Дніпровсько-Харківського макрорайону, тут нижчий рівень концентрації проросійських політичних сил. Ймовірність появи серйозних внутрішніх територіально-політичних конфліктів в макрорайоні, навіть з урахуванням того, що окупація Росією Криму різко погіршила його політико-географічне положення, тут є невисокою.

З історико-географічного погляду **Одеський макрорайон** (Одеська обл.) має багато спільного з Центрально-Причорноморським (і щодо етнополітичної ситуації в давні часи та середні віки, і щодо масового заселення з кінця XVIII ст.). Але є тут і свої особливості. Зокрема, на формування етнічного складу населення суттєво вплинула політика заохочувальної іноземної імміграції, яку проводив уряд Російської імперії, і яка значною мірою визначила більшу етнічну строкатість регіону. В другій половині XIX–на поч. XX ст. в Одесі проводили активну культурну і політичну діяльність осередки різних українських політичних і культурних організацій. З містом пов'язана діяльність низки відомих українських історичних постатей. Територія регіону була і в епіцентрі боротьби за українську державність впродовж 1917–1920 років. Однак загалом у сформованому засобами масової інформації історико-культурному образі Одеси українські культурно-політичні складові представлені неадекватно, що негативно впливає на геополітичну свідомість населення міста і регіону.

Виділяючи політично значущі етнокультурні й економічні передумови, зазначимо, що в Одеській області розміщений найбільш етнічно поліареальний історичний район України – Південна Бессарабія. Частка етнічних українців в регіоні – 62,8%, етнічних росіян – 20,7%, болгар – 6,1%, молдаван – 5,0%. Населення з рідною українською мовою становить лише відносну більшість (46,3%). В Одесі та Південній Бессарабії перевагу має населення з рідною російською мовою (Державний комітет статистики України, 2003). Для макрорайону характерним є поліконфесійний склад населення за переваги православних УПЦ (МП) та наявності значної кількості протестантів й атеїстів (Дністрянський 2006). Під егідою місцевого єпископату УПЦ (МП) в регіоні діє низка релігійно-політичних центрів відверто антиукраїнського спрямування. Одеський макрорайон на сьогодні володіє стратегічно важливим для всієї країни транспортно-транзитним потенціалом. Але в соціально-економічному аспекті виділяється нерівномірністю розвитку, насамперед між центральною агломерацією та периферійними територіями, що не сприяє утвердженню загальноукраїнської політичної ідентичності.

Політико-географічне положення району з самого початку незалежності України було складним з огляду на близькість до придністровського конфлікту, прикордонні суперечності з Румунією і Молдовою. Окупація Криму Росією ще більше погіршила його становище. Активність громадян на

виборах також є порівняно невисокою. У м. Одеса простежується достатньо широкий діапазон ідеологічних симпатій: від ліберально-демократичних до комуністично-проросійських, а їхній розподіл суттєво залежить від впливовості місцевих лідерів та адмінресурсу. Українські національно-демократичні сили в регіоні підтримувало не більше 20 % виборців. Є ідеологічне та етнополітичне підґрунтя для проштовхування масштабних російських геополітичних проектів («Новоросії», «Русского мира») і локальних («Південної Бессарабії» та «Гагаузії»), що може спричинити різні конфліктні ситуації.

Донецький (Донецька, Луганська обл.) макрорайон з самого початку був достатньо вразливим в контексті різних можливих проявів територіально-політичної дестабілізації. Це пов'язано як з історико-географічними, так культурно-географічними передумовами. І хоча територія Донеччини впродовж XVII–XVIII ст. ввійшла в ареал переважаючого українського розселення, а початки її масового заселення пов'язані з історією українського козацтва, але на відміну від інших районів вирішальне значення в освоєнні цієї території мав розвиток промисловості (Донбас на початку XX ст. перетворився в головну паливну та металургійну бази Росії), що більшою мірою нівелювало українське культурне обличчя не лише донецьких міст, але й робітничих селищ та прилеглої сільської місцевості. Так само порівняно невисоким був і ступінь втягнутості Донеччини в українські державотворчі процеси першої половини XX ст. Російським більшовикам навіть вдалося інспірувати створення тут на початку 1918 року так званої Донецько-Криворізької радянської республіки як протиположності українським державницьким прагненням. Перебування в складі УРСР мало сприяло формуванню української ідентичності, хоча район і став батьківщиною низки визначних українських діячів літератури й культури.

Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував порівняно невелике переважання етнічних українців (близько 57%), насамперед завдяки північній частині району, але за значної більшості населення з рідною російською мовою (понад 72%). Достатньо високою в Донецькому макрорайоні була на той час і частка етнічних росіян (понад 38%) (Державний комітет статистики України 2003). В деяких районах і містах південно-східної частини етнічні росіяни становили на момент перепису більшість. Українській культурній ідентифікації макрорайону не сприяє і велика кількісна перевага громад УПЦ (МП) (Дністрянський 2006).

Суттєвий вплив на формування політичної ситуації та геополітичної свідомості мала і має специфіка економічного становища району. Зокрема, через порівняно високий рівень розвитку важкої промисловості на Донеччині найвищий в Україні ступінь урбанізації населення (близько 90%) і високі темпи його депопуляції. За наявності деяких стратегічно важливих для усієї України виробництв, на Донеччині наростало широке поширення нерентабельних

(дотаційних) підприємств та депресивних міст і відповідно – соціально недоволеного населення. В результаті непрозорих економічних відносин 90-х років в районі сформувались великі фінансово промислові групи, які майже цілком взяли під контроль політичне життя Донеччини та виявили амбіцію до свого керівного становища в Україні. Через це в районі ще більше зростає і так сильно виражений ступінь регіональної самосвідомості на фоні радянської політичної ментальності. Так само визначальною була і переважаюча підтримка місцевих політичних проектів, а також і комуністичних та маргінально-проросійських політичних сил, якщо вони ідентифікуватися як «наші-місцеві». Електорат українських національно демократичних сил не перевищував 12%. Ще одна важлива риса геополітичної свідомості населення – переважаюче бачення України як складової радянської імперії. Рівень українського патріотизму є порівняно низьким, а лояльність до держави визначалася економічними та адміністративно-статусними інтересами.

Через слабку поєднаність Донецького макрорайону з українською державницькою ідеєю Росія навесні 2014 року відносно легко інспірувала на основі проросійських сепаратистських лозунгів (проекти «Новоросії», «ЛНР», «ДНР») територіально-політичний конфлікт, жертвами якого за даними ООН стало не менше 8 тисяч осіб, а близько 1 млн. жителів покинуло територію регіонів. На кінець 2015 року Україна не контролює ситуацію на більше ніж третині території, у тому числі в регіональних центрах й кількох великих агломераціях (Донецько-Макіївській, Горлівсько-Снаківській, Луганській). В результаті Мінських домовленостей (лютий 2015) вдалося добитися деескалації конфлікту, але інтеграція окупованих територій до складу України є дуже проблематичною як з огляду на агресивну позицію Росії, так і на сформовані засобами масової інформації антагоністичні настрої щодо України. Тому найбільш прогнозованим варіантом розвитку цієї політичної ситуації в найближчий час є її перехід в фазу замороженого конфлікту.

Кримський макрорайон (АР Крим) на сьогодні є анексований Росією, незважаючи на міжнародний осуд таких дій. Формальною підставою анексії став ніби то захист етнічно російського населення (Крим – єдиний в Україні регіон, де етнічні українці за переписом 2001 року становили меншість (24,3%), а більшістю були є етнічні росіяни (58,3%) (Державний комітет статистики України 2003), хоча жодних реальних загроз для них в Україні не було. Попри те, що більшість населення Кримського макрорайону в 1991 році проголосувала за незалежність України, цей регіон завжди відзначався слабкою підтримкою незалежного державно-політичного розвитку України, хоча півострів має велику інфраструктурну залежність від материкової України (і щодо транспортного сполучення, і щодо забезпечення водою, електроенергією). Утверджені в радянській свідомості стереотипи про нібито особливі подвиги кримчан в російській і радянській історії стали однією з важливих

підвалин радянсько-російського патріотизму та російсько-імперської геополітичної свідомості. Водночас історично-культурна пов'язаність півострова з Україною загалом, не знайшовши інформаційної та політичної підтримки, так і залишилась недонесені до масової свідомості населення. Демографічною опорою проросійських настроїв був значний прошарок колишніх військових і партійних пенсіонерів та широке середовище російського Чорноморського флоту. На півострові з самого початку незалежності України відкрито діяла добре організована і фінансована мережа антиукраїнських громадсько-політичних організацій.

Центральна українська влада і не намагалася розширити історико-культурні підстави поєднаності Криму з материковою Україною, розраховуючи лише на економічне та кар'єрне зацікавлення різних впливових кримських груп. В етнокультурному розрізі проукраїнські політичні настрої були найбільше виражені в середовищі кримських татар, депортованих з півострова в 1944 році. За часи незалежності України, яка підтримала повернення кримських татар на свою батьківщину, їхня кількість зросла у понад 6 разів і досягла 12% усієї людності. На півночі Криму відносно більшість населення становлять українці, але етнічно українське населення загалом сильно асимільоване і слабо організоване. Тому за українські національно-демократичні сили, підтримувані, зокрема, і меджлисом кримсько-татарського народу, на парламентських виборах голосувало до 15% виборців.

Очевидно, що на сьогодні, попри різні розчарування, більшість населення Криму, мобілізована російською великодержавницькою пропагандою, підтримує теперішнє становище регіону як російської провінції. Перспективи геополітичної переорієнтації на користь України не такі вже й великі. Лише різке погіршення соціально-економічного становища регіону можуть змінити політичні настрої. З огляду на те, що серед організованих груп населення найбільш проукраїнськи налаштованими є кримські татари, їхні позиції могло б зміцнити конституційне означення Верховною Радою України цього регіону як національної Кримсько-Татарської автономії.

Насамкінець зазначимо, що і особливі риси політичних взаємин в південних і східних макрорайонах України, і їхнє ускладнення на початку ХХІ ст. спричинені як деякими об'єктивними історично-культурними передумовами, так і відсутністю ефективної української внутрішньої геополітики впродовж 90-х років ХХ ст., а також і цілеспрямованим масштабним геополітичним тиском Росії. Поряд зі зовнішніми чинниками, не меншою загрозою подальшого розвитку політичної ситуації в цих макрорайонах є недостатнє утвердження загальнонаціональної політичної totoжності на фоні збереження радянської ідентичності, поширення російських геополітичних проєктів та розгалуженої мережі антиукраїнських політичних осередків. Реінтеграція окупованих територій до складу України можлива лише мирним шляхом в

результаті консолідації українського суспільства, міжнародного тиску, зміни соціально-політичної й економічної ситуації в Росії.

Література

1. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 490 с.
2. Дністрянський М. С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції. *Limes*, 2014. Т. 1. с. 11–21.
3. Національний склад населення та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. К.: Державний комітет статистики України, 2003. 245с.
4. Статистичний щорічник України за 2013 рік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 533 с.

A KÜLKERESKEDELEM SZEREPÉNEK ÉRTÉKELÉSE KÁRPÁTALJA GAZDASÁGÁNAK NÖVEKEDÉSÉBEN

FEJES NORBERT

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
norbert.fejes@nski.gov.hu

Резюме

ОЦІНЮВАННЯ РОЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У РОСТІ ЕКОНОМІКИ ЗАКАРПАТТЯ

Фесю Н.

У зростанні та розвитку всенародних і регіональних господарств ключову роль відіграє їхня зовнішня економічна діяльність. Тому при складанні економічного проєкту на це потрібно звертати особливу увагу. В сьогоdnішній час ауторкiя (закрите господарство) і самозабезпечення існує майже тільки на теоретичному рівні. Так само проходить це і на Закарпатті. Тому мета цієї роботи оцінити діяльність зовнішньої торгівлі регіону за минулий період і затвердження позитивної ролі зовнішньої торгівлі з Угорщиною у зростанні економіки на Закарпатті особливо після світової економічної кризи у 2008-2009 роках.

Ключові слова: Закарпаття, ріст економіки, зовнішня торгівля

Bevezetés

A Szovjetunió felbomlása óta eltelt szűk 25 évben rendkívüli gazdasági és politikai változások mentek végbe a közép-kelet-európai régióban, melyek értelemszerűen Kárpátalját is szervesen érintették. A szocialista rendszert és a központi tervgazdaságot a piacgazdaság, a szabad tőke-, áru-, szolgáltatás- és munkaerő-áramlás váltotta fel, s a térség meghatározó nemzetközi, bizonyos tekintetben nemzetek feletti intézményévé az Európai Unió vált. Az elmúlt 10 évben Kárpátalja valamennyi szomszédos országa az Unió tagállama lett, ami új helyzet elé állította Ukrajna legnyugatibb megyéjét – hiszen egy méreteiben és vásárlóerejében is rendkívül nagy piac vált a régió számára elérhetővé.

Az Ukrajna függetlenné válása óta eltelt időszakban bár válsághelyzetek és fellendülési időszakok egyaránt előfordultak az ország gazdasági teljesítményének alakulásában, a 2000-es évek elejétől egészen a közelmúltig – a 2008–2009-es világgazdasági válságot leszámítva – határozott növekedés volt kimutatható (Péti–Szabó 2015; The World Bank). A globális pénzügyi válság és az utóbbi két év politikai történései azonban minden eddiginél nagyobb kihívások elé állították, állítják Kárpátalját és annak többségében magyarok által lakott területét, melynek következtében a régió gazdasági teljesítménye az országos átlaghoz hasonlóan visszaesett¹.

¹ A Kárpátaljai Statisztikai Hivatal előzetes adatai alapján a megye bruttó regionális terméke 2,1%-kal csökkent 2014-ben az előző évi értékhez képest, míg Ukrajna esetében a GDP 6,8%-kal esett vissza ugyanebben az időszakban (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, The World Bank).

A kelet-ukrajnai harci cselekmények rendezése érdekében napirendre kerülő közigazgatási reform és decentralizáció, a rendkívül előnyös gazdaságföldrajzi elhelyezkedés, valamint az Európai Unióval kötött szabadkereskedelmi megállapodás életbe lépése azonban Kárpátalja és az itt élő magyarság számára komoly lehetőségeket is jelent. Sőt, a Kárpát-medencei szintű egységes és rendszerszemléletű fejlesztési megközelítésből kiindulva (Kárpát-haza Fejlesztési Rendszer; Molnár 2015; Horkay et al. 2015) a térség és magyar közösségeinek gyarapodása újabb fejlesztési lehetőségeket nyithat meg Magyarországon, különösen a kevésbé fejlett északkeleti határ menti régiója számára is. Kárpátalja és a magyar lakta területek gazdasági potenciáljának minél hatékonyabb kiaknázása és a régió gazdasági fejlődése érdekében szükség van egy határozott, a jelenlegi viszonyokat tükröző és azokra építő gazdaságfejlesztési irányvonalra. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet e megfontolások alapján 2015-ben megkezdte a térség, és különösen annak többségében magyarok által lakott Tisza-melléki területeinek gazdasági helyzet-elemzését, a potenciális fejlesztési irányok azonosítását. E gazdaságföldrajzi és regionális tudományos munka egyik elemzési területe, a térség külkereskedelmi helyzete és annak változása kerül bemutatásra ebben a tanulmányban.

A nemzetgazdaságok, régiók gazdasági növekedésében, fejlődésében kulcsfontosságú szerepet játszik az adott entitás külgazdasági tevékenysége, melyre a gazdasági tervezésnél is kiemelt figyelmet kell fordítani. Az autarkia és az önellátás ugyanis ma már szinte csak elméleti szinten létezik. Nincs ez másként Kárpátalja esetében sem. Jelen tanulmány célja ezért a régió külkereskedelmi tevékenységének elmúlt időszakbeli értékelése és a Magyarországgal folytatott külkereskedelem pozitív szerepének bizonyítása Kárpátalja gazdasági növekedésében, különös tekintettel a 2008–2009-es gazdasági világválságot követő évekre.

A külkereskedelem nemzetgazdasági szerepe

A külkereskedelem és a gazdasági fejlődés, a társadalmi jólét közti összefüggést ma már nehéz vitatni, amit a közgazdász társadalom az export és az import pozitív, illetve negatív hatásain keresztül magyaráz. Két vagy több ország viszonylatában és belföld szemszögéből vizsgálva ez a legegyszerűbben a következő módon ragadható meg: belföldön a lakosság fogyasztási cikkekkel, illetve a termelő- és szolgáltatói szféra gyártáshoz, termeléshez szükséges inputokkal való ellátása külföldről (import), és fordítva, a külföld számára történő termelés és értékesítés (export) meghatározó szerepet játszik az adott ország (esetünkben belföld) gazdasági növekedésében. Az export és az import szervesen érinti az országban megtermelt nemzeti jövedelem alakulását és felhasználási módját (az importált termékekért és alapanyagokért, szolgáltatásokért kifizetett költségek, valamint az exportált termékekért kapott bevételek révén), s értelemszerűen többek között a fizetési mérlegre (szükségessé teszi ugyanis a tőkeexportot, és -importot),

az ország valutáris helyzetére, a termelési szerkezetre és a foglalkoztatottságra is jelentős hatást gyakorol (Szentcs 2005, 72 p. 78 p.).

A külkereskedelemből származó hasznok között gyakran említik a szabadpiaci verseny kialakulását, a nemzetközi tőkeáramlás vérkeringésébe való bekezdést, a költségmegtakarítást, a hatékonyságnövelést és a méretgazdaságossági előnyöket. A külpiacon több esetben elérhető kedvezőbb árak miatt pedig az értékesítés – pozitív külkereskedelmi mérleg esetén – a belső piac bővüléséhez, új beruházások ösztönzéséhez is vezethet. Itt meg kell jegyezni azonban, hogy deficités külkereskedelmi mérleg esetén nagy valószínűség szerint ennek az ellenkezője valósul meg, ám az import a demonstrációs hatásoknak köszönhetően – elsősorban a belföldi termelők felé támasztott új piaci igények megjelenésével és azok előállításához szükséges új technológiák alkalmazásával – mégis serkentheti a belső gazdaság fejlődését, valamint a foglalkoztatottság növelését és minőségi javulását (bár értelemszerűen ennek realizálódásához a hazai gazdaság alkalmazkodóképességére is szükség van) (Szentcs 2005, pp. 78–82). A külkereskedelem nemzetgazdasági hatásai elméleti háttérének teljes áttekintése – a fizikai korlátokat szem előtt tartva – nem célja jelen tanulmánynak, így a következőkben a konkrét gyakorlati példa bemutatása, Kárpátalja külkereskedelmi tevékenységének az értékelése következik.

Kárpátalja külkereskedelmi tevékenysége

Kárpátalja külkereskedelmi tevékenysége az elmúlt bő egy évtizedben egészen a kelet-ukrajnai válság kirobbanásáig gyors fejlődésen ment keresztül. A külkereskedelmi tevékenység fellendülésében rendkívül nagy szerepe volt annak, hogy Szlovákia és Magyarország 2004-es, valamint Románia 2007-es csatlakozásával Kárpátalja az Európai Unió közvetlen szomszédja lett. Ezt bizonyítja, hogy míg 2000-ben a külkereskedelmi áru-és szolgáltatásforgalom teljes összege még csupán 415,6 millió USD-t tett ki, addig 2005-re 5 év alatt a háromszorosára (1297,2 millió USD), 2008-ra pedig közel nyolcszorosára (3197,5 millió USD) növekedett. A gazdasági világválság értelemszerűen Ukrajnát, s azon belül Kárpátalját is negatívan érintette, aminek következtében 2009-re a teljes külkereskedelmi forgalom az előző évi érték 61,2%-ára esett vissza. Ezt követően azonban 2014-ig, az ukrán belpolitikai válság eszkalálódásáig viszonylag stabilan növekedett. 2013-ban a teljes külkereskedelmi forgalom 3703,3 millió USD-t tett ki, 2014-re azonban, elsősorban az áruimport jelentős mértékű, 300 millió USD-t is meghaladó csökkenése (közel 16%-os visszaesés) következtében, a teljes külkereskedelmi forgalom közel 10%-ot esett (3351,6 millió USD). A visszaesés 2015 első félévében is folytatódott, főként a szolgáltatásimport (az előző év azonos időszakának 53,6%-ára esett vissza) és a már említett áruimport csökkenésének (61,8%) következtében (Fejes, 2013; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

1. táblázat

Kárpátalja külkereskedelmének alakulása 2000–2015 között, ezer USD

Kárpátalja külkereskedelmének alakulása 2000–2015 között, ezer USD							
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015 1. félév
Áruexport	215 296,0	552 333,0	1 156 645,0	1 385 087,0	1 299 966,0	1 382 795,9	553 033,7
Áruimport	183 903,0	686 374,0	1 348 604,0	2 009 085,0	2 062 493,0	1 734 557,0	526 739,4
Szolgáltatás-export	11 869,0	31 310,0	48 967,0	65 494,0	292 412,0	200 561,4	86 072,2
Szolgáltatás-import	4 568,0	27 177,0	39 460,0	39 410,0	48 413,0	32 806,5	9 712,5
Export Összesen	227 165,0	583 643,0	1 205 612,0	1 450 581,0	1 592 378,0	1 583 357,3	639 105,9
Import Összesen	188 471,0	713 551,0	1 388 064,0	2 048 495,0	2 110 906,0	1 767 363,5	536 451,9
Külkereskedelmi egyenleg	38 694,0	-129 908,0	-182 452,0	-597 914,0	-518 528,0	-184 006,2	102 654,0
Külkereskedelmi forgalom	415 636,0	1 297 194,0	2 593 676,0	3 499 076,0	3 703 284,0	3 350 720,8	1 175 557,8

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A 1. számú táblázat Kárpátalja fő külkereskedelmi mutatóit foglalja össze 2000–2015 között. Az adatokból láthatjuk, hogy a vizsgált évek közül egyedül 2000-ben és 2015 első félévében volt pozitív a külkereskedelmi egyenleg, míg a többi esetben negatív eredményt hozott a külkereskedelmi áru- és szolgáltatásforgalom exportjának és importjának különbsége. Az import azonban 2014-re – első sorban az ukrán nemzeti valuta drasztikus leértékelődése miatt, ami közismerten nem kedvez a folyamatnak – jelentős mértékben visszaesett, s 2015 első félévében már az export szintje alá csökkent (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2014).

Az árukereskedelem gazdasági tevékenységek szerinti megoszlását tekintve az adatokból egyértelműen látható, hogy Kárpátalja legfontosabb külgazdasági szektorra az **ipar**. Az áruexport tekintetében ugyanis ez a szektor tette ki a teljes forgalom közel 95%-át (1233,45 millió USD) 2013-ban, köszönhetően első sorban a **feldolgozóipari** áruexportnak, mely a teljes áruexport 94,83%-át adta (1232,7 millió USD). Az áruimport adatait figyelembe véve szintén kitűnik az **ipar** (56,28%, 1160,7 millió USD), s azon belül a **feldolgozóipar** (55,78%, 1150,4 millió USD) dominanciája, de jóval kisebb mértékben, mint az áruexport esetében. A **kereskedelem és gépjárműjavítás** részaránya az elmúlt évtizedben folyamatosan nőtt, s 2013-ban már több mint 25%-os részesedést hasított ki a megye áruimportjából (534,8 millió USD), de a **szállítás, raktározás** kategóriája is magáénak tudhatott közel 15%-os részarányt (307,99 millió USD) (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2014; Fejes 2013).

A szolgáltatásexportot figyelembe véve **az anyagi erőforrások feldolgozása során felmerülő szolgáltatások** exportja hasította ki a legnagyobb részt (67,13%) 2014-ben 134,6 millió USD-vel, amit a **szállítási szolgáltatások** exportja követett 57 millió USD-vel (28,42%). A szolgáltatásimportból viszont már a **szállítási**

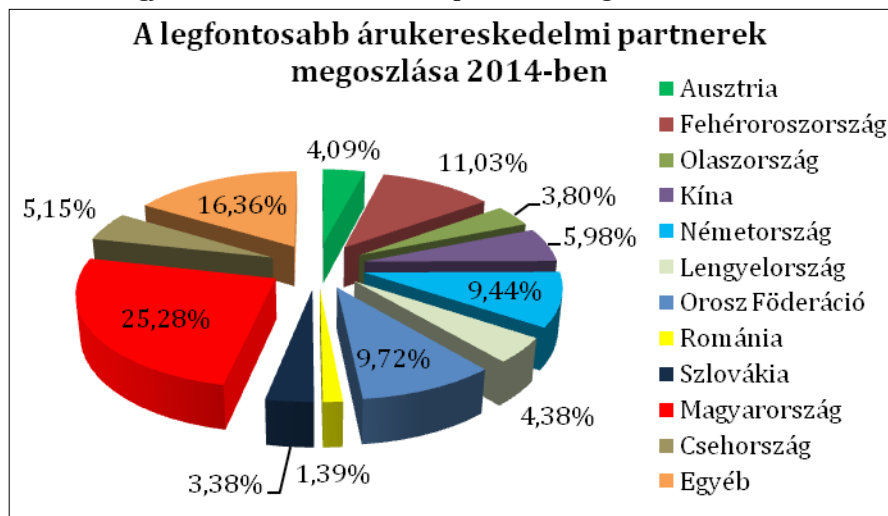
szolgáltatások importja ragadta ki a legnagyobb részt (48,5%) 15,9 millió USD-vel (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

Földrajzi helyzetéből adódóan Kárpátalja legfontosabb külkereskedelmi partnerei az Európai Unió tagországai. Az uniós államokkal folytatott árukereskedelem a teljes külkereskedelmi forgalom 62,17%-át tette ki 2014-ben 1938,1 millió USD értékben. Az EU különösen fontos áruexport partnere Kárpátaljának, hiszen a megye exportjának közel 85%-a irányul az Unió 28 tagállamába 1171,7 millió USD értékben, míg az import tekintetében ugyanez az arány „csupán” 44% (1938,1 millió USD). Az Európai Unió országait a Független Államok Közösségének (FÁK) államai követik, mely államoknak a részaránya 2014-ben 21% volt (654,8 millió USD) (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

A 1. számú ábra Kárpátalja legfontosabb árukereskedelmi partnereit ábrázolja 2014-ben. Az adatokból láthatjuk, hogy Magyarország Kárpátalja legfontosabb külkereskedelmi partnere, hiszen a teljes áruforgalom több mint 25%-át (788 millió USD) tudhatja magáénak, ráadásul a teljes áruexport közel fele is ide irányul (632,76 millió USD). Magyarországot a teljes áruimport közel 20%-át biztosító Fehéroroszország, valamint az Orosz Föderáció (9,72%) és Németország (9,44%) követte 2014-ben. Az Oroszországgal folytatott kereskedelem azonban a két ország között zajló konfliktus – és az abból adódó kölcsönös szankciók – miatt a 2013-as évhez viszonyítva jelentősen visszaesett (az export több mint 25%-kal, míg az import majdnem 50%-kal). Ez a tendencia 2015 első félévében is folytatódott, melynek következtében az Orosz Föderációval folytatott teljes áruforgalom Kárpátalja teljes árukereskedelmének már csak 4,79%-át tette ki (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

1. ábra

A legfontosabb árukereskedelmi partnerek megoszlása 2014-ben

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Kárpátalja külkereskedelmi tevékenységében ugyanakkor rendkívül nagy a szomszédos országokkal való külgazdasági kapcsolatok jelentősége, hiszen Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és Románia a teljes külkereskedelmi áruforgalom 34,44%-át adta 2014-ben 1073,5 millió USD-vel. 2015 első felében pedig ez az arány már 41,8% volt. Az említett négy ország különösen fontos exportpiaca Kárpátaljának, hiszen 2014-ben a teljes áruexport 59,45%-a, 2015-ben pedig már 63,75%-a érkezett hozzájuk (Fejes 2013; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

2. táblázat

Kárpátalja teljes külkereskedelmi áruforgalmának legfontosabb partnerei, millió USD

Kárpátalja teljes külkereskedelmi áruforgalmának legfontosabb partnerei, millió USD												
	2005		2010		2012		2013		2014		2015 1. félév	
Összesen	1 238,7	100%	2 505,2	100%	3 394,2	100%	3 362,5	100%	3 117,4	100%	1 079,8	100%
Ausztria	118,4	9,6%	175,6	7,0%	144,7	4,3%	135,3	4,0%	127,6	4,1%	44,7	4,1%
Fehéroroszor.	7,6	0,6%	60,0	2,4%	257,8	7,6%	424,8	12,6%	343,7	11,0%	64,9	6,0%
Olaszország	88,7	7,2%	113,1	4,5%	119,5	3,5%	120,1	3,6%	118,5	3,8%	46,2	4,3%
Kína	29,0	2,3%	127,1	5,1%	248,7	7,3%	181,5	5,4%	186,3	6,0%	64,1	5,9%
Németország	183,3	14,8%	283,3	11,3%	282,9	8,3%	289,3	8,6%	294,3	9,4%	112,9	10,5%
Lengyelország	46,4	3,8%	61,2	2,4%	88,4	2,6%	125,7	3,7%	136,7	4,4%	78,9	7,3%
Orosz Föd.	25,0	2,0%	189,4	7,6%	362,2	10,7%	471,1	14,0%	302,9	9,7%	51,7	4,8%
Románia	2,6	0,2%	39,6	1,6%	51,0	1,5%	34,3	1,0%	43,5	1,4%	20,4	1,9%
Szlovákia	93,3	7,5%	99,0	4,0%	113,1	3,3%	113,4	3,4%	105,4	3,4%	46,3	4,3%
Magyarország	277,5	22,4%	719,4	28,7%	830,2	24,5%	685,9	20,4%	788,0	25,3%	305,8	28,3%
Csehország	158,9	12,8%	149,7	6,0%	241,8	7,1%	213,9	6,4%	160,6	5,2%	58,6	5,4%
Egyéb	208,0	16,8%	487,8	19,5%	653,9	19,3%	566,9	16,9%	509,9	16,4%	185,3	17,2%
HUSKROPL	419,8	33,9%	919,2	36,7%	1 082,8	31,9%	959,4	28,5%	1 073,5	34,4%	451,3	41,8%

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A 2. számú táblázat a legfontosabb külkereskedelmi partnerekkel folytatott teljes áruforgalmat (export+import) foglalja össze 2000-től napjainkig. Az imént már láthatuk, hogy Kárpátalja legfontosabb árukereskedelmi partnere Magyarország volt 2014-ben, de ugyanez a tendencia figyelhető meg 2014 előtt és azt követően, 2015 első felében is. A magyar részarány az ezredforduló rendre meghaladta a 20%-ot, s folyamatos növekedést mutatott. 2000-ben még csupán a harmadik helyet foglalta el Ausztria és Németország mögött, azonban Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozását követően egyedül a magyar részesedés maradt 20% fölött, s 2015 első felében már meghaladta a 28%-os részarányt. A vizsgált évek közül 2012-ben volt a csúcson az árukereskedelmi forgalom a Kárpátalja–Magyarország relációban, s bár a 2013 végén elindul

ukrán válság itt is éreztette hatását, a 2013-as kisebb visszaesést követően 2014-ben újra növekedést tapasztalhattunk. Az adatok hűen bizonyítják, hogy Kárpátalja legfontosabb és egyben legkiegyensúlyozottabb kereskedelmi partnere Magyarország volt az elmúlt 15 évben (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015; Fejes 2013).

A 3. számú táblázat Kárpátalja és a fő külkereskedelmi partnerek (azok, melyek a teljes külkereskedelmi forgalom közel 80%-át tették ki 2014-ben) közötti külkereskedelmi egyenlegeket (áru- és szolgáltatásforgalom) mutatja be 2000–2015 között. A táblázatból láthatjuk, hogy a vizsgált években a szomszédos országokon – Magyarország, Szlovákia, Románia és Lengyelország – kívül csak az Orosz Föderáció és Ausztria viszonylatában maradt tartósan pozitív Kárpátalja külkereskedelmi egyenlege. A Magyarországgal folytatott áru- és szolgáltatás-kereskedelem aktívuma pedig a többi országhoz képest is végig kiugróan magas volt a vizsgált időszakban (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal; Fejes 2013;).

3. táblázat

A külkereskedelmi egyenleg alakulása Kárpátalján 2000–2015 között, ezer USD

Külkereskedelmi egyenleg alakulása Kárpátalján 2000–2015, ezer USD							
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015 1. félév
Összesen	38 694,0	-129 908,0	-182 452,0	-597 914,0	-518 528,0	-184 006,2	102 654,0
Ausztria	13 602,0	29 599,0	48 365,0	52 600,0	89 079,0	95 167,4	31 152,8
Fehéroroszország	16,0	-3 844,0	-55 298,0	-250 938,0	-414 081,0	-329 799,0	-61 628,4
Olaszország	1 385,0	-12 858,0	-23 434,0	-34 674,0	-20 891,0	-12 089,5	-3 327,7
Németország	11 456,0	-47 972,0	-83 284,0	-121 558,0	-106 534,0	-75 440,1	-24 303,6
Lengyelország	1 112,0	10 725,0	22 838,0	5 026,0	16 801,0	23 504,4	38 148,6
Orosz Föderáció	-25,0	11 716,0	18 754,0	36 746,0	3 621,0	43 793,4	7 531,1
Románia	266,0	-97,0	9 871,0	2 178,0	10 314,0	12 137,0	7 481,7
Szlovákia	6 910,0	26 511,0	42 831,0	60 766,0	75 890,0	72 964,6	33 444,5
Magyarország	12 682,0	63 212,0	359 077,0	517 592,0	510 201,0	519 051,3	200 391,2
Csehország	3 291,0	-136 971,0	-100 585,0	-184 592,0	-138 515,0	-49 247,0	-7 064,5
Egyéb	-12 001,0	-69 929,0	-421 587,0	-681 060,0	-544 413,0	-484 048,7	-119 171,7
HUSKROPL	20 970,0	100 351,0	434 617,0	585 562,0	613 206,0	627 657,3	279 466,0

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Mint azt a nemzeti számlarendszer alaponosságából tudjuk a bruttó hazai össztermék (GDP) az összes fogyasztás (C), beruházás (I), kormányzati vásárlás (G) és a nettó export összegével (NX) egyenlő. A nettó export a más országokkal folytatott kereskedelem összefoglaló elnevezése, melynek értéke a belföldről külföldre szállított javak és szolgáltatások összegének (export) és a külföldről beszerzett javak és szolgáltatások összértékének (import) a különbségével egyenlő. Következésképpen tehát a nemzetközi

gyakorlatnak megfelelően Kárpátalja bruttó regionális termékében (mely a GDP regionális változata) is megjelenik a nettó export értéke. Mindezeket figyelembe véve pedig akár úgy is fogalmazhatunk, hogy Kárpátalja esetében a Magyarországgal folytatott külkereskedelem járult hozzá leginkább a regionális GDP növekedéséhez a 2000-es évek eleje óta egészen napjainkig. Különösen fontos ez annak tükrében, hogy a vizsgált években szinte végig passzív volt a külkereskedelmi egyenlege Kárpátaljának, amit úgymond a Magyarországgal folytatott áru-és szolgáltatás-kereskedelem tudott csak némileg ellensúlyozni (Mankiw 2005, pp. 56–57.; Fejes 2013).

4. táblázat

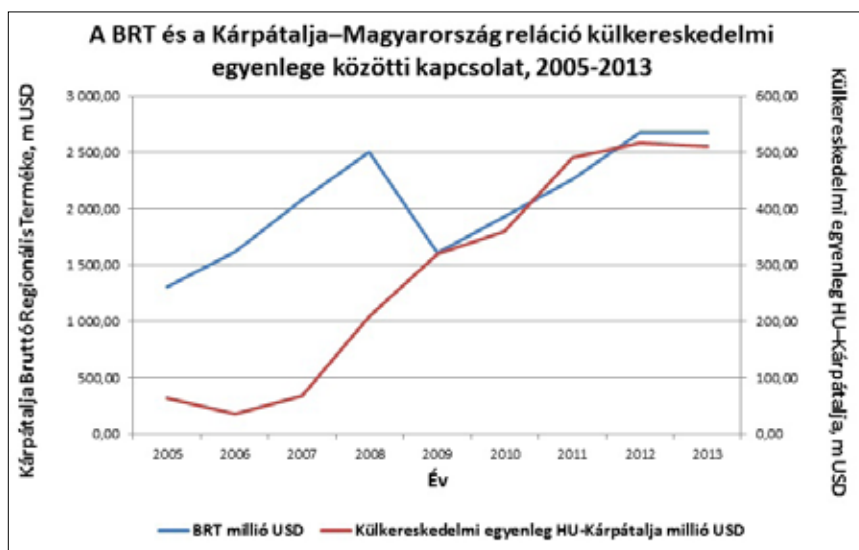
A bruttó regionális termék és a Kárpátalja-Magyarország reláció külkereskedelmi egyenlegének alakulása 2005–2013 között, millió USD

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BRT millió USD	1 308,74	1 620,79	2 080,79	2 500,50	1 609,04	1 927,70	2 265,84	2 678,49	2 677,34
Külker-i egyenleg HU-Kárp., m USD	63,21	36,14	67,38	208,90	319,46	359,08	491,88	517,59	510,20

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

2. ábra

A bruttó regionális termék és a Kárpátalja-Magyarország reláció külkereskedelmi egyenlegének alakulása 2005–2013 között, millió USD

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

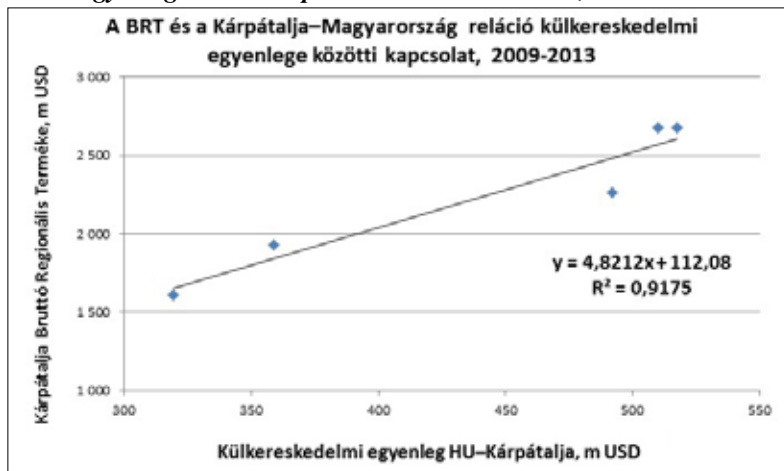
A Magyarországgal folytatott külkereskedelem Kárpátalja regionális GDP-re gyakorolt pozitív hatását szemlélteti a 4. számú táblázat és a 2. számú ábra, mely különösen a 2008–2009-es világgazdasági válságot követő években szembeötlő².

² A Bruttó Regionális Termék (GDP) USD-ben megjelenített értékei az Ukrán Nemzeti Bank honlapján megtalálható és a megfelelő évre vonatkozó USD/UAH éves átváltási átlagárfolyamon kerültek kiszámításra.

Az ábra a különböző léptékű függőleges tengelyek ellenére jól szemlélteti, hogy bár 2008-ig is együtt mozgott a Magyarországgal szembeni külkereskedelmi többlet és Kárpátalja bruttó regionális termékének értéke, de a válságot és az általa a gazdasági növekedésben okozott törést követően a két mutató közötti kapcsolat még szorosabbá vált. 2009-től kezdődően ugyanis az adott reláció külkereskedelmi egyenlegének az értéke rendre a bruttó regionális termék egyötödének megfelelő összeget tett ki (4. számú táblázat). A táblázat két sorának adataiból a teljes időintervallumra számított korrelációs együttható³ 0,68-as értéke is közepesen erős kapcsolatot mutat a két változó között. Ha viszont csak az utolsó öt évre számítjuk ki az együtthatót, akkor a 0,96-os szoros, közel lineáris kapcsolatot tükröző érték igazolja az ábrán a vonalak mozgását és ezáltal bizonyítja a Magyarországgal folytatott külkereskedelem kimagasló szerepét a világgazdasági válságot követő gazdasági fellendülésben. Ugyanerre a következtetésre világít rá a 3. számú ábra, mely a Kárpátalja regionális GDP-je és a Magyarországgal folytatott külkereskedelmi egyenleg közötti kapcsolat trendjét vizsgálja a gazdasági világválságot követő időszakban. A viszonylag kevés változó ellenére is kirajzolódik, hogy a regressziós egyenestől, azaz az ötéves trendvonalától való eltérés minimálisnak mondható, ami szintén alátámasztja a fent megfogalmazott megállapítást, miszerint a Magyarország és Kárpátalja közötti kereskedelem meghatározó a megye gazdaságának bővülésében (Fejes, 2013; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal).

3. ábra

A bruttó regionális termék és a Kárpátalja-Magyarország reláció külkereskedelmi egyenlege közötti kapcsolat 2009–2013 között, millió USD

Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

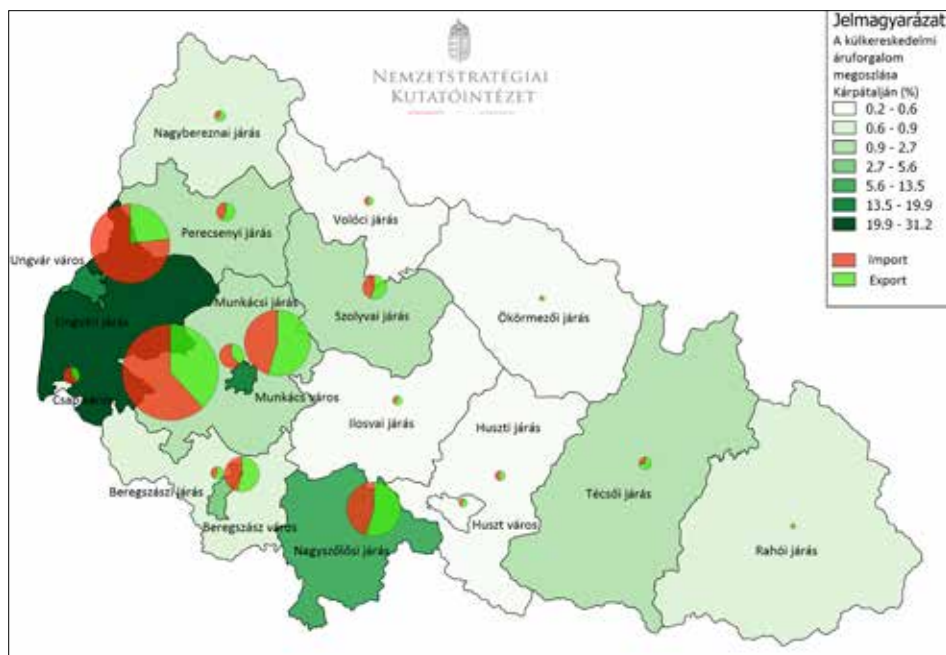
³ A korrelációs együttható két változó közötti kapcsolat szorosságát és irányát vizsgálja. A meghatározás szerint olyan -1 és +1 között elhelyezkedő szám, amely +1-hez közeli abszolút értékei szoros, vagy közel lineáris függvényyszerű kapcsolatot, a 0 körüli értékek ugyanezen lineáris kapcsolat hiányát jelentik. A pozitív értékek egy irányban mozgó változókat tükröznek, míg a negatívak ezzel szemben ellentétes irányban mozgásokat jeleznek. (Hunyadi-Vita 2008, 192-193.)

A legintenzívebb külkereskedelmi tevékenységet az Ungvári járás folytatta 2010 és 2014 között átvéve Munkács 2000-es évek elején betöltött szerepét. Az Ungvári járás 2010-ben már 500-500 millió USD-t meghaladó értékben exportált és importált, s bár a járáshoz tartozó áruexport ezt követően folyamatosan csökkent (2014-ben 370 millió USD), az áruimport 2012-re önmagában már a 900 millió USD-t is meghaladta. Az ukrán gazdaság recessziója következtében azonban 2014-ben a járás áruimportja 600 millió USD-re, teljes külkereskedelmi áruforgalma – az általános kárpátaljai tendenciával összhangban – pedig 1000 millió USD alá csökkent (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015).

Az Ungvári járás mellett az elmúlt öt évben – mint önálló közigazgatási egységek – Ungvár, Munkács és Beregszász megyei jogú városok, illetve a Nagyszőlősi járás külkereskedelmi áruforgalma volt kiemelkedő Kárpátalján. Beregszász 2012-ben már a második legnagyobb forgalmat bonyolította (581,7 millió USD értékben), azonban ezt követően jelentős mértékű visszaesés volt tapasztalható a város áruexportjában és áruimportjában, s 2014-ben már csak 174,5 millió USD-t tett ki a teljes külkereskedelmi áruforgalom (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015).

4. ábra

A külkereskedelmi áruforgalom megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységei szerint, %

Szerkesztette: Lovász Gergely a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A 2. számú ábra egy másik nagyon fontos tanulságra világít rá: a Kárpátalja magyarsága hozzávetőleg 90%-ának otthon adó járások és megyei jogú városok

együttes külkereskedelmi tevékenysége évről-évre jelentős mértékű a megyén belül. Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap, a Beregszászi járás, az Ungvári járás, a Munkácsi járás és a Nagyszőlősi járás együttesen ugyanis 2010 és 2014 között rendre 50-60% körüli részarányt szakított ki magának a megye teljes külkereskedelmi áruforgalmából. Ez, kiegészülve Magyarország – korábbiakban bemutatott – aktivitásával és jelentőségével Kárpátalja külkereskedelmében, a kárpátaljai magyarság kereskedelemösztönző szerepére is bizonyítékul szolgálhat. Ennek kiértékelésére, bizonyítására azonban részletesebb elemzések szükségesek, s így egy következő kutatás témáját szolgálhatják (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015).

Összefoglalás

A tanulmány a külkereskedelem nemzetgazdasági hatásainak rövid elméleti ismertetője után betekintést nyújtott Kárpátalja elmúlt időszakbeli külkereskedelmi tevékenységébe. A régió kedvező földrajzi helyzetéből adódóan és elsősorban a szomszédos országok Európai Unióhoz történő csatlakozásának köszönhetően a külkereskedelem kiemelkedően fontos szerepet tölt be Kárpátalja gazdasági fejlődésében. Az adatok ugyanis egyértelműen bizonyították az export- és importforgalom növekedését az EU 2004-es bővülését követően (2005 és 2010 között mindkettő megduplázódott), továbbá a teljes külkereskedelmi áruforgalom mintegy harmadát bonyolította Kárpátalja a négy szomszédos EU tagországgal az elmúlt 10 évben. A Magyarországgal, Szlovákiával, Romániával és Lengyelországgal folytatott kereskedelem fontossága még inkább hangsúlyozható azáltal, hogy a 2000-es évek elejétől kezdve egy-két kivételtől (pl. Ausztria) eltekintve szinte csak ezekkel az országokkal szemben maradt pozitív Kárpátalja külkereskedelmi egyenlege. A tanulmány során bemutatott adatok és az elkészített elemzések bizonyították, hogy e négy ország közül is Kárpátalja legfontosabb kereskedelmi partnere Magyarország, hiszen a teljes külkereskedelmi áruforgalom nagyságrendileg negyedét szakította ki magának az elmúlt 15 évben. A rendre pozitív és különösen a 2008-2009-es gazdasági világválságot követően egészen a közelmúltig számottevően növekvő külkereskedelmi egyenleg pedig – mint ahogy az látható volt – jelentős mértékben hozzájárult Kárpátalja gazdasági növekedéséhez és a recesszióból való kilábalásához, igazolva ezáltal a tanulmány elején felállított felvetést. A kárpátaljai magyarság szerepének vizsgálatához azonban nem állt rendelkezésre elegendő információ, így az egy következő kutatás témája lehet.

Irodalom

1. Fejes N. 2013: A kárpátaljai magyar kisebbség gazdasági haszna. MA/MSc szakdolgozat, BCE Közgazdaságtudományi Kar, Világgazdasági Tanszék, Budapest. 2013.
2. Horkay N. – Péti M. – Sütő A. 2015: Kárpát-haza Fejlesztési Koncepció 2030. in. Szász J. (szerk.): Kárpát-haza Évkönyv, NSKI. 2015. pp. 9–18.

3. Hunyadi L. – Vita L. 2008: Statisztika II., AULA Kiadó Kft., Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 192–193.
4. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyve. 2015: Статистичний щорічник – Закарпаття Ungvár. 2014.
5. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyve. 2014: Статистичний щорічник – Закарпаття Ungvár. 2013.
6. Mankiw, G. N. 2005: Makroökonómia. Osiris Kiadó, Budapest. 2005. pp. 56–67.
7. Molnár Gy. 2015: A Nemzetegyesítés Fejlesztési Programja. in: Szász J. (szerk.): Kárpát-haza Évkönyv, NSKI. 2015. pp. 18–28.
8. Péti M. – Szabó B. 2015: A Kárpát-medence külhoni magyarságának gazdasági pozíciói. in: Otthon a Kárpát-medencében Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Nyugat Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 2015. 319 p.
9. Szentés T. 2005: Világgazdaságtan – Elméleti és módszertani alapok. Budapest, AULA Kiadó. 2005. pp. 72–82.
10. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/nac_rah/val_reg_prod.pdf
11. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура експорту-імпорту послуг Закарпатської області
12. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2015/geograf_struct_posl_1996-2014.pdf
13. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура експорту-імпорту товарів Закарпатської області
14. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2015/geograf_struct_tov_1996-2014.pdf
15. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Закарпатської області за січень–червень 2015 року
16. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2015/geograf_struct_01-06_2015.pdf
17. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області за I півріччя 2015 року
18. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2015/geograf_struct_exp_imp_02_2015.pdf
19. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Структура зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області за 2014 рік
20. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2014/struct_exp_imp_04_2014.pdf
21. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Закарпатської області за 2014 рік
22. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2014/geograf_struct_01-12_2014.pdf
23. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Валовий регіональний продукт
24. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/nac_rah/val_reg_prod.pdf
25. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Закарпатської області за 2009 рік
26. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2009/geograf_struct_01-12_2009.pdf
27. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області за 2009 рік

28. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2009/geograf_struct_exp_imp_01-12_2009.pdf
29. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура експорту – імпорту послуг Закарпатської області за 2008 рік
30. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2008/geograf_struct_exp_imp_01-12_2008.pdf
31. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Закарпатської області за 2008 рік
32. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2008/geograf_struct_01-12_2008.pdf
33. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області за 2007 рік
34. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2007/geograf_struct_exp_imp_01-12_2007.pdf
35. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Закарпатської області за 2007 рік
36. http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2007/geograf_struct_01-12_2007.pdf
37. The Official Website of The World Bank: GDP growth.
38. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/1W?display=default>
39. Ukrán Nemzeti Bank honlapja: UAH/USD árfolyam adatbázis
40. http://www.bank.gov.ua/control/en/curmetal/currency/search?formType=searchPeriodForm&time_step=daily¤cy=169&periodStartTime=01.01.2005&periodEndTime=31.12.2014&outer=table&execute=Search

A DÉLI MAGYAR ÁLLAMHATÁROK FUNKCIONÁLIS KIHÍVÁSAI, 2014–2015¹

HAJDÚ ZOLTÁN

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézet
hajdu@rkk.hu

Abstract

FUNCTIONAL CHALLENGES OF THE SOUTHERN STATE
BORDERS OF HUNGARY, 2014–2015

Hajdú, Zoltán

The Southern state borders of Hungary have been facing new challenges since 2014. The flow of asylum seekers and migration processes have intensified compared to all previous years, and masses coming from outside Europe had arrived first to the Hungarian-Serbian, then to the Hungarian-Croatian state border regions. The reaction of the Hungarian government (building fences) had generated revulsion in the neighbouring countries (Serbia, Croatia), and led to deteriorating neighbourhood relations for longer or shorter period of time. The unilateral Hungarian decision had been condemned by the majority of the members of the European Parliament, as well as members of the European Commission. The separating function of state borders had not been enforced inward or toward the neighbouring countries, but toward a „third party”, i.e. the intercontinental migrants.

Keywords: Hungary, Southern state border, migration, functional challenge

Bevezetés

A bipoláris világ összeomlását követően az 1990-es évek elejétől kezdve új globális folyamatok bontakoztak ki. Ezek a folyamatok a gazdaság felgyorsuló globalizációját hozták, egyre inkább nyilvánvalóvá téve, hogy a globalizációnak nem csak nyertesei, de területi vesztesei is vannak. A Közel- és Közép-Kelet válsággócai nem oldódtak meg, hanem szinte permanens politikai, társadalmi, gazdasági, modernizációs válságba és háborús állapotba kerültek egyes országok (Irak, Líbia, Szíria.) A „tömeges menekült-képzésben” külső és belső erők konfliktusa, egymást erősítő hatásai kapcsolódtak össze minden érintett országban. A „kliensháborúk” sajátos tömegesedése új elemeket hozott az amúgy is bonyolult viszonyrendszerekbe.

Magyarország a NATO (1999), majd az Európai Unió (2004) tagjaként természetes módon vált a globális folyamatok ha nem is döntően egyéni, de kollektív szereplőjévé. Magyarországot a legsúlyosabb kihívások dél felől (mint történetileg már oly sokszor) érték. Az 1991–1995 közötti délszláv háborús konfliktusok, az azokat kísérő menekülthullámok, a Szerbia elleni 1999 tavaszán folytatott légi

¹ A tanulmány a Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika című NN 114468 témaszámú Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) kutatás keretében készült.

háború, a koszovói menekültek meg-meg újuló hullámai még alapvetően Európán belüli kérdéskörként vetődtek fel. A magyar társadalom döntő része szolidárisan viszonyult a délszláv menekültekhez, függetlenül azok nemzetiségi, vallási hovatartozásától.

2013–2014-ben még elsősorban a koszovói migránsok tömeges megjelenése jelentette a kihívást a Csongrád és Bács-Kiskun megyei államhatárszakaszon. A napi illegális határátlépési csúcs meghaladta az 1200-főt. A koszovóiak döntő része is Németországba készült, számukra Magyarország nem volt vonzó.

2015-ben új kihívás jelent meg a magyar–szerb közös határon: az interkontinentális migráció. Az ázsiai, kisebb mértékben afrikai migránsok tömege jelent meg a határok mentén, melyre a magyar társadalom és politika nem volt felkészülve, illetve szinte pánikreakcióval válaszolt. A magyar politikai vezetés – mint-hogy nem kapott tényleges európai támogatást a folyamat kezeléséhez egyoldalú – sokak által vitatott – megoldásokhoz folyamodott.

A magyar–szerb, majd a magyar–horvát államhatáron egyoldalú döntéssel felhúzott magyar kerítések megkönnyítették a migrációs kihívás kezelését, elterelő hatásuk ténylegesen megjelent, de meglehetősen negatív nemzetközi visszhangot váltottak ki. A kerítésépítések kapcsát időszakosan megromlott a magyar–szerb, a magyar–horvát, a magyar–osztrák, sőt a magyar–német államközi viszony is.

Magyarország a kerítések révén elhárította az interkontinentális tömeges migrációs hullám közvetlen hatásait, de az európai politika európai szintre kívánja emelni az Unión belüli menekült- és migránskérdést, a menekültek kötelező kvóta szerinti elosztásával. Így potenciálisan a kerítések által elterelt migránsok a „hátsó kapun” jöhetnek be Magyarországra.

Magyarország tranzithelyzetben: a kibocsájtó és a célterületek között

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának elemzései szerint 2014-ben globálisan mintegy 50 millió olyan emberrel lehetett számolni, akiket elűztek lakóhelyükről. Az elűzött emberek nagyobb része saját országán belül vált menekültté, de mintegy 14 millió ember szülőhazája elhagyására kényszerült. A nemzetközi menekültek döntő részét (86%-kát) a szomszédos, fejlődő országok fogadták be Afrikában és Ázsiában.

Az iraki, majd a szíriai konfliktusok következtében a szomszédos muzulmán államokban menekültek milliói halmozódtak fel. (Libanon és Jordánia vált a legnagyobb regionális menekült-befogadóvá.) Az európai migrációs folyamatok szempontjából Törökország került kulcspozícióba, amelynek területén 2015-re mintegy 1,8–2 millió, nagyrészt szíriai menekült jelent meg.

A görög–török szárazföldi határon megjelent menekültek megállítására Görögország 2012-ben megépítette az erős és szigorúan ellenőrzött határkerítést, amely időszakosan gátat is vetett a tömeges bevándorlásnak. Törökország – a NATO tagjaként és az EU tagjelölt országaként – nem kívánta megakadályozni a szíriai és egyéb

nemzetiségű menekültek és migránsok tömeges vízi úton történő kiáramlását. A nagymértékű kiáramlás csökkentette a belső feszültségeket, ugyanakkor új tárgyalási és alkupozíciót is biztosított az ország számára az Európai Unió tekintetében.

A NATO és EU-tag Görögország elhúzódó belső gazdasági, társadalmi, politikai válság jelentős részben hozzájárult ahhoz, hogy a Törökországból az Égei-tenger görög szigeteire érkező tömegeket – holott a schengeni rendszerből fakadóan kötelessége lett volna – nem tudta, s feltehetően egyfajta európai alkupozíció lehetőségét látva bennük, nem is akarta feltartóztatni, regisztrálni. Görögország a nem EU-tag (de tagságra törekvő) Macedónia felé „exportálta” a menekültek és migránsok százazzeit.

Macedónia a rá nehezedő migrációs nyomásnak nem tudott ellenállni, s Szerbia felé „utaztatta” tovább a probléma-tömeget. Szerbia kényes helyzetbe került, hiszen az EU csatlakozási tárgyalások közben érte a kényes kihívás. Szerbia a menekültek minimális ellátása mellett, s lényegében „rövid ideig tartó parkoltatása után” Magyarországra felé terelte a tömegeket.

Magyarország sajátos kihívással szembesült a szerbiai határszakaszon az EU külső, schengeni határaként. Az EU érvényben lévő „játékszabályai” szerint köteles volt a schengeni határrezsim szerint eljárni, mind a hivatalos határátkelőkön, mind pedig a zöldhatárt mindenre kiterjedően ellenőrizni, az illegálisan belépőkkel szemben a korábban meghatározott protokoll szerint eljárni, a regisztrációs feladatokat ellátni.

Magyarország nem volt felkészülve (bár ha a folyamatokból nem is, a FRONTEX helyzetelemzéseiből átfogó képet kaphatott a migrációs mozgások felerősödéséről) a Szerbia felől megjelenő, korábban soha nem látott nagyságrendű, s korántsem „jogtisztelő” tömegek problémájának a kezelésére. A menekültek és migránsok – szemben a korábbi koszovói tömegekkel – nem kívánták magukat regisztráltatni, Magyarországot nem cél, hanem csak tranzit-országnak tekintették.

A „balkáni migrációs pálya” végállomásaként ott állt Németország, melynek vezetése a történelmi teherterületek okán és feltehetően értékrendi megfontolásokból is, sajátos migrációs politikát érvényesített, lényegében a „minden menekültet befogadunk” álláspontra helyezkedett.

Magyarország így sok tekintetben kelepcebe került, tranzit területté vált a kibocsájtó és a befogadó területek között, úgy, hogy a menekültek és migránsok többsége nem kívánt magyar kapcsolatot (félve a későbbi visszatoloncolástól). A schengeni jogi kötelezettség és a politikai szándékok ütközése egyre inkább strukturális jellegűvé vált.

2015-ben mintegy 1,1 millió menekült és migráns érkezett Németországba, döntően a balkáni útvonalon keresztül. A német állam befogadó politikai készsége egyértelmű, ugyanakkor a különböző kedvezőtlen jelenségek kikezdték a német társadalom egy részének a menekültekkel szembeni szolidaritását. Erősödik a német politikai vezetésen és a német társadalmon belüli megosztottság is.

A kérdéskör nagyságrendi változásai miatt az országnak előbb-utóbb meg kell hoznia azt a döntést, hogy milyen nagyságrendig képes és hajlandó a további menekültek és migránsok befogadására. Ez a döntés egyértelmű következményekkel fog járni a potenciális és tényleges tranzit-országok helyzetének az alakulására is.

A déli magyar államhatár migrációs kihívásai

2012-től vált érzékelhetővé a magyar menekültügyi szervek számára, hogy az illegális migráció új fejezete kezdődött el. A koszovói menekültek mellett egyre magasabb számban tűntek fel közel-keleti származású egyének, családok, kisebb csoportok. Az ekkor érkezettek nagy része feltehetően egyéni döntés alapján indult el, csak kiegészítő jelleggel vette igénybe embercsempészek „szolgáltatásait”.

Az első fordulatra 2013–2014 között került sor (1. táblázat), amikor az illegálisan érkezők száma hirtelen megduplázódott. A kérdéskör a szakmai síkról fokozatosan politikai mezőbe került, hiszen ekkora illegálisan érkező embertömeg kezelése, továbbutazásának biztosítása már megkövetelte ezt. Az érintett dél-magyarországi területeken a lakosság mindennapi életének részévé vált az illegális migrációs folyamat negatív hatása.

1. táblázat

A menekültek számának alakulása, 2013–2014

Megnevezés	2013	2014
Menedékjogi kérelmek száma	18 900	42 777
Legálisan érkezettek száma	310	856
Illegálisan érkezettek száma	18 590	41 921
Nemzetközi és egyéb védelemben részesítettek száma	360	503
	2013. július 1-től élő jogintézmény	
Menekültügyi őrizet elrendelése	1762	4829

Forrás: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2015

2013-ban és 2014 elején még a koszovóiak tették ki az illegális határátlépők döntő részét, majd a nyár közepétől gyorsuló ütemben nőtt az afgánok, a szírek és az irakiak száma és aránya.

2014-ről 2015-re „virradóan” alapvető változások következtek be az illegális migrációs nagyságrendben. A magyar menekültügyi hatóságok által meghozott döntések (2014. I–XI. hó – 2015. I–XI. hó.) azt mutatják, hogy míg 2014-ben 232 menekültként elismerő határozatot hoztak, addig 2015-ben csak 123-t, ugyanakkor 205-ről 318-ra nőtt az oltalmazottként elismertek száma. Az alapvető változás a megszűntető határozatokat illetően történt, számuk 17 473-ról 135 963-ra nőtt.

2015-ben a magyar határokat illegálisan átlépők száma megközelítette a 400 ezer főt. A migránsok legnagyobb része a szerb-magyar határon keresztül érkezett. A migránsok együttműködési hajlandósága a magyar hatóságokkal „mérsékelt” volt, valójában csak átvonulási területnek tekintették az országot.

A migrációs folyamatok nem csak az államhatár-menti területeket érintették, de a fontos vasútvonalak, autópályák nagyvárosait is. Nemzetközi ismertségre tett szert Budapest Keleti-pályaudvara, az ott kialakult tömegjelenetek és a városi lakosság jelentős része számára elfogadhatatlan viszonyai miatt.

A helyzet másik sajátossága az volt, hogy itt jelent meg a leginkább a menekültek és migránsok egyházi, civil szervezeti és egyéni segítése is. (A menekültek kérdése, illetve a hozzájuk való viszonyulás megosztotta az egyházi személyiségek körét is, nem csak a politikai szereplőket.)

A magyar kormányzat a magyar–szerb zöldhatár kerítéssel történő lezárása mellett döntött (2015. június 17.). Mintegy 175 km hosszúságban nagyon rövid idő alatt megépült a kerítés (2015. szeptember 17.)

A migránsok ettől kezdve a magyar–horvát határon keresztül jelentek meg, elsősorban a Baranya–háromszög szárazföldi határszakaszán. (A Dráván keresztüli belépésre csak egyéni kísérletek történetek.) 2015. október 15-re befejeződött a mintegy 41 km hosszú kerítés építése a közös (a helyzet pikantériája az volt, hogy a délszláv konfliktus során telepített szerb aknazárat csak 2013 tavaszán, Horvátország EU csatlakozása előtt számolták fel) szárazföldi szakaszon, mely a horvát kormányban rendkívül negatív visszhangot váltott ki.

A migránsokkal való „bújócskázás” során felvetődött a magyar–szlovén EU belső határon történő kerítésépítés gondolata is, de csak minimális szakaszon jelentek meg a drótok, s azokat is lebontották.

A magyar–román határ déli részén, a magyar–szerb határ folytatásában előkészítő munkálatok kezdődtek, de kiterjedt építkezés nem kezdődött meg.

A kerítéseknek – minden más potenciális funkcionális értelmezése mellett – van egy alapvető üzenete minden korábbi képződményhez (vasfüggöny, aknazár stb.) képest, nevezetesen, hogy nem a magyarok kiáramlásának megakadályozására, s nem a szomszédos országok polgáraival szemben, hanem „harmadik érintettekkel szemben épültek”.

A déli határok ellenőrzése 2015-ben ha jelképesen is (mintegy 50 fős kontingensek érkeztek Csehországból, Szlovákiából, Lengyelországból) „visegrádi keretet kapott”. Ez azt jelezte, hogy a másik három visegrádi állam egyet ért és támogatja a külső határok szigorú ellenőrzését.

A menekült- és migrációs folyamat belső hatásai között kiemelkedik, hogy a kormányzat az érintett megyéket (Bács-Kiskun, Csongrád, Baranya, Somogy, Zala, Vas) a tömeges bevándorlás okozta szükséghelyzet keretében külön eljárásban részesítette.

Európai kibontakozás, avagy tartós válság

Az Európai Unió és Törökország 2015. novemberében tartott csúcsertekezlete (melynek megállapodásait azóta eltérően értelmezik a törökök és az Unió vezetői) elvileg megteremtette a Törökországból történő „kiáramlás” korlátozásának a

lehetőségeit, gyakorlatban azonban alig érezhető hatásai lettek. (2015 decemberében napi átlagban mintegy 5000 menekült érkezett Törökországból Görögországba, addig 2016 januárjának az elején napi átlagban mintegy 3000 fő).

Az Unió a csatlakozási tárgyalások felgyorsítása, a vízumkötelezettség megszüntetésének a lehetőségét is kilátásba helyezte a mintegy 3 milliárd eurós pénzügyi támogatás mellett. A pénzügyi támogatás folyósítását egyre inkább a tényleges török lépésektől kívánják függővé tenni. (E tekintetben a 2016 első félévi holland elnökség mérföldkő lehet.)

Az EU vezetése új módon közelít az Unió közös határőrizeti szervezésnek (FRONTEX) kérdésköréhez. A szervezet válna közép távon a közös, ténylegesen hatékony szervévé a határellenőrzést illetően mind a külső szárazföldi, mind pedig a tengeri határokon. (Tagállami ellenérzések vannak a tervezettel kapcsolatban). Magyarországot a megoldás a schengeni külső (Szerbia, Ukrajna) és a schengeni belső (Horvátország, Románia) érinti potenciálisan. Ha egy tagállam nem teljesítené határőrizeti és ellenőrzési kötelezettségeit, akkor a FRONTEX egyoldalúan is eljárhatna.

Magyarország határai és a déli határszakasz folyamatainak a jövőjét illetően az ország mellett az EU van kulcspozícióban. Ez nem csak azt jelenti, hogy a közösség tagjainak egészen múlik az új tagok befogadása (kik lesznek az EU-n belüli szomszédjaink még, a déli határt illetően közvetlenül már csak Szerbia jöhet szóba), hanem a szélesebb potenciális bővítés (a „Maradék-Balkán, Törökország”) is alapvető következményekkel járhat.

A globális menekült- és migráns válság miatt a nemzetközi közösségnek egyre világosabban meg kell fogalmaznia, hogy kik számíthatnak menekültnek, akik támogatását nem csak a jelenlegi nemzetközi szerződések, de humanisztikus értékrend is kiemelten kezeli, s kik valójában „csak migránsok”, akiknek a be-, illetve be nem fogadása másfajta szempont alapján kerül elbírálásra. (A különbségtétel azért válhat fontossá, mert potenciálisan mindkét kategória nagysága radikálisan megnövekedhet.)

Az Európai Uniónak hosszú távon érvényesítendő döntést kell hoznia a közösség migrációs politikája (ebben a megközelítésben „csak migránsokról” beszélünk), s részben a szomszédos területek irányában érvényesítendő strukturális politika tekintetében. A döntés korántsem egyszerű sem a jelenlegi folyamatokat, a kialakult struktúrákat tekintve, sem pedig a meghozandó döntés potenciális következményei és távlati kifutása miatt.

Az EU különböző tartalmú strukturális döntéseket hozhat a külső (döntően afrikai és közel-keleti) migrációs folyamatokat illetően: fenntartja, alapvetően korlátozza (valamilyen szempontú szelekciót érvényesít, avagy szinte teljesen megszünteti a szomszédos afrikai és közel-keleti térségből történő tömeges migráns-befogadást. Elsősorban nem demográfia, anyagi korlátai vannak a bevándorlás jelenlegi nagyságrendje fenntartásának, hanem társadalmiak és belpolitikaiak.

A nagyarányú szűkítés, avagy a teljes megszüntetés „ostromlott erő” helyzethez vezethet, ami megkövetelné a külső határok minden korábbinál erőteljesebb ellenőrzését.

Az EU-nak mindenki számára látható és érthető döntést kell hoznia a tekintetben, hogy milyen módon fogalmazza újra a nagytérési szomszédságával, különösen az iszlám világgal kapcsolatos stratégiáját, (a demokrácia exportja megbukott, a lopakodó újgyarmati integrálás kudarcot vallott, a „támogatott magukra-hagyás” kifutása kérdőjeles). Törökország esetében ezek a megközelítések többdimenziós hálóban vetődnek fel. Az ország EU-taggá válása esetén az iszlám világ egyik legerősebb, legöntudatosabb állama „bekerül a határokon belülre”, ugyanakkor kérdéses, hogy ezzel milyen mértékben nyílna ki az EU a leglabilisabb nagytériségek felé.

Irodalom

1. Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal: Kiadványfüzet. 2015. november. Budapest, 2015. 12. 04.
2. FRONTEX: Annual risk analysis 2012. Warsaw, 2012 April. (www.frontex.europa.eu)
3. Ritecz Gy. – Sallai J. 2015.: A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetőségei. Budapest, Hanns Seidel Alapítvány.
4. UNHCR: Mid-Year Trends, 2014. Genf, 2015. (<http://www.unhcr.org/54aa91d89>)

A MIGRÁNSKRÍZIS VIZSGÁLATA A BUDAPESTI VÁROSI TÉRBEN ÉS A DÉLI ORSZÁGRÉSZ VIRTUÁLIS TERÉBEN

Izsák Éva – Csébi Márk – Vanyúr Blanka

Eötvös Loránd Tudományegyetem

eva.izsak@gmail.com, csebimark@gmail.com, blanka.vanyur@gmail.com

Abstract

THE ANALYSIS OF THE MIGRANT CRISIS IN URBAN SPACE OF BUDAPEST AND VIRTUAL SPACE OF THE SOUTHERN PART OF HUNGARY

Izsák, Éva – Csébi, Márk – Vanyúr, Blanka

Nowadays in European Union and especially in Hungary one of the most serious problem is the migrant crisis. Migration is an interdisciplinary science, so we investigated with geographical and social research methods. Our study based on national, international literature and own empirical research mainly. The questionnaire was filled in Budapest's migration hot spots and other busy public spaces with nearly 700 people. We researched the online press in Csongrád, Bács-Kiskun and Baranya county. Finally we described the reasons of a new „Great Migration”.

Keywords: migration, interdisciplinarity, tolerance, content analysis

Alapvetések

Az Európai Uniónak, s benne Magyarországnak 2015-ben az egyik legsúlyosabb problémája a migránskrízis volt. A migrációt (vándorlást) legegyszerűbben helyváltoztatásként lehet leírni, azonban egy rendkívül összetett jelenség. Mint ilyen, vizsgálata interdiszciplináris megközelítést igényel. A téma relevanciája megkérdőjelezhetetlen, mégis viszonylag kevés szakirodalom született a tavaly lezajlott folyamatokról. A földrajznak, mint tudománynak és a politikának a viszonyát három szakasszal jellemezhetjük: földrajz, politikai földrajz és geopolitika (Izsák 2002). A tudomány feladata kérdésfelvető, problémafeltáró és elemző kutatásokat végezni. Jelen tanulmányunkban a kérdést, politikai aspektusai helyett a geográfia és a társadalomkutatás eszköztárának felhasználásával, a tér-idő szempontokat figyelemmel kísérve vizsgáltuk meg, kizárólag a tudományosság elveit érvényesítve, elemezve a földrajzi környezetet és birtoklásának feed back hatásait. A posztmodern városkutatás fókuszpontjában a társadalom áll, s mivel a migrációs helyzet manifesztálódott a városi és virtuális térben egyaránt, ezért elemzésünkben, a kérdőívezés és tartalom-elemzés módszerét alkalmaztuk. A kérdőívezést közel 700 fős mintavétellel Budapest migrációs hot spotjain és egyéb forgalmas helyeken végeztük el ahol a főváros különböző társadalmi rétegeinek véleményét mutatjuk be. A tartalomelemzéshez elektronikus sajtótermékek cikkeit vizsgáltuk meg, a leginkább érintett Baranya, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben. A tanulmány végén felvázoljuk egy újabb „népvándorlás” lehetséges kiváltó okait, valamint térbeli következményeit.

A jelen eseményei nem egyedülállóak a történelemben, E. Huntington (1907) már a népvándorlások korát Ázsia éghajlatváltozáshoz kapcsolódó lüktetésével magyarázta. Jelenleg is zajlik a klímaváltozás, melynek köszönhetően egyre szűkösebbé válnak bizonyos természeti erőforrások (pl.: ivóvíz, termékeny talaj, erdő) s így az emberi életté is. Ezek a változások felerősítik a már meglévő társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusokat. A roppant összetett folyamatok eredményeként, melyeket még a vallási konfliktusok tovább színeznek emberek százai indultak el az Európai Unió irányába főként a Közel-Kelet, Dél-Ázsia és Szubszahara térségéből. Mindezek mellett, a médiában kevésbé hangsúlyos európai kontinensen belüli migrációs trendek is megfigyelhetők: Koszovóból, Albániából és Ukrajnából az Európai Unióba. S. P. Huntington (1996) szerint a jövőt nem a nemzetek közötti háborúk fogják meghatározni, hanem a civilizációk összecsapása – kiemelten az európai keresztény és mohamedán arab kultúrák. Közel-Kelet hagyományosan befogadó régió volt (L. Rédei 2002), ám a XXI. századra megfordulni látszik ez a trend.

A budapesti városi térben végzett kutatásunk eredményei

2015. október 8 – november 13. között személyes lekérdezés módszerével végeztünk kérdőíves felmérést Budapesten. Migrációs hot spotoknál, (Keleti pályaudvar, Nyugati pályaudvar, Déli pályaudvar) forgalmas köztereken (Móricz Zsigmond körtér, Blaha Lujza tér) és két eltérő társadalmi státuszúak által látogatott bevásárlóközpontnál (Rózsakert Bevásárlóközpont, KÖKI Terminál) összesen 622 kitöltést gyűjtöttünk össze. Migrációs hot spotnak neveztük el azokat a városi helyszíneket, melyeknél tömegesen, huzamosabb ideig tartózkodtak migránsok, legjellemzőbb példa a Keleti pályaudvar, mely sokuk számára a „Nyugat kapuja”. A kitöltők átlagéletkora 33,9 év. A fiatalok magasabb aránya azért szerencsés, mert véleményünk szerint a migráció olyan problémakör, mely ezt a korosztályt a jövőben várható tendenciák miatt különösen érinti. Nemi arányt és iskolai végzettséget tekintve országos átlaghoz közeli a minta. A válaszadók döntő többsége, 69%-a fővárosban él, 31%-uk vidéki, de többségük a budapesti agglomerációból származik.

Először arra kértük kitöltőinket, hogy sorolják fel az EU-ba tartó migrációnak melyek voltak a fő kibocsátó országai 2015-ben. Döntő többség, a kitöltők több mint 84%-a említette Szíriát, méghozzá elsőként. Ez nem meglepő, hiszen nyár óta a médiában a migránsokról szóló hírek szinte egybeforrtak a szír polgárháború elől menekülő tömegekkel. Afganisztánt, Irakot és Pakisztánt, Iránt és Líbiát említették még nagyobb számban. Líbia mára fő kibocsátóból (Arab tavasz) inkább a szubszaharai migránsok tranzit országává vált. A 2015-ös migrációs trendeket figyelembe véve Törökország tranzitszerepe miatt vált jelentőssé a híradásokban, ám 53 válaszadó fő kibocsátó országgént tekint rá. A fogalmak összemosására enged következtetni a válaszok között szereplő Szerbia, Görögország, Bulgária és

Olaszország is. Az Európán belüli gazdaságilag fejletlenebb térségek (Koszovó, Albánia, Ukrajna) megjelenése marginális a válaszok között, holott a három országból jelentős számú migráns érkezett 2015-ben az Európai Gazdasági Térségbe. Hasonló a helyzet Fekete-Afrika országaival ahonnan bár tömegek érkeztek, Szomálián és Nigérián kívül csupán néhány említést kaptak olyan jelentős migránsokat kibocsátó országok, mint Eritrea (11 említés), Szudán (6 említés), Etiópia (5 említés). Összességében tehát, megkérdezetteink körében jól megfigyelhető a médiában szinte mindennap hallható országok megjelenése, tudásuk azonban felszínesnek mondható. Jól példázza ezt az is, hogy Szaúd-Arábiát ugyanannyian említették, mint Albániát (15 említés), és bár előbbi a Közel-Keleten található, abszolút nem mondható migránskibocsátó országnak, ellentétben utóbbival.

A migráció fontos tényezői az elvándorlás oka és a választott új haza kiválasztásának oka. Rendkívül összetettek mindkét oldal oksági láncai, mi azonban mindkét esetben a fő tényező kiválasztására kértük meg válaszadóinkat. Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint mi a fő ok, amiért elhagyják otthonukat a migránsok” a kitöltők döntő többsége a háborút választotta (58,5%). Ezt követi a gazdaság (20,3%) és a politika (14%). A vallást (2,4%) és a klímaváltozást (0,2%) nagyon kevesen választották, ellenben viszonylag sokan éltek az egyéb kategóriával (4,7%), ahol saját véleményüket fejthették ki. A válaszokat három csoportba lehet sorolni: jobb életlehetőségek (az „éhínségtől” egészen a „meggazdagodás” széles skálája), összeesküvés elméletek („USA pénzeli őket, hogy EU-t meggyengítsék”, „arab megszállás”), megvezetik őket, olyan ígéreteket kapnak, hogy „itt majd el-tartjuk őket”. Érdekes összevetni a fentieket az „Ön szerint mi a fő oka annak, hogy pont az EU-ba jönnek nagy számban a bevándorlók” kérdésre adott válaszokkal. A kitöltők döntő többsége szerint főként gazdasági, jóléti indíttatásból áramolnak az EU-ba: fejlettebb-gazdagabb országok (35%), jobb ellátórendszer (30%), több munkalehetőség (10%). A fenti fő elvándorlási okként említett háború ellentétje a béke csupán a kitöltők 13%-a szerint fő motiváció, míg a demokrácia csupán 4%-uk szerint. Egyéb, egyéni válaszok még az előző kérdésnél is nagyobb arányban szerepelnek (8%), ezeket hasonlóan az előző válaszhoz az alábbiak szerint lehet kategorizálni:

- „USA által generált, EU gyengítése, egység megbontása”
- „hódítani, megszállni, elpusztítani jönnek”
- „európai jólét, életszínvonal, segélyek”
- hibás EU-s bevándorlás politika (még Angela Merkelt is említik)

A válaszokból jól látszik, hogy a kitöltőknek markáns – sőt néha szélsőséges – véleményei vannak a témában. A médiának jelentős véleményformáló ereje van, mely nem minden esetben egyeztethető össze a valósággal. Mindezek fényében azt a kérdést tettük fel, hogy „Összességében inkább pozitív vagy negatív hatásai vannak a bevándorlásnak az EU-ban”. Szignifikáns, több mint 91% azok aránya, akik összességében negatívan értékelik a jelenséget. A bevándorlás „árnyoldalaiként”

említik ezen belül: nem tudnak/akarnak beilleszkedni (31%), elveszik a munkát (20%), segélyezés (20%), terrorizmus (13% - a felmérés a párizsi terrorcselekmények előtt történt!), betegségek (7%), egyéb (9% - fentiekkel megegyező egyéni véleményekkel). A csekély, kevesebb mint 9%-nyi pozitívan válaszoló megkérdezett az alábbi szempontokat emelte ki: új munkaerő (41%), népességfogyás-öregedés enyhítése (35%) és kulturális sokszínűség (24%).

Végül egy olyan személyes jellegű kérdést tettünk fel, mellyel válaszadóink bármikor szembekerülhetnek és megmutatja szociális érzékenységüket, toleranciaszintjüket: „Tömegközlekedési eszközön leülne-e egy migráns mellé”. A kérdőívezést személyesen hajtottuk végre, így az esetlegesen fellépő megfelelési kényszer kicsit torzíthat az eredményeken. Az igenek aránya 44%, a nemeké 29%, míg 27% a nem tudomoké. Utóbbi relatív magas aránya főképp abból ered, hogy a nemleges válasznál indoklást is kértünk, valamint kisebb részt abból, hogy néhányan nem tudják megítélni, hogy néz ki egy migráns, valamint nyilván kibúvást jelent ez a válaszlehetőség. A nemek okainál széles skálája jelenik meg a migránsokkal szembeni negatív előítéleteknek: félelem, bizalmatlanság, higiéniai hiányosságok („mocskosak, bűdösek”), betegség, fertőzésveszély, rasszista megnyilvánulások („undorodom tőlük, előítéleteim vannak, idegenek, nem szeretem az arabokat”), személyes rossz tapasztalatok.

A déli országrész virtuális terében végzett kutatásunk eredményei

A kvalitatív kutatási módszerekhez tartozó dokumentumelemzés jelen tanulmány esetén kizárólag a virtuális térre (kibertér) korlátozódik. A migránsok diskurzusformáló erővel léptek be a társadalmi térbe, amely a virtuális térben is kifejeződik. A kibertér, az információ és kommunikáció áramlásának egyfajta koncepcionális tereként jellemezhető, mely bár nem megfogható és nem is igazán látható, bizonyos eszközökkel, mint az internet, azzá tehető (Nemes Nagy 2009). Earl Babbie (2003) alapján a tartalomelemzés során azon kérdésekre keressük a választ, hogy ki mit mond, kihez jut el, miért, hogyan, és a későbbiekben milyen hatást ér el az információ. A korszerű tartalomelemzés Denis McQuail (2003) értelmezésében kvalitatív módon a szövegbeli elemek kapcsolatait, összefüggéseit is vizsgálja, sőt arra is figyel, mi hiányzik. Kutatásunkban olyan online hírportálok szolgáltatták az információt a migrációs válság megjelenéséről a társadalmi térben, melyek adott földrajzi területességek (megyék) teljes egészét lefedik. Az ország megyéi közül azokat foglalja magába, melyek leginkább érintettek voltak a bevándorlásban (Baranya, Bács-Kiskun, Csongrád). Területükön jól elkülöníthető migrációs hot spotok emelhetők ki. A továbbiakban az index.hu cikkei alapján röviden felvázoljuk a magyar migránskrisis cselekményeinek főbb állomásait. Az európai „migránsválság” magyarországi csúcspontjaként 2015 nyara említhető, melynek fő térbeli pontjaként a röszkei határátkelő emelhető ki. Az év eleji napi 200-500 migráns júliusban 1000-1500 főre, majd augusztusra 2000 fő felettire

emelkedett. Részke mellett Budapest, legfőképp a Keleti-pályaudvar nevezhető migrációs hot spotnak, ugyanis a migránsok innen próbáltak továbbhaladni a nyugat-európai országok felé. A továbbutazás lehetőségének beszűkülésével jelentkezett az embercsempészet problematikája. Fordulópontot jelentett Angela Merkel 2015 augusztusában tett nyilatkozata, mely szerint „Németország minden szíriai migránst befogad”. Szeptember 15-én életbe lépett a jogi határzár, melynek értelmében az illegális határátlépőket ki is utasíthatják. A határ szerepe igen jelentőssé vált, ugyanezen a napon Bács-Kiskun és Csongrád megyére válsághelyzetet hirdetett ki a Kormány. Az ősz folyamán elkészült a szerb határ menti műszaki határzár, melyet azonban egyeseknél agresszivitást váltott ki – szeptember 16-án a röszei határátkelőnél összecsapás történt a magyar rendőrök és a migránsok között. A szerbiai határ lezárásával a menekültek Horvátországon és Szlovénián át indultak Ausztria felé. Három napon belül, több mint 15 ezer menekült érkezett Horvátországba. Ekkor a válsághelyzet újabb területei Baranya (főként), Somogy, Vas és Zala megye lettek. Később a horvát határzár elkészültével Magyarországon keresztül szinte lehetetlenné vált a továbbhaladás Németország és Ausztria felé.

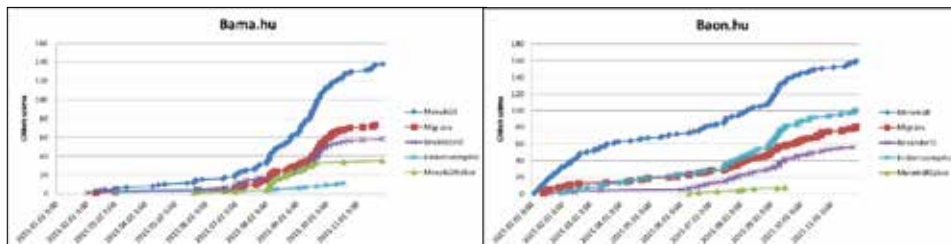
Az első vizsgált területegység Baranya megye, és annak online sajtója a Baranya Ma (továbbiakban BAMA.hu). A tartalomelemzés első lépéseként gyűjtöttük a migrációval kapcsolatos cikkeket, melyek címéből érzékelni lehet, hogyan érte el a térséget a probléma, és az is kiderül, milyen véleményt formáltak a helyiek az eseményekről. Jelen tanulmányban csupán a legjelentősebb címeket elemezzük. Baranya megye szerepe egyedülállónak tekinthető, ugyanis a migráns helyzet eleinte távoli problémának tűnt, melyet a megjelent cikkek is megerősítenek. A témával foglalkozó első tartalmak 2015 februárjában jelentek meg, mely szerint „a menekültek a horvát–magyar határszakaszt nem ostromolják”. Az ország e területe a „béke szigeteként” jellemezhető, nem is sejthető ebben az időszakban, hogy a szerb–magyar határnál és Budapesten zajló eseményekhez hasonló lesz tapasztalható a megye egyes térségeiben. Az első kérdés májusban hangzik el: „Hoznak-e Pécsre is menekülteket? Július végén már arról tudósítanak, hogy naponta ötven menekült érkezik a megyeszékhelyre. A cikkek alapján a migránsok fogadtatása vegyes: civil szervezetek élelmiszerrel és itallal támogatják őket, ám tüntetések is zajlanak ellenük. A Kormány júliusi kormányhatározata egy befogadó állomás létesítését írta elő a Pécs közeli Martonfa településen. A hírt negatívan fogadták a helyiek, hamarosan tüntetésekről számolt be a sajtó, tehát az ott élők egyértelműen ellenezték a döntést. Véleményük kinyilvánításának legfőbb helyszínéként a pécsi Széchenyi-tér említhető. A cikkek alapján három település, Pécs, Martonfa és Beremend emelhető ki, amelyek a leginkább érintettek voltak az események forgatagában. Beremend a határ közelsége, illetve az ott folyó interakciók miatt hangsúlyos. Szeptember 19-én érkeztek meg az első bevándorlók Baranyába, ezt követően jött az úgynevezett „Forró Péntek” amikor ezreket szállítottak buszokkal Horvátországból. A határzár után azonban gyorsan

lecsendesedtek az események, majd október végén bejelentették mégsem lesz menekülttábor Martonfán.

Bács-Kiskun megye hírportálja a BAON.hu (Bács-Kiskun On-line), melyben a menekültekkel kapcsolatban először 2015 januárjában jelent meg cikk, mely 76 határsértőről számol be. Időben előre haladva folyamatosan növekszik a bevándorlók száma, vegyesen „illegális határátlépő”, „határsértő”, majd „migráns” szavakat használnak rájuk a források. Február közepére már mindennapossá válik a határsértés. A cikkek albán, iráni, afgán, ghánai, szenegáli, kameruni és bangladesi migránsokról tudósítanak. Június 27-én idegenrendészeti előállító létesült Kiskunhalason, ahol 24 órás tartózkodás után rögzítik a migránsok adatait. A migránsokkal egyidőben érkeznek az embercsempészekről szóló cikkek is. Már januárban csempészeket fogtak el, több hír arról számolt be, hogy menekülés közben balesetet okoztak. Az egyik legmegrendítőbb hír az volt, amikor augusztus 27-én Ausztriában 71 megfulladt menekültet találtak meg egy hűtőkocsiban, amely a szerb-magyar határról szállította őket. A jelenség kiemelt szerepét a médiában reprezentálja, hogy a vizsgált időszakban (2015.01.01–2015.11.29.) a BAON.hu cikkei között 101 esetben kerül említésre az „embercsempész” kifejezés (1. ábra).

1. ábra

A Bama.hu és a Baon.hu cikkeiben migrációval kapcsolatos szavak előfordulása

Forrás: saját szerkesztés

A BAMA.hu és a BAON.hu cikkeiben előforduló szavakat elemezve megállapítható, hogy mindkét esetben a „menekült” szó használata domináns, emellett a „migráns” és „bevándorló” szavak jelennek meg nagy számban. Baranyában, időben egy hónappal később jelennek meg a migránsokkal kapcsolatos hírek, így Bács-Kiskun megyében jóval több cikk született a témában. A menekülttábor létesítésének kérdése inkább csak Baranyára jellemző, Bács-Kiskunban az embercsempészettel kapcsolatos hírek kerülnek prioritásba.

A Csongrád megyei eseményekről a Delmagyar.hu számolt be, ahol több mint 1200 cikk jelent meg, melyek témája a menekültek, migránsok vagy bevándorlók voltak. Az első cikkek februártól jelentek meg. Június első napjaiban már felvetődött a kérdés, hogy lezárhatják a déli határt. Június 10-től már „özönlöttek” a menekültek Ásotthalomnál és Röszkén. Nagy felháborodást keltett az emberek körében, amikor egy Ásotthalom település melletti tanyán telepedtek le bevándorlók, ám a

források szerint az ott élő emberek egy része félelme ellenére ivóvízzel és élelemmel segített a rászorulókon. Mórshalom polgármestere szerint a határ mellett élők az „illegális migráció frontvonalában” vannak. Július 10-én 1111 migránst állítottak elő Csongrád megyében, egy hónappal később már 1300 feletti volt ez a szám. A határárt követően szeptember végére már „napok óta kihalt a röszkei átkelőpont”, mivel ebben az időszakban a migránsok új útvonala a horvát-magyar határ lett.

Záró gondolatok

Öt olyan okot emelnénk ki, melyek miatt már népvándorlás előtt-közben vagyunk:

- éghajlatváltozás: kiemelten a víz hiánya, vagy épp bősége (áradások),
- Afrika baby-boom (2050-re négyszeresére nő a kontinens népessége),
- gazdasági és vallási különbségek fokozódása,
- bizonytalan politikai helyzetek,
- fosszilis energiahordozók készleteinek kimerülése.

A kérdőívezés és a tartalomelemzés eredményei is azt mutatják, hogy hazánkban alacsony a toleranciaszint, jelentős az idegengyűlölet, pedig a jövő fontos feladata, hogy felkészüljünk a migrációs folyamatok felerősödésére, hiszen „nem a legerősebb marad életben, nem is a legokosabb, hanem az, aki a legfogékonyabb a változásokra” (Charles Darwin).

Irodalom

1. Babbie, E. 2008: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest, Balassi Kiadó. 744 p.
2. Huntington, E. 1907: The pulse of Asia, a journey in Central Asia illustrating the geographic basis of history. Boston, New York, Houghton, Mifflin and Company. 495 p.
3. Huntington, S.P. 1996: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, Simon & Schuster. 367 p.
4. Izsák É. 2002: A klasszikus politikai földrajz és geopolitika történeti áttekintése. In: Bernek Á. (szerk.): A globális világ politikai földrajza. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. pp. 40–67.
5. L. Rédei M. 2002: A nemzetközi migráció nagy régiók szerinti értékelése. In: Bernek Á. (szerk.): A globális világ politikai földrajza. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. pp. 363–379.
6. McQuail, D. 2003: A tömegkommunikáció elmélete. Budapest, Osiris Kiadó. 474 p.
7. Nemes Nagy J. 2009: Terek, helyek, régiók – A regionális tudomány alapjai. Budapest, Akadémiai Kiadó Zrt. 350 p.
8. www.bama.hu
9. www.baon.hu
10. www.delmagyar.hu
11. www.index.hu

CSEHSZLOVÁK–MAGYAR DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSOK A LAKOSSÁGCSERÉRŐL 1945–46-BAN ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI A NÉPESSÉGRE

JANEK ISTVÁN

MTA Történettudományi Intézet
janek.istvan@freemail.hu

Abstract

CZECHOSLOVAK-HUNGARIAN DIPLOMATIC NEGOTIATIONS ABOUT THE
POPULATION EXCHANGE IN 1945–46 AND ITS CONSEQUENCES FOR THE
POPULATION

Janek, István

This study focusing on the status of ethnic Hungarians in Slovakia and the Czechoslovakian-Hungarian population-exchange agreement, from 1946. This period can be considered as a radical turning point in the history of the Hungarians in Czechoslovakia. Research into the post-WWII history of ethnic Hungarians in Czechoslovakia became possible only after the transition to democracy began, in 1989. Documentary evidence of these ordeals has thus gradually emerged from the depths of archives over the past decade.

Keywords: Hungarian diplomacy, Czechoslovak-Hungarian relation, Minority rights, Population-exchange agreement

A nemzetközi diplomácia porondján már 1944 őszétől érezhetővé vált, hogy a háborút követő európai újrendezés megint rendkívül kedvezőtlenül alakul a magyar nép egésze számára. Számítani lehetett a visszacsatolt területek nagy részének újbóli elvesztésére, és kilátástalannak, de legalábbis bizonytalannak tűnt a határon túli magyarság sorsa is. Valóban az utolsó csatlóssá degradált Magyarország és főként a határokon kívül élő kárpát-medencei magyarság támasz és védelem nélkül maradt, kiszolgáltatva a nagyhatalmak döntéseinek és a környező államok támadásainak. A határon túli magyarság közül az egyik legnehezebb helyzetbe a csehszlovákiai magyarság került. A magyar kormányzat igyekezett a lehető legtöbbet megtenni az üldözött magyar kisebbség érdekében, lehetőségei azonban meglehetősen korlátozottak voltak, s nem volt abban a helyzetben, hogy akaratát érvényesíthesse.

A beneši dekrétumok

Az Edvard Beneš által Londonban alakított csehszlovák emigráns kormány a második világháború éveiben ártértékelte a nemzetiségekkel kapcsolatos politikáját. A korábbi – szerintük nem kielégítő eredményekkel járó – asszimilációs politikát az idegen népcsoportoktól, a németektől és magyaroktól való megszabadulás gondolatával cserélték fel. Beneš személyes tragédiaként élte meg életműve, Csehszlovákia összeomlását 1938–39-ben, s mindezért az országban élő nemzetiségeket okolta. Nemzetállamot akart létrehozni, ahol egybeesnek az etnikai és a politikai határok. Elképzelése szerint a nemzeti kisebbségek szüntelen

zavart keltő tényezők az államéletben, ezért kiküszöbölendők. A megtorlásokhoz a kollektív felelősség elvének meghirdetése szolgáltatta az elvi alapot. Beneš a kisebbségek eltávolításával a müncheni egyezmény bármikori, bármilyen formában való megismétlődésének lehetőségét akarta kizárni. A németek és a magyarok kitelepítésével, vagyis az etnikai megoszlás erőszakos megváltoztatásával Csehszlovákia arra törekedett, hogy az ország politikai határait a jövőben ne lehessen megkérdőjelezni. Az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én, Kassán hozta nyilvánosságra programját. (Polányi 1992, 11–25 p.) A kormányprogram VIII. fejezete egyértelműen kimondta, hogy tiszta szláv államot kívánnak megteremteni. „A cseheknek és szlovákoknak a német és magyar kisebbséggel kapcsolatos szörnyűséges tapasztalatai – hiszen a kisebbségek nagyjából a köztársaság ellen irányuló hódító politika engedékeny eszközének bizonyultak, s közülük első sorban a csehszlovákiai németek kínálkoztak fel a cseh és szlovák nemzet elleni megsemmisítő hadjáratra – a megújított Csehszlovákiát mély és végleges beavatkozásra kényszerítik.” (Szarka 2005, 43. p.) A kassai kormányprogram megvalósítását célzó intézkedések közül a legkíméletlenebb rendelet az 1945. augusztus 2-án megjelent úgynevezett 33-as köztársasági elnöki dekrétum volt, amely a kollektív felelősség elve alapján a németekkel együtt a szlovákiai magyarokat is megfosztotta csehszlovák állampolgárságuktól.

A lakosságcsere és az ahhoz vezető tárgyalások

1945. július 17. és augusztus 2. között a győztes szövetséges hatalmak konferenciát rendeztek Potsdamban. A potsdami értekezleten a csehszlovák kormány el akarta érni, hogy a németek mellett a magyarokat is kitelepíthessék Csehszlovákiából. Mivel a hitleri Németország súlyos emberiségellenes bűntetteket követett el, a szövetségesek úgy határoztak, a német népet is meg kell büntetni. Az állásfoglalás alapján a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítéséhez azonban nem járultak hozzá. A potsdami értekezlet a kötelező nemzetközi előírás helyett a két ország közti megegyezésre bízta a lakosságcsere megvalósítását ezért a két érintett ország közvetlen tárgyalásokat kezdett. Gyöngyösi János magyar külügyminiszterrel először 1945. szeptember 3-án a SZEB mellé delegált csehszlovák megbízott Dalibor Miloš Krno ismertette a csehszlovák elképzeléseket. Első lépcsőben a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok cseréje indulna, amit követne a magyarság fennmaradó részének áttelepítése. A csehszlovák fél ezt barátságos megegyezéssel és a trianoni határokat sérthetetlennek tekintve akarta megvalósítani. Gyöngyösi a kitelepítés és a népességcsere elől is elzárkózott. Válaszában utalt arra, hogy a 600 ezer csehszlovákiai magyarral nem lehet 60 ezer magyarországi szlovákot szembeállítani, és „földcserét” ajánlott. Ha jövőjének biztonsága érdekében Csehszlovákia meg akar szabadulni a magyaroktól – fogalmazta meg ellenjavaslatát Gyöngyösi –, akkor csupán a határokat kell kiigazítani, és így nem lesz szükség százezrek embertelen áttelepítésére. (G. Vass 2005, 176–179. p.)

Eközben Csehszlovákiában tovább folyt a magyarok üldözése. A Dél-Szlovákia nemzetiségi megtisztításához igénybe vett eszközök és eljárások felháborították a magyarországi közvéleményt és a kormányköröket is. A magyar hivatalos szervek 1945 novemberében felkérték a szövetséges nagyhatalmokat, hogy a szlovákiai magyarok ügyét vonják ellenőrzésük alá. Akérést azonban a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is elutasította, és ismételten kétoldalú tárgyalásokra szólították fel a két szomszédos államot. A magyar kormány, szembesülve a nagyhatalmak érdektelenségével végül is rákényszerült, hogy elfogadja a csehszlovák vezetés korábbi ajánlatát a lakosságcsereéről szóló tárgyalásokra. A csehszlovák diplomácia, amelynek a magyar kisebbség ügyében Potsdamban nem sikerült nemzetközi szerződést kicsikarnia, hivatalos tárgyalásokba kezdett a magyar politikusokkal. Így került sor 1945. december 3–6. között az úgynevezett első prágai tárgyalásokra. (Lázár 1998, 120–164) A magyar delegációt Gyöngyösi János külügyminiszter, a csehszlovákot pedig Vladimír Clementis külügyi államtitkár vezette. Clementis kifejtette: kormánya ugyan nem veszi egy kalap alá a magyar és a német kisebbséget, de ragaszkodik a magyarok csehszlovákiai helyzetének végleges rendezéséhez. A rendezés azonban nem valósulhat meg területcserével vagy határkiigazítás keretében. Clementis a következőképpen képzelte a megállapodást: a csehszlovák kormány a Magyarországról az önkéntesen kitelepülő szlovákok számával azonos számú csehszlovákiai magyart jelölhet ki magyarországi áttelepítésre. A fennmaradó magyarokat vagyonuk elkobzása után kényszerítenék az áttelepülésre, kivéve azokat, akik „a csehszlovák nemzetbe felvételt nyernek”, de ez utóbbiak nem tarthatnának igényt kisebbségi jogaikra. A magyar kormány az áldatlan körülményekre való tekintettel bizonyos feltételek mellett hozzájárulna a lakosságcserehez, – szögezte le a magyar tárgyalófél. A lakosságcsere végrehajtása után Csehszlovákiában maradt magyarok sorsát megfelelően rendezni kell, az egyoldalú kényszerkitelepítés Magyarország számára elfogadhatatlan. A visszamaradóknak állampolgári jogaik mellé meg kell kapniuk a kisebbségi jogokat is. Amennyiben Csehszlovákia ragaszkodik a teljes magyarság áttelepítéséhez, az őslakos földművelők földjeit is át kell engednie – jelentette ki Gyöngyösi. Az állampolgárságától való megfosztás, valamint az erőszakos széttelepítést lehetővé tevő közmunkarendelet amúgy is nyilvánvalóvá tette, hogy a csehszlovákiai magyarságot minden erkölcsi és jogi alap nélkül, tisztán származási alapon sújtják kollektív büntetéssel. Ezért is fontos, hangsúlyozta, hogy a lakosságcserenél közreműködő bizottságokban a szovjetek, angolok és amerikaiak is képviseltesék magukat. A kicserélendő magyarokat pedig mentesíteni kell a diszkriminatív, jogfosztó rendelkezések hatálya alól, vagyonukat vissza kell kapniuk, vagy kárpótolni kell őket. Clementis – aki a tárgyalások alatt a győztes fél pozíciójába helyezkedett és mindvégig támadó magatartást tanúsított – nem volt hajlandó engedményekre. Anyomasztó légkörben folyó tárgyalások végül is megszakadtak, mivel mindkét fél többet akart elérni, mint amennyi reális lett volna. A két ország viszonya továbbra is feszült maradt, sőt 1945 végére és 1946 elejére teljesen elmér-

gesedett. A csehszlovák kormány, miután a magyarok egyoldalú, kollektív kitelepítésének tervét a nagyhatalmakkal nem sikerült elfogadtatnia, új stratégiát dolgozott ki: igyekezett olyan viszonyokat teremteni, amelyek révén a magyarokat az ország önkéntes elhagyására bírja, a magyar kormányt pedig a lakosságcsere gondolatának elfogadására készítheti. Fokozták a magyarságellenes zaklatásokat letartóztatások, bebörtönzések, internálásokat. A két ország közötti feszült viszony csak akkor enyhült, amikor a magyar és csehszlovák kormány között ismét megindultak a kétoldalú tárgyalások. A magyar küldöttség 1946. február 5-én utazott Prágába, ahol közölték velük, hogy elutasították a kétoldalú vegyes bizottság felállítására irányuló magyar javaslatot, és nem fogadják el a szövetséges nagyhatalmak képviselőinek bevonását sem a lakosságcsere lebonyolításába. Gyöngyösi ennek ellenére úgy döntött, megkezdje a tárgyalásokat, s végül a második prágai fordulón, 1946. február 10-én megállapodás született a két kormány képviselői között. A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény aláírására 1946. február 27-én, Budapesten került sor. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben a csehszlovák kormány kötelezettségét vállalt arra, hogy felfüggeszti a szlovákiai magyarok kiutasítását, vagyonuk elkobzását és széttelepítésüket, segílyt juttat az állásukból elbocsátott magyar ajkú állami és községi alkalmazottaknak. Megegyeztek abban is, hogy Csehszlovákia a paritás elvét alkalmazva annyi szlovákiai magyart jelölhet áttelepítésre, ahány magyarországi szlovák jelentkezett az önkéntes áttelepülésre. (Bobák 1996, 98. p.) Az egyezmény tehát nem kölcsönös lakosságcsere-ről szólt, hiszen a magyarországi szlovák nemzetiségűek önként jelentkezhetek az áttelepülésre, a szlovákiai magyarokat viszont a csehszlovák kormány jelölte ki azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a határ menti, zömében magyar többségű lakosság etnikai arculatát megváltoztassa. A csehszlovák kormány nemcsak a kitelepítendő magyarok személyéről döntött, de azt is joga volt elbírálni, hogy a Magyarországról áttelepülők közül kiket fogad be, miközben a magyar kormány a csehszlovák kormány által kijelölt minden személyt köteles volt átvenni. (Popély 2014, 37. p.) A lakosságcsere-egyezmény azonban nem két azonos helyzetben lévő ország, hanem a második világháború győztesei közé sorolt Csehszlovákia és a háborúból vesztesként kikerülő Magyarország megállapodása volt. A két aláíró fél nem egyenrangú mivolta a szerződésben leginkább éppen abban mutatkozott meg, hogy míg a magyarországi szlovákok önként jelentkezhetek a Csehszlovákiába való áttelepülésre, addig a csehszlovák, illetve szlovák hatóságok tetszésük szerint határozhattak arról, hogy a szlovákiai magyarok közül kiket telepítenek át Magyarországra. Az egyezmény értelmében a Csehszlovák Áttelepítési Bizottságnak (CSÁB) toborzási joga volt a magyarországi szlovákok között, és a CSÁB tagjai alaposan vissza is éltek ezzel a joggal. Munkájuk eredményeként önkéntesen összesen 95 421 személy iratkozott fel listájukra. (Šutaj 2005, 22. p.) A csehszlovák kormány azonban elégedetlen volt az eredménnyel, mert túlbecsülte a magyarországi szlovákok számát (540 ezer), a szlovákiai magyarokét pedig alábecsülte (600 ezer), és ezek nagy részét is elmagyarosodott szlováknak tartotta.

(Balogh 1982, 314. p.) A felvidéki magyarok Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett 1946. márciusi memoranduma a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményt a vasvári béke diktátumainál is szégyenletesebbnek nevezte: „nincs rá példa sem a közeli, sem a távolabbi múltból, hogy egy nemzet maga készítse elő saját vérei, sőt saját állama számára [...] a katasztrófát”. (Magyar Nemzeti Levéltár, Béke-előkészítő Bizottság (XVIII–7), 7. doboz). Az volt a véleményük, hogy Magyarország feláldozta a határain kívül rekedt kisebbségeit. Gyöngyösi erre azzal érvelt, hogy becslése szerint csak 30–40 ezer szlovák települ majd át önkéntesen Csehszlovákiába, s ha a lakosságcsere nem valósul meg, a békekonferenciát a prágai kormány propagandája meggyőzheti, hogy szükséges és elengedhetetlen a két ország érintett nemzetiségeinek a cseréje. Szerinte a nyugati hatalmak passzivitása következtében az egyezmény aláírása volt az egyetlen eszköz a magyarság pusztá fizikai létének megmentésére. Csehszlovákiában, 1946 júniusában sorra alakultak a körzeti Telepítési Hivatalok, Pozsonytól Királyhelmecig. Elsődleges feladatuk a lakosságcsere előkészítése, a belső telepítések irányítása és a reemigrációs feladatok ellátása volt. A lakosságcsere-szerződés értelmében a csehszlovák hatóságoknak három hónapjuk volt az áttelepülésre jelentkező magyarországi szlovákok összegyűjtésére, s hat hónap állt rendelkezésükre, hogy az áttelepítendő magyarokat kijelöljék. A Csehszlovákiában kiválasztottak „fehér lapot” kaptak, amely bizonyos fajta menlevélnek számított: ezek birtokában nem kellett félniük a magyarság más tagjait továbbra is fenyegető különféle megkülönböztetések, megtorlások, például a széttelepítés vagy vagyonelkobzás ellen.

A lakosságcsere-egyezmény aláírása azonban nem jelentette a két állam közötti viszony rendezését, mint ahogy nem jelentette a felvidéki magyarság sorsának végleges megoldását sem. A magyarság elleni zaklatások fokozódása nem a lakosságcserebe való belenyugvás, hanem az egyezmény végrehajtásának halogtatása, sőt a tiltakozó akciók felé vitte a magyar kormányt. A csehszlovák kormány korántsem elégedett meg a lakosságcsere-egyezménnyel. Az etnikai terjeszkedés, illetve a kisebbségi magyarság kiszorításának egy másik, sajátos eszköze az úgynevezett reszlovakizáció, azaz vissza szlovákosítás volt. A vonatkozó rendeletet 1946. június 17-én adták ki, de már a tavaszi összeírás idején lehetőséget adtak a szlovákiai magyaroknak, hogy jelezzék, ha ilyen irányú szándékuk lenne. A reszlovakizációs rendelet abból a valótlan és tudománytalan állításból indult ki, hogy a felvidéki magyarság eredetileg valójában szlovák elem volt, de az évezred folyamán a történelem alakulása és a térségben lejátszódó politikai változások következtében elmagyarosodott, most viszont újra visszatérhet eredeti identitásához. Az év nyarán nagyarányú kampány kezdődött. Noha a reszlovakizálás elvileg önkéntes volt, a felvidéki magyarságot valójában válaszút elé állították: ha valaki szlováknak vallja magát, visszakapja az állampolgárságát, ha nem, akkor vállalnia kell a következményeket, a magyar nemzetiséget sújtó üldöztetést, az otthon elhagyását, sőt az országból való kiutasítást. A magyar családfők számára le-

hetővé tették, hogy bizottság előtt tagadják meg a nemzetiségüket, és családtagjaikkal együtt térjenek vissza a szlováksághoz. Gyöngyösi János külügyminiszter 1946. június 28-án a Külügyminiszterek Tanácsához intézett táviratában tárta fel a magyar lakosságot ért újabb atrocitásokat, a magyarországi koalíciós pártsajtó pedig a nemzetközi közvélemény figyelmét igyekezett fölhívni a csehszlovák kormány eljárására. A csehszlovák vezetés mindvégig azzal védekezett, hogy a reszlovakizáció országuk belügyének számít, így abba a magyar diplomácia nem szólhat bele. A reszlovakizáció voltaképpen a csehszlovákiai magyar nemzetiség felszámolásának egyik formáját jelentette. Azok a magyarok, akik jelentkeztek, legtöbbször kényszerűségből tették, így időt nyerhettek a túléléshez, megvédve magukat és családjukat.

Párizsi békekonferencia

A párizsi békekonferencia 1946. július 29. és október 15. között zajlott. A párizsi békekonferencián a csehszlovák kormány másodszor is a nagyhatalmak elé terjesztette a magyarok kitelepítésére vonatkozó tervét, Budapest pedig a kisebbségvédelem nagyhatalmi garanciáinak megteremtésében reménykedett. Ezért és a konferencia közötti hónapokban a magyar kormány minden eszközt megragadott, hogy a lakosságcsere végrehajtását késleltesse. A magyar vezetés azt remélte, hogy a kisebbségek védelmének kérdésében Párizsban majd sikerül elérniük az 1938. évi állapotot, ezenfelül a békeszerződés gazdasági feltételeinek megkönnyítését is. Maximális célként azt várták, hogy kisebb határmódosítást elérhetnek Romániával és Csehszlovákiával szemben. Csehszlovákiában a Csallóköz, illetve egymással nem egybefüggő határ menti magyarlakta területek jöttek számításba – összesen mintegy 4 ezer km². A magyar béke delegáció ugyanekkor csekély területi kompenzációra (660 km²), illetve korlátozott lakosságcsere is hajlandónak mutatkozott. (Romsics 2006, 219–221. p.) Csehszlovákiától azt kívánták továbbá, hogy biztosítsa a magyar kisebbség fennmaradását az ország déli határvidékén, és állítsák le a reszlovakizációt.

A csehszlovák kormány a párizsi békekonferencián szerette volna elérni, hogy – a lakosságcsere kijelölteken túl – nemzetközi egyezmény szentesítse további 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését; utaltak arra is, hogy a magyarországi németek helyére lehetne telepíteni őket. A békekonferencia elvetette a csehszlovák kérést, de a magyar kormány kérését sem támogatta, amely arra irányult, hogy a nagyhatalmak kötelezzék Csehszlovákiát annak a jogi és etnikai állapotnak a visszaállítására, melynek fenntartására az ország a Saint-Germain-en-Layében 1919. szeptember 10-én aláírt kisebbségvédelmi szerződésben kötelezettséget vállalt. Az angolszász hatalmak rokonszenveztek ugyan Csehszlovákia azon törekvésével, hogy nemzetállammá váljon, az erőszakos kitelepítés elvét azonban – főként humánus szempontból – elvetették. Párizsban végül arról született döntés, hogy Magyarországnak kétoldalú tárgyalásokat kell kezdenie Csehszlovákiával.

Abban az esetben, ha a szerződés érvénybe lépésétől számított hat hónap alatt a két ország között nem jön létre megegyezés, Csehszlovákiának jogában áll a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé vinnie és a végleges megoldáshoz a Tanács segítségét kérnie. A szerződéshez csatolt jegyzőkönyvben a csehszlovák kormány kötelezte magát, hogy felfüggeszti a magyarok széttelepítését. Bár a párizsi békekonferencia mindkét fél számára csalódást okozott, Magyarország legalább annyit elért, hogy a békeszerződés kizárta az egyoldalú kitelepítést, és kötelezte Csehszlovákiát, hogy közvetlen tárgyalásokon keresse a megoldást. A nagyhatalmak ezzel a szlovákiai magyar nemzetiség problémáit végül is belügyi kérdéssé degradálták. A békeszerződés a legtöbb magyar ember szemében véglegesítette a trianoni határok helyreállítását és jóváhagyta a magyarság újólagos kisebbségi állampolgárrá válását. A béketárgyalások tulajdonképpen egyik fél elképzeléseit sem váltották valóra. A csehszlovák küldöttség azon követelése, hogy további 200 ezer magyart egyoldalúan a lakosságcserén felül kitelepítsenek, kudarcot vallott, de a magyar kormánynak a kisebbségvédelem nemzetközi szavatolására vonatkozó elképzelése sem valósult meg. A békekonferencia a csehszlovák–magyar viszony rendezését a kétoldalú tárgyalások körébe utalva lényegében nyitva hagyta a szlovákiai magyarság ügyét, azaz nem volt többé nemzetközi szerződéses akadálya annak, hogy a magyar kisebbséget erőszakosan széttelepítsék, deportálják. A végül Csehszlovákia és Magyarország között 1947 áprilisában meginduló lakosságcsere – hosszabb-rövidebb megszakításokkal – 1948 decemberéig tartott.

A lakosságcsere következményei

A lakosságcsere következménye és az azzal párhuzamosan zajló belső telepítés Csehszlovákia Szlovákiai részein teljesen átalakította a magyar nyelvterület etnikai összetételét, amelyhez fogható népesség-átrendeződésre csak a török kiűzése utáni betelepítések alkalmával történt. A szlovákiai magyar területek egy része vegyes lakosságúvá vált a korábban még meglehetősen homogén magyar etnikai területe is. A ki- és betelepítések által leginkább érintett régiókban (elsősorban a Garam mentén, a Léva és Zselíz közötti térségben) pedig gyakorlatilag meg is szűnt a nyelvhatár. A háború utáni első, 1950. évi népszámlálás szerint Szlovákia 3 442 317 lakosából 354 532 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. (Srb 1981, 360. p.) A magyar lakosság Szlovákia népességén belüli részaránya az 1930. évi 17,8%-ról 10,3%-ra süllyedt, száma pedig – legalábbis statisztikailag – az 1930-as érték 59,8%-ára csökkent. Nyilvánvaló azonban, hogy a népszámlálás eredményeire nagymértékben rányomta bélyegét az éveken át tartó üldöztetés emléke, etnikai adatainak objektivitása ezért joggal kérdőjelezhető meg. A lakosságcsere lebonyolítása során mindenekelőtt a kisalföldi homogén magyar etnikai tömb településeinek ki-, illetve betelepítésére összpontosítottak a csehszlovák hatóságok, a telepítések a magyar etnikai sáv középső és keleti régióit kevésbé sújtották, így e térségekben kevesebb olyan település található, amelyekben a magyar elem

térvesztése a lakosságcsere lett volna visszavezethető. Csehszlovákiából tehát összesen 89 660 magyar települt át önként vagy kényszerűségből Magyarországra. A Magyarországot elhagyó szlovákok száma tehát összességében 71 215 volt a magyar források szerint a szlovák 71 787 főt említ.

Irodalom

1. Polányi Imre 1992: A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. Dokumentumok. Pécs, JPTE, 1992. 11–25. p.
2. Szarka László 2005: Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2005. 43. p.
3. G. Vass István (szerk) 2005: Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 5. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2005. 176–179. p.
4. Lázár György 1998: Csehszlovák–magyar tárgyalások a lakosságcseréről 1945 decemberében. In: Múltunk, 1998/ 2. szám. pp. 120–164.
5. Ján Bobák 1996: Maďarská otázka v Česko-Slovensku 1944–1948. Martin, Matica Sloveská, 1996. 98. p.
6. Popély Árpád 2014: Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből. Fórum. Somorja, 2014. 37. p.
7. Štefan Šutaj – Milaj Olejník – Soňa Gabzdilová-Olejníková 2005: Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945–1953 v dokumentoch. I. Prešov, Universum, 2005. 22. p.
8. Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947. Budapest, Kossuth, 123–124. p.
9. Romsics Ignác 2006: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest, Osiris, 2006. 189–259. p.
10. Vladimír Srb 1981: Zjišťování národnosti obyvatelstva v Československu v letech 1950–1980. In: Demografie, 1981/4. szám, pp. 360.

A LEGSIKERESEBBNEK VÉLT MAGYARORSZÁGI LAKÓHELYEK

KOLTAI ZOLTÁN – ZÁDORI IVÁN

Pécsi Tudományegyetem
koltai.zoltan@feek.pte.hu

Abstract

THE MOST SUCCESSFUL HUNGARIAN RESIDENTIAL PLACES

Koltai, Zoltán – Zádori, Iván

We made a layered questionnaire survey in 2012-2013 to find the answer to the following questions: what aspects do Hungarian citizens prefer when choosing their place of residence, what characteristics, advantages and disadvantages do they use to describe the settlement types of different size, which Hungarian cities are considered successful by the respondents and why, which are the towns that the stakeholders see as real centres of gravity, how much are the respondents willing to move to another residential places?

Keywords: success, local attractions, Hungarian cities, Budapest

2004–2005-ben rétegzett kérdőíves kutatást végeztünk, melynek keretében ezer magánszemély adott választ alábbi kérdéseinkre (Koltai 2005, 2006). Milyen szempontokat részesít előnyben a magyar lakosság lakóhelyének megválasztásakor? Milyen jellemzőkkel, előnyökkel és hátrányokkal írják le a különböző nagyságú településtípusokat? Melyik magyarországi településeket és miért tartják versenyképesnek a válaszadók? Melyek azok a települések, melyeket valódi vonzasközpontoknak tartanak az érintettek? Milyen költözési hajlandóság jellemzi a megkérdezetteket?

A kapott eredmények tükrében 2012–2013-ban megismételtük lakosságra vonatkozó vizsgálatunkat, lehetőséget teremtve ezzel a közel egy évtizedes időszak átfogó értékelésére. Az adatfelvétel ezen újabb fázisában szintén rétegzett kérdőíves megkereséseket folytattunk (a figyelembe vett négy szempont: a magyarországi népesség régiók szerinti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és végül iskolai végzettség szerinti tagozódása volt), melynek eredményeként újból ezer, véletlenül kiválasztott magánszemély adott választ kérdéseinkre. Összesen 4 zárt és 3 félig zárt kérdést tettünk fel a vélemények megismerése céljából.

A kutatási eredmények közzlése előtt fontosnak tartjuk rögzíteni, hogy a 2012–2013-as adatfelvétel során a 2004–2005-ös kutatáshoz képest valamivel magasabb volt az 5.000–50.000 fő közötti lélekszámú, valamint 50.000 főnél népesebb településen élő válaszadók aránya, ami értelemszerűen a mintába kerülő, 5000 fő alatti települések kisebb elemszámú előfordulását okozta. Vizsgálatunk törekedett a témakörben született, alapvetően statisztikai adatokon nyugvó kutatásokkal történő összehasonlíthatóság biztosítására (Koltai 2014a, b).

Megismételt vizsgálatunk keretében a települések vonzerejét alakító, korábbi 12 szempontot 20 tagúra bővítettük. Ezt két okból véltük indokoltnak. Egyrészt

figyelembe vettük a 2004–2005-ös vizsgálat „egyéb” kategóriájában, nagyobb arányban szereplő tényezőket (így önálló kategóriaként megjelent a „lakosság etnikai összetétele”, valamint „a település közbiztonsága”), másrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy három korábbi, meglehetősen heterogén tartalmú tényezőt (települési infrastruktúra, oktatási viszonyok, városi szerepkörök szélessége) részekre bontva, milyen többletinformációhoz juthatunk.

2004–2005-ös kutatási eredményeinkre alapozva hipotézisünk az volt, hogy továbbra is kiemelten fontos vonzerőnek számít a „települési infrastruktúra állapota”, a „közlekedési adottságok”, a „foglalkoztatási körülmények”, a „helyben igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások szélessége” és általában véve a „lakókörnyezet állapota”.

2012–2013-as adataink kiértékelésekor (1. ábra) a legmagasabb értéket „a település közbiztonsága” tényező kapta (4,45), amit „a település infrastrukturális ellátottsága” (4,37), „a lakókörnyezet állapota” (4,32) és „az egészségügyi szolgáltatások teljessége” (4,27) követ. Az ötfokozatú skálán még további négy tényező szerepelt 4 feletti értékkel (foglalkoztatási lehetőségek és körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, közlekedési kapcsolatok, az ügyintézési lehetőségek megléte). Vagyis az oktatási adottságokon belül egyértelműen felértékelődött az óvodai és alapfokú oktatás szerepe (a korábbi kutatásunkban még egységes kategóriaként szereplő „oktatási viszonyok” (3,83) ezúttal már két markánsan elkülönülő részre bomlott), a „városi szerepkörök” felosztása pedig arról informált bennünket, hogy az ügyintézési lehetőségek, közintézmények megléte valamivel fontosabb a válaszadók számára, mint a települések kereskedelmi ellátottsága. Emellett kismértékben nőtt a lakókörnyezet állapotára és az egészségügyi szolgáltatásokra adott pontérték. A „települési infrastruktúra” kategóriájának négy részre bontása nem eredményezett lényeges differenciákat, mivel az értékek a 4,01–4,35 közötti tartományban szóródnak. Közülük a legmagasabb értéket a csatornázottság megléte, míg a legalacsonyabbat a közúthálózat minősége kapta. (Az ábrán éppen ezért nem is szerepelnek külön-külön az infrastruktúra részkatégoriái).

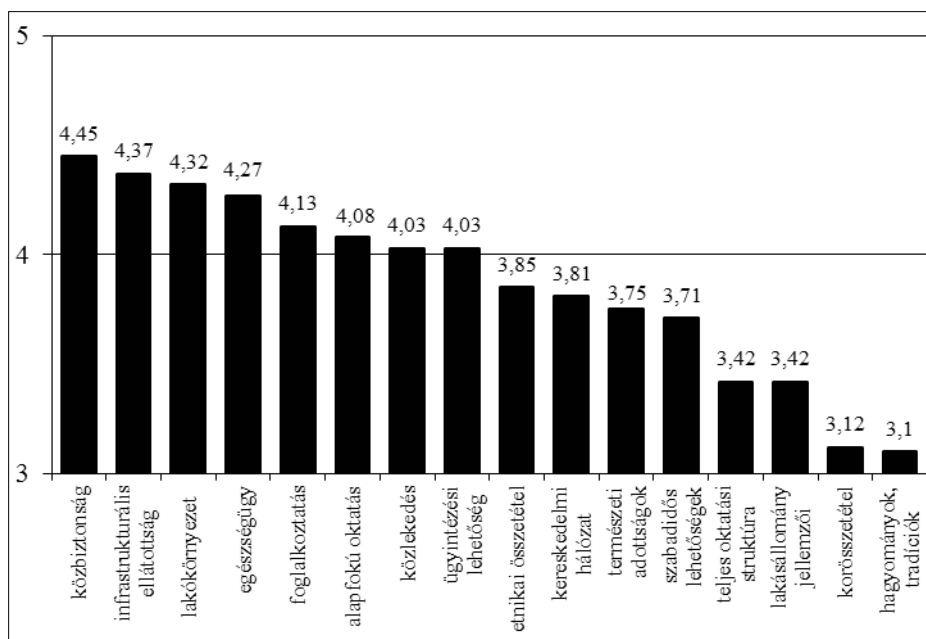
A lakóhelyi vonzerők alacsonyabbra értékelt, második csoportját szintén egy új tényező, „a lakosság etnikai összetétele” vezeti (3,85), míg korábbi kutatásunkkal megegyezően a sort „a lakosság korösszetétele” és „a település történelme, hagyományai, helyi tradíciók” zárják. A korábbiakhoz képest kismértékben felértékelődtek „a település természeti adottságai”, míg az egyéb kategóriában értékelhető módon egyedül a családi, baráti kapcsolatok tényező szerepelt (igaz, alig kimutatható, nem egészen 2 százalékos előfordulással).

Mindössze a tényezők tartalmi összehasonlítása okán érdemes szemügyre venni azt a szempontrendszert, melyet a nagyvárosok vezető pozíciót betöltő, helyi társadalmi szereplőinek, valamint 9 várostérség lakóinak megkérdezésére állítottak össze kutatók. (Baráth et al. 2009, Szirmai–Váradi 2009) A kutatás részeként

ekkor 19 versenyképességi tényezőt értékelték 9 várostérség lakói. Véleményük szerint a legfontosabb szempont „az, hogy az emberek szeressenek itt élni”, ennek megvalósulásához sokkal inkább társadalmi, mint gazdasági tényezőket tartanak lényegesnek. A felsorolt tényezők magas értékei egyértelműen összhangban vannak saját kutatási eredményeinkkel.

1. ábra

A települési vonzerők fontossági sorrendje a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Hipotézisünk teljesülése azért mondható részlegesnek, mert a település közbiztonsága, mint települési vonzerő nem várt módon került a legelső helyre.

Országos és regionális versenyképességi sorrendek

2004–2005-ös kutatásunkhoz hasonlóan a kérdőívek második és harmadik kérdésével egyrészt országos és regionális településrangsorok felállítására nyílt lehetőségünk, másrészt kimutathatóvá váltak az egyes települések karakterisztikus jellemzői, azok országos és régió belüli megítélésének hasonlóságai vagy éppen különbségei.

Fenntartottuk azt a korábbi hipotézisünket, miszerint Magyarországon a versenyképesség és a városok településhierarchiában elfoglalt pozíciója között igen szoros kapcsolat mutatható ki, ezért továbbra is a hazai közép- és nagyvárosok számítanak a leginkább versenyképeseknek. A hierarchia alacsonyabb szintjein

elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük vagy speciális adottságaik emelhetik a versenyképes települések egy következő szintjére. (Nagyvárosnak a 100.000 főnél, míg középvárosnak a 20.000 főnél népesebb városokat tekintjük. Kovács 2010)

Az 1000 fős minta alapján, az előfordulás gyakorisága szerint az 1. táblázatban szereplő sorrendet kaptuk. (A táblázatban újból csak a válaszok legalább 5%-át meghaladó településeket tüntettük fel, a súlyozás pedig az egy kérdőívben szereplő városok említési sorrendjét vette alapul 1-től 5-ig.)

1. táblázat

Versenyképes települések sorrendje a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

Ssz.	Település	Említések száma	Súlyozott említés
1.	Budapest	823	3726
2.	Győr	449	1509
3.	Debrecen	395	1229
4.	Pécs	367	1034
5.	Szeged	339	943
6.	Sopron	239	733
7.	Székesfehérvár	170	502
8.	Kecskemét	129	364
9.	Eger	110	301
10.	Miskolc	85	219
11.	Veszprém	84	242
12.	Szombathely	67	170
13.	Szolnok	52	176
14.	Nyíregyháza	50	150

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

További sorrend a legalább 2%-os említési határt elért településeknél: Siófok, Kaposvár, Zalaegerszeg, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred, Budaörs.

Ahogy az 1. táblázatból is látszik, az 5%-os említési határt egy nem-megyeszékhely (Sopron a 6. helyen) haladta meg, de az első húszban is csak négy ilyen város szerepel (Sopronon kívül Siófok, Keszthely, Hévíz és Esztergom, melyek közül Siófok és Hévíz a 2004–2005-ös kutatásban is hasonlóan kedvező pozícióban szerepelt).

Továbbra is kiugróan magas a Budapestre adott válaszok aránya. A főváros első helyes említése a korábbi 410-ről 624-re emelkedett, és egyértelműen kijelenthető, hogy továbbra is külön kategóriát képvisel a versenyképesnek gondolt magyarországi települések körében. A négytagú második csoportot Győr és Debrecen vezeti, Péccsel és Szegeddel kiegészülve. A közel tíz évvel korábbi adatfelvételhez képest lényegi változás, hogy Győr és Debrecen az átlagnál nagyobb mértékben erősítette meg pozícióját (ennek is tudható be rangsorbeli előrelépésük több helyezéssel), Szeged megőrizte helyét, addig Pécs és Sopron hátrébb szorult.

Utóbbi város mintegy átmenet képez a Székesfehérvár, Kecskemét, Eger hármashoz. Ha visszatekintünk a 2004–2005-ös adatokhoz, azt látjuk, hogy mostanra Kecskemét felzárkózott a másik két városhoz, Székesfehérvár helyzete állandó, Eger viszont a táblázatban szereplő városok közül egyedülként kevesebb említést kapott, mint korábbi adatfelvételünkénél. Ahogy 2004–2005-ben, most is külön csoportot képez Miskolc, Veszprém és Szombathely, kiegészülve Szolnokkal és Nyíregyházával.

Hipotézisünk abból a szempontból is teljesült, hogy a következő szintet csakugyan olyan települések alkotják (néhány további megyeszékhelyen kívül Siófok, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred, Budaörs), melyek csakugyan kedvező regionális elhelyezkedéssel vagy egyéb speciális adottságokkal bírnak.

A 2004–2005-ös és a 2012–2013-as eredmények alapján tendenciaként az alábbiakat emelném ki:

- Budapest megőrizte, kismértékben tovább erősítette korábbi markáns vezető helyét,
- két vidéki megyeszékhely, Győr és Debrecen az átlagot jóval meghaladó mértékben javította pozícióit,
- szintén az átlagot meghaladóan, de az előbbinél kisebb ütemben nőtt a Szeged és Kecskemét versenyképesnek gondolkodók száma,
- Sopron és Eger, valamint kisebb mértékben Pécs veszített korábbi kedvező megítéléséből (de ide sorolható még a jóval kisebb elemszámú Zalaegerszeg is),
- a többi vidéki megyeszékhely nagyjából hasonló mértékben, az átlagtól elmaradva javított pozícióján (egyértelmű kivétel a megyeszékhelyek közül Békéscsaba, Szekszárd, Tatabánya és Salgótarján, mely városok sem most, sem a 2004–2005-ös kutatásban nem érték el még a 2%-os említési küszöböt sem),
- ahogy korábban, most is megjelenik néhány üdülőváros, valamint a budapesti agglomeráció néhány középvárosa a 2–5 százalékos említési sávban.

A városok vonzerejének megítélése országos és regionális léptékben

Korábbi kutatásunkhoz hasonlóan most is érdekes elemzési szempontnak ígérkezett annak vizsgálata, hogy egy adott várost hogyan ítélnék meg a válaszadók országosan és saját régióján belül. 2004–2005-ös eredményeink tükrében hipotézisünk az volt, hogy a saját régióján belül szinte mindegyik település, szinte minden szempont alapján kedvezőbb megítélést élvez, mint teszi azt országosan. (A korábbi adatfelvétel során a kivételek egyike egyébként Sopron volt.)

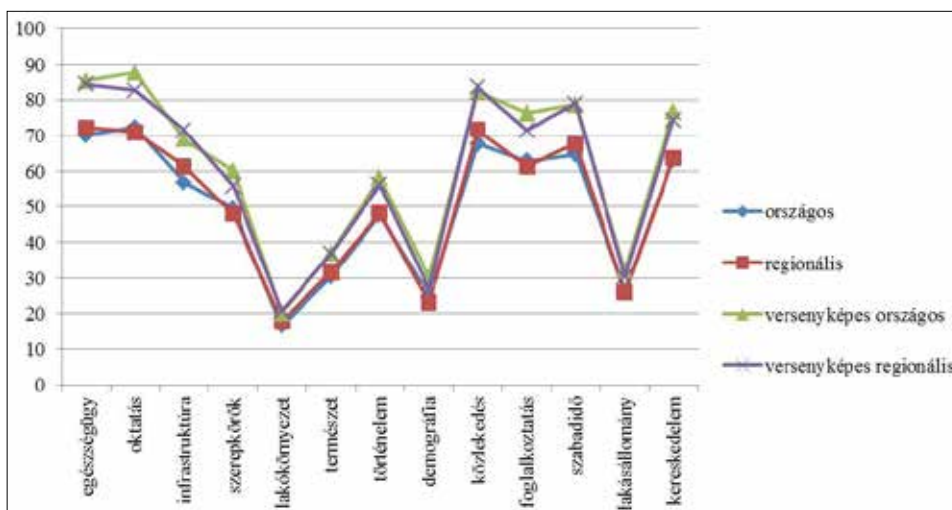
Mostani kutatásunk során, az alábbi módon elemeztük a kapott adatokat:

- minden település esetén összehasonlítottuk az országos minta 1000 válaszadójának véleményét az adott város régióbeli válaszaival, ennek eredményeként kirajzolódtak az egyes települések karakterisztikus jegyei (az ábrán „országos” és „regionális” jelöléssel),

- másrésről leszűkítettük a vizsgálatot azokra a válaszadókra, akik versenyképesnek gondolják az adott települést, ezzel a „versenyképes válaszok” megoszlását tettük vizsgálat tárgyává, másként fogalmazva kerestük az országosan vagy regionálisan felülértékelt tényezőket („versenyképes országos”, „versenyképes regionális” megjegyzéssel),
- időbeni összehasonlítást is végeztünk, melynek keretében a közel 10 évvel ezelőtti bázisadatokat állítottuk párhuzamba az aktuális adatokkal, dinamikájában szemlélve a változásokat.

2. ábra

Budapest megítélése a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Az említett elemzési szempontok tükrében Budapest az alábbi jellemzőket mutatja:

- továbbra is elsősorban, mint oktatási, egészségügyi és közlekedési központ, valamint kedvező szabadidős szolgáltatásokkal, fejlett kereskedelmi hálózattal és kiemelkedő foglalkoztatási körülményekkel rendelkező település számít versenyképes lakóhelynek Magyarországon,
- az országos és regionális listákat összevetve a főváros esetében (szemben a vidéki városokkal) lényeges eltérés egyetlen dimenzióban sincs, ahogy ez a 2. számú ábrán párhuzamosan futó értékekben is jól megmutatkozik,
- 2004–2005-ös lekérdezésünkhöz képest viszont kijelenthető, hogy szinte minden tényező esetén jelentősen (akár 20-25 százalékponttal is) nőttek a kapott értékek országosan és regionálisan egyaránt, vagyis egyre többen gondolják úgy a válaszadók közül, hogy Budapest valamely dimenzióban versenyelőnyökkel rendelkezik (kivétel a demográfiai adottságoknál és a

lakásállomány jellemzőinél megfigyelhető stagnálás, és a lakókörnyezet állapota mutatóként tapasztalható kismértékű csökkenés),

- a fővárost versenyképesnek tartó válaszokat elemezve kijelenthetjük, hogy regionális léptékben nem beszélhetünk felülértékelt tényezőkről és országosan is csak enyhén felülértékelt az oktatási struktúra, a városi szerepkörök szélessége és a foglalkoztatási körülmények tényező, vagyis ezeket az országos válaszadók még jobbnak gondolják, mint a saját régió lakosai.

Összegzés

Sokatmondó adat, hogy napjaink Magyarországon a legfontosabb lakóhelyi vonzerőnek a *települések közbiztonsága* számít. Sorrendben olyan, 10 év távlatában stabilnak mondható tényezők következnek, mint a települések infrastrukturális ellátottsága, a lakókörnyezet állapota, az egészségügyi szolgáltatások teljessége, a foglalkoztatási körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, a közlekedési kapcsolatok és az ügyintézési lehetőségek.

Magyarországon a települések kedvező megítélése és településhierarchiában elfoglalt pozíciójuk között továbbra is igen szoros kapcsolat mutatkozik. Változatlanul igaz, hogy elsősorban a hazai közép- és nagyvárosok számítanak versenyképes, sikeres lakóhelynek. Kiugróan magas a Budapestre adott válaszok aránya és egyértelműen kijelenthető, hogy a főváros ma nem csak gazdasági értelemben, hanem mint lakóhely is külön kategóriát képvisel a magyarországi települések körében. A 2004–2005-ös eredményekkel összevetve kijelenthető, hogy az elmúlt években pozíciója csak tovább erősödött, mind országosan, mind regionálisan egyre többen gondolják azt róla, hogy valamely dimenzióban valódi versenyelőnyökkel rendelkezik. A négytagú második csoportot Győr és Debrecen vezeti, Péccsel és Szegeddel kiegészülve. A hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük vagy speciális adottságaik a versenyképes települések egy következő szintjére emelhetik (erre példaként szolgálhat Sopron mellett Siófok, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred vagy éppen Budaörs.)

A kutatás célja a valós helyi igényeken alapuló fejlesztési stratégia kidolgozásához nyújtandó információ volt. A városok között zajló versenyben nagyon sok hasonló adottságú város vesz részt, emiatt valamilyen vonatkozásban ki kell tűnni közülük. Fontos megtalálni, hogy egy település miben különbözik a hasonló méretű és funkciójú többi településtől. Amennyiben elfogadjuk, hogy a verseny célja a helyben élők jólétének fokozása, azt is kijelenthetjük, hogy a versenyben való sikeres helytállás eszköze egy speciális, de egyben rugalmasan módosítható, a helyi politika, a vállalkozások, a civilek és a tudományos élet partnerkapcsolatára épülő, általuk koordinált fejlesztési program, melyet az érintett szereplők nem csak ismernek, de egyben támogatnak is.

Irodalom

1. Baráth G. et al. 2009: A nagyvárostérségi elit versenyképesség felfogása. In: Szirmai V. (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Budapest-Pécs: Dialóg Campus. pp. 170–185.
2. Koltai Z. 2005: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. In: Tér és Társadalom XIX. évfolyam 3-4. pp. 23–41.
3. Koltai Z. 2006: A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. In: Területi Statisztika 9. évfolyam 3. pp. 240–254.
4. Koltai Z. 2014a: Sikeres és versenyképes városok, Piackutatás a magyar települések körében. Pécs, PTE FEEK. 211 p.
5. Koltai Z. 2014b: Successful Cities in Hungary. Pécs, PTE FEEK. 131 p.
6. Kovács Z. 2010: Népeség- és településföldrajz. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 239 p.
7. Szirmai V. – Váradi Zs. 2009: A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfogása. In: Szirmai V. (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Budapest-Pécs: Dialóg Campus. pp. 185–190.

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ

КОРОМА Н.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
geo.nkoroma@gmail.com

Abstract

THE PROBLEM OF IDENTITY IN THE BALTIC-BLACK SEA SPACE

Koroma N.

The investigation of territorial and political organization of the society and concept of identity form the object-subject essence of modern politico-geographical studies. Variety combinations of different identities (ethnic, political) create diversity of territorial identities. The space between Baltic and Black seas is a good example of it. This territory can be defined as a junctional geopolitical region with an unclear division between ethnic groups and religions, with imposition, interpenetration of cultures within them.

Keywords: Territorial Identity, European Identity, Junctional (Geopolitical) Region

Комплекс індивідуальних і колективних уявлень, які визначають приналежність та особливий асоціативний зв'язок населення з певною територією, його культурні відношення в межах відповідних територіальних спільнот та пов'язані з цим процеси інтерпретації місцевої специфіки, визначається як **територіальна ідентичність** населення.

Ментальне сприйняття населенням об'єктивної географічної дійсності (набору суспільно- та історико-географічних умов життєдіяльності) є елементом свідомості індивідів та територіальних спільнот, а так, його вивчення є важливим у дослідженні територіальної ідентичності (Гнатюк 2013). Вплив територіальної ідентичності населення на просторові трансформації відображається у змінах функціонального та ментального просторів суспільства: 1) в межах функціонального простору – це зміна політичної, економічної, функціонально-управлінської, інфраструктурної організації суспільства; 2) в межах ментального – це зміни соціоетнічного, інформаційно-комунікативного просторів (сприйняття населенням території, його культурного рівня, моделей поведінки, морально-етичних та естетичних цінностей, також тенденцій населення до співпраці, комунікації, інформаційного обміну та до інституалізації громадських різних активностей).

Варіативність поєднання різних видів ідентичності (етнічної, політичної) формують різноманітність територіальної ідентичності. Етнічна, як і політична ідентичність можуть формуватися на національну, регіональну та локальну рівнях.

З появою в європейській науці XIX ст. концепції «нація-держава» зародилася тепер вже стала класична політико-географічна тріада «держава

- нація – територія», яка не тільки пов'язала національну (регіональну, локальну) і політичну ідентичності, але й поставила національну ідентичність на «верхній поверх» в ієрархії територіальних ідентичностей. Національна ідентичність в побутовому уявленні зазвичай асоціюється з етнічною ідентичністю.

В умовах ослаблення або кризи національної ідентичності регіональна ідентичність може скласти їй конкуренцію в межах держави, і, отримавши політичний відтінок, поставити під загрозу єдність країни. У стабільному суспільстві із стійкою національною ідентичністю регіональна ідентичність не виходить на перший план в ієрархії територіальних ідентичностей. У звичайних умовах вона проявляється у формуванні певної системи цінностей і норм поведінки жителів регіону. Її можна виявити в місцевому фольклорі, переказах, міфах, місцевої інтерпретації історії країни тощо. Однак, як показують результати нашого дослідження, навіть в умовах політичної стабільності пріоритет локальної та регіональної ідентичності над національною - цілком типово явище для місцевості.

Відмінності в історичному досвіді завоювання, освоєння, заселення території сучасної України значною мірою вплинули на формування ідентичностей і таким чином допомогли сформувати мережі взаємодії, які посилили регіональні відмінності між ними. Історичні умови для поширення націоналізму та розвитку національної ідентичності були сприятливішими в Австро-Угорській імперії і міжвоєнних Польщі, Чехословаччині та Румунії, ніж в українських землях, що входили до складу Російської імперії та Радянського Союзу. Відносно демократичніша політична система Австро-Угорщини, порівняно з Російською імперією, давала українським інтелектуалам більше можливостей для поширення своїх ідей та формування національної ідентичності.

Чи можна говорити про територіальну ідентичність наднаціонального рівня? Одним з таких прикладів є поняття **«європейської ідентичності»**. Час після завершення «холодної війни» став періодом створення нової ідентичності – європейської ідентичності. Період «холодної війни» породив неясне відчуття єдності серед західних народів. Спільна прихильність до ліберальних демократичних практик як інструментів, що роблять можливим співробітництво, стала головною особливістю, яка об'єднала Європу і визначила природу нової європейської ідентичності.

Регіональний простір між Балтійським та Чорним морями – гарний приклад територіальної ідентичності, яка в даний час під впливом політико-географічних та геополітичних процесів в регіоні переживає значні трансформації. Політичні режими держав, національні інтереси, військові конфлікти, безпека регіону - чинники, які визначають вектор внутрішньо-політичних перетворень, а так і зміну ідентичності населення на даній території.

За політико-географічними ознаками територіальна структура Балто-Чорноморського регіону включає кілька субрегіональних утворень: (I) Балтія, (II) Центральна Європа та (III) Чорноморський субрегіон. Балто-Чорноморський простір має ширші кордони ніж вони можуть бути визначені географією. Це простір, що об'єднує пострадянські країни та країни з колишнього соцтабору; простір, який продовжує боротися з пострадянською пам'яттю та намагається повернутися до Європи. Питання приналежності – ідентичності - окремого індивіда до певного регіону тут в більшій мірі, пов'язане з історичною пам'яттю, і в меншій залежить від перебігу сучасних геополітичних процесів.

Географічно Балто-Чорноморський регіон знаходиться в епіцентрі перетину осей геостратегічних інтересів світу і є складовою частиною європейського і євразійського простору, а тому він мусить визначити в ньому своє належне місце й роль, враховуючи при цьому всі загрози та виклики як внутрішні, так і зовнішні.

Однією із загроз є наявне геополітичне поле протистояння в регіоні, яке займає територію, роль якої у світовій політичній системі змінювалася відповідно до етапів *суспільно-історичного розвитку*, кожен раз потрапляючи в зону впливу чи контролю тих чи інших великих держав, блоків залежно від їх геополітичної ваги. Цим було спровоковане утворення численних геополітичних розломів. Деякі з них сьогодні мають статус «гарячих точок» між-етнічного характеру. Таким чином, територія Балто-Чорноморського регіону завжди була «стиковою» між Європою та Азією. Звідси і визначення його нами як **стикового (геополітичного) регіону** з нечітким поділом між етнічними групами та релігіями, з накладанням та взаємопроникненням культур в його межах.

Східний кордон ЄС, що проходить вздовж геополітичних розломів, вже поділив Балто-Чорноморський регіон на два окремих поля взаємодії (країни-члени ЄС та країни-претенденти на вступ). Якщо подальше просування східного кордону ЄС призупиниться й одночасно будуть зростати впливи та амбіції Росії у Східній Європі, це призведе до збільшення напруги й створить нову лінію, яка розділить Європу на Західну і Східну не тільки географічно.

Щоб не допустити розвитку сценарію «розділення» регіону виникає необхідність визначити нові регіональні ідентичності, які будуть визначатися не залежно від *уявлень* щодо культурної та мовної спорідненості народів, а більше будуть базуватися на економічній і політичній доцільності. До формування спільної ідентичності наднаціонального рівня призводить взаємозалежність – особливо взаємозалежність економічна та безпекова. Той факт, що країни Центральної і Східної Європи прагнуть домогтися визнання їхньої європейської ідентичності через членство в ЄС, свідчить про насущну потребу країн у спільній економічно-безпековій захищеній ідентичності.

Більшість народів центрально- та східноєвропейських країн, а також балтійських країн, вже повернулися до Європи і старі визначення такі як «східні», «посткомуністичні», «пострадянські», «колишні члени Варшавського договору» поступово стираються (Когота 2015). В інших країнах процес формування територіальної ідентичності як ключового елементу уявлень про положення і ролі країни в глобалізованому світі як і раніше в дуже активній фазі.

Література

1. Гнатюк О. 2013: Територіальна ідентичність та просторові трансформації: приклад міста Вінниці. <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/teritorialna-identichnist-ta-prostorovi-transformatsiji-priklad-mista-vinnitsi>
2. Koroma N. 2015: New Territorial Identities on the Space between Baltic and Black Sea. Congress Programme and Abstracts. EG EUGEO. Association of Geographical Societies in Europe. Budapest. 139 p.

THE BOUNDARIES IN THE LANDSCAPE

MIKLÓS, LÁSZLÓ – IZAKOVIČOVÁ, ZITA – ŠPINEROVÁ, ANNA

Technical University in Zvolen, Institute of Landscape Ecology
of the Slovak Academy of Sciences

miklos@tuzvo.sk, zita.izakovicova@savba.sk, spinerova@tuzvo.sk

Absztrakt

HATÁROK A TÁJBAN

Miklós László – Izakovičová Zita – Špinerová Anna

A határok a földrajzi és tájtudományok egyik leggyakrabban tárgyalt problémaköre. Bár a határok többnyire természeti eredetűek lényegesen befolyásolják a társadalmi fejlődést. A cikk a tájbéli egységek meghatározását és határaik szerkesztését tárgyalja, tópikus, chórikus és tájmintázat (pattern) alapon, objektív és kevésbé objektív módszerekkel, mégpedig elméleti síkon és gyakorlati példákon, Szlovákia területén. A természetes pozicionális-gravitációs régiókat gyakorlati funkcionális szempontok szerint tipizáljuk. Kulcsszavak: határ, barrierek, tópikus, chórikus, tájmintázat, pozicionális vonzásrégiók

Introduction

The boundaries (borders, borderlines, limits) are one of the most discussed theoretical and practical questions of geographical and landscape sciences. The geographical phenomena and their investigation are bounded basically with the spatial structure of the landscape that is created by areas which differs each from others and are surrounded by boundaries. Thus the delineation of the boundaries of different areas represents the key starting points for each geographical project.

From conceptual point of view the boundaries might delineate either the areas of individual phenomena, individual values of the attributes of single elements of the geosystems, as well as areas of partial or more composite complexes and spatial units, as e.g. the physiotope, abio-complexes, landscape-ecological complexes, landscape types or landscape regions (Miklós–Izakovičová 1997).

Generally stated, the boundaries between defined individual values of single elements of geosystems can be defined most precisely and objectively than the boundaries of more complex spatial units. Also the administrative and legal boundaries are more sharply defined than the conceptual borders of landscape units. The next chapters deal with the boundaries of complex landscape units.

Objectivity and complexity in the delineation of boundaries

The most pronounced boundaries are those which express barrier effects from different aspects, mostly as barriers for movement and expansion of human activities (Čílek et al. 2011, Miklós–Špinerová 2011, 2013). The easiest understandably barriers are created by relief (e.g. mountain ranges), and by big rivers. Other type of barriers for the expansion of human activities are those which matter sharp change between single properties of the elements of geosystem, e.g. sharp barrier

for arable land between areas with deep soils and shallow, stony soils. Much less pronounced are the boundaries of the continually changing properties of the geosystem, as e.g. the attributes of the climate. In such cases the boundaries have the character of a broader-narrower transitional belts rather than a simple line.

More problematic is the definition of boundaries of complex landscape units where beside of objectively defined values of the geosystem properties also the subjective, experience, tradition and perception based criteria are applied. What types of landscape units can we speak about?

1. **Objectively defined** landscape ecological complexes according to the vertical couplings -**topical interconnections** between their elements (Neef et al. 1991, Preobrazhensky 1983, Miklós-Špinerová 2011). These are the traditional complex units with different names and different degrees of complexity, as e.g. the substratum-soil-underground water complex, soil-ecological complex, geomorphological type, abiocomplex, physiotop, land cover type (Feranec-Otáhel' 2001), ecotop, ecologically important segment (Michal 1994), land unit (Csorba 1988, Zonneveld 1989), landscape-ecological complex (as abiocomplex + land cover) (Špinerová 2014), ecoregion (Bailey 1995). The boundaries are defined according to the classes of the values of the geosystem elements, delineated according to the leading factor, which is most frequently the georelief (in mountain landscapes), or the soil-substratum complex (in lowlands). They appear in the landscape repeatedly as internally homogenous typological units (Drdoš 1983, Bunce et al. 2008, Kolečka et al. 2011, Romportl et al. 2013).

2. **Objectively defined** spatial units defined according to the horizontal (spatial) couplings - choric **interrelations** between their elements (Haase et al. 1991). The most used units of this character are the drainage basins of different hierarchical level (catchment basins of seas up to microbasins and elementary run-off area), where the boundaries – the watershed – is defined precisely according to the divide between the direction of gravitation (Miklós-Špinerová 2013). These units are homogenous according to the direction and mode of the gravitation and run-off, but they may include several different landscape types delineated according topical aspects (see above).

Conceptually to this type of units belongs also administrative or other socio-economic regions, which are delineated according to other type of „gravitation“, e.g. the transport and industrial gravitation to the industrial centres, nationalities, etc.

3. Landscape units characterised by **combination** of a very broad scale of diverse concepts originating from the evaluation of the **pattern** of visible features of the landscapes, mostly the relief forms and land cover (Forman-Godron 1981, 1986, Turner 1989, Norberg-Schulz 2010). This approach is nowadays substantially broaden by methods involving different disciplines as geography, ecology, urbanism, agriculture, art, design (Čílek et al. 2011), using more-less subjective aspects for delineation of their boundaries, as landscape character, values, cultural

heritage, genius loci, very often based on perception (Löw – Míchal 2003, Csima 2012 and many others). This approach is very popular among landscape ecologists, as well as among other relative scientists (Breuste et al. (Eds.) 2009), since the year 2000 supported also by European Landscape Convention.

This approach can result to the delineation of **typological landscape units** – landscape types, which is similar to traditional approaches, e.g. landscape types in Czech republic (Löw – Míchal 2003, Kolečka 2011, Romportl et al. 2013), or in Slovakia (Miklós et al. 2006, Bezák et al. 2010). On other side a lot of studies pronounce the **uniqueness of each landscape units** which should underline the necessity to handle with each landscape in unique way (Pinto-Correia et al. 2006).

The above mentioned approaches to the creation of borders show the next chapters on the example of Slovakia.

The landscape types and landscape regions in Slovakia – topical and structure (pattern) based typisation

The definition and delineation of landscape types belongs to basic geographical and landscape ecological procedures. In Slovakia several works dealt with landscape typisation, recently the Landscape atlas of Slovak republic (Miklós et al. (Eds.) 2002, Miklós et al. 2002), the Atlas of the representative geo-ecosystems (Miklós et al. 2006), and the Representative landscape types of Slovakia (Bezák et al. 2010). The scale of the last mentioned typisation was 1:500.000.

We applied successively 3 steps of typisation according to the above described aspects:

1st step: **Morphologic-positional types** of landscape

The relief in Slovakia determinates most of other landscape factors. The method of this step was a purpose-oriented reclassification of “classic” works, as the geomorphological subdivision of Slovakia (Mazúr – Lukniš 1986), the morphometric-morphological typisation of the relief (Tremboš – Minár 2002), and the digital terrain model. This process issued to the delineation of 18 subtypes of natural landscapes.

The boundaries in this step were delineated objectively, according to the exactly defined values of selected aspects.

according exactly defined values of mentioned aspects.

2nd step: The **structure of the land use** (land cover)

The land cover is beside of relief the most visible landscape aspect. In detail, the land cover would subdivide the landscape types to a huge amount of areas, therefore for the purpose of the typisation of the whole territory of state a certain level of generalisation was applied according to the predominant land-use (Feranec – Otáhel 2001).

The theoretical basement for this step is similar to the matrix-patch theory (Forman – Godron, 1986, Turner 1989). Some statistical procedures for definition of predominant land-use were applied, which issued to the definition of mixed land-use types. Accordingly, we defined 18 types of land use in Slovakia.

The boundaries in this step were delineated less objectively.

By the synthesis of above mentioned 2 steps a complex map of representative landscape types of Slovakia was created which included 130 landscape types

3rd step: Definition and delineation of **unique and precious** landscape types

This landscape types were delineated according to uniqueness of the geological-geomorphological structure, vegetation and specificity of the landscape pattern within basement landscape types. Also the rare appearance and small extent of those units played role. Accordingly we delineated the following types:

- unique landscape types: the landscape of clip belt, the landscape of volcanic necks, landscapes of depressions with wetlands, landscape of inland delta of Danube, landscapes of the UNESCO world heritage sites.
- precious landscape types: landscapes of karstic plateaus, landscapes of giant mountains (Tatry), landscapes of stratovolcano,
- types of preserved historical landscape structures, namely vine-growing landscapes, landscapes with spread settlement structure (lazy, kopanice), meadow-pasture landscapes, landscapes with old mining structures.

The boundaries

- of unique and precious landscape types were delineated objectively,
- of historical landscape structures less objectively, according to predominant land-use and tradition.

The gravitational-positional landscape units

The neighbourhood of the areas has beside of mere geometrical aspects also spatial-functional relationships (Forman – Godron 1986, Turner 1989, Haase et al. 1991). The vertical and horizontal, topic and choric relations of geosystems are integrated in the **catena** concept (Neef et al. 1977, Forman – Godron 1986, Hynek – Trnka 1981, Opp 1984, Jacuchno 1988, Urbánek 2009). The catena expresses on one side the neighbourhood of spatially disjunctive areas, on other side the relations of spatial inclusion, conjunction. The delineation of gravitational-positional landscape units are based on these theoretical principles.

The most objectively delineated gravitational landscape units are the drainage basins limited by watershed, which objectively divides the basins according to the direction of the gravitation, thus determines also the flow of water, material, energy and information. The boundaries created by watersheds are decisive mainly

in mountainous landscapes, where creates pronounced barrier effects. Nevertheless, for complex characteristics of the landscape also other types of „gravitation” play roles. E.g. on lowlands, wavy and hilly lands, on plateaus etc. the material and energy flow can expose other direction than the water flow.

Anyway, the natural direction of water, material, energy and information flow and its limits – the barriers - means important aspects for the definition and delineation of regions of different character. One other important spatial aspect in this concern is the **position** on all the elementary, topographic and orographic hierarchical level. The position within the gravitational regions is many times more important than the internal characteristics of topical types, or theirs pattern. The position and the direction of gravitation are decisive factors for the processes within the landscape pattern; they define the catena (see above).

On the territory of Slovakia the natural gravitation and the position, combined with some aspects of settlement structure, resulted to the delineation of the **gravitational- positional-settlement regions** (further as GPR) (Miklós, 2002, In: *Atlas krajiny SR*. Kap.VII. mapa 24).

The boundaries of GPR were delineated

- **partly objectively** – in the mountains, where the barrier effect of the relief is sharp,
- **less objectively** in lowland.

The typisation of gravitational-positional regions

The delineated GPR can be typised according to their position on different level. All of these typisations may have also practical implementation.

a) On the level of the state the GPR were typised according to

- their inner character and orographic localisation.

This issued the delineation of 6 macro-regions.

- their position **in macro-catena**.

This issued to the ranking of the regions to the catena of

core regions ← linked regions ← linked specific structural and transitional parts.

The result of the typisation is the delineation of the:

- ❖ Contact GPR of Bratislava with 3 specific parts of different character
- ❖ GPRs of open lowlands: 3 lowland regions with 5 subregions, with
 - 8 linked semi-open lowland valley sinks (wide shallow valley)
 - 5 specific structural transitional parts
- ❖ GPRs of closed South-Slovakian basins: 3 basins, with
 - 2 linked tectonic basins and valleys
 - 1 specific structural-transitional part
- ❖ GPRs of Central-Slovakian valleys: 2 regions (along Váh and along

Hron), with

- 5 intra-mountain basins and valleys
- 3 specific structural and transitional parts
- ❖ GPRs of closed North-Slovakian basins: 4 basins, with
 - 2 linked basins opened to Poland
 - 3 specific and transitional parts
- ❖ GPRs of Beskydy furrows: 3 regions
 - 1 specific transitional part.

(Miklós, 2002, In: *Atlas krajiny SR*. Kap.VII. mapa 19).

b) The above typised GPRs were subdivided to sub-regions (GPSR) and micro-regions (GPMR). All these units were typised according to their orographic localisation and **topographic (catena) position** to following types:

- GPSRs of lowlands: GPMRs of depressions, core lowlands, foothill undulated and hilly land
- GPSRs of intra-mountain basins: GPMRs of core flat and undulated plains, foothill hilly land
- GPSRs of valleys: GPMRs of bottom undulated plains, foothill hilly and uplands
- GPSRs of mountain furrows: GPMRs bottom undulated plains, foothill hilly and uplands foothill hilly and uplands
- GPSRs of hilly lands: GPMRs of undulated valleys and terraces, isolated hilly lands (valleys and slopes), foothill (piedmont) hills
- GPSRs of uplands: GPMRs of undulated plains on steps, isolated uplands (valleys and slopes), piedmont uplands,
- GPSRs of mountains: GPMRs of undulated and hilly steps, isolated mountains (valleys and slopes)
- GPSRs of plateaus and top plains: GPMRs of undulated or hilly lands.

(Miklós, 2002, In: *Atlas krajiny SR*. Kap.VII. mapa 22).

The typisation of the GPR, GPSR and GPMR was objective, according to their topographic and orographic position.

c) The above described typisation allows to define also the basement **positional function** for each GPMR in relation to GPR and GPSR, as:

- Core of GPMRs with central settlement
- Marginal part of GPMRs
- Transitional parts of GPMRs
- Border parts of GPMRs
- Gate GPMRs between lowlands, intra-mountain basins and hills
- Bridge GPMRs
- Most important contact GPMRs between main GPR
- Remote GPMRs of side valleys and plateaus

- Isolated GPMRs of terminal valleys
(Miklós, 2002, In: *Atlas krajiny SR*. Kap.VII. mapa 23).

Gravitational-positional regions and administrative subdivision of state

The society accepts the barriers and other natural boundaries on different level. However, the acceptance of the gravitational-positional preconditions is a way to the sustainable development. The primary step might be conformation of the socio-economic gravitation with the natural boundaries and gravitation. The base indicator of the level of this conformity is the comparison of all the structure of the transport lines and nodes, the hierarchy of settlement system, and, the conformity of the administrative borders with the borders of GPRs.

Comparing the administrative subdivision of state in Slovakia, the transport structure and the borders of GPRs, one can find both good and bad examples. Generally, the natural regions are more conform to administrative ones in mountains, rather than in hilly land and lowlands. On other hand, there are regions which preserved their borders for long historical period, as well as regions which changed their affiliation after each re-organisation.

The typisation of landscape according to its physiognomy character

The European Landscape Convention requested from each member state the definition and delineation of landscape types. Although not explicitly expressed, most of the member state understood this task in the context of the definition of landscape in the Convention, i.e. to define the landscape types on the cultural-natural heritage basement, according to specific values, based on perception. The material basement for that procedure should be the evaluation of the visible component of landscapes, as the land cover and the relief forms. However, these characteristics should be completed by cultural heritage values, aesthetic values, historical landscape types, landscape archetypes, traditional settlement types, landscape picture, genius loci, etc. (Gojda 2000, Löw-Míchal 2003, Norberg-Schulz 2010, Čílek et al. 2011). The combination of all these aspects foretells that the delineation will be affected by many subjective aspects. Few questions not yet solved:

- the borders **between land-use based landscape types**: e.g. where is the border between agricultural landscape and forest landscape in the case of successively grown up meadows and pastures, between the urbanised and rural landscape in the case of dispersed settlement, what is the patch and what is the matrix in the case of more less evenly distributed areas of fields, grasslands and woods?
- the borders **between the basic geomorphological forms**: where is the border between intra-mountain basin, valley and furrow in the case of continually narrowing depression?

- what is a hilly relief on the top of a mountain plateau, hilly land or plateau?
- where belongs a piedmont upland on the margin of an intra-mountain basin, is it part of the basin, or part of the surrounding mountain?
- how to involve the visual – panorama outlook – aesthetic values, when this appears from different direction differently?
- what will be used the result of such typisation for and how, when each outlook, each aesthetic or other value of whatever landscape pattern is given by the composition of single areas with defined land-use, where each land spot belongs to a concrete owner? Etc...

All these questions are to be solved, probably during the concrete work on typisation.

Conclusion

As stated above, the problem of the delineation of the boundaries of landscape units and their characteristics is on one side a deep theoretical problem, but, at the same time, also a practical task of implementation of landscape ecological knowledge to the planning and decision-making practice. It is obvious, that the practice accepts concrete, exactly defined, precisely delineated and characterised materials, rather than subjective perception based ideas of landscapers and conservationists. The further task is to work on both the theory and practice of bridging the gap between science and practice.

References

1. Bailey R.G. 1995: Description of the ecoregions of the United States. 2nd ed. rev. and expanded. Misc. Publ. No. 1931 (rev.). Washington DC. USDA Forest service. 108 p.
2. Bezák P. – Izakovičová Z. – Miklós L. et al. 2010: Reprezentatívne typy krajiny Slovenska. Bratislava, Ústav krajinnej ekológie SAV. 180 p.
3. „Boundaries.” West’s Encyclopedia of American Law. 2005. Encyclopedia.com. 10 Jan. 2016 <<http://www.encyclopedia.com>>.
4. Bunce R.G.H. – Metzger M.J. – Clarke R.T. et al. 2008: A standardised procedure for surveillance and monitoring of European habitats and provision of spatial data. Landscape ecology, 23. pp. 11–25.
5. Breuste, J. – Kozová M. – FINKA M. (Eds.) 2009: European Landscapes in Transformation. Challenges for landscape Ecology and Management European IALE Conference 2009, Salzburg (Austria), Bratislava (Slovakia).
6. Cílek V – Ložek V. et al. 2011: Obraz krajiny: pohled ze středních Čech. Praha. Dokořán, 310p
7. Csima P. 2012: Tájkédelmi célú tájkarakter elemzések rurális tájban. In: Far-sang M. – Keveiné B. I. (Eds.): Tájkérték, lépték, változás. Szegedi Tudomány-egyetem. pp. 51–63.

8. Csorba P. 1988: The ecogeographical pattern map of Tokaj “Great Hill” and its environs. In: Ruzicka M. – Hrnčiarová T. – Miklós, L (Eds.). Spatial and Functional Relationships in Landscape Ecology. VIIIth International Symposium on Problems of Landscape ecological Research. IEBE CBES SAS. IALE East Europ. Region. Bratislava. Vol. 1. pp. 273–284.
9. Drdoš, J. (Ed.) 1983: Landscape Synthesis: Geoecological Foundations of the Complex
10. Landscape Management. VEDA, Bratislava.
11. Feranec J. – Oľahel’ J. 2001: Krajinná pokrývka Slovenska. Geografický ústav SAV, Bratislava, VEDA. 124 p.
12. Forman R.T.T. – Godron M. 1986: Landscape ecology. Wiley, New York.
13. Gojda M. 2000. Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny. 1. vyd. Praha: Academia. 238 p.
14. Haase G. et al. 1991: Naturraumerkundung und Landnutzung. Geographische Verfahren zur Analyse. Kartierung und Bewertung von Naturräumen. Beiträge zur Geographie. Berlin, 34, I und II.
15. Hynek A. – Trnka P. 1981: Topochory Dyjské části Znojemska. Folia Facultatis scientiarum naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis - Geographia, 22, 4, Brno. 99 p.
16. Jacuchno V. 1988: The spatial relations in contrast landscape structures and the land-use. In: Ružička M. – Hrnčiarová T. – Miklós L. (Eds.): Spatial and Functional Relationships in Landscape Ecology. VIIIth International Symposium on Problems of Landscape ecological Research. IEBE CBES SAS, IALE East European Region. Bratislava. Vol. 1. pp. 383–390.
17. Kolejka M. et al. 2011: Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Brno.
18. Lów J. – Míchal I. 2003: Krajinný ráz. Kostelec nad Černými lesy. Lesnická práce, 552 pp.
19. Mazúr E. – Lukniš M. 1986: Geomorfologické členenie SSR a ČSSR. Časť Slovensko. Mapa 1:500.000. Slovenská kartografia, Bratislava.
20. Míchal I. 1994: Ekologická stabilita. 2. vyd. Brno: Veronica. 276 p.
21. Miklós L. 2002: Maps No, 19, 20, 22, 23, 24, Chapter VII. Natural-settlement regions. In: Miklós L. – Hrnčiarová T. (eds.) 2002. Atlas krajiny Slovenskej republiky. 1. vyd. Bratislava: MŽP SR, Banská Bystrica: SAŽP. pp. 204–206.
22. Miklós L. – Kočická E. – Kočický D. 2002: Krajinnno-ekologické komplexy. VII. kapitola Prírodno-sídelné regióny, mapa č. 1. In: Miklós L. – Hrnčiarová T. (eds.) 2002. Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava: MŽP SR, Banská Bystrica: SAŽP. pp. 206–206.
23. Miklós L. – Hrnčiarová T. (eds.) 2002: Atlas krajiny Slovenskej republiky. (The Landscape Atlas of the Slovak Republic. MŽP SR Bratislava, SAŽP Banská Bystrica. 344 p.
24. Miklós L. – Izakovičová, Z. et al., 2006: Atlas reprezentatívnych geoeekosystémov Slovenska. ÚKE SAV, MŽP SR, MŠ SR Bratislava. 123 p.

25. Miklós L. – Špinerová A. 2011: Barriers and corridors in the Carpathian basin. In: Mócsy, I (Ed.). VII. Kárpát-medencei környezettudományi konferencia. Cluj, Ábel Kiadó. pp. 39–45
26. Miklós L. – Špinerová A. 2011: Krajinnno-ekologické plánovanie LANDEP. VKÚ, a.s., Harmanec. 158 p.
27. Miklós L. – Špinerová A. 2013: Priestorové vzťahy v krajine. Harmanec: Vojenský kartografický ústav VKU. 159 p.
28. Neef E. – Richter H. – Barsch H. – Haase G. 1973: Beitrage zur Klärung der Terminologie in der Landschaftsforschung. Beitrag d. Institut d. Geographie and Geoökologie d. Akad. d. Wiss. d. DDR. Beilage zu Práce a materiály z biológie krajiny, 20. UBK SAV. Bratislava.
29. Norberg-Schulz Ch. 2010: Genius loci: krajina, miesto, architektura. Praha: Dokořán. 219 p.
30. Opp CH. 1984. Zur Entwicklung und Systematisierung der Catena - Konzeption. Hercynia N.F., Leipzig, 21, 2. pp. 204–217.
31. Pinto-Correia T. – Gustavson R. – Pirnat J. 2006: Bridging the Gap between Centrally Defined Policies and Local Decisions – Towards more Sensitive and Creative Rural Landscape Management. Landscape Ecology, 21, 3. pp. 333–346
32. Preobrazhensky V. S. 1983: A system orientation of landscape research in geography and its present-day realization. In: Drdoš, J. (ed.): Landscape Synthesis. Geoecological Foundations of the Complex Landscape Management. VEDA, Bratislava. pp. 31–36.
33. Romportl D. – Chuman T. – Lipský Z. 2013: Typologie současné krajiny Česka. Geografie. 2013, roč. 118, č. 1. pp. 16–39.
34. Sochava V. B. 1977: Vvedenje v učenije o geosystemach. Nauka, Novosibirsk, 318 pp.
35. Špinerová A. 2010: Krajinnno-ekologické limity poľnohospodárskeho využitia povodia Ilijského potoka. Harmanec. Vojenský kartografický ústav, a.s. 62 p.
36. Špinerová A. 2014: Štruktúra krajiny ako regulátor dynamiky pohybu vody a materiálu. TU Zvolen. 150 p.
37. Tremboš P. – Minár J. 2002: Morfológicko-morfometrické typy reliéfu. In: Miklós L. - Hrnčiarová T. (eds.) 2002: Atlas krajiny Slovenskej republiky, Kap. IV, mapa 24.
38. Turner M. 1989: Landscape ecology: the effect of pattern on process. Annual Review of Ecology and Systematics 20. pp.171–197.
39. Urbánek J. 2009: Geomorfologická katéna. Veda, Bratislava. 196 p.
40. Zonneveld I.S. 1989: The land unit - a fundamental concept in landscape ecology and its application. Landscape Ecology, 3. pp. 67–86.

A QUARTER CENTURY OF IN-BETWEEN EUROPE FROM THE ASPECT OF BORDER CHANGES

NAGY, MIKLÓS MIHÁLY

nagyvazul@freemail.hu

Absztrakt

KÖZTES-EURÓPA NEGYED ÉVSZÁZADA A HATÁRVÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN

Nagy Miklós Mihály

Az 1989. és 1990. évi politikai folyamatok napjainkig tartó és még mindig le nem zárult térszerkezeti folyamatokat indítottak el az európai kontinensen. Az elmúlt negyed évszázadban Kelet-Közép-Európában, a mai gyakorta használt politikai földrajzi fogalommal élve, Köztes-Európában jelentősen módosultak az államhatárok. E változások kettős jellegűek. Egyrészt a politikai térszerkezeti állapot módosulásával az új államterek mellett új határok születtek. Másfelől az elmúlt huszonöt évben – még ha teljes egészében nem is, de – jelentősen megváltoztak az államhatárok geográfiai funkciói. Tudományos kérdéskörként mindkét jelenség a politikai földrajz és a geopolitika vizsgálatának körébe tartozik, ezért előadásunkban is ebből a szempontból tárgyaljuk a térséget.

Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, Köztes-Európa, államterek, határok

A region defined by history

The term Central and Eastern Europe is used by both the sciences fields of history and geography. Oscar Halecki, who has prepared a detailed synthesis of the history of the region, used the term for the multicultural zone between Germany and Russia, which partly overlaps with the area referred to by the modern term of In-Between Europe created by Lajos Pándi (Halecki 1995, Pándi 1995). It is fact that from a geographical aspect, in the modern spatial structure of the continent there is a region stretching from Finland to Greece whose political geographical role in the past century has been to separate the vast Eastern imperial state area with its completely foreign ideology and social structure from the Western part of Europe. Defining the boundaries of Central and Eastern Europe geographically is primarily a historical issue, as there are no sharp geographical factors either in the East or in the West that would unambiguously delineate its borders. The issue is further complicated by the constant changes to the meanings, as well as the social, historical, and cultural contents of terms East and West (Szűcs 1983). According to the literature – a hundred-year-old geographical debate must be mentioned at this point – the key to geographically define Central and Eastern Europe would be identifying the borders of Central Europe (Penck 1915, Hassinger 1917, Rétvári 1993, Mező 2001). However, these borders are also less geographical than political, and primarily reflect the changes in power relations (Kennedy 1992, Diószegi 1994). Thus, it is a region difficult to distinguish geographically, one whose development of spatial structure can be characterized by two factors: changes to state areas in the past two centuries, and alterations to the functions of state borders in the region.

One manifestation of the phenomena above is that the meanings of the terms 'Central and Eastern Europe' and 'In-Between Europe' are still confused in the minds of peoples and nations living in this region, while similar conscious contents are attached to both terms: fear of the neighboring great powers, the role of being the protectors of Europe, and the sense of historically being left behind. Oscar Ha-lecki's point about this region being a vast terra incognita seems to be correct from both historical and geographical aspects. This region, whose history and political geography is rather unknown, can be described by the means of geography, and the result may assist in understanding the events happening in this part of the world. The science best suited to the task is classic political geography established by Fiedrich Ratzel, for two reasons: On the one hand, Ratzel's fundamental work synthesizes geographical phenomena condensed into regularity. Furthermore, his followers improved upon his work by closely linking political and historical geography. One of the most fitting pieces of evidence from the history of science is Otto Maull's oeuvre, which contains two works with identical titles – *Politische Geographie*. The first one is the improvement of Ratzel's conception, while the other was a synthesis of political geography based on historical geographical processes developed on the basis of the first work (Ratzel 1903, Maull 1925, 1956).

Changes in the European spatial structure

Based on 19th- and 20th-century political geography, Europe can be divided into three parts from the aspect of the stability of state areas. While in Western Europe, west of the eastern border of France we find solid political geographical entities, in the middle of the continent – the second part – significant changes were experienced, and it was bordered in the east by a vast empire constantly changing in extent – the Russian Empire, the Soviet Union, the Russian Federation. The major changes happened in the center of Europe, in the region that Otto Maull called Inner Europe (Innereuropa) in his second comprehensive political geographical work (1956). Based on changes in spatial structure and its historical geographical development, Inner Europe can be divided into two zones. Its Western zone includes the great state areas (German Empire, Kingdom of Italy) unified in the second half of the 19th century, while its Eastern zone consists of Finland, the modern Baltic states, Romania and the nation states of the Balkans that were gradually gaining their independence. In this classification, the Austro-Hungarian Empire is a transitional region between the western and eastern halves of Inner Europe. The area of Medieval Poland and the western regions of modern Ukraine and Belarus are also classified as parts of Inner Europe. The eastern part of Inner Europe overlaps with the above-mentioned concept of In-Between Europe developed by Pándi (Haack–Schmidt 1929, Urbán 1988, Dudar 1991, Pándi 1995, Maull 1956).

The political spatial structural changes of In-Between Europe cannot be interpreted in isolation, as the processes taking place in this region were

significantly influenced by the tendencies of areal development in Western and Eastern Europe. Focusing on the changes of the past 25 years in Central and Eastern Europe, the most important changes to the spatial structures of the East and West are the following: The long 19th century – after the French revolution and the Napoleonic wars – is the era when extensive states and nation states became well-defined in Europe. With the completion of the German and the Italian unifications and the transformation of the Habsburg Empire into the Austro-Hungarian Empire in the middle of the 19th century, only one large region, the Balkans remained in Europe's political spatial structure where an opposite tendency prevailed. The decline of the Ottoman Empire allowed for the nation states of this region to gradually develop in the middle of the century and by the beginning of World War I this process was completed. The Rumelian part of the Ottoman Empire became a region of fragmented states from a political geographical aspect. This also meant that Turkey was completely pushed out of Europe. It is an important aspect of the topic that at the beginning of World War I the Russian state area – including Medieval Poland – stretched far into Central Europe, and, if we accept László Rétvári's definition of Central Europe, Russia can also be considered a great power in the region through its control the Baltic states as well (Mauß 1956, Heffernan 2006, Rétvári 1993). Still, some states – albeit small ones, the results of the spatial developmental processes of the earlier centuries – remained along the western borders of Inner Europe and in Western Europe: Andorra, the Netherlands, Belgium and Luxemburg. It is typical of the Central and Eastern European political geographical situation immediately preceding World War I that besides three great powers (Russia, Austro-Hungarian Empire, Germany) in the region there were also seven relatively small states on the Balkan Peninsula and along its boundaries: Romania, Serbia, Montenegro, Bulgaria, Albania, Greece and Turkey. As a result of the political geographical processes of World War I, the political geographical situation of Central and Eastern Europe and In-Between Europe had significantly changed. As seen above, there were ten states in the region in 1914, while this number had grown to fifteen by the end of the 1920s: Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Eastern Prussia (belonging to the German state), the Free City of Danzig, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Romania, Yugoslavia, Bulgaria, Albania, Greece and Turkey. The essence of the change was that the great state areas of the previous century in the north of Central and Eastern Europe became fragmented, while the Balkans, in contrast to this process – with the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – was dominated by greater state areas (Nagy 2014b). This process was the starting point of the development of the political geographical situation in the In-Between Europe of the short 20th century (Nagy 2013b). There were two important features of this initial process: On the one hand, the regions affected by the great changes were the ones in

the Balkans and In-Between Europe which had been greatly impacted by the Ottoman-Turkish state in the previous centuries (Maull 1956, Csüllög 2013). Also, Russia, turning into the Soviet Union, was pushed out of Central Europe and became a state of Eastern Europe. The territorial settlements at the Paris Peace Conference following World War I sharply revalued Central and Eastern Europe as well as In-Between Europe, as the states created in the Balkans and in regions that formerly belonged to the Russian Empire and the Austro-Hungarian Empire became a political geographical cordon sanitaire; the geopolitical buffer of In-Between Europe or Central and Eastern Europe was created. Thus, the region became a borderland dividing Europe in two.

The fate of nations living in the region has been defined by this geopolitical buffer quality for the past century. The region also retained this quality after World War II, the only change being that the Soviet Union significantly advanced to the west: it greatly expanded the width of the buffer zone along its western borders. By pushing the Polish state area to the west, overwhelming the Baltic States, taking the western parts of Belarus and Ukraine and by establishing the Warsaw Pact it regained spatial influence in Central Europe. The latest change started in 1989, when the Russian state area pulled back to the east as a result of the weakened Soviet Union, and this process has fundamentally reorganized the political spatial structure of Central and Eastern Europe. The reunification of the German state areas has amplified the separating role of In-Between Europe, as the region has been further fragmentized. The independence of the Baltic States and the collapse of Yugoslavia and Czechoslovakia have transformed the Central and Eastern European buffer into a fragmented political geographical region, but it has not put an end to its retaining its borderland quality.

The rise of In-Between Europe

As seen above, the region of Central and Eastern Europe, that is In-Between Europe, has become a type of borderland, and as such, it can be considered the modern manifestation of Ratzel's border theory. The region's spatial development aligns with his idea that zone-like borders constitute a higher level of geographical status than clearly defined lines. In order to be able to understand this concept, we have to go back to the term of In-Between Europe (Zwischeneuropa).

The terminus technicus of In-Between Europe was created by Albrecht Penck in 1915. At the time, he did not interpret the region as a transition zone but as a region lying between two geographical objects – Fore-Europe (Vordereuropa) and Hinter-Europe (Hintereuropa) –, which was called Inner Europe by Maull. The territorial settlements following World War I resulted in the concept of In-Between Europe essentially changing. The sense of 'between two geographical objects' was replaced by that of 'transitional zone': this is when the term In-Between Europe became the category known today. The change in meaning was induced by

the spatial processes of World War I, as the Great War ended in 1918 only legally; in fact, in Central and Eastern Europe, especially in the region's eastern zone, a series of local wars only gradually tapered off (Penck 1915, Nagy 2013a, 2014a, 2014c). Undoubtedly, In-Between Europe was already seen as a special danger zone between the two world wars, as a buffer region that significantly revalued this borderland (Prinz–Passarge 1936, Nagy 2015a, 2014d).

The basis of In-Between Europe's revaluation is its manifestation as borderland. It is a geographical cliché that morphologically state borders can be classified into two categories: linear and zone-like. This distinction already appeared in Ratzel's fundamental work (1903) and Otto Maull (1925) refined it but we now know that considering their functions, there are many more types of borders (Schwind 1972). For this topic, the most important distinctions are between linear and zone-like state borders, as well as between ones with separating and confining functions. The two functions may manifest themselves in the cases of both linear and zone-like state borders. The spatial development of Central and Eastern Europe indicates that borders changes may shift from zone-like towards linear and vice versa. Otto Maull already pointed out in 1925 that it is a misinterpretation of Ratzel's work when the evolution of borders is described exclusively from zone-like to linear. According to Maull, Ratzel's thesis is true in itself only if borders are understood as living organisms (*Organ*) at geographical peripheries. However, – relying on Ratzel's theory – even though a border is a spatial abstraction (set by means of geodesy), it is still a zone from a political geographical aspect. Ratzel suggests that the real border of a state is always the extent of the state's ability to exercise its power and enforce its political will. This thought will return in the thesis of multiplying borders (*Vervielfältigung der Grenze*) (Ratzel 1903, Maull 1925, Nagy 2015b). Quite simply, the multiplication of borders in political geography means – unless the border in question is explicitly a confining one – that two neighboring countries are able to exercise their political power in a gradually diminishing way over the actual border that indicates the spatial abstraction, and this works both ways. Thus, there are actually three borderlines: the state border designated by geodesy, as well as two imaginary lines that each connect the farthest points of the assertion of the countries' interests. These three actual borderlines create a zone-like border, despite the fact that in its physical manifestation we perceive it as merely linear.

The multiplication of borders is more spectacularly apparent in the case of political geographical buffer zones. These cases involve state areas of two great powers and the transitional region lying between them. Each great power has linear borders, which, however, do not prevent the assertion of the powers' political will. In addition, the buffer zone may even contain a number of states. As a result of the great powers' assertion of will, an invisible borderline develops inside the buffer zone, one which does not overlap with the geodetic borders of

either the great powers or those of the states in the buffer zone. Thus, the political geographical buffer is a zone-like border, which is crisscrossed by these invisible lines of power, as the small states in the buffer region also have political interests and powers of asserting them.

The above-mentioned phenomena are sharply manifested in the region of Central and Eastern Europe, in In-Between Europe. After 1945, a confining type of border emerged here, and the prevalence of multiplying borders within this region was limited. They were mostly represented by the facts that most of the geopolitical buffer of In-Between Europe belonged to the Soviet-Russian power interests, while the buffer zone was capped by a neutral state (Finland) in the north and by a NATO member state (Greece) in the south. The great changes happened after 1989. Even though the western borders of Russia continued to be of the confining type, state borders in the In-Between European buffer zone changed in function. The former confining function was replaced by the separating function, which, due to the internal logic of border development, significantly amplifies the phenomenon of border multiplication. The eastern expansion of NATO and the European Union, the coalitions emerging among the states of the buffer zone (The Visegrad Group) as well as the renewed expansion of the Russian state area starting in 2010 intensified the multiplication of borders.

All these contribute to the revaluation of Central and Eastern Europe and In-Between Europe in the continent's spatial structure. It is a special phenomenon that the geopolitical buffer between the two great powers must dissolve and vanish in the geographical space in the case of when one of the powers significantly weakens or vanishes. However, following the collapse of the Soviet Union, this did not happen in Central and Eastern Europe; in fact, we are witnessing a process of spatial organization contrary to what was described above. The region more and more often referred to as In-Between Europe not only did not dissolve as a buffer zone, but has taken on a more and more defined form. A contributing factor to this phenomenon could be that its borders are still more confining than separating. However, it is possible that the abnormal intensification of border multiplication has acted as a political geographical conserving force for the past twenty-five years. The other factor must be the event of the greatest consequence in the changes of Europe's spatial structure: the reunification of Germany. This factor has created such a power center in the western part of Central and Eastern Europe that it prevented the fragmentation of In-Between Europe, and it still needs to be borne in mind that these peoples are still living in countries that neighbor with the weakened but still extraordinarily powerful Russian state. The more and more significant role of In-Between Europe can only be explained by these factors, because a region so complex in natural geographical features as an element of spatial structure goes against the geographical relationships forming the basis of state organization.

Bibliography

1. Csüllög G. 2013: Migrációs hatások és területi folyamatok a Kárpát-Balkán térségben. In: Történeti Földrajzi Közlemények, Vol. 1, No. 1-2. Nyíregyháza. pp. 135–145
2. Diószegi I. 1994: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete. 477 p.
3. Dudar T. (ed.) 1991: Történelmi világtalasz. Budapest: Kartográfiai Vállalat. 237 p.
4. Haack, H. – Schmidt, M. G. 1929: Geopolitische Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Gotha, Justus Perthes. VIII.+62 p.+30 t.
5. Halecki, O. 1995: A nyugati civilizáció peremén, Kelet-Közép-Európa története. Budapest: Osiris-Századvég. 352 p.
6. Hassinger, H. 1917: Das geographische Wesen Mitteleuropas. In: Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft in Wien, Vol. 60, No. 11. Wien. pp. 437–493.
7. Heffernan, M. 2006: A változó politikai térkép: földrajz, geopolitika és az Európáról alkotott kép 1500 után. In: Butlin, R. A.-Dodgshon, R. A. (ed.): Európa történeti földrajza. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp. 200–247
8. Kennedy, P. 1992: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. (Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000). Budapest: Akadémiai Kiadó. 637 p.
9. Maull, O. 1925: Politische Geographie. Berlin, Verlag von Gebrüder Borntraeger. 742 p.
10. Maull, O. 1956: Politische Geographie. Berlin, Safari-Verlag. 624 p.+1 t.
11. Mező F. 2001: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. In: Tér és Társadalom, Vol. 15, No. 3-4. Budapest. pp. 81–103.
12. Nagy M. M. 2013a: Szarajevó és Lausanne között (Az első világháború geográfija). In: Uő. (ed.): A történész igazsága és magányossága (Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére). Budapest: Kárpátia Stúdió. pp. 55–70.
13. Nagy M. M. 2013b: A területi megosztottság kényszerében, Európa hidegháborús földrajzi képének kialakulása. In: Harai D. (ed.): A történelem szórt fényei (Tanulmányok Szabó A. Ferenc egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára). Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem. pp. 127–137.
14. Nagy M. M. 2014a: Az első világháború a térben. In: Közép-Európai Közlemények, Vol. 7, No. 1. Szeged. pp. 62–70.
15. Nagy M. M. 2014b: Európa politikai földrajzi térszerkezetének változása a hosszú 19. században. In: Történeti Földrajzi Közlemények, Vol. 2, No. 1-2. Nyíregyháza. pp. 197–210.
16. Nagy M. M. 2014c: Magyarország az első világháborúban. (Térképek történelmi áttekintéssel). Budapest: Kárpátia Stúdió. 136 p.
17. Nagy M. M. 2014d: Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffert? (Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései). In: Köztes-Európa, Vol. 6, No. 1. Szeged. pp. 29–38.
18. Nagy M. M. 2015a: Államterek és Köztes-Európa. In: Közép-Európai Közlemények, Vol. 8, No. 2. Szeged. pp. 49–61.

19. Nagy M. M. 2015b: A magyar államhatár hadtörténeti földrajzáról. In: Történeti Földrajzi Közlemények, Vol. 3, No. 2. Nyíregyháza. pp. 14–24.
20. Pándi L. 1995: Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény). Budapest: Osiris-Századvég. 789 p.
21. Passarge, S. 1936: Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. In: Zeitschrift für Geopolitik, Vol. 13, No. 3. Berlin-Grunewald. pp. 135–145.
22. Penck, A. 1915: Politisch-geographische Lehren des Krieges. In: Meereskunde, Vol. 9., No. 10. Berlin. pp. 1–40.
23. Prinz Gy. s. d.: Magyar földrajz III. Az államföldrajzi kép. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 479 p.+1 t.
24. Ratzel, F. 1903: Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges [Zweite umgearbeitete Auflage]. München-Berlin, R. Oldenbourg. 838 p.
25. Rétvári L. 1993: Közép-Európa földrajzi igazsága. In: Földrajztanítás, Vol. 33., No. 3-4. Budapest. pp. 17–22.
26. Schwind, M. 1972: Allgemeine Staatsgeographie. Berlin-New York, Walter de Gruyter. 585 p. 1 t.
27. Szűcs J. 1983: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, Magvető Kiadó. 137 p.
28. Urbán A. 1988: Újkori egyetemes történet 1789–1918, Térképvázlat-gyűjtemény: Negyedik kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó. 295 p.

A MIGRÁCIÓS KIHÍVÁSOK ÉS MEGOLDÁSOK REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAI

PATAY TÜNDE

Széchenyi István Egyetem
tuende.patay@wien.gv.at

Abstract

THE REGIONAL FEATURES OF MIGRATORY CHALLENGES AND RESPONSES

Patay, Tünde

This paper describes the regional features of migratory structures and challenges focusing on one province of Austria, namely: Burgenland. In parallel, it explores the role of local governments concerning migration management and integration of immigrants.

Existing researches have pointed out that migration is one of the key factors that shape the development of border regions, although the dynamics and combined effects of migratory movements present a mixed picture in Europe. Thus the migratory structures of Austria, which are discussed in this study, also serve as a practical example of migratory experiences from the other side of the Hungarian border.

On average – apart from the current issues of asylum – 120 thousand newcomers arrive to Austria every year, 12.5% of the population have foreign citizenship and almost 20% have migratory background as first or second generation migrants. Besides, we cannot ignore the fact that the mobile citizens of East-Central Europe often choose Austria as their migratory destination.

The first part of the study, comparing with relevant theories, explores the structure of migration and its economic and social effects in Austria, highlighting the special features of border regions through Burgenland's example. The second part explains how the different levels of government of the country perceive and manage migration, pointing out that the integration policy has progressively been becoming ever more important at each level over the last 50 years.

Keywords: competitiveness, integration, labour market, migration, region

1. Bevezetés

Az egyes nemzetek gazdasági-társadalmi életében a migráció kérdésköre – a mostani menekültügyi jelenségtől eltekintve is – az egyik legjelentősebb területté vált, és a tudomány mellett a politika is figyelmet fordít ezen erőhatások megértésére, befolyásolásának lehetőségeire. A népesség könnyebben szakít gyökereivel, szabadabban mozog Európa határain belül, és hullámokban érkeznek a bevándorlók más országokból is. A tér kitágul, a városok növekednek.

Közép-Kelet-Európa számára a mobilitás regionális sajátosságainak ismerete nem csupán az európai törekvések alapján időszerű, a témakör vizsgálata a határ menti térségek jobb megismerése végett is szükségszerű. Általánosságban véve a mobilitás hatásai pozitív és negatív oldalról is megmutatják magukat, és e hatások értékelése az adott területi, időbeli vagy érdekeltségi dimenzió függvényében változhat. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy napjainkban

egyre több fiatal tervezi, hogy külföldön vállal munkát, vagy ténylegesen el is hagyja az országot. Az egyik kedvelt célállomás Ausztria, ahol – noha a munkaerőpiac diszkriminatív jellegét számos tanulmány hangsúlyozza – a sorozatos törvénymódosítások során mind az Unió tagországaiból, mind a harmadik országokból érkezők most könnyebben találják meg számításaikat.

A tanulmány első része az irodalmi háttér bemutatása mellett Burgenland példáján vázolja a vándorlási folyamatok, illetve Ausztria migrációs sajátosságainak regionalitását. Ehhez alapvetően az osztrák statisztikai hivatal (Statistik Austria), a munkaügyi hivatal (Arbeitsmarktservice Österreich), illetve a belügyminisztérium (Bundesministerium für Inneres) adatait veti össze. Ezt követően a bevándorlók integrációjával foglalkozó törekvések és megoldások körét rendszerezi az állami koncepciók és gyakorlatok, valamint tartományi és települési szintű, integrációval kapcsolatos dokumentumok alapján, kiemelve Burgenland eszköztárának sajátosságait.

2. A határ menti vándorlási folyamatok jelentősége

A migráció hatásai többféle oldalról mutatják meg magukat. Az állam beavatkozási lehetőségein túl a városoknak jellemzően a mind a gazdaság, mind a társadalom változó igényeit figyelembe kell venniük. A településfejlesztésben komoly szerepet játszik a migráció, de a társadalmi jólét és jólét alakulása is összefügg a migrációval kapcsolatos urbanizációs folyamatokkal (Treibel 2011). Ezek a kérdéskörök, azaz a munkaerőpiac, fiskális hatások, tudás és képzés kérdésköre, a szegregáció területei, környezeti kihívások, városfejlődés infrastrukturális kérdései, illetve az egészségügy és egyéb közszolgáltatások változó feladatai, kihívások elé állítják a településeket is. Kiemelten kell kezelni a munkaerőpiac migrációs tartalmát, hiszen a mobil munkelő a térség versenyképességének egyik oszlopa (Papademetriou 1996). Azonban az általános európai jelenség, hogy a migráns munkavállalók alacsonyabb státuszt nyernek el a munkaerőpiacon vagy alacsonyabb jövedelemre tesznek szert, Ausztriában, illetve Burgenlandban is megfigyelhető (Gächter 2007).

A határ menti mobilitásnak Burgenland tekintetében e kihívások megoldásában nagy szerepe van. Schmidt (2013) kiemeli, hogy a regionális kutatásokban a mobilitás kérdése nagyobb jelentőséget kell, hogy kapjon. Az Európai Unió szintén szorgalmazza a határ menti kutatásokat, a határon átnyúló együttműködések folytatását. A témakör vizsgálata azonban a határ menti térségek jobb megismerése végett is fontos, hiszen a vándorlások okai, irányai és intenzitása a régiók fejlettségének indikátorai (Nemes Nagy 2009).

További fontos kérdése a kutatásoknak a társadalmi konfliktusok alakulása, illetve a bevándorlók integrálásának módszerei és hatékonysága. A migrációs folyamatok mentén ugyanis a társadalmi, azaz kulturális és értékrendbeli bizonytalanságból eredő félelem is megfigyelhető (Angenedt 2000). A migrációhoz kapcsolódó integrációs törekvések hátterét az Európai Unió vonatkozó célkitűzései

adják. Az integráció a szakirodalmak szerint tekinthető fokozatos befogadásként a társadalmi, gazdasági és politikai élet területein, az egymáshoz való alkalmazkodás folyamataként, illetve a kétoldalú közeledés, a közös célkeresés módszereként is (Treibel 2011, Bauböck 2011). Ausztriában azonban a modern integrációs feladatok jelentőségét az állam és a tartományok mellett a városok maguk is felismerték.

3. Ausztria migrációs képe

Európa többi országához hasonlóan a XIX. század fordulóján a Monarchiából is tömegek hagyták el Európát Amerika felé, de Ausztria még a II. világháború után is küldő országnak számított, erre az időszakra az elvándorlási hullám volt jellemző (Bade 2000). A II. világháború utáni időkre jellemző migrációs és menekültügyi folyamatok után, a vándorlási mozgalmakat, valamint azok feltételrendszerét vizsgálva Ausztriában is több szakasz rajzolódik ki.

Az 1. fázis az 1960-as évek elejétől az 1973-ig tartott. Évente átlagosan 30 ezer külföldi érkezett az országba vendégmunkásként, jellemzően Törökországból és Jugoszláviából, ezzel közel 300.000 fővel növelte az országban élő külföldi lakosok számát (Fassmann–Münz 1995). Az 1973-tól az 1980-as évek közepéig (2. fázis) csökkent az osztrák lakosság elvándorlási kedve, a migránsok jó része pedig haza- vagy továbbvándorolt Ausztriából. A 3. fázis bevándorlási adatai – az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepéig – a világ migrációs tendenciáit tükrözik: ismételten erőteljesebbé válik a bevándorlás, beleértve az időszakra jellemző menekültügyi hullámot is. Ugyanakkor a merev jogszabályok, a politika idegenellenessége már nem csak a külföldiek számára jelent bizonytalanságot, de az osztrák lakosság körében is nyugtalanságot okoz (Misik–Rabinovici 2000). A 4. fázis viszonylatában – 1996-tól 2004-ig, az újabb 10 tagország csatlakozásáig – a háttérfeltételek gyakrabban változnak, de a (potenciális) migránsok is gyorsabban tudnak reagálni a gazdaság és a politika által szabott lehetőségekre. A jelenlegi, 5. szakaszban elsősorban a 2004 utáni uniós csatlakozások, majd a 2011-es munkaerőpiaci nyitás indította el a szomszédos országokból érkező ingázók és letelepedők újabb hullámait.

A 2014-es laccímstatisztikák szerint Ausztria népességének (8,507 millió fő) 20,4%-a rendelkezik migrációs háttérrel. Ez 1.714 ezer olyan személyt jelent, akiknek szülei külföldön születtek. A legnagyobb csoport, 73% ezen belül saját maga telepedett le Ausztriába első generációs bevándorlóként. Ez az összlakosság 13,18%-át jelenti. Külföldi állampolgársággal pedig még mindig 1.066 ezer fő rendelkezik (12,53%).

Az EU-14¹ állampolgárai adják az Ausztriában élő külföldi lakosság 21,5%-át. Ezen belül 27%-os, tehát közel egyharmados arányban a 2004 után csatlakozott uniós tagországok állampolgárai képviseltetik magukat. A 3.

¹ EU-14: Ausztria statisztikái EU-14-et említene, tehát az EU-15 tagországait, kivéve magát Ausztriát

országból származók közül legtöbben még mindig Jugoszlávia új államainak állampolgárai (45,7%), különösen a szerb (20,9%) és bosnyák (16,4%) állampolgárok képviseltetik magukat nagy számban, illetve a török állampolgárok is, 21,2%-kal.

4. Burgenland migrációs képe

Burgenland Ausztrián belül a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkező tartomány. Az egy főre jutó GDP a Statistik Austria adatai alapján a többi tartomány értékeivel összevetve Burgenlandban a legkevesebb, 2014-ben 26.100 euró volt. Népesége a Statistik Austria adatai szerint 288.356 fő, azaz a teljes népesség 3,4 %-a él itt. A külföldi állampolgárságú lakosok száma Burgenlandban 20.968 fő, a már osztrák állampolgárságú, de külföldön született személyek száma pedig 10.446, azaz szintén a legkevesebb a többi tartományhoz képest. Figyelemre méltó, hogy Burgenlandban a külföldön született vagy még külföldi állampolgársággal rendelkező lakosok aránya az országos átlag alatt van, ugyanakkor a külföldi állampolgárságú munkavállalók aránya jóval meghaladja az országos átlagot, és Bécs statisztikáihoz közelít (21,3%).

A burgenlandi térség vándorlási folyamatai mindig is sajátos képet mutatnak. A XVI. századtól pedig horvát, szlovák és magyar parasztság telepedett le a térségben (Somogyi 2004). Az antropológus Lebzelter (1937) a század elején a népek malmának nevezte Burgenlandot, ugyanis a mai osztrák-magyar határ régió az évszázadok során gyakran fogta fel a Keletről, Közép-Ázsiából induló népvándorlásokat és támadásokat.

Burgenlandban a modern migrációs korszakban az első fázis kivételével a fentiekhez hasonlóan alakultak a vándorlási folyamatok. Az 1. fázisban – a külföldi vendégmunkások megjelenése ellenére – Burgenland nem számított fogadó régiónak. A 2. fázisban Burgenland társadalmára még mindig az intenzív elvándorlás volt a jellemző. A 3. fázisban, az 1980-as évek közepén kezdődő nemzetközi vándorlási hullám, illetve a migrációs háttérrel rendelkezők országon belüli vándorlása már Burgenlandban is éreztette hatását. A 4. fázist szintén az ingadozás jellemezte, a szakasz második felében azonban a befelé történő mozgás volt a jellemző. A jelenlegi, 5. szakasz vándorlási folyamatai szintén az országos tendenciát tükrözik vissza. Az újabb tagországok csatlakozása, valamint a munkaerőpiaci feltételrendszer 2011-es enyhítése elősegítette a külföldről történő letelepedést.

A tartományon belül intenzíven nőtt a Dél-Burgenlandot választó külföldről érkezők száma. Észak-Burgenland a lakcímstatisztikák alapján továbbra is kedvelt célrégióknak számít, Közép-Burgenland pedig, ahol a gazdasági mutatók is a legalacsonyabbak, továbbra sem népszerű a bevándorlók körében.

A migráció regionalitását jól mutatja egyrészt az etnikai csoportok hosszú időn át megfigyelhető területi koncentrációja. Burgenlandban több mint 4 ezer magyar állampolgár telepedett le, rajtuk kívül azonban a már osztrák állampolgársággal

rendelkező magyarok (1.700 fő), illetve az ingázók képviseltetik itt magukat szép számban. Az EU-14-ből érkezők adták a Burgenlandban élő külföldi lakosság közel egyötödét, ugyanakkor a külföldi állampolgárok több mint fele a 2004 után csatlakozott uniós tagországokból származik. A Statistik Austria adatai alapján szintén az mutatható ki, hogy a 3. országból érkező bevándorlók száma az utóbbi 15 évben gyakorlatilag változatlan maradt – 2014. január 1-jén 5.419 fő volt. Ugyanakkor regionális sajátosság, hogy az Ázsiából származó külföldi állampolgárok itt magasabb arányban képviseltetik magukat a csoporton belül (22,5%).

5. Munkaerőpiaci kihívások

Burgenlandra Ausztriához hasonlóan szintén jellemző, hogy a foglalkoztatottság a férfiak körében magasabb fokú, mind az osztrák, mind a külföldi népességen belül, noha a külföldi munkavállalók csoportján belül az Unió országaiból érkező nők foglalkoztatási aránya magasabb a férfiakénál. A 3. országból származó nők azonban kedvezőtlen helyzetben vannak, a foglalkoztatási ráta az országos átlaghoz hasonlóan náluk sem éri el a 60%-ot. Burgenlandban a migránsokra vonatkozó munkanélküliségi ráta 2009-ben 12,2%-ra szökkent, 2014-re azonban a felére csökkent, ami annyit jelent, hogy 2009-ben a külföldieket ugyanúgy érintette a munkanélküliség, mint Ausztria más tartományaiban, 2014-ben ugyanakkor jobb kilátásaik voltak, illetve különösen az unós országokból származó munkavállalók vannak kedvezőbb helyzetben.

A burgenlandi lakosság képzettségi színvonala összességében 2014-ben is valamivel az osztrák átlag alatt maradt. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya Burgenlandban a 25-64 évesek között még mindig több mint 20%. Azonban Burgenland esetében is az EU országaiból, valamint Észak-Amerikából és Ausztráliából származó migránsokra jellemző, hogy érettségivel és szakmával, illetve felsőfokú végzettséggel (itt több mint 30%) rendelkeznek, tehát jó eséllyel lépnek be a munkaerőpiacra. A Jugoszlávia utódállamaiból érkező, illetve a török népesség az átlagnál magasabb arányban rendelkezik csupán általános iskolai végzettséggel, szakma nélkül. Ennek hátterében az áll, hogy az 1. generáció mellett a Burgenlandban élő, migrációs háttérrel rendelkező, 3. országból származó fiatalok – az országos adatokhoz hasonlóan – az első generációs migránsokat követik, azaz minél előbb munkába állnak (Biffi 2010).

6. Az integrációs törekvések

A migrációhoz kapcsolódó integrációs törekvések hátterét az Európai Unió vonatkozó célkitűzései adják, a keretfeltételek állami és tartományi szinten kerülnek meghatározásra. Ausztriában azonban a városfejlesztés migrációs aspektusait, valamint a modern integrációs feladatok jelentőségét a városok maguk is felismerték. A felelősség tehát megoszlik az állami, tartományi és települési szintek között.

A marginalizációra adott politikai válaszok lehetnek preventívek vagy kuratívak. Preventív módszereket az állam alkalmaz, a kuratív eszköztár a tartományokra és különösen a városokra jellemző. Ausztriában a külföldiek munkaerőpiaci, illetve társadalmi integrációja sokáig nem kapott hangsúlyt a politikában és a jogalkotásban. Politikai prioritást a bevándorlási kérdés a kétezres évektől élvez. Ennek háttérében egyrészt az Európai Unió törekvései, másrészt az országban eluralkodó társadalmi nyomás állt.

A tartományok, valamint a városi térségek központjai 2002 után kezdték felfedezni az integráció gazdaságfejlesztő szerepét, illetve hatását a társadalmi jólétre. Az állami szintű integrációs stratégia inkább a feltételek ismertetésére helyezi a hangsúlyt, a tartományokra pedig a kooperációs készség a jellemző.

Tartományi szinten ezek alapján a német nyelv, az oktatás, a közigazgatás, az információáramlás, a sokszínűség fontos szerepéről beszélhetünk, illetve kiemelt szerepet kap a migráns nők helyzete és szerepe a társadalomban és a munkaerőpiacon.

1. ábra

Az állami és tartományi beavatkozási szintek jellemzői

<i>Terület</i>	<i>Állami szint</i>	<i>Tartományi szint</i>
<i>Jogalkotás</i>	bevándorlás munkajog szociális ellátások egyenlő elbánás	oktatás szociális támogatások területrendezés ingatlanszerzés
<i>Prioritások</i>	alkapkészségek, képzés párbeszéd lakókörnyezet egészségügy sport osztrák kultúra	német nyelv oktatás közigazgatás nők szereplők informálása sokszínűség
<i>Kommunikáció</i>	feltételek ismertetése	kooperáció

Forrás: saját összeállítás az integrációs koncepciók és intézkedések alapján

Települési szinten ugyancsak nyomon követhetőek a felsőbb szintek prioritásai, ugyanakkor a települések saját integrációs stratégiájukat is kidolgozták, sőt minden település nagy hangsúlyt fektet a helyzetelemzésre és az igények felmérésére is.

2. ábra

A települések egymással azonos megoldásai

	<i>Felsőbb prioritásokat követve</i>	<i>Települések megoldásai</i>
<i>Települési szintek</i>	egészségügy Ausztria hagyományai iskolák képzés, német nyelv nők integrálása lakókörnyezet	integrációs ügyosztály helyzetelemzés fontossága helyi értékek, hagyományok kommunikáció kooperáció közigazgatás mint munkaadó rendezvények

Forrás: saját összeállítás a koncepciók és intézkedések vizsgálata alapján

Az integrációs megoldások Burgenland tartomány településein szintén a felsőbb prioritásokat követik.

3. ábra

Burgenland településeinek megoldásai

<i>Beavatkozási területek a felsőbb prioritásokat követve</i>	<i>Egyéb beavatkozási területek más településhez hasonlóan</i>	<i>Egyedi megoldások területei</i>
képzés egészségügy sport vallás mentorálás nyelv lakókörnyezet	helyeztelemzés integrációs ügyosztály közalkalmazottak képzése többnyelvű kommunikáció kooperáció az aktorokkal foglalkoztatás a közigazgatásban	sokszínűség mint előny hagyományőrzés vállalkozások tájékoztatása kutatások támogatása települési együttműködések óvodák bekapcsolása önkéntesek az iskolában

Forrás: saját összeállítás a koncepciók és intézkedések vizsgálata alapján

Így Burgenlandban is az általános, azaz a szövetség, illetve a tartományok által szervezett nyelvi és integrációs képzésekkel találkozunk, de szervezési és finanszírozási támogatást kap a sport, a vallás, az egészségügy vagy a lakókörnyezet területe is, ahol a képzések, tájékoztatások szervezésének, a harmonikus egymás mellett élés szorgalmazásának van jelentősége.

Más tartományok településeihöz hasonlóan a migránsok közigazgatásban való foglalkoztatása, a migrációval kapcsolatos helyzetfelmérés, a többnyelvű kommunikáció, illetve az együttműködések Burgenlandban is fontos szerepet játszanak. Ennek értelmében magukkal a bevándorlókkal, de a többi aktorral (szervezetek, vállalkozások, lakosság) folytatott kommunikáció alapos, tudatos stratégián alapul. A burgenlandi települések ezen felül olyan egyedi megoldásokat dolgoznak ki, mint például a helyi értékek és hagyományok népszerűsítése a sokszínűség fontosságának kommunikálásával párhuzamosan, a vállalkozások és munkaadók folyamatos informálása, önkéntesek munkájának szervezése az iskolákon keresztül, illetve a településközi együttműködések. Ezek a megoldások túlmutatnak mind az európai, mind az állami eszköztáron.

7. Összegzés

A fentieket összefoglalva kijelenthető, hogy Burgenland településeinek versenyképessége Ausztriához hasonlóan erősen függ a migrációs alakulásától. Burgenland munkerőpiaca jól kiaknázza a migrációs előnyöket. Ugyanakkor a gazdasági szereplők működésének dinamizmusa is nagyban köszönhető a vándorlási folyamatoknak.

A bevándorlók integrációjával kapcsolatban a törekvések hátterét az Európai Unió vonatkozó célkitűzései adják. Az állami szintű integrációs stratégia a feltételek ismertetésére helyezi a hangsúlyt, a tartományokra pedig a kooperációs készség a jellemző. A burgenlandi települések, a felsőbb szintek prioritásai mellett,

igyekeznek egyedi, megvalósítható, illetve a társadalom bevonásával járó megoldásokat találni, ami példaértékű lehet más régiók és települések számára. A vizsgált jelenségek jobb megértése végett a kérdéskör úgy makro- mint mikroszintű megközelítése lenne szükséges, azaz az országos és regionális sajátosságok, valamint az individuum (a lakosság, munkaadók, illetve maguk a migránsok) tapasztalatainak összevetése.

Irodalom

1. Angenendt, Steffen (2000): Globalisierung und Wanderungsbewegungen. In: Butterwegge et. al.: Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung, Migrations-, Integration- und Minderheitenpolitik. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Opladen. pp. 35–41.
2. Biffl, G. (szerk.) (2010): Migrantinnen und Migranten auf dem burgenländischen Arbeitsmarkt. AMS Burgenland, Eisenstadt
3. Bauböck, R. (2011): Citizenship and Freedom of Movement. In: Smith, R. (ed.): Citizenship, Borders and Human Needs. Pennsylvania University Press, Philadelphia. pp. 343–376.
4. Fassmann, H. – Münz, R. (1995): Einwanderungsland Österreich? Historische Migrationsmuster, aktuelle Trends und politische Massnahmen. J / V Verlag, Wien
5. Gächter, A. (2007): Die Nutzung der beruflichen Qualifikationen von Migrantinnen und Migranten aus den Centroe-Ländern. Theoretische Analyse und erste Charakterisierung. Wirtschaft und Management, Schriftenreihe zur wirtschaftswissenschaftlichen Forschung und Praxis. 7. Kötet. 2007. november
6. Lebzelter, V. (1937): Eine rassenkundliche Überisichtsaufnahme des Burgenlandes. In: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 1937/67. pp. 294–350
7. Misik, R. – Rabinovici, D. (2000): Republik der courage. Wider die Verhaiderung. Aufbau Verlag, Berlin.
8. Nemes Nagy J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Budapest: Akadémiai Kiadó,
9. Papademetriou, D. (1996): Coming Together or Pulling Apart? The European Union's Struggle with Immigration and Asylum. Carnegie, Washington
10. Schmidt, P. (2013): The EU Structural Funds as a Means to Hamper Migration. Jahrbuch für Regionalwissenschaft, Vol. 33, No. 1, pp. 73–99.
11. Somogyi L. (2004): A burgenlandi magyarság. Történelem – földrajz – településforma – etnikum – szociálökönómia. Volkshochschule Burgenland, Oberwart
12. Treibel, A. (2011): Migration in modernen Gesellschaften – Soziale Folgen von Einwanderung, Gastarbeit und Flucht. Juventa Verlag, Weinheim und München

HOMEOPÁTIÁS VIDÉKFEJLESZTÉS: LEADER AKCIÓCSOPORTOK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN¹

PATKÓS CSABA

Eszterházy Károly Főiskola
patkoscs@ektf.hu

Abstract

RURAL DEVELOPMENT IN A HOMEOPATHIC WAY: LEADER ACTION GROUPS IN EASTERN CENTRAL EUROPE

Patkós, Csaba

In the last 25 years the LEADER approach was a special chapter of the European rural development as it was based on local initiatives. In many member states small amount of aid could generate successful local development projects. Our article examines the way of implementation in Eastern Central Europe. The article is based on literature and some basic statistics related to LEADER local action groups of different countries.

Keywords: rural development, local governance, action groups, LEADER approach

1. Bevezetés, problémafelvetés

A szakirodalom egyetért azzal, hogy a fokozódó globalizáció és a hagyományos vidékfejlesztési módszerek látható hatástalansága együtt vezetett alternatív módszerek kialakításához. A globalizáció hatására tehát növekedtek a területi különbségek, melyeket a hagyományos vidékfejlesztési módszerek nem voltak képesek megfelelően kezelni. (Pike et al. 2006) Különösen markán differenciálódás látszik kialakulni a sikeres városrégiók és a hátrányos helyzetű vidéki térségek között. Az utóbbiakban nem mindig érvényesülnek a globális gazdaságra jellemző üzleti alapú megoldások. (Sassen 2000) A globalizációval leértékelődő lokalitások ellen-reakciója az ún. reterritorializáció. (Kondor 2012) Az államterület ilyen újrastrukturálódáson megy keresztül (rescaling). (Brenner 1999) A falusi települések sorsa ilyen körülmények között izgalmas kérdéseket vethet fel.

A falusi településen zajló társadalmi-gazdasági folyamatok sokszor láthatatlanok maradtak a nagybetűs tudományt és a politikumot kiszolgálni kívánó statisztika szemüvege előtt. Ez az ellenőrizhetetlenség kétségessé teheti az urbánus körülmények között működőképes társadalomtechnikák sikerességének a bizonyíthatóságát. Az EU keleti bővítésének egyik érdekes következménye volt, hogy a nyugat-európai „rurális”, azaz városokhoz integrálódott és szervesült vidéki térségeibe tervezett vidékfejlesztési (rural development) technikákat Kelet-Közép-Európa országaiba is bevezették. Ezek egyik legérdekesebb fejezete az ún. LEADER program. A megközelítés alapja az önmagáért felelősséget vállaló és cselekedni képes közösség újraélesztése. Ennek előmozdításához az érintett térségekben létrejönnek az ún. helyi akciócsoportok (HACS), amelyek működésében

¹ A cikk a BO/00542/13/10 számú MTA Bolyai Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

elvileg olyan alapelveket kell figyelembe venni, mint a szubszidiaritás, partnerség, innováció, helyi irányítás (governance).

A címben szereplő „homeopátia” kifejezést Van Meyer használta egy, a LEADER módszerről szóló előadásában. Ezt arra értette, hogy a HACS-ok az elnyert összeget továbbpályáztatással maguk osztják szét a térségben és általában kis bekerülési költségű projektek valósulnak meg általuk. (Van Meyer 1997)

E sorok írója először egy 2010-es nemzetközi konferencia vitájában szembesült azzal a kérdéssel, hogy a magyarországi LEADER program nem minden lépése a fenti alapelvek szerint valósult meg. A közép-európai országok hasonló programjait értékelő írások egy részében is visszaköszönnek a negatív jelzők: a helyi autonómia hiánya, instabilitás, túlbürokratizáltság, átláthatatlanság, az elvek negligálása, felülről vezéreltség, az innovativitás hiánya stb. (Svobodá 2015, Bedrac–Cunder 2010, Kisiel–Gierwiatowska 2013)

Cikkünk behatóan a „Visegrádi Négyek” csoportjára, illetve Szlovéniára koncentrál, mint közép-európai országokra.² Ezt a szűkebb értelmezést az indokolja, hogy ezek az országok csatlakoztak együtt 2004-ben az integrációhoz, így elvileg volt elegendő idejük a LEADER bevezetéséhez. Írásunkban a következő részproblémákra koncentrálunk:

- Milyen előzményei voltak a LEADER 2007-2013-as, Kelet-Közép-Európában első teljes ciklusának az adott országokban?
- Mekkora HACS-ok működtek a vizsgált országokban a 2007-2013-as szakaszban?
- Mennyire nevezhetők tapasztaltnak az egyes HACS-ok?

A munkában a szakirodalmon túl felhasználtuk az EU vidékfejlesztési politikáját bemutató weboldal vonatkozó információit.³ Az HACS-okra vonatkozó adatok forrása az EU hivatalos LEADER HACS adatbázisa⁴ volt.⁵ Az egyes akciócsoportok tapasztaltságát a folyamatos létezés éveinek számával mértük.

2. A LEADER módszertan megjelenése a célországokban

A 2007–2013 előtti évek alulról építkező vidékfejlesztési programjai részben (2004 után) az akkor zajló EU „LEADER+” szakaszhoz kötődtek, másrészt pedig az elvek alapján nemzeti, esetleg nemzetközi finanszírozással működtek. Az EU csatlakozás előtti időkre visszamenően valamennyi vizsgált országban zajlottak LEADER-szerű programok.

² Közép-Európa ennél földrajzilag tágabban is értelmezhető, hiszen például Süli-Zakar István az „Elbától keletre” jegyében Horvátországot, Romániát és az egykori NDK területét is ide sorolja. (Süli-Zakar 2004)

³ http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/leader/en/leader_en.html utolsó elérés: 2016. január 9.

⁴ http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/leader/local-action-groups/en/local-action-groups_en.html utolsó elérés: 2016. január 9.

⁵ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy ez az adatbázis meglehetősen hiányos, illetve számos ellentmondásos információt is tartalmaz. Az elemzéshez szükséges adatokat ezért az egyes HACS-ok integrált vidékfejlesztési stratégiáit külön át kellett vizsgálni, hogy lehetőleg pontos információkhoz (pld. lakosságszám) jussunk.

Csehországban több előzetes program létezett. 2001–2003 között a SAPARD programból kaptak támogatást. A LEADER+-ban 120 fő/km² alatti népsűrűségű települések⁶ vehettek részt, a fő cél az ismeretek bővítése volt. Az első körben csak 10 nyertes HACS-ot hirdettek, de ennél jóval több (133) szerveződése kezdődött meg. A győztesek 150-200 ezer euró közötti összeget kaptak, támogatási döntéseket a HACS-ok hozták, de a szerződéskötéshez szükség volt a minisztérium jóváhagyására is. Létezett ugyanakkor hazai finanszírozású program is 2,5 millió euró összértékben, melyből évente 15-20 HACS részesült.

Lengyelországban több kísérleti projekt indult 1994 és 2004 között dán és brit segítséggel. A folytatást jelentő programokat nemzeti forrásokból fizették és célja a helyi partnerségek alapjainak megteremtése volt. 2004-től képzési programokat hoztak létre a leendő HACS menedzserek képzésére. A LEADER+ programban 2006–2008 között 167 HACS kapott támogatást és hozott létre szervezetet. Területük igazodott az önkormányzati (gmina) határokhoz, a népsűrűség maximum 150 fő/km² lehetett és a 20000 lakos feletti településeket kizárták. A nyertesek 187500 eurót kaptak, de a szétosztást a minisztérium irányította.

Magyarországon 1999–2002 között zajlottak a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Kistérségi Programok 190 kistérségben, nemzeti finanszírozással, csoportonként 25 ezer eurós költségvetéssel. 2001–2004 között élt az ún. Vidékfejlesztési Célprogram LEADER kísérleti program, ugyancsak nemzeti finanszírozással 120 ezer euró/csoport költséggel. A 14 támogatott csoport keretében összesen 272 projekt került megvalósításra. Ugyancsak működött (68 nyertes HACS-csal) a LEADER+ program. A nyertesek egyenként 300000-330000 euró támogatásban részesültek.

Szlovákiában 1999–2002 között PHARE finanszírozással működött a Vidékfejlesztési Alap. Segítségével 6 térségben került megvalósításra egy partnerségre építő fejlesztési folyamat. A Local Agenda 21 ENSZ támogatással a LEADER-hez hasonló csoportokat hoztak létre több helyen. 2004–2004-ben a SAPARD keretében indult egy LEADER-t előkészítő program. LEADER+ ugyan hivatalosan nem működött, helyette létezett egy hazai program.

Szlovéniában nemzeti finanszírozásból 1996–2006 között 2,5 millió euró szántak partnerség-építésre és a helyi menedzserek kiválasztására. 2006 őszén 31 ilyen csoportosulás jött létre, ezekben a több mint 200 szlovén önkormányzat $\frac{3}{4}$ része részt vett, belőlük lettek az új LEADER szakaszban a HACS-ok.

3. A 2007–2013-as szakasz akciócsoportjainak jellemzői

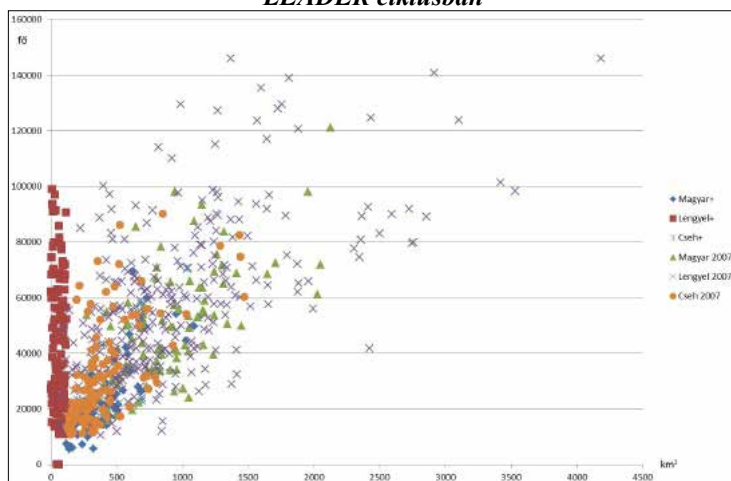
Ahogy láttuk, Csehország, Lengyelország és Magyarország kezdték talán legkorábban a LEADER európai fősodrába való becsatlakozást, még a LEADER + szakaszban. Érdemes összehasonlítani a három országban az egyes LEADER ciklusokban működő akciócsoportok méreteit. Látható (1. ábra), hogy az első szakaszban

⁶ 25000 fő alatti lakosságszámú kisvárosok is bekapcsolódhattak a HACS-ok munkájába Csehországban.

a lengyel akciócsoportokat az egységesen kis terület jellemezte, míg később óriási területű (esetenként több ezer km²) és magas népességszámú HACS-ok jelentek meg. A trend Magyarországon és Csehországban is ilyen, bár itt már az első szakaszban nagyobb a HACS méretek szórása, így a változás itt nem annyira látványos. A folytonosságot csak Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon vizsgáltuk.

1. ábra

A cseh, lengyel és magyar akciócsoportok méretének alakulása a két „hivatalos” LEADER ciklusban

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatból (1. táblázat) látható, hogy mind a cseh 10 akciócsoport változatlan névvel működött 2007 után, de területileg mindegyikük több-kevésbé kibővült. Lengyelországban a korábbi HACS-ok 78%-a vitte tovább nevét, de a területi állandóság 1/3-ukat sem jellemzi. Legtöbbször jelentős mértékű bővülésnek lehetünk szemtanúi, de az sem ritkaság, hogy az új HACS területe kisebbé vált. Magyarországra jellemző legkevésbé a HACS-ok folytonossága. Az első HACS-ok 2/3-a megőrizte a nevét, de területileg mindegyikük jelentősen kibővült.

2007–2013 között Lengyelországban működött a legtöbb HACS. A legnagyobbak területe 4000 km² felett alakul, míg a legkisebbek jóval 100 km² alatt vannak. Magyarország és Csehország hasonló számú akciócsoportot hozott létre. Érdekes, hogy a magyar HACS-ok jellemzően nagyobbak cseh társaiknál.

1. táblázat

A HACS-ok kontinuitása a két LEADER szakasz között

	LEADER+ HACS szám	Név kontinuitás	Területi kontinuitás
Csehország	10	100%	0%
Lengyelország	117	79%	27%
Magyarország	68	63%	0%

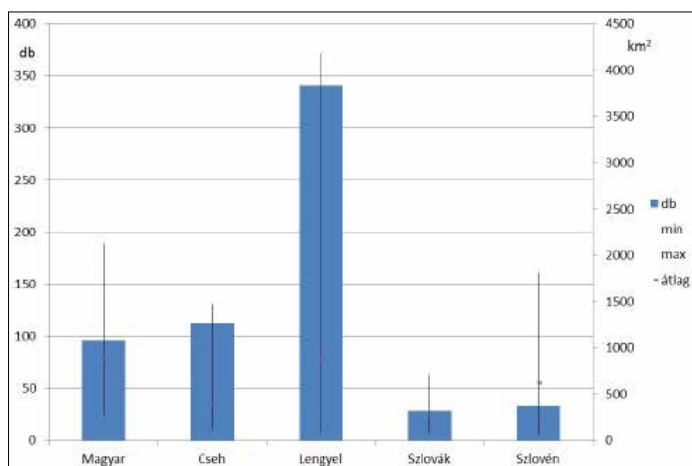
Forrás: saját szerkesztés

Szlovákia és Szlovénia jóval kevesebb helyi akciócsoporthoz hozott létre. Míg Szlovéniában vannak nagyobb területűek is, addig Szlovákiára a kisméretű HACS-ok jellemzőek. (2. ábra)

Az akciócsoporthoz átlagos lakosságát tekintve Lengyelországban és Magyarországon a jellemző mérték kb. 50.000, Szlovéniában és Csehországban 40.000, Szlovákiában a legkisebb 20.000 fő körül. (3. ábra)

2. ábra

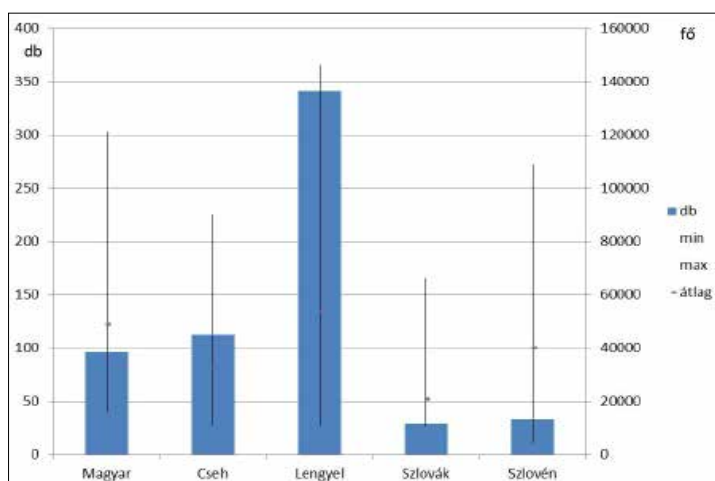
A vizsgált államok akciócsoporthozainak népességszám szerinti eloszlása

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra

A vizsgált államok akciócsoporthozainak népességszám szerinti eloszlása

Forrás: saját szerkesztés

4. Konklúziók

Írásunkban megvizsgáltuk néhány kelet-közép-európai ország LEADER programját. Megállapítottuk, hogy a vizsgált államok már a 2004-es EU csatlakozás előtt bevezettek olyan vidékfejlesztési programokat, melyekkel a LEADER módszert kívánták megismertetni a szereplőkkel. A forrást időnként maga az Unió, máskor a nemzeti költségvetés biztosította, de előfordult tengerentúli finanszírozás is. Hivatalosan a LEADER+ szakaszban kapcsolódott be három állam 2004-ben. Esetükben a felkészülés eredményességét bizonyíthatja a következő években tovább működő HACCS-ok száma, ami a lengyel és cseh esetben magas. Az új ciklusban szerveződő akciócsoportok méretbeli eloszlása általában együtt mozog az adott állam területének nagyságával. Szlovénia és Magyarország esetében ugyanakkor ez nem tapasztalható. Az általunk felhasznált alap-statisztikai adatok jelen formájukban mélyebb elemzések megtételére és következtetések levonására nem alkalmasak, ugyanakkor egy, a közeljövőben tervezett kérdőíves vizsgálat eredményeit messzemenően árnyalhatják.

Irodalom

1. Bedrac, M. – Cunder, T. 2010: „Leader” approach and local development strategies in Slovenia. – European Rural Development Network Studies, Rural Areas and Development, 2010, Volume 7 pp. 245–256.
2. Brenner, N. 1999: Globalisation as reterritorialisation: the re-scaling of urban governance in the European Union. – Urban Stud March 1999 vol. 36 no. 3 pp. 431–451.
3. Kisiel, R. – Gierwiatowska, M. 2013: Functioning of the Polish LAG in the context of the LEADER initiative. – Act. Sci. Polonorum. Oeconomia; 2013, Vol. 12 Issue 3, pp. 39–50
4. Kondor A. Cs. 2012: Téralkotó normák és a területi szabályozás. – MTA CSFKI Elmélet – Módszer- Gyakorlat 68. 159 p.
5. Pike, A. et al. 2006: Local and Regional Development. – Routledge, London 328 p.
6. Sassen, S. 2000: Digital networks and the state: some governance questions. – Theory Culture Society 17.4. pp. 19–33.
7. Süli-Zakar I. 2004: Közép-Európa: Történeti-földrajzi, vagy politikai-földrajzi kategória? – In: Hanusz Á (szerk.) 2004: Földrajzi környezet - történelmi folyamatok: tanulmánykötet Dr. Frisnyák Sándor 70. születésnapja tiszteletére. 288 p. Nyíregyháza. pp. 79–106.
8. Svobodá, H. 2015: Do the Czech Local Action Groups Respect the LEADER Method? Acta
9. Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 63(5): pp. 1769–1777.
10. Van Meyer, H. 1997: Presentation to the LEADER Symposium, Brussels, November 10–12.
11. http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/leader/en/leader_en.html utolsó elérés: 2016. január 9.

VIDÉKFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOK A BEREKSZÁSZI JÁRÁS TERÜLETÉN

PÓLIN LÉNÁRD

Debreceni Egyetem
polin.lenard@gmail.com

Abstract

RURAL GEOGRAPHICAL EXAMINATIONS ON THE TERRITORY OF BEREKSZÁSZ DISTRICT

Pólin, Lénárd

In the underdeveloped territories and the rural areas lacking agricultural and industrial workplaces the proportion of the unemployed working age population is often high, same as in the township of Beregszász, where for the present there is no opportunity to emplace the population in the agricultural or industrial sector. The aim of the research is to provide a comprehensive view for the reader on the condition of rural areas highlighting the aspects of its tourism, physical geographic, rural-geographic and regional development.

Keywords: Ukraine, country, rural, urban, rural development, tourism, cross-border

Bevezetés

2007 óta hivatalosan is a stratégiai kutatások szintjére emelkedett a FÁK országok vizsgálata, s a keleti kapcsolatok keresése is felélénkült. Jelentős természetföldrajzi és társadalom-földrajzi adottságainak köszönhetően Ukrajna kiemelkedő helyzetben van, viszont önmagában ez kevés a dinamikus területi fejlődéséhez.

A Beregszászi járás Ukrajna egyik alapvetően vidékies és egyben periférius helyzetű elmaradott térsége, ahol a versenyképesség és gazdasági pangásból való kitörési lehetőségek nagyon szűkösek, s a területfejlesztés intézményének így minden apró lehetőséget meg kell ragadniuk a fejlődés elősegítéséhez. Ehhez igazodva a kutatómunka kiemelten a járás vidékföldrajzi sajátosságait vizsgálja, amely a jövőben nagyobb volumenű területen illetve határon átvívelő vizsgálatokkal is kiegészül. Felmerült a kérdés: milyen kutatási módszer lenne a legmegfelelőbb a vidékiség mutatóinak vizsgálatára? – mivel az egyes vidéki terek nem egyformák, és általános sajátosságaik mellett számos egyedi attribútummal is rendelkeznek. Ezért fontos megvizsgálni, mely egyedi tulajdonságok mentén differenciálódnak ezen területek. Különböző módszereket és mutatókat is meg kellett, s meg kell még vizsgálnom-e téren. A nehézségei közül az adottságok felmérése és értékelése emelhető ki, ez főként a széles körben ismert s főként Ukrajna periférius tereire jellemző statisztikai adathiány, adat pontatlanság, adat hozzáférhetetlenség miatt jellemző. Igyekeztem a legfrissebb adatokat felkutatni, egységesíteni, elemezni és rendszerezni, melyeket térképekkel és ábrákkal szemléltettem.

A vidéktől a vidékfejlesztés terminológiájáig

A vidék, vidékiség és vidékfejlesztés kérdéskörének tanulmányozása elengedhetetlen feladat mindazoknak, akik periférikus területek felzárkózási lehetőségeit kutatják. A vidék kifejezés determinálására azért sem könnyű feladat, mivel a történelem folyamán a vidékkutatás sokat változott, s mint olyan többféle megfogalmazással is találkozhatunk.

Kovács Teréz szerint (Kovács 1998) a vidék, mint fogalom értelmezése Magyarországon sajátos, egyetértés hiányában pedig az is marad. A vidék a falvaknál szélesebb fogalomkör, így abba beletartoznak a szórványok és kisvárosok továbbá még a környező kultúrtáj is (Karácsony 2010). A vidéki és a városi fogalom elkülönülése a falu a várostól eltérő sajátos társadalmi szerveződéséből fakad (Kovács 2003). Szerény véleményem szerint a vidék fogalmának meghatározása azért is bonyolult, mivel annak különböző részei nagy átfedésben állnak a kisváros és a falu fogalmakkal. Vidék az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) és az aprófalvas településszerkezet, továbbá az alacsony beépítettség, illetve népsűrűség jellemező (Nemzeti Agrárprogram 1997). A települések jogállás-szerinti osztályozása (község, nagyközség, város) szerint vidékinek nevezhetjük azt a települést, amely nem város (Romány 1998). A vidék besorolás megközelíthető még a különböző népesedési mutatók tekintetében is, mint például a népességszám, mely szerint vidéknek tekinthető az alacsony népességszámú település is.

A meghatározáshoz talán legközelebb a nyugat európai szakirodalomokban megjelenő latin „rus”- szóból eredő „rurality”- kifejezést áll (Starosta 1994). Rurális térnek számít a tágabb értelemben vett belterület mely egységes egészet alkot a környező rurális térséggel, továbbá a városi terekhez viszonyítva számottevően alacsony lakosságszámot, gazdasági, szociális, és kulturális infrastruktúrát koncentrál (Rurális Térségek Európa Chartája 1998). A vidéki terek sajátosságaikban és problémáikban is jelentősen eltérnek, melyeket elsősorban a településszerkezeti és regionális különbségek határoznak meg (Fehér 2005, Jávor 2003). A rurális térhez tartozhat minden olyan terület, amely alapvetően nem városi térként jellemezhető (Kovács 2003).

A helyi erőforrások átgondolt, integrált és fenntartható hasznosítását és a városi környezetben elérhető szolgáltatásokat ki kell terjeszteni a vidéki térségekben is. Ennek érdekében alakult ki a vidékfejlesztés, mint vidéket fejlesztő tevékenység, melynek legfontosabb erőforrása a gazdasági potenciál mellett az egészséges, önszerveződő helyi közösség elősegítése is (terport.hu). Kiemelt fontossága a vidéki területek népességmegtartó erejének növelésében rejlik, mivel ezzel gyengíti a perifériák-centrummal szembeni hátrányát.

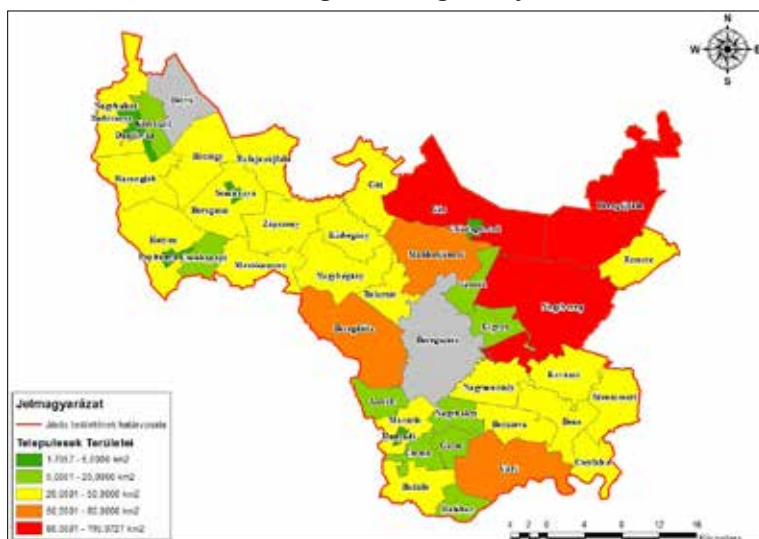
Rurális és urbánus terek a Beregszászi járás tükrében

Ukrajnában a vidékies térségeket nem azonosíthatjuk be csupán falvak területével, mivel annak a kisvárosok is sok esetben szerves részét képezhetik. A Beregszászi járási adminisztrációs államhivatal adatai alapján (Берегівська районна

державна адміністрація) alapvetően 44 települést különíthetünk el, melyből Beregszász város, illetve Bátyú nagyközség, mint városi jellegű település emelhető ki (ezen két település vizsgálatára a kutatómunka nem terjed ki). A települések területének pontos közigazgatási lehatárolásához szükséges adatokat elsőként a járási hivatalban majd a települések községi hivatalaiban próbáltam személyesen begyűjteni (térképi forrásokat pontos településhatárokról esetlegesen kül- és belterületekről) – sikertelenül. A rendelkezésre bocsájtott adatok-, térképek analóg formátumúak, némelyikük kézzel rajzolt, pontatlan. Egy többszintű területi egységeket elkülönítő kataszteri térképről kezdtem el a települések határainak digitalizálását, melyet a helyrajzi számoknak köszönhetően nagy pontossággal sikerült elkészítenem (1. ábra).

1. ábra

Vidéki és városi térségek a Beregszászi járás területén

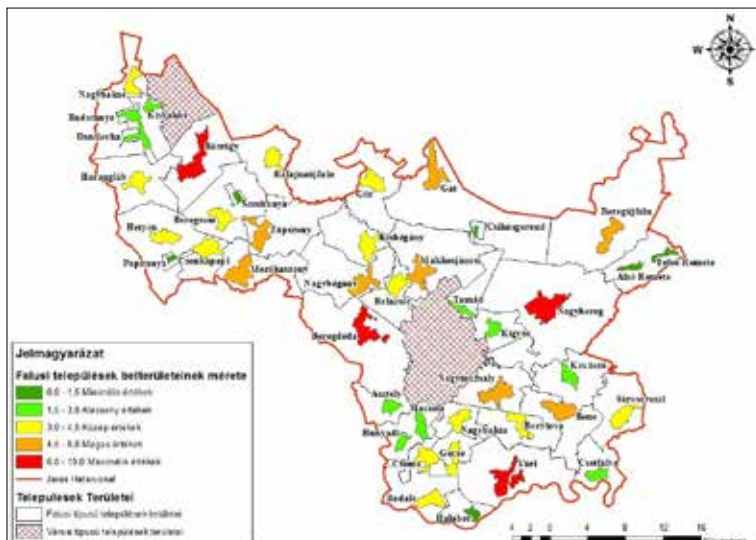
Az általam felhasznált alaptérkép elérhető Ukrajna egyik kormányportáljáról (map.land.gov.ua). Jelenleg ez az egyetlen hivatalos, egész Ukrajna területére elérhető kataszteri alaptérkép, melyet viszonylag újnak tekinthető, mivel csak 2014-óta elérhető.

A települések osztályozását elsőként összterületük nagysága szerint végeztem el (1. ábra). Ennek megfelelően a területi kiterjedés tekintetében km²-enként eltérő kategóriákat határoztam meg. Ez a differenciálás azért fontos, mivel így kirajzolódik, hogy melyek azok a települések, ahol valószínűsíthetően több természeti erőforrás (több hektárnyi szántó, turisztikai szempontból fontos természeti adottság, vagy akár erdőterület, stb.) tömörülhet a területi kiterjedésből adódóan. Ennek megfelelően legnagyobb területtel Nagybereg (116 km²), majd Beregújfalú és Gát rendelkezik. A következő lépésben tovább taglalható a települések területe:

bel- és külterületük tekintetében (2. ábra). Ez tovább differenciálható egymáshoz viszonyított arányuk tekintetében is.

2. ábra

A Beregszászi járás vidéki településeinek bel- és külterület viszonyai

Belterületekhez tartozik minden terület, amely már nem vonható be nagyobb területigényű gazdasági tevékenységbe, mivel a települések lakóházai, utcái, továbbá az emberek közvetlen élettere, beleértve a háztáji kerteket, gazdaságokat, stb. is itt található. A kataszteri alaptérképen ide sorolták a már meglévő ipari- és mezőgazdasági létesítményeket is. A külterületek nagysága kiszámítható az adott település összterületének és a belterületének különbségéből. Itt a mezőgazdasági vagy erdőgazdasági vállalkozások illetve az egyéb esetlegesen nagyobb területi kiterjedést igénylő létesítmények, vagy ipari parkok számára nyújtható nagy mennyiségű befektetési/építési vagy telepítési földterületet.

Természeti és társadalmi erőforrások értelmezése és értékelési lehetőségei

Napjaink gyors ütemű népgazdasági fejlődése, ezen belül az ipar és a mezőgazdaság mennyiségi és főként minőségi – intenzív – fejlődése egy sor a természeti környezettel összefüggő következményt von maga után. A kérdéskör alapvetően arra támaszkodik, hogy a környezet a gazdasági-társadalmi szféra szempontjait szem előtt tartva hogyan hasznosítható optimálisan, illetve milyen lehetőségeket rejt önmagában. Bármily nézőpontból induljunk is ki, elengedhetetlen a természeti környezet állapotának ismerete, és értékelése.

Az erdők szerepe kiemelkedő fontosságú. Nem csak a turizmus, és a fakitermelés, de az élhetőbb természeti környezet szempontjából is. Ebből következően a járás

területének erdőborítottsági viszonyait jómagam kutattam, s elkészítettem annak szemléltető térképét (3. ábra) is. A Landsat-8 műhold által készített multispektrális műholdfelvételek szolgáltak alapként, melyeket az elsődleges feldolgozást követően az Amerikai Földtani Intézet (USGS) tett elérhetővé (<http://earthexplorer.usgs.gov/metadata>).

3. ábra

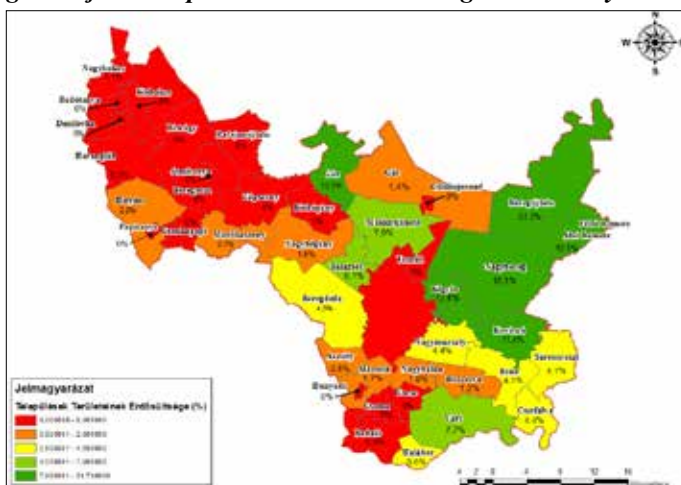
A Beregszászi járás erdőborítottsága

Az Objektum alapú képosztályozási eljárás *módszer utólagosan igényelt még* vizuális elkülönítést is. A *műholdfelvételek* kidolgozása nem a szakterületem, így azt nem kívánom taglalni. Az erdőirtások leginkább nyáron zajlottak. Erről régebbi *űrfelvételek* tanúskodnak. Az erdőborítottság viszonyait természetesen településenként lebontva is megvizsgáltam (4. ábra).

4. ábra

A Beregszászi járás településeinek erdőborítottsága %-os arányban kifejezve

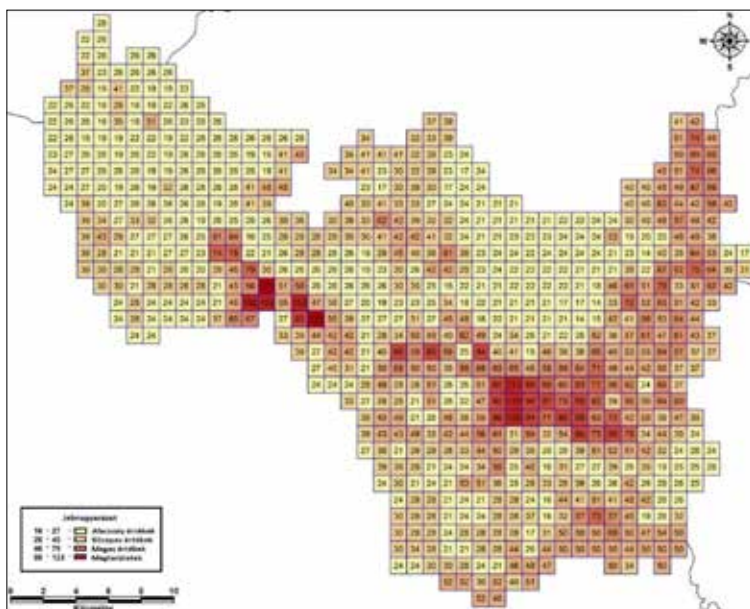

A meghatározáshoz az adott település összterületének és az azt borító erdő-terület hányadosát vettem alapul, az adatokat százalékos arányban fejeztem ki. Az eredményekből látható, hogy az erdősültség főként északkelet felé növekszik, míg a nyugat- északnyugati területeket szinte nem is borítja erdő. Az eredmények tükrében Beregújfalú területe rendelkezik a legnagyobb erdőborítottsággal, amely mintegy 21,7%-ot tesz ki.

A járás területe még két évtizeddel a rendszerváltozás után is alapvető jellemvonásként hordozza az egykori szovjet gazdasági berendezkedést örökségét: elszigetelt, gazdaságilag elmaradott térség, ahol mind az ipari, mind a mezőgazdasági potenciál viszonylag csekély szinten maradt, s így a negatív antropogén hatások is. Ez főként az idegenforgalom szempontjából a természeti adottságok tekintetében fontos. A magyar-magyar gazdasági kapcsolatok az agrárszférán túl (Almásy 2004.) sajnos egyelőre inkább csak a bevásárló- és benzinturizmusra korlátozódnak (Berghauer 2009). Ebből a helyzetből főként a vidéki települések tükrében a falusi turizmus fejlesztése, az agrár-szektor modernizálása jelenthet kitörési lehetőséget. Ebből következőleg készítettem el a térség komplex természeti adottságait vizsgáló turisztikai szempontú értékelését is (5. ábra).

5. ábra

A Beregszászi járás természeti adottságainak turisztikai szempontú elemzése

A társadalmi adottságok értékelése még jelenleg zajlik. A nehézségek bemutatásához jó példa a népességföldrajzi vizsgálati helyzet. A legfrissebb hivatalos Ukrajnai népszámlálási adat 2001-es. A II. R. F. Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus tanszéke ezen adathiány kiküszöbölése érdekében 2015-ben kérdőíves

felmérést végzett. A Társadalom és jólétföldrajzi (abszolút népességszám-, vándorlás szám-, területhasználat- stb.) adatokra koncentrálnó kérdőívet adott települések önkormányzati-tanácsai töltötték ki, ám sokhelyütt nem működtek együtt, így csupán az abszolút népszaporulat eredmények értékelhetőek ki.

Összefoglalás

A helyi adottságok, lehetőségek kiaknázása csak akkor lehet célravezető, ha jól összehangolt, a helyi közösség igényeit is figyelembe vevő módon valósul meg. Az Európai Unió és Ukrajna közeledése új helyzeteket és lehetőségeket kínál föl, melyek kiaknázása új forrásokat hozhat a periférikus, rurális terek fejlesztésében (Süli-Zakar 2014). Úgy gondolom, hogy egy komplex területfejlesztési vizsgálat elengedhetetlen a térségben a fejlődéshez. Céljaim között szerepel az adatgyűjtési nehézségek kiküszöbölése, és a vizsgált terület kiterjesztése. A pozitív eredmények és vizsgálati kudarcok miatt újabb módszereket és lehetőségeket kell keresnem az adatgyűjtésre. A népességföldrajzi adatok terén elengedhetetlen megvizsgálni a diplomások-, ingázók-, nyugdíjasok-, munkanélküliek-, stb. arányait is.

Irodalom

1. Almásy S. – Almásy L. 2004: A foglalkoztatottság problémái Kárpátalján. In: Területi Statisztika. 2000. 4. sz.
2. Berghauer S. 2009: Прикордонне розташування і туризм. Шоп-туризм на Закарпатті. In: Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали III Міжнародної конференції. Львів.
3. Fehér A. 2005: A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroiinform Kiadó, Budapest.
4. Jávorka K. 2003: Rövid meditáció a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervről. In: A falu XVIII. évfolyam 2003. 3. sz.
5. Karácsony D. 2010: Ukrajna vidékföldrajza. In: Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok. (szerk.: Szabó Szabolcs). Trefort, Budapest.
6. Kovács T. 1998: Mi tekinthető vidéknek?. Gazdálkodás, Budapest–Pécs.
7. Kovács T. 2003: Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
8. Nemzeti Agrárprogram, 1997: Vidékfejlesztés. In: Agrárprogram Szakmai Füzetek. 13. sz. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest.
9. Starosta, P. 1994: Ruralization and Rurality: Three Perspectives. In Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe. Agricultural University, Wageningen.
10. Süli-Zakar I. 2014: Közös múltunk-közös jövőnk, együtt Európáért - Emlékek, sikerek, megújulás. Didakt Kft., Debrecen.
11. Romány P. 1998: Miért fontos a vidék. Gazdálkodás. XLII. 5.
12. Rurális Térségek Európai Chartája, 1996: Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
13. <http://earthexplorer.usgs.gov/metadata> (Letöltés ideje: 2015.04.25).
14. <http://terport.hu> (Letöltés ideje: 2015.04.28).

A MAGYAR–HORVÁT HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK SAJÁTOSSÁGAI ÉS TÉRSZERKEZETI ALAPJAI¹

RÁCZ SZILÁRD

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
szracz@rkk.hu

Abstract

SPECIFICS AND SPATIAL STRUCTURAL BASES OF HUNGARIAN-CROATIAN CROSS-BORDER COOPERATIONS

Rácz, Szilárd

The objective of the study is to provide a rough overview of the specifics of Hungarian-Croatian cross-border co-operations with a focus on the past 25 years. Following the evaluation of intersections with political geography and the presentation of the development of linkages, the spatial-structural bases of cooperations will be identified and the paper will conclude with the analysis of economic and cultural linkages.

Keywords: Hungarian, Croatian, border studies, cross-border cooperation, twin cities

Bevezetés

A tanulmány a határkutatások vizsgálati sajátosságainak megfelelően több tudományterület eszköztárára, módszertani és szakmai szókészletére épít. Tanulmányunkban a határtérséget funkcionális egységnek tekintjük, amely a határ hatásának politikai, társadalmi, gazdasági stb. eredménye. Tulajdonképpen ebből ered a lehatárolás problémája, ugyanis a határtérséget nem tudjuk „vonالasan” megfogalmazni éppen a vizsgálati és hatótényezők sokasága, komplexitása miatt, ellentétben például az államhatárral. A határmentiség, a határt átlépő kapcsolatok értékelése és vizsgálata ebből következően normatív jellegű. Használoi térfelfogásán, térkonstrukcióin alapul (Fábián 2013). Az elmúlt negyedszázadban Magyarország és Horvátország esetében is jelentős változások mentek végbe a határok felfogása szempontjából. Az európai csatlakozás és integráció különösen erős hatással volt a határképzetekre és együttműködési gyakorlatra, elsősorban a EU strukturális politikájába szervesen beépült határokon átnyúló együttműködés miatt. Európában és az EU külső határain ekkorra már széles körben elterjedtek a különböző határokon átnyúló együttműködési formák (például az eurorégiók), amelyeket az Unió azért támogatott, mert az uniós közösségépítés, az európai identitás jó eszközének tartotta. A határokról alkotott elképzelések lassan átalakulóban voltak, a határokon átnyúló együttműködés mint jelenség

¹ A tanulmány a Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika című NN 114468 témaszámú Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) kutatás keretében készült.

pedig az európai politikai közösség, az EU-integráció és a közös értékek egyik szimbólumává váltak. A határok nyílása eredményeként a funkcionális egységek, például a határtérségi munkaerő-piacok, a határ menti várostérségek kooperációja is erősödött. A határokon átnyúló együttműködés mindkét ország, Magyarország és Horvátország tekintetében is sajátos geopolitikai, kisebbségpolitikai tartalommal egészült ki (Hajdú–Nagy 2006).

A magyar–horvát kapcsolatrendszer korszakai

A vizsgált határrégióról összességében elmondható, hogy természetföldrajzilag – mint a Mura–Dráva-medence központi része – szerves egységet képez, emiatt történetileg számos alkalommal egyfajta koherens teret is jelentett (Nagy 2013). Az állami, politikai, közigazgatási keretek ezt a viszonyt korszakkötött módon értelmezték és alakították, különösen, ha a határok „mozgását” vagy funkciót, illetve a népességtörténeti folyamatokat tekintjük. Az elmúlt másfél évszázadban a határok minősége többször és jelentősen átalakult, leginkább a háborúk és az azt követő „rendezések” idején. Ebből adódóan a régióban a határmentiség egyfajta közös sajátos-ságként definiálható, annak minden pozitív és negatív következményével együtt. Horvátország függetlenné válásával alapvetően új korszak kezdődött a két ország kapcsolatrendszerében. Az önálló horvát államiság részben nyílt, részben rejtett magyar támogatása új lehetőségeket teremtett a bilaterális kapcsolatok számára. Általánosságban véve a korszakot azonban egyfajta befelé fordulás jellemezte, ami a horvát államépítés és a honvédő háború időszakaként is megragadható. A magyar rendszerváltás politikai, gazdasági, társadalmi átalakulási folyamatai is marginalizálták a korábban kiépült gazdasági kapcsolatokat. A magyar–horvát államközi viszonyt az 1992 végén aláírt alapszerződés rendezte, rendszeressé váltak a tárcaközi egyeztetések, külügyminiszteri, államtitkári találkozók. Magyar nagyvállalatok jelentek meg a horvát piacon. A határforgalom azonban visszaesett, szerkezete megváltozott. A horvát–magyar határszakasz különböző részeinek helyzete eltérően alakult (a Drávához viszonyítva a határszakaszt alapvetően három részre szokás osztani). Speciális határtérségi mozgások jellemezték ekkor a régiót a polgárháborúhoz kapcsolódóan. A szerbek a Baranya-háromszögben a szárazföldi határt teljes hosszában lezárták, pontszerűen elaknásították, az udvari határátkelő 1998-ig nem került megnyitásra. Drávaszabolcs szinte folyamatosan működött, Barcs és különösen Letenye szerepe pedig felértékelődött. 1991–1992-ben Baranya menekült-befogadó területté vált, nagy terhet róva a határ közeli városokra és különösen Pécsre. A határforgalomban a magyarok aránya jelentősen csökkent, a magyarok jellemzően a letenyei átkelőt vették igénybe. A horvát ki- és belépők aránya megnőtt a hiánygazdaság miatt. A határ közelében fekvő

magyar városok kiskereskedelmi forgalma számottevően növekedett, egyes becslések szerint a horvát bevásárlóturizmus a teljes forgalomnak mintegy 30%-át tette ki, egyes termékek esetén pedig a 70%-át. Ennek következtében számos vállalkozás alakult a határtérség magyar oldalán, a külkereskedelemmel foglalkozókat főképp a menekültek hozták létre. A határgazdaság optimális (sokszor illegális) kihasználása sokaknak életformájává vált (Hajdú 1996, 1998).

A polgárháború minden tekintetben jelentős károkat okozott Horvátországban, a helyzet normalizálódása csak 1998-ban kezdődött meg. A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok ezt követően kezdtek diverzifikáltabban bővülni. Megélénkültek a regionális együttműködések (eurorégiók alapítása), újjáéledtek, bővültek a testvérvárosi kapcsolatok. Az államközi kapcsolatok fejlődése jelentette a legnagyobb mozgatóerőt, a miniszterelnökök stratégiai partnerséget deklaráltak, szabadkereskedelmi megállapodás kötött, aláírták a kormányközi vegyes bizottság megalakításáról szóló dokumentumot. Horvátország az ezredfordulón elkötelezte magát az euroatlanti együttműködés mellett, ami jelentős orientációváltást hozott. Az Európai Unió fontos szereplővé lépett elő a térség kapcsolatrendszerében, nem kizárólag a megnyílt támogatási lehetőségeknek köszönhetően. A határon átnyúló potenciális kapcsolatok feltárása megtörtént, több területen is megindult a kapcsolatok bővülése. Az európai integrációs korszak kezdete azonban nem hozta meg a mélyebb struktúrákban a határ menti kapcsolatok tartós elmélyülését és számottevő intenzifikálódását (Bali 2012a, 2012b, Lőrinczné 2014, 2015). Annak, hogy nem kezdett el kialakulni egy integrált határrégió, több oka is lehet. Egyrészt az országok nyugatnak fordultak, mindkét állam az európai magtértséghez való kapcsolódásra fordított több energiát, ami egyúttal a fővárosi centrumtérségek primátusával is együtt járt. Másrészt a közvetlen határ menti területek mindkét országban a szegényebbek közé tartoznak, térszerkezeti adottságaik, gazdasági potenciáljuk nem serkentette a kooperáció kiteljesedését, a határrégió etnikai mintázata sem igazán. Harmadrészt az ilyen kapcsolatok kialakulásához számos tényező szükségeltetik, mint azt a fejlettebb osztrák–magyar–szlovák határrégióban meg tapasztalhattuk (Hardi 2008, Lőrinczné 2011, 2013, Nagy–Romelić, 2013).

Magyarország 2004. évi európai uniós csatlakozása újabb lépcsőként szolgált az államközi kapcsolatok fejlődésében. Horvátország is megkezdte a csatlakozási folyamatot, amiben a magyar kormány a kezdetektől segítségére volt. 2006-ban minőségi lépcsőt jelentett az együttműködésben az első közös kormányülés. A legmagasabb szintű fórum több általános és néhány konkrét (infrastrukturális) együttműködési utat jelölt ki. Megalakult a Magyar–Horvát Kereskedelmi és Iparkamara. A következő években

több jelentős momentum is kiemelhető az együttműködésből, amelyek elsősorban kulturális jellegűek voltak. Ilyen a közös, bár sikertelen magyar–horvát labdarúgó-EB-pályázat, vagy a magyar tanszék felállítása az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetemen, továbbá a pécsi Európa Kulturális Fővárosa projekt horvátországi partnersége. Kulturális területen létrejöttek kézzel fogható eredmények is a sok még csak potenciális, lehetőség szintjén mozgó vízióból. A partnerség szempontjából jelzés értékű volt, hogy a 2011. évi magyar EU-elnökség utolsó napján sikerült lezárni a horvát csatlakozási tárgyalásokat. Horvátország EU-taggá válásával, 2013 nyarán ismét fókuszba került a horvát–magyar viszonyrendszer, Magyarországon elsősorban a gazdasági és társadalmi következmények, vélekedések foglalkoztatták a közvéleményt. A közvetlen határtérség konkrét eredménynek is örülhetett, EU-finanszírozással a csatlakozás idejére sikerült aknamentesíteni a Baranya-háromszögi közös határszakaszt. Összegzőként megállapítható, hogy két évtized alatt kialakult a határokon átnyúló együttműködések komplex politikai, infrastrukturális és intézményi feltételrendszere (Hajdú et al. 2013).

Sajnos eközben mindkét országot elérte a világgazdasági válság. Az új piacgazdasági káosz nem csak az egyéni, a vállalati, hanem az államközi kapcsolatokat is megterhelte. A MOL–INA-ügy, amely az elmúlt években egyre inkább kilépett a vállalati belső probléma kategóriájából csak egyik tünete annak a jelenségnek, amit az európai területi kooperáció ellen ható érdekek eredményeznek. Nem azonosítható egyértelműen, hogy nacionalizmus, protekcionizmus, esetleg nagyhatalmi geopolitika, vagy kényszerű kisállami útkeresés áll-e a háttérben. Nehéz megítélni, hogy mik lesznek a kihívásokra adott válaszok következményei. A 2015. évben különösen intenzív erővel jelentkeztek a migrációs hullám hatásai. A migrációs válság következményei a belpolitikai és a kétoldalú kapcsolatokban is jelentős változásokat hoztak, korábban nem tapasztalt folyamatok játszódnak le, illetve indultak el.

Az együttműködés és a határátmenet térszerkezeti alapjai, sajátosságai

Kétségtelen, hogy a határon átnyúló együttműködések szempontjából kiemelkedő fontosságú a kontaktzóna fejlettsége és annak térbeli konfigurációja. A horvát–magyar határszakasz közvetlen térsége általánosságban véve, európai és nemzeti nézőpontból is fejletlen. A demográfiai folyamatok még a nemzeti átlagokhoz képest is kedvezőtlenebbek (egyedül Muraköz adatai térnek el ettől pozitív irányban), számottevő a népességvesztés, tartós trenddé vált a természetes fogyás, az elvándorlás, a lakosság elöregedése a határ mindkét oldalán. A munkaerő-piaci állapot is kedvezőtlen, magas az inaktívak, a munkanélküliek aránya. Bár a bérek magasabbak Horvátországban, ez számottevőbb tartós munkanélküliséggel jár együtt, ami

a munkaerőpiac rugalmatlanságára utal. A kulcs a képzett munkaerő lenne, de e tekintetben is elmaradottnak számít a határtérség, akár a közép-, akár a felsőfokú végzettségűek arányát tekintjük. A térszerkezeti jellemzők közül a legfontosabb, hogy az országok periferikus – funkcionálisan városhiányos, jellemzően aprófalvas, ritka hálózatu – térségei találkoznak, ez a határszakasz nagy részén elválasztó jellegű folyami határral párosul. A térség periferikus helyzete történelmi adottság, amely gyenge gazdasági teljesítménnyel párosul. Amennyiben a bruttó hazai terméket nézzük, a határrégióban az egy főre jutó GDP értékei egyharmadnyi elmaradást mutatnak az országos átlagokhoz képest. A magasabb hozzáadott értékű – üzleti vagy pénzügyi – szolgáltatások jelenléte ennél is jelentősebb (Kovács 2014). A közvetlen határ melletti együttműködés ezért csak két térségben jelentkezik: Barcs–Vérőce, illetve a szlovén–horvát–magyar hármashatár esetén (Bali 2010). A fentiek következtében a határátlépő tengelyek viszonylag távolabb fekvő csomópontjainak – nagyvárosainak – együttműködése válik dominánssá, például itt kerül előtérbe a nagyvárosi pályázati erőképesség. Az együttműködést befolyásolja, hogy két, európai viszonylatban kis országról van szó, amelyek centralizált államberendezkedésűek, erőteljes fővárosi dominanciával. Az államközi kapcsolatok – mint azt az előbbiekben tapasztalhattuk – ezért is alapvető fontosságúak a határon átnyúló kapcsolatokra nézve. A határon átlépő kapcsolatok szempontjából fontos kérdés, hogyan alakul a határok átjárhatósága. A közlekedési feltételek, a határok jellege, a határátkelők „műszaki” adatai, a határ minősége (állami viszonyulás, határforgalom, tranzit szerepe) együttesen határozzák meg az átjárhatóságot. A horvát–magyar határszakasz EU-belső, de schengeni határ. A kétoldalú nyilatkozatok a határon átnyúló közlekedési magisztrálék bővítését deklarálják. A szárazföldi határszakaszon a határátkelőkkel való ellátottság viszonylag ritka. A Dráván az átmenet ennél korlátozottabb. Hasonló képet látunk a szerb és boszniai határszakaszt tekintve. Ha összehasonlítjuk ezeket a szlovén–horvát határszakasszal, ott lényegesen nagyobb sűrűséggel és áteresztő képességgel szembesülünk, ami a korábbi jugoszláv kereteken belül kialakult gazdasági, családi stb. kapcsolatok tartósságát mutatja, továbbá az erős tranzitpotenciált is jelzi. A magyarok határátlépései jellegzetes „mozgásokat” tesznek azonosíthatóvá. A leglátványosabb és számosságát tekintve a legjelentősebb a hosszabb idejű turisztikai mozgások következtében jelentkező, nyári dominanciájú tengerparti kapcsolat. Rijeka állandó, de nem számottevő kapcsolatot jelent, mert a magyar tengerre jutás szempontjából nem kiemelkedő szerepű ez a kikötő. Az áruforgalom aránya más magyar határszakaszokhoz képest alacsony, a teherforgalom nagy része tranzit, amely egy-egy határátkelőn (közúton Letenyén, vasúton Gyékényesen) zajlik. Az egyéb személyforgalom ennél diverzifikáltabban alakul.

Gazdasági és kulturális kapcsolatok

Az államhatáron átnyúló kapcsolatok egyik speciális formája az önkormányzatok formalizált együttműködése. A magyar–horvát határtérségben jelenleg

mintegy 70 magyar és hasonló számú horvát önkormányzat rendelkezik testvértelepüléssel a határ túloldalán. A testvércapcsolatok nagyobb része élőnek, működőnek tekinthető. E kapcsolatok közül a legnagyobb múlttal a Mohács–Beli Manastir és a Pécs–Eszék viszonylat rendelkezik, ezek a testvérvárosi szerződések 1970-ben, illetve 1973-ban kötöttek. Az önállóvá vált Horvátországban egyrészt a délszláv háború miatti viszonyok (például a menekült családok befogadása), másrészt a külföldön szórványban élő kisebbség, harmadrészt az európaizációs folyamat részeként növekedett meg a testvérvárosi szerződések száma. A határtér-ségben végzett legfrissebb kutatások azt mutatják, hogy az önkormányzati vezetők mindkét országban hasonlóan azonosítják a lehetséges, illetve fontos kooperációs területeket: infrastruktúra, turizmus, oktatás, kultúra. Az önkormányzatok közel fele a kapcsolatok intenzitásának növelését tervezi, többnyire a lakossági és településvezetői személyes találkozások, valamint a turisztikai településmarketing keretében (Keller et al. 2015). A gazdasági kapcsolatok kiemelt elemei az európai együttműködési programok. Az 2007–2013 közötti programozási periódusában a korábbi támogatási programok feladatait az IPA vette át. A szlovén–horvát, illetve magyar–horvát határ menti programok közös végrehajtással, ERFA- és IPA-források együttes felosztásával valósulnak meg. Horvátországban a lehívott támogatási összeg, a projektek és az együttműködő partnerek száma tekintetében is az uniós tagokkal történő együttműködés a meghatározó. A többi szomszédos országgal a fennálló bilaterális programok erősödését számos tényező korlátozza, az uniós integrációs és intézményi feltételek alacsony bázisa, a társadalmi-gazdasági potenciál kedvezőtlen viszonyai, és a bizalmatlanság is. A multilaterális programok közül az Adria IPA program emelkedik ki. Az uniós országokkal megvalósuló projektek átlagosan kétszer nagyobb értékűek, mint más viszonylatban. A gazdasági szempontból erősebb térségek kiemelkedően versenyképes pályázati kapacitással rendelkeznek. A magyar határ menti megyék, különösen Eszék-Baranya pályázati aktivitása igen jelentős és sikeres is, az eddig elnyert összes projekt 43%-a realizálódik horvát–magyar viszonylatban. Ez azt mutatja, hogy nemcsak potenciál, hanem fogadókészség is van (Rácz 2014). A kulturális és nemzetiségi viszonyrendszer kapcsán érdemes áttekinteni a horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok helyzetét. A horvátországi magyarok aránya nagyságrendileg a magyarországi horvátokéhoz hasonlóan, mintegy 3 ezrelék körül alakul. A határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata esetén fontos kérdés az etnikai mintázat és az államhatár viszonya, a szállásterületek elhelyezkedése. E tanulmány keretében nem kerül sor az etnikai térszerkezet részletes bemutatására, mindössze néhány fő sajátosság kerül megemlítésre. A kétoldalú kisebbségpolitika a kezdetektől fontos részét képezi az államközi kapcsolatoknak. A kulturális és oktatási intézmények szerepe meghatározó ennek gyakorlati megvalósításában. Kiemelendő, hogy az önkormányzat által állami támogatással fenntartott pécsi Horvát Színház az egyetlen horvát nyelvű színház Horvátország határain túl, így az identitás, kultúra

centrumaként is működik. A magyarországi horvát nyelvű oktatás központja Pécs, a Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthont az Országos Horvát Önkormányzat működteti.

Konklúzió

Amennyiben a határon átnyúló kapcsolatokat röviden összegezni szeretnénk, azt állapíthatjuk meg, hogy a puha struktúrákban észlelhetők leginkább a kooperációk. A tágan értelmezett kulturális kapcsolatok a legerősebbek. A tudományos együttműködések finanszírozás függők. A gazdasági kapcsolatok gyengék. A problémák többé-kevésbé hasonlóak. A határtérségi kooperációt mérsékli, hogy az árszínvonal közelített, nincs áruhiány, közel ugyanazok a termékek és szolgáltatások elérhetők a határ mindkét oldalán. A kuna túlértékeltisége is megmaradt, forintárfolyama stabil. A vám megszűnése is alakított a határgazdaságon. A nyelvtudás szerepe (hiánya) továbbra is fontos tényező. A megélhetés, a mindennapi élet veti fel a kérdéseket, amelyeket a kutatás folytatásaként meg kellene vizsgálni: A nyelvtudás megjelenik-e a gazdasági kapcsolatok formálódásában? Milyen vállalkozóképes népesség él a határtérségben? Az uniós források nélkül hogy alakulna az együttműködés? A kapcsolatokra ugyanis érezhető igény van, a történeti hagyományok továbbélése is felismerhető.

Irodalom

1. Bali L. 2010: A horvát–magyar határ menti együttműködés két mikro regionális esete, Barcs és a magyar–horvát–szlovén hármas határ példáján. *Tér és Társadalom*. 4. pp. 237–248.
2. Bali L. 2012a: A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője. Budapest–Szepetnek: Underground Kiadó. 212 p.
3. Bali L. 2012b: The major political aspects of the Croatian-Hungarian relations in the changing geopolitical space, in the Carpathian-Balkan Region. *Podravina*. 11. pp. 26–35.
4. Fábián, A. 2013: Constructivist Views of Cooperation along the Border. *Acta Universitatis Sapientiae Economics And Business*. 1. pp. 35–47.
5. Hajdú Z. – Bali L. – Zágorec-Csuka J. 2013: Államhatárok és határokon átnyúló kapcsolatok 1990 után. In: Hajdú Z. – Nagy I. (szerk.): *Dél-Pannónia*. Pécs: MTA KRTK RKI, Dialóg Campus Kiadó. pp. 456–474.
6. Hajdú Z. 1998: A magyar–horvát államhatár menti együttműködés lehetőségei és dilemmái. In: Balogh A., Papp G. (szerk.) *Magyarország az európai regionális együttműködésben: Tanulmányok*. Pécs: MTA RKK – Magyar Külügyi Intézet. pp. 103–119.
7. Hajdú, Z. – Nagy, I. 2006: Changing border situations within the context of Hungarian geopolitics. In: Scott, J. W. (ed.): *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. Aldershot, Ashgate. pp. 65–80.
8. Hajdú, Z. 1996: Emerging conflict or deepening cooperation? The case of the Hungarian border regions. In: Scott J. W. et al. (eds.) *Border Regions in Functional*

- Transition: European and North American Perspectives on Transboundary Interaction. Berlin: Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung. pp. 193–211.
9. Hardi, T. (ed.) 2008: Transborder Movements and Relations in the Slovakian–Hungarian Border Regions. Pécs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.
10. Keller, K. – Svržnjak, K. – Kaszás, N. 2015: The Model of the Success of Settlement Twinning in the Hungarian–Croatian Cross-Border Region. *Deturope*. 2. pp. 117–136.
11. Kovács S. Zs. 2014: Pénzüntézet szolgáltatók jelenléte Dráván innen és túl. *Deturope*. 1. pp. 79–94.
12. Lőrinczné Bencze E. 2013: Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. Budapest–Székesfehérvár: Aposztróf–KJF. 300 p.
13. Lőrinczné Bencze E. 2015: Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig. Székesfehérvár: Aposztróf. 412 p.
14. Lőrinczné Bencze, E. 2014: Hungarian–Croatian Bilateral Co-operations since 1990s. *Prague Papers On The History Of International Relations*. 2. pp. 141–156.
15. Lőrinczné, Bencze E. 2011: The new dimensions in Croatia–Hungarian interregional relationship. In: Kozma G. (ed.) *New Results of Cross-Border Co-Operation*. Debrecen: Didakt Kiadó. pp. 65–76.
16. Nagy I. – Romelić J. 2013: Dél-Pannónia regionális sajátosságai. In: Hajdú Z. – Nagy I. (szerk.) *Dél-Pannónia*. Pécs: MTA KRTK RKI, Dialóg Campus Kiadó. pp. 475–531.
17. Nagy I. 2013: A régió természeti adottságai és erőforrásai. In: Hajdú Z. – Nagy I. (szerk.) *Dél-Pannónia*. Pécs: MTA KRTK RKI, Dialóg Campus Kiadó. pp. 87–123.
18. Rác, Sz. 2014: Regional development in Croatia from the turn of millennium to the EU accession. *Regional Statistics*. 2. pp. 71–86.

HATÁRRÉGIÓK, BEFEKTETÉSEK, NÖVEKEDÉSI ESÉLYEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

RÉTI TAMÁS

MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet
reti.tamas@krtk.mta.hu

Abstract

BORDER REGIONS, INVESTMENTS, GROWTH PROSPECTS
IN EAST-CENTRAL-EUROPE

Réti, Tamás

Three countries' (Romania, Serbia and Slovakia) border regions near to Hungary are being examined in the terms of economic structure, foreign direct investment inflows, unemployment. The paper starts with the short presentation of their macroeconomic situation. Thereafter, it covers the characteristics of the national governments' regional policies and these border regions' economic perspectives. Each neighbouring countries are having serious imbalances due to regional disparities. Hungarian political parties existing in the neighbouring countries are putting major focus to deal with the issue of regional development, and examine the question how to reduce regional economic disparities.

Keywords: regional economic growth, investments, FDI, unemployment, regional disparity

Bevezetés

A három szomszédos ország gazdasági helyzete nemzetközi nézőpontból nagyon különböző. Románia 2007-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, az elmúlt öt évben gazdasága fellendült, a Partium, Bánát és Erdély nagyrégióiban, illetve az adott megyékben egymástól eltérő fejlettség és gazdasági szerkezet alakult ki, van ahol az országos átlagot meghaladó mértékben. Szerbia megkezdte csatlakozási tárgyalásait, de a belépéshez még hosszú út vezet, Vajdaság gazdasága, kedvező fekvése, a történelmi hagyományok és más vizsgálandó okok miatt a szerbiai gazdaságnál nyitottabb szerkezetű, de az utóbbi évtizedek konfliktusai a fejlődését kedvezőtlenül érintették. Legfejlettebb gazdaság, Szlovákia 2009-ben belépett az eurozónába, de az általunk vizsgált, a magyar határhoz közel fekvő kerületek nagy részének fejlettsége az országos átlagtól több szempontból elmarad. A három ország régiói és a magyar határ szomszédságában fekvő járásokban, illetve megyékben különböző fejlődési modellek jöttek létre, amelyhez a határon túli magyar pártoknak adekvát gazdaság- és régiófejlesztési stratégiát kell kidolgozniuk. A pártok gazdasági programjaiban válaszolniuk kell a különböző régiók problémáira, az anyaországból kiinduló nemzetpolitika kívánalmaira és az adott nemzetállam regionális gazdaságpolitikájára, amelyben a centralizáció és a nacionalizmus vonásai éppúgy megtalálhatók, mint az Európai Unióhoz történő integrációhoz való igazodás törekvése.

I. Makrogazdaságok helyzete: hosszú válság után fellendülés, javuló egyensúly, de lassú felzárkózás

Románia esetében 2015 az ötödik év volt, amikor pozitív volt a gazdasági növekedés. A 2009–2010 között bekövetkezett termelés visszaesést sikerült helyreállítani. Robosztus és fenntartható gazdasági növekedés indult be 2011 óta és a makrogazdasági belső, valamint a külső egyensúly fennmaradt. A jelenlegi helyzet fontos jellemzője, hogy Románia teljesíti az összes maastrichti nominális konvergencia kritériumot. A gyors növekedés ellenére az államadósság a bruttó hazai termék 40 százaléka alatt maradt, a nemzetközi banki tartalékok megfelelő biztonságot nyújtanak, azzal együtt, hogy az IMF hitelt szinte teljesen sikerült törleszteni. Ugyanakkor a reálkonvergencia lassan halad előre, az egy főre jutó GDP 2014-ben vásárlóerő paritáson az EU-28 átlagának 55,4 százalékán állt. A felzárkózási folyamat ütemében gyorsítani kellene. Ráadásul az is gondot jelent, hogy a felzárkózás a régiók között egyenlőtlenül oszlik meg (Georgescu 2015).

Hasonló véleményt fogalmazott meg Mugur Isarescu, a Román Nemzeti Bank elnöke, aki kedvező folyamatnak tekinti a kivitel gyors növekedését. A hagyományosan súlyos hiánytól szenvedő folyó fizetési mérleg 2015 első felére közel egyensúlyba került. Az információs technológiai és hírközlési vállalatok termelése 2014-ben meghaladta a mezőgazdaság részesedését a bruttó hazai termékben, és megközelíti az építőiparét. A költségvetési hiány 2009-ben még a GDP 8,9 százalékát tette ki, amit sikerült 2012-re 3 százalék alá hozni, teljesült az Európai Unió túlzott deficit eljárás által szabott feltétel. A költségvetési hiány 2015-ben várhatóan a bruttó hazai termék 1,5 százaléka körül lesz. Kockázatot jelent azonban, hogy visszatérőben van a pro-ciklikus költségvetési politika, a kormányok a választások előtt adócsökkentéseket és béremeléseket hajtanak végre (Isarescu 2015).

Szerbiát tradicionálisan magas infláció, nagy költségvetési hiány és gyakran leértékelődő dinár jellemezte. Jelenleg még mindig a hosszú válságot követő helyreállítási folyamat zajlik. A növekedés lassan indul be, ami elsősorban a felhalmozott belső és külső adósság következménye. Az adósság kezelése érdekében 2015-ben a béreket és a nyugdíjakat nominálisan csökkentették. A visszaeső fogyasztás, a stagnáló import deflációs folyamathoz vezetett, viszont az árfolyam stabilizálódni látszik. Az államadósság azonban továbbra is növekszik, a jövő évben, vagy azt követően elérheti a bruttó hazai termék 80 százalékát, amely nem fenntartható. A monetáris politika alacsony kamatszintet eredményezett, ez támogatja a tőkebeáramlások megindulását, elsősorban az infrastruktúra területén (Gligorov 2015). Az Európai Bizottság országjelentése szerint a nominális konvergencia problémái mellett a reálkonvergencia terén is nagy az elmaradottság. Az egy főre jutó GDP vásárlóerő paritáson az EU 28 átlagának csupán 36 százalékát adta. A külföldi működő tőkebeáramlás szintje is alacsony az ország modernizációs igényéhez képest, 2014-ben a GDP 3,8 százaléka volt (European Commission 2015).

Szlovákiában a gazdaság növekedésében az álló tőkeberuházások erősödése, a munkanélküliség mérséklődése és a fogyasztás emelkedése a korábbinál nagyobb szerepet játszott, míg a nettó exportnak, mint a gazdaság korábbi hajtóerejének a befolyása mérséklődött. A gazdaság nagymértékben támaszkodik a gépkocsi kivitelre, de a feltörekvő országok piacán, mint Oroszország és Kína, a kereslet drámaian visszaesett. Ugyanakkor újabb nagy befektető, Jaguar Land Rover választotta az országot. Kedvezőtlen folyamatok indultak be a költségvetés hiányának és az államadósság növekedésének tekintetében. A Stabilitási Program értelmében 2016-ra az államadósságnak 53 százalékra kellene esnie. Ennek a célnak ellentmond, hogy a parlamenti választások miatt idén a szociális intézkedések és az adócsökkentések miatt a kormányzati kiadások elszaladhatnak (Hanzl-Weiss 2015).

II. Régiók, régiófejlesztés, fejlődési központok

A régiófejlesztéssel is foglalkozó 2013–2016-os román kormányprogram mind a 8 fejlesztési régió számára célként tűzi az Európai Unió átlagtól való elmaradás csökkentését, az elmaradottabb régiók gyorsabb fejlesztését, a régiók közötti és a régiókon belüli fejlettségi különbségek mérséklését, a regionalizációt, az adminisztratív, valamint pénzügyi decentralizáció megvalósítását, és az uniós pénzügyi alapok befogadásának fokozatos növelését (Programul De Guvernare 2012). Ez utóbbit illetően is komoly lemaradás van. A Strukturális és Kohéziós Alapok befogadása 2007–2013 között a tervezett 80 százalék helyett átlagosan csak 52,59 százalékot ért el. Ez alapján Románia az utolsó országok között helyezkedik el. A lehetséges 19,2 milliárd euró helyett mintegy 10 milliárd euró érkezett az országba (KPMG 2015).

A külföldi tőke beáramlásában a nyolc fejlesztési régió között változások történtek 2008 és 2014 között: a legfejlettebb és arányában a legtöbb beruházást továbbra is Bukarest régió kapta, az összesnek mintegy 60 százalékát, a második helyen Brassó székhellyel a Központi régió állt (8,5% és 9,7%), a magyar határmenti régió, az Észak-Nyugati, amelyhez tartozik többek között Bihar, Kolozs és Szatmár megye, növelte részesedését 4,3-ról 5,6 százalékra. A fejlettebb Nyugati régió (Arad, Temes megyék, stb.) részesedése 5,4-ről 7,7 százalékra bővült. Az elmaradottabb dél-keleti, dél-nyugati és észak-keleti régiók változatlanul továbbra is kismértékben részesednek a külföldi befektetésekből. Összességében a 2007 előtti nagymértékű tőkebeáramlás nem folytatódott, Románia vonzereje, mint általában Kelet-Közép-Európáé, csökkent (National Bank of Romania 2015). A magyar eredetű tőkebefektetések aránya 2008–2014 között 1,8-ről 1,4 százalékra esett, Magyarország a befektetők rangsorában, a román statisztika szerint a 10. helyről a 15. helyre szorult vissza. Ez önmagában még nem ad teljes képet, hiszen vannak olyan magyar beruházók, akik cégüket más országokban regisztrálják.

A nyolc fejlesztési régió nem tekinthető adminisztratív-területi egységnek és jogi státusza sincs. Az Észak-Nyugati régióban él a romániai magyar lakosság

fele. Az egy főre jutó GDP 2014-es adatok szerint Kolozs megyében (7830€), Bihar (6031€) és Szatmár megyékben (5045€) volt. A megyék rangsorában Kolozs az ötödik; első Bukarest (20472€), második Temes (10967€), harmadik Brassó (9055€) és negyedik Constanta (8795€). A munkanélküliségi ráta 2014-ben legalacsonyabb Temes megyében (1,6%) volt, 2. Ilfov megyében (1,8%), 3. Bukarestben (2,0%), 4-5. Arad és Kolozs megyékben (3%), 6. Constanta (3,6%), 7. Bihor (3,7%) és Szatmárban (4,2%).

Az Észak-Nyugati régióban a fő fejlődési központok Kolozsvár-Napoca, Nagybánya, Nagyvárad és Szatmár. Kolozsvár és Nagyvárad egyúttal metropolisz övezet, ami a szűkebb régió belüli központi szolgáltatási funkciót jelenti. A régió stratégiai előnyei között megemlíthető földrajzi fekvése, a magyar és az ukrán határhoz való közelsége, diverzifikált termelői szerkezete, nagy számú kis- és középvállalata, vonzereje a turizmus számára, számos egyeteme, kutatóközpontja, ami kedvező a magasabb hozzáadott értéket igénylő termelés számára.

Szlovákiában az 1996-os közigazgatási felosztás 8 nagyobb kerületet és 79 járást hozott létre. A magyar lakosság a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járásban van abszolút többségben. Leszakadó térségnek tekinthető a Csallóköztől keletre a Bodroghöz, Ung vidékig húzódó térség. A déli 14 szlovákiai járás leszakadó térség. A kerületek fejlettsége között jelentős a különbség, és az eltérés nem enyhül. Az egy főre jutó GDP vásárlóerő paritásban 1:4 különbséget mutatja a legfejlettebb és a legelmaradottabb kerület között: Szlovákiát 100-nak tekintve 2013-ban: Pozsony-245 százalék, Nagyszombat-100, Trencsén-88, Nyitra-88, Zsolna-86, Kassa-78, Besztercebánya-73, Eperjes-60 százalék volt. Az állami beruházások mintegy 90 százaléka Európai Unióból származik. A kohéziós alapok szlovákiai befogadása alacsony, az új tagországok közül csak Romániáét előzi meg. Az egy főre jutó strukturális kifizetések 2007–2013 között Trencsén és Zsolna kerületekben volt a legmagasabb, Besztercebánya, ahol kiugróan nagy a munkanélküliség a harmadik helyen állt.

A munkanélküliségi ráta alakulása jól mutatja az eltérő regionális fejlődési lehetőségeket. A ráta 2013-ban Szlovákiában 13,5 százalék volt, azóta jelentősen csökkent. Besztercebánya kerületben az átlag 18,2 százalék, ezen belül Rimaszombat 32,2 százalék, Nagykürtösön 22,1 százalék, Losoncon 20,2 százalék volt. Besztercebányán a munkanélküliségi ráta 9,5 százalékot tett ki. Súlyos volt a lemaradás a külföldi működő tőkebeáramlásban: míg Besztercebánya kerület lakosságának aránya Szlovákiában 12,1 százalék volt, addig az éves FDI beáramlás 2-2,7 százalék között ingadozott a teljes FDI arányában. Ezt a helyzetet tovább rontotta, hogy országos szinten is a válság előtti állapothoz képest a külföldi működő tőkebeáramlás drasztikusan zuhant.

A Vajdaság részesedése Szerbia bruttó hazai termékéből 2013-ban 27,2 százalék volt, E mellett a régió aránya a Szerbiába beérkező külföldi működő tőkéből 40 százalék, a szerbiai kivitelből 33,3 százalékot tett ki. Ezek az eltérő arányok

jól mutatják, hogy a Vajdaság földrajzi helyzetéből, történelmi hagyományaiból, lakosságának multikulturális jellegéből adódóan jó lehetőségekkel rendelkezik, hogy felzárkózzon. A fő ipari szektorok között megemlíthetők az agrártermékek, élelmiszeripari cikkek, gépjármű alkatrészek, a fémfeldolgozás és a vegyipar. Vajdaság komparatív előnyei között az Újvidéki Fejlesztési ügynökség megemlíti a szabadkereskedelmi övezet meglétét Oroszországgal, a környező országokhoz képest olcsóbb munkaerőt, a lényegesen alacsonyabb adórátákat, és többek között az olcsóbb energiaárakat.

III. A magyar pártok és a regionális fejlesztés a szomszédos országokban

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 2013-ban elfogadott programja bírálja a fejlesztési régiók jelenlegi rendszerét. Működésképtelenségük okát nemcsak a túlméretezettségben, gazdasági, kulturális heterogén jellegében látja, hanem a hatáskörök rendezetlenségében, a természetes belső kohézió hiányában. A program támogatja a Székelyföldi Fejlesztési Régió létrehozását, amit Kovászna, Hargita és Maros megye együttesen alkotna. Az RMDSZ szerint olyan fejlesztési régiók kellenek, melyeket a gazdasági ésszerűség mellett a közös hagyományok, közös etnikai és kulturális sajátosságok kötnek össze. A dokumentum megállapítja, hogy az erdélyi magyar autonómiák modelljének megalkotására van szükség, Székelyföldön területi autonómia, másutt a személyi elvű autonómia, a szórványban élők számára a kisebbségi törvény elfogadása a cél. Kimondja, hogy szükség van az erdélyi térségek sajátosságait figyelembe vevő fejlesztési programok kiemelt támogatására, a magyarlakta területek infrastrukturális fejlesztésére, az állami költségvetésből való méltányos és kiegyensúlyozott részesedésre. Egyedülálló lehetőség a nyugati határon átnyúló eurorégiók közös infrastrukturális fejlesztése. Az Unió költségvetéséből származó források hasznosítása kiemelten fontos a magyarlakta vidékek fejlesztése érdekében.

Az RMDSZ gazdasági programja megállapítja, hogy a cél az európai szociális piacgazdaság elveit követő, jól működő, fenntartható fejlődést biztosító konszolidált piacgazdaság, amelyben érvényesül az állam makrogazdasági szintű szabályozó és ellenőrző szerepe a gazdasági válságok elkerülése, illetve hatásainak csökkentése érdekében, összehangoltan az Európai Unió-szintű vonatkozó szabályokkal. A program támogatja Románia csatlakozását az euroövezethez.

A dokumentum szerint Románia és Erdély gazdasága felemás állapotban van, ugyan teljesülnek a maastrichti kritériumok, de az infrastrukturális beruházások csigalassúsággal folynak, a foglalkoztatási helyzet alig javul, a kivándorlás aggasztó méreteket ölt, az Unió források felhasználása a rendelkezésre álló keret alig felét haladta meg.

A szlovákiai Magyar Közösség Pártja, Öry Péter és kollektívája közreműködésével elkészítette Dél-Szlovákia gazdasági felzárkózásának és a magyarság

gyarapodásának programját. A dokumentum kemény kritikát fogalmaz meg az elmúlt 20 év szlovákiai kormányainak politikájáról. Többek között kimondja, hogy a legtöbb kormány a magyarok által lakott régiókat elhanyagolta, munkahelyteremtő beruházásokat csak elvétve végeztek, az infrastruktúra fejlesztése tudatosan elkerülte ezeket a járásokat. A 10 legmagasabb munkanélküliségi rátát mutató járásból 7-8 magyarok által lakott. Kivételt a Komárom, Dunaszerdahely, Galánta és Vágselye által behatárolt régió képez. Az Európai Unió források által biztosított beruházások 2007–2013 között lakosságárányosan a legalacsonyabb támogatásban a magyarok által lakott területeket részesítették. Jól látható ez például a szennyvíz-csatornázási beruházások esetében.

A magyar kormány és az MKP közreműködésével készült a Baross Gábor Terv, amely Dél-Szlovákia/Felvidék regionális fejlesztési terve. A Terv pozitívként említi, hogy a szlovákiai magyarság 1998–2006 között, két kormányzati ciklusban kormányzerepet vállalt, amelynek köszönhetően a nemzetpolitikai feszültség csökkent, és a területfejlesztés terén komoly sikerek születtek. A dél-szlovákiai térségek leszakadásának kezdetét 2006-ra teszi, ráadásul 2009-től az egységes politikai képviselő is megszűnt.

A Vajdaságban a VMSZ is elkészítette a terület- és gazdaságfejlesztési stratégiáját, amely megállapítja, hogy gazdasági tekintetben a Vajdaság az ország egyik húzó régiója, amiben szerepe van a többi régió elmaradottságának is. A Vajdaság komparatív előnyei között említhetők az évszázados gazdasági hagyományok, a jó termőföld, a kedvező nyersanyag ellátottság, a mikro és kisvállalkozások létezése és egyebek mellett a jelentős működő tőkebeáramlás. A dokumentum megállapítja, hogy a magyarság gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe.

Következtetés

A bemutatott három ország, három régiója (Erdély, Dél-Szlovákia, Vajdaság), valamint a járások, megyék, városok fenntartható gazdasági növekedése, felzárkózása, modernizációja fontos feladat, azért, hogy a térség nemzetközi versenyképessége erősödjön. Az egyes nemzetállamok számára máig ki nem használt lehetőség, ha a fejlődés egyenlőtlen, a gazdasági integráció felemás, ha a nemzetpolitikában nem érvényesül a kelet-közép-európai országok mindegyikének közös érdeke. Az Európai Unióba történő valóságos csatlakozás azt a nyugat-európai modell átvételét is kellene, hogy jelentse, amely a nagyobb és szabadabb piac mellett a közös értékek, közös gondolkodás, és az egyenjogúság elfogadását képviseli.

Irodalom

1. European Commission 2015: Serbia Report. Brussels, Belgium. www.europa.ec.eu

2. Georgescu, F. 2015: Growth, ageing and income distribution in Romania. Bucharest, Romania. www.bnr.ro
3. Gligorov, V. 2015: Investment is the key. In: WIIW Forecast Report/Autumn Vienna, Austria, www.wiiw.ac.at,
4. Hanzl-Weiss, D. 2015: Slovakia: Investments spurring growth. In: WIIW Forecast Report/Autumn, Vienna, Austria, www.wiiw.ac.at
5. Hunya, G. 2015: Romania: Investments and Consumption Fuel Growth. In: WIIW Forecast Report/Autumn, Vienna, Austria, www.wiiw.ac.at
6. Isarescu, M. 2015: Romania's Economic Outlook. Bucharest, Romania. www.bnr.ro
7. KPMG 2014: EU Funds in Central and Eastern Europe – Progress Report. www.kpmg.com/CEE
8. Nagy I. – Takács Z. – Újhelyi Á. 2015: A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája 149 p. Szabadka, Szerbia. www.vmsz.org.rs
9. National Bank of Romania 2015: FDI in Romania. Bucharest, Romania. www.bnr.ro
10. Öry P. et al. 2014: A Szlovákiai Magyar Közösség Megmaradásának és Gyarapodásának, Valamint Dél-Szlovákia Gazdasági Felzárkóztatásának Intézményi Feltételei. 71 p. Bratislava, Szlovákia. www.mkp.sk
11. Raiffeisen Bank Research 2015: Monthly Economic Report, Serbia, Vienna, Austria. www.rzb.at
12. Regional Statistical Yearbook of Slovakia 2014, Bratislava, Slovakia. www.slovak.statistics.sk
13. RMDSZ 2015: Állásfoglalás a romániai gazdasági, monetáris és adópolitikai folyamatokról. In: RMDSZ Programja (2013), Csíkszereda, 11. Kongresszus, www.rmdsz.ro
14. Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság 2014: Baross Gábor Terv, Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve 160 p. www.gazdasag.sk
15. Vojvodina Investment Promotion 2014: Invest in Vojvodina. Voivodina, Serbia. www.vip.org.rs

AZ EU, MINT 'PUHA BIRODALOM' ÉS A NYUGAT-BALKÁNI NEMZETÉPÍTÉSEK

SARNYAI CSABA MÁTÉ – PAP TIBOR – BOZSÓ PÉTER

Károli Gáspár Református Egyetem, Pécsi Tudományegyetem,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

sarnyai.csaba.mate@gmail.com, tiber.pap@gmail.com, pbozso@gmail.com

Abstract

THE RELATIONS OF THE EU AS 'SOFT EMPIRE' AND WEST-BALKAN NATION BUILDING EFFORTS

Sarnyai, Csaba Máté – Pap, Tibor – Bozsó, Péter

Reflexive modernity prompts us to reconsider our narrower subject matter as well: the relation of West-Balkan and Europeanisation. We intend to elaborate on the relationship of Beck's 'soft empire' and peripheral states. Through an external interpretation of Serbian-Albanian situation. The starting point of a new approach is that the main problem is not any nation building program. In our view, the reasons for the ever recurring, persistent problems with the issues of nation/state and environment/neighbours are: the majority-principled decision-making and regional segmentation (state), and the fixed nature of borders (unchangeable by democratic means). These practices have created and sustained those social issues that e.g. led to the armed conflicts in the Balkans. To interpret both the Serbian and the Albanian aspects, the emerging Balkan principle of "association with a delayed accession process or even without it" requires a new approach.

Keywords: West-Balkan, Europeanisation, soft empire, nation building

Bevezető: tisztelgés Ulrich Beck elméleti hagyatéka előtt

Ulrich Beck, a 2015. január elsején elhunyt német társadalomtudós emléke előtt is tisztelegve kezdjük elméleti bevezetőnket. A reflexív modernitás a Nyugat-Balkán és az európaizáció viszonyának tekintetében is újraértelmezésre kell, hogy készítsen bennünket. A nemzetközi kihívások nemzeti szintű ellentételezéséhez túl szűkösek a források és túl szerények a cselekvési eszközök. Márpedig a cselekvőképességét csak akkor állíthatja vissza/nyerheti el az EU, s vele együtt/összhangban az őt alkotó nemzetállamok, illetve a vele sajátos peremléti viszonyban lévő nyugat-balkáni államok, ha az eddig túlnyomórészt gazdasági integráció projektjét mielőbb sikerül társadalmiasítani. Ezek a kísérletek folyamatosan a demokrácia megújulásának kényszeréhez vezetnek el.

Beck könyveinek visszatérő megállapítása, hogy a szuverenitásról való részleges lemondás által lehet csak nagyobb cselekvési teret kieszközölni. Ezt mi nem axiómaként kezeljük, hanem vitaalpnak szánjuk. A szuverenitás koncepciója sajátos átalakuláson megy keresztül, mind az elméletben, mind a gyakorlatban. Előbbiekhez a becki életmű is jelentősen hozzá tudott járulni.¹ A szuverenitás

¹ Itt nincs lehetőség végig követni Beck kapcsolódó nézeteit. A kozmopolita Európa összefoglaló címszó alatt kiadott három kötet elméleti háttérének jó összefoglalásával szolgál Ljiljana Glišović *Konstrukt kosmopolitske Evrope Uriha Becka* (Ulrich Beck kozmopolita Európa-fogalmának konstrukciója). (Glišović 2015.)

gyakorlati átalakulása abban is megnyilvánul, hogy az EU, mint birodalmi működési sajátosságokat felmutató szervezeti forma – túl a belső aszimmetriáján, amely az öt alkotó egyes tagállamok között megfigyelhető – negatív összefüggést mutat az erő és a szuverenitáshoz való ragaszkodás között:

„Ellentétben a modernitás előtti és a modern kori impériumokkal, az Európai Birodalom a szuverenitáson alapszik, nincs szó az államiság refeudalizációjáról [...]. Egy döntő ponton különbözik a modern gyarmattartó birodalmaktól is. Ezek lépcsőzetes szuverenitási jogrendre épültek, amelyet az államtan differenciált fogalomrendszerrel próbált igazolni. Teljes szuverenitással csak a birodalmi központ rendelkezett [...]. Az Európai Birodalomban, amely szuverén államokból jött létre, éppen fordított logika érvényesül. A formális szuverenitásról leginkább azok az államok mondanak le, amelyek az uralmi zóna magját képezik. Minél jobban haladunk kifelé, annál nagyobb a Birodalomhoz tartozó államok formális szuverenitása.” (Beck – Grande 2007, 99 p).

Beck írásaiból jó érvek nyerhetők az önrendelkezés megalapozásához: egy, alulról építkező, demokratikus eljárásrend kölcsönös elfogadásához. *Az új helyzet tudatosulása optimalizálja a játékosok cselekvési lehetőségét.* – Vallja (Beck 2005). A különbségek és az elismert partikularitások Európájában szerinte a sokféleség nem a problémák sokaságát, hanem a megoldás lehetőségét hordozza magában. Az európaizáció társadalmi sikere a 'demokrácia' elemeinek az újragondolásán is múlik. És ez nem képzelhető el az Európa peremén lévő társadalmi közösségek szerepének átértelmezése nélkül. Ez a nemzetállam vs. szomszédos államok és a nemzetállam vs. EU viszonylatra is érvényes.

Mi most elsősorban a becki **'puha birodalom'** és a peremállamok viszonyának vonatkozásait kívánjuk továbbgondolni. E teorema szerint **az EU egy nem homogén és nem hegemon birodalom.**² Ami a mi gondolatmentünk tekintetében releváns, az a birodalmiság szempontjából a hegemonia, a vizsgált nemzetállamok szempontjából pedig a homogén jelleg. Reményi tanulmányából látható, hogy a szuverenitáshoz hasonlóan az utóbbi összefüggés is fordított a birodalom centrum–periféria tengelyen: Minél kijebb helyezkedik el egy tag vagy tagjelölt, annál 'homogénabb' viszonyt próbál teremteni a területén (v.ö.: Reményi 2015).

Egy új megközelítést szeretnénk felmutatni, aminek az a kiindulópontja, hogy nem a nemzetépítési programok – ahogy azt Beck és a normatív iskola több képviselője is hirdeti – a fő probléma. Meglátásunk szerint a többségi elvű döntéshozatal és területi szegmentáció (az állam) és a határok bebetonozottságának/demokratikus úton történő megváltozhatatlansága miatt szembesül a világ újra-meg újra a nemzet/állam vs. környezet/szomszédok kérdéskör feloldhatatlanságával: Az eddigi, több évszázados gyakorlat hívja létre és tartja életben azokat a társadalmi kérdéseket, amik pl. a balkáni fegyveres konfliktusokhoz is vezettek. És ez az, ami a *puha birodalom* viszonylatának körvonalazódásával új mederbe képes terelni olyan tradicionális

² E két megkülönböztető jelzőnek több helyen is hosszabb bekezdéseket szentel a Beck–Grande könyv (Beck–Grande 2007). Itt most nem célunk ezek részletes felsorolása.

ellenfelek/-ségek szomszédság- és kisebbségpolitikájának cselekvési lehetőségeit, mint azaz albánok és a szerbek esetében is nyomon követhető. A Nyugat-Balkánon egyre inkább teret nyerő „*társulás elhúzódó csatlakozás mellett vagy akár anélkül*”-elv³ új szemléletet igényel mind a szerb, mind az albán szempontok értelmezéséhez.

A maradék Nyugat-Balkán

A szerbiai politikai folyamatokat egyik fő alakítója a XXI. században a területi visszahúzódás és a secesszionista (elszakad/levált) területekhez való viszonyulás. (S ennek fonákjaként értelmezhetők az albán területegyesítési próbálkozások.) A területiség vonatkozásában a XX. század végét lezáró délszláv polgárháborúk éppen ellenkező eredményeket produkáltak, mint az alig egy évszázaddal korábbi, a XX. század elejére eső, balkáni háborúk. A ma leggyakrabban Nyugat-Balkánnak nevezett térség⁴ – bár etnikailag jóval homogénebb, mint a ’területi egységesülés’ időszakában volt – ma is Európa egyik legösszetettebb etnopolitikai szövődékét alkotja. A gazdasági globalizáció, s az azzal járó szupranacionális intézményrendszer egyre erőteljesebb jelenlétének korában azonban már nem lehetséges a nyugat-balkáni kihívások „hagyományos eszközökkel” való rendezése.

Így az új integrációs formák mentén, az ún. europaizáció jegyében kell, hogy megoldást találjanak évszázados konfliktusaiknak – legyenek azok etnikai és/vagy területi alapúak – a külső szereplőket is ’megnyugtatni képes’ rendezésre. Az egyes új (: ’demokratikus’) politikai intézmények kialakítása is ezt, a sajátos kettősséget jeleníti meg: a belföldi politikai porondon még elfogadható, s a külföldi „megfigyelők” számára már kielégítő megoldásokat kell kikísérletezni. Ez Szerbia esetében eddig konkrétan azt jelentette, hogy az „*Európa vagy Koszovó*” hamis opposícióját meg lehet-e haladni úgy, hogy közben ne számolja fel önmaga létalapját a következő választásokig. Miközben az albán dominanciájú államok – Albánia és Koszovó – éppen azt kell, hogy érzékeltesse, képes békés mederben tartani területi aspirációit, s van türelme kivárni a kedvező „történelmi pillanatot”, mert a távlati cél – nem vitás – nem lehet más, mint az albán közösségek egyesülése. Ahogy azt az utolsó két, 2012-es és 2014-es szerb köztársasági szintű választások nyomán megállapíthatjuk: sikerült. (S egyelőre az albán törekvések sem lépték túl a nagypolitikai szereplői számára is még elfogadható kereteket.)⁵ Közben a de jure el nem ismert, önálló

³ Többek között az SPSA (SOCIETY FOR POLITICAL SCIENCES OF SERBIA) 2015. szeptember 25-én Belgrádban megtartott regionális (: ex-Jugoszláv) politológus konferencia plenáris előadójaként Slobodan Samardžić professzor is felvetette ezt a lehetőséget Evropska unija kao „dobra imperija” - kraj panevropske ideje Evropske unije (Az EU, mint „jó birodalom” – az Európai Unió páneurópai eszmeiségének vége). Sajnos a szöveg szerkesztett verziója nem jelent meg a kézirat lezárásáig.

⁴ Legújabbban, a még nem csatlakozott térségbeli országokra, azaz Horvátországot leszámítva, a maradék térségre a „Maradék Nyugat-Balkán” (Smanjeni Zapadni Balkan) avagy az angolul még szójátéknak is elfogadható Restern-Balkan kifejezést is szokás használni. (Jović 2015, 133 p.)

⁵ Mindkét kérdéskör, Szerbia szuverenitásának sérthetatlensége és az albán népcsoportok provizórikus egyesülésének feladhatatlansága egy, a világpolitika szereplői részéről kevésbé kezelhető helyi elit hatalomra kerülésével fenyeget, ezért nem próbálkozik szinte senki a kérdéskör asztrálról történő lesöpítésével, ám szinte minden meghatározó (lokális és globális) aktor a kérdések domesztikált kezelésében érdekelt.

Koszovó területén tömbben élő szerbek számára de facto területi önrendelkezést az uralmon lévő pártoknak is⁶ követelniük kell. Olyan jogosultságokról és tevékenységekről esett itt most szó, amelyeket a szerbiai területeken élő etnikai közösségek számára a *vox populi*s már egyáltalán nem tud(na) elfogadni: Szerintük szó sem eshet albán, bosnyák vagy magyar területi autonómiáról. Miközben a nemzetközi szereplők által is szorgalmazott szerb követelések⁷ a koszovárok spontán és tartós nemtetszését indukálják. Az olyan külső tényezők, mint az EU, kényszerítő szerepe nem csak a tényleges, a kormányzati cselekvését meghatározó síkon, hanem az ideológiai dimenzióban is különösen összetett szemantikai mezőben nyer sajátos nyugat-balkáni kontextust, nem csak fel-, de esetről esetre át is értékelődik. Az így létrejött nyugat-balkáni szomszédság- és kisebbségpolitikát és az azt levezényelni hivatott egyes intézményeket is célszerű a becki '*puha birodalom*' teorémája mentén újraértelmezni. (A becki nézetrendszer lényege, hogy az EU nem csak a tagjainak, de potenciális – a csatlakozás időbeliségét akár radikálisan is kitoló – partnerei számára is sajátos cselekvési mezőt hoz létre, amelyben specifikus aszimmetriák és lehetőségek konstituálódnak.)

A szegmentáció normatív demokraci elméleti alapkontextusa

A Jürgen Habermas által megalapozott, *kommunikatív cselekvéelmélet* szolgál a nyugati normatív demokraci elmélet alapjául (bővebben erről l. Soós-Pap 2015), ez a saját teleológiájának a kiteljesedését a *posztnemzeti állapot*ban véli felfedezni (Habermas 2006).

„Jóllehet a szuverenitás és az állam hatalmi monopóliuma formálisan érintetlen maradt, a világ társadalmainak növekvő egymásrataltsága kérdésessé teszi azt a premisszát, miszerint a nemzeti politika még területileg, az állam határain belül fedésbe hozható a nemzet társadalmának tényleges sorsával.” (Habermas 2006, 66 p).

Az idézetből is kitűnik, hogy a centrum államok, és az onnan felsejlő megoldási lehetőségek elméleti kidolgozói számára korántsem azonos a megoldásra váró problémák prioritási sorrendje a belső- és a külső (már tag és még csak tagjelölt) perifériát képező poszt-szocialista országok sorrendjeivel. Míg előbbiek számára a gazdasági globalizáció teremtette kihívásoknak egy új, szupranacionális politikai szinten megoldható/-odandó lehetőségtér kidolgozását ambicionálnák, minek egy, becki értelemben vett, birodalom (a kozmopolita Európa) vagy egy világalam szolgálhat keretül, addig utóbbiak elsősorban saját 'helyreállító forradalmaik' (: rendszerváltás) révén próbának meg érvényt szerezni a szocializmus korántsem puha birodalmi viszonyai között felvethetetlen nemzetépítési törekvéseiknek. Az előbbiek számára az egyre kevésbé homogén belső viszonyok közepette egy új,

⁶ Implicit nemzeti minimumként.

⁷ Erről lásd a flensburgi ECMI 2015. december 17-ei összefoglalóját. A kiadvány végén a folyamat egyes állomásai is szerepelnek időrendi összefoglalásban. <http://us6.campaign-archive1.com/?u=0e3bc8a45806bf65531105c4b&id=5d29ca412c> l.d. 2016.01.10.

a hagyományos nemzet-felfogás keretein túl mutató (a közös múltat nélkülözni képes, kulturálisan heterogén) elsődleges többség elvi megalapozása a „feladat”. Utóbbiak a nemzet és az állam „fedésbe hozásának” 1944 előtt félbe maradt, történelmileg be nem teljesült projektjét próbálják befejezni. A centrumból nézve ez lehet megkésett, tűnhet anakronisztikusnak, de nem alaptalan.

A megkésett nemzetépítés és az integráció

A normatív társadalomelméletek részéről teleológiai alapon leértékelt (mivel nem 'szolgálja' az egyenlőség és a konszenzus mielőbbi létrejöttét) nacionalizmus-gyakorlatok a poszt-szocialista térségben azonban nemcsak a társadalmi jelenségek ingájának a rendszerváltást követő egyszeri túllengése, hanem – ma már úgy látszik – normál társadalomépítési gyakorlatnak foghatóak fel. Ezen jelenségkör legmarkánsabb politikai programja a **nemzetépítés**, ahogy Kántor Zoltán nevezi: *a nemzeti újraintézményesülés* (Kántor 2014, 49 p.). Ez a többszereplős folyamat sajátos kontextust kapott az egykori szocialista országok többségének a korábbi egymással szembeni szegmentációs elköteleződése mellett/ellenére egybevágó regionális integrációra való törekvései, az Európai Unióhoz történő csatlakozás ténye/szándéka révén. Ilyetén az elemzési keret is óhatatlanul ki kell, hogy szélesedjen. Ezt Kántor a következőképpen foglalja össze:

„A nemzeti újraintézményesülés folyamatát a posztkommunizmus időszakában az állam újraszervezésének, a kisebbségek önszerveződésének, az anyaországok nemzettársainak támogatásának, valamint az Európai Unió befolyásának keretében célszerű vizsgálni. Indokolt a négy szereplő politikai cselekvéseinek, valamint politikájuknak egymásra hatása keretében elvégezni a nacionalizmus elemzését, mivel a szereplők önálló elemzése csak a kérdés részleges megértéséhez vezet.” (Kántor 2014, 51 p.).

Az egykori szocialista tömb országai hasonló folyamatokon kellett, hogy keresztülmenjenek az 1989-ben elkezdődött, Szerbiában csak két jól elkülöníthető fázisban végbemenő⁸, rendszerváltások során. Ennek az időszaknak az egyik nagy tanulsága, hogy a szocialista éra végére kialakított viszonyok (az egymás belső és külső helyzetével körülírható előnyök és hátrányok) hónapok alatt semmissé válhattak: sokkal többet nyomott a latban, hogy egy-egy állam hogyan tud élni az átalakulás kínálta lehetőségekkel, semmint hogy milyen kondíciókkal vágott bele a folyamatba. Itt is voltak a kumulatív okság fogalmával megragadható történelmi különbségek: Az egyik ilyen a nemzetállami program újraindításának belső feltételei. Ezek határozták meg a nemzet- és kisebbségpolitikai játékteret, s a

⁸ Szerbia esetében el kell különítenünk az állami határmegvonást/önrendelkezést, illetve – Szerbiánál – az annak való ellenállást, s az 1991-től azt fegyverrel is megakadályozni kívánó specifikus polgárháborúk időszakát, s az 'azzal járó' autoriter félfordulatot (a Milošević-rendszert), a 2000. október 5-vel kezdődő második szakasztól, az általában tranzíciónak nevezett intézményi átalakulástól. Akkor is, ha a normál rendszerváltozások egyes elemei (pártosodás, plurális média, a gazdaság korlátozott átalakulása) már az első szakaszban is jelen voltak.

szomszédságpolitika konfliktusai is főleg ezekhez kapcsolódó félelmekre (területi igény, önrendelkezési törekvések semmibe vétele) vezethetők vissza.

Ennek következtében ma az albán és a szerb nemzetállami törekvések nagyon hasonló strukturális problémákkal kell, hogy szembenézzenek. Miközben az érintett két (három, öt)⁹ állam gazdasági mutatói is sokkal inkább egymáshoz, semmint a célul kitűzött Európai Unió tagállamok átlagához konvergáltak. Az egyes cselekedetek (hogy azok éppen atrocitásnak vagy hőstettnek tekintendők, azt mindig az eseményt értelmező közeg meghatározottságai döntenek el) 'nemzetközi megítélése' is annak függvényében változik, hogy a nagyjátékosok térségbeli pillanatnyi érdekeit mennyiben érintik.

Egy-egy, funkcionálisan hasonló státusú cselekedet más-más értelmezési kontextusban futhat be kisebb-nagyobb nemzetközi karriert, melyek a már-már *casus belli*-től a nagy hírügynökségek ingerküszöbét el nem érő vagy maguknak csak a „kis színes” hírecske státust kivívó szelekciós skálán terülnek szét. Miközben az éppen érintett szomszédos államban napokig, hetekig, de akár hónapokig is meghatározhatják a média napirendjét: Gondoljunk csak a Szerbia-Albánia Európa bajnoki selejtező mérkőzésen 'megesett' dróntámadásra¹⁰, mely a nemzetközi médiában a kis színes hírecskék kategóriába kerültek, míg Albániában (és Koszovóban), de Szerbiában is – ellenkező előjellel – hosszasan uralni tudták a diskurzusteret.

A nemzetközi szereplők hatása a folyamatokra

A külső szereplők lehetőségei is jelentősen megerősödtek az új, puha birodalmi viszonyok között. Amíg az önállóság kivívása volt a legfőbb prioritás, addig a többi szempontot és külső kényszert háttérbe lehetett szorítani. Ám az új nemzetközi kapcsolatrendszerben, az azonos cél – az EU – mellett immár nagyobb hangsúly helyeződik a térség konkurens országainak a törekvéseivel való időleges kompromisszumok megteremtésére. Az egész csatlakozási folyamat a megbékélés mentén került kidolgozásra az EU részéről. A csatlakozási perspektíva révén kikényszerített megbékélés azonban nem jelenti azt, hogy a nemzetépítési törekvések alábbhagytak volna, s ne torkollnának újra meg újra szimbolikus államok/nemzetek közötti párviadalokba. Számos szimbolikus ütközetet vívnak

⁹ Az albán többségű államok, Albánia és Koszovó mellett Macedóniában is jelentős, politikailag releváns albán kisebbség él, míg Szerbiában és Montenegróban regionális/helyi jelentőségű albán közösség található. Politikailag releváns kisebbségnek tekinthetők a Horvátországban, Montenegróban és főleg a Koszovón élő szerbek. Boszniában a szerbek külön entitást képeznek. (Reményi 2015, 13 p.)

¹⁰ 2014. október 14-én Belgrádban a Szerbia-Albánia Eb-selejtező csoportmérkőzésen egy drón a játéktér fölé repült egy, Nagy Albánia térképet és albán nemzeti jelképeket ábrázoló zászlóval, amit a szurkolók és a játékosok is sérelmeztek. A zászlót 'elfogták', a mérkőzés félbeszakadt. (http://www.nemzetisport.hu/foci_eb_2016/video-egy-dron-miatt-szakadt-felbe-a-szerb-alban-meccs-2369935.) A szerb nyilvánosság az esetet a szerb állam területének szimbolikus megsértéseként értelmezte.

egymással a térség nemzetei. Ezeket sikerült a médianyilvánosságon belülré szorítani, s nem többek értelmezési háborúknál.

A csatlakozási procedúra különféle mérföldköveinél állomásozó, a maguk számára más-más célt megfogalmazó, igen eltérő perspektívával számoló nyugat-balkáni államok mozgásterét azok a regionális befolyásra törekvő államok is tovább árnyalják, amelyek a világpolitika színterén a közelmúltban vagy a régebbi időkben elszenvedett pozícióvesztéseiket próbálják kompenzálni a kulturális és vallási gyökerekre és tradíciókra való hivatkozással. Oroszország és Törökország egyaránt jelentős világpolitikai segédszínpadként tekint a térségre.¹¹ Így a partikuláris szerb/albán törekvéseknek is képesek nemzetközi kontextust kreálni. Mind az albán, mind a szerb fél számára elsőbbséget élvez az Európai Unióval való jó viszony megtartása és a csatlakozási potenciál felmutatása. Am az európaizáció mellett párhuzamosan tovább futó nemzetépítés napi frontján a kulturális/vallási kapcsolatok politikai megjátszásáról sem mondhatnak le az európai elfogadásért harcoló erős emberei (Vučić, Tači).

A már a 'birodalmon belül lévők' szomszédság- és kisebbségpolitikáját illetően felemásak a tapasztalatok. A kisebbségek jogi helyzetét illetően elmondható, hogy a tagság elnyerését követően ez a kérdéskör gyorsan lekerült az asztalról, s csak a szomszédságpolitika révén kerül esetenként újból napirendre. A csatlakozásra várok (esetleg egy elodázott csatlakozási szándék látszatának fenntartása mellett a nemzet- és az erős állam építésének a programját képviselők) számára a birodalom részéről egyre explicitebb elvárásokkal lehet számolni. (Nakamara 2009) Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy birodalmi kontextus milyen komoly mértékben képes volt domesztikálni a nemzetépítéssel óhatatlanul együtt járó verbális és szimbolikus összetűzések életét. Azok az utóbbi időkben egyre inkább belső használatra kerülnek csak alkalmazásra, s az egykori fő szembeálló felek, akik kis túlzással húszas éveikben halálos ellenségeknek látszottak, mint felelős pozícióban lévő reálpolitikus igyekeznek hűteni az indulatokat. Miközben az egyes államoknak nincs jól körvonalazódó, egyértelmű szomszédságpolitikája. (Tatalović 2015, 151–158 p.)

Irodalom

1. Beck U. – Grande E. 2007: A kozmopolita Európa. Belvedere, Szeged. 414 p.
2. Beck U. 2003: A kockázat-társadalom–Út egy másik modernitásba. Századvég, Budapest. 448 p.
3. Beck U. 2005: A választás tétje. Szeged, Belvedere. 95 p.
4. Beck U. 2008: Világkockázat-társadalom. – Az elveszett biztonság nyomában. Belvedere, Szeged. 324 p.
5. Glišović Lj. 2015: Konstrukt kosmopolitske Evrope Urliha Beka. In: Vujačić I. – Beljinac N. (szerk.): Nova Evropa i njena periferija. Belgrád, UB-FPN. pp. 45–51.

¹¹ Ezen viszonylatok legújabb fejleményeinek Jović már idézett cikke, Oroszország és Törökország erősödésének hatásai alcímmel, önálló fejezet szentel – l. Jović 2015, 139–143 p.

6. Habermas J. 2006: A posztnemzeti állapot. L'Harmattan, Budapest. 155 p.
7. Jović D. 2015: Stvaranje bipolarnosti i/ili multipolarnosti na evropskim periferijama. In: Vujačić I. – Beljinac N. (szerk.): Nova Evropa i njena periferija. Belgrád, UB-FPN. pp. 127–145.
8. Kántor Z. 2014: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Budapest, Osiris. 297 p.
9. Nakarada, R. 2009: Srbija – od slabe do funkcionalnoj državi. In: Samardžić, S. (szerk.): Srbija u procesu pridruživanja. Evropskoj Uniji. Službeni glasnik, Belgrád. pp. 119–145.
10. Reményi P. 2015: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991–2011 között. In: U.ő. (szerk.) Állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. Mediterrán és Balkán Fórum 3. különszám. pp. 7–24.
11. Soós E. – Pap T. 2015: Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira In: Deturope, Volume 7, ISSUE 1. pp. 21–43.
12. Tatalović S. 2015: Utjecaj članstva u Europskoj uniji na politiku Republike Hrvatske prema Zapadnom Balkanu. In: Vujačić I.–Beljinac N. (szerk.): Nova Evropa i njena periferija. Belgrád, UB-FPN. pp. 147–161.

HATÁROK NÉLKÜL A HÉTHATÁRON ÁT

SUTI ZOLTÁN

Pécsi Tudományegyetem
sutizoli72@gmail.com

Abstract

WITHOUT BORDERS ACROSS THE WORLD

Suti, Zoltán

Much research has been done and a large number of academic papers have been written to analyze and interpret the information concerning the labour market characteristics of border zones. The investigated areas include the border zones themselves (seven complex areas) and those sections of the borders which belong to them. The author of this paper aims to give a survey of the economic conditions of these individual regions and he characterizes those opportunities which are available in a cross-border job market through concentrating on the most urgent problems of the Ukrainian-Hungarian border region.

Keywords: borders, labour market, cooperation, migration, 'border zones'

Bevezetés

A folyamatosan formálódó határrégiók versenyképességének fokozása és gazdaságának fejlesztése elősegítheti a regionális különbségek csökkentését, ezáltal a gazdasági együttműködésekben aktív szereplők egyszerre tapasztalják a térség ambivalens kettősségét: a munkaadói igények korlátozott lehetőségeit és a megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkaerő határ menti mobilitásának kompatibilitását. Természetes, hogy mindkét fél számára a meglévő kapcsolatok működtetése a cél, de ehhez figyelembe kell venni a gyorsan változó munkaerő-piaci igényeket és a képzési, valamint a gazdasági kapcsolatok folyamatos hálózati bővülését, melyekre azonnali kidolgozott válaszreakciókat várnak el a résztvevők.

A kutatások módszerei

A kutatások módszertanának ismeretében kijelenthető, hogy a határokon átnyúló kapcsolatok feltérképezésére, a térségek munkaerő-piaci lehetőségeinek megismerésére többféle módszer alkalmazása szükséges. Komoly segítséget jelentett, hogy a területet korábban már személyesen is megismerték a határok kutatói, így olyan információs bázisalap állt rendelkezésre, melyekből egyszerűbb volt elindulni.

A kutatás fő motivációját a funkcionálisan átalakuló „határrégiók” adták. A módszerek meghatározása előtt szükség volt a konkrét célok kijelölésére, amely a helyzetfeltárásból és a hozzá kapcsolható jövőképalkotásból állott. Fontos szempont volt, hogy a tényfeltáró tanulmány szerkezete kövesse a korábbi tanulmányok tematikáját – némi változtatással, s így a későbbi projektek adatforrásaként is használható lehet.

Jelen tanulmány a hét „határrégióból” a magyar-ukrán határ menti területet emeli ki a teljesség igénye nélkül a szerző: ezáltal, továbbá az eddig feldolgozott főbb eredményeket összegezve, továbblépési lehetőséget fogalmaz meg regionális szinten.

Határrégiók helyzetfelmérő állapota

Minden „határrégió” eltérő sajátos vonásokkal rendelkezik – helyi viszonyai, kapcsolataik is különbözőek. A pozíciófeltáró értekezések többnyire megpróbálják tipizálni az adott területet és a többi határtérséghez viszonyítva a jellemzőik alapján besorolni.

A régiók mutatóin látva kijelenthető, hogy összetett gazdaságú és különböző népességű, hagyományú és gazdasági érdekelttségű határszakaszok tipizálhatók a magyar országhatár mentén. A sokszínűségben ott az egység, hiszen az együttműködő régiók szoros vagy lazább kapcsolatrendszer tartanak fenn, melyet a schengeni határ olykor-olykor kettéssel.

1. ábra

Formálódó határrégiók és az interregionális együttműködések

Forrás: MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr (közli Baranyi 2009)

Míg a Nyugat-szlovák-magyar területeken, potenciálisan hasonló kapcsolatok alakulhatnak ki, addig az egymás közelében fennálló „szerény régiók” – pl. a viszonzott kapcsolatok nélküli a román–magyar határrégió északi szakaszán, vagy az ukrán–magyar határrégióban, de a Kelet-szlovák-magyar határrégióban sokszor a finansziális marginalizáltság gátolja a lehetőségek elmélyülését.

A határrégióknak és a határon átnyúló fúzióknak nincsenek egységes sémái. A sokszínűségből és a működőképességből fakadó interakciók erőssége gazdasági, munkaerő-piaci és a kialakult geopolitikai tényezőktől függ. A szerencsésebb határszakaszokon viruló együttműködésekkel szembesülhetünk, ugyanakkor a depressziós gazdasági helyzetű területek mindkét oldalán a schengeni határok keresztezik és hátráltatják a kapcsolatok kialakulását.

A vizsgálatok első lépcsőfokát a konkrét területlehatárolások jelentették a magyar és a szlovák-, osztrák-, szlovén-, horvát-, szerb-, román és ukrán határrégiót.

Ezután következhetett az egyes területek demográfiai összetételének elemzése, mely egyértelműen meghatározta a térségekben a munkaerő-piaci lehetőségeket, a terület migrációs vonzásterét és erejét, valamint a migrációs pool kialakulásának potenciálját.

A régiók tipizálása összetett folyamat: hiszen a lehatárolt regionális együttműködések önfenntartását soha sem tekinthetjük konstansnak, mert a kapcsolatok állandóan változnak: bővülnek, megszűnnek, vonzásterük és vonzerejük távolabbi régiókra is kiterjedhetnek

A fő motiváló tényező minden határon átnyúló viszonyban a munkaerő-piacok jelenléte, kapcsolatrendszere, földrajzi távolságokhoz viszonyított mobilitása, valamint az etnikai, a nyelvi és a történelmi kapcsolatok viszonyrendszere.

A határrégiók sajátosságai

A vizsgált határszakaszok demográfiai helyzete időben és térben erősen változó. Míg a magasabb népsűrűséget az ország nagyvárosai körüli régiókban figyelhetünk meg, addig az ország déli határán, a horvát és a szlovén határ mentén különösen ritkán lakott területek húzódnak. Hasonló a kép a Dél-alföldi határrégióban is. Ez a helyzet észak-nyugaton fordított - sőt a határtól távolodva találhatunk leginkább ritkásabban lakott kistérségeket.

Az északkeleti határrégió vizsgálata esetén az öregségi index változását elemezve kiderül, hogy a 100 gyerekre és fiatalkorúra eső idősök száma jelentősen magasabb volt 2011-ben, mint 2000-ben. Ez a szám 2000-ben 115-155 fő volt, míg 2011-re 140-200 főre növekedett.

Ezt a képet komplementer módon egészítik ki a határ peremterületein húzódó fiatalabb népességet magába olvasztó területek (ennek az oka a roma népesség magas aránya, ellenben a terület népesség-megtartó képessége nagyon gyenge).

Ha az elvándorlás szemszögéből vizsgáljuk meg a területet, jól elkülönülnek a népességvonzó és kibocsátó területek. Ha a vándorlási egyenleget is levetítjük a korábbi két időszakra, akkor jól látható a változás: míg 2000-ben vonzó volt a központi régió – az északkeleti térségekről jelentős volt a célterületként megjelölt körzet, addig 2011-re a Nyugat-magyarországi és Közép-magyarországi régió vonzereje fokozódott, ellenben a többi határszakaszon negatív vándorlási egyenleget mutattak ki.

Ha az iskolázottság tekintetében vizsgáljuk meg a határ régiókat, jól kitűnik, hogy kelet felé haladva egyre alacsonyabb a népesség iskolai végzettsége (ez szintén fontos indikátor a munkaerő-piaci vizsgálatok tekintetében).

2. ábra

Leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek regionális elhelyezkedése

Forrás: NFÜ http://www.nfu.hu/thumbail/11668/0x0fill/hatranyos_title2.jpg

Több kutató próbálkozott már nemzetközi migrációs folyamatok komplex feltárására, migrációs elméletek megalkotására (Massey, Arango, Hugo, Pellegrino, Taylor), de többségük szerint az egyének döntései és a célországok jövedelmi és életszínvonalbeli különbségei játszanak meghatározó szerepet a munkaerő-piaci kereslet és kínálat komplementaritása mellett (Sjaastad 1962, Todaro 1976).

Területi szintekre lebontva mindez más képet mutat: azokban a határ régiókban, ahol a vállalkozások jelenléte és a terület munkahely-teremtési lehetőségei szerények, ott a munkalehetőségek is szegényesek vagy teljesen hiányoznak, ezáltal a határ túloldalán is sokkal kisebbek a lehetőségek. Így lehetséges, hogy a korábban elfogadott határtípológiát (TÁMOP-1.3.1-07/1.-2008-0002 „Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat fejlesztése az integrált munkaügyi és szociális rendszer részeként” c. kiemelt projekt, 3.6 alprojekt) elfogadjuk.

A kiemelt támogatási preferenciát szolgáló besorolás a fejlettségi különbségeken alapul, ahol a legnagyobb problémát a szegénység, a munkanélküliség, a működő vállalkozások és a közszolgáltatások hiánya, az esélytelenség jelenti. A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségben az ország lakosságának 10%-a él (2.

ábra). Itt a legnagyobb lehetőség a helyi gazdaság dinamizálása, életre keltése, a foglalkoztatás bővítése és a földrajzi mobilitás lehetőségének megteremtése lenne. Az is jól látható, hogy ezek a térségek a városhiányos régiókban fekszenek.

A keleti határ menti kissé depressziós zóna is kevés mozgási lehetőséget biztosít. A térséget a magas mezőgazdasági foglalkoztatottság, valamint a mezőgazdasági vállalkozások magas aránya, továbbá a magas munkanélküliség jellemzi. Ahol a megélhetési lehetőségek kedvezőbbek, ahol alacsonyabb a munkanélküliség, elképzelhető a határon átnyúló munkaerő-piacok működése, s ez már átvezethet a határrégiók és a határon átnyúló munkaerő-piaci együttműködések területére.

Migrációs vonzástér a határrégióban

A határ menti jövedelem-különbségek is indokolhatják a migrációs vonzástér kialakulását és ezek elemzését. A tények a következők:

1. A határ menti munkaerőpiacok mindig ott alakulnak ki, ahol a nagy, remélt jövedelem lehetősége érdekében a munkavállaló hajlandó vállalni a távolabbi munkavállalás környezeti és egyéb nehézségeit.
2. A megfelelő munkaerő összegyűjtésének alapfeltétele a munkaerő-toborzás, az érdekvédelem és egyéb szervezeti feltételek megléte.
3. A határ másik oldalán vonzóbbak a bérek a hazai bérszinthez képest, és a kereslet, valamint az azt kiszolgáló intézmények modifikálják a folyamatokat.
4. Az ingázásos munkavállalási egyezmény intézményi kerete, a toborzás állami támogatása jól kialakított csatornákon működik.
5. A folyamatokat alátámasztják az egyéni és az informális munkaerő-piaci csatornák.

Mindezt alátámasztja néhány speciális eset is:

1. Az osztrák–magyar határrégió belül ellenkező irányú áramlások is működnek: a magyar oldal szolgáltatásainak kihasználására, egyben bővülő keresletet teremtve a szolgáltatásoknak.
2. A határon átnyúló másik fontos munkaerőpiac a szlovák-magyar határrégióban bontakozott ki: ez a Magyarország irányába irányuló ingázásos munkavállalás volt, ahol a vonzó bérkülönbségek hatását, a határ túloldalán tapasztalható kedvezőtlenebb munkaerő-piaci helyzet, a határrégióban uralkodó magas munkanélküliség, és a magyar ajkú népesség jelenléte felerősítette. Itt a háttér támogatása hiányzott.
3. A szlovén–magyar határrégióban speciális sporadikus jelenségek léteznek: itt a munkaerő iránti keresletre alapozva, az alacsonyabb bérszínvonallal és a hagyományos kiépített kapcsolatokkal biztosítják a szlovén munkaerőpiacra a külföldi munkaerő jelenlétét.

Megállapítások:

1. A Magyarországra irányuló migrációs pool kialakulását az egyes határszakszokon az alacsony bérek, bérkülönbségek akadályozzák, a migráció iránya ezért távolabb mutat.
2. A határrégiók a segítő funkciót spontánul nem töltik be, a távolság függvényében más vonzáscentrumoknak jut ez a szerep.
3. A folyamatok megismeréséhez, fel kell térképezni, hogy hol találhatóak a migráció számára olyan vonzáspontok, migrációs célok, melyek támogatása a munkaerő-piaci alkalmazkodás lehetőségét, a határon átnyúló munkaerő-piacok kihasználását, előnyinek erősítését szolgálják.

Migrációs mozgások a Kárpátalján

1990 után, Szovjetunió felbomlását követően vette kezdetét egy lassú folyamat a területen élő kárpátaljai magyarok életében. Ukrajna gazdasági válsága közepette, a hazánkba kiszakadt kisebbség számára a kishatárforgalom, és az ehhez kötődő kereskedelem, illetve a határ menti magyar területeken történő időszakos munkavállalás kiemelt jelentőséggel bírt.

A végérvényesen hazánkba költözők számaránya a vajdasági és az erdélyi kisebbség mellett nem volt jelentős. A vándorlás volumenét vizsgálva 1995 után, a hazai statisztikákban is Kárpátalja őrizte meg leginkább kibocsátó szerepét, míg a régióban Magyarország stabilan kiemelt migrációs célország maradt. Oka ennek a magyarság periférikus elhelyezkedése, hiszen a keskeny húsz kilométeres sávban találunk, csak magyarok lakta településeket.

Meg kell azt is említeni, hogy a két ország közötti gazdasági különbségek nem csökkentek, ellenben Magyarország presztízse és vonzerejének szintje tovább emelkedett.

A kárpátaljai magyarok közül ma is sokan kötődnek egzisztenciálisan a magyarországi lehetőségekhez (nyugdíjrendszer, időszakos munkavállalás), és ebben a határrégióban kizárólag Magyarország jelenik meg, mint egyetlen lehetséges migrációs célország. Ez a belátható jövőben is valószínűleg így marad. A folyamatokat az is erősíti, hogy Ukrajna uniós integrációja tekintetében nem igazán történt említésre méltó változás az utóbbi időben.

Népesedési folyamatok a térségben

Érdeemes megvizsgálni a térséget a demográfiai vonatkozásban is, hiszen a népesedési és a migrációs folyamatokat az európai folyamatoktól nem tudjuk függetleníteni. Tények:

- A második világháború után kezdődött modernizációban, amely a falusi településekre is kiterjedt, és aminek a gyermekhalandóság vissza-szorításában kulcsszerepe volt, az 1960-as évekre jelentős eredményeket értek el – pl. orvosi rendelők hálózata, járványos, illetve légúti megbetegedések visszaszorítása.

– 1970 után a szocialista blokk és Nyugat-Európa közötti különbségek ismét növekedni kezdtek. Oka volt ennek, hogy míg Európa nyugati felén a fejlődés újabb fázisa kezdődött el, Kelet Európában nem ment végbe hasonló változás.

– 1989 után a halálozás tekintetében két csoportra oszthatjuk a kelet-európai országokat. Az egyik csoportba tartozó országokban (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) a születéskor várható élettartam növekedett, míg a poszt-szovjet térségben – Ukrajnában erőteljes romlás volt tapasztalható.

A születéskor várható élettartamban nemzetiség szerinti különbségek a szlovákiai magyarok tekintetében figyelhetők meg: itt a legmagasabb a születéskor várható élettartam, ezt követi nem sokkal lemaradva a vajdaságiaké, illetve az erdélyieké, míg Kárpátalján jóval kedvezőtlenebbek ezek a mutatók.

A vizsgált térségben élő magyarok több mint 60 százaléka magyar többségű településeken él –, ebből 46,1 százalék a minősített többségű, azaz 80%-nál nagyobb arányban magyarul lakta településeken, ugyanakkor nem elhanyagolható a 10 százaléknál kisebb arányú szórványokban élők aránya sem. A városokban (Beregszászt leszámítva) a magyarok nem képviselnek jelentős arányt, és csak egy járásban, a beregszásziban adják a népesség többségét. Kárpátalján ugyanakkor jelentős azok aránya is, akik szórvány jellegű településeken élnek, ahol az identitásreprodukció környezeti kockázataival tehát itt is számolni kell. A térség legégetőbb problémája, hogy munkaerő-piaci szempontból a határ mindkét oldalán hasonló problémákkal találkozhatunk. A rendszerváltást követő gazdasági szerkezeti átalakítások következtében megnövekedett az álláskeresők száma. A korábban és ma is létező, illetve az újonnan létrejött vállalkozások a felszabadult munkaerőt nem tudták lekötni. Az így kialakult magas munkanélküliségi szint az évek során alig változott, szinte állandósult. Ezen a helyzeten a gazdasági-, pénzügyi válság még tovább rontott.

Napjainkra a határ mindkét területének munkapiacán csak a kínálati oldalon vannak jelentős feleslegek. Nehezíti az elhelyezkedés lehetőségét az álláskeresők összetételének kedvezőtlen alakulása. A munkanélküliek számottevő hányada nem rendelkezik képesítéssel, többszörösen hátrányos helyzetűek, a szakmával rendelkezők egy részének végzettsége pedig elavult, nem piacképes, és mindezek mellett a munkáltatók foglalkoztatási hajlandósága minimálisra csökkent.

Konklúzió

A folyamatosan formálódó határ régiók gazdaságának fejlesztése hozzájárulhat a regionális különbségek csökkentéséhez. A gazdasági együttműködésekben az összefogás ereje csökkentheti a munkaerőpiac gondjait, elősegítve a munkaadói igények és a megfelelő szakképzett munkaerő határment mobilitásának összehangolását.

A térség legnagyobb problémája, hogy munkaerő-piaci szempontból a határ mindkét oldalán hasonlóak a problémákkal találkozhatunk. A rendszerváltást követő gazdasági szerkezeti átalakítások következtében megnövekedett az állás-keresők száma. A korábban és ma is létező, illetve az újonnan létrejött vállalkozások, a felszabadult munkaerőt nem tudták lekötni. Az így kialakult magas munkanélküliségi szint az évek során alig változott, szinte állandósult. Ezen a helyzeten a gazdasági-, pénzügyi válság, még tovább rontott.

Napjainkra a határ mindkét területének munkapiacán csak a kínálati oldalon vannak jelentős feleslegek. Nehezíti az elhelyezkedés lehetőségét az álláskereső összetételének kedvezőtlen alakulása. A munkanélküliek számottevő hányada nem rendelkezik képesítéssel, többszörösen hátrányos helyzetű, a szakmával rendelkezők egy részének végzettsége pedig elavult, nem piacképes, valamint a munkáltatók foglalkoztatási hajlandósága minimálisra csökkent.

Megoldás lehet olyan határon átnyúló új együttműködési programok kidolgozása, melyek új politikai és pénzügyi-gazdasági keretet nyújthatnak a térség lakóinak a jövőre nézve.

Irodalom

1. Baranyi B. 2007: A határ mentiség dimenziói. Bp – Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 309 p.
2. Baranyi B. 2010: Külső (határ menti) perifériák Magyarországon. – Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006–2010. (szerk.: Fábián A., Lukács A.), Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem. pp. 113–136.
3. Csete Ö. – Papp Z. A. – Serényi J. 2010: Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón – Határon túli magyarság a 21. században – Szerk: Bitskey Bontond – Kiadja: KEHI.
4. Kopint-Tárki 2010: Összegző tanulmány a határ menti régió gazdasági és munkaerő-piaci helyzetéről és lehetőségeiről. Budapest. Kutatásvezető: Hárs Ágnes.
5. Pál Á. 2002: A Dél-Alföld határ menti területeinek társadalmi és gazdaságföldrajzi vizsgálata. In: Héthatáron (szerk. Pál Á.), Szeged, JGYF Kiadó. pp. 201–229.
6. Pál Á. – Suti Z. 2015: Határok – határ mentiség – migráció a Dél-Alföld példáján. In: A régió TÍZpróbája. (szerk. Ritz A. – Takács Z.), Szabadka, RTT. pp. 113–127.
7. Soltész B: Politikai átmenetek – migrációs átmenetek? Kelet-Európa és Latin Amerika migrációs folyamatainak összehasonlítása - doi: 10.17649/TET.29.4.2710. pp. 5–26.

THE MULTICRITERIA EVALUATION METHOD OF BRANCH LINES

SZABÓ, LAJOS

Széchenyi István University
szala@sze.hu

Absztrakt

VASÚTI MELLÉKVONALAK MULTIKRITÉRIUMOS ÉRTÉKELÉS MÓDSZERE

Szabó Lajos

A XIX. és a XX. század fordulóján hatalmas lendületet vett Magyarországon a helyiérdekű vasutak építése. Ezek a vonalak törvényileg engedélyezett módon gyengített műszaki infrastruktúra paraméterekkel épültek meg, az évtizedek során az elmulasztott karbantartások miatt a vonalak műszaki állapota tovább romlott, ördögi kör alakult ki. A gyenge műszaki színvonal egyre kisebb forgalmat és bevételt eredményezett. Számos elgondolás született a problémakezelésre, ezek mindmáig eredménytelennek bizonyultak.

Kulcsszavak: mellékvonali probléma, mellékvonalak komplex értékelési módszere

1. Introduction

When the question is the fate of branch lines, we are not talking about a new problem. This problem can be traced all the way back to the construction of HÉV (Local Railway), which is nowadays also known as a branch line, and this situation was even confirmed by the peace treaties ended the First and the Second World War. The Treaty of Trianon was fundamentally changed the Hungarian railway network, many railway junctions lost their regional role. Meanwhile the travel habits have changed and the modal split have transformed in traffic. It became more difficult to find the role of branch lines inside the network. Many ideas were born to save the branch lines, and there are international examples we can study. It is not easy to decide about the fate of a branch line, the decision is influenced by not the actual material benefits only but a lot of other benefits which are more difficult to measure.

2. The Problem of Branch lines

The root of the problem of branch lines (Rixer 1993) can be traced back to the construction of the former HÉV lines. Table 1 illustrates well the rate of HÉV lines inside the network before and after Trianon. Considering the ratios, the change was not significant, however many former HÉV lines became branch lines after Trianon, so their international crossing role have definitively disappeared, because the tracks were picked up near the border lines. The cutting of railway lines by the national borders also changed the regional role of the railway line, because their regional connecting role discontinued. These lines mostly lost even their mainline feeder roles. In practice it caused the fulfilment of the problem of branch lines. Nowadays the third category lines cover the branch lines, these are mainly the former HÉV lines. 35 percent of the

Hungarian network belongs to this category. There is a significant difference in the ratio of branch lines on the regions of Transdanubia and the Hungarian Great Plains; in the former the ratio is 17 percent, in the latter it is 53 percent.

Table 1/1. táblázat

*The Proportion of Local Railway lines before and after Trianon
HÉV vonalak aránya Trianon előtt és után*

Year	Network length (km)	Length of Local Railway lines (km)	Ratio of Local Railway lines (%)
1918	22869	13049	57
1920	8705	4798	55

Source: Made by the author

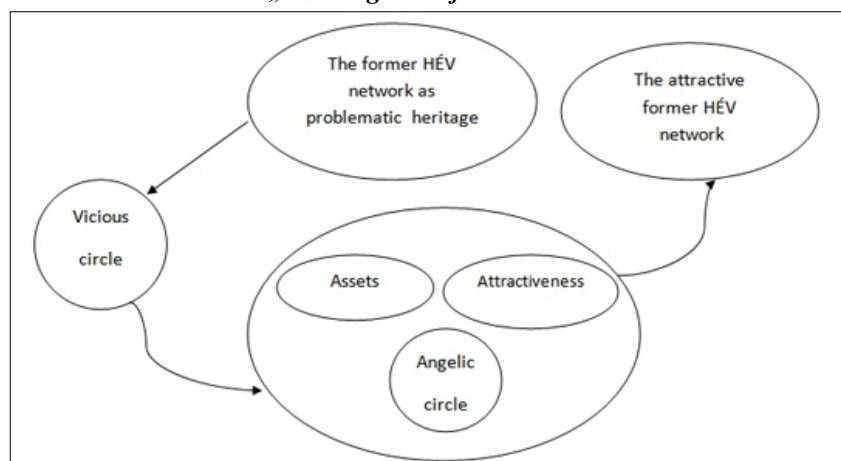
Line closures also happened before the implementation of the Transport Concept we mentioned in Chapter 2, which are mainly affected these branch lines. After the most unprofitable branch lines were closed, the results were beyond the expectations. By today – despite the line closures – the ratio remained about the above-mentioned 30 percent, and the problem of branch lines remained. The problem of branch lines can be described easiest with the so-called ‘vicious circle’:

Maintenance/technical backwardness → inadequate service supplies → reduction in traffic → decreased revenues → deterioration of cost coverage

The possibility of outbreak from the vicious circle can be ensured by the so-called ‘angelic circle’, which leads to continuous improvement of the situation. The essence of angelic circle is that the traffic and in parallel the incomes can be increased by offering attractive services besides the improvement of branch lines’ technical quality parameters and the technological changes, and this process leads to cost coverage improvement (Figure 1).

Figure 1/1. ábra

*The Abolition of the ‘Vicious Circle’
„Az ördögi kör” felszámolása*

Source: made by the author

3. The Transport Concept of 1968

The basic objective of the so-called Transport Concept of 1968 was the reduction of delivery expenses, the closure of low traffic railway lines and the zoning of freight transport (Czére 1994). Between 1968 and 1982, nearly 1700 km railway lines were abolished, from these more than 600 km length section was standard gauge lines. As I mentioned in the introduction of the study, it is not easy to determine the economical or uneconomical nature of a line, answering this question requires complex approach. Using false cost data can even make the result more distorted. Spillover effects were also omitted from the calculation, which also means significant missed profit. We can say that the railway rationalization measures executed by the concept would seem appropriate from the MÁV's (Hungarian State Railways) viewpoint, but they had negative impact on society. Later these spillover effects also appeared as disadvantages in the case of MÁV (as the connecting traffic reduction of the core network).

4. Regional Railways – Attempts to Solve the Problem

At the beginning of the 90s (1994) the so-called branch lines rationalization program (Fehér 1994) saw the reduction of recorded loss basically in the rationalization of the operation. Deploying vehicles which were easy and cheap to obtain and can be operated with low costs was an important pillar of the program. However these vehicles (Bz mot) offered lower comfort level, but the proper schedule supply and accuracy promised higher incomes. The lightweight construction allowed the speed of 70 km/h even in the case of the most branch lines. There were many possibilities to reduce costs in the field of towing, for example in relation to operations – operational management or superstructures and track facilities.

From the second part of the 90s (1997) the introduction of the so-called profit center system (Rixer 1991) (MÁV 1997) came to the fore. The profit center is actually an organisational structure which is separated in accounting terms and handled with effectiveness-urging appropriations. The organization unit creates the financial coverage individually on one hand from the revenues of the sold services and on other hand through in-company invoicing. These profit centers were embodied by the Regional Railway Units (RV), by 1996 twenty RVs were founded (MÁV 2003).

The operation of profit center system was not able to fulfil the expectations, mainly because of the RV's lack of full autonomy. Within the framework of MÁV Rt.'s Transformation Program in April 2003 a regional railway project team was set up. This team examined the legal and other regulatory conditions of railway rationalisation and took stock the parameters of the branch lines network. From 1st January 2004 two separated Regional Railway Organisation were founded at the area of Balassagyarmat and Vesztyő.

For the Regional Railway Organisation, infrastructure management activities were carried out by the Infrastructure Business Unit (in a customer-subcontractor relationship). The main activities of the organisations were as follows:

- passenger transport
- service station and traffic control
- the maintenance and repair of their own towing and drawing vehicles
- towing services
- transport for business – vehicle moving according to claims

Several unanswered question remained during the operation of the organisations. The funding did not seem secured, because the local governments did not have the financial framework. The question of settlement also was not clear, for example it was not clear how the projection bases of some costs and revenues come to the organisation's lines. Highly degraded branch lines also belonged to the organisations where the service on acceptable quality level was unthinkable without immediate investment, but there was no source for this. Cost reduction was not an option on these lines, because the possibilities had been totally exhausted under the rationalisation program. The further cost reduction actions would have gone to the expense of security and the schedule (even lower frequencies, lack of crossing options etc.).

Just as a note of interest; an examination was made in 2003 aimed to answer the question; on which branch lines the rail transport could be substituted by bus transportation (MÁV 2008). The selected branch lines were about 2400 kms. Of these, a 900 km length line seemed appropriate for maintaining the rail transport. The main reason is that the missing road sections would have to be built, and on the other hand the initiation of bus traffic would have been definitely detrimental for the passengers on these lines. The substitution of rail transport would be clearly more profitable on a 615 km long section. Based on the available data, on the remaining section it was not clear that which option would be more profitable.

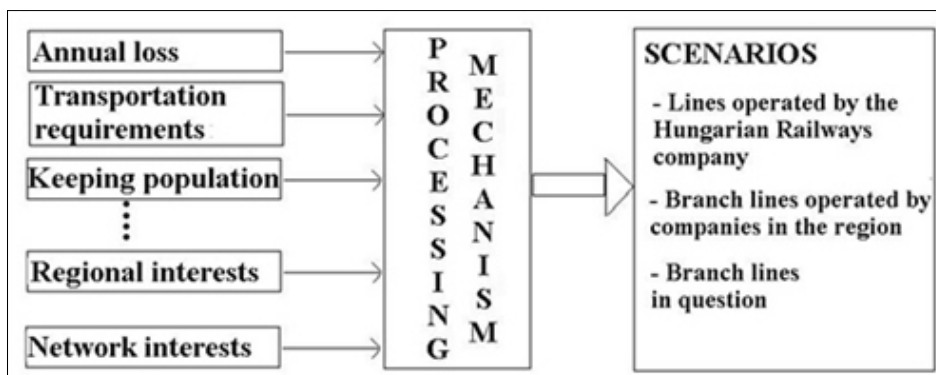
Later, in March 2009 there was another experiment when the idea of Eastern Railway Regional Model raised (MÁV 2003). The experiences of the attempts were also mentioned in this study were also used during the elaboration of the model. These experiences were unfavourable, because the actors who were not potential investors (MÁV group, Ministry of Transport, Telecommunication and Energy - KHEM) did not show permanent interest. The KHEM's idea was branch lines operated on a commercial basis. The authority of the Eastern Railway Regional Model would be the area situated on the East-Southeast from the Debrecen-Nyíregyháza–Záhony section of the Budapest–Záhony railway line. The mobile and immobile infrastructure is in a state that both will be completely unsuitable for rail traffic within a decade. Increasing the number of passengers is unimaginable in the region without development, which requires financially strong operators. According to the concept the MÁV START would keep its initiator and leader role. The source of track renovations would intend to ensure from the Northern Great Plains Regional Operational Program, the Transport Operational Program and the specific programs of the Union (tourism, cross-border developments).

5. Examining the Socio-economic Impact of Regional Railways Using Conceptual Model

Recent practices regarded annual income and operation costs as a basis when a decision had to be made on a branch line serving regional interests. Considering the costs and benefits emerging at the social level did not come into view. It is deemed to set up a model which allows decision making from a complex aspect and reflects the complexity of the branch line issue (Figure 2). By using the conceptual model there are several scenarios made to manage branch line related problems. By modelling, a simplified copy of a partial network system is made, including the determining features necessary for analysis. Features not necessary for analysis can be ignored as they would complicate analysis without providing any useful information (Pokorádi 2008).

Figure 2/2. ábra

Conceptual model for social economic efficiency analysis of regional railways
Forgalmi modell a regionális vasutak társadalmi-gazdasági hatásvizsgálatához

Source: made by the author

The most important inputs of the model are described in forms of natural units of measurement which affect regional railway transportation.

These indicators can be expressed in sums of money or any other ways. Concerning an indicator the best value is 100 and the worst is the minimum value of the very scale. The value of indicators with different dimensions can be defined by beneficiary indicators.

$$I_{ix} = \left\{ 1 - \left[\frac{Z_{ix} - Z_{\min i}}{Z_{\max i} - Z_{\min i}} \times \left(1 - \frac{Z_{\min i}}{Z_{\max i}} \right) \right] \right\} \times 100$$

where:

I_{ix} : points of input i .

Z_{ix} : actual value of input i .

$Z_{\min i}$: minimum value of input i .

$Z_{\max i}$: maximum value of input i .

An independent organization makes a preference ranking for each input and finally, it makes a group ranking by uniting single preferences. This ranking will be the basis of determining preference values. It is important to note that aggregating single preferences into group preferences is a broad and complex issue. It is recommended to use a methodological approach to set up a model. It could be an overwhelming task to analyze the social, psychological aspects of decision making on groups (Temesi 2002). In the process actually voting takes place whereby experts work out their ranking and later they do not make any changes to this rank of preferences. Aggregation of input indicators is carried out by using preference values.

$$AI_{xsZ} = \sum_{i=1}^n I_{ix} \times S_{szi}$$

where:

AI_{xsZ} : aggregated value of inputs

I_{ix} : points of input i .

S_{szi} : preference value of input i . from the aspect of the expert team

The aggregated value can be regarded as the utilization value of the regional railways. This value determines the potential scenario. Potential scenarios:

- Lines operated by MÁV
- Branch lines operated by companies in the region
- Branch lines still in question (traffic pause or abolition)

In case one or more branch lines are opened for transportation based on the model and operated by a company in the region, further activities occur:

- Contracts
- Separated accounting required
- Criteria of railway security certificate and permission
- Criteria of operation certificate
- Designating regional railway network

The present law concerning railways allows different companies to operate railway branch lines. Beside the central budget other resources (private resources, tenders) become available. Regional operation makes it possible for local governments to negotiate directly and adjust railway passenger transport to local features and needs.

6. Is There a Way Out?

Many years ago, a very interesting explication was published by Tamás Vincze in the Transport Science Review (Vincze 2005). At the end of the study the author summarily stated that ‘the branch lines can be operated profitably’.

As for me, I am also representing this opinion. I think that many explications are still standing up and worth further consideration. We also do not know in the case of branch lines that when, where and how many passengers will travel. On the other hand the profitable operation is inhibited by the strong discounts and the ratio of free travels (about 30 percent). It is admittedly a social policy question affecting sensitive areas, yet it is appropriate to consider the issue. Everyone should pay some to feel the 'value' of the services. The first small step has already happened in the previous years; no one is allowed to travel on first class rail cars without payment. In the case of branch lines a solution can be the initiation of fairly discounted tickets instead of free travels. Considering externalities can make branch lines' position better. Increasing the attractiveness of branch line services (schedule, vehicles) generates growth in passenger numbers, keeping in mind the principle of integrated transport systems. The operating costs of branch lines could be reduced by reconsidering the infrastructure charges. I also mentioned many times that it is not enough to make the decision about branch lines based on economic considerations, social expediency also must be taken into account.

7. Conclusion

As a summary we can conclude that the problem of branch lines is not a new one. Many attempts were made to handle the issue but so far without much success. There is a so-called angelic circle which can ensure the survival of branch lines. Complexity and the initiation of attractive service range are important during the problem management, which is the key factor of traffic growth. Using the multicriteria model we introduced in this study can be a basis for the decision makers.

References

1. A kísérleti jellegű regionális vasutak működésének gazdasági, jogi, szervezeti feltételrendszere 2003: In: MÁV belső anyag. Budapest.
2. A vasúti közlekedés autóbusz közlekedéssel való kiváltásának lehetőségei és feltételei a Hungarian State Railways Rt. által kijelölt vonalakon a szükséges állami hozzájárulások mérséklésének érdekében. 2004: In: MÁV belső anyag. Budapest.
3. Beszámoló és értékelés a regionális vasutak (profitcentrumok) helyzetéről 1997: In: MÁV belső anyag. Budapest.
4. Czére 1994: Közlekedéspolitikai koncepció 1968. In: Vasúthistória évkönyv. MÁV Vezérigazgatóság. Budapest. pp. 23–49.
5. Fehér 1994: A személyforgalmi költségek csökkentésének és a vontatás racionalizálásának lehetőségei a kisforgalmú mellékvonalakon. In: MÁV FKI. Budapest.
6. Keleti Vasút térségi modell (2009). In: MÁV belső anyag. Budapest.

7. Pokorádi 2008: Rendszerek és folyamatok modellezése In: Budapest, Campus kiadó.
8. Rixer 1991: A profit-center rendszer és a megrendelő- teljesítő viszony kialakításának nemzetközi tapasztalatai. In: MÁV FKI. Budapest.
9. Rixer 1993: A vasúti mellékvonali probléma. In: Közlekedéstudományi Szemle. 1993/3. szám. pp. 106–120.
10. Temesi 2002: A döntéelmélet alapjai. In: Budapest, Aula.
11. Vincze 2005: A magyar mellékvonali vasúti hálózat jövője. In: Közlekedéstudományi Szemle. 2005/5, szám. pp. 162–169.

THE CARTOGRAPHIC BACKGROUND OF THE NATIONAL ATLAS OF HUNGARY

SZABÓ, RENÁTA – NEMERKÉNYI, ZSOMBOR

Hungarian Academy of Sciences Research Centre for Astronomy
and Earth Sciences Geographical Institute

szabo.renata@csfk.mta.hu, nemerkenyi.zsombor@csfk.mta.hu

Absztrakt

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZÁNAK TÉRKÉPÉSZETI HÁTTERE

Szabó Renáta – Nemerkenyi Zsombor

Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajz-tudományi Intézet koordinálásával készül az új Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA). Az MNA nemcsak papír alapú atlasz formában, hanem Magyarországon először webes interaktív atlaszként is meg fog jelenni, ezért webes, illetve papíron való megjelenítésnek is meg kell felelniük a térképeknek.

Kulcsszavak: Nemzeti atlasz, interaktivitás, weben való megjelenítés, nyomtatott atlasz

Most countries around the world have published national atlases, but only a few countries have published web national atlases. In the last two decades the traditional, printed national atlases pushed into the background because of the electronic versions. The electronic national atlases can contain a lot of multimedia elements. Over the last years, several national atlases were published as combination of hard copy with CD and interactive web versions. In this case, the national atlases published by Switzerland, Germany, Ukraine, Russia and the Netherlands have received international recognition.

Introduction

In 2013, the launch of the project of the Hungarian Academy of Sciences, the National Atlas of Hungary (*MNA*), was an event of outstanding scientific significance, preparing a new edition both in a traditional paper and online format enhanced with interactive options. A major aspect of MNA's cartographic fundamentals is the user-friendly character of the paper and the digital formats. Regarding the achievements of this project we can declare it is a unique venture not only in Hungary but also in the international cartographic school

The project provides a framework for the solution to the recently appeared cartographical issues that are particular challenges for the cartographers and geoinformatics engineers because the concurrent editing process of the paper and digital editions. It also offers the opportunity for geographers and for the related sciences to present of natural, social and economic circumstances of the Carpathian Basin.

Definition of the national atlas

A national atlas is a series of maps which shows the natural, economic and social conditions of a country. Ferjan Ormeling, who later became president of the International Cartographic Association, wrote the next definition: *“A national atlas portrays the detailed and differentiated image of the geographical attributes of a country in a defined sequence of maps.”*

Stefan Huber and René Sieber described the national atlas just like *“The main point of bringing all the various types of spatial information together in a national atlas is to make sure that this comparison can be fruitful.”*

The brief history of national atlases

The first national atlas was published in Finland in 1899. At the time the country was looking for freedom from Russian control. The second national atlas was prepared in Canada in 1906. At this time the country tried to leave the British Empire. After World War I, several countries published national atlases for example Egypt (1928), Czechoslovakia (1935) and Italy (1940). Because of the growing interest about national atlases, the International Geographical Union (IGU) created a Commission on National Atlases which congress held in Rio de Janeiro in 1956.

The Great Soviet World Atlas was available since 1937 and 1940. The Soviet Union thought about preparing a new national atlas in the late 1950s. The socialist countries also published one-volume national atlases (Czechoslovakia 1966, Hungary 1967, 1989, Bulgaria 1973, Poland 1978, Romania 1979, German Democratic Republic 1981). From the 1980s, publishers expended several smaller-size volumes. In this time the ratio of maps in the atlases was decreased, and the ratio of texts, photos and graphics was increased.

The increasing use around the world of personal computers transformed the atlas cartography. The first national atlas on the web was published by Canada in 1994. The next online national atlas was published by United States in 1997.

National atlases of Hungary

The first National Atlas of Hungary was published in the second half of the 20th century, in 1967. This was followed by a second edition in 1989. The maps pertained only to the territory defined by the state boundaries of the former Hungarian People's Republic. The editing of this volume was coordinated by the Geographical Research Institute of the Academy. Despite two decades of essential economic and social changes the Republic of Hungary has not yet published a new national atlas.

The Editorial Board and advisory councils of the new National Atlas of Hungary

The recent edition of the National Atlas of Hungary was launched by the Geographical Institute of the Research Centre for Astronomy and Earth Sciences of the Hungarian Academy of Sciences in 2013 (the last edition was printed in 1989) to prepare the atlas both in paper and in digital format enhanced with interactive options.

The editorial board was formed along with the designation of the subjects to be covered and the invitation of representatives of the respective scientific fields. Therefore, the project run in strategic coordination of Geographical Institute of the Research Centre for Astronomy and the research institutions and external centers of Hungarian Academy of Sciences.

The Cartographic Advisory Council and GIS Committee coordinate the aspects of dual-use (paper and digital format). Task of this committee is to develop the digital version from system design to interactive interface.

On the web the aim is that there will be opportunity to zoom to higher than 1:500 000 scales. The map also will be suitable to compare the SRTM elevation model and satellite images, and for further interactive analysis too. Besides the digital appearance the analog version is also very important for the available paper format.

The recent achievements

The *National Atlas of Hungary* (MNA) program is a unique undertaking in international cartography, producing an analog and GIS-based atlas in the same time which covers the entire discipline of geography. There is a great demand for a product available in printed format and in the same time as a user-friendly digital version based on the same cartographic sources.

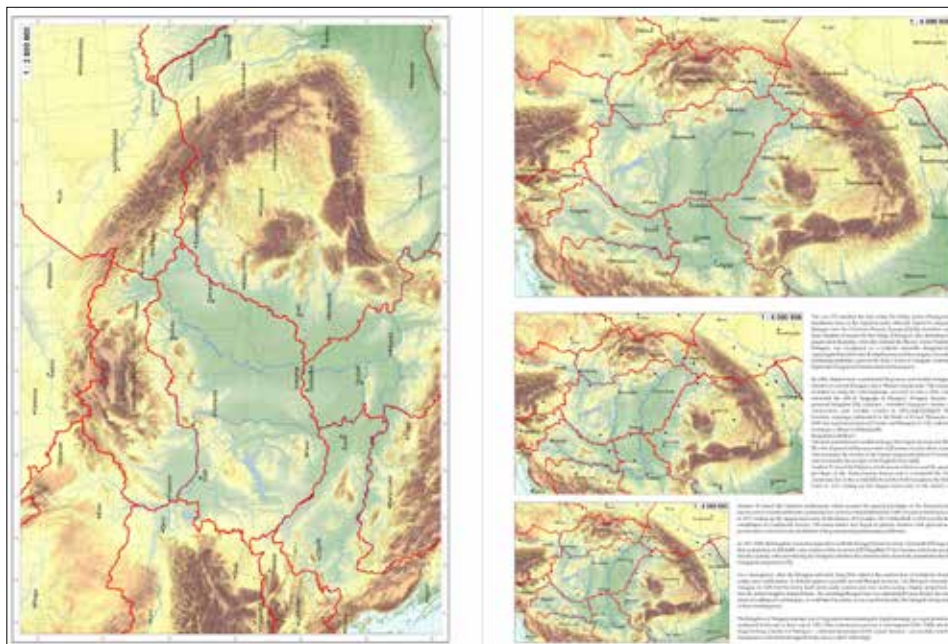
Base map

In the conventional atlas cartography – mainly in case of national atlases – it is a common method when the thematic content shows on island-like map (where only a selected area is mapped fully). On the contrary, the conception of the recent atlas editing is the maps in the atlas show the whole Carpathian Basin, not only within the boundary lines of the country (Figure 1). Depicted by location there is two type of map in printed version: one of them show the Carpathian Basin and the other represent Hungary. The scales of Carpathian Basin maps are as follows: 1: 1 800 000, 1: 2 800 000, 1: 4 000 000, 1: 6 000 000, 1: 8 000 000. The scales of the country maps are the next: 1: 1 000 000, 1: 1 500 000, 1: 2 000 000, 1: 3 300 000, 1: 7 000 000, 1: 4 500 000. On the web the aim is that there will be opportunity to zoom to higher than 1: 500 000 scales.

In the first step the base map will be made to paper printed format, but in this work phase also will be taken into consideration the criteria of electronic version.

Figure 1

The map layout of the Carpathian Basin along different scales

Analog version

The paper printed format of the atlas includes the most important thematic. Display of text and picture is modern, readable and informative. The analog format shows the geography in four volumes.

Thematic contents of the National Atlas of Hungary

Nowadays the geopolitics is very important. It examines the economic and political role of a country. This provides a basis for *“The state of Hungary and its place in the world”* first volume. This volume presents geographical setting of Hungary, general geographical environment, historical geography of the state, role of Hungary in the world economy, cross-border relations and international partnership.

“Natural environment” is the second volume. This volume displays natural environment of Carpathian basin.

“Society” is the third volume. This volume shows demographic processes, migration, demographic synthesis and prognosis, living conditions and life in Hungary.

“*Economy*” is the fourth volume. The electronic version of this volume is very important because of these themes show the most changing process. This volume presents economy, agriculture, industry, transport, domestic and foreign trade, tourism, finances, education, science, research and development.

Electronic version

The main achievement of this project is – beside the traditional analog format appeared on paper or in DVD – the online edition furnished with interactive features. To carry out the project one of its greatest challenges is the editing of products in various technologies on a single source map.

Considering the international antecedents in the family of national atlases, map users prefer the so-called „*dynamic – interactive – predetermined*” format as a licensed application most extensively. It means that the readers get a map generated on the basis of a database on their own tools, where they can run limited types of searches.

The electronic atlas is not static not like analog format. On the web National Atlas of Hungary there are place to collect the national significances, community information, local historical data and memories.

User-center cartographic information structure, the spatial-related information build up is the key of an interactive mapping system.

The fast spreading of the latest communication tools changed the user habits which can not be ignored neither in the cartography nor in the GIS-developments. These expectations have to be considered during the production of the new atlas. In the case of MNA, we examine its extension to enhanced the system to be capable of receiving data from the user’s side. Thus the project leader will create the possibility of involving the user – in controlled circumstances – in the circle of data providers. It will also make the MNA Digital more popular, rich in its content, and up to date.

References

1. Földi, E. [Edit] 1974: Kartográfiai Értelmező Szótár (KÉSZ).
2. Köbben, B. 2013: Towards a National Atlas of the Netherlands as part of the National Spatial Data Infrastructure. *The Cartographic Journal* 50. 3. pp. 225–231.
3. Kraak, M-J. – Ormeling, F. – Broeder, W. – MacGillavry, E. – Goorbergh, van den W. 2007: The Dutch National Atlas in a GII environment: the application of design templates. *International Cartographic Conference*.
4. Kramers, E. R. 2008: Interaction with Maps on the Internet – A User Centred Design Approach for The Atlas of Canada. *The Cartographic Journal* 45. 2. pp. 98–107.
5. Ormeling, F. 1994: Neue Formen, Konzepte und Strukturen von Nationalatlanten. *Kartographische Nachrichten* 44. 6. pp. 219–226.

6. Pucher, A. 2008: Use and Users of the ÖROK-Atlas online. *The Cartographic Journal* 45. 2. pp. 108–116.
7. Schnabel, O. 2002: Conception for an online-National Atlas of Germany, in *Maps and the Internet*, ed. by Gartner, G. pp. 67–74, Institute of Cartography and Geomedia Technique in Cooperation with the ICA Commission on Maps and the Internet, Wien.
8. Sieber, R. – Huber, S. 2007: Atlas of Switzerland 2 – a highly interactive thematic national atlas, in *Multimedia Cartography*, ed. by Cartwright, W., Peterson, M. P. and Gartner, G., pp. 161–182, Springer-Verlag, Berlin.
9. Sveshnikov, V. V. – Krivoff, S. V. 2001: Creation of the electronic version of the National Atlas of Russia. *International Cartographic Conference*.
10. Szabó, B. 2013: A Morelli Informatik lehetséges alkalmazása Magyarország Nemzeti Atlaszának elkészítésében. MSc thesis. Department of Cartography and Geoinformatics, Eötvös Loránd University, Hungary.

Web sites

1. <http://www.core.hu/nemzetiatlasz/en/index.html>
2. National Atlas of Hungary web page, Accessed 03 January 2016
3. <http://schweizerweltatlas.ch/produkte/schweizer-weltatlas-interaktiv/?lang=en>
4. Swiss World Atlas, Interactive Version, Accessed 10 January 2016

A MODERN FRANCIA TERÜLETFEJLESZTÉS ELSŐ IDŐSZAKA 1945–1963

TŐKÉS TIBOR

Debreceni Egyetem
tokes.tibor@econ.unideb.hu

Abstract

THE FIRST PERIOD OF THE MODERN FRENCH REGIONAL DEVELOPMENT
1945-1963

Tőkés, Tibor

The French leaders recognized already between the two world wars that direct intervention of the state is needed to solve the problems originating from territorial disparities. The policy established at that time was termed regional development «aménagement du territoire». The first period of the modern French regional development policy lasted from the end of World War II until 1963, the foundation of DATAR.

Keywords: French regional development, Ministry of Reconstruction and Urbanism, E. Claudius-Petit, FNAT

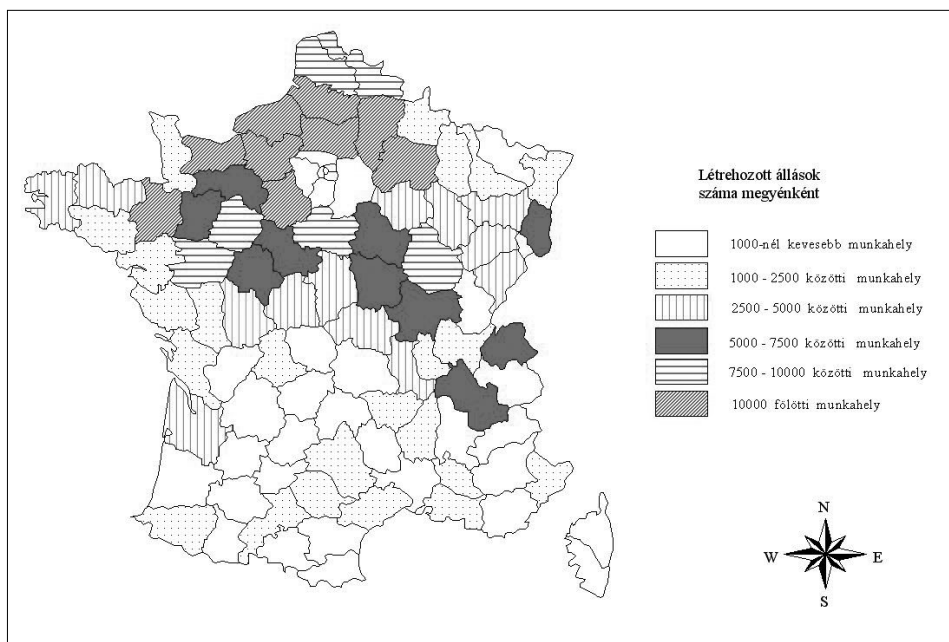
Franciaországban már az ország felszabadítása előtt a Vichy Köztársaságban létrehoztak egy „területfejlesztési szolgálatot” a Nemzeti Fejlesztési Bizottságon belül, mely a világháború után az Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztériumban teljesedett ki. Az első területfejlesztési bizottság magánkezdemenyezésre 1943-ban Reims-ben jött létre: a Reims Régió Kutatási és Területfejlesztési Bizottsága, azt a feladatot kapta, hogy lehatárolja a tulajdonképpeni régiót, felmérje az erőforrásokat, a foglalkoztatást, a régió fő vonásait, erősségeit és fogyatékosságait, és kutasson megoldások és eszközök után, melyekkel e fogyatékosságok megszüntethetők. 1946-ban létrehozták Moselle Modernizációs Tervének Megyei Bizottságát, mely bizottság a nevében foglalt célt tűzte ki maga elé (Delmas 1963).

1950-ben Eugène Claudius-Petit vezette Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztérium keretében létrehozták a területfejlesztésért felelős hivatalt, a Területfejlesztési Igazgatóságot ebben nem kis szerepe volt a miniszternek, akit a modern francia területfejlesztés egyik megalapozójának tekinthetünk (Pouvreau 2003). Ez volt a modern területfejlesztés első a központi hatalom szintjén intézményesült megjelenése Franciaországban. A miniszter 1950 februárjában mutatta be „Egy Nemzeti Területfejlesztési Tervhez” című munkaanyagát, melyben meghatározta a területfejlesztés céljait. Szerinte a területfejlesztés nem más, mint a rendelkezésre álló természetes erőforrásokon működő népesség és gazdaság jobb eloszlásának kutatása Franciaország földrajzi keretein belül. Ezt a dokumentumot tekinthetjük akár Franciaország első nemzeti területfejlesztési tervének. Következményeként még abban az évben létrehozták a már említett Területfejlesztési Igazgatóságot és a Területfejlesztés Nemzeti Alapját (FNAT), mely finanszírozta a terület és gazdaságfejlesztést, lehetővé téve

a területrendezést új lakások építéséhez vagy az ipar meghonosításához. Pénzügyi alapja azonban nevetségesen kicsi volt mindössze egymilliárd frank, mégis eljutott odáig, igaz a Kereskedelmi Kamarák közreműködésével, hogy megfinanszírozta az első nagy vidéki iparbefogadó zónákat: Chalon-sur-Saône, Châlons-sur-Marne, Reims, Rennes, Amiens (Gravier 1972). A miniszter bátorította a helyi és regionális szereplőket, hogy vállaljanak több feladatot és megkísérelte főleg meggyőzéssel korlátozni a párizsi agglomeráció vállalatainak terjeszkedését. A minisztérium az FNAT segítségével 1950 és 1954 között 57 ipari decentralizációs műveletet hajtott végre és 26 600 munkahelyet helyezett át. Ez ugyan kisszámú művelet, de olyan vállaltok is vannak, melyek pozitív hatással voltak a kitelepülési hajlandóságra, mint például a Citroënrennes-i, a Radiotechnique eure-i, vagy a Giletteannecy-i üzemének telepítése (Gravier 1972). Ebben a helyzetben ezt a csekély eredményt jelentősnek kell tekintenünk.

1. ábra

Az ipari decentralizáció földrajzi vetülete 1950–1964 között Franciaországban

Forrás: Jean-François Gravier: *Paris et le désert français en 1972* – Flammarion Kiadó, - 98. oldal 6. ábra, és az INSEE statisztikai adatai alapján saját szerkesztés.

1954-től a Mendès-France kabinet színrelépésével az addigi helyzet megváltozott. Pierre Mendès-France a hagyományos ipari szektorok strukturális válságában a regionális problémák megoldását tartotta elsődleges feladatnak. Létrehoztak egy alapot az ipar alkalmazkodó képességének javítására, a munkaerő átcsoportosításának és az ipari decentralizáció pénzügyi finanszírozásának megkönnyítésére.

1954-től alacsony rátájú vagy kedvező kamatozású kölcsönökkel, visszatérítéssel támogatták a decentralizációs műveleteket, az átállást és az átképzést. A szubvenciók ugyanakkor fedezték a decentralizációs műveletekhez kapcsolódó szakképzést és a munkaerő áthelyezést. Az 500 m²-nél nagyobb területű üzemek alapítását előzetes minisztériumi engedélyhez kötötték. Így a párizsi régióban 1955-ben létrehoztak két decentralizációs tanácsot, egyet a magánvállalatok és egyet a közszféra ügyeinek intézésére. 1955-ben megalakították az úgynevezett „kitelepítési bizottságokat” (Cabanne 1984, Merlin – Choay 2010). Ezen Bizottságok feladata a gazdasági és a közösségi élet szereplőinek későbbi regionális programokba való bekapcsolása, a kitelepülő vállalatok segítése volt, valamint ki kellett kérni a véleményüket a regionális tervek kidolgozásánál. Ezekkel a kormányzati támogatásokkal és adókedvezményekkel az ipari vállalatok Párizsból való kitelepülését és a vidéki térségekben való letelepedését kívánták segíteni. Ez az energikus akció gyors eredménnyel járt: 1955 és 1959-között 515 decentralizációs műveletet hajtottak végre és 113 000 munkahelyet létesítettek ellentétben az előző periódus 6 650 munkahelyével és az üzemek alapítása is csökkenő tendenciát mutatott (1. ábra).

A területfejlesztési politika fő célkitűzése ebben az időszakban az volt, hogy földrajzi, gazdasági, közigazgatási jelentőségük, valamint népességszámuk növelésével megerősítse a főváros számára ellenpólusként szóba jöhető nagyvárosok pozícióit. A Párizs számára lehetséges ellenpólusok létrehozása és a kitelepítések megindulása természetesen a gazdaság technikai technológiai fejlődésével is járt, így az ipar kitelepítése összefonódott a francia ipar fejlesztésével.

1954–1955-ben a Mendès-France és az azt 1955-ben követő Edgar Faure Kabinet további adókedvezményekkel segítette a Párizsból kitelepülő vállalatokat és kiterjesztette az állami engedélyköteles tevékenységek számát, továbbá 3 évig befagyasztotta az engedélyek kiadását új irodák építésére, tudományos intézetek létesítésére. Bevezetett egy Gazdaságfejlesztési és Szociális Alapot, mely alap a lakásépítést, a vidékfejlesztést, a termelékenység növelését, a mezőgazdasági és az ipari átmenetet és az ipar decentralizációját támogatta. Valamint egy speciális kitelepülési támogatást, prémiumot is létrehozott, mely elérhette a vállalati befektetés 20%-át azon vállalatok számára, melyek vállalják a 30 „kritikus-zóna” egyikében való letelepülést. Végül a Regionális Fejlesztési Társaságok, melyek regionális bankokhoz hasonlíthatók, megkönnyítették a kis- és közepes vállalkozások növekedését és ösztönözték a befektetéseket az elmaradott illetve válsággal küszködő területeken. A kormány ezzel párhuzamosan ösztönözte az úgynevezett egyes gazdasági társaságok (SEM) létrejöttét, mellyel a magánszféra szerepvállalását szerette volna erősíteni az újjáépítésben és a gazdaságfejlesztésben. E társaságok, melyekben az állam részéről az önkormányzatok vettek részt, helyi partnereket vonva be a területfejlesztésbe először főként városfejlesztéssel foglalkoztak, aztán később kiterjesztették tevékenységüket

és nagyobb léptékű fejlesztésekben is részt vettek, mint például az autópálya építések, országos üzletláncok létrehozása és üzemeltetése, valamint a mezőgazdaság regionális fejlesztése (Merlin 2007). E társaságok a regionális területfejlesztésre létrejött típusai a Regionális Területfejlesztési Társaságok, melyek feladata a nagy regionális fejlesztések végrehajtása volt. Ezekből 1955 és 1962 között 7 működött (Bas-Rhône-Languedoc (1955), Provence (1957), Korzika (1957), Aquitaine (1958), Gascogne (1959), Auvergne-Limousine (1960) és egy a Keleti területen (1962)). A Kabinet törvénybe iktatta az elmaradott területek fejlesztését és előírta regionális akcióprogramok megalkotását, ezeket a programokat keresztelik később át regionális tervekkel. A kormány ezzel létrehozta a regionális fejlesztés első támogatási rendszerét és törvényi szabályozását tovább folytatva a már megkezdett decentralizációt, és felállított egy központi tervezési ügynökséget. 1955. évi június 30.-i rendeletben, mely rendelkezett az előbb említett intézkedésekről és a kitelepítési bizottságokról is, alkottak 21 gazdasági programozási régiót. Ez volt az első lépés a decentralizációhoz vezető úton. Az addigi 80 megyét 21+1 régióba vonták össze, de a régiókat alkotó megyék határai változatlanok maradtak.

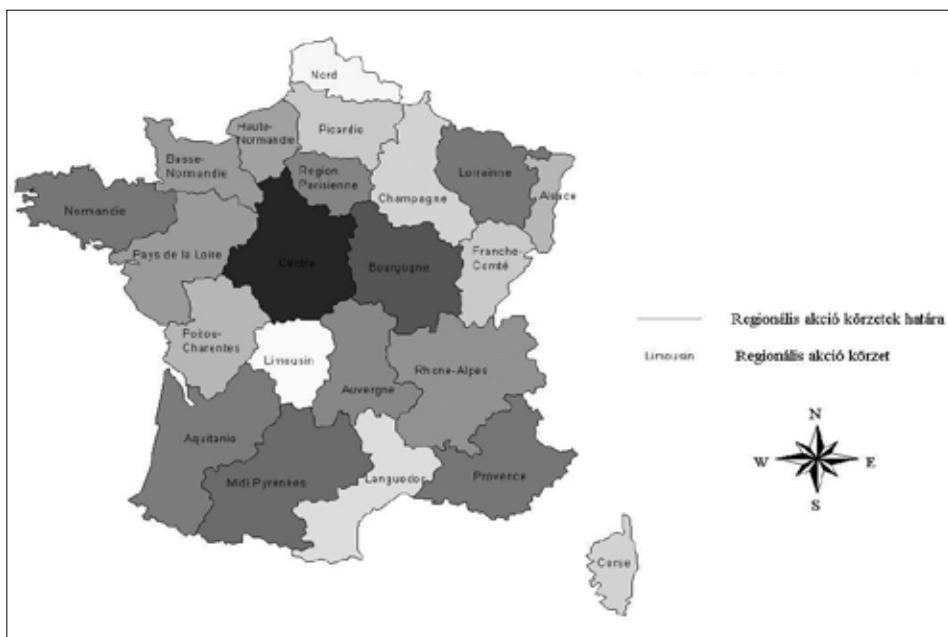
A II. infrastrukturális és regionális fejlesztési terv, 1954-ben egy kedvező gazdasági helyzetben indult el, jelentős része az ipar és az infrastruktúra fejlesztésére koncentrált, de nagy figyelmet fordított a feldolgozóiparra, a fogyasztók szükségleteit szem előtt tartva (Parodi, 1981). A tudományos kutatást és a termelékenység növelését is igyekezett megvalósítani, létrehozta az általános termelékenységet felelős testületet. Az első jelentős lépések a gépgyártást és a regionális fejlesztéseket érintették, de a lakásépítés és ezen belül a szociális lakásépítés is fontos szerepet kapott. Ebben a tervezési periódusban hozták létre a már említett SEM-ek keretében a Bas-Rhône-Languedoc Területfejlesztési Társaságot, de előkerül a Gascogne-i Landok, a Gascogne-i Szőlőhegyek, Gascogne területének vidéki térségeinek fejlesztése vagy a Poitu Mocsarak Problémája is. Külön megemlíthetjük a Rhône-Languedoc csatorna vagy a Mont-Blanc Alagút építését felügyelő és megszervező vegyes gazdasági társaságokat. Az ezek elődeinek számító fejlesztési bizottságokat már a '40-es '50-es évek fordulóján megalakították. Emellett létrehoztak még regionális területfejlesztési társaságokat Provence Csatorna megépítésére, Korzika fejlesztésére, helyzetbe hozására, Aquitania fejlesztésére, Auvergne és Limousine fejlesztésére, valamint a keleti területek erdő és parlagföldhasznosítására (Cabanne, 1984). Ez a terv tehát egy területfejlesztési politikát és valamilyen szintű regionális fejlesztést, vidékfejlesztést is megvalósított elvetve ezzel a hosszú távú növekedés csíráit (Parodi 1981). Még akkor is, ha a regionális egyenlőtlenségekre csak a IV. tervtől fektettek nagyobb hangsúlyt. 1957-ben az Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztérium Eugène Claudius-Petit Nemzeti Területfejlesztési Tervének alapján, mely úttörő szerepet játszott a modern francia területfejlesztésben, (felismerte

a problémákat és nevén nevezte a területfejlesztést) megalkották az 1957/08/07 számú törvényt. A törvény előírta a területfejlesztési programok kidolgozását minden területen, ezzel megszületett a regionális fejlesztést szabályozó második törvény. Így ebben az időszakban a területfejlesztés kérdésében mindenhol kétfajta tervvel találkozhatunk, regionális akcióprogramokkal, melyeket az 1955-ös törvények szabályoztak és területfejlesztési tervekkel, melyekről az 1957-es törvény rendelkezett.

1958-ban indult el a III. Gazdaságfejlesztési Terv, mely célja a Közös Piacba való integráció előkészítése, az algériai konfliktusból eredő problémák és egyensúlyhiány kezelése, a háború utáni népességrobbanás következtében munkaképes korba ért nemzedékek elhelyezése munkaerőpiacon. A terv későbbtartalmazott egy tulajdonképeni átmeneti egyensúlyteremtő tervet, mellyel Franciaország nemzetközi fizetési mérlegének egyensúlyhiányát és az inflációt szerették volna mérsékelni, valamint stabilizálni az ország pénzügyi helyzetét. Emellett a mezőgazdaságban szerettek volna fellendülést elérni, elsősorban az állattenyésztés területén, mivel ez az ágazat ebben az időszakban gyengébben teljesített. Még ebben az évben megalkották a Párizsi Régió Általános Fejlesztési Tervét (PADOG), a fővárosi térség fejlesztésére. A regionális industrializációt segítő állami hozzájárulások fokozatosan romlottak abból adódóan, hogy a pénzügyminiszter hozzáállása és az adminisztráció problémái lassították a még meglévő támogatási összegek folyósítását, több támogatási forma nagyságát csökkentették és egyes formákat meg is szüntettek. A területfejlesztés ekkor három támogatási alapból táplálkozhatott: az FNAT, a Gazdaságfejlesztési és Szociális Alap és a Mezőgazdasági Orientációs és Kölcsönös Garancia Alap. Ez utóbbi alap a mezőgazdasági termelők szubvencióit és a mezőgazdasági termékek árváltozását felügyelte, de vidék és területfejlesztési műveletek finanszírozására is lehetősége volt. 1959-ben határoztak a regionális körzetek összhangba hozataláról, így igyekeztek hatékonyabbá tenni a közigazgatást és javítani az adatszolgáltatást. Ugyanis 1960-ig a különböző állami szervek saját, egymástól különböző területi beosztásokat hoztak létre, melyek nem fedték egymást, ez az államigazgatási összevisszaság a következő évre megszűnt. Ezzel párhuzamosan az egy gazdasági régióhoz tartozó megyékben megyeközi konferenciákat hívtak össze az országos tervek regionalizálására, a tervek regionális operatív célkitűzéseinek és konkrét számcsoportjainak meghatározására. Szerették volna az egyenlőség elvét alkalmazni a megyei prefektusok között, de aztán ki kellett jelölni egy koordináló prefektust a konferencia összehívására, levezetésére és napirendjének összeállítására. 1960-ban határoztak egy minisztériumközi állandó bizottság létrehozásáról, regionális tevékenységek és a területfejlesztés problémáinak megoldására, ez lesz a későbbi Területfejlesztésért Felelős Minisztériumközi Bizottság. A későbbi közigazgatási reform előszeleként a programozási régiók helyett 1960 végén létrehozták a 21 regionális akciókörzetet (2. ábra).

2. ábra

1960-as regionális akciókörzetek

Forrás: saját szerkesztés 1960VI 02 / 60-516 francia kormányrendelet alapján

Párizs, a XX. században szó szerint „sivataggá” tette a vidéket, nemcsak népességi túlsúlyával emelkedett ki az országból, hanem a modern iparágak és a szolgáltatási irányítási funkciók is ide összpontosultak. A francia gépkocsi ipar 60%-a, a francia precíziós gépgyártás, a gyógyszeripar 65%-a, a bankok és pénzintézetek 50%-a, a kutató és pénzintézetek 75%-a. Emellett e központi szerepet erősítette az ország hagyományosan Párizs központú út és vasúthálózata, mely a területi különbségeket fokozta. Az 1960-as évekig e túlsúlyt folyamatosan igyekeztek csökkenteni ám ez alapvetően sikertelen volt. E sikertelenség hatására 1961-ben, a regionális problémák tanulmányozására és a regionális érdekeltségű beruházások céljából létrehozzák a párizsi regionális körzetet, mely közintézményként a régió önkormányzatainak (községek, városok, megyék) területfejlesztési célú társulása. Ekkor három történelmileg is hozzá tartozó megyéből áll, így az 1961. augusztus 2-i rendelet kialakítja a Párizsi fővárosi régiót. Létrehoztak egy a párizsi régió fejlesztésének koordinálásáért felelős megbízotti tisztséget, aki adott esetben tájékoztatta a kormányt az intézkedések koordinációjáért volt felelős (SDAU Île-de-France, 1965).

A francia területfejlesztés ebben az időszakban a térszerkezet és a regionális egyenlőtlenségek problémáin kívül más nehézségekbe is ütközött, az országos és regionális fejlesztéspolitika külön-külön indult meg a fejlődés útján

és egymástól függetlenül haladtak sok esetben két egymást fedő és nem eléggé koordinált politika alakult ki (Lajugie 1967). Az újonnan kialakított számos szervezet jogköreit nem mindig határozták meg egyértelműen, valamint az általános és a statisztikai adatok nem voltak kielégítőek. Ugyanakkor adminisztratív nehézségekbe is ütköztek ebben az időszakban, minden közigazgatási és kormányzati szerv létrehozta saját dekoncentrált területi kirendeltségeit, természetesen a különböző szervek közötti koordináció teljes hiányával és különböző területi beosztásokkal. Ebben a helyzetben semmilyen összehangolt és jól működő regionális tevékenység nem lehetett eredményes. Sőt a területfejlesztés és a regionális tervezés két egymással párhuzamos szinten valósult meg, az egyik az országos illetve regionális szervek szintjén, a másik pedig az Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztérium és dekoncentrált szervei szintjén. Így az 50-es években úgy tűnhet mintha két területfejlesztési irány mutatkozna és a regionális tervek elkészülnek az ország szintjén, valamint a területfejlesztésért felelős minisztérium szintjén. Ezen probléma mögött a Tervügyi Főhivatal és az Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztérium Területfejlesztésért Felelős Igazgatósága közötti konfliktus okolható. Hiszen a Tervhivatal terveiben globálisan gondolkodott és sok esetben nem vette figyelembe a területi tényezőket, vagy ha igen, nem kielégítő mértékben, a Területfejlesztési Igazgatóság pedig hűen az alapító gondolathoz a területi egyenlőtlenségek mérséklése útján kívánta megvalósítani a gazdaságfejlesztést. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az FNAT első sikeréig Eugène Claudius-Petit és Jean Monnet között nem feltétlenül volt meg az összhang. Mindkét szakember egymás mellett párhuzamosan ugyanazért a célért dolgozott riválisként, de egymás munkáját kiegészítve Franciaország gazdaságának újjáépítéséért, az FNAT első sikerét látva végül együtt, ha nem is teljes egyetértésben, folytatták a munkát.

Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogyha meglett volna az akarat a tervek összehangolásában az információk, az általános és a statisztikai adatok szükségessége akkor is problémákat okozhatott volna. A helyzet kissé emlékeztet az Ancien Régime közigazgatási zűrzavarához, ha nem is olyan nagymértékben és nem olyan szinten. Ez a kettősség, mint a királyi közigazgatás esetében is, a hatékonyság rovására ment.

Éppen ezért volt szükség egy országos szervezet létrehozására, mely meghatározott jogkörrel rendelkezik a területfejlesztésben, valamint koordinálja az egyes területfejlesztésért felelős szervek és minisztériumok munkáját, és ez volt a Területfejlesztési és Regionális Tevékenységet Irányító Központ, más néven a DATAR.

Irodalom

1. Cabanne, C. 1984: *Lexique de géographie humaine et économique*. Paris, Dalloz. 432 p.

2. Claudius-Petit, E. 1950: «L'aménagement du territoire, c'est la recherche dans le cadre géographique de la France d'une meilleure répartition des hommes en fonction des ressources naturelles et de l'activité économique.» Paris, M.R.U. 28 p.
3. Delmas, C. 1963: L'Aménagement du territoire-Quesais-je? Paris, PUF. 126 p.
4. Falu, Város, Régió. 1995/9-10 Francia Területfejlesztés. Falu-Város-Régió. II. évfolyam 9-10 szám/III. évfolyam 1. szám. Budapest. 73 p.
5. Gravier, J.-F. 1972: Paris et le désert français en 1972. Flammarion, Paris. 284 p.
6. Lajugie, J. 1967: A regionális tervezés Franciaországban. Állam és Igazgatás 1967/9. pp. 785–797
7. Merlin, P. – Choay F. 2010: Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement. Paris, La documentation Française. 843 p.
8. Merlin, P. 2007: L'aménagement du territoire en France. Paris, La documentation Française. 174 p.
9. Monod, J. – De Castelbajac, P. 2012: L'aménagement du territoire. Paris, PUF. 127 p.
10. Parodi, M. 1981: L'économie et la société française depuis 1945. Paris, Armand Colin. 287 p.
11. Pouvreau, B. 2003: «La politique d'aménagement du territoire d'Eugène Claudius-Petit» In: Vingtième Siècle. Revue d'histoire, 2003/3. no 79, pp. 43–52.

Hivatkozott rendeletek:

1. 1950.06.01. törvény. FNADT
2. 1954.09.14 törvény. Alap az ipari decentralizáció megkönnyítésére
3. 1954.12.11. rendelet: Comité Expansion Économique
4. 1955.06.30-i. 55-87. sz. rendelet programrégiókról és a decentralizációs tanácsról.
5. 1957.08.07 törvény területfejlesztési programokról
6. 1959.05.06.-i 59-800, 59-801.sz. rendeletek (décret n°59-800. 59-801) a Gazdasági és Szociális Bizottság Szervezete és ügyviteli szabályai a régiókban
7. 1960.06.02-i, 60-516. sz. törvény (loin 60-516) –a közigazgatási körzetek összehangba hozataláról
8. 1961.08.02-i 61-845.sz. törvény (loi n°61-845) a Párizsi régió megalapításáról
9. 1964.03.14 –i 64/250.sz. rendelet (décret n° 64/250) az államigazgatás szervezete a regionális akciókörzetben
10. SDAU Île-de-France, 1965

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СЕЦЕСІОНІЗМУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ

ТИМОШЕНКО В.В.

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
vita332234@ukr.net

Abstract

THE FACTORS IN THE FORMATION OF SECESSION IN CENTRAL EUROPE

Tymoshenko V.

There are preconditions and reasons for the formation of the secession. The attention is focused on the nature every reason and there are possible examples of their manifestation in Central and Eastern Europe.

Keywords: secession, factors, the Central Europe

Протягом останніх століть політична карта світу зазнала суттєвих змін. Це пов'язано із процесом сецесіонізму (відокремлення від певної держави з метою утворення власної чи приєднання до іншої) (Попов 2012, 15 с.). Відповідно, цікавим та актуальним є дослідження передумов цього процесу.

Більшість сецесіоністських конфліктів починаються із суперечки між різними етносами за певну територію. Це є свідченням складних історичних процесів етногенезу та державотворення. Наслідком таких процесів може стати зміна меж держав, ліквідація окремих країн або утворення нових політичних об'єктів (нових держав). Таким чином, формуються обставини, коли на території однієї держави проживають два і більше етносів. Зазвичай, головну роль відіграє основний етнос, що в державотворенні долучає до цього процесу інші сусідні народи.

При формуванні сучасних держав траплялись випадки зміни статусу і прав етнічних меншин внаслідок переходу території їхнього проживання під юрисдикцію інших держав. Основні етнічні одиниці нової держави не завжди бажали наділяти нові етнічні меншини адекватними правами, а етнічні меншини, не завжди схвально реагували на зміну території держави свого попереднього проживання (Василенко 2000, 252 с.).

Зміна територій проживання етносів часто зумовлювався військовими конфліктами. Внаслідок Першої та Другої світових воєн суттєво перекроювалися, до прикладу, території Центральної, Східної та Південної Європи: створено СРСР, СФРЮ, Чехословаччину, змінено кордони Польщі і ін.

На формування держав також впливали суспільні та соціокультурні особливості. З розвитком буржуазно-капіталістичних відносин помітною стала активізація культурних зв'язків, що поклала край замкнутості етносів. Також розвиваються комунікаційні процеси. Це в свою чергу при-

зводить до об'єднання різних етносів в одну комунікаційну систему, яка є достатнім підґрунтям для формування єдиного життєвого простору, в якому не завжди опинялися народності та етноси, які мали ідеальні відносини один з одним. Найбільші протиріччя виникали на основі неоднакових мови, релігії та традицій (Куць 2005, 230–232 с.). Яскравим прикладом дії даного чинника може бути Сілезія, яка розташована на території сучасних Польщі та Чехії. За даними опитувань люди, які проживають на цій території, ідентифікують себе як сілезців, а не поляк чи чехів. При загостренні етнічних відносин дана територія може стати учасником сецесіоністського руху.

Окрім очевидних історичних та соціокультурних причин сецесіонізму, слід звернути увагу на новітні обставини. Сучасні глобалізаційні процеси призводять до створення єдиного транскордонного інформаційного простору. Якою б внутрішньо замкнутою не була держава, її громадяни тією чи іншою мірою поглинаються глобальним простором і стимулюють внутрішньоособистісну потребу у пересуванні за межі своєї батьківщини, формуючи міграційні меншини на території чужої держави, що також у майбутньому може стати підставою для виникнення нових державно-територіальних утворень (Уэбстер 2004, 209 с.).

Основою економічної рушійної сили сецесіонізму є боротьба за ресурси. Ресурси Землі розподілені нерівномірно, до них різні умови доступу, вони використовуються нерівномірно в часі й, що найважливіше, розподіл ресурсів зовсім не відповідає розподілу населення.

Потреба в суверенитеті над ресурсами на територіях зі значною часткою корінного населення пришвидшить рух недержавних народів до незалежності, а на колонізованих територіях може спричинити формування нових етнічних спільнот, які активно претендуватимуть на створення незалежних держав. Відповідно, цей процес збільшить на політичній карті світу кількість територій, які будуть прагнути у майбутньому повної незалежності, але не лише економічної завдяки наявності ресурсів. І якщо ж ці території отримають підтримку світових лідерів, то здобуття цієї «незалежності» зачепить весь регіон, що посприятиме прискоренню процесів від'єднання (Жук 2000, 6–7 с.).

Найбільш прогнозованим варіантом дії економічного чинника буде те, що територія, яка боролася за незалежність на основі економічних передумов стане невизнаною державою на карті світу, і на її територію будуть періодичні зазіхання як політичними, так і військовими способами.

У прояві сецесіонізму важливу роль відіграють політичні чинники, які стають основою для процесів відділення територій та прагнення до створення власної держави. Політичні передумови ґрунтуються на несумісності політичних поглядів певних соціальних груп.

Підґрунтя цих передумов – це місце та роль різних громад у суспільстві, різна природа національного інтересу, відношення між громадянами та суспільними групами, різні сприйняття та характеристика діючої політичної влади, її джерел та обмежень, визначення та оцінка суб'єктів політичної діяльності, різні думки щодо сутності держави та її функцій, розуміння цілей та механізмів функціонування економічної підсистеми суспільства в сукупності з питаннями соціальної політики (Шведа 2003, 367 с.). Політичні фактори впливу у Центральній Європі будуть мало ймовірні, тому що даний регіон знаходиться під впливом західного демократизму, але, звичайно, його не потрібно скидати із рахунків.

Таким чином, політичні передумови проявляються у боротьбі за владу між різними етнічними групами на місцевому, регіональному та державному рівнях, боротьбі етносу за власний політичний статус в рамках єдиної держави, боротьбі за повну (державну) незалежність. Влада є вирішальним фактором, який підштовхує окремі громади до відокремлення та який дає їм можливість до самостійного існування на політичній світовій арені.

Всі ці умови можуть стати основою для розвитку сецесіонізму у Центральній та Східній Європі. У даному регіоні вже є декілька прикладів активного сецесіонізму – це Республіка Косово та Придністровська Молдавська Республіка, які стали наслідком дії історичних та соціокультурних факторів. Також у Центральній та Східній Європі є низка потенційних територій, які при вдалих обставинах та дії вище зазначених передумов формування сецесіонізму, можуть виявити бажання щодо формування самостійних політичних об'єктів. Наведемо декілька таких прикладів: Сілезія (Польща), Моравія (Чехія), Трансільванія (Румунія), Воєводина (Сербія), Сербський Край (Хорватія), північні землі Македонії, Жемайтія (Литва) та інші. Але аналізуючи імовірність розвитку таких подій, то можна сказати, що вона є малою, тому що дані території знаходять у регіоні, який вже має певний досвід боротьби із подібними ситуаціями. Підтримкою для збереження стабільності також будуть міжнародні та регіональні організації, такі як ООН, ОБСЄ, ЄС та інші.

Отже, основними передумовами сецесіонізму у сучасному світі є історичні, соціокультурні, економічні та політичні чинники. Кожні з них мають свій ступінь та характер впливу. Історичні та соціокультурні передумови виникають на основі того, що етноси та народності, які були історично сформовані як одне ціле, опиняються у різних державних утвореннях при поділі територій. Відповідно проявляється мовна, релігійна та традиційна несумісність, що стає підґрунтям для відокремлення цих етносів у окрему державу. Економічний чинник став популярним, коли наявність ресурсів стала основою для сталого розвитку, що зумовило загарбницькі плани сильніших

держав на слабші. Політичні фактори ґрунтуються на боротьбі за владу та незалежність за допомогою політичної ідеології.

Література

1. Василенко И.А. 2000: Политическая глобалистика: Учебное пособие для вузов. Москва, Логос. 360 с.
2. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. 2000: Етнополітична карта світу 21 століття. Тернопіль, Мандрівець. 240 с.
3. Куць О.М. 2005: Етнополітологія. Харків, ХНУ імені В.Н.Каразіна. 264 с.
4. Попов Ф.А. 2012: География сепаратизма в современном мире. Москва, Новый Хронограф. 672 с.
5. Узбестер Ф. 2004: Теории «информационного» общества. Москва, Аспект Пресс. 400 с.
6. Шведа Ю. 2003: Теорія політичних партій та політичних систем. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 325 с.

SOCIETY AND ITS ENVIRONMENT

VERRASZTÓ, ZOLTÁN

Dr Cholnoky Environmental Management Nonprofit Kft

verraszto@cholnokykft.hu

Absztrakt

TÁRSADALOM ÉS KÖRNYEZETE

Verrasztó Zoltán

A Gaia-elmélet lényege, hogy a Föld bolygó összes élő és élettelen része egy szorosan összefüggő rendszert alkot, mely felismerésével új tudományt teremtett, a hálózatkutatás. Ez az egyes dolgok közti kapcsolatokat vizsgálja, koncepciója bizonyítja a környezeti rendszerek egységét.

Koncepciónk szerint a környezetvédelem egészének – a környezet és társadalom, illetve társadalom és környezete- kapcsolatrendszer teljességét, a környezetvédelem egészét e rendszerbe beleágazva kellene a hálózatkutatás számára új igényeket megfogalmazunk. Javaslataink szerint az egyedi, konkrét környezethasználatokat megalapozó hatásvizsgálatokat az egységes rendszer egészére kiterjedő többszemponútú térképi döntéstámogatásra épített DGIS alkalmazásával a mai gyakorlatot meghaladó egzakttsággal kell megvalósítani.

Az Európai Táj Egyezmény megfogalmazza, hogy: a tájkép az európai azonosságtudatot és sokszínűséget tükröző, élő természeti és kulturális örökségünk, erre építve nem halogatható a társadalom és környezete kapcsolatának jövőt szolgáló értelmezése és vizsgálata.

Az Egyezmény keretét és nemzetközi jogi alapot ad annak korábban már felvillantott szakmai koncepcióknak, mely szerint a tájat tekintjük azonosnak a környezet fogalmával, egyúttal felkeltve azt az igényt is, hogy a régió fogalmát pedig a tájak összekapcsolódó rendszereként értelmezzük. A természeti és társadalmi kapcsolatokat egzakt módon felfűző vizsgálati egysége a tájnak racionálisan a vízgyűjtő, illetve azok rendszere.

A tájban természeti, társadalmi és gazdasági folyamatok mennek végbe egymással interaktivitásban, így tehát nem kétséges, hogy a kompromisszum lehetőségeit csak az ezeknek legalább legfontosabb –releváns- elemeire kiterjedő transzdiszciplináris és többszemponútú döntési rendszerrel lehet megalapozni. A társadalom környezetvédelmi konfliktusainak konkrétumai valójában területhasználati koncepciók ütközései. Ebben meghatározóak érdekcsoportok elvárásai, társadalmi igények különbözőségei egyaránt, de a múlt és a jövő igényeinek, lehetőségeinek és érdekeinek ütközése is ebben koncentrálódik.

Itt az idő, hogy a városok és a régiók kulcsfontosságú partnerekké váljanak egy új Európa kialakításában!

Kulcsszavak: környezeti rendszerek, Európai Táj Egyezmény, többszemponútú döntéshozatal, GIS, környezeti modellezés, régiók

Gaia hypothesis, as the baseline of environmental protection

Dr. James Lovelock described the idea of Gaia hypothesis in plain terms in his documentary book called “Gaia: A new look at life on Earth” in 1979. Lovelock describes Gaia as a **complex, cybernetic system** including biosphere, atmosphere and geosphere, which is able to create and maintain the optimal environment for life. According to his theory, living creatures and biochemical systems cooperates in order to establish the ideal living conditions. Each biotic and

abiotic factor of our planet builds together a coherent, self-regulating system. A new scientific field, new scientific demand and new possibilities emerged from this theory. **Network science** appeared, which was a new research area demanding new approach and new method. It analyses interactions on micro-level; patterns created by those interactions on macro-level. Network scientist describes our world by *nodes* and *edges*.

Unity of natural systems

Technical achievements in informatics provide new tools to understand natural systems, *the interactions and connectivity between water systems, vegetation, humans and abiotic factors* (Teleki 1917); although practical environmental protection omits this approach. Demands of environmental protection **focus on individual segments** rather than the big picture in both practice and law. We believe that it is necessary to consider **environmental protection** as a **complex system** of the interactions between society and its environment. We should propose new demands towards *network science* in order to be able to handle environmental protection as a complex system. *Impact measurements* which authorize land use could be more precise than present practices if decision making is supported by a map based **multi-criteria DGIS system** (Miklós–Németh–Verrasztó 2015.)

Need for standard impact measurements

Nowadays, increasing percentage of human population inhabits towns where infiltration of rainwater is almost impossible due to the build-up areas. On the other hand, growing demand for food supply require more agricultural land which means previous deforestation. Besides the more frequent extreme weather events, due to global warming; floods also become more common as a result of decreasing water holding capacity of deforested landscapes. Oxygen production declines as a result of water pollution and deforestation. Moreover, carbon is emitted into the atmosphere by burning fossil fuel which has taken million years to accumulate. Biodiversity declines because of the loss of habitats. Deforestation also accelerates soil erosion. However groundwater supplies decreases, its exploitation increases. Population growth, urbanisation, demand of luxury goods-requires more build-up area, more agricultural lands and we will emit more pollution and toxic waste into the air and water. Human population occupy the natural habitat of other living creatures, in addition, it has impact on the landscape far behind its actual surroundings by pollution. It is obvious that humankind has more power than knowledge (Cholnoky 1930). We destroy our surroundings by overexploitation of natural resources, changing natural environments and by polluting the food chains. **We need to limit our aims, actions and demands by the capacity of the environment. If we force nature to satisfy our needs it will result social catastrophe.** We need to keep in mind that all the societies evolved under the control

of the environment; its development was determined by environment. Lifestyle, attitude towards nature of different races and countries were formed over decades. Now we need more knowledge in order to be able to live in **balance with nature again**

- Environment as a system,
- Natural resources,
- Changes in environment-effects and reasons,
- Interaction between society and environment,
- Decision making for target environment,
- Land use and its effect on the environment,
- Our surroundings as our habitat.

Landscape as the subunit of environmental systems

It is known that important questions are related to more than one field of science, like *sustainable development*. It is barely understandable for science, although its goals should be applied in all aspects of life. It also means that concepts and ideas get *mixed up* as different sciences might have different interpretation. Basic idea of sustainable development is a *sustainable landscape, which requires sustainable biosphere*. **Whole is greater than the parts; geological definition of landscape** reflects this old wisdom. Thus, we have to define, examine and model our landscape as a complex system considering the facts and data we know about it (Verrasztó 1979). Landscape changes as a whole, by the changes of *landscape elements*, it is the room for biotical and abiotical factors; also landscape is where society evolves. The first step of practical analysis is to **group** the similar elements together, because grouping is necessary as we talk about complex systems (e.g. society, ecosystems or even cells). Only social networks have been studied in details so far, thus its connection system has been proved. Social connections evolved which became grouping orders. Its stability might have been caused by its simplicity (Csermely 2005). We have developed our model based on this concept. Groups are formed by environmental factors (Verrasztó 1993). Definition of *environment* is clear now, as well as the scientific interpretation of *environmental data* and its structure. Data connection will be applied in *operating systems* which gives us the systematic order of *thematic mapping*. By following the above described process, **environmental data** will be placed **into the actual landscape** and transferred into spatial data. If we model the process which takes place in the **landscape** with modern, dynamic GIS, then we will be able to predict the possible impact of our decisions and help adapting society to environment (Rapcsák-Verrasztó 2002). Some scientist states that environment and natural environment should not be considered as the same. Culture was created from nature by society, as they say. In our opinion, urban areas-the most artificial environments-are the most exposed to environmental hazards, yet they can be mitigated. Pollution of distant areas, like oceans, is known to be more dangerous. Environment includes

everything which surrounds us, which affect us. Modern science considers society as one of the landscape elements. On the other hand, we suggest that humans are not landscape elements since they have influence and *impact within the mode of action*. This philosophical concept guarantees the clarification of *environmental data* and the possibility to *systematize* them. We argue that urban development should be the target environment for humans. Future holds dangerous effects unless we protect the diverse landscapes which are essential for the evolution and maintenance of social and biological living conditions required by humans.

From practical environmental protection to Regions of Europe

Disagreements between western ideologies (like nazism, liberalism) have not vanished in the XX. century, but these well-known fights began again, as Huntington has wisely predicted. In case civilisations *remain*, the **battles** between civilisations-instead of ideologies-will be dominant in XXI. century. We need to ask **whether civilisations and society will survive** considering humans' enormous overexploitation of natural resources and the fact that we make our environment inhabitable for *Homo sapiens*. **Interactions between society and its environment** need be clarified as soon as possible. **We need to find our way back to the lost harmony** and our aim is to provide a practical tool for that in this paper. This harmony consists of many aspects, such as our identity which is the complexity of: our gender, family patterns, religion and belief and-one of the most important-cultural and national identity. Landscape takes a key role in those identities because development of our family and society has been shaped by the landscape over the decades; it has caused *social diversity*. The modern tools, used to satisfy our needs, easily step over political and natural boundaries. Our environment used to be exploited to satisfy society's need based on one sided decision. NGOs and modern policies aim to force economics to *also* consider environmental protection in decision making. **Humbleness** is also **needed** in decision making, as people *still want to rule* the world. Shumacher phrased **that each development region needs an inner comprehensive identity** (Shumacher 1980). *Cultural structure is required as well as economic structure!* In addition to this, their interactions with natural and landscape factors need to be considered. **That is how we end up at Regions of Europe from environmental protection.** In addition to the spatial expansion and landscape change made by humans, now the technocrat civilisation has effect on our wider surroundings too. Besides the biosphere, social actions also have an impact on the natural cycles in the lithosphere, hydrosphere or the atmosphere. World leaders now accept the disturbing fact of global warming and its hazards. Our activity has a feedback effect on the planet, although the society is **less and less aware the limitations either on individual or on social level. Those ambitions and activities will generate global conflicts.** Natural world is clearly *determinate*, while *free will* rules society. Even

short term survival of human civilisation will be in danger if *decision making confront with the limitations* and resources of nature and loose contact with *landscape diversity*. **Nowadays, countryside is considered as the area for agriculture and it has no place for social territory of people.** Moreover, humans are considered as working biomass instead of a society which has been adapted to the diverse landscape. It means that efficiency of production is the primal motivation in **land use** change. This will lead to landscape degradation, natural destruction and decreasing productivity which will be followed by social conflicts. Practice of production and consumption, social-community-and cultural functions of the countryside are unwanted for economics. Others realized that the values and functions of the countryside are essential for our society. Urban and rural areas are connected in many ways; farming can be effective if it deals with social, natural and economical possibilities at the same time.

Florence Convention, as the baseline of landscape protection

Some reputable scientists often differentiate nature, environment and landscape, while others mix up those definitions or use them as synonyms. Thus we need to refer to Florence Convention which was created by European Council. It states that **the landscape reflect the identity and diversity of Europe which is our cultural and natural value**, either it is a common or extraordinary, urban or rural, land or aquatic landscape. *“The European Landscape Convention - also known as the Florence Convention, - promotes the protection, management and planning of European landscapes and organises European co-operation on landscape issues. The convention was adopted on 20 October 2000 in Florence and came into force on 1 March 2004. It is the first international treaty to be exclusively concerned with all dimensions of European landscape.”* The convention provides an excellent legal framework to promote the technical concept *which considers landscape and environment the same, also considers region as the connection of landscapes*. River basins would be an ideal unit to examine social and natural interactions. In case landscape-as a natural unit- became the baseline for decision making in politics which determines the path of landscape development, then it will lead to positive results (Verrasztó 2010). A good example for this goal was **sustainable development** described by UN: *“Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”* It proposed that overuse of the environment is unacceptable, although it also requires continuous economic development, social equality and justice. However no guidelines or tools were provided by the UN, in addition overuse and environment has not been defined. **European Landscape Convention also includes the following demand:** *“In addition to their local significance, Europe’s landscapes are of value in various ways to all Europeans. They are cherished outside the locality and beyond national borders. In addition,*

there are landscapes which have identical characteristics on both side of the border and therefore require trans-border measures to implement action principles. Finally landscapes bear the consequences, whether positive or negative, of processes which may originate from elsewhere and whose impact is not checked by national boundaries. This is why it is legitimate to be concerned with landscape at the European level. "We propose that European Landscape Convention need to be the baseline for conceptions of conservation, environmental protection, and area development and above all, regional development. It should be applied in practice, within Environmental Impact Assessment, to support Rio Convention (1992) which is aimed to protect biological diversity. Water framework directive, habitat and species policies and laws are also a part of that. Scientific definition of region needs be clarified because *region development* policies-which is based on the **Regions of Europe**-uses this phrase. According to us, it is the **interconnectivity of landscape**. The convention precisely describe landscape as it **reflects the identity and diversity of Europe** *which is our cultural and natural value, either it is a common or extraordinary, urban or rural, land or aquatic landscapes.* Social groups with different customs, culture, styles of living have such differences such different species have in nature. Thusly, it is our duty to protect both. Ecological balance has been developed as a result of different needs of different species over millions of year. It is fundamental to examine the **society-environment** connection, as it had been recognized even by politics. *There were no serious conflicts until society depended on its environment. Yet, ignoring the difference in environments was enough to destroy the Habsburg Monarchy-which is known as the precursor of EU. They left out of consideration the fact that social differences evolved due to the difference in groups and their environment.* Natural, social and economic processes take place at the one given location; hence, compromise requires *transdisciplinary and multi-criteria* decision making which is based on the most important elements of the processes. Multi criteria decision making is widely uses by *economists in environmental protection*; that is also the starting point of *environmental economics*.

Multi criteria decision making in environmental protection

Credibility of the tool is highly **questionable**, if we think about the fact that different interest groups have different goals. It is possible that the outcome will not take environmental protection as a primary goal. Decisions are driven by the demand to *maximize profit*; they ignore the impacts on diverse social pattern of a landscape. It means that our modern, urbanized, technocrat society lost all connection with environment, **our personal dependency on nature is lost! Social conflicts of environmental protection are actual conflicts of land use. Expectation of interest groups, difference of social demands, contest between present and future also play a key role in this conflict. Social and environmental**

systems work like living **organisms**, so their examination as complex, connections has been recognized before. Although, it was not possible to explore them in a **standardized system** due to the differences in factors, dimensions and methods. This conflict is solved by the fact that **environment is the same as landscape** in our system. Those processes which take place in the same spatial unit-landscape has to be examined in their own dimension, and then use the values and results to help **multi-criteria decision** making. *Stability of nature and society is based on those numerous but weak connection* which made it possible for humans to reach a highly organized level of civilisation from primitive human herds. This development was formed and enhanced by diverse landscapes and natural resources. **Political subsidiarity** aims to protect this by the Florence Convention. This framework is **essential** to understand conservation and environmental protection issues. **Practical decision making in politics** totally neglects the need for this harmony. This leads us back to EU's main principle, such as *subsidiarity*, which perfectly fits the concept of **Regions of Europe**. Now we can finally understand Huntington's warning: ***"The most dangerous cultural conflicts are those along the fault lines between civilizations. Another world war could be avoided by remaking world order."*** We would like to mitigate conflicts by the tool of *GIS* based decision making. ***It is time for the towns and regions to become an active partner to create a new Europe!***

References

1. Balla K. – Kéri G. – Németh E. – Rapcsák T. – Sági Z. – Tóth T. – Verrasztó Z. 1999: A Ráckevei (Soroksári) Dunaág vízminőségi modellezése több szempontú döntési módszerek felhasználásával. *Sigma* 30. pp. 135–159.
2. Carrel A. 1930: Az ismeretlen ember. Révai Kiadó, Budapest. pp. 1–350.
3. Cholnoky J. 1930: Az ember tragédiája. Singer és Wolfner, Budapest. pp. 1–350.
4. Council of Europe 2000: European Landscape Convention. Florence.
5. Csermely P. 2005: A rejtett hálózatok ereje. Vince Kiadó, Budapest. pp. 1–376.
6. Enyedi Gy. – Horváth Gy. 2002: Táj, település, régió. MTA Társadalomkutató Központ, Magyar Tudománytár, Budapest. pp. 1–510.
7. Feladatok a XXI. századra – Az ENSZ Környezet- és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai 1993: Föld Napja Alapítvány, Budapest. pp. 1–425.
8. Gede M. – Gercsák, G. – Márton, M. – Szabó M. 2011: Térinformatikai alapú egységes környezeti monitoring kialakítása az Ipoly vízgyűjtőterületén. *Geodézia és kartográfia*. 63. évf.
9. Gercsák G. – 2011: GIS for the Ipoly River Basin. In: Jiun-Chuan Lin (ed.): *Landscape Conservation*, Department of Geography, National Taiwan University, Taipei, pp. 239–242.
10. Hall E. T. 1966: Rejtett dimenziók. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 1–275.
11. Huntington S. P. 1996: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest. pp. 1–648.

12. Kemény A. 2011: Eső előtt köpönyeg – avagy a térinformatika alkalmazása a közigazgatásban. Építésügyi Szemle LIII. évfolyam. pp. 30–33.
13. Klinghammer I. – Verrasztó Z. 1994: A ráckevei üdülőkörzet környezeti jellemzői KDV. Környezetvédelmi Felügyelőség, ELTE Térképtudományi Tanszék, Budapest. 28 p.
14. Mikló L. – Németh R. – Verrasztó Z. 2014: Application of GIS in studying the drainage basin of the Ipoly river. Scientific Annals of the Danube Delta Institute, Tulcea, Romania (20). pp. 109–128
15. Németh R. – Dobos E. 2015: Flood Model for the Bódva Catchment. Landscape and Environment 9 (1). pp. 12–26.
16. Rapcsák T. – Verrasztó Z. 2002: Döntési és környezeti modellezés. Gazdaságmodellezési Szakértői Konferencia, Balatonfüred.
17. Schumacher E. F. 1980: A kicsi szép. Bp. pp. 1–304.
18. Teleki P. 1917: A földrajzi gondolat története -MTA székfoglaló, Kossuth Könyvkiadó, Bp. pp. 1–194.
19. Verrasztó Z. 1979: Land formation and the geological aspects of environmental protection. In: Symposium Changes of the geological environment under the influence of man's activity. IAEG National group, Krakow-Sandomierz-Belchatow-Plock-Warszawa. pp. 135–141.
20. Verrasztó Z. 1993: A tájfejlődés és vízháztartás kapcsolatviszonyai – a környezeti hatásvizsgálat alapjai. Kézirat, egyetemi doktori értekezés, ELTE TTK Alkalmazott- és Környezetföldtani Tanszék, Bp.
21. Verrasztó Z. 2000: Térképi döntéstámogatás a környezetvédelemben. Kézirat, PhD értekezés, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Bp.
22. Verrasztó Z. 2010: Környezeti monitoring vizsgálatok az Ipoly vízgyűjtőjén. Tájökológiai Lapok, 8 (3), Gödöllő. pp. 532–561.

TURIZMUS
ТУРИЗМ
TOURISM

VÁRHATÓ TENDENCIÁK A KÜLTERÜLETEK TURISZTIKAI HASZNOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEIBEN, TANYÁS TERÜLETEK PÉLDÁJÁT KIEMELVE

BÁCSKAINÉ PRISTYÁK ERIKA

Nyíregyházi Egyetem
pristyak.erika@nye.hu

Abstract

EXPECETED TRENDS OF TOURISM INT HE FARM-STEADS

Bácskainé Pristyák, Erika

Nowdays the outskirt develop at a similar space to cities. Tourism itself does not mean a complex solution to any of the farm-steads' problems at present. It may, however, provide a supplementary income source for the local population, and also make the destination more attractive. A 'bokortanya' is a special type of settlement, some examples of these can be found west of Nyíregyháza. Today the situation is different, revitalisation is observed.

Keywords: suburbanisation, rural tourism, farm-steads, revitalisation

Bevezetés

Ha a településekről beszélünk, ritkán gondolunk a külterületre, a települést jelző táblán túli részekre. A művelt területek, rétek, erdők területe jut eszünkbe, egyedülálló épületek jelennek meg előttünk. Magyarországon – elsősorban az Alföldön – a tanyákat azonosítjuk a vele. A turizmussal összefüggésben leegyszerűsödik a kép: „kint” volt, a városon, falun kívül.

A hivatalos, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) helységnévtára alapján a külterület fogalma: a település közigazgatási területének belterületnek nem minősülő, elsősorban mezőgazdasági, erdőművelési, vízgazdálkodási, vagy különleges (pl. bánya, vízmeder, hulladéktelep) célra szolgáló, vagy művelés alatt nem álló természetközeli része. Elgondolkodtató, hogy a tanyákat – hazánk jellegzetes, településmorfológiai és társadalmi szempontból is sajátos települési egységét – a KSH, mint külön fogalmat nem is nevezi meg, a településrészek felsorolásánál olvashatjuk név szerint azokat.

Magyarországon a 1997. évi LXXVIII. törvény: Az épített környezet alakításáról és védelméről hozott kormányrendelet szól területhasználat alapvető követelményeiről, hatáskörökről. A törvény által előírt, és napjainkra széleskörűen alkalmazott Integrált Település- vagy városfejlesztési Stratégia (ITS, IVS) a meghatározó abban, hogy hogyan alakul, mi várható egy adott külterületen. Ez a településfejlesztési koncepció, a benne foglalt környezeti, társadalmi és gazdasági célok megvalósítását egyidejűleg szolgáló középtávú fejlesztési program a helyi építési szabályzattal együtt határozza meg minden település esetében a lehetőségeket és kötelezettségeket.

A tanyákat tudós kutatóink vizsgálták: Mendöl T., Tóth J., Beluszky P., Becsey J., Csatári B., Frisnyák S. Napjaikban a településekkel foglalkozó tanulmányokban a külterületek helyzetével, a szuburbanizációval széleskörűen, alaposan Bajmóczy P., Balogh A., Vasárus G. L. foglalkoznak, egy-egy kisebb a külterületi részt vizsgálva többek között Csordás L., Gálné Horváth I., Kürty Gy., Soltész J. publikálnak. A turizmus jelenléte a külterületeken elsősorban „üdülőtelepeket”, vadászházakat, kastélyokat és falusi turizmust takar, másrészt a mindentől távol eső helyszín szükségét különféle rendezvényeken. Ebben a tanulmányban rövid népességszámbeli áttekintés tesztek, alátámasztva, hogy bár összességében fogyatkozó, de differenciálódó és életképes terület a tanyák világa. Majd igyekszem áttekinteni, hogy „modernizálódó” napjainkban a turizmus hogyan járul hozzá a tanyás térségek revitalizációjához.

A népességszám alakulása a külterületeken, a bokortanyákon

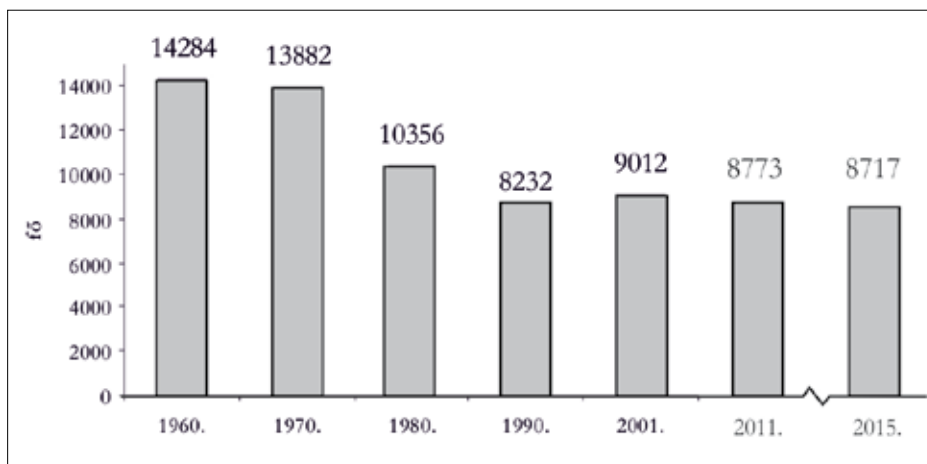
A szuburbanizációs folyamatok területe, részese ma a települések külterülete, ezt láthatjuk, tapasztalhatjuk és kutatásokból tényszerűen olvashatjuk. A népesség mobilitásában és a turisztikai kínálat elemei között is az elérhetőség/infrastruktúra/természetközelség hármias vonzótényezőinek mértékét veszik leginkább figyelembe.

Magyarország szuburbanizációját kutatva Bajmóczy P. rámutat, hogy a vidéki nagyvárosok térségeiben a szuburbán jellegű népességnövekedés 26%-a az egyéb belterületeken, 29%-a külterületeken realizálódott 1990–2011 között. A vidéki nagyvárosok térségében... a külterületre költözés mindenhol, minden viszonylatban erősödött. Az egyéb, gyorsan növvő települések népességnövekményének legnagyobb részét a roma és szegény területek (17912 fő), és az idegenforgalmi terek (12735 fő) adják (Bajmóczy 2014).

Szerzőtársával, Balogh Andrással a külterületek 12 típusát különbözteti meg: tanya, major tsz, hegy szőlőhegy, vasúti és egyéb őrházak, város és községszél, ipar- és bányatelep, üdülő-turizmus, kiskert kert, szociális és egyéb intézmény, falusias egykor önálló terület, központi belterülethez csatolt, egyéb. Ebből kiderül, hogy a tanyák száma 1970–2011 között 48%-kal csökkent: 4871-ről 2528-ra. Üdülő és turisztikai hely: 160-ről 141-re (Balogh–Bajmóczy 2014). Vasárus G. L. a zártkerteket és szőlőhegyeket vizsgálva tesz hasonló megállapítás, emellett kiemelte: a legismertebb összetett településtípus a szeres falvak és a tanyabokrok (Vasárus 2014). Ismertségük egyediségükben rejlik, ezt eltérő módon hasznosítják a turizmusban.

Nyíregyháza napjainkban nagyvárosnak számít a magyarországi városok rangsorában: területileg az ötödik (274 km²), népességszám szerint a hetedik város (118 164 fő). A külterületeken lakók száma a rendszerváltás óta stabilizálódik, napjainkban megközelíti a 9000 főt. (1. ábra). A külső városrészek így a bokortanyák is bekapcsolódnak a szuburbanizációba.

1. ábra

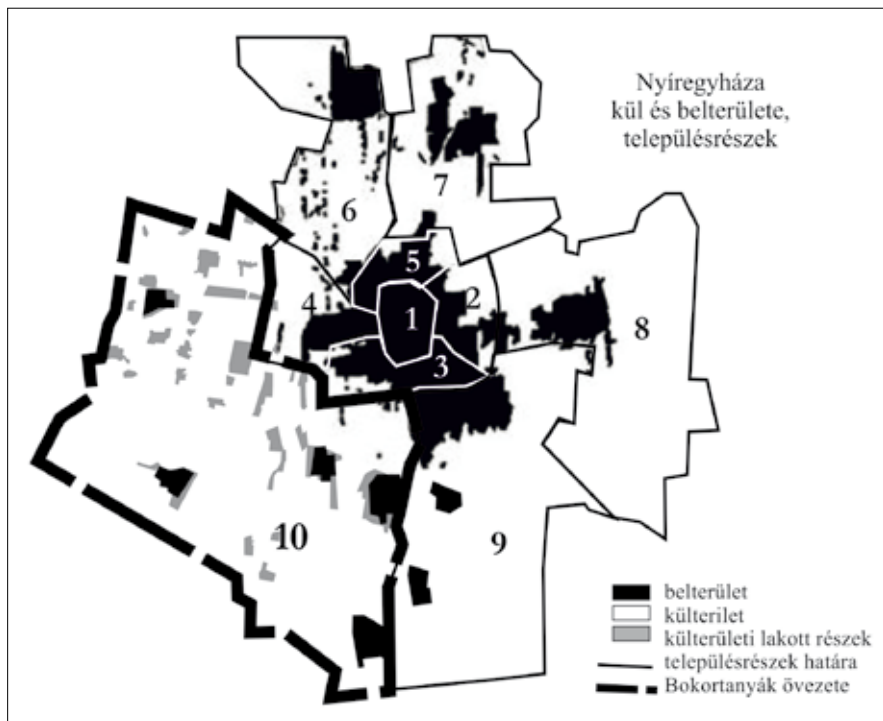
A Nyíregyházán külterületi lakott helyek népessége 1960 óta*Forrás: KSH alapján saját szerkesztés*

A bokortanyák egyedi településmorfológiai képpel rendelkeznek, sajátos gazdálkodási szerkezettel működtek a XVIII. század közepétől, túléltek több jelentős gazdasági és településpolitikai változást. Fontosnak tartom tisztázni, hogy nem önálló településekről van szó, történetük folyamán nem is voltak azok, külterületi elnevezések napjainkban is. A bokortanyás övezet multifunkcionalitásának megőrzése, valamint infrastrukturális és (köz)szolgáltatási ellátottságának javítását a nyíregyházi IVS-ben is szerepel. A város 10 övezetéből a legnagyobb területet és legtöbb külterületi lakost magába foglaló része a bokortanyák területe (2. ábra).

Egy átlagos népességszámú tanya lakosságszáma ma is hasonló, mint a XIX. század közepén, 35 és 188 fő közötti. A nyíregyházához tartozó 37 bokortanyából 23 db ebbe a kategóriába esik (pl: Sulyánbokor, Gerhát-, Bálint-, Zombori-, Szabadságbokor). A legnépesebb tanyák a városhoz vagy a fő közlekedési utakhoz közel esnek, a legkevesebb lakossal rendelkező bokrok elszórtan helyezkednek el. A legjelentősebb külterületi népességszám-növekedés a belterületi besorolásba került helyeken történt: Manda-, Vajdabokor: 263 és 314 fő, Felsősima 450 fős és Rozsrétszőlő 1220 fős népességszáma a legnagyobb. Elsősorban az infrastrukturális ellátottságuknak köszönhető a folyamatos növekedés. A legkevesebb lakosú bokortanyák: Mohos-, Kordován-, István- és Nádasbokor 10-20 fő közötti, Bedő-, Debrő-, és Szelesbokor 20-30 fő közötti lakosságszámú. Egyrészt földúton is nehezebben megközelíthető helyek, másrészt a közelükben jobban fejlődő, nagyobb tanyákat találunk.

2. ábra

Nyíregyháza kül- és belterülete, településrészek, kiemelve a bokortanyák területét

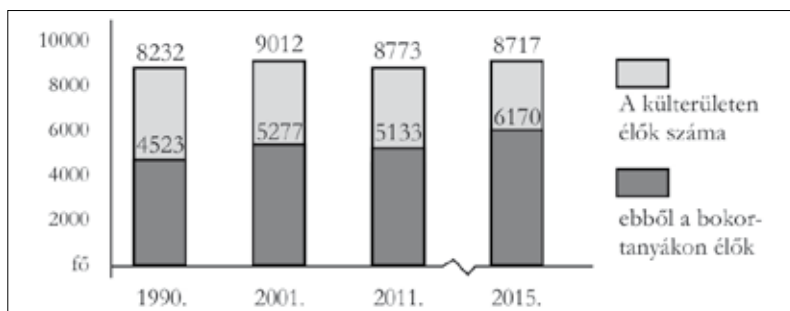
Forrás: saját szerkesztés a Nyíregyháza MJV IVS 2014 alapján

Összességében 2011. évben 5133 fő volt a Nyíregyházi bokortanyák népessége. 1990-ben 4523 fő, 2001-ben 5277 fő, ez a három szám azt mutatja, hogy a rendszerváltás óta eltelt bő két évtized alatt stagnál a népességszám (3. ábra), amely azért öröndetes, mert a tanyai külterületi népesség az Alföldön és az ország más területein fogyatkozó. A bokortanyákba kiköltözés okai elsősorban a családi érzelmi kötődés, kertes, családi házas övezet jó környezeti állapottal, „vidéki élet” olcsósága, mg-i termelő tevékenység lehetősége (Nagy 2014). A bokortanyákat revitalizálódnak, a külterületek szerepe felértékelődik, de jelentős differenciálódás figyelhető meg, többféleképpen csoportosíthaóak (Pristyák 2013).

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk ezt, akkor az is kiderül, hogy több olyan bokr is van, ahol a népességszám fogyó vagy stagnáló, de maga a település a fejlődő kategóriába kezd tartozni, ugyanis fiatalodik a népesség, több fiatal él a tanyán, több vállalkozás, turisztikai vállalkozás is, építkezés figyelhető meg (Sulyán-, Gerhát-, Antal-, Bálint-, Újtelek-, Mandabokr). A népességszám növekedése kedvező, de nem lehet egyértelmű kapcsolatot vonni a fejlettségi szint felé. Meghatározó ebben a korösszetétel és a vállalkozási kedv, amely a turizmus iránt nyitott, innovatív népességet is magában hordozhatja.

3. ábra

Nyíregyháza külterületi népességszáma, 1990–2015

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Turizmus a tanyákon

A városokon, falvakon túl, de a közelében, jó megközelítési lehetőségek estén találjuk a turizmusba bekapcsolódott tanyákat. A megközelíthetőség az egyik fontos szempont, a szolgáltatások helyét, elérhetőségét, akár térképmellékletet a marketing-tevékenység során kiemelik. A külterületi egyéb vonzerők tekintetében is kulcskérdés a megközelíthetőség (pl: kastélyok, vadásházak, folyópartok, kalandparkok).

Ezzel kapcsolatosan Nagy Adrienn és Petykó Csilla megjegyzi, hogy valamennyi vonzerő esetében léteznek olyan „küszöbértékek”, amely értékek alatt a vendégek még hajlandók erőfeszítéseket tenni a nyújtott szolgáltatások elérése érdekében, és amely értékek felett már lemondanak a kínált szolgáltatásokról. Megállapíthatóak a vonzaskörzetre vonatkozóan, a célcsoport tűrőképességére, a megközelíthetőségre is. A „küszöbértékek” nagysága függ a szolgáltatások egyediségétől, ár-érték arányától, a fizetőképességétől. Például a füzérradványi kastély hasznosításának vizsgálatakor figyelembe vett célcsoportok esetében az a feladat, hogy az eljutási idő a „megközelíthetőségi küszöbérték” alá csökkenjen (Nagy–Petykó 2007). A nehezen megközelíthető külterületi helyek fejlődésében csak akkor figyelhető meg dinamika, ha van egyedi sajátossága, de nem várható, hogy frekventált hely lesz.

Csendes, nyugodt, vidékies környezetben pihenhet a vendég – ez az egyik vonzerő. Másik fő szempont, hogy ne zavarjunk másokat és ők sem minket. A szállásadáson túl a tanyák kínálatának központi eleme a testi és szellemi táplálékok („a puszta közepén”). Megközelítőleg 70 tanya, vagy nevében tanya (saját gyűjtés) kínál turisztikai szolgáltatásokat, programokat. Fő célcsoportjuk 1. 2. és 3. generáció is: akár osztálykirándulások, baráti, családi társaságok, csapatépítő tréningek, nosztalgizáló nyugdíjasok számára. Budapest közelsége miatt, a megyeszékhelyek nagy népessége, és nyaranta elsősorban a német vendégek számára.

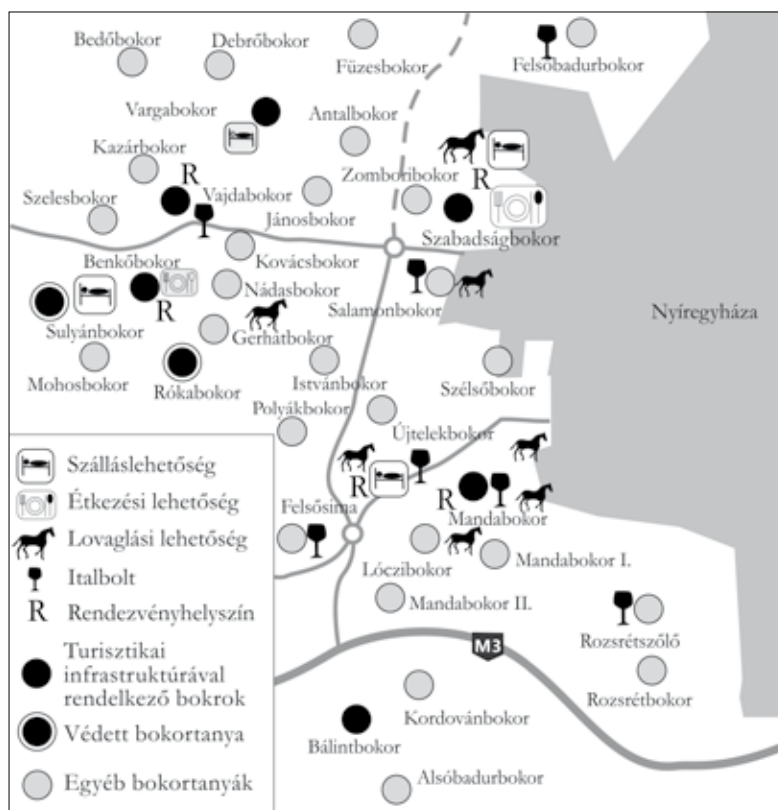
Néhány példa meglévő lehetőségekre: a Kerekegyházaán található Rendek Ökogazdaság és Tanyamúzeum mintaértékű tevékenységet végez a turizmus területén is. A Homokháti kamra-túra is jó kezdeményezés, Bugac környékén

kínálja magát a legtöbb tanya, gyakran lovas lehetőségekkel, ilyen a Dél-Dunántúli ökoporták egy része. Programajánlatok a szállások kínálta lehetőségeken túl: állattartásba való betekintés, lovas programok, disznóvágás, befőzés, biogazdálkodásba betekintés, gyógynövénytermesztés.

Tehát a következő szempontokat veszik figyelembe a tanyák turizmusba történő bevonásakor, akár keresleti akár a kínálati oldalt tekintjük: megközelíthetőség, természetközelség, hagyományosság, régi értékek, gasztronómia, minőségi szállások, sport (tereplovaglás, technikai sportok: paint ball, hangos sportok: drift, quad stb), rendezvény helyszínek (esküvői/lakodalmi helyszínek, szilveszter, csapatépítés).

4. ábra

Turisztikai infrastruktúra a bokortanyák területén

Forrás: saját szerkesztés

A külterület a város/falu mellett található, csak így értelmezhető turistaszemmel. Előny vagy hátrány ebben az esetben a másfajta kínálat közelsége? A 4. ábrán látható, hogy a turisztikai infrastruktúra már kialakult a bokortanyák területén. Azt vizsgálva, hogy miért nem alakul ki jelentősebb turizmus, több irányú

megközelítés is lehetséges. Mert nem áll mögötte egy ember, aki összefogná bokortanyák turizmusát. Egy-egy szolgáltató működik, egyedi, de nem különleges kínálattal. A legfontosabb tényező, mint minden területen, hogy az adottságok mögött álljon egy menedzsmént. A bokortanyák lakossága nem innovatív. A VFR turizmus a jellemző, a sok elvándorlás mellett még mindig élnek itt valahol rokonok, a Benes dekrétumhoz köthető lakosságcsere során is sok a családi, baráti kapocs. Jelentős tényező, hogy Nyíregyháza városa mást preferál turizmusfejlesztés terén. Meghatározó az is, hogy megyénkben a falusi turizmus máshol jelentős. Tradicionális, hagyományos turizmusfejlesztésre vagy újszerű megoldásra, egy nagy attrakcióra van-e itt szükség? Bokortanyák „tanösvény”, tanya-utak tematikus út milyen célcsoportra számíthat? Nyíregyházán a város, az állatkert és a gyógyfürdő forgalma generál olyan vendégeket akik 4-6-8 óra frekvenciált helyen eltöltött időt követően, abból is nyugodt kikapcsolódásra vágnak, ez elegendő-e?

Összegzés

A turizmus, mint új ágazat vagy a kulturális/kreatív gazdaság, a civil szervezetek tevékenységei is hozzájárulnak ahhoz, hogy a külterületek lakófunkciókkal rendelkező részei napjainkban felértékelődjenek. Ezen folyamatok tovább erősíthetik a szuburbanizáció hatásait is. A tanyák napjainkban a turisták részére elérhetőek, alapvetően a falusi turizmus termékkörébe tartozóan, de attól árnyaltabban.

Több tendencia megfigyelhető: a romantikus/nosztalgikus kitekintés céljából történő felkeresése a tanyáknak megmarad. Egyrészt a gasztroturisztikai élményszerzés, az állattartásba, gazdálkodásba való betekintés a vonzerő. Másrészt a „távol mindentől” helyszínek keresése. Várhatóan megmarad a turizmus kínálatában ez a kis terület, azonban ezen belül tematizálódás, minőségi, anyagi szempontú differenciálódás elé nézünk. A luxustanyáktól a szerény, hosszúhátvégi kikapcsolódásokig várható a kínálati és keresleti tényezők alakulása. A célcsoportok vizsgálatával lehetne további javaslatokat megfogalmazni az ezzel foglalkozók felé.

A bokortanyák területén a lehetőségek adóttak, de szükséges lenne legalább egy rövid, tematikus útra. A falusi turizmus szolgáltatói jelen vannak, Nyíregyháza város szélesedő turisztikai kínálatába jól beépíthető.

A turizmussal foglalkozók megélhetősége, a jövedelemkiegészítés céljából történő tevékenység mellett meghatározó tényező, hogy mindez hozzájárul az identitástudat, a szemléletformálás, a hagyományos értékek megőrzése/újratelemzése fontosságához. A szolgáltatók és a vendégek oldalán is kitisztul az a kép, hogy mit jelent napjainkban tanyán élni? Az általam vizsgált területen mit jelent Szabolcsinak, tirpáknak lenni? A turizmus is hozzájárul a kifejezések átalakulásához. Periférikus területeken általában érezhető következménye a turizmusnak a pozitív imázsformálás, sokrétű munkával elérhető egy pozitív brand a tanyák felé. A bokortanyák, az alföldi tanyás térségek, a külterületek megőrzése és fejlesztése a közös cél.

Irodalom

1. B. Pristyák E. 2014: Életképes bokortanyák Kiadja a Nyíregyházi Főiskola 132 p.
2. Bajmócy P. 2014: A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 2014. XI. évfolyam 2. szám szerk: Prof. Dr. G. Fekete Éva. pp. 6–17.
3. Balogh A. 2012: A Nyugat-dunántúli régió külterületi településrészeinek földrajzi sajátosságai. In: Pál V. szerk.: A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései, Szeged. pp. 134–145.
4. Balogh A. – Bajmócy P. 2014: Elnéptelenedő külterületek In: Településföldrajzi tanulmányok 2014. különszám. 1–4. 3 táblázat, 5 ábra. pp. 59–69.
5. Becsei J. 2004: A tanyarendszer jellegének változásai. („A magyar városok funkcionális morfológiája”) Berzsenyi Dániel Főiskola Társadalomföldrajz Tanszéke, Szombathely. pp. 16–29.
6. Beluszky P. 1968: A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata. Földrajzi Közlemények. 1968. pp. 11–20.
7. Frisnyák S. 1985: Nyíregyháza földrajzi képe, Földrajzi közlemények 3. pp. 196–216.
8. Hanusz Á. 2010: A TDM szerepe a falusi rendezvények turisztikai termékké fejlesztésében. In: Hanusz Á. (szerk.): A helyi és térségi TDM szervezetek. Kiadja Nyíregyháza MJV. pp. 35–46.
9. Kókai S. – B. Pristyák E. 2012: Az agglomerálódás és az szuburbanizáció jellemzői a Nyíregyházi településeggyüttesben, In: Településföldrajzi tanulmányok 2012/2. Csapó T. (szerk.): Kiadja a Nyugat-magyarországi Egyetem. Szombathely. pp. 87–103.
10. Mendöl T. 1963: Általános településföldrajz Budapest: Akadémiai kiadó.
11. Nagy A. – Petykó Cs. (2008): Kastélyok megközelíthetőségének és turisztikai célú hasznosításának vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében In: Agora, BGF. pp. 7–21. http://publikaciotar.repozitorium.bgf.hu/19/1/Agora_cikk.pdf, 2016-01-10.
12. Szabó G. – Spiegler P. 2008: A tájkímélő szelíd turizmus megoldásai a Dél-Dunántúlon. In: Csorba P, Fazekas I. (szerk.) Tájkutatás – tájökológia, Debrecen: Meridián Alapítvány, pp. 479–486.
13. Vasárus G. L. 2014. Külterületek a városfejlődés árnyékában, In: A VII. Magyar Földrajzi Konferencia tanulmánykötete, Miskolc: Miskolci Egyetem pp. 630–640.

KASTÉLYTURIZMUS – A NÉV KÖTELEZ?

CZINKE RÉKA – BENKHARD BORBÁLA

Debreceni Egyetem

cz.reka1110@gmail.com; benkhard.borbala@science.unideb.hu

Abstract

CASTLE TOURISM – NOBLESSE OBLIGE

Czinke, Réka – Benkhard, Borbála

A lot of castles are used for tourist destination in the Carpathian basin. The noble name of the castle itself can be powerful attraction. The associative relations were investigated between the category „castle” and its visitors, based on a questionnaire survey. The results of the data analysing proved that the highest attraction are the appearance and shining as an architectural work. However the names of the nobles are connected only in minor part to the construction by the respondents. This connection has more reasons.

Keywords: castle tourism. Family Vay, nobles

Bevezetés

A Kárpát-medencében fellelhető nagyszámú főúri kastély, valamint a világszerte megfigyelhető törekvés a kastélyok mint kulturális értékek megőrzésére és bemutatására azt eredményezi, hogy hazánkban is egyre erősebb a kastélyturizmus. A Vaja településen található kastély turisztikai hasznosításának, fejlesztésének lehetőségei jelenleg szakdolgozati témául szolgálnak. Ezen kutatás egyik lépése a vajai Vay-kastély névegyezésében rejlő előnyök kihasználhatóságát vizsgálja. A cikk bemutatja annak a kutatásnak néhány eredményét, melyet a hazai kastélyok család- és településneveinek ismertsége és összekapcsoltsága terén végeztünk.

1. Kastélyok és kastélyturizmus

A kastély (vidéki környezetben) illetve palota (városi környezetben) olyan épület, amelyben a lakó, a társasági és a kiszolgáló funkciók térben összefüggő rendszere különböző társadalmi rétegek azonos háztartáson belüli életterében, funkcionális és térkapcsolatok szövege révén differenciáltan valósul meg (Fekete 2007). Maga a szó valószínűleg a latin castellum szóból származik, melynek jelentése erősség, vár, fellegrvár, menhely (Fáraó 2007).

A török hódoltság utáni időszakban a biztonsági, stratégiai szempontokat felváltották a kényelmi és ranghoz illő reprezentatív igények. Így a nemesi, különösen a főnemesi családok a többnyire magaslatokra épített, robusztus várak helyett életük főbb időszakait dombos, lankás tájban kialakított, külsőre is díszes, impozáns épületekben éltek le. Ezeknek száma, kialakítása, nagysága és pompája a XVIII. században elsődlegesen nem a gazdagság, hanem a rang és státusz kifejezője volt (Fekete 2007).

A XVIII. században a főnemesség (kiváltképp annak „udvarképes” része) csak alkalmanként vagy szezonálisan töltött időt magyarországi vidéki birtokán, a főúri kastélyélet ekkor a városhoz kötődő, annak közelében fekvő vidéki

rezidenciákban zajlott elsősorban. Az igazi (angol mintára létrejött) „kastélyélet” nálunk a XIX. század második felében, Budapestről távol bontakozott ki (Fekete 2007). Ennek az 1850-es évek (főleg pesti) szalonéletéhez képest hosszabb időtartamú sajátos társasági formának az alapját ugyan a (gyakran uralkodók által is megtisztelt) vadászatok képezték, azonban a korabeli magyar társadalmi élet találkozóhelyei, a szellem és előkelőség forrásai voltak ekkor a főúri kastélyok.

A II. világháború során a kastélyok nagy része súlyos károkat szenvedett Európa-szerte. Azonban míg a nyugat-európai országok a megmentésre, renoválásra, sőt, a vagyontárgyak visszaszerzésére is jelentős pénzt, időt és energiát áldoztak, addig Magyarországon ennek az ellenkezője történt. A korábbi tulajdonosokat kiköltöztették, a berendezési tárgyak idegen kezekbe kerültek, vagy rosszabb esetben megsemmisültek. Az állam megpróbálta az épületeket hasznosítani. Az új funkció sajnos nemcsak „kastélyidegen” volt (jobb esetben szociális intézmény: szanatórium, idősok otthona vagy iskola; rosszabb esetben mezőgazdasági, ipari létesítmény: magtár, cipőgyár, istálló kapott bennük helyet), hanem nyilvánvalóan ezen célok kiszolgálására ezek az épületek alkalmatlanok voltak. Így sok esetben ezek átalakított, tönkretett állapotukban magukra maradtak.

A kastélyok felújítása és kevésbé „kastélyidegen” hasznosítása Nyugat-Európában már az 1960-as években megkezdődött. Magyarországon az 1980-as évek elején, a Gazdasági Bizottság határozata és annak végrehajtása következtében beindult úgynevezett „kastélyprogramnak” köszönhetően következett be jelentős változás (Kovács 2002), több kulturális értéket, kastélyt mentve meg a pusztulástól. A kastélyok mint eleve reprezentatív célokat szolgáló épületek esetében különösen igaz, hogy az odalátogatók igényeit (kíváncsiságát, élményszükségletét) nem elégíti ki egy lepusztult, elhanyagolt rom, egy gazos mező vagy egy félig üres múzeum (Praznovszky 2005). A kastélyok felújítását, hasznosítását a rendszerváltás óta több pályázati forrás segítette. Ez az épületek külső és belső renoválásán, restaurálásán túl az eredeti berendezések visszavásárlását vagy reprodukálását is lehetővé tette, hozzájárulva ahhoz, hogy az autentikus, illetve korhű attrakció az idegenforgalomban is sokrétűen tudjon megjeleníteni.

2. Noblesse oblige

A főnemesi családok egyrészt természetes feladatuknak érezték, hogy felelősséget vállaljanak az ország sorsának irányításában (Sztárayné 2001), ezért már a gyerekekben is tudatosították, hogy kivételezett helyzetben vannak, ami azzal is jár, hogy kötelességük tenni valamit, vagyis felelősséget vállalni azokért, akiknek nincsen lehetőségük változtatni a közösség helyzetén (Internet1). Ez nem csak országos, hanem uradalmi szinten is igaz volt. Ennek jele például, hogy Fertőd azon része, ahol Eszterházy „Fényes” Miklós herceg építkezéseinek köszönhetően az egyik legismertebb Eszterházy-kastély található, 1950-ig az Eszterháza nevet viselte (Internet2). A Vay család viszont, melynek egyik kastélya Vaja településen található, valószínű, hogy a

község neve után vette fel a családnevet (Internet3). Másrészt a ranggal kapcsolatos elvárások meghatározták az épületek funkcióit és téralakítását, így illet felkészülni a talán soha meg nem valósuló uralkodói látogatásra is, királyfogadó lakosztály kialakításával. Ma is élnek az emberek többségének fejében ehhez köthető elvárások, sztereotípiák, ha meghallják egy-egy főnemesi család nevét, rangját.

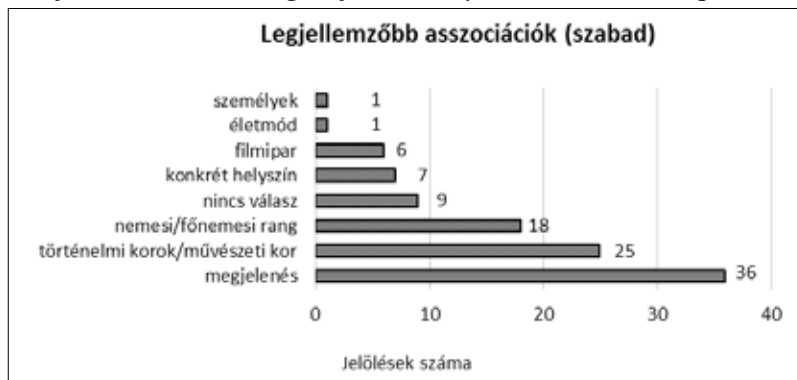
3. Kastély-asszociációk – kérdőíves felmérés

A kastélyokkal kapcsolatos asszociációk, vonzótényezők, illetve az emberek gondolatvilágában az ismertebb kastélyok és tulajdonosaik (építtetőik) közötti összekapcsoltság feltárásának érdekében kérdőíves felmérést végeztünk. A 8 (nyitott, skála, szelektív és alternatív) kérdésből álló online kialakítású kérdőívet közösségi oldalakon osztottuk meg. 104 kitöltés után lezártuk a válaszok fogadását, és az ekkor kapott 100 értékelhető kérdőív néhány eredményét ismertetjük az alábbiakban. A kérdőívet kitöltők többsége (68%) nő volt. Életkorukat tekintve a 18–24 év közöttiek domináltak (57%), 13%-ban 25–30 év közötti, 20%-ban pedig 31–40 év közötti válaszadók voltak a segítségünkre. A fiatalabb korosztály nagy aránya a kérdőívezés módszeréből is adódik, ugyanakkor a kastélyok turisztikai hasznosításának jövőbeni fejlesztési irányait alapvetően a 40 év alatti korosztályba tartozók motivációja, valamint az ő ismereteik bővítésének szükségessége kell, hogy meghatározza. A válaszadók 92%-a járt már valamelyik hazai kastélyunkban. A családnevek és települések közötti kapocs vizsgálatához a Magyar Turizmus Zrt. 1998-ban, 2003-ban és 2015-ben megjelent kiadványaiban (Magyarország lépésről lépésre két évfolyama; Várak, kastélyok, kastélyszállodák) szereplő, valamilyen – kastélyszállótól eltérő – turisztikai hasznosítás alatt álló, összesen 9 kastélyt válogattuk össze.

A szabad asszociáció során a kitöltőknek maguktól kellett megnevezni, melyek azok a szavak, mondatok, kifejezések, amelyek egy „kastélyról” elsőként az eszükbe jutnak (többet is írhattak). A kapott válaszokat kategóriákba soroltuk, melyek eredménye az 1. ábrán látható.

1. ábra

A „Mik jutnak eszébe, ha meghallja a „kastély” szót?” kérdésre kapott válaszok

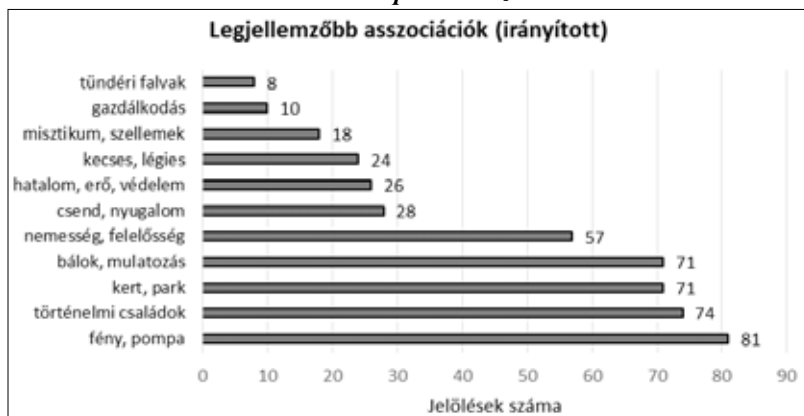

Amint látható, a legtöbben (a válaszadók 36%-a) *megjelenéssel* kapcsolatos szavakat, kifejezéseket írtak (pl. park, nagy épület, csillár, bálterem). Ezt követik a különböző *történelmi korokkal/művészeti korszakokkal* (pl. reneszánsz, barokk, történelem, múlt) kapcsolatos szavak (25 személy esetében), valamint ahogy látjuk, a 3. helyen (18%-kal) valamilyen *nemesi/főnemesi rang* (herceg, hercegnő, király, nemesi családok, földesurak) említése szerepel.

Az irányított asszociáció során 11 lehetőség közül kellett a kitöltőknek azt az 5 jellemzőt kiválasztani, amelyet leginkább társítanak a „kastély” szóhoz (2. ábra). A válaszok közül legerősebb elem a *fény, pompa* volt (a válaszadók 81%-a jelölte meg), ezt követte a *történelmi családok* említése (74%), a 3. legtöbb választ pedig a külsőségekre, a vidéki kastélyéletre vonatkozó *kert, park*, illetve *bálok, mulatozás* kapta (71%).

2. ábra

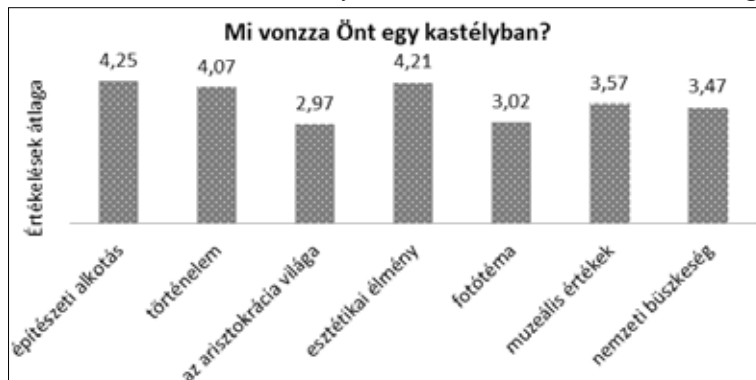
A „Válasszon ki 5 jellemzőt, amelyekre asszociál általában a „kastély” szó kapcsán!”
kérésre kapott válaszok

A válaszadóknak 7 potenciális **vonzó tényezőt** is értékelniük kellett egyenként egy 5 fokozatú Likert-skálán (3. ábra).

3. ábra

A „Mi vonzza Önt a hazai kastélyokban?” kérdésre adott értékek átlagai

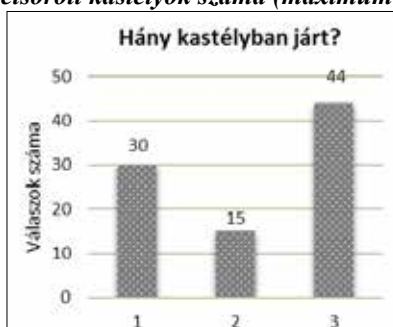

Habár ahogy a 2. ábrán is látható volt, a *fény, pompa*, illetve a *bálok és mulatozás* erős asszociációt váltottak ki, mégis az ezzel összefüggésbe hozható „*arisztokrácia világa*”, mint vonzótényező összességében a közepesénél is rosszabb (a legalacsonyabb, azaz 2,97-es) értéket kapott (3. ábra). A kastélyok meglátogatásakor az *építészeti alkotás* illetve az *esztétikai élmény* jelenti a legfontosabb vonzerőt.

A válaszadók 92%-a járt már valamelyik hazai kastélyban, ezek közül legfeljebb 3-at kértünk megnevezni. Ahogy a 4. ábrán látható, a válaszadók majdnem fele (44 fő) járt már 3 kastélyban, kevesebb mint 1/3-uk viszont csak 1 kastélyt jelölt meg.

4. ábra

Felsorolt kastélyok száma (maximum 3)

5. ábra

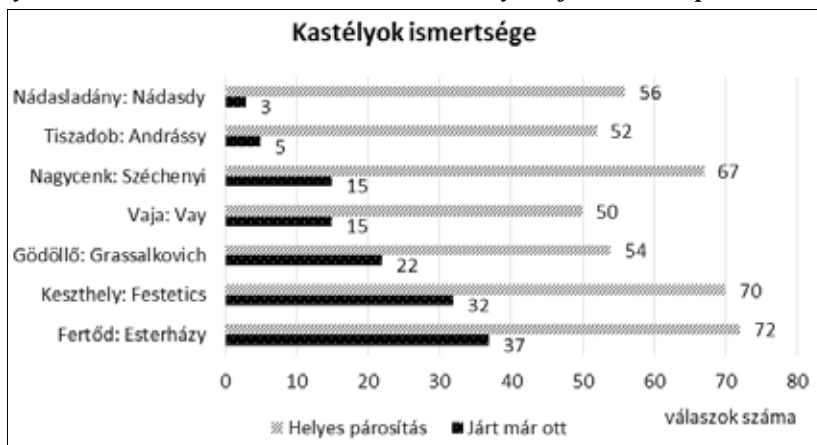
Felsorolt kastélyok megnevezésének jellege

A felkeresett helyszínek meghatározása azonban válaszadónként jelentősen eltért (5. ábra). Többségük (42%) csak a kastély, illetve az egykori tulajdonos család (vagy építtető) nevét adta meg, ami a legpontatlanabb, hiszen a magyar főnemeseknek általában több településen is voltak kastélyaik. 29 fő település- és kastélynevet is megadott, helyesen párosítva őket. A konkrét válaszok közül kiemeltük a 7 leggyakrabban látogatott kastélyt (6. ábra). Ezek az MTZrt. korábban említett kiadványai közül is szerepeltek valamelyikben.

6. ábra

„Melyik családnak hol található Ön szerint kastélya, a felsorolt települések közül?”

Az utolsó kérdéscsoportban a kiadványokban szereplő összesen 9 kastély település- és családneveit kellett helyesen összepárosítani. Az 50%-os találatot kapott kastélyok szerepelnek a 6. ábrán. A legtöbb helyes válasz a fertői Esterházy-kastélyra érkezett, de ezt is csak a válaszadók 72%-a találta el. Az árulkodó településneveket (Vaja és Nádasdladány) csak 50, illetve 56 esetben kötötték családnévhez. Érdekes, hogy a fővároshoz legközelebb eső, a Magyarország EU-elnöksége alatt fő helyszínként szolgáló gödöllői kastélyt kevesen (56 fő) kötötték össze a Grassalkovich család nevével!

A nemesi családnevek (egykori tulajdonosok) és a kastélyok helyszíne közötti kapcsolat erőssége válaszadóink körében nem függ attól, hogy jártak-e már az adott látványosságnál. A 3. helyes párosítás (67%) a nagycenki Széchenyi-kastély esetében történt, amelyben a válaszadóknak csak 15%-a járt. A legimpozánsabb (barokk, rokokó ill. copf stílusban épült) és legismertebb Esterházy-kastéllyal ellentétben a jóval kisebb, puritánabb megjelenésű (klasszicista stílusú) kastély a „legnagyobb magyarnak” köszönhetően erősebben él a magyar köztudatban, mint a gödöllői Grassalkovich-kastély.

Összefoglalás

Az eredetileg is reprezentatív célokra szánt kastélyok esetében különösen igaz, hogy a külső megjelenés nagyon fontos, nemcsak vonzó tényezőként jelenik meg, hanem az elsődleges asszociációk is ezzel kapcsolatosak (*fény, pompa, park, kert, bálterem, nagy épület*). Ezért ezen épületek és kapcsolódó környezetük megfelelő színvonalú felújítása és folyamatos karbantartása elengedhetetlen.

A hazánk történelmében meghatározó szerepet játszó főnemesi családok, az ő gazdasági erejüket is reprezentáló uradalmi gazdálkodás emlékei, illetve az általuk „fémjelzett” kulturális élet (statikus módon történő) megidézése, a történelem átélése kevésbé vonzó, mint ezeknek a külsőségei. A kastélyszállók esetében hasonló következtetésre jutva (Nagy–Horváth 2012) megállapították, hogy a szálláshely-választási motivációban a hiteles történelmi tapasztalatot megelőzik a minőségi szolgáltatások, amelyek a fényűzésben, luxusban nyilvánulnak meg leginkább a vendégek számára.

A legkézenfekvőbb társítás a család- és településnevek között lenne, azonban a válaszadók nagy részénél ez nem volt elég erős, mivel 44-48%-uk a Vay család kastélyát nem Vajával, illetve a Nádasdyak egyik kastélyát nem Nádasdladánnyal kapcsolták össze. Így a vajai kastély idegenforgalmi marketingjében ez jelenleg nem aknázható ki megfelelőképpen.

Irodalom

1. Fáraó K. 2007: Kulturális örökségek hasznosítása a turizmusban. A Festetics-kastély. Letöltés helye:
2. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00094/pdf/EPA01306_Szin_2007_12_06_december_54-80.pdf [Utolsó letöltés dátuma: 2016.01.11.]

3. Fekete J. Cs. 2007: Funkciószervezés és téralakítás a főúri reprezentatív magán-építészetben az 1720 és 1920 közötti Magyarországon. PhD értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Budapest. 179 p.
4. Kovács V. I. 2002: Kastélyok a turizmusban és az Európai Hagyományok Konzorcium munkája. In: Turizmus Bulletin VI/4. 16 p.
5. Nagy A. – Horváth Zs. 2012: Adalékok a kastélyszállók marketing- és menedzsment-megoldásaihoz. VI. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged. pp. 628–639.
6. Praznovszky H. 2005: A kastélyhasznosítás problémái Magyarországon. In: Turizmus Bulletin 2005/3. pp. 49–60.
7. Sztárayné dr. K. É. 2001: Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon. PhD disszertáció. Budapesti Közgazdasági és Államtudományi Egyetem. Budapest. 196 p.

Internetes források

1. Internet1: Interjú Ugron Zsolnával (Hogyan élnek a mai nemesek?). Letöltés helye: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/97/1/dr_kezdy_eva.pdf [Utolsó letöltés ideje: 2016.01.07.]
2. Internet2: Eszterháza történelme. Letöltés helye: http://www.esterhazy-kastely.com/hu/tortenelem/eszterhaza_tortenelme.html [Utolsó letöltés ideje: 2016.01.08.]
3. Internet3: <http://www.vaja.hu/index.php/hires-vajaiak/tortenelmi-szemelyisegek>

A FALUSI TURIZMUS SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

DROTÁR NIKOLETT – HANUSZ ÁRPÁD

Nyíregyházi Egyetem

drotar.nikolett0411@gmail.com, arpad.hanusz@gmail.com

Abstract

THE ROLE OF RURAL TOURISM IN RURAL DEVELOPMENT

Drotár, Nikolett – Hanusz, Árpád

After the transition of rural tourism as one of the breakout of the rural economy is on the population and the tourism industry in mind. Very important mission to be fulfilled. To act in place of the discontinued cheap hotels (SZOT resorts), the local traditions of the population intended to strengthen the sense of identity and income generation of rural people was to improve the quality of life. Our research seeks to justify the realization of these ideas.

Keywords: rural tourism, rural development, gastronomy, collaboration, folk traditions

1. Bevezetés

Minden olyan elméleti megállapítás, amely kutatásunk alapja volt, akkor fogadható el, ha a gyakorlatban is megállja a helyét, és ténylegesen hozzájárul egy térség fejlődéséhez, az ott élők életminőségének javításához.

A turizmus nem lehet egy település, egy kistérség, vagy egy régió egyedüli gazdasági-, társadalmi felemelkedésének meghatározója. A gazdaság többi ágának is fejlődnie kell, hogy működőképes turizmusról beszélhessünk. Azok az elméleti tételek, amelyek a szekunder kutatás során megfogalmazásra kerültek, arra adtak magyarázatot, hogy hogyan kell a vidék turizmusát úgy fejleszteni, hogy közben a hagyományai, népi értékei ne sérüljenek.

Nem lehet színvonalas turizmusfejlesztést generálni akkor, ha a helyi lakosságot nem sikerül turistabarát magatartásra szoktatni. A kulturális bemutatkozás, a népi gasztronómia, a népi iparművészet a turista számára nyújtott egyedi élményszerzés mindig meghatározó volt és lesz a vidéken élő emberek életében.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasági fejletlensége, az agrárorientáció, alacsony jövedelmi és foglalkoztatási szint, az infrastruktúra hiányossága és e tényezők következményei közvetlenül is jelentkeznek az itt élő emberek életkörülményeiben, tudati viszonyaiban.

A gazdasági szerkezet átalakítása során sajátos irányt jelent a turizmus, illetve annak speciális ágazata a falusi turizmus. A varázslatos tájat, a népi építészet kincsesbányáját, műemlék templomok és kastélyok együttesét, és az itt élő emberek hagyománytiszteletét felhasználva lehet új turisztikai terméket előállítani. A termék értékesítése egyúttal jövedelem-kiegészítés vagy jövedelem-szerzés lehet az itt élő embereknek, amely javítja az életminőségüket. Van azonban a térségnek

még ezeknél az értékeknél is nagyobb kincse: a szabolcsi-szatmári-beregi ember romlatlan lelkülete és vendégszeretete. (Hanusz 2007)

Olyan része ez az országnak, amely az urbanizációs ártalmak közepette is képes volt megőrizni a régit, az őst s a természet szépségét, mely itt számos területen még érintetlenül megtalálható.

2. A falusi turizmus Magyarországon

Napjaink egyik terebélyesedő turisztikai területe a falusi turizmus, amelyet a katalógusok úgy hirdetnek és ajánlanak, hogy „Üdülés a magyar falun és tanyán”.

A városi lakosság a divatos üdülőközpontok túlszűfolttsága és környezetük szennyezettsége miatt új szabadságélményre vágyik. A zaklatott élet kimeríti, ezért csendet szeretne maga körül. Van benne egy kis romantikus harmónia utáni vágy is, amelyet az érintetlen természetben talál meg; ugyanakkor segíti a falu szellemi, kulturális hagyományainak, örökségének a megőrzését is. Így ez lehet a jövő egyik vezető üdülési formája. Nagyon sokan próbálták definiálni a falusi turizmust több-kevesebb sikerrel.

A falusi turizmus egyszerű meghatározása, hogy a turista mind erőteljesebben igényli a természethez való közeledést, a csendes pihenést, a teljes értékű kikapcsolódást. (Antal – Csizmadia – Horváth – Kenéz 1992) A satmári és beregi részen jó néhány település rendelkezik ezekkel az adottságokkal. A jelen fejlesztések elsősorban az infrastruktúra fejlesztésére irányulnak, azonban a falvak vezetésének is fel kell ismerni, hogy az új infrastruktúra működtetése csak a helyi értékek eladhatóvá tételével valósítható meg. Sajnos ezen a téren inkább visszafelldés tapasztalható.

2.1.A települések és így a helyi önkormányzatok számára is rendkívül kedvező, hogy:

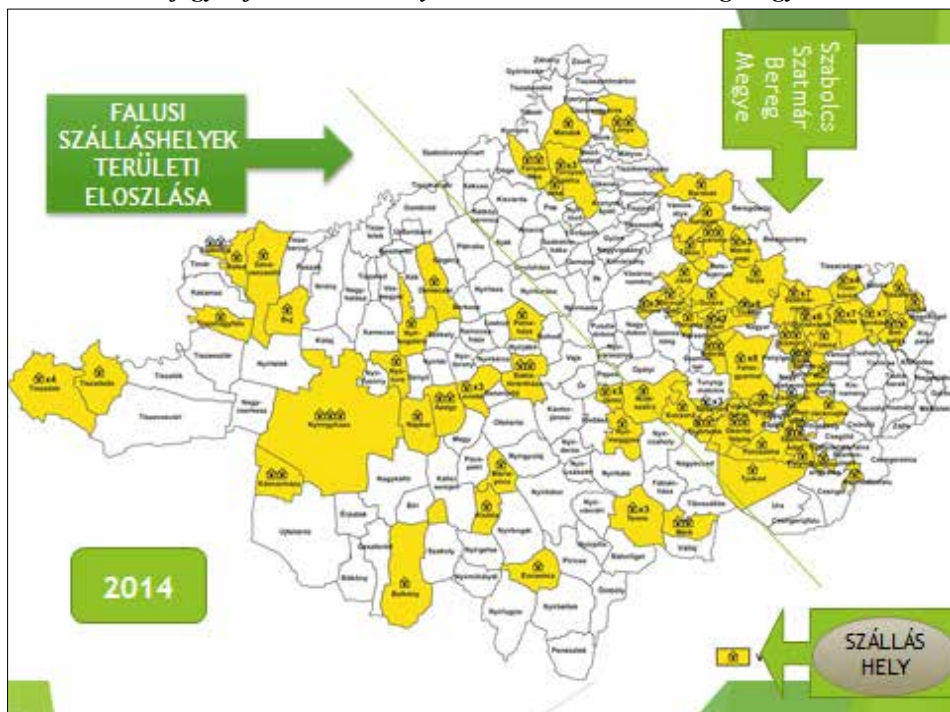
- a falusi turizmusból helyben képződik a jövedelem, és ez a lakosságot maradásra ösztönzi;
- ez a turisztikai tevékenység újfajta vállalkozásként jelenik meg falun, erősítve ezzel a vállalkozói kedvet, alternatív mozgásteret nyitva a vidéki emberek számára;
- a turisták érdeklődése a település esetleges felértékelődését vonja maga után, egyrészt a helybeliek rádöbbennek szülőfalujuk értékeire, erősödik lokalpatriotizmusuk, másrészt a kereslet az ingatlanok esetében értéknövekedést jelenthet;
- a falusi életstílus a programszervezés révén mobilizálódik;
- a vendégek igényei a szállásadókon kívül más vállalkozóknak is helyi piacot teremtenek, pl.: szolgáltatás, szállítás, kereskedelem. (helyi export) Nem kell, a terméket piacra vinni, helyben kerül értékesítésre

A falusi turizmus a fogadók oldaláról nem csupán úgy jelentkezik, mint egy-fajta jövedelem-kiegészítési lehetőség, hanem mint a hátrányos helyzetben lévő, elnéptelenedő, munkahelyhiánnyal küszködő, zömmel aprófalvas régiók megmaradásának, sőt esetleges fellendülésének egyik lehetséges módja.

Sokan állítják, hogy a falusi turizmus megmentheti az elmaradott térségeket. Ez nem azt jelenti, hogy ez az egyetlen lehetőség fennmaradásának érdekében, de ez szerves része lehet az átgondolt és mindenkire kiterjedő falufejlesztési programnak. Tehát jelentős szerepet játszhat a hátrányos térségek lakosságának foglalkoztatásában és jövedelem-kiegészítésében. (Takács 1990) Meg kell azonban jegyezni, hogy a kutatások azt támasztják alá, hogy azokon a területeken, ahol a gazdaság egyik ága sem prosperál, ott nem lesz eredményes a falusi turizmus sem, bármilyen infrastrukturális fejlesztést hajtunk végre.

1. ábra

A védjegyes falusi szálláshelyek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Forrás: saját szerkesztés

A falusi turizmus a gazdasági tényezők mellett a településfejlesztéssel összefüggő falumegújítási, épületörökségi és életmegőrző hatásokat is jelenti. Az üdülés növeli a falusi ember látókörét és falvaink funkcióját. Sajnos nagyon sok funkcióvesztett faluval rendelkezünk, amelyek nem képesek a megújulásra.

A falusi turizmus kialakításában és az ezzel járó fejlesztésben különösen nagy hangsúly helyeződik azon falusias térségekre, amelyek még, vagy már nem érik el az átlagos fejlettségi színvonalat. Sajátos és elodázhatatlan feladatot jelent ma e térségben annak intenzív fejlesztése. Néhány évvel ezelőtt felmérték az üdülésbe, turizmusba bevonható tájegységek, falvak adottságait. A legfontosabb szempont a különböző helyszíneken található természeti és tájbeli értékek feltárása volt.

A falvak és a tanyák adottságainak, sajátos vonzerőinek figyelembe vételével elkezdtek a turisztikai létesítmények kiépítését, és programok kidolgozását: pl. a kézműves műhelyek helyreállítását (fazekasság, faragás, szövés), a magánstrandok létesítését, kerékpárutak kiépítését. A turisták termelésbe való bevonásának lehetőségét (kerti munkák, szőlőművelés, gyümölcsszedés, gyógynövénygyűjtés, biotermékek előállítása stb.). Mindezt összekapcsolták a termékek értékesítésének megszervezésével, a tájak speciális ételeinek, italainak bemutatásával (gasztronómia, tematikus utak kiépítése, pl. Szilvaút). (Hanusz 2009)

2.2. A rendezvények vidékfejlesztő hatása

A filozófia váltás a 90-es évek közepén következett be, amikor rádöbrentek a falusi turizmus résztvevői, hogy nem a szálláshelyeket kell reklámozni, hanem olyan, a térségre jellemző hagyományörző programokat kell szervezni, amelyek vonzzák a turistát és szállásslátogatást is igényelnek. (Hanusz 2012)

A szatmári emberek, az első rendezvény szervezői, nem akarták elhinni, hogy igazi turisztikai attrakciót készítettek, és olyan terméket állítottak elő, amely végre alkalmas a turisztikai piacra. A termék, a szilvalekvár, amely évek óta a szilvákban állt és nem tudták értékesíteni.

Mára megváltozott a szemlélet. Első jele az volt a fejlesztésnek, hogy egyre több család ültetett „nem tudom vagy penyigei” szilvafát és hittek abban, hogy a megtermett szilvából készült lekvár, mint késztermék is eladható. Mind a szilvát, mind a belőle készült lekvárt sokféle formában lehet fogyasztani. A szilvából frissen és aszalva szilvaételt (habart levest, kompótot) lehet készíteni. A lekvárral laskát (mocskos galuskát), pirított laskát, kalácsot, palacsintát, fánkot, gombócot, derelyét lehet tölteni, lehet puliszkára és kenyérre kenni. Mindenképp egészséges, közkedvelt eledel. Egyedülállóan finom íze, zamata, tartóssága, sokféle felhasználási lehetősége teszi e térség egyik legnagyobb gasztronómiai kincsévé.

A magas cukortartalmú gyümölcs a szilvapálinka főzésre is igen alkalmas. A rendezvényekkel meghosszabbítható a szatmári térség turisztikai szezonja, és az idelátogatók megteremtik a „helyi exportot” azzal, hogy a turisták megvásárolják a helyben készült termékeket (Hanusz 2008/1).

2.3. Tematikus gasztronómiai utak vidékfejlesztő hatása

Tematikus utak sorában Magyarországon igazi sikerrel a borutak jelentek meg a turisztikai kínálatban. Mára számuk jelentősen megnőtt és megjelent az almaút és a szilvaút is a kínálati piacon.

A „Szatmári Fesztivál” országosan követendő példaértékű gasztronómiai rendezvénysorozat, ami augusztus végén úgy kerül megrendezésre, hogy a turista akár egy hetet is a térségben tölthet és gazdag tartalmas rendezvények során vehet részt, miközben alaposan megismerheti a szatmári síkság épített népi építészeti emlékeit és megtapasztalhatja a szatmári emberek mérhetetlen vendégszeretetét. A fesztivált ma már nyugodtan lehet a „NÉPI ÉTELEK ÚTJÁNAK” nevezni.

A rendezvénysorozat a szatmári térség turizmusában igen nagy jelentőségű, mert ilyen jellegű és méretű rendezvény még korábban nem került megrendezésre, továbbá olyan unikális elemeket is tartalmaz, amelyekkel a látogató csak itt találkozhat.

Az eseménysorozat a közvetlenül érzékelhető turisztikai hatáson túl a kistérség imázsának és arculatának tudatos alakítását és fejlesztését is szolgálta. A jól koordinált marketingnek köszönhetően fokozta a kistérség ismertségét. Ennek köszönhetően megnőtt az érdeklődés a szatmári térség iránt. Ez az érdeklődés akkor vált konkrétummá, mikor a látogatók valóban eljöttek, és eltöltöttek egy bizonyos időt, személyesen is meggyőződve arról, amit hallottak és egyszeri, megismételhetetlen élményekben részesülve tértek haza. Természetesen az itt tartózkodásuk ideje alatt igénybe vették a kistérség turisztikai kínálatát, amely bevételt jelentett a kínálatot létrehozók és működtetők számára.

A „Szilvaút” keretet ad Szatmár és Bereg komplex turisztikai bemutatásának és felfűzi azokat a turisztikai termékeket, amelyek a szatmári-beregi térségben önállóan nem jelentettek kiemelt turisztikai vonzerőt.

A „Szilvaút” olyan komplex turisztikai termék mely sajátos egyedi kínálatokkal rendelkezik, szervezett egységben működik. Piacra jutását a közösségi marketing segíti. Szolgáltatásai minősítettek és garantáltan megfelelnek a nemzetközi turisztikai elvárásoknak. Azokat a szolgáltatásokat foglalja egységes keretbe, amelyek a kistérség turisztikai vonzerejét jelentik külön-külön. A „Szilvaút” nem pusztán a szilva feldolgozott és piacképes termékeinek a megismerését jelenti. A turista meg kell, hogy ismerje a különböző, ma már csak kevés helyen megfigyelhető szilvafajták termesztését. Ehhez a „Szilvaút” komplexitását is szem előtt tartva fontos lenne megvalósítani egy „Szilvafa Múzeumot”, amely a turista számára bemutatja a különböző fajtákat, és egyben garantálja a folyamatos feldolgozhatóságot kora nyártól késő őszig. (Hanusz 2008/3)

A sikeres „Szilvaút” a legkisebb beruházással a meglévő humán erőforrások, tárgyi eszközök kihasználásával, a feltárt, eddig is eredményesen működő potenciálok egymást erősítő, tudatos összekapcsolásával fejlődhet. Ez a fejlődés látszik a „Lekvárium” és a „Lekvárdá” megvalósításában.

A „Szilvaút” megvalósításának a feltételei már régóta adottak voltak a Szatmár-beregi térségben. Igaz, az elmúlt 50 évben nagyon megcsappant az ártéri dzsungel gyümölcsösök mennyisége és a mezsgyehatáron díszlő szilvafák is rendre fogytak, azonban a beindított gasztronómiai rendezvények oda vezettek, hogy mára újra divat ezeken a területeken a szilvafa telepítés. A „Szilvaút” kialakításának alapvető célja volt, hogy a szilva feldolgozása során keletkezett termékek minőségbiztosítása és a turisztikai szolgáltatások (kóstolás, bemutatás), látnivalók egységes kínálata valósuljon meg.

A termékbemutatás, kóstolás nem jött volna létre, ha nem komplex minőségi szolgáltatásban gondolkodtak volna a vállalkozók. Fontos a szállás, az étkezés és a szabadidős programok megléte. Fontos a kulturális és épített örökség a néphagyományok megismertetése. Itt kapcsolódhatnak a programba azok a szállásadók, akik a falusi turizmus keretében már bizonyítottan minőségi szálláshellyel rendelkeznek. Szabadidős programot képesek szervezni és hozzájárulnak a kulturált települési környezet kialakításához.

A megfelelő falusi turisztikai csomagok alapja a turistabarát környezet, a családias vendéglátás, a minden szempontból kielégítő szabadidős programok és a mérhetetlen vendégszeretet. A gasztronómiai és a kulturális hagyományok, valamint néphagyományok megismertetésével jelentősen növelni lehet egy-egy programcsomag iránti keresletet (Hanusz 2008/2)

2.4. A gasztronómiai fesztiválok és a népi hagyományörzés területfejlesztő hatásai

A turisztikai rendezvények résztvevőinek nyújtott kulináris élvezetek jobban eladhatóvá tehetik a szatmári térség gasztronómiai értékeit. (Hanusz 2007)

A turisztikai szolgáltatásokra is jó hatást gyakorolnak a gasztronómiai rendezvények, akár rövidtávon, de közép és hosszú távon mindenképpen, hiszen a jól sikerült rendezvények után a turisták körében gyorsan terjed a pozitív élményszerzés lehetősége és eladhatóbbá válnak az épített örökség, a néphagyomány és a szabadidő turizmus kínálati elemei is. (Hanusz 2009)

A szatmári – beregi terület rendelkezik elérhető áru és a minőségi követelményeknek megfelelő szálláshelyekkel. 2015.-ben 78 4 napraforgós védjeggyel ellátott vendégházzal bővült a szálláshely kínálat, ami több mint 800 minőségi ágyszámot jelent. A szálláshelyek egyharmada rendelkezik legalább 2 olyan plusz szolgáltatással, ami alkalmas lenne arra, hogy a szálláshelyeket tematizálni lehessen. Ennek az elvégzése a jövő feladata lesz.

2. ábra

A Szatmár-beregi falusi turizmus fejleszthetősége

Forrás: saját szerkesztés

3. Összegzés**3.1 A falusi turizmus fejlesztésének lehetőségei**

A falusi turizmus a magyar turizmus eddig még nem eléggé kihasznált lehetősége. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adottságai kitűnőek, ezért a vidék gazdasági felemelkedésének egyik kulcstényezője lehet. Az eddigi spontán fejlődést felváltotta a koncepciózus fejlesztési munka, amely mind az infrastruktúra fejlesztést mind a humán, szférát átfogja. A meglévő kínálat eredményes piacra viteléhez azonban erőteljesebb marketingtevékenységre lenne szükség. A falusi turizmus fontos szerepet játszhat a turizmus területi és időbeni koncentrációjának csökkentésében, a kapcsolódó turisztikai szakterületek – pl. a szabadidő turizmus a kerékpározás, horgászat, vízi sportok, vadászat stb. – „magához illesztésében”, a turisztikai kis- és középvállalkozások beruházásainak megindításában. A kedvező adottságú kis településeken új szálláshelyek létesülhetnek, hozzájárulva a munkahelyteremtéshez és a helyi kereskedelmi forgalom megélénküléséhez. (Hanusz 2012)

A falusi turizmus a fogadók oldaláról nem csupán úgy jelentkezik, mint egyfajta jövedelem-kiegészítési lehetőség, hanem mint a hátrányos helyzetben lévő,

elnéptelenedő, munkahelyhiánnyal küszködő, zömmel aprófalvas régiók megmaradásának, sőt esetleges fellendülésének egyik lehetséges módja. Sokan állítják, hogy a falusi turizmus megmentheti az elmaradott térségeket. Ez nem azt jelenti, hogy ez az egyetlen lehetőség fennmaradásának érdekében, de ez szerves része lehet a mindenre kiterjedő falufejlesztési programnak. Tehát jelentős szerepet tölthet be a hátrányos térségek lakosságának foglalkoztatásában és jövedelem-kiegészítésében. Létrejöhet az önfoglalkoztatás és az agrártermékek értékesítésével létrejöhetnek mikro és kisvállalkozások. Az agrárium termékeinek feldolgozásával és az ajándéktárgyak készítésének megteremtésével jelentős kézműves mesterség fejlesztés generálható.

Mi a záloga a falusi turizmus és a gazdaság fejlesztésének?

- Termék és vonzerőfejlesztés
- Turisztikai információs rendszer kialakítása és működtetése
- Marketing
- Gyakorlati megvalósítás
- Emberi erőforrás fejlesztés, képzések, továbbképzési programok
- Turisztikai szereplők tevékenységeinek az összehangolása
- Térségi vonzerők „*turisztikai csomag*” alakítása
- A termékeket desztinációba ágyazottan *piacra juttatni*

A falusi turizmus fellendítése több alapvető tényezőre hatna pozitívan a térségben: együtt járna egy infrastrukturális fejlesztéssel és fontos szerepet tölthetne be az elmaradott falusias térségek felzárkóztatásában, kiemelkedő szerepet játszana mind a vendégfogadók, mind a vendégek látásmódjában. A vendéglátók oldaláról nézve szélesítené azok látókörét, gondolkodásmódját, a vendégek szemszögéből pedig a megye igazi megismerését jelentené, megváltoztatva ezzel a keleti régióról alkotott negatív képet. A fejlődés elindult és az infrastruktúra fejlesztést a humán erőforrás fejlesztésnek kellene követnie, valamint olyan imázs javítást és marketing tevékenységet kellene alkalmazni, ami tudatosan, célozza a meg a kiválasztott célközönséget.

Irodalom

1. Antal K. – Csizmadia L. – Horváth Á. – Kenéz Gy.-né 1992.: Fizetővendéglátás és falusi turizmus II. kötet. KIT. pp. 12–49.
2. Hanusz Á. 2007: Gasztronómiai hagyományok szerepe a falusi turizmus fejlesztésében. In: Természettudományi Közlemények 7. (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, pp. 147–159.
3. Hanusz Á. 2008/1: Turisztikai programok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. „A turizmus szerepe a kistérségek és a régiók gazdasági felzárkóztatásában” c. konferenciakötet. Nyíregyháza, 22–23. pp. 63–81.
4. Hanusz Á. 2008/2: Csenger és környéke turisztikai fejlesztésének földrajzi kapcsolatai (társszerző). Tanulmánykötet Dr. Gööz Lajos professzor 80. születésnapjára. (szerk.: Hanusz Á.) Nyíregyháza, pp. 101–116.

5. Hanusz Á. 2008/3: Pálinka klaszter Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pálinka út. Tanulmánykötet Dr. Gööz Lajos professzor 80. születésnapjára. (szerk.: Hanusz Á.) Nyíregyháza, pp. 117–125.
6. Hanusz Á. 2009: Öko-turisztikai lehetőségek Kárpátalján. In: A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Az T. Tájföldrajzi Konferencia előadásai Nyíregyháza-Szerencs, pp. 183–197.
7. Hanusz Á. 2010: Az örökség (Heritage) turizmus szerepe a falusi turizmusban és jelentősége a vidékfejlesztésben. In: Földrajzi szemelvények határok nélkül (Napjaink magyar és szlovák természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzi írásaiból). MTA RKI Pécs, pp. 116–120.
8. Hanusz Á. 2012: 20 éves a falusi turizmus Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete. A turizmus területi dimenziói. (szerk.: Hanusz Á.) Nyíregyháza, pp. 69–82.
9. Páll I. – Szabó S. – Bodnár Z. – Erdős J. – Ratkó L. 2001: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye néphagyományai. Madicina Grafikai Stúdió és Nyomda, Nyíregyháza, pp. 30–52.
10. Takács J. 1990: A falusi turizmus és a hátrányos területek felzárkóztatása. A Falu l. pp. 60–62.

ІНДУСТРІАЛЬНА СПАДЩИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

Дук Н.М. – Суматокхіна І.М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
natalya.duk@gmail.com

Abstract

INDUSTRIAL HERITAGE AS AN ELEMENT OF RECREATIONAL POTENTIAL OF INDUSTRIAL REGIONS

Duk N.M. – Sumatokhina I.M.

The article considers problems of studying of the industrial heritage monuments and using them in tourism. The industrial heritage in industrial regions can be a foundation for different kinds of passive and active tourism and recreation development. Systematization of industrial heritage have been offered for complex traits like genesis, form of territorial location, historical character, natural environment of the object locations, primary purpose of leading modern function, degree of preservation. The possibility, necessity and prospects of the youth tourism based on industrial heritage have been investigated.

Keywords: industrial heritage, classification, youth tourism, extreme tourism

Туризм і рекреація належать до галузей господарства, що розвиваються найбільш динамічно, є вагомим джерелом поповнення бюджету багатьох країн. Наразі у світі відбувається не лише збільшення обсягів туристичної діяльності, але й надзвичайне їх урізноманітнення, виникнення нових напрямів туризму, залучення у процес туристичної діяльності нових видів туристичних об'єктів. Серед останніх особливо відзначимо промислові об'єкти, які відносять до категорії індустріальної спадщини.

Події, що відбуваються наразі в Україні, зокрема у східних, найбільш заселених і розвинутих в промисловому відношенні регіонах, впливають на соціально-економічний та екологічний стан країни і, безперечно, спричиняють суттєві трансформації в туристичній галузі: зміни в обсягах та напрямках туристичних потоків, втрати об'єктів туристичної атракції, рекреаційної інфраструктури та ін. Тому дослідження стану, можливостей відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України та її регіонів є актуальним науково-прикладним завданням.

Метою даного повідомлення є обґрунтування підходів до дослідження об'єктів індустріальної спадщини в цілях оптимізації формування та управління інноваційним потенціалом розвитку туризму та рекреації промислового регіону.

Результати досліджень. Мінерально-сировинні ресурси стали природною передумовою інтенсивного розвитку промисловості східних областей нашої держави, де розташовані численні об'єкти, які з повним правом можна

віднести до цінних, а в окремих випадках і унікальних пам'яток (комплексів пам'яток) різних періодів розвитку промисловості України, тобто до об'єктів індустріальної спадщини.

Індустріальна спадщина регіону розглядається як сукупність (регіональна мережа) успадкованих від попередніх поколінь технічних об'єктів, пов'язаних з еволюційним розвитком різноманітних виробничих технологій, що зберегли свою автентичність і мають цінність з наукового, технічного, естетичного, архітектурного, історичного та екологічного погляду (Горб 2007, с. 80; Кулешова 1994, с. 40; Поливач 2005, с. 55). Нерідко ці об'єкти є багатофункціональними, виконуючи, як первинну, господарську, так і інші функції: навчальну, освітню, рекреаційну, науково-інформаційну тощо. Окрім того, вони є різною мірою збереженими, а також по-різному причетними до індустріального розвитку краю. На основі інвентаризації та вивчення промислових об'єктів, які є туристичними атракціями на території Дніпропетровської області, нами запропонована їх систематизація за комплексом ознак (рис.1).

Рисунок 1

Схема класифікації об'єктів індустріальної спадщини

Оскільки індустріальна спадщина є недостатньо вивченою і потребує подальшого ретельного дослідження, до її класифікаційних ознак слід віднести також ступінь виявлення (виявлені та невиявлені). Наприклад, до останніх можна віднести фрагменти підземних комунікацій катериненських часів, затоплені підземними водами старі каменоломні і гранітні кар'єри у Дніпропетровську, численні залишки давніх кар'єрів, шахт, тунелів, мостів у Кривому Розі та ін.

Відзначимо, що серед наведених ознак класифікації найбільш мінливими є ступінь збереженості, рівень виявлення, визнання та значимість. Ступінь збереженості обумовлюється різними історичними, економічними, екологічними та іншими чинниками. Наразі для значної частини Донецького регіону найважливішими є, нажаль, військові дії, які спричиняють значні руйнування. Це призводить до втрати багатьох об'єктів господарювання, а також цінних та унікальних туристичних об'єктів, що зумовлює зниження потенціалу розвитку туризму й рекреації цього регіону.

Цілком природно, що переважна більшість об'єктів індустриальної спадщини знаходиться в містах, особливо таких великих промислових центрах, як Дніпропетровськ, Донецьк, Макіївка, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Артемівськ та інших. Вони мають історичну, наукову, містобудівельну, естетичну, рекреаційну, утилітарну цінність, тому являють собою потужний потенціал для розвитку різних видів туризму: наукового, ділового, екологічного, екстремального, оздоровчого, пізнавального.

Перспективними видами активного та екстремального відпочинку є новомодні урбанексплорейшн, дігерство, спелеостологія, руферство, сталкінг та ін., що розвиваються на території покинутих і занедбаних споруд, в т.ч. об'єктів індустриальної спадщини. Цей вид відпочинку стає досить актуальним в старопромислових регіонах, зокрема, на Донбасі, де авторами виявлено понад 60 об'єктів, які до початку військових дій використовувались представниками молоді для різних видів самодіяльного туризму (Суматохіна 2010, с.219). Наразі частина цих об'єктів значно пошкоджені або втрачені, водночас з'явилися нові, в тому числі військові об'єкти, які, на нашу думку, після відродження Донбасу варто задіяти для задоволення пізнавального, наукового інтересу людей. До таких потенційних об'єктів туристичної атракції можуть бути віднесені об'єкти, функціонування або виникнення яких пов'язане із сучасними військовими подіями, як от: Донецький аеропорт – місце сили й духу українських воїнів, блокпости, військова техніка, яка вже виставлена для огляду на центральних площах багатьох міст. Таким чином, для цього регіону характерними є найпомітніші зміни як туристично-рекреаційного потенціалу, так і напрямків його формування.

Ми усвідомлюємо, що віднесення подібних об'єктів до певного виду індустриальної спадщини і туристичних об'єктів є дискусійним. Однак їх цінність і значущість як пам'яток новітньої історії України незаперечна. Окрім того, використання об'єктів індустриальної спадщини з одного боку має деякі переваги (порівняно невеликі фінансові витрати на організацію турів, відновлення функціонування, нехай і в іншій якості, покинутих промислових об'єктів тощо), а з іншого □ певні перешкоди (неможливість відвідування окремих діючих підприємств приватної власності, небезпека для туристів через аварійний стан деяких об'єктів), тому необхідна оцінка об'єктів індустриальної спадщини ще і в цьому аспекті.

Висновки. Функціонування промислового комплексу збагачує туристично-рекреаційний потенціал будь-якого регіону: розвиток існуючих і виникнення нових, особливо інноваційних галузей промисловості призводять утворення нових об'єктів індустріальної спадщини. Навіть спад виробництва, що веде до виникнення покинутих промислових будівель та їх занепаду, впливає на розвиток нових видів туризму: дігерства, руферства, сталкінгу тощо. Індустріальна спадщина промислових регіонів – це вагомий елемент потенціалу для розвитку різних видів туризму і рекреації. Тому необхідним є виявлення, облік, оцінка та наукове обґрунтування можливостей і особливостей залучення цих об'єктів в туристичній діяльності.

Література

1. Горб К.М. 2007: Індустріальна спадщина регіону: систематизація, проблеми, перспективи /К.М. Горб, Н.М. Дук, І.М. Суматохіна Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали Всеукр.наук. конф. Київ, 23–26 травня, 2007 /Науковий вісник Інституту дизайну і ландшафтного мистецтва Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Вип. 4. Київ. pp. 80–84.
2. Кулешова М.Е. 1994: Понятийно-терминологическая система «Природное и культурное наследие»: содержание и основные понятия. Уникальные территории в культурном и природном наследии регионов. Сб. науч. тр. М.: РНИИ культурного и природного наследия. pp. 40–46.
3. Поливач К.А. 2005: Історико-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених міст України. Укр. геогр. журн. №1. pp. 55–62.
4. Суматохіна І.М. 2010: Індустріальна спадщина в екстремальному туризмі. Наукові записки Вінницького державного пед. університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, Вип. 21. pp. 219–225.

TEMATIKUS ÚT, MINT SZEMLÉLETFORMÁLÓ ÉS VIDÉKFEJLESZTŐ TURISZTIKAI TERMÉK A BÜKKALJÁN

FICSÓR KITTI – BENKHARD BORBÁLA

Debreceni Egyetem

fikitti@gmail.com; benkhard.borbala@science.unideb.hu

Abstract

THEMATIC ROUTE, AS VIEW-FORMING AND RURAL DEVELOPING
TOURISM SERVICE AT BÜKKALJA

Ficsór, Kitti – Benkhard, Borbála

The rhyolite tuff and rhyolite ignimbrite, which were created during the Miocene volcanism, are easy to work and well-resisting against the natural elements. Due to this, a typical place-culture appeared, which - without any exceptions - was consisting only of the Bükkalja-covering rocks. Inner and outer areas of 16 settlements are having the memories of this stone-culture which are the following: cave dwellings, barns, wine-cellars and beehive rocks. In this article, according to literature, we can define the thematic-road as a right examination.

Keywords: thematic route, stone-culture of Bükkalja, beehive rocks

Bevezetés

Az egyedi turisztikai termékek iránti növekvő kereslettel párhuzamosan felértékelődik a természeti környezettel harmóniában élő emberek, az így kialakult kultúrák megismerése. Az Európa-szerte egyre népszerűbb tematikus utak hazánkban is növekvő sikernek örvendenek és hangsúlyosabb szerepet kapnak a turisztikai kínálatban. A kutatás témája a tematikus utak és működésük bemutatása, az Észak-Magyarországon található Bükkaljai Kő-út példáján. A cikk bemutatja az üzemelésnek a jól és kevésbé megfelelően működő területeit.

1. A tematikus utakról általában

A tematikus útnak nincsen egységesen elfogadott meghatározása. A különböző definíciókban közös az a megállapítás, hogy valamilyen meghatározott téma köré épülnek fel. Puczkó és Rátz (2011) megfogalmazásában „a tematikus utak különböző közlekedési formák igénybevételevel megközelíthető természeti illetve mesterséges attrakciókat fűznek fel valamilyen téma köré. Az útvonalak a fenntarthatóság elveinek figyelembevétele mellett egyszerre kínálnak ismeretszerzési és szórakozási, kapcsolódási lehetőséget.” Az „út” ebben az esetben nem egy túraösvényt vagy útvonalat jelöl, hanem azoknak a helyszíneknek az összességét és összekapcsoltságát, ahol a témához kapcsolódó természeti, illetve mesterséges attrakciók találhatók (Rátz – Puczkó 2002).

Ez a fajta turisztikai termék számtalan olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek révén fontos szerepet tölt be a turizmusfejlesztésben:

- relatíve kis befektetéssel kialakíthatók,
- egyszerre tudja térben és időben diverzifikálni a keresletet,
- az eddig kevésbé ismert, illetve kihasználatlan turisztikai erőforrásokat is hasznosíthatja
- segítségével elérhető egy új keresleti réteg megnyerése.

A tematikus utak legfontosabb célja az érdeklődés felkeltése azáltal, hogy az egyedülálló, számottevő vonzerőt nem képviselő látványosságokat összekösse, s így gyarapítsa az adott terület vonzerejét, és a vidéket bemutassa, illetve betekintést nyújtson annak látnivalóiba, kulturális és építészeti hagyományaiba, valamint az ott élő emberek mindennapjaiba. További célok (Puczkó – Rátz 2011):

- észlelt távolság csökkentése,
- együttműködés javítása az egymással egyébként együtt nem működő települések között,
- oktatás és szórakoztatás nyújtása egyszerre,
- új piac (VFR¹) kialakulása,
- erőforrások védelme,
- szabad megtekintési lehetőség biztosítása,
- fejlesztés,
- költségtakarékosság,
- átláthatóság (áttekinthetőség) növelése,
- trendeknek való megfelelés.

A tematikus utak számos előnnyel rendelkeznek: marketing- és menedzsment tekintetében költségtakarékosnak mondhatók, mivel az ún. „közreműködő nélküli, önvezetéses látogatómenedzsment-technikák” közé tartoznak ezek az útvonalak. Így ez az önvezetéses forma nem teszi szükségessé egy külön, erre a célra fenntartott személyzet meglétét, mivel a tematikus utat felépítő attrakciók munkatársai kezelni tudják az esetlegesen felvetődő feladatokat. Viszont nélkülözhetetlen az útvonalak fenntartásához az, hogy az útvonalat alkotó attrakciókat valaki megfelelően összehangolja (például a tematikus utat ismertető kiadványokat, információs táblákat, illetve a teljes út marketingjét) és az együttműködést koordinálja.

Mint a legtöbb esetben, itt is találkozhatunk olyan tényezőkkel, melyek hátrányosan érintik a tematikus utak működését. A legfőbb problémák elsősorban pénzügyi illetve menedzsment jellegűek. A megfelelő – az esetek többségében állami támogatásként megjelenő – pénzügyi háttér hiányában csökken az útvonal színvonala, s ezáltal meg is szűnhet. A pénzügyi forrás biztosításának megoldása lehet a tagdíj, a folyamatos pályázati aktivitás, és nem utolsósorban a közszféra (önkormányzatok) bevonása a tematikus utak működtetésébe, mivel a működéshez szükséges költségeket nagyon sok gond árán tudják csak a szervezők a közpénzekből előteremteni. A

¹ VFR – Visit your friends and relatives (barát és rokonlátogatások)

másik problémakör a menedzsment működtetéséből ered. Ebben az esetben a gondot a kis létszámú, valamint a képzetlen személyzet jelenti, aminek következtében csökkennek a közvetlen szolgáltatások és azok színvonala. A fenntartható fejlődés szempontjából is fontos megvizsgálni egy-egy tematikus utat, annak érdekében, hogy a látogatók létszáma, az útvonal bejárhatósága összeegyeztethető legyen az útvonal látványosságainak megőrzésével (Lehota et al. 2010).

Hazánk 2004 óta egyen jogú tagállamként részesedik az EU-s támogatásokból, így a tematikus útvonalak számára is lehetőség nyílik a pályázati források megszerzésére (Regionális Operatív Programok, Interreg pályázatok stb.). „Hazánk tematikus útjai is szeretnének felkerülni az Európa Tanács útjainak (és a világörökség útjainak) listájára, amelyen kulturális és természeti útvonalak is szerepelnek.” (www.tankonyvtar.hu)

2. A Bükkaljai Kő-út bemutatása

2.1 Vizsgálati módszerek

A Kő-út működésének feltárásakor alkalmazott egyik primer kutatási módszer a kvalitatív mélyinterjú volt, amely az utat kialakító és működtető szervezet (a Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület, a továbbiakban KTK Egyesület) vezetőjével, illetve a tematikus út által érintett települések közül 5-nek a polgármesterével (Cserépfalu, Cserépváralja, Bogács, Noszvaj és Szomolya) került kitérítésre. A másik módszer a dokumentált terepbejárás volt. Ennek fontos részeként a Benkhard (2003) által kialakított turisztikai adatlap került átalakításra (további vizsgálati szempontokkal kiegészítve), és a helyszínen kitérítésre (például annak érdekében, hogy megtudjuk, milyen az egyes állomások megközelíthetősége, turisztikai infrastruktúrája stb.).

2.2 Kőkultúra a Bükkalján

A kistájcsoportot felépítő riolittufa és riolitignimbrit kiváló megmunkálhatóságának és a természeti elemek ellenállóságának köszönhetően az elmúlt csaknem két évezred lefolyása alatt a vidék és az itt élő ember Európában szinte egyedülálló komplex természeti-kultúrát alakított ki. Ez a jellegzetes ún. Bükkaljai kőkultúra kivétel nélkül a Bükkalját borító kőzeteket használta. Emellett a vulkáni alapkőzetnek köszönheti a híres bükkaljai szőlő és bor páratlan karakterét, s e kőzetbe vágták, a bogácsi, az ostorosi, a noszvaji borospincéket, valamint az egri pincerendszereket is. A falvak lakói a helyben fellelhető követ számos formában használták fel: házak falazására, kőkerítések és támfalak alapanyagaként, a tufa-falakba vájt pincék és barlanglakások, a patakokon és árkokon átívelő kőhidak építésekor, a temetők sírkövei, a településeket összekötő földúton található kőkeresztek, feszületek kifaragásakor és végül, de nem utolsósorban a régmúlt idők történetét rejtő kaptárkövek kialakításakor (Viga 1985).

2.3 A tematikus út

A Bükkaljai Kő-út a Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület által a Kulturális örökségvédelem témakörben megpályázott és a Norvég Civil Támogatási Alap finanszírozásával 2009-ben létrehozott tematikus út. Ez az út Siroktól Kácsig 16 települést (Sirok, Egerszólát, Egerbakta, Demjén, Egerszalók, Eger, Ostoros, Novaj, Szomolya, Noszvaj, Bükkzsérc, Bogács, Cserépfalu, Cserépvár-alja, Tard és végül Kács) felfűzve kívánja megismertetni, bemutatni a nagy múltra visszatekintő, és a térség arculatát, jellegét meghatározó kőkultúrát, kultúrtörténeti és természeti értékeit. Az Egyesület a tematikus út ötletgazdjaként, majd a pályázatot elindító és menedzselő szervezatként beindították a projektet, illetve elkészítették az útvonalat népszerűsítő marketing-eszközöket. A további lépéseket azonban az adott települések önkormányzatainak kell megtennie, hogy megfelelően működjön a tematikus út, illetve beváltsa a hosszú távú célokat, így megvalósuljon a kőkultúra elemeinek megvédése a lassú pusztulástól azáltal, hogy bemutatásuk és a hozzájuk kapcsolódó idegenforgalom fejlesztésével a helybeli lakosok is érdekeltté válnának kulturális értékeik, örökségeik megőrzésében. Ez egyben a bükkaljai kistelepülések fejlődési alapját jelentheti, mivel a kulturális értékek idegenforgalmi célú hasznosításával a térség gazdasági fejlődését segítheti elő (KTK Egyesület 2008).

A tematikus út, illetve a térség egyedi kultúrtörténeti értékeinek megismertetése érdekében fontos lépés volt az információs táblák kihelyezése, valamint nyomtatott és elektronikus információs hordozók készítése. Megfelelő marketing nélkül a turisták nem tudnának a létezéséről, így az útvonal látogatottsága minimális lenne, csak a térségben élők ismernék. Ennek egyik eleme a Bükkaljai Kő-út honlapja, amelyet felkeresve (www.bukkalja.info.hu) első dolog, amit megpillanthatunk az a Bükkaljai Kő-út egységes logója (1. ábra). Egyértelműen szimbolizálja a 16 települést felfűző tematikus utat, bal oldalán a kaptárkövekkel, középen pedig a Bükkalja lankás dombjai között meghúzódó településekkel. (www.bukkalja.info.hu)

1. ábra

A Bükkaljai Kő-út egységes logója

Forrás: www.bukkalja.info.hu

A marketing eszközök közé tartoznak még az Egyesület által készített kiadványok (komplett kő kultúra kiadvány, települések kiadványa), valamint az interpretáció során alkalmazott információs táblák, melyek az útvonal által érintett mind a 16 településen, illetve annak közelében megtalálható attrakciónál kerültek felállításra. A táblákon az adott látványosság ismertetője olvasható képekkel illusztrálva, s mindezek mellett arculati elemként megjelenik a Kő-út egységes logója és az Egyesület logója is.

Az Egyesület a táj kiemelkedő természeti és kulturális örökségi elemeinek a megőrzésére, fenntartható módon történő hasznosítására irányuló tevékenysége példaként szolgálhat hazánk és Európa más civil szervezeti számára is. Így az Európai Táj Egyezmény Nemzeti Koordinációs Bizottság által az Európa Tanács Táj Díjára² történő felterjesztésre kiírt 2010. évi nemzeti szintű pályázaton első helyezést érték el, amivel elnyerték a jogot és képviselték hazánkat az Európa Tanács Táj Díja 2011. évi pályázatán. A bemutatott programjuk a Bükkaljai táj kiemelkedő természeti és kulturális örökségi elemeinek a megőrzésére, fenntartható módon történő hasznosítására irányul. A pályázat kiemelkedő értéke az értékvédelemtől a turizmusfejlesztésig terjedő széles tevékenységpaletta, a széleskörű helyi összefogás, valamint a komoly eredményeket hozó gyakorlati természetvédelmi tevékenység. A Kő-út pályázaton elért eredménye az egyik legerősebb marketing eszköz, amelynek köszönhetően az érdeklődés érezhetően megnőtt ezen értékek iránt.

A Bükkaljai Kő-út megalakulását követően, nagyjából fél év elteltével 7 település (Bogács, Szomolya, Noszvaj, Cserépfalu, Cserépváralja, Bükkzsérc és Tard) összefogásából létrejött egy kisebb területű – magukat tematikus útnak nevező – összefogás, mely a Bükkaljai Kő kultúra és a Bükk Déli Kapuja Tematikus út és Turisztikai Együttműködés Konzorciuma nevet kapta (ez a kezdeményezés a KTK Egyesület tevékenységétől teljesen függetlenül alakult meg 2009-ben). A Konzorcium a kő kultúra bemutatása címén próbálja a vidékre csalogatni a turistákat, ezáltal növelve az adott térség turisztikai vonzerejét, illetve az ott eltöltött vendégéjszákák számát. Azonban fontos látni, hogy a konzorcium által létrehozott „tematikus út” nem állja meg a helyét, mivel a települések összefogása azért jött létre, hogy a kiemelt települések a kő kultúra által, de nem feltétlenül azok adottságait erősítve, kiemelkedő szerepre tegyenek szert a térségben. A tematikus utak egyéb jellemzői sem igazak a Konzorcium tevékenységére (pl.: egységek arculati elemekkel ellátott információs táblák, összefoglaló kiadvány hiánya; a szűkített résztvevő kör miatt a bemutatni kívánt kő kultúra fontos elemeinek mellőzése) (Ficsór 2015).

² Az Európai Táj Egyezményről szóló rendelet 11. cikke alapján: „Az Európa Tanács Táj Díja helyi vagy regionális önkormányzatoknak és azok társulásainak adományozható, amelyek jelen Egyezmény valamelyik aláírója táj-politikája részeként olyan politikát vagy intézkedéseket valósított meg az adott táj védelmére, kezelésére és/vagy tervezésére, amely tartósan hatékonynak bizonyult és így példaként szolgálhat Európa egyéb területi önkormányzatai számára. A kitüntetés olyan nem kormányzati szerv számára is adományozható, amely különösen sokat tett egy adott táj védelméért, kezeléséért vagy tervezéséért.” (www.coe.int)

Az útvonal működése szempontjából vannak jól és kevésbé megfelelően működő részek. A tematikus út legnagyobb erősségeként említhető meg az a tény, hogy hazánkban egyedülálló témát dolgoz fel. Hiszen számos témában (bor, gasztronómia, vallás stb.) születtek már tematikus utak, de olyan, amely kőkultúrát dolgozna fel, még nem volt. Kedvező földrajzi fekvése, ezáltal könnyű megközelíthetősége is az előnyök között szerepel, valamint ideális területi koncentrálttsága miatt a bejárési lehetőségek is kedvezőek. Mind a Kő-út, mind pedig a Konzorcium által bemutatott attrakciók megközelítése könnyű. A táj változatosága, szépsége sok kirándulót vonz például egy-egy hosszabb hétvége során, s így nagyobb a lehetősége annak, hogy más, a kőkultúrát alkotó attrakciót is felkeressenek szezontól függetlenül.

Az úttal kapcsolatos gyengeségek főként a marketingtevékenységek hiányából adódnak. A pályázattal lehetőséget kapott a KTK Egyesület egységes kiadványok, illetve honlap készítésére, de sajnos a kiadványok már nem mindenhol lelhetők fel. A kapcsolódó szolgáltatások hiánya, alacsony színvonala is jelentkezik, mely leginkább a kevés eltöltött vendégéjszakában mutatkozik meg e területen. Ugyanakkor, kihasználva digitális technológiát, elkészült egy, a látványosságokat tartalmazó interaktív térkép is.

Az Egyesület által létrehozott tematikus út pedig még jobban működne az érintett települések önkormányzatainak nagyobb fokú részvételével.

Összefoglalás

A tematikus útvonalak versenyképes alappillérei a turisztikai szolgáltatókkal való együttműködés és a működtető, menedzselő szervezet megléte. (Nagy 2012).

A Bükkaljai Kő-út, mint tematikus út egyik fontos célja, hogy a Bükkalja egyedi kultúrtörténeti értékeit megismertesse a térségbe látogatókkal, továbbá a bemutatáshoz kapcsolódó idegenforgalom szemléletformáló erejével elősegítse a kőkultúra elemeinek megóvását a lassú pusztulástól. A fejlesztések révén a helyi lakosok is bekapcsolódnak és érdekeltté válnak a kulturális örökségük, egyedi értékeik megőrzésében.

Ez a folyamat egyben a bükkaljai kistelepülések fejlődési alapját jelentheti, mivel a kőkultúra idegenforgalmi célú hasznosítása a térség gazdasági fejlődését segítheti elő. A kőkultúra iránt érdeklődők a térségbe érkezve más turisztikai szolgáltatást is igénybe tudnak venni, mivel ezek a szolgáltatások szinte minden településen megtalálhatók (szálláshelyek, vendéglátóegységek, fürdők stb.). Az eltöltött vendégéjszakák számával fellendülhet egy-egy bükkaljai település gazdasági helyzete.

További fontos célként jelenik meg az együttműködések fejlesztése az amúgy együtt nem működő önkormányzatok, szolgáltatók között a sikeres működés érdekében. Láthatjuk, hogy az Egyesület a pályázat segítségével kialakította az útvonalat, információs táblákat helyezett ki és nyomtatott kiadványokkal is szolgált,

viszont a további lépéseket a 16 település önkormányzatának kell megtennie. A desztináció értékét és hírnevét növeli az Európa Tanács Táj Díja, ugyanakkor ezt az érintett területen élők és a települési önkormányzatok nem használják ki kellőképpen (illetve sok esetben nem is tudnak róla), annak érdekében, hogy még több turista érkezzen a térségbe.

Irodalom

1. Benkhard B. 2003: Földtudományi Értékek Természetvédelmi és Turisztikai szempontú Katasztere 2002-03.
2. Ficsór K. 2015: A bükkaljai kőkultúrát bemutató tematikus út és konzorcium bemutatása, elemzése és összehasonlítása. OTDK dolgozat. Debreceni Egyetem. 53 p.
3. Kaptárkö Természetvédelmi És Kulturális Egyesület 2008: A Bükkaljai „Kő-út” Pályázati Anyag, Eger
4. Nagy K. 2012: A tematikus utak helye a turisztikai termékfejlesztésben. Letöltés helye: https://www.academia.edu/10989836/A_tematikus_utak_helye_a_turisztikai_term%C3%A9kfejleszt%C3%A9sben [Utolsó letöltés dátuma: 2016.01.11]
5. Lehota J. – Szabó Z. – Gergely A. 2010: A Szatmár-Beregi Szilvaút marketing-lehetőségei. In: Turizmusmarketing esettanulmányok (szerk. Deli-Gray Zs. – Árva L.), Akadémia Kiadó, Budapest, pp. 117–120.
6. Puczkó L. – Rátz T. 2011: Az attrakciótól az élményig. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 63–71, 150–154, 171–173, 212–216.
7. Rátz T. – Puczkó L. 2002: Goethe, Humbert és Odüsszeusz nyomában avagy kulturális utak a turizmusban. Turizmus Bulletin, 2002/3, pp. 3–11.
8. Viga Gy. 1985: Kőmunkák egy Bükkaljai faluban. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék Kiadója, Debrecen, pp. 39-41, 45–52.
9. www.tankonyvtar.hu – Turisztikai terméktervezés és termékfejlesztés http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Turisztikai_termektervezes_es_fejlesztas/ch09s02.html [Utolsó letöltés dátuma: 2014.02.23.]
10. www.bukkalja.info.hu A Bükkaljai Kő-út honlapja <http://bukkalja.info.hu/> [Utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 08.]
11. www.coe.int Az Európai Táj Egyezmény <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/>
12. [landscape/versionsconvention/hungarian.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/hungarian.pdf) [Utolsó Letöltés dátuma: 2013.03.04.]

UTAZÁSI SZOKÁSOK ÉS NEMZETI IDENTITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI FELMÉRÉS SZÉKELYFÖLDI, KÁRPÁTALJAI ÉS MURAVIDÉKI DIÁKOK KÖRÉBEN

GYURICZA LÁSZLÓ – NAGY ORSOLYA – PÉTERFI JUDIT

Pécsi Tudományegyetem

gyuricza@gamma.ttk.pte.hu, nagyorsolya866@gmail.com, juditpj03@gmail.com

Abstract

CORRESPONDENCES BETWEEN TRAVEL HABITS AND NATIONAL IDENTITY
A SURVEY AMONG STUDENTS FROM SZÉKELY LAND, SUBCARPATHIA AND
THE MURA REGION

Gyuricza, László – Nagy, Orsolya – Péterfi, Judit

In Lendava at the Mura region, where the majority of the children were born in mixed marriage families, in the Subcarpathian Berehovo where assimilation is significant but in a smaller scale and in Székelyudvarhely in the Székely Land, we surveyed among secondary school students how determining is their Hungarian identity in their travel motivation and whether their travels to some Hungarian or Carpathian regions can play any role in keeping and strengthening their identity.

Keywords: tourism, national identity, national minority, assimilation, travel motivation

Bevezető

Az utazás a spirituális, vallási, illetve általában a lelki felfrissülés, szellemi feltöltődés mellett – adott körülmények között, egyes desztinációk esetén – a nemzeti, nemzetiségi identitás megerősítésére is hathat. Muravidéken Lendván, Kárpátalján Beregszászon, Székelyföldön Székelyudvarhelyen középiskolás diákok körében kérdőíves felmérést végeztünk az utazási motiváció és a nemzetiségi identitás kapcsolatát vizsgálva. Célunk egyrészt az volt, hogy felmérjük a muravidéki, a kárpátaljai és a székelyföldi fiatalok utazási szokásait, Magyarország mennyire népszerű körükben mint úti cél, másrészt viszont azt vizsgáltuk, hogy az utazási motivációjukban mennyiben játszik szerepet magyar identitásuk, illetve identitásuk megőrzésében, megerősítésében játszik-e szerepet egy-egy magyarországi utazás.

Tekintettel arra, hogy Kárpátalján viszonylag jelentős, a Muravidéken pedig kimondottan erős az asszimiláció, a magyar identitással rendelkező diákok többsége ma már vegyes házasságban élő szülők gyermeke, összehasonlítottuk a magyar szülők, illetve a vegyes házasságban élők gyermekeinek válaszait is. Székelyudvarhelyen gyakorlatilag szintiszta magyarság él, a kiválasztott iskola tanulói között is csak elvétve található olyan, aki vegyes házasságban született, ezért itt értelemszerűen nem végeztünk hasonló összevetést. A kárpátaljai, muravidéki és a székelyföldi oktatási rendszerben jelentős eltérések vannak, emellett az utazások feltételeiben is lényeges különbségek mutatkoznak (diszkrecionális jövedelem, határátlépési korlátozások), e tényezőkből fakadó következményeket is vizsgáltuk.

Magyar nyelvű oktatás Muravidéken, Kárpátalján és Székelyföldön

A muravidéki magyarok száma a trianoni elcsatolás után főként az 1930-as évektől csökkent jelentősen (Göncz 2001), ami a szocializmus idején, majd Szlovénia függetlenné válása óta tovább folytatódott. Ma a fő ok az asszimiláció, kisebb részt az elvándorlás. Pontos adatot nehéz meghatározni, mert a legutóbbi, 2011-es népszámláláskor csak a nyelvhasználatot érintő kérdés szerepelt, konkrétan a nemzetiségi identitásra vonatkozó nem. Másrészt jelentős a vegyes házasságban élők száma, ahol az identitás és a nyelvhasználat eltérhet egymástól. A hivatalos becslések szerint a magyarok száma a Muravidéken 6500 – 7000 fő, a magyar identitással (is) rendelkezők száma kb. 10-12000 fő (Horváth 2001).

Mindezekkel összefüggésben az elcsatoláskor még szintiszta magyar települések mára vegyes lakosságúvá váltak, de a határ menti, az egyes néprajzi tájakhoz tartozó (délnyugat-őrségi, nyugat-hetési, délnyugat-göcseji) falvakban a magyar nemzetiségűek élnek többségben, egyes falvakban az arányuk 80% fölötti. A magyar nemzetiség központjában, Lendván viszont szlovén többség jött létre (Bazsika – Gyuricza 2008).

Szlovéniában 1959-ben vezették be a vegyes lakosságú területeken a kétnyelvű oktatás modelljét. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tanórákon mind az ismeretek átadása, mind a számonkérés 50%-ban magyarul, 50%-ban szlovénul történik. A nemzetiségileg vegyesen lakott területek óvodáiban a kétnyelvű modellt az 1962/63-as, a középiskolában pedig az 1981/82-es tanévben vezették be. Ez a törvény akkor mindenképp progresszívnek volt tekinthető, hiszen célja volt – többek között – fejleszteni az anyanyelvet, fejleszteni a környezetnyelvet, megőrizni mindkét nemzet kultúráját, a kölcsönös együttélésre nevelni mindkét nemzethez tartozókat. Azonban az elmúlt évtizedekben, miközben a magyar nyelv presztízse jelentősen csökkent, az asszimiláció révén a nemzetiségi arányok eltolódtak a szlovén nemzetiségű diákok javára, így a tanórán használt nyelv is aszimmetrikussá vált. Míg a magyar gyerekek gyakorlatilag anyanyelvi szinten sajátítják el a szlovén nyelvet, addig a szlovén nemzetiségűek többsége a kilencéves oktatás befejeztével is csak alacsony szinten beszéli a magyar nyelvet. Bár előírás, hogy csak az taníthat a kétnyelvű oktatásban, aki jól beszél magyarul is, ennek ellenére egyre több olyan pedagógus dolgozik, aki nem beszél magyarul... (Horváth 2001)

A mai Kárpátalja területén szintén folyamatosan csökken a magyarság aránya, a Szovjetunió felbomlása óta egyetlen (2001-es) népszámlálás szerint 12,1 % (151,5 ezer fő). A megyében a magyarság csak egy közigazgatási egységben van abszolút többségben, a Beregszászi járásban. A járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozik, bár számos 20. századi ukrán telepesfalu képez benne nyelvszigetet. Beregszász megyei alárendeltségű városban 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám a relatív többség megmaradt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003).

Beregszászban 10 oktatási intézmény található, ebből 2 két tannyelvű, 2 ukrán nyelvű, 1 cigány iskola (magyar), 5 pedig magyar tannyelvű iskola. A 10

iskolából bár 5+1 intézményben csak magyarul folyik az oktatás, de a tanulók létszáma folyamatosan csökken, ma már az ukrán, illetve a két tannyelvű iskolák tanulói vannak többségben. Sok esetben magyar szülők gyermekei is ukrán iskolába járnak a későbbi jobb érvényesülést remélve. A felmérést a két vegyes oktatású iskolában végeztük el. Ezen iskolák kétnyelvűek, ami azt jelenti, hogy a párhuzamos osztályokból az egyik ukrán, a másik pedig magyar nyelvű. A kétnyelvűség nem azt jelenti, hogy két nyelven folya az oktatás, mégis ezekben az iskolákban a közös kirándulások, rendezvények, iskolai programok által a tanulók identitása minimális szinten formálódik, átveszik egymás attitűdjeit stb. Általában az osztályok száma azonos, és a tanulók nemzetiségi eloszlása is fele-fele arányú.

A magyarság aránya, helyzete teljesen más a harmadik felmérésünk helyszínén, Székelyföldön, Székelyudvarhelyen. Hargita megyében 85%, Székelyudvarhelyen 96% a magyarok aránya, az asszimiláció nem számottevő a városban (www.transindex.ro). Székelyudvarhelyen mindössze egy román iskola működik (de a tanulók fele ott is magyar nemzetiségű), az összes többi iskola magyar, ahol teljes egészében magyarul zajlik az oktatás. A románokat az első négy osztályban idegen nyelvként tanulják az alsósok, míg a felső tagozaton és a középiskolában ugyanazt a „román nyelv és irodalom” tantárgyat igyekeznek elsajátítani a diákok, mint a román iskolákban tanulók.

A turizmus szerepének vizsgálata a nemzetiségi identitás megőrzésében – kérdőíves felmérés alapján

Muravidéki vizsgálatunk helyszíne a lendvai Kétnyelvű Középiskola volt. A középiskola képzési programjai: gimnázium, közgazdasági technikum, gépész-technikum és szakiskolai képzés. A középiskola 307 tanulója közül 122 diák töltötte ki a kérdőívet.

Tekintettel arra, hogy a Muravidéken erős az asszimiláció, a magyar identitással rendelkező diákok többsége ma már vegyes házasságban élő szülők gyermeke, összehasonlítottuk a magyar szülők, illetve a vegyes házasságban élők gyermekeinek válaszait. Emellett néhány kérdés megválaszolására felkértük a szlovén nemzetiségű diákokat is, hiszen – mint fentebb említettük – egyrészt a szlovén oktatási törvények értelmében a nemzetiségi területeken az oktatás vegyes osztályokban két nyelven kell, hogy történjen (elvileg 50-50%-ban), másrészt nemcsak az osztályok, de a baráti közösségek is nemzetiségi szempontból többnyire vegyes összetételűek. S az utazások is gyakran közösségekben történnek, pl. osztálykirándulás, versenyek, kulturális kapcsolatok vagy baráti társaságok utazása. Így három csoportban vizsgáltuk a válaszokat, s összehasonlító elemzést végeztünk a „mindkét szülő magyar, vegyes házasság, egyik szülő sem magyar” kategóriák szerint. Bár a családok nemzetiségi összetételére nincsenek iskolai adatok, de az arányok (1. táblázat) – a pedagógusok közlése szerint – megfelelnek a családok nemzetiségi összetételének.

Kárpátalján a beregszászi két vegyes oktatású, a 3. számú és a 10. számú középiskolában végeztük a felmérést, ahol az összesen 519 tanuló közül 103 töltötte ki a kérdőívet. Bár Lendvához képest kisebb a vegyes házasságban született diákok aránya, de itt is jelentős (1. táblázat). Ezért a lendvaihoz hasonlóan Beregszászban is mindhárom kategóriát vizsgáltuk.

Székelyudvarhelyen a Tamási Áron Gimnázium 890 tanulójaiból 120 diákot kérdeztünk meg, közülük mindössze 2 fő volt, akiknek csak egyik szülője magyar (a gimnáziumba mindösszesen 5 olyan diák jár, akik vegyes házasságban születtek). Ezért a székelyföldi felmérésünk során csak egy kategóriában (mindkét szülő magyar) értékeltük az eredményeket.

1. táblázat

A válaszadók aránya a szülők nemzetisége szerint. (szerk.: a szerzők)

	Székelyföld (%)	Muravidék (%)	Kárpátalja (%)
Mindkét szülő magyar	98,3	26,2	54,4
Vegyes házasság	1,7	42,6	29,1
Egyik szülő sem magyar	0	31,1	16,5

A válaszokból kiderül, hogy mindhárom vizsgált területről a középiskolások rendszeresen utaznak Magyarországra, a szlovén, illetve ukrán nemzetiségűek is. A gyakoriságban viszont van eltérés, ami függ egyrészt értelemszerűen a határtól való távolságtól (leggyakrabban a lendvaiak, legritkábban az udvarhelyiek utaznak), másrészt akiknek mindkét szülője magyar, ők érkeznek gyakrabban, a szlovén/ukrán nemzetiségűek ritkábban (2. táblázat).

2. táblázat

A diákok válasza a „Milyen gyakran utazik Magyarországra?” kérdésre (%)

	Muravidék (%)			Kárpátalja (%)			Székelyföld (%)
	Mindkét szülő magyar	Vegyes házasság	Egyik szülő sem magyar	Mindkét szülő magyar	Vegyes házasság	Egyik szülő sem magyar	Mindkét szülő magyar
Átlagosan hetente egyszer	6,25	0	5	0	0	0	0
Átlagosan havonta egyszer	75	54	16	9,5	2	0	0,8
Kb. fél évente	18,75	35	53	80	65	15	14,2
Kb. évente	0	0	0	11,5	22	57,2	48,3
Ritkábban, mint évente	0	11	26	0	11	27,7	31,7
Még nem volt Magyarországon	0	0	0	0	0	0	5

A lendvaiak és a beregszásziak mindhárom csoportjának válaszadóira jellemző, hogy bár gyakran utaznak, de a legtöbb utazás csak fél-egynapos bevásárlásra korlátozódik, a „teljesen” magyar családok a rendszeres nagy bevásárlásukat gyakorlatilag Lentiben, illetve Nyíregyházán vagy Vásárosnaményban végzik, hétköznapi életük természetes része a Magyarországra történő utazás. A vegyes és szlovén/ukrán családok ritkábban utaznak, de átlagosan némileg több időt töltenek el (2. és 3. táblázat). Az országhatártól való távolságból fakadóan az udvarhelyiek ritkábban utaznak, de egy-egy utazásuk során ők maradnak a leghosszabb ideig.

Ezzel összefüggésben a székely úti célok közül kiemelkedik Budapest, amelyet a Balaton követ, tehát főként kulturális, rokon-, üdülőturizmusról van szó, míg a beregszásziak fő célpontja a határ menti megye (főként Nyíregyháza), a lendvaiak pedig a szűk határ menti sávban (főként Lenti) tartózkodnak leginkább, többnyire vásárlási céllal.

3. táblázat

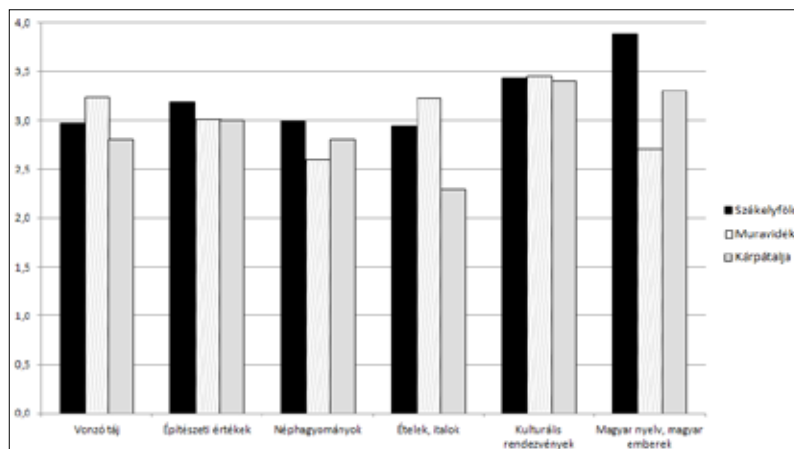
A diákok válasza a „Mennyi időt szokott egy-egy utazás során Magyarországon eltölteni?” kérdésre (%)

	Muraavidék (%)			Kárpátalja (%)			Székelyföld (%)
	Mindkét szülő magyar	Vegyes házasság	Egyik szülő sem magyar	Mindkét szülő magyar	Vegyes házasság	Egyik szülő sem magyar	Mindkét szülő magyar
Többnyire 1-2 óra	62,5	39	42	12	27	0	0
Többnyire csak 1-1 nap	25	38	21	65	51	32	3,5
Többnyire 1-3 nap	12,5	19	15	13,5	17	25	26,3
Általában 1 hét	0	4	11	0	0	19	52,6
1 hétnél hosszabb	0	0	0	0	0	3	14,9
Általában 1-1 nap, de néha 2-7 nap	0	0	11	9,5	5	21	2,6

A desztinációválasztás és az identitás kapcsolata a „Magyarországra gyakrabban utazik-e, mint más országba?” kérdésre adott válaszokban jól tükröződik. A külföldi országok közül Magyarországot leginkább azok választják, akiknek mindkét szülője magyar, a vegyes házasságban élőknel már kiegyenlítődik az arány, míg a szlovénok/ukránok – a földrajzi közelség ellenére – más országba utaznak gyakrabban. Hasonlóképpen a magyarországi utazások különböző motivációi erősebbek a magyar szülők gyermekeinél, mint a vegyes házasságban élőknel, illetve a szlovénoknál/ukránoknál. A felmérés szerint a lendvaiak számára a magyar nyelv kisebb motivációt jelent, mint a kárpátaljai és a székely diákok számára, valószínűleg azért, mert – schengeni határról lévén szó – számukra maga a szabad mozgás a határ két oldalán megszokottabb s természetesebb. Míg a szlovén és ukrán nemzetiségű diákok a motivációk közül a gasztronómiát és a vonzó tájat értékelték magas pontszámmal, addig a magyar diákok leginkább a kulturális rendezvényeket jelölték meg. E válaszok szintén az identitáskülönbséggel magyarázhatók (1. ábra).

1. ábra

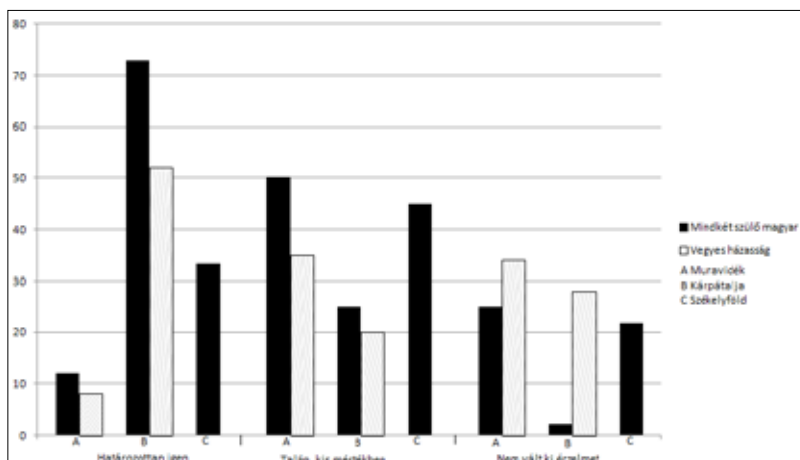
A megkérdezett diákok válasza a „Ha Magyarországra utazik, melyek a legfontosabb utazási motivációi?” (1-5-ig értékelés) kérdésre

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra

A megkérdezett diákok válasza az „Egy magyarországi utazás után a magyarságtudatában érez-e megerősítést?” kérdésre (%)

Forrás: saját szerkesztés

Egy-egy magyarországi kirándulás/utazás leginkább a kárpátaljai diákok számára jelent megerősítést a magyarságtudatban (2. ábra). Ettől elmaradnak az udvarhelyi diákok, amit azzal magyarázhatunk, hogy ők többségben élnek szülőföldjükön, magyar nemzeti öntudatuk önmagában is erős, magabiztos. De talán a 2004. december 5-i állampolgársági népszavazás következménye is lehet – közvetve – az anyaország iránti kisebb érzelmi kötődés. A muravidéki fiatalok magyarságtudatára

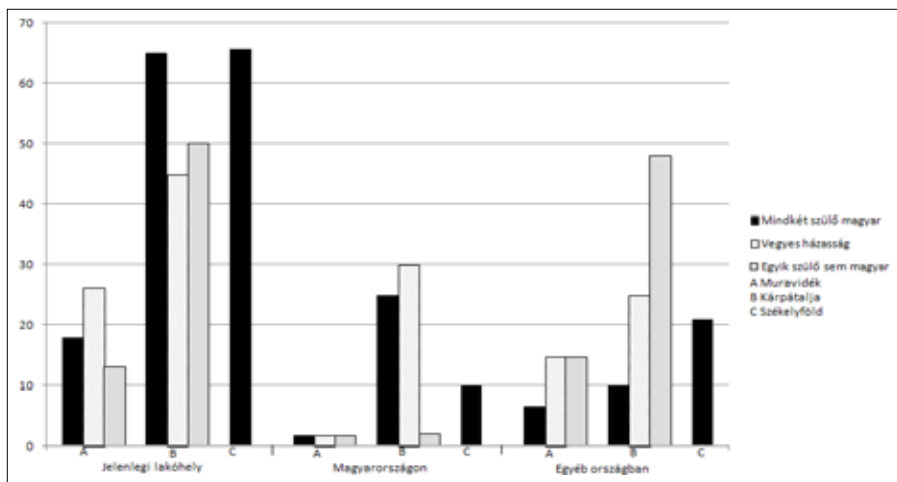
hat legkisebb mértékben egy anyaországi utazás. Ennek oka – mint már említettük – az utazások megszokottsága, gyakorisága, természetessége, s valószínűleg az átlag magyarországihoz képest magasabb szlovéniai életszínvonal is. De Muravidéken és Kárpátalján e téren is határozott különbség mutatható ki a két magyar szülő gyermekei és a vegyes családokban élők között, az előbbiek javára.

A felmérésből kiderül, hogy a fiatalok többsége nem csak Magyarországra utazik, hanem jelentős arányban jutnak el a Kárpát-medence más, magyarok által lakott vidékeire is. A desztinációk közül mindhárom helyről Felvidék a legnépszerűbb. A Magyarországon kívüli magyar területekre a diákok jelentős részben iskolák közötti kapcsolatok, tanulmányi kirándulások keretében jutnak el. E viszonylatban is hasonló következtetésekre juthatunk, mint az anyaországba történő utazások kapcsán. Azok a diákok, akiknek mindkét szülője magyar, nemcsak gyakrabban utaznak a „határon túli” magyar területekre, de érzelmileg is többet jelentenek számukra ezek az utazások, magyar identitásukban jelentősebb megerősítést kapnak, mint azok, akik vegyes házasságban élnek.

A 3. ábra rámutat arra, hogy a legerősebben az udvarhelyiek ragaszkodnak szülőföldjükhöz, köszönhetően a többszázéves magyarságnak, illetve az asszimiláció – helyi – hiányának. Muravidéken és Kárpátalján a magyar nemzetiségűek erősebben kötődnek szülőföldjükhöz, (különösen azok, akiknek mindkét szülője magyar), mint szlovén/ukrán nemzetiségű társaik.

3. ábra

A megkérdezett diákok válasza a „Hol szeretne élni a jövőben?” kérdésre (%)

Forrás: saját szerkesztés

A magyaroknak nem céljuk Magyarországra költözni, identitásukból fakadóan ragaszkodnak szülőföldjükhöz. Az egzisztenciális kérdést szlovén/ukrán társaik fontosabbnak tartják, ők külföldre is szívesebben költöznének. E

válaszokban a lendvai magyarok esetében az is szerepet játszik, hogy Szlovéniában (így Muravidéken is) az életszínvonal magasabb, mint Magyarországon. A szlovén diákok jövőképében viszont azért is kisebb hangsúlyt kap szülőföldjük, mert Szlovénia viszonylatában Muravidék gazdaságilag elmarad az ország központi térségeitől. Bár a többség Kárpátalján is szülőföldjén képzelel el jövőjét, de az ő körükben a legmagasabb azok aránya, akik Magyarországon élnének szívesen. Ebben nyilván szerepet játszik, hogy jelenleg a megélhetés Kárpátalján nagyon nehéz, de a magyar gyökerektől nem szívesen szakadnának el a diákok.

Összegzés

A lendvai, beregszászi és székelyudvarhelyi diákok körében végzett kérdőíves felmérésünk alapján megállapítható: a muravidéki és kárpátaljai fiatalok számára természetessé vált Magyarországra utazni. Nemcsak a magyarok, hanem a szlovénok, illetve ukránok is szívesen jönnek át a határ túlsó oldalára, alapvetően pozitív megítélésük van országunkról. A probléma az, hogy többnyire nagyon rövid időt töltenek el (túlnyomóan vásárlási célból), a határ menti turizmusban inkább csak potenciális turistaként vannak jelen. Az ebben rejlő lehetőségeket az itthoni turizmus nem használja ki. A székelyföldi diákok – a távolságból fakadóan – ritkábban, de hosszabb időtartamra utaznak Magyarországra, céljuk főként a rokoni kapcsolatok ápolása mellett a magyar értékek megismerése.

A nemzetiségi identitás és a magyarországi utazások között egyértelműen kimutatható az összefüggés: azok a diákok, akiknek mindkét szülője magyar (a tömbmagyarságban élő, a felmérésében résztvevő székelyudvarhelyi diákok valamennyien e kategóriába tartoznak), szívesebben, gyakrabban utaznak mind Magyarországra, mind a Kárpát-medence más, magyarok által lakott területeire. Érzelmileg többet jelent számukra az anyaországban, vagy azon kívüli, magyarok lakta tájakon lenni, mint a vegyes házasságban élők esetében. Akiknek mindkét szülője magyar, azok a jövőjüket is inkább szülőföldjükön tervezik.

Irodalom

1. Bazsika E. – Gyuricza L. 2008: Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken – Hetés, Göcsej, Őrség határainak vizsgálata. Földrajzi Közlemények Bp. 2008/3. szám pp. 251–262
2. Göncz L. 2001: A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva, 2001. 368 p.
3. Gyuricza L. – Köbli Á. – Ginzer M. 2015: A turizmus szerepének vizsgálata a nemzetiség megőrzésében a szlovéniai magyarság példáján. In: Rátz T. – Michalkó G. (szerk.): Kreativitás és innováció a turizmusban. Turizmus Akadémia 7. Kodolányi J. Főiskola MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár – Budapest, pp. 168–178.
4. Kocsis K. 2001: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbség Kutató Intézet. Budapest

5. Horváth F. 2010: Dolgozni csak pontosan és szépen... in: HERMAN J. – SABO T. (szerk.) *Drug z drugim – Együtt egymásért. Ob 50-letnici dvojezičnega šolstva na narodnostno mešanem območju v Prekmurju – A kétnyelvű oktatás 50. évfordulója a nemzetiségileg vegyesen lakott Muravidéken. Lendva – Lendava pp. 75–77.*
6. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003 adatai.
7. Orosz I. 2005: *A magyar nyelvű oktatás helyzete az ukrán államiség kialakulásának első évtizedében.* Ungvár, PoliPrint.
8. www.transindex.ro adatai – Romániai népszámlálási adatok. Letöltve: 2016. január 9.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI ÉS KOCKÁZATAI KÉT SZOMSZÉDOS FÜRDŐVÁROS PÉLDÁJÁN

HORVÁTH ZOLTÁN – KÖBLI ÁDÁM

Pécsi Tudományegyetem

hozool@gmail.com, kobli@gamma.ttk.pte.hu

Abstract

THE POTENTIALS AND RISKS OF CO-OPERATION REPRESENTED THROUGH
THE EXAMPLE OF TWO NEIGHBOURING SPA TOWNS

Horváth, Zoltán – Köbli, Ádám

Hévíz and Keszthely are two neighbouring settlements lying in the western basin of Lake Balaton, within the territory of the Western Transdanubian Region. Long since, they play an outstanding role in Hungarian tourism. Although they are only a few kilometres away from each other, their tourism supply is completely different. This difference necessarily affects their development and their economic and social structures as well. In our study we are going to present the most important elements of their relationship, the possible ways of co-operation and the factors restricting it.

Keywords: Spa town development, TDM, cooperation possibilities, Hévíz, Keszthely

1. Bevezetés és célkitűzések

A turizmus olyan komplex tevékenység, amely sok ágazat részegységeinek szinergikus hatásából fejlődik ki. Az összetettsége miatt azonban sérülékeny is, ezért a hosszú távú működtetéséhez határozottan tudatos fejlesztésekre van szükség. A fejlesztési stratégia alapja azonos a fenntartható fejlődés alapelveivel, amely komplex rendszerekben értelmez és tervez.

Egy kistérség, egy város komplex rendszere dinamikusan stabil, azaz rugalmas és viszonylagosan független. Ennek feltétele a lokalitás, diverzitás és kooperáció (Hajnal 2006). Az együttműködés azonban néha még szomszédos települések közt sem tud megfelelő hatékonysággal megvalósulni. Erre kiváló példa a tanulmányunkban vizsgált, a nemzetközi turizmusban is bekapcsolódó, kiemelt Kárpát-medencei desztináció két fürdővárosa, Hévíz és Keszthely.

A két szomszédos kisváros a nyugat-dunántúli régió területén, a Balaton nyugati medencéjében fekszik és hosszú ideje kiemelt szerepet játszanak a turizmusban. Bár csak pár kilométer választja el őket egymástól, nagyon eltérő turisztikai kínálattal rendelkeznek. A különbözőség kihat a két város fejlődésére, gazdasági és társadalmi szerkezetére is. Tanulmányunkban elemezzük a két fürdőváros kapcsolatának legfontosabb jellemzőit, az együttműködés lehetőségeit, illetve megvalósulásának korlátait.

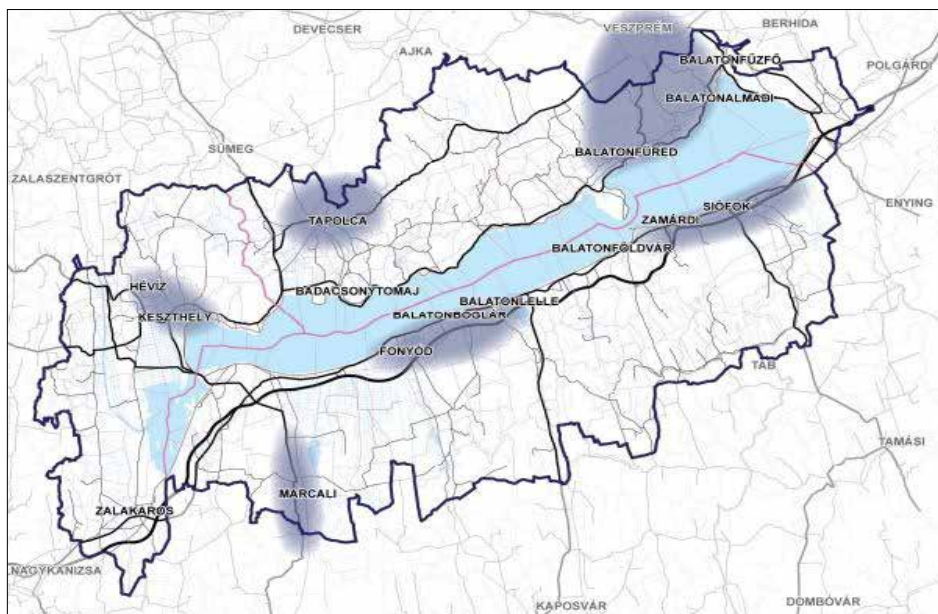
2. Együttműködés és versengés a turizmusban

A létfenntartó geo-bioszférában az elsődleges kapcsolat a kooperáció (Juhász–Nagy 1993), így a társadalomnak és a gazdaságnak, mint a rendszer alrendszereinek is az együttműködést kellene preferálniuk a versengéssel, versennyel szemben. Csak akkor beszélhetünk komplex rendszerről, ha abban a lehető legnagyobb fokú kooperáció valósul meg (Hajnal 2010). Hazánk turizmusában az egyes települések, desztinációk közötti versengés hangsúlyosabban van jelen, mint az együttműködés. Különösen igaz ez a megállapítás azokban a térségekben, ahol a domináns ágazat és a fő foglalkoztató a turizmus. Ebből fakadóan a bevételeket, a vendégek költségeit igyekeznek helyben tartani, a saját vállalkozásokat támogatni. Magyarországon az idegenforgalmi adó az egyetlen olyan adónem, amely szorosan a turizmushoz kapcsolódik, és amely után az önkormányzatok állami támogatást, kiegészítést kapnak. A települések és a vállalkozások tehát nyilvánvalóan szállásfejlesztésben lesznek érdekeltek, nem pedig az attrakciófejlesztésben. Pedig a vendégeknek minőségi, valódi vonzerővel bíró attrakciókat kellene ajánlani, amelyek által abban a maradandó élményben részesülnek, amely miatt a közeljövőben visszatérnek a térségbe.

Már tíz éve kitűzött cél hazánk turizmusirányítási rendszerének átalakítása, amely a Turisztikai Desztináció Menedzsment (TDM) szervezetek hierarchikus rendszerére épül, azonban elenyészően kevés – a Nemzetgazdasági Minisztérium által hét regisztrált – térségi szervezet jött létre, és ennél is kevesebb tevékenykedik ténylegesen. Az önkormányzatok és a vezetők csak a saját közigazgatási határaikon belül gondolkodnak, hiányzik a közös tervezés és fejlesztés iránti igény. A turista azonban tágabb tereket érzékel, természeti- és kultúrtájakban gondolkodik, tehát keresleti oldalról nézve egy nagyobb, összefüggő térséget keres fel. Az együttműködésnek lehetnek kockázatai egyik-másik oldalon (települési szinten esetleg csökkenhetnek a realizált javak), azonban a térség, a valódi desztináció és lakosai csak profitálhatnak belőle. Meg kell teremteni a lehetőséget a fenntartható fejlődés elvei mentén egy olyan komplex kínálat kialakítására, amelyben a különböző komplementer termékek egy megkülönböztethető, egyedi desztinációt alkotnak.

3. A két fürdőváros eltérő turisztikai szerepének okai

A vizsgált fürdővárosok a magyarországi turizmus kiemelkedő célterületei, a legismertebb, legtöbb vendéget vonzó és legmagasabb minőséget nyújtó fürdőváros Hévíz, amely nagyon értékes turisztikai hagyományokkal rendelkezik, valamint Keszthely, a „Balaton fővárosa”, amely évszázadokra visszavezethető kulturális vezető szereppel és komplex turisztikai kínálattal rendelkezik és a Balaton térségének egyik legnagyobb és gazdaságilag legfontosabb városa.

1. ábra*A Balaton környéki városias térségek és központi települései: Keszthely és Hévíz**Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács, balatonregion.hu – 2014***3.1. A turisztikai kereslet átalakulása**

A Festetics-család öröksége több szempontból összeköti a két várost, meghatározza történetüket, fejlődésüket és mai helyzetüket. Festetics Kristóf 1739-ben a terület kizárólagos birtokosává lett, majd igazán a 18. század végén, gróf Festetics György idején indult virágzásnak Keszthely, ahol kastély épült (1745) és megalapították a Georgikont, amely Európa első közép- és felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézménye volt (1798) (west-balaton.hu). Ez idő alatt a Hévízi-tó is egyre ismertebb lett, kialakultak az első ideiglenes fürdőépületek. A 18.-19. században Keszthely szerzett vezető szerepet a térségben, a Festetics család kulturális programjai országosan híresek voltak, és ekkoriban kizárólag itt voltak szállások. (Törzsök 2015)

A szocializmus éveiben már sokkal kiegyenlítettebb volt a két üdülőhely fejlődése. Pontos adatok a rendszerváltás után, az 1995-ös Keszthely-Hévíz kistérségi elvégzett felmérés révén vannak. Rátz T. (1999) kutatásának vizsgált területe az 1994-ben alakult Keszthely-Hévíz kistérségi együttműködés volt, amelyet a két névadó város mellett Gyenesdiás, Vonyarcvashegy és Cserszegtomaj alkotott. Ekkoriban Keszthelyre a hagyományos balatoni turizmus volt jellemző, amelyet erős szezonális és egyoldalú kínálat jellemezett.

A két település közötti markáns eltérés az elmúlt két évtizedben tovább erősödött. A vendégek arányának változását az 1. táblázat mutatja meg.

Hévíz egyre fontosabb szerepet tölt be nemzetközileg a gyógyturizmus területén, egész évben közel azonos vendég számmal, többségében külföldi vendéggel (a hagyományos német és osztrák vendégkör mellett, egyre fontosabb lett az utóbbi években a fizetőképes orosz, ukrán és cseh piac). Éves szinten több mint 1 millió vendégéjszakát regisztrálnak a fürdővárosban. Ennek egyik oka a nemzetközi trendek megváltozása, megnőtt azon utazások száma, ahol a turista fő motivációját a gyógyulás és a rehabilitáció, illetve a prevenció adja.

1 táblázat

Turistaérkezések az egykori Keszthely-Hévíz kistérségében, 1995 és 2012

1995	turista		ebből külföldi		vendégéjszaka		ebből külföldi	
	fő	%	fő	%	éjszaka	%	éjszaka	%
Hévíz	82 883	52,79	44 031	53,12	590 449	59,29	406 796	68,9
Keszthely	58 550	37,29	40 241	68,73	266 979	26,81	211 898	79,37
Kistérség*	285 501	100	124 884	43,74	1 270 261	100	754 442	59,4
2012								
Hévíz	207 992	72,85	100 619	50,3	1 005 231	79,14	670 471	66,7
Keszthely	36 777	12,88	10 922	29,7	140 756	11,08	45 768	32,5
Kistérség*	157 012	100	97 072	61,82	995 785	100	743002	74,61

*Keszthely-Hévíz Kistérségi Együttműködés, majd későbbiekben Kistérségi Társulás (2007-ig)
 Forrás: Rátz T. (1999), KSH (2013), Köbli Á. (2013)

Ezzel szemben a klasszikus Balaton-parti üdülőhelyek turizmusa is átalakulóban van, a 90-es évek vendég számaihoz és nemzetiségi összetevőjéhez képest visszaesés mutatkozik. Keszthely esetében a visszaesés igen súlyos, az 1995-ös több mint 266 ezer vendégéjszaka helyett 2012-ben már csak 140 ezer vendégéjszakát töltöttek el és az elmúlt évtizedekben Keszthely elvesztette külföldi vendégeinek nagy részét. Ennek oka, hogy megváltozott a Balaton vendégköre és a szálláshely struktúra is átalakult, a szocializmus éveiben politikai és társadalmi okok miatt (Slachta 2010) nagyon népszerű balatoni kempingek nagy része bezárt vagy átalakult és az árak is megemelkedtek a minőség javulásával arányosan. A Balaton és így Keszthely is elsősorban a belföldi turizmus kiemelt desztinációjává vált. A Balaton turizmusa csak a 2000-es évektől kezdődött tudatos fejlesztések révén érte el mai, magas minőségű állapotát, amely révén újra igazán népszerű kezd lenni a belföldi és újabban külföldi (cseh, német) vendégek körében is.

3.2. A turisztikai kínálat jellemzői és bevételek

Hévíz és Keszthely gazdasága is kiemelten a turizmusra épül, de a bevételek nagysága és szezonális eloszlása különböző. Hévíz esetében a helyi szolgáltatók a fő bevételeiket a turizmusból szerzik be, az egész térség legnagyobb foglalkoztatói a hévízi szállodák. A turizmus alapját a világhírű és a világon egyedülálló

természetes Hévízi-tó, és az arra épülő gyógyturisztikai szolgáltatások, kezelések, valamint a fürdővárosi hangulatot adó miliő és nyugodt környezet jelenti. A gyógyászati kezelések, valamint a wellness szállodák programjai egész évben közel azonos mértékben vonzzák a turistákat és a gyógyulni vágyókat, így a kereslet mértéke közel azonos egész évben a városban, szezonális csak kismértékben jellemző. Ráadásul a vendégeket hosszú tartózkodási idő jellemzi (külföldi vendégkör esetében Hévízen 6,5 nap átlagosan (KSH 2014)). Folyamatos kereslet van a szolgáltatások iránt, így a bevételek kiegyenlítettebbek éves szinten (idegenforgalmi adó mértéke Hévízen közel félmilliárd forint (KSH 2014)) és a turizmusra sokszor jellemző szezonális munkahelyek sem jellemzőek. A gyógyturisztikai kínálatot Hévízen az utóbbi években kiegészíti a minőségi gasztronómia, helyi termékek, borturizmus, illetve az egészségmegőrzéshez kapcsolódó különböző aktív tevékenységek, mint például a kerékpártúrák.

Keszthelyen a hagyományos, nyári szezonhoz kapcsolódó vízparti turizmus a legfontosabb vonzerő. Mindezt jól kiegészíti a város kulturális kínálata, amely elsősorban a Fesztetics-örökségre épül. Keszthelyre a nyári rosszabb időjárási viszonyok esetében is sok turistát vonzanak a különböző programok a környező településekről is. A Balaton-parti vízparti turizmus azonban nagyfokú szezonális mutatót mutat, a nyári hónapok a meghatározóak, az év további részében komoly vendéghiányos időszakok vannak. Az egész éves turisztikai bevétel a nyári hónapok teljesítményétől függ, egy esősebb nyári szezon komoly veszteségeket okoz a településen. A késő ősztől kora tavaszig tartó időszakban csak a kulturális turizmus képes vendégeket vonzani a városba, azonban a bevételekre csak kis hatással van a kultúra (kevés hozzá kapcsolódó vendégéjszaka, vendéglátás). Így Keszthelyen a szezonális munkahelyek száma magasabb, és főleg a vendéglátás területén dolgozók közül a téli hónapokban sokan keresnek Hévízen állást. Ráadásul, mivel közel ötször akkora Keszthely, mint Hévíz (Keszthely lakossága 20 193 fő, Hévíz lakossága 4375 fő, KSH 2013), rendelkezik közép-és felsőoktatási intézményekkel, kórházzal, a turizmusból származó bevételeket is jóval nagyobb arányban használják fel a mindennapi gazdasági, szociális problémák megoldására.

3.3. Eltérő szálláshely-kínálati jellemzők

A térségben Hévíz domináns a 23 hotelével, ugyanis a hévízi gyógyturizmusra folyamatosan minőségi 3-4-5 csillagos szállodák létesültek az elmúlt évtizedekben. (Hajnal–Köbli 2015) Ezzel szemben Keszthely egyik legnagyobb problémája a szálláshelyek hiánya, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Kevés szálloda található Keszthelyen és azok minősítése sem haladja meg a 3 csillagot. Így sok esetben fordul az elő, hogy a keszthelyi kulturális programokra érkező vendégek is hévízi szálláshelyeket választanak maguknak, ami Keszthelynek anyagi veszteséget és folyamatos lemaradást okoz.

4. A két város közti együttműködések – TDM szervezetek

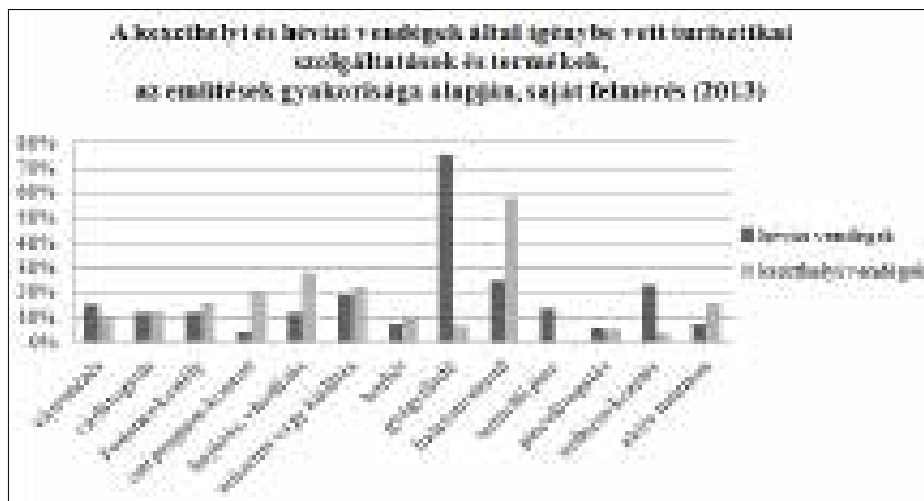
A Nyugat-Balaton Téréségmarketing Kht 2000-ben jött létre, mint turisztikai munkaszervezet, amely az első hazai desztináció menedzsment szervezetnek tekinthető, és amely Keszthely város mellett a térséget is képviselte munkájával (Tar 2008). Az elkövetkező években a környező települések gazdasági erősödése révén kialakult versenyhelyzet következtében sorra alakultak meg a helyi turisztikai desztináció menedzsment (TDM) szervezetek. A Hévízi TDM Egyesület 2006-ban alakult, a Keszthelyi Turisztikai Egyesület 2008-ban. Ezen szervezetek a települések turizmusban érintett vállalkozóit, civil szervezetek a helyi lakosság és a városvezetés érdekeit próbálják koordinálni és szintetizálni.

A térségi turizmus szervezet, a Nyugat-Balaton Turisztikai Iroda lehetőséget teremt a két városnak a közös munkára, azonban attól függően, hogy melyik település épp a meghatározóbb a vendégszámok és a bevételek alapján, próbálja gazdasági fölényét a döntéshozásban is érvényesíteni. Hévíz azonban önmagában is olyan jelentős, hogy képes egyedül helytállni a turisztikai piacon. Ebből adódóan próbálja akarát érvényesíteni a térség turizmusirányításában is. A Nyugat-Balaton Turisztikai Nonprofit Kft. taggyűlése 2013-ban elfogadta a desztináció márkanévének módosítását, így 2014-től a Nyugat-Balaton desztináció márkanéve a Hévíz-Balaton. Meglátásunk szerint, települési szinten olyan marketing feladatokat kell ellátni, amelyek megalapozzák egy komplex térség vagy régió közös és hatékony fellépését a turisztikai piacra.

2013 augusztusában kérdőíves felmérést végeztünk, amelyben a térségbe látogató turisták fogyasztási szokásait mértük fel. A turisták fogyasztási szokásainak ismerete azért fontos, mert ebből a turisták térbeli mozgásáról is információkat kaptunk. 300 fős mintavételezést végeztünk a térségi TDM településein. A keszthelyi szállással rendelkező vendégek 38,6%-a látogatott el Hévízre, míg a hévízi szállással rendelkezők jóval magasabb arányban (59,6%) keresték fel Keszthelyt, melynek oka, Keszthely gazdagabb nyári kulturális programkínálata. Érdekes az a tény is, hogy a Hévízen megkérdezett vendégek 73%-ának, míg a Keszthelyen választ adók csupán 47,4%-ának volt a szállása azon a településen ahol válaszoltak. Ezek az adatok alátámasztják azt az előzetes feltételezésünket, amely szerint a hévízen megszálló vendégek jelentősebb hányada látogat el Keszthelyre, mint fordítva. Ennek hátterében állhatnak Keszthely kedvezőtlen szálláshelyi adottságai is. A 2. ábra szemlélteti, hogy a keszthelyi és a hévízi szállással rendelkező vendégek mely termékeket, szolgáltatásokat vették igénybe a legnagyobb arányban. A hévízi vendégek által a legtöbbször említett szolgáltatás a Gyógyfürdő volt, amit a balaton strandok követtek, megelőzve a kezeléseket és wellnesst.

2. ábra

A keszthelyi és hévízi vendégek által igénybe vett turisztikai szolgáltatások

Forrás: Horváth Z. 2013

A kérdőívek elemzéséből kiderült az is, hogy a balatoni strandot felkeresők 54%-a ugyanakkor nem járt a Gyógyfürdőben. Ez alátámasztja, hogy a Balatonparti nem megfelelő szálláshelykínálat is hozzájárul Hévíz vendégéjszakáihoz. A keszthelyi vendégek a különböző esti koncerteket, rendezvényeket, valamint a hajózást és az aktív turizmusformákat említették jelentősebb arányban, mint a hévíziek, amelynek hátterében Keszthely gazdag nyári programkínálata, a kikötőből induló menetrendszerinti járatok és sétahajók valamint a kijelölt térségi kerékpáros útvonalak, a Keszthelyi-hegység túraújtjai és a balatoni strandokon kölcsönözhető eszközök állnak.

5. Javaslatok és konklúzió

A két városnak szorosabb együttműködésre kell törekednie egymással és térségükkel. A kidolgozás alatt álló Festetics-örökség kártyarendszert, amely a Festetics-család gazdag kulturális örökségét egységesen kommunikálja a vendégek irányába, jó választásnak tartjuk. A kulturális és természeti örökség termékközpontú fejlesztések és marketingkommunikáció eredményesen integrálhatja egységbe a térség, az egykori Festetics-uradalom turizmusát a közös múlt és jelen hangsúlyozásával.

A térség egyedülálló vonzerői miatt, többször is tervbe vették a Világörökségi cím megszerzését, és a nevezéshez szükséges koncepciók kidolgozását. Elképzeléseink szerint a legeredményesebb koncepció a Világörökségi cím elnyerésére, Hévíz és Keszthely közös jelölése lenne. Az UNESCO 1992-ben a Világörökség egyezmény keretében létrehozta a „klasszikus történelmi táj” kategóriát, olyan kultúrtájak részére, amelyek: „történelmi, esztétikai, antropológiai vagy néprajzi

szempontból jelentős, viszonylag ritka együttesek, az ember és a természet hosszú ideje tartó harmonikus egyensúlyának bizonyítékai és a visszafordíthatatlan változások szempontjából sérülékenyek” (UNESCO 1992). Ennek a feltételnek Hévíz és Keszthely kiválóan megfelel, a két települést összekötő közös kulturális hagyományaik, szokásaik és a természeti környezet. A Hévízi-tó és a környező lápterületek közös ökológiai egységet alkotnak, azonban nagy probléma a lápterületek kiszáradása. A világörökségi pályázat előkészítését a területen egy komoly tájrehabilitációs folyamatnak kell megelőznie, amelynek segítségével megfelelő ökológiai állapotba kerülhetne a természeti környezet. A sikeres pályázat majd megvalósítás esetén pályázhatnának a „klasszikus történeti táj” címre. A közös pályázat az egész térség szempontjából kedvező hatásokkal járna, Hévíz és Keszthely közös terveket és döntéseket kellene, hogy kialakítson, egymás érdekeit kölcsönösen figyelembe véve. A Hévízi-tó és a keszthelyi Festetics-örökség komoly lépést tehetne a Világörökségi cím felé a hatékony együttműködések révén, amely a térség rangjához méltó elismerés lenne.

Irodalom

1. Hajnal K. 2006: A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben. PhD értekezés – Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet. 190 p.
2. Hajnal K. 2010: Az együttműködés jelentése és jelentősége. In: Szerk.: Rab Virág, Szerk.: Deák Anita Együttműködés – versengés. Budapest: Gondolat Kiadó. pp. 253–256.
3. Hajnal K. – Köbli Á. 2015: Új rendezőelvek Hévíz turizmusában. In: Galambos I. Michalkó G. Törzsök A. Wirth G (szerk.) Fürdővárosok 292 p. Budapest: Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület. Magyar Földrajzi Társaság. TITE könyvek 7. pp. 97–106.
4. Juhász-Nagy P. 1993: Az eltűnő sokféleség. Budapest: Scientia Kiadó.
5. Rátz T. 1999: A turizmus társadalmi-kulturális hatásai. PhD disszertáció. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. 264 p.
6. Slachta K. 2010: A Stasi titkos balatoni útikönyve. In: Hornyák Á.–Vitári Zs. (szerk.) Idegen szemmel: Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban, Kutatási Füzetek 16. 296 p. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 2010. pp. 131–152.
7. Tar L. 2008: A Nyugat-Balatoni Térségmarketing Kht. megalapítása és működése. In: Lengyel M. (szerk.) 2008. TDM Működési Kézikönyv pp. 51–62
8. Törzsök A. 2015: Keszthely turizmusfejlesztésének száz éve balatoni és országos tekintéssel. 1880–1980 PhD Értekezés - PTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs. 185 p.
9. Balaton Fejlesztési Tanács: Balaton kiemelt térség fejlesztési programja http://www.balatonregion.hu/files/_bft/download_files/985/balaton_konceptio_2014_07_04.pdf
10. statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp
11. <http://west-balaton.hu/keszthely/keszthely-muzeumok/georgikon-majormuzeum>
12. http://www.unesco.hu/site/documents/a_sokszinuseg_egyezmény.pdf

A FALUSI TURIZMUS FEJLŐDÉSÉNEK PROBLÉMÁI KÁRPÁTALJÁN, VÁRI TELEPÜLÉS PÉLDÁJÁN

IZSÁK TIBOR

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tiboras@kmf.uz.ua

Резюме

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ,
НА ПРИКЛАДІ СЕЛА ВАРІ

Іжак Т. Й.

Село Варі розташоване у південно-західній частині Закарпатської області, близько українсько-угорського державного кордону. У населеному пункті сільським (зеленим) туризмом почали займатися з середини 90-х років минулого сторіччя. За останні 20 років все більше сімей займалися прийомом гостей, поряд зі своїм основним місцем роботи. Туристи переважно приїжджали з Угорщини, але були також громадяни України та інших країн Європи. В останні роки значно скоротилася кількість туристів, що спонукало розгляд ряду проблем, які виникли у зв'язку з розвитком сільського туризму у селі.

Ключові слова: туризм, сільський туризм, Варі, Закарпаття

Bevezetés. A falusi turizmusról általában

A falusi, vagy vidéklátogató turizmus kezdeteit az ókorra lehet visszavezetni, amikor Róma tehetőse polgárai a városon kívüli kisebb településekre utaztak pihenni. A falusi vagy zöld turizmus a XIX. században kapott újabb lendületet. Európa városaiból a munkahét utáni és nyári kikapcsolódásra a falusi, természet-közei vidékekre utaztak kikapcsolni az iparosodott városi élet zajos, stresszes folyamatait, kemény szellemi vagy megerőltetett fizikai munka fáradalmait. A falusi turizmus fejlődését elősegítette a közlekedési infrastruktúra terjeszkedése, a munkaidő hosszának csökkenése, az emelkedő képesítési szint (Rutinszkij – Zinyko, 2006, p. 12).

Mi is a falusi turizmus? A falusi turizmus a falu komplex idegenforgalmi kínálatának a hasznosítása, a helyi és regionális vonzerőkkel rendelkező, gondozott falusi, vidéki környezetben a belföldi és külföldi vendégek szabadidő-eltöltési szükségleteinek széles körű, kereskedelmi alapokon való kielégítése, és az ezt szervező helyi intézmények és szolgáltatók együttműködése (Nagy 2008).

A falusi (zöld) turizmus, vagy agroturizmus – az ökológiai turizmus egyik válfaja, amely elősegíti a kisvállalkozások fejlődését és anyagi fellendülését, lehetőséget ad a városlakóknak a privát mezőgazdasági szektorban való aktív pihenésre (Fedorczenko – Gyorova, 2002, p. 121.).

Ukrajna „A falusi zöld turizmusról” 2005-ben alkotott törvénytervezete kijelenti: a falusi zöld turizmus – a turizmus üdülési-pihenési formája, amely előrelátja a turisták ideiglenes tartózkodását falusi környezetben és falusi zöld turizmus szolgáltatásainak igénybevételét („A falusi zöld turizmusról”, 2005). A

falusi turizmus létét így Ukrajnában, mint tevékenységi folyamatot – „A falusi zöld turizmusról” törvény kellene, hogy szabályozza, azonban a mai napig csak projekt szinten működik, amelyet a Legfelső Tanács még nem fogadott el. Ezért többségében a falusi turizmust Ukrajnában az ország Alkotmánya, „A turizmusról” elfogadott törvény, „A privát parasztgazdaságról” szóló törvény, és Ukrajna más törvényei, rendeletei és határozatai szabályozzák.

Ukrajna „A privát parasztgazdaságokról” (2003) törvénye szerint a természetes személy gazdasági tevékenységének tere – egyénileg vagy olyan egyén által, aki családi kapcsolatban áll és együtt élnek, jogában áll szükségleteinek kielégítésére foglalkozhat mezőgazdasági termékek előállításával, feldolgozásával és fogyasztásával, értékesítheti a többletet, szolgáltatásokat nyújthat felhasználva a privát parasztgazdaság vagyonát, többek között a falusi turizmus terén. A törvény a parasztgazdaságot, mint a gazdasági tevékenység válfaját határozza meg, amely szolgáltatások nyújtása céljából valósul meg a parasztgazdaság vagyonának felhasználásával a falusi turizmus szférájában.

A vendégfogadó gazdának nem szükséges megfelelő „hotelgazdasági” végzettséggel rendelkeznie szolgáltatások nyújtásához és a turisták étkeztetéséhez. Viszont az elhelyezett vendégek létszáma nem haladhatja meg a 10 főt, a tartózkodásuk ideje az egy hónapot (Ukrajna Miniszteri Kabinetének Rendelete, 2006). A vendégfogadó számára nem szükséges engedélyek beszerzése és bejegyezni, mint vállalkozást (Ukrajna Miniszteri Kabinetének Rendelete, 2006). Ha pedig igény van helyi nevezetességeket vagy természeti értékeket bemutatására – a turisztikai kísérethez nem szükséges szakirányú képesítés vagy engedély.

Mindezek mellett, a vendégfogadó kötelessége lenne az adóhivatalba jövedéki bevallást benyújtani, statisztikai adatokat közölni a helyi végrehajtó szerveknek, és vendégkönyvet vezetni a turisták regisztrálásával.

Habár a lehetőség adott, a megyében a falusi turizmus, mint komplex turisztikai termék, egyelőre nem létezik (Sass – Szilágyi – Gönczy 2007).

A falusi környezet vonzereje

A falvak gazdag történelmi-építészeti hagyatékkal, egyedi kultúrával, hagyományokkal, szokásokkal és sok esetben sajátos természeti környezettel rendelkeznek. A legkedveltebb helyek, ahol a városból érkezők szívesen töltik el szabadidejüket – a folyók és tavak vízpartjai (fürdés, horgászat, piknikezés), az erdők (erdei séta, túrázás, gombázás, erdei gyümölcsök és gyógynövények gyűjtése, piknikezés), falusi ünnepek (disznótor, falunap, egyházi ünnepek). A falusi környezetben való eltöltött idő alatt a városi turistának lehetősége nyílik „érintkezni” a nemzeti identitással, a néprajzi sajátosságokkal, a természetes környezettel – tiszta vízzel és levegővel.

Kárpátalja és a Beregszászi járás falvai gazdag történelmi és építészeti hagyatékkal, egyedi kultúrával, szokásokkal és hagyományokkal, sajátos természeti környezettel rendelkeznek. Több településen érdekes épületek, objektumok talál-

hatók, amelyek kapcsolódnak a helyi történelemhez (templomok, házak, emlékművek), hagyományokhoz (szövés, hímzés, fonás) és szokásokhoz. A népi kézművesség és építészet felfedi a népi kultúra eredetét és forrásait, lehetőséget ad a vendégfogadóknak és a szervezőknek érdekes programokat kidolgozni és megvalósítani a falusi környezetbe érkező turisták számára (Вітаємо на Закарпатті).

Minden pozitív élmény mellett, vidékünkön sok olyan probléma van, amelyek meghatározzák a turistaforgalom mennyiségi oldalát. Az utóbbi években több kutatás is folyt, amelyek legfőbb célja volt – felmérni Kárpátalja falusi turizmusának helyzetét, megtalálni a kitörési pontokat fejlődésében. Csaknem mindegyik kutatás (Berghauer S., Sass E. és mások) összegzésében megjelennek a hiányosságok, problémák, amelyek orvosolása nagyon fontos a további fejlődéshez.

Vári rövid vonzerőleltára

Vári vagy Mezővári Kárpátalja Beregszászi járásának déli részén helyezkedik el az ukrán–magyar államhatár mellett, a Borzsa-folyó tiszai torkolatánál. Vári – a Kárpát-medence egyik legősibb települése, amely a XIII. század közepéig, a tatárjárásig, Borsova-vármegye székhelye volt. Az avarkori földvár maradványait a történelmi írásokban a XVIII. század közepéig említik. Kézzelfogható, vizuálisan is látható romok, kövek már nem találhatók, de a várdomb és környéke ma is festői látványt nyújtanak.

Kedvező tiszai-átkelők megléte miatt a település a történelem folyamán királyi kiváltságokkal, vámellenőrzéssel rendelkezett. Azonban virágzását gyakran visszavetette a törökök, tatárok, lengyelek betörései, miután csaknem mindig előlről kezdődött a fejlődés. Az egyetlen történelmi épület, amely az utókor számára fennmaradt – a vári református templom (1795), amely előtte a települést védő erősségek egyike volt.

Váriiban bontottak zászlót a kurucok 1703. május 21-én. Az esemény emléktáblája a helyi templom falán található. A Rákóczi Szabadságharc tiszteletére emlékművet is avattak 2014 októberében.

A településen született, az Osztrák-Magyar Monarchiában szervezett északi-sarki felfedező hajóút egyetlen magyar tagja, Kepes Gyula, aki az expedíció orvosa volt. A közelmúltban róla egy utca lett elnevezve a településen.

A faluból a II. világháború után „málenykij robotra” több száz férfit vittek el, akik közül sokan nem tértek haza. Az elhurcolt áldozatok emlékére emlékművet emeltek a település főterén.

Az emlékműveken és épületeken kívül vonzereje a településnek a Borzsa-folyó partja, ahová sokan érkeznek a járás és a megye pihenni és kikapcsolódni vágyó polgárai sátorozni, piknikezni, horgászni.

A falusi turizmus múltja és jelene a településen

Váriiban, falusi turizmussal a '90-es évek közepétől foglalkoznak. Kezdetben Csizmár Sarolta (akkor a KMPSZ szervező titkára, ma a Beregszász és Térsége

Falusi Turizmus Szövetség elnöke) szervezésében 10 család fogott össze turisták és turistacsoportok fogadásával. A főleg Magyarországról (ezenkívül, Ukrajnából és Európa más országaiból is) érkező turisták elhelyezésének legfőbb kritériumai – a nyelvtudás, a lakóházak és szobák vendégfogadásra való alkalmassága és tisztasága, az udvarok rendezettsége, a belső illemhely és fürdőszoba megléte, meleg és hidegvízzel való állandó ellátottság, konyhai főzési ismeretek stb. voltak. A vendégfogadók képzését tanfolyamok segítségével oldották meg, amelyeken a helyiek elsajátíthatták a falusi turizmus keretein belüli vendégfogadás fortélyait.

Rövid idő alatt, a 2000-es évek elejére több család is bejelentette igényét és lehetőségét vendégek fogadására. 2010-re a lehetséges elszállásolható vendégek száma a falusi turizmus keretein belül meghaladta a 150 főt.

A falusi turizmus anyagi vonzása megosztotta a szervezőket és a jelenkorban már négy, különszervezésű vendéglátó-csoport található a településen.

A megyébe, a járásba és a Váriba érkező turisták első benyomásai, a természet szépségén, a fogadók kedvességén és az ételek ízletességén kívül, nem mindig pozitívak. Elsősorban ez a közutak állapotára vonatkozik. Sok szervező több települést érintő utakat állít össze, komoly úthosszal, amelyek nagy részét nem sikerül megvalósítani az utak rossz állapota miatt. Vári esetében ezt tetőzi a főúttól való 6 km távolság.

A programokat csillagtúrák alapján állították (állítják) össze, amelyek alatt egy szálláshelyről induló útvonalakat utaznak be 2–6 napos időszak alatt. A nagy számú település felkeresése (kiszállás, beszállás) és a felejthetetlen látvány, a napi 200–400 kilométeres utazás – a vendégek számára sok esetben kimerítő, fárasztó. Mindemellett a mai napig nem sikerült megnyugtatóan megoldani (kezdve az államhatártól) az illemhelyek kérdését. Sőt, egyes helyeken, az esetenként kényesebb vendégeknek nehéz megoldani a szükségletek kielégítését, vagyis nincsenek (Vereckei-hágó, Szinevéri Nemzeti Park, Tatár-hágó) vagy használhatatlanok (belvárosi részek) az illemhelyek.

A fogadó településen a vendégek kevés időt töltenek el, általában csak az estéket, éjszakákat töltik itt. Nincs lehetőség behatóan megismerkedni a helyi különlegességekkel, sajátosságokkal, pedig az esetek nagy részében lenne mit megmutatni. Az Interneten már található képek a vendégfogadók házaival, fogadósobáival, elérhetőségekkel, olvashat az érdeklődő a falu történelméről, hétköznapijairól. Ellenben, nem jelentek meg a mai napig nyomtatott prospektusok, szakszerűen összeállított kiadványok, képeslapok, ajándéktárgyak, amelyek elősegítenék az ide érkező vendégek, turistacsoportok tájékoztatását a helyi sajátosságokról, látnivalókról, felkeltenék az érdeklődését a majdani látogatóknak.

Nagy hiánya a településnek egy közösségi terem, kultúrház hiánya. A 2001. év márciusában a helyi kultúrházat az árvíz olyan mértékben rongálta meg, hogy egy év múlva teljesen szétszedték. Szintén hiánya a falusi vendégfogadásnak Váriban – a rendszeres rendezvények, fesztiválok.

Összességében, hiányzik a helyi polgármesteri hivatal közösségfejlesztő, kezdeményező szervezése a falusi turizmus irányadó tevékenységében, a problémáinak megoldásában, a megfelelő menedzsment és marketingtevékenység felkarolásában, ami rányomja a bélyegét a falusi turizmus jelenlegi helyzetére a községben.

Összefoglalás

Kárpátalja, és benne a Beregszászi járás és települései kivételes helyzetben vannak a környező régiók és Ukrajna viszonylatában is. A természeti adottságok, a történelmi emlékhelyek, a helyi lakosság vendégszeretete – magalapozzák a turizmus, és ezen belül a falusi turizmus fejlődésének lehetőségeit. A jelenkori nehéz instabil politikai, gazdasági és demográfiai helyzetben, a növekvő munkanélküliség mellett – a falusi (zöld) turizmus egy fontos túlélési lehetőség, segítség a falusi közösségeknek állva maradni és megalapozni a fejlődést. Ehhez, viszont szükség lenne nem csak a közösségek összetartó erejére, hanem a megye és az ország előrelátó gondoskodására is. Elsősorban olyan intézkedések szükségesek, amelyek megoldanák a falusi turizmus fejlődését hátráltató legfőbb problémákat: a szemét elhelyezésének és feldolgozásának megoldását, az utak rendbetételét, az illemhelyek meglétét és higiéniai hiányosságainak kiküszöbölését, a határokon való átkelés kellemetlenségeinek megoldását, a vidékre érkező turisták tájékoztatásának kiszélesítését, a turizmushoz kapcsolódó infrastruktúra fejlesztését.

Kárpátalja megyei statisztikai hivatala a turistaforgalom számszerűsítésében (objektív okok miatt) nem foglalkozik a falusi turizmussal. Többnyire a kereskedelmi szálláshelyek és az egészségturizmus adatait taglalja. Ezáltal nem kaphatunk objektív, összefüggő képet a megye turizmusáról (Berghauer, 2012). Így nehéz meghatározni, mi történik a falusi turizmus terén.

Mindezen hiányosságok fokozatos megoldása még nem jelenti a falusi turizmus kardinális fellendülését. Szükség van ehhez a régió és az egész ország politikai megítélésének javítására is, mert a negatív imázs szintén meghatározza (főleg az utóbbi években) a turisták, különösen a határon túlról érkezők, útirányválasztását.

A turizmus Kárpátalján és különösen a Beregszászi járásban a piacgazdasági folyamatok mozgatóerejévé kell, hogy váljon, a helyi költségvetés egyik fontos tételévé, a turisták számára pedig elérhető pihenési és kikapcsolódási lehetőséggé, amikor felfedezheti és megismerheti a régió történelmi-kulturális hagyatékát, a helyi lakosság mindennapjait, amely elősegíti a nemzetgazdaság egyes ágazatainak és egészben véve a társadalomnak fejlődését.

Irodalom

1. Berghauer Sándor 2012: A turizmus fejlődésének sajátosságai Kárpátalján. In.: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Beregszász, 2012. március 29–30. Nemzetközi földrajzi konferencia anyagai. Beregszász, Lira.

2. Fedorcsenko V. – Gyorova T. (Федорченко В.К. – Дьорова Т.А.) 2002: Історія туризму в Україні. Київ, Вища Школа. 195 р.
3. Luzsanszka T. – Fejer V. (Лужанська Т.Ю. – Феєр В.П.): Проблеми розвитку „сільського зеленого туризму”. Мукачівський технологічний інститут. http://tourlib.net/statti_ukr/lugan.htm
4. Nagy Katalin 2008: Falusi turizmus. Falusi Turizmus Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Egyesülete elnöke, <http://iniciativa.hu/wp-content/uploads/2008/02/falusi-turizmus.pdf>.
5. Rutinszkij M. – Zinyko J. (Рутинський М. Й. – Зінько Ю. В.) 2006: Сільський туризм. Навчальний посібник. Київ, „Знання”. 271 р.
6. Sass E. – Szilágyi Zs. – Gönczy S. 2007: Kárpátalja, mint turisztikai desztináció ismertsége és imázsa. In.: Dr. Gulyás L.: Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged, Juhász Nyomda. pp. 455–460.
7. Ukrajna Alkotmánya (Конституція України. Тлумачення від 15.05.2014.). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр>.
8. Ukrajna Miniszteri Kabinetének Rendelete „Az Ideiglenes elhelyezés szolgáltatások megadásrendjének megerősítéséről” (Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)”. № 297 від 15.03.2006 р.). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-вр>
9. Ukrajna Törvénye „A falusi zöld turizmusról” (Закон України „Про сільський зелений туризм”. Проект). 2005. http://icp.org.ua/ukr/zakon/akts/2005/08/18/zakon_ukraini_pro_si_206.html
10. Ukrajna Törvénye „A privát parasztgazdaságokról” (Закон України „Про особисте селянське господарство” № 742 від 15 травня 2003 року). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
11. Ukrajna Törvénye „A turizmusról” (Закон України „Про туризм”. Редакція від 12.02.2015.). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.
12. Üdvözljük Kárpátalján. Falusi fogadóházak (Вітаємо на Закарпатті. Сільські садиби). http://www.transcarpathiatour.com.ua/house_village

ПРИРОДНІ ПЕРЕДУМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ляшук М.М. – Ляшук О.С.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Луцький кооперативний коледж Львівської комерційної академії
nicklyashuk@i.ua, olyalyashuk@i.ua

Abstract

NATURAL PRE-CONDITIONS OF FUNCTIONING HOTEL-RESTAURANT ECONOMIES OF THE VOLYN REGION

Lyashuk N. – Lyashuk O.

Naturally-resource potential of the Volyn region, which forms pre-conditions of functioning of hotel-restaurant economy, is analysed. Positive and negative factors which influence on territorial organization of hotel-restaurant economy of region are selected.

Keywords: natural resources, relief, climate, forests, lakes

Становлення і розвиток готельно-ресторанного господарства (ГРГ) Волинської області відбувається в умовах інтенсивного зростання взаємозв'язку суспільства і природних ресурсів, постійного збільшення попиту у рекреації.

Необхідність в організації відпочинку повинна спиратись на такі фундаментальні критерії: суспільна потреба використання, техніко-економічна необхідність освоєння, рівень вивченості. Тому територіальна організація ГРГ певним чином визначається природно-ресурсним потенціалом території.

До природних ресурсів, які впливають на розвиток ГРГ Волинської області відносяться: рельєф, клімат, озера та річки, ліси, родовища лікувальних грязей, об'єкти природно-заповідного фонду.

Ландшафт, природні водойми (озера, річки) вплинули на територіальну дислокацію закладів ГРГ. На території Волині чітко виділяються два види ландшафтів – поліський і лісостеповий. Поліський ландшафтний район найбільший за площею. Сприятливий для розвитку всіх видів відпочинку. Лісостеповий ландшафтний район сприятливий для тимчасового відпочинку. Окремі території (Іваничівський, Ківерцівський, Маневицький, Шацький адміністративні райони) за властивостями природного середовища використовуються для лікування, оздоровлення (санаторії, профілакторії).

На нашу думку провідними природними ресурсами, які впливають на розвиток ГРГ є озера та ліси регіону. Ліс (понад 35 % території області) задовольняє потреби людей у довготривалому відпочинку, в тому числі організації харчування, лікуванні, оздоровленні та загальному розвитку. Серед лісових масивів області розміщені:

- дитячі табори: (по 1 в Іваничівському та Старовижівському, по 2 у Луцькому та Ківерцівському адміністративних районах);
- санаторії та профілакторії (2 в Ковельському, 1 – Маневицькому адміністративних районах);
- заклади харчування при них.

Територія області дуже насичена поверхневими водами, які представлені 130 річками і 235 озерами (Герасимчук 2007). Більшість озер та рік регіону мають чисте піщане дно та берегову лінію. Це створює великі можливості для організації відпочинку. Виходячи з цього, Волинська область має великий потенціал для будівництва туристичних баз та баз відпочинку, санаторіїв, дитячих таборів і закладів харчування.

Найбільше підприємств ГРГ, розташованих у прибережній смузі озер і річок, сконцентровано у Шацькому (94 од.), Старовижівському (64 од.), Турійському (17 од.) адміністративних районах.

Проте, є ряд озер, які мало використовуються, або їх використання не є можливим, в плані організації ГРГ. Це пов'язано з тим, що більшість водойм розташовано на забрудненій, внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, радіонуклідами території (Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький райони). Крім того, обмежують рекреаційне використання деякі природні фактори заплавних озер (підвищена кольоровість, каламутність води) (Павлов 1998). Отже, гідромережа регіону зазнала відносно не великого, на відміну від лісів, антропогенного навантаження та має значний не реалізований потенціал для розбудови ГРГ.

Використання лікувальних грязей в області є незначним – в чотирьох санаторіях, шести профілакторіях, деяких поліклініках та лікарнях (Черчик 2006). Запаси дозволяють розширити сферу їх використання для потреб населення області та для вивезення за її межі (Герасимчук 2001). Система санаторних закладів по території Волинського регіону розміщена нерівномірно і залежить від кліматичних особливостей окремих природно-ландшафтних зон. Основними методами санаторного лікування у регіоні є кліматолікування, лікувальна фізкультура, лікувальне харчування (озеро Світязь, Пісочне, Павлівське, Велике Згоранське).

Наявність інфраструктури ГРГ на території об'єктів природно-заповідного фонду мають високу привабливість серед рекреантів. В регіоні заклади ГРГ розміщені на території Шацького національного природного парку, регіонального ландшафтного парку „Прип'ять–Стохід”, пам'ятки природи загальнодержавного значення „Озеро Добре”.

Однією із природних проблем, що стримує розвиток підприємств ГРГ Волинської області є сезонність, що зумовлює значний попит на послуги підприємств харчування та розміщення у літній період та різке зниження – у зимовий період. Тому дощове літо та холодна зима ведуть до простою

підприємств ГРГ. Щоб запобігти цьому необхідно провести диверсифікацію готельних і ресторанних послуг.

При дослідженні природних передумов розвитку підприємств ГРГ нами виділено негативні фактори (зовнішні та внутрішні), що впливають на розвиток ГРГ області. До зовнішніх факторів належать:

- хотиславський кар'єр (Білорусь), розробка якого негативно може вплинути на озера Шацького, Старовижівського, Ратнівського адміністративних районів;

- близькість до Рівненської АЕС.

До внутрішніх факторів відносимо:

- райони, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (Любешівський, Маневицький, Камінь-Каширський адміністративні райони);

- наявність інтенсивної осушувальної меліорації (північна та центральна частини регіону).

- деградація і рекреаційне навантаження на прилеглі до озер території, де будь-яка інфраструктура відсутня.

Отже, розвиток ГРГ на території Волині став масовим явищем, та виступає візитною карткою туристичного потенціалу. Природно-ресурсний потенціал регіону характеризується значними запасами лікувальних грязей озер, запасами мінеральних вод, піщаними пляжами (грядами) озер, береговими лініями озер, рік, водосховищ. Саме наявність природних ресурсів створюють передумови для подальшого розвитку ГРГ Волинської області. Цей аналіз дасть можливість визначити сучасний стан використання природних ресурсів у ГРГ регіону.

Література

1. Герасимчук З.В. 2001: Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: Монографія. Луцьк: Надстир'я. 2001. 528 с.
2. Герасимчук З.В. 2007: Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: Монографія. Луцьк: Надстир'я. 172 с.
3. Павлов В.І. 1998: Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи: Монографія. Луцьк: Надстир'я. 124 с.
4. Черчик Л.М. 2006: Маркетинг рекреаційних територій: теорія, методологія, практика: Монографія. Луцьк: ЛДТУ. 136 с.

MÉHTERÁPIÁS HÁZAK, MINT TURISZTIKAI VONZERÓ KÁRPÁTALJÁN

NAGY ORSOLYA – NAGY ISTVÁN – GYURICZA LÁSZLÓ

Pécsi Tudományegyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pécsi Tudományegyetem
nagyorsolya866@gmail.com, nagy4347@gmail.com, gyuricza@gamma.ttk.pte.hu

Резюме

САДИБИ, ЯКІ СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ НАДАННЯМ ПОСЛУГ З АПІТЕРАПІЇ, ЯК
ПРИВАБЛИВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ

Нодь О. Л. – Нодь І. С. – Дюриця Л.

Серед туристів, що обізнані із сприятливим впливом апітерапії і прагнуть якомога ширше застосовувати його у побуті, популярним є зокрема косонське бджолярство, котре являється новинкою у туристичній сфері Закарпаття. Зростання кількості садиб, що спеціалізуються на наданні послуг, оснований на апітерапії, як чинник виникнення нового туристичного продукту, може стати важливою структурною складовою належним чином продуманого розвитку нашого регіону; сприяючи поширенню традиційних форм господарювання та будучи джерелом додаткового прибутку здатне у значній мірі полегшити життя місцевого населення.

Ключові слова: апітерапія, бджолярство, туризм, Закарпаття, Косонь

Az apiterápia története az ősidőkre nyúlik vissza, jelentése: méhek által gyűjtött szerves anyagok és az ezekből előállított termékek gyógyításra való felhasználása. Ide sorolhatóak azok a természetes készítmények, amelyek például mézet, virágport, méhpempőt, propoliszt vagy viaszt tartalmaznak. Az ember már az ősidőktől felismerte a méhek hasznos voltát és az általuk előállított termékek jótékony hatását. Már az ókori Egyiptomban és Kínában is fejlett volt a mézfeldolgozás, Görögországban pedig az istenek ajándékának tekintették eme nemes nedűt. Mindamellet ételeket és italokat is készítettek belőle, illetve ízesítésre is használták édessége miatt. A méhészeti termékek fogyasztásáról és egyéb felhasználásáról számos írásos emlék tesz tanúbizonyságot. Elnevezése későbbi idők-ből származik, az apis – méh – és a terápia szó összetételéből született meg az apiterápia kifejezés (Temesvári 2000).

A méhek több millió évvel ezelőtt is hasonló módon gyűjtötték a virágok nektárját és egyéb édes nedveit, amelyekből az emberek által is felhasznált anyagokat állítják elő. A méz és a virágpor a rovaroknak is táplálékkul szolgál a hideg és gyűjtésmentes időszakokban, ezeket lépesejtekben tárolják. Feltétlen említést érdemel még a méhpempő, amellyel az anyakirálynőt és a fejlődő méheket táplálják (Ludányi 1998). A propolisz, vagy ritkábban használt nevén a méhszurok apiterápiás célra gyakran használt anyag, amelyet a méhek a fák rügyeiből és nedveiből nyernek ki, és a kaptár fertőtlenítésére használnak, illetve ez a rovarok ragasztóanyaga. A méhviasz a munkásméhek potroha alatt lévő viaszmirigyekből származik,

s ebből építik meg a kaptárt és annak minden egyes részét, ahol az utánpótlásról és a raktározásról gondoskodnak. Különleges anyag még a méhméreg, amelyet a kaptár és a saját védelmük érdekében használnak, és szűrés útján juttatnak a kívánt helyre, illetve a méhkenyér, amely az egyik legértékesebb méhészeti anyag (Faluba 1969). Ez is a méhek táplálékául szolgál, a virágpor biokémiai és szerkezeti átalakulása során jön létre.

A méhészeti termékek koncentráltan tartalmazzák a növények hatóanyagait, emellett a méhek anyagcsere-folyamata során speciális enzimekkel és hormonokkal keverednek. Az emberi szervezet működéséhez nélkülözhetetlen, létfontosságú anyagokat tartalmaznak. Tulajdonképpen átdolgozzák a növények által termelt tápanyagokat (Halmágyi–Suhayda 1965). Rendszeres fogyasztásuk erősíti az immunrendszert, ezáltal ellenállóbbá teszi a szervezetet. Egy apiterápiás készítmény napi bevitele nagyban hozzájárul az egészség megőrzéséhez. A szerek gyógyításra is alkalmazhatóak, tehát a már meglévő problémákra is hathatós megoldást, gyógyírt jelenthetnek. Az apiterápia a méhészeti termékeket a természetes készítményeken túl rendkívül széles körben alkalmazza, hatóanyagai megtalálhatóak például oldatokban, kenőcsökben, gyógyesszenciákban és különféle tablettákban is. A méhpempő többféle B-vitamint tartalmaz, például B₁-, B₂-, B₃-, B₅- és B₁₂-vitamint. A propolisz csökkenti a gyulladásokat. A méz jótékony hatása a szív- és érrendszeri betegségek esetében is kimutatható (Nikovitz 1980).

Méhterápia Kárpátalján

Az apiterápia (méhterápia) gyógyászati hatékonyságát az 1850-es években elsőként francia orvosok igazolták publikációkban, akik a méhmérget csúzos betegségek, a reuma egyes fajtáinak és idegfájdalmaknak a kezelésére használták eredményesen. A méhek által termelt mérget méhszűrással, injekcióval és bedörzsöléssel jutatták be a szükséges helyekre. Jó ideig kizárólag a fehérje alapú méhméreggel való gyógyítást tekintették apiterápiának, számos méhmérget tartalmazó gyógyszert törzskönyveztettek, például: Forapin, VEN-APIS, Apicosan, Forapin cum Histamin stb. Mára azonban már orvosilag igazolt a méz, és az ugyancsak a méhek által gyűjtött propolisz, valamint a méhek által termelt méhpempő gyógyító hatása is (www.karpatalja.ma). Ugyanakkor Kárpátalján egyre terjed a keleti sláv népektől átvett relaxációs méhesházak építése is.

Az általunk vizsgált méhesházat Mezőkaszonyban Szűcs Zoltán méhészt építette. Első indíttatása csak saját családja egészségének megőrzése volt, ám idővel nagyszámú érdeklődőt, falubelit, majd turistát vonzott a méhterápiás házikó.

Szűcs Zoltán, méhészt harmincöt méhcsaláddal rendelkezik. A méhesházat 2012-ben építette és ennek kapcsán elmondta, hogy egy méhésztanfolyamon találkozott vele először, Salánkon egy helyi méhészt házánál. Miután a képzés véget

ért önállóan a ház megépítésébe kezdett, egy Krímen élő idős méhésztől leírt piramis alakú méhesház nyerte el a tetszését, s ennek pontos mását építette meg saját udvara hátsó kertjében, melynek mérete 3x3m és négy vendég kényelmes elhelyezésére alkalmas.

1. ábra

A méhesház

Forrás: Szűcs Z. 2015

Az általa „méhelőnek” nevezett házban tizennyolc méhcsalád van telepítve, egy-egy család 12–13 kereten helyezkedik el, ez körülbelül 40–50 ezer méhet jelent családonként, azaz összesen kb. 810 000 méh zümmög a méhesházban. A ház falai préselt faanyagból készültek, befedésére pedig a méhészt azbeszt tetőt használt (1. ábra). Elmondása szerint nem gondolta át kellő képen a kivitelezést, hiszen már több turista megjegyezte azt, hogy a méhelő teteje nem igazán egészségszerű, hiszen köztudott az azbeszt rákkeltő hatása (Szűcs 2015). Az elkövetkezendő időkben megpróbálja kijavítani ezt a hibát és tervei szerint nádtetővel borítja majd a méhesház tetejét.

A ház alján találhatók a kaptárok, amiben a méhek végzik mindennapos tennivalójukat. A kaptárok tetején 3cm-re a méhektől található a fekhely (2. ábra), amin a beteg pihen (relaxál). A kaptárok és a fekhely között egy speciális rostaszövet található, ami meggátolja a méhek kijutását a kaptárból. Ez a vendégek számára sokszor az első pillantásra zavart kelt, mivel nem érzik

biztonságban magukat, az által hogy látják a fekhely alatt a méheket. Miután elhelyezkednek a fekhelyeken, ezek a félelmek általában elmúlnak és kezdetét veszi a relaxáció.

2. ábra

A méhek elhelyezkedése a fekhelyek alatt

Forrás: Szűcs Z. 2015

Az előzőekben említettük, hogy a méhterápiás házat három évvel ezelőtt építette a méhész, kezdetben kizárólag a családja számára. Mézőkaszonyban a termálfürdő és a közelben lévő üdülőterületek miatt egyre több turista érkezett hozzá. Ez után született meg az ötlet, hogy a méhelőt turisztikai célokra is fel lehetne használni. „Mostanra visszajáró vendégeim is vannak, egymásnak adják át a telefonszámomat” – mondta a méhész.

A turisták érkezése szezonális jellegű, ennek két oka is ismeretes. Elsősorban a méheket a téli időszakban, még a fagyok beállta előtt teleltetni kell, tehát nem repülnek ki a kaptárakból, ezáltal nem produkálnak olyan intenzív mozgást, mint a tavaszi és nyári időszakban, emellett óvni kell őket a fagyoktól. Másodsorban az apiterápia és a méhesházak látogatása még nem jelenik meg külön turisztikai vonzerőként, általában a termálvizek gyógyhatásait egészítik ki a vendégek a méhterápiával. A tavaszi szezon kezdete időjárás függő, de az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a májusi hónappal kezdődik és a fagyok beálltaig, kb.

októberig tart. Ebben az időszakban fogadja Szücs Zoltán méhész a vendégeket. Mivel a méhtherápiás házat nem pusztán turisztikai célokra tervezte, ezért azt egy héten négy napra adja ki a turisták számára. Ezek a napok inkább a hétvégére orientálódnak, tehát csütörtöktől vasárnapig. Elmondása szerint egy terapia kb. két órát jelent és kategóriák szerint csoportosítja a méhelő bérleti díjait, melyek a következők:

- Turista – 80 hriveny/ 2 óra
- Falubeli – 50 hriveny/ 2 óra
- Teljes éjszaka bérlete 150 hrivnya
- Gyerekek és súlyos betegek ingyenesen vehetik igénybe a méhtherápiát

A tapasztalatok szerint a méhtherápiás házat előszeretettel veszik igénybe a családok, nyugdíjasok és házaspárok. Jellemzően a vendégek többsége belföldi turista, de fogadtak már érdeklődőket Magyarországról, Hollandiából és Amerikából is. A helyi lakosság ritkán veszi igénybe a méhesházat, a méhész véleménye szerint főleg idős embereknek gondolják mindaddig, míg egy próbát nem tesznek benne.

Gyógyító álmom a méhekkel

„Ennek a méhesházikónak gyógyító hatása van” – állítja a méhész. Ha valaki bemegy, az ott hallható zúgástól és a terjedő illatoktól hamar bódulatba esik, és elálmosodik. A tapasztalat az, hogy negyedórán belül mindenki elalszik a vibrációtól és zümmögéstől, azoktól a különleges illatoktól, amelyek a méhcsaládokból áradnak. Nagyon pihentető benne az alvás, az interneten is olvashatjuk, amint egy természetvédelmi oldalon reklámozzák, miszerint Kárpátalján újszerű turisztikai szolgáltatást lehet igénybe venni, méhtherápiás házak formájában (<http://azoldszine.hu>).

A méhelőben eltöltött négy óra alvás egy egész éjszakai pihenésnek felel meg. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyerekekre egészen másként hat, mint a felnőttekre, hiszen a méhésznek három kiskorú gyereke van és ezáltal saját tapasztalatokkal rendelkezik. A gyerekek nem tudnak elaludni benne, akkor sem, ha fáradtak. Sőt, ha a családi házban elaludt kisgyereket kiviszik a méhelőbe, tíz percen belül biztosan felébred. Ezzel ellentétben a felnőttekre nyugtatóan hat. A terápiát idegrendszeri és légúti megbetegedések kezelésére alkalmazzák, azon túl azok a vendégek térnek a leggyakrabban vissza, akiknek már volt agyvérzésük, infarktusuk, továbbá vérkeringési problémáik vannak. A méhesház reggel és este a leghatékonyabb, ugyanis napközben a méhek fele kirepül nektárt gyűjteni, nem tartózkodnak a kaptárban nagy számban, így nem olyan nagy a zümmögés. A méhek zúgásának ritmusa, egyébként megegyezik az emberi szív ritmusával. A méhcsaládban pontosan 35,5°C van, a kaptárban folyamatos a ventiláció, így a méhesházban mindig kellemes, egyenletes meleg van, függetlenül a külső hőmérséklettől.

3. ábra

A méhterápiás ház fekhelyei

Forrás: Szűcs Z. 2015

Kifejezetten hatásos korunk népbetegségére, az allergiára és a szénanáthára egyaránt (<http://www.apitherapy.org>). A méhterápiás házak eredete a mai napig vitatott, ugyanis mind az oroszok, mind a hollandok a magukénak vallják azt.

Összefoglalás

Az egészségtudatos életmód megjelenésével térhódításba kezdtek az apiterápiás módszerek. Ezek többsége már Kárpátalján is ismert. Régiókban azonban egy viszonylag új keletű eljárás is igénybe vehető: méhterápiás házakat kereshetnek fel panaszaiikkal a betegek és az érdeklődő turisták.

Jelenleg Kárpátalján négy-öt ilyen méhterápiás ház található, ezek közül Mezőkaszonynban Szűcs Zoltán méhésztől épített méhesház bír turisztikai jelentőséggel. Az általa *méhelőnek* nevezett 3×3 méteres, piramis alakú házikó kaptáraiban 18 méhcsalád közel 800 000 tagja dolgozik, melyek kellemes zümmögő hangot biztosítanak a helyiségben. A vendégek közvetlenül a kaptárok tetejére fekdühetnek le, s pihenés közben magukba szívhatják a méhek által teremtett tiszta levegőt, valamint jótékony hatású bioenergiával tölthetnek fel.

A kedvező hatását ismerve számos turista keresi fel a kaszonyi méhelőt, amely egy új színfoltot képez Kárpátalja turizmusában. A turisták leginkább

belföldi vendégek, akik a közeli termálfürdők gyógyhatását egészítik ki méhtherápiával. A bioenergiák mellett termelői mézhez, illetve egyéb méhészeti termékekhez jutnak helyben a turisták, melyet előszeretettel fogyasztanak és vásárolnak. A méhtherápiás házak terjedése, egy új turisztikai termék kialakításának részeként fontos összetevője lehet egy jól átgondolt vidékfejlesztésnek, amely a tradicionális gazdálkodás ösztönzésével és jövedelemkiegészítő funkciójával könnyíthetné meg az itt élő emberek életét (Michalkó 2004).

Irodalom

- 1.Faluba Z. 1969: Méhészek zsebkönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- 2.Halmágyi L. – Suhayda J. 1965: Az akác virágzása és mézelése 1959–1964-ben. Méhészet.
- 3.Ludányi L. 1998: A méhcsaládok termelésének összehasonlítása. Méhészet.
- 4.Martonné Erdős K. 2009: A turizmus alapjai. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 22 p.
- 5.Michalkó G. 2004: A turizmuselmélet alapjai. Turizmus akadémia, Székesfehérvár. 159 p.
- 6.Nikovitz A. 1980: A virágpor és pótlóinak gyűjtése. Méhészet. 28 p.
- 7.Szűcs Zoltán (adatközlő) 2015: – méhész, a Kárpátaljai Magyar Méhész Szövetség vezetője
- 8.Temesvári G. 2000: Apiterápia – a gyógyító méhecske – és Aromaterápiái – illóolajokkal az egészségért. Bio Ter BT, Mosonmagyaróvár pp. 6–8
- 9.<http://azoldszine.hu/page/2/> - letöltés ideje 2016. január 5.
10. <http://www.karpatalja.ma> - letöltés ideje 2016. január 5.
11. <http://www.apitherapy.org/>
12. <http://www.honeybeecentre.com/>

BORTERMELÉS KÁRPÁTALJÁN ÉS AZ EZZEL ÖSSZEFÜGGŐ TURISZTIKAI LEHETŐSÉGEK

SASS ENIKŐ – BÁRTFAI ENDRE GYÖRGY

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Budapesti Gazdasági Egyetem
seni@kmf.uz.ua, Bartfai.Endre@uni-bge.hu

Резюме

ВИНОРОБСТВО НА ЗАКАРПАТТІ ТА ТУРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПОВ'ЯЗАНІ З НИМ

Шап Е. Л. – Бартфой Е. Д.

У статті висвітлено історію, сьогодення та майбуття виноробства Закарпаття. Стаття досліджує сорти винограду та багатостолітню історію розвитку виноградарства починаючи від першої писемної пам'ятки (1247 року). Також, стаття презентує історичні події XIX-XX століть, які мали як позитивні, так і негативні впливи на виноробство, показує зміни до сьогоденішнього дня, початок відродження виноградо-виноробного регіону та аналізує можливі шляхи його розвитку. Ключові слова: Закарпаття, виноградарство, виноробство, винні маршрути, маркетинг

1. Bevezetés

A kutatáshoz az ötletet az Utas könyvének Kárpátalját bemutató, 1939-ben megjelent kötetének sorai adták: „Beregszásznak ezeréves, európai hírű szőlőkultúrája van. Ardótól kiindulva, Beregszászon át Benéig 50 km hosszúságban, több mint 4500 kat. hold terjedelemben minden megszakítás nélkül, villákkal és borházakkal telehintve, Európa legnagyobb összefüggő szőlőhegylánca húzódik”.

E soroknak több mint 750 éves előzménye van, írásos emlékek 1247-től bizonyítják, hogy szőlőtermesztés és borok, borpárlatok készítése folyik Kárpátalján. A különböző történelmi korszakok, történelmi események, szőlőbetegségek negatív és pozitív hatásokat hoztak, folyamatosan változott a szőlőtermelési terület, átalakult a technológia, a tulajdonosi kör, változott a készítmények diverzifikációja.

A szerzők hipotézise, hogy a korábban híres kárpátaljai bortermelés aranykora visszahozható, a borászatok képesek arra, hogy megfelelő fejlesztésekkel olyan turisztikai terméket hozzanak létre, mely alapja lehet a borturizmus felfutásának – kiegészítve a terület vonzerőit –, a belföldi és külföldi vendégek több napos tartózkodásának.

A kutatás szekunder módszereként az írásos emlékek, szakmai könyvek, monográfiák megkeresése és tanulmányozása került alkalmazásra. Primer kutatásként a helyi borászokkal történt személyes beszélgetések és kérdőíves megkérdezés módszereivel a közelmúlt és a jelen történései lettek feltárva, és ezekre az

információkra alapozva tesznek a szerzők javaslatokat a hajdanvolt hírnév visszaállításának folyamatához.

2. Eredmények

2.1. Kárpátalja szőlőtermelésre ható földrajzi adottságai

A szőlő mérsékelt égövi növény, mely hő- és fényigényes. Olyan területeken termesztendő, melyeken legalább 9°C, legfeljebb 21°C az évi középhőmérséklet, és legalább 1900-2000 óra az éves napsütéses órák száma. Kárpátalja a szőlő északi klimatikus termőhatárán fekszik. Ennek ellenére ezen a területen évszázadok óta kiváló minőségű borokat állítanak elő, melynek alapját a medencét ölelő hegy-koszorú teremti meg. Kárpátalján az Ung és a Tisza folyók között az Északkeleti-Kárpátok vulkanikus vonulatának a Beregi-síkságra néző délnyugati-, déli- és nyugati lejtőinek Ungvár és Nagyszőlős közötti területén már több mint ezer éve folyik bortermelés. A délies lejtők biztosítják azt a hő- és fénymennyiséget, mely a minőségi, magasabb cukortartalmú bogyók, így a minőségi bor termeléséhez szükségesek. A szőlőtermesztési terület évi 650-750 mm csapadékértéke, annak elosztása kielégíti a szőlő vízigényét, öntözést csak az aszályos években igényel a szőlő (Boros 2007).

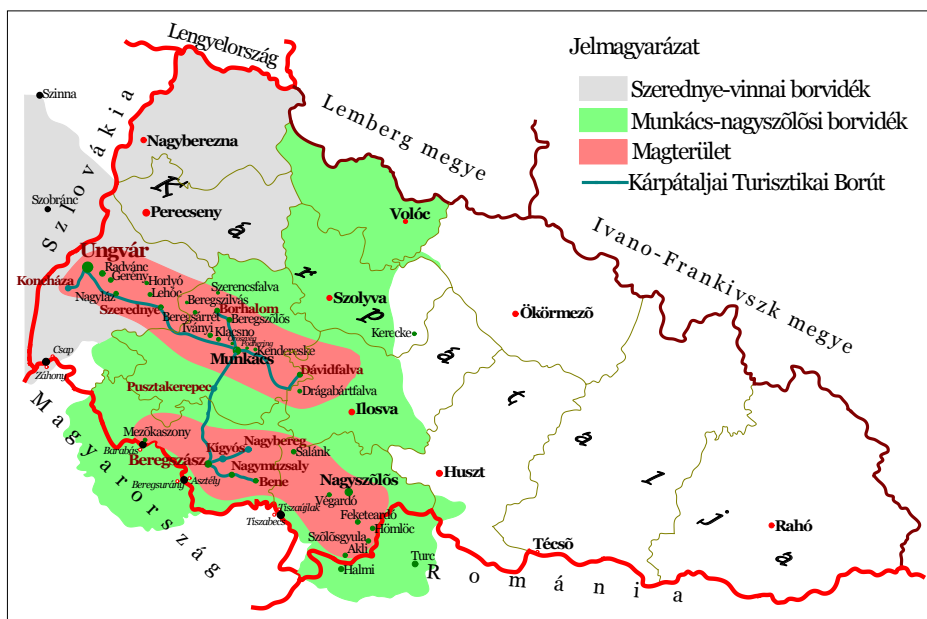
2.2. A kárpátaljai szőlőtermelés történetének rövid áttekintése

A Kárpátalján folyó szőlőművelésnek első írásos emléke 1247-ből származik. Az azóta keletkezett írásos emlékek rendelkeznek kiváltságokról, tizedről, szüretéről illetve hegyváltásról, kötelezettségekről. A szőlőművelés általánossá válásának egyenes következménye volt az italmérés és a borfogyasztás elterjedése Kárpátalján. A folyamatos területi- és termésbővülés a kuruc-háborúkig (1680) tartott. A kárpátaljai borkereskedést a XVIII. század közepétől lengyel zsidók vették át. Fényes Elek (1851) Beregszász nagy kiterjedésű szőlőhegyéről ír. Ezekben az években a leggyakoribb őshonos szőlőfajták a Kárpátaljai bortermő területeken a zöldboros, a furmint, a járdavány, a beregi rózsás, a fehér gohér, a vörös bakator, a fehér bakator (Lehoczky 1881).

Kárpátalja megművelt szőlőtermő területe 1867-ben 3 554, 1897-ben 1 786 és 1910-ben ismét 3 554 ha volt. Az adatok mutatják a filoxéra járvány következményeként a termőterület csökkenését, majd a hozott intézkedések pozitív hatását a területek növekedésében (Lehoczky 1881, Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1897, Magyarországi gazdacímtár 1911). Az Európát sújtó filoxéra vész nem került el Kárpátalját sem, Horváth László (2000) szerint már 1880 nyarán felfedezték a gyökértetűt a beregszászi szőlőhegyen. 1893-ban a mezőgazdasági minisztérium elkészítette a magyar borvidékek beosztását. Kárpátalján a Szerednye-vinnai (Ung vármegye) és a Munkács–Nagyszőlősi (Bereg és Ugocsa vármegyék, és Zemplén vármegye a tokaji borvidékhez nem tartozó része) borvidék került meghatározásra (1. ábra) (Pintér 1990).

1. ábra

A Munkács–nagyszőlősi és a Szerednye-vinnai történelmi borvidék (Pintér 1990, Boros 2007) valamint a 2008-ban létrehozott Kárpátaljai Turisztikai Borút vetülete

Forrás: saját szerkesztés

A pusztításról 1897-ben adtak ki jelentést, mely szerint Bereg vármegyében a kártétel 79,3%; Ungban 44,6% és Ugocsában 36,2% volt. Az 1896. évi V. törvénycikk rendelkezett az újraterülepítésről, valamint ajánlotta a magyar borvidékeknek a gyakorlat alapján azokat a szőlőfajtákat, melyek a legjobb minőségű és mennyiségű bort adják, így Kárpátalján a fehér bort adó szőlők közül a Munkács–nagyszőlősi borvidéken a furmintot, az olaszrizlinget, a szerémi zöldet, az erdeit (fehér bakator), a járdaványt, a bakatort, a hárslevelűt, a zöldszilvánt és a mézesfehéret; a Szerednye-vinnai borvidéken a hárslevelűt, a furmintot, az olaszrizlinget, a járdaványt, a rajnai rizlinget, a zöldszilvánt, a szerémi zöldet és az erdeit. Érdekes, hogy kék szőlő nem került ajánlásra Kárpátalján.

Az első aranykor végét az 1920-as Trianoni békediktátum jelentette, melynek eredményeként a területet elcsatolták, és kezdetét vette a cseh uralom. A Hegyközségek Országos Szövetsége, az 1930-as évek elején létrehozott Podkarpatszkaruszi Szőlőtermesztők Országos Szövetsége – ez utóbbi kereskedelmi tevékenységet is próbált folytatni – volt hivatott összefogni, képviselni a termelőket. Kovács (2007) szerint a beregszászi szőlőtermesztés az 1930-as években élte második virágkorát. Az 1936 júliusában, a Podkarpatszkaruszi Szőlőtermesztők Országos Szövetsége hivatalos lapjában megjelent cikk úgy ír a beregszászi borhegyekről, hogy róluk mindenkinek Kárpátaljának kellene eszébe jutnia (Horváth 2000).

Az első bécsi döntés 1938. november 2-án született meg, és határozata alapján ismét Magyarországhoz tartozott Kárpátalja. Az 1938. évi XXXIV. törvény-cikk adta meg a visszacsatolással kapcsolatos teendőket. A visszacsatolt területek iránti érdeklődés megnőtt az anyaországban élők között, sokan látogatták meg a közel húsz éve nem látott országrészeket, azok turisztikai látnivalóit, és a korábban híres történeti borvidékeket. Az 1940. május 6-án kelt 63.615/940. sz. rendelet értelmében a kárpátaljai bortermő területeket a felföldi borvidékhez és a szerednyei borvidékhez csatolták (Fedinec 2004).

A II. Világháborút követően Kárpátalja Ukrajna részeként a Szovjetunió uralma alá került. Először az 1960-as évek elején történtek Kárpátalja szőlőtermesztésének „feltámasztását” célzó kísérletek, ekkor lelkes kutatógárda munkálkodott a beregszászi márkás borok megalkotásán – Almássy Kálmán neve feltétlenül említést érdemel –. A termőterület 1965-ben érte el maximumát 17 200 hektárral. Másik kezdeményezés a Kárpátaljai Szüret évenkénti megrendezése volt Barátság fesztiválként, kevés eredménnyel (Horváth 2000). A szakszerűtlen művelés, és a túlzott vegyszerezés a talaj pusztulásához vezetett. Az 1980-as évek alkoholfogyasztás ellenes törvényei a szőlőtermesztés hanyatlását és a termőterületek nagyságának drasztikus csökkenését okozták. A rendszerváltás utáni években indult meg egy lassú fellendülés Kárpátalja szőlőtermesztésében és bortermelésében (Kovács 2009). A fejlődést elősegítő intézkedésként 2000-től az alkoholos termékek adójából befolyt összeg 1%-át szőlő- és gyümölcsstelepitésre fordítják. Még ebben az évben megalakult a Beregszászi Borvidék Egyesület, mely 2001 óta rendezi meg a Beregszászi Borfesztivált. 2002-ben nyitott a Beregvidéki múzeum Bortörténeti kiállítása. 2003-ban alakult meg a Szent Vencel Borrend, 2007-ben a Kárpátaljai Szőlészek és Borászok Szövetsége. 2008-ban tizenkét borász, pincészet és borkóstolóterem összefogásával létrejött a Kárpátaljai Turisztikai Borútvonál, mely többnyire a szerzők által magterületnek nevezett vidéken húzódik végig (lásd 1. ábra), és az 1897-ben nyilvántartott (Boros 2007) és a jelenkori Kárpátalja területéhez tartozó szőlőtermő településeket foglalja magában.

2. 3. Borászati felmérés eredményei

A 2014 őszen és 2015 tavaszán elvégzett borászati felmérés kérdőívét a szerzők elektronikusan küldték el 15 ismert kárpátaljai borásznak, illetve egy népszerű kárpátaljai gasztronómiai rendezvényen személyesen kérdezték meg az ott jelenlévő borászokat. A visszaérkezett és értékelhető kérdőívek száma 7 darab lett. A megkérdezett borászok többsége Beregszászon és környékén, illetve Nagyszőlősen foglalkozik szőlőtermesztéssel és borászattal, átlagosan 19 éve, legkevesebb 4, legtöbb 40 év szakmai múlttal rendelkezik.

A Kárpátaljai Turisztikai Borúti tagságra és annak előnyeire vonatkozó kérdésre kapott válaszok alapján kiderült, hogy a válaszadók közül ketten tagjai a Kárpátaljai Turisztikai Borútnak, és úgy vélik, hogy a tagság nem jelent számukra

semmilyen előnyt. A jelenleg még nem tagok közül ketten szeretnék a jövőben tagjai lenni a borútnak, remélve, hogy ez által sikeresebben tudják majd boraikat értékesíteni. Érdekes felvetés volt egy válaszadótól az, hogy a többségében magyarul beszélő Bereg-vidéken egy magyar borászokból álló borútat hozzanak létre.

A boros gazdák vendégek körére vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján látható, hogy a Kárpátaljai borok iránt érdeklődő belföldi vendégek jelentős része Kijevből, Lembergől és e városok környékéről érkezik, és fogadnak még Ivanofrankivszk, Dnyipropetrovsk, Rovnó, Odessza, Breszt városokból érkező vendégeket is. Egy borász kivételével rendelkeznek külföldi vendégkörrel, itt a Magyarországról érkező vendégkör a meghatározó, de Magyarországon kívül a megkérdezett borászokat felkeresik Németországból, Hollandiából, Romániából és Kanadából érkező turisták is. Túlnyomó többségüknek (85,7%) vannak rendszeresen visszatérő vendégei. A visszatérő vendégek legnagyobb része Ukrajnából (85,7%) érkezik, de jelentős a Magyarországról (57,1%) érkezők száma is.

A borászokat arról is megkérdeztük, hogy 2014-ben honnan érkezett a legtöbb vendég, illetve hogy milyen volt a forgalmuk az előző évekhez viszonyítva. A kérdőív összeállításakor feltételeztük, hogy az év elején kialakult Kelet-Ukrajnai fegyveres konfliktus befolyással van a vendégérkezésekre és annak területi összetételére. A válaszadók – egy kivételével – szinte egyhangúan azt felelték, hogy a legtöbb vendég belföldről érkezett és 2014 vendégforgalmára erősen rányomta bélyegét a belföldi politikai helyzet. A külföldi turistaforgalom teljes elmaradása volt jellemző, igazolva a feltételezést. Ami viszont meglepő volt, hogy bár a többség a forgalom visszaesésére panaszkodott, mégis voltak olyanok, akik úgy nyilatkoztak, hogy többen vagy közel azonos arányban érkeztek a vendégek: *„magát a forgalmat nem befolyásolta nagymértékben, inkább az értékesítés irányát változtatta. Ezalatt azt értem, hogy szinte egyáltalán nem jönnek Magyarországi turisták, azonban az Ukrajnából érkező vendégek száma nőtt.”* A jövőre nézve – ha a politikai helyzet stabilizálódik – feltételezni lehet Kárpátalja turisztikai, valamint borászati súlyának növekedését is, ugyanis a Krím félsziget annektálásával Ukrajna elvesztette egyik legjelentősebb, szőlő- és bortermeléséről is híres idegenforgalmi területét. Ennek következtében a belső turisztikai kereslet élénkülhet Kárpátalján és ez kompenzálhatja az elmaradó külföldi vendégeket.

A borászok a nyári hónapokban forgalmazzák boraikat a legnagyobb mértékben, ezek közül is az augusztus (71,4%) a legmeghatározóbb. A többi hónap közül még kiemelkedő értéket mutat a január (42,9%) és március (42,9%). E két hónap forgalmának volumene összefüggésben lehet az Ukrajnában nagy népszerűségnek örvendő, rendszeresen januárban megrendezésre kerülő Gecsei Nemzetközi Böl-lérversennyel és a Munkácsi Vörösborkész-tivállal, illetve a márciusi Beregszászi Nemzetközi Borfesztivállal.

A borászok boraikat legnagyobb mennyiségben a kárpátaljai fesztiválokon és vásárokon (57,1%), valamint a borospincéikben (42,9%) borkóstoló keretében

értékesítik. A válaszadók közel egyharmada megemlítette azt az új értékesítési módot (28,6%), miszerint boraikat rendelésre, postai úton küldik el Ukrajna egész területére a megrendelőkhez.

A válaszokból az is kiderül, hogy minden borász részt vesz valamilyen Kárpátaljai gasztronómiai és/vagy borfesztiválon. Az értékesítés szempontjából azonban nem mindenki tartotta ezeket a rendezvényeket olyan jelentősnek, hogy megemlítsé azokat az értékesítési oldalon. A Munkácsi Vörösborfesztiválon (január) és a Kárpátaljai Beaujolais Újborfesztiválon (Ungvár, november) minden válaszoló borász részt vesz termékeivel, ahol értékesítik és népszerűsítik azokat. E két fesztivál mellett a borászok 85,7%-a megjelenik a Beregszászi Nemzetközi Borfesztiválon (március) és a Napfényes Ital Bor- és Mézfesztiválon (Ungvár, április), illetve a borászok 71,4%-a ott van termékeivel a Nagyszőlősi Borfesztiválon és a Mezőgecei Nemzetközi Böllerversenyen. Ezen kívül említették még a Beregszászi Városnapot (14,3%), valamint a Rahói rendezvényeket (14,3%). Ezek a rendezvények Kárpátalja számára nagy jelentőséggel bírnak, ugyanis több ezer turistát vonzanak a régióba, így lehetőséget biztosítanak a borászoknak borászatuk és termékeik promóciójára, valamint vásárlóköriük bővítésére.

Bármilyen tevékenységről is legyen szó, az abból származó jövedelem nagyságát nagymértékben befolyásolja, hogy milyen intenzív a marketingtevékenység, és azon belül a termékreklám (Szabó 2009). A válaszadó borászok termékeik és borászatuk népszerűsítése érdekében különböző marketing eszközöket használnak, melyek közül legelterjedtebb a névjegykártya (57,1%) és az internetes elérhetőség (57,1%) alkalmazása. A válaszadók közül már ketten készítettek borászatuk népszerűsítése érdekében facebook profilt, közülük egynek saját honlapja is van. Viszonylag kevesen költenek (28,6%) reklámcélú prospektus készíttetésére és ugyan ilyen arányban (28,6%) bíznak a szájhagyomány hatásában. Az egyéb kategóriában (57,1%) a borászok olyan reklámlehetőségeket neveztek meg, mint szereplés a helyi újságokban, fesztiválokban való részvétel, az ismertség és népszerűség kihasználása.

Érdekesek a borászatok elmúlt három évi fejlesztéseire és távlati terveire vonatkozó kérdésre adott válaszok. Ezek alapján megállapítható, hogy a hét borászat különböző fejlettségi szinten áll. Ez valószínűleg a borászattal, mint fő tevékenységgel eltöltött évek közötti nagy eltérésekkel is magyarázható. A választ adó borászok mindegyike nagy tervekkel néz a jövőbe, mindenki fejleszteni, bővíteni, minőségileg javítani szeretné pincéjét, szőlőültetvényeit, eszközeit. Összességében a következő válaszokat adták: újfajta szőlők telepítése, a meglévő szőlőültetvény fiatalítása, területének bővítése; a borászat fejlesztése, gépesítése; a pince bővítése, felújítása, kóstolóterem kialakítása, vendégek fogadása.

A hagyományos szőlőfajtákkal összevethetőség érdekében megkérdeztük a borászokat arról is, hogy melyek az általuk legnagyobb mennyiségben termesztett szőlőfajták. A válaszok alapján: tramini, muscat ottonel, királyleányka,

izabella, olaszrizling, merlot, pölöskei muskotály, irsai olivér, rizling szilváni, bányai, blauburger, golubok, cserszegi fűszeres, medina, néró, cvetocsnij, chardonnay, sárga muskotály, cabernet sauvignon termelése a jellemző. Ez mutatja, hogy néhány őshonos szőlő mellett megjelentek a kékszőlők is, illetve hogy a külföldön évek óta tiltott direkt termő szőlőfajták termesztése is jellemző még a vidékre.

3. Összegzés, jövőkép

Kárpátalján már több mint 750 éve folyik szőlőművelés és borkészítés. A folyamatos területi- és termésbővülés a XVII. század végén ugyan megtorpant, de néhány évtized múlva újra folytatódott. Kialakultak az őshonos szőlőfajták, melyek az itt készült borok alapanyagát adták. A XIX. század végi filoxéravész után újra fel kellett élednie a szőlőművelésnek és borkészítésnek, de a kiválasztott szőlőfajtáknak köszönhetően kialakult a kárpátaljai szőlészet és borászat első aranykora, mely a cseh uralom alatt, az 1930-as években ismét virágzott a kezdeti hanyatlást követően. A II. Világháború utáni szovjet uralom alatt a terület nagysága és a megtermelt borok mennyisége minden eddiginél több volt, de ez nem járt együtt a minőséggel. A Szovjetunió szétesése után megalakuló önálló ukrán államban újra megindult a szőlőtermelés és borkészítés. Egyre több magyar és ukrán borász alapított borászatot, létrehozták a két történelmi borvidéket magába foglaló borútvonalat, és célul tűzték ki, hogy az 1930-as években példaként emlegetett Kárpátaljai borvidék ismét elkezdje útját a hajdan volt hírnév visszaszerzéséhez. Bővült a szőlőfajták száma, melyek között az őshonos fajták is megtalálhatóak, a fehér és vörös borok mellett különleges készítmények is megjelentek a terméklistán.

A kérdőívek segítségével begyűjtött adatok alapján egy valós képet kaptunk a kárpátaljai borászok vendégköréről, értékesítési lehetőségeikről, marketingtevékenységükről, borászatuk fejlettségi szintjéről, jövőbeli terveikről.

A kutatás alátámasztotta, hogy a borvidék korábbi hírnevének visszaállítása célként szerepel a borászattal foglalkozó vállalkozók mindegyikénél, így a hipotézis bizonyítást nyert. A hagyományos termelési módok változása nem kerülhető el, hiszen ez elvárás a nemzetközi borpiacon résztvevőknek, de ehhez komoly forrásokra van szükség, melynek egy részét az államnak kellene biztosítania vissza nem térítendő vagy alacsony kamatú hitelekkel. Javasolt a meglévő borút életképességének javítása, továbbfejlesztése az eddig még be nem kapcsolt Nagyszőlősi területek, borászok, a megalakulóban lévő TDM szervezetek bevonásával. Javasoljuk, hogy a meglévő turisztikai csomagokba – amelyekben a kulturális, gyógyászati kínálat szerepel – szőlővel, borral összefüggő termékeket építsenek be. További javaslatként említjük meg az anyaországi borvidékekkel való együttműködést határon átnyúló fejlesztések keretében, melyek segítségével a kárpátaljai bortermelők színvonalas szolgáltatásokat fejleszthetnének ki versenyképességük javítása érdekében.

Irodalom

1. 1896. évi V. törvénycikk a phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdítása tárgyában.
2. 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről.
3. Az Utas könyve (II. kiegészítő füzet) Kárpátalja városok, gyógyfürdők és üdülők helyek, nyaralásra alkalmas községek ismertetője Kaffka K. szerk. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, Budapest, 1939.
4. Boros L. 2007: Kárpátalja szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza In.: Boros L.: Az arany színű szőlővesszők és borok földjén. NyF Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Kapitális nyomda, Nyíregyháza–Tokaj. pp. 213–228.
5. Fedinec Cs. 2004: Kárpátalja kronológia. 1938. szeptember – 1941. december. In. Fedinec Cs. Szerk.: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés. Teleki László Alapítvány, Budapest.
6. Fényes E. 1851: Magyarország Geographiai szótára I. kötet, Pest, Nyomatott Kozma Vazulnál.
7. Horváth L. 2000: Barangolás a benei szőlőhegy múltjában. Hatodik Síp Alapítvány Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.
8. Kovács E. 2007: Beregszászi tükrök. Barangolás a Vérke-parti városban. Úti-könyv. PoliPrint Kft., Ungvár. 92 p.
9. Kovács E. 2009: Szőlészet, borászat Bereg-vidéken. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 108 p.
10. Lehoczky T. 1881: Bereg vármegye monographiája. Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, Ungvár, III. kötet, 1. rész. 429 p.
11. Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1897, Budapest, Pesti Könyvnyomda RT.
12. Magyarországi Gazdacímtár 1911 Gazdasági Egyesület Könyvkiadó, Budapest.
13. Pintér J. 1990: A szőlőterület alakulása Magyarországon a XIX. század végétől a II. világháborúig. In.: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989 szerk.: Pintér J., Budapest. pp. 137–154.
14. Szabó B. 2009: A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. Párbeszéd a vidékért. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. p. 250.

ГЕОЛОГІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ)

СМИРНОВ І.Г. – МИШЕНИНА Н.О. – БОНДАРЧУК Ю.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Smyrnov_ig@ukr.net

Abstract

GEOLOGISTICS ORGANIZATION OF TOURISM SPACE (CASE OF SACRAL TOURISM)

Smyrnov I.G. – Mishenina N.O. – Bondarchuk Y.S.

Revealed the conceptual bases of geologicistic organization of travel space on the example of large cities (Kyiv, Lviv) and sacral tourism. The basic elements of efficient logistics organizations of tourism space, namely geographical and logistical identification of tourism resources, logistical planning of tourist flows, logistical designing of tourism infrastructure and logistical designing of tourism infrastructure supply chains are represented.

Keywords: travel space, sacred tourism, geologicistics organization, geologicistics planning, tourism infrastructure

Сталий туризм (англ. Sustainable Tourism) – поняття, про актуальність якого нині годі й нагадувати. Так, у ЄС про це наголошується у документі «Європа як найпопулярніший туристичний напрям у світі – нові політичні рамки для європейського туристичного сектору» (Communication 2010, EDEN 2010). Перспективи розвитку сталого туризму пов'язані з новою економічною стратегією ЄС «Європа – 2020 – стратегія інтелектуального, сталого та комплексного розвитку» (Europe 2020). Згідно з Лісабонським договором головним завданням європейської туристичної політики є стимулювання конкурентності туристичного сектору, яка у довготерміновій перспективі спирається на рівновагу та сталість стратегії розвитку цього сектору. Ця стратегія включає чотири основних положення, які, своєю чергою, охоплюють низку заходів у їхніх межах. По-перше, це стимулювання конкурентності туристичного сектору в Європі; по-друге, це розвиток сталого туризму високої якості; по-третє, позиціонування Європи як системи сталих туристичних напрямів високої якості; по-четверте, використання потенціалу різних сфер політики та фінансових інструментів ЄС на користь розвитку сталого туризму (Антонюк 2014, 137–138 с.). Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси (і, в першу чергу, природно-рекреаційні, культурно-пізнавальні, подієві тощо (Smyrnov 2015, 435 с.)), вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, постійного

відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме підставу екологічного, економічного та соціального складників сталого розвитку туризму. Про це доводиться нагадувати, оскільки число туристів у світі постійно зростає (станом на 2015 р. воно перевищило 1,133 млрд. осіб), а ресурсна база для задоволення їх туристичних потреб залишається незмінною і обмеженою туристичними можливостями (ресурсами) Землі (якщо не рахувати космічний туризм, але він є поки що закоштовним, щоб набути масового характеру). Отже, без регулювання туристичних потоків, раціоналізації їхнього географічного розподілу, ефективної логістичної організації туристичного простору проблему забезпечення сталого характеру туризму вирішити неможливо. Звідси зрозуміла актуальність використання в туризмі логістичних підходів (логістики туризму) у різноманітних проектах його розвитку на підставі сталості, зокрема у Києві, Львові та інших містах-туристичних центрах України. Зокрема, у Львові на рівні управління туризму Львівської міської ради значна увага приділяється логістичному упорядкуванню туристичних потоків та маршрутів з тим, щоб туристи не скупчувалися одночасно в центральній частині міста, зокрема, на площі Ринок та прилеглих вулицях, де зосереджено основні туристичні об'єкти. З цією метою розробляється проект, щоб перерозподілити туристичний потік по не менш цікавих місцях Львова за межами центру (Доротич 2015). Подібний підхід вже нині реалізується при реконструкції проспекту Шевченка у Львові, що має стати другою «площею Ринок», тобто другим важливим туристичним центром міста (Доротич 2015). У зв'язку з проведенням у Львові Форуму видавців у вересні 2015 р. відзначалося, що Львів виявився не готовим до такої події та великої кількості відвідувачів з України та з інших багатьох країн (зокрема США, Німеччини, Польщі, Білорусі тощо), що скупчувалися у його центрі. Відповідно були переповнені готелі та ресторани (спостерігалися аншлаги), що не сприяло високій якості послуг, що надавалися. За думкою заступника гендиректора львівського готелю «Дністер» О.Гагаріної, Форум став яскравим прикладом туристичного перевантаження міста. Це «лакмусовий папірець», який дав змогу визначити, наскільки Львів готовий прийняти певну кількість гостей. Тест показав, що Львів не завжди готовий прийняти значну кількість туристів, які одночасно зосереджуються у центрі. Ця локація не справляється з масовим напливом гостей міста, тому головне із завдань – розширення туристичних меж Львова. У такому випадку потік гостей буде більш рівномірно розподілений, а персонал закладів гостинності краще справлятиметься з його обслуговуванням. Власники закладів громадського харчування повинні ретельніше стежити за подіями у місті, знати календар подій міста на поточний рік, відповідно на ці періоди передбачити найм додаткового персоналу. Натомість через економічну кризу чимало кав'ярень Львова скоротили штат працівників (Доротич 2015). Отже, як ми бачимо,

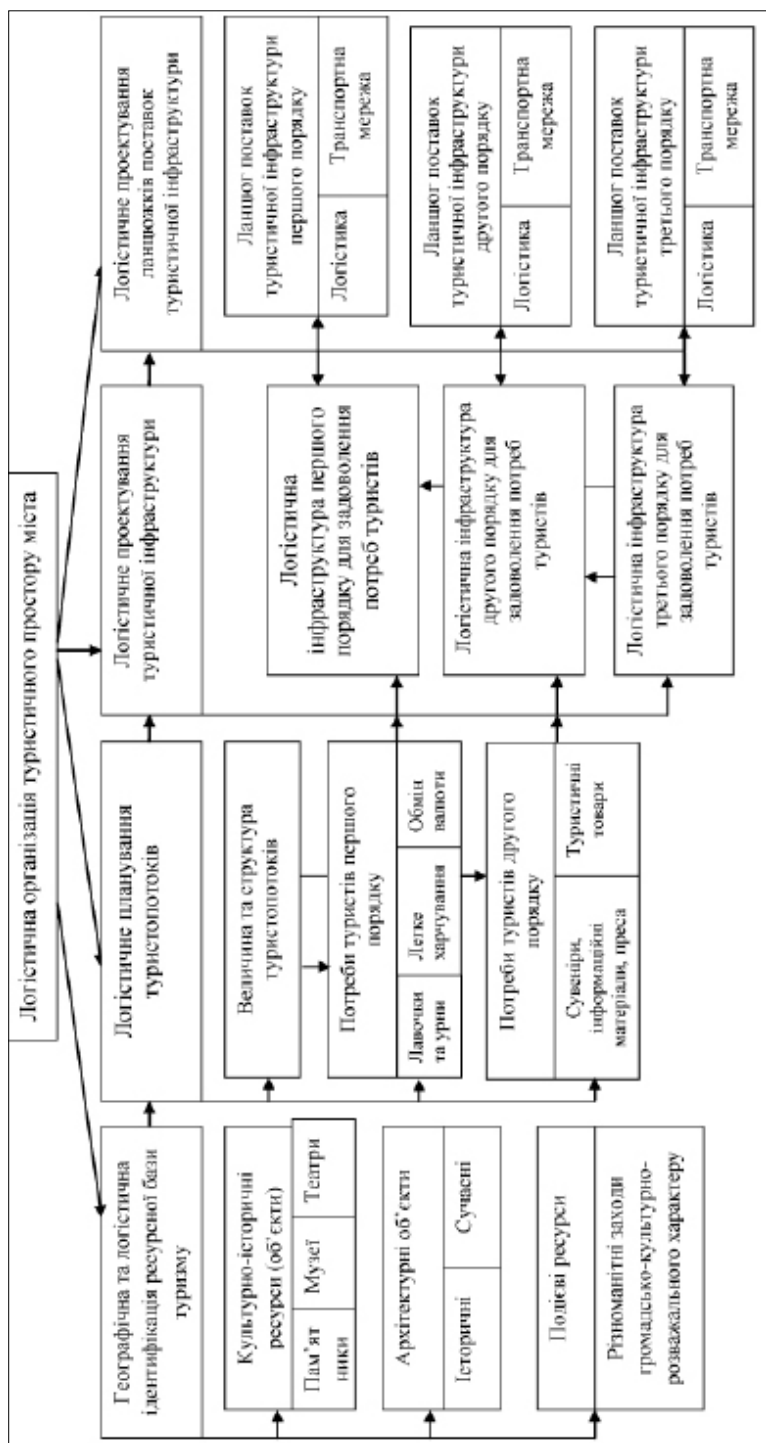
логістичним міркуванням відводиться важливе місце у втіленні концепції «Львів туристичний», що успішно впроваджується у Львові останніми роками.

У Києві у ході реконструкції Подолу, зокрема Контрактової площі та вул. Сагайдачного, планується створити єдиний туристичний простір від вул. Володимирської та Андріївського узвозу до вул. Григорія Сковороди та вул. Андріївської. Центром туристичного та культурного «тяжіння» Подолу має стати Контрактова площа, на підставі якої буде створено туристичний простір для людей (туристів) усіх вікових категорій та інтересів з режимом пріоритетного пішохідного руху. Практично уся південна частина Подолу – це територія, що належить до заповідника «Стародавній Київ», де сконцентровано велику кількість історичних та архітектурних пам'яток, тому тут і повинна бути сформована пішохідна, туристична, культурна зона. Відповідно буде змінено схему організації транспортного руху. Багато вулиць Подолу стануть з одностороннім рухом, кількість перетинів потоків пішоходів та автівок зменшиться з 24 до 2-3. За розрахунками фахівців, пропускна спроможність вулиць Подолу за такої транспортно-логістичної схеми у два рази перевищить існуючу, середня швидкість руху авт зросте з 6,5 до 22 км/год., а пішоходи отримають пріоритет у русі через проїжджу частину за рахунок підняття рівня пішохідних переходів до височини тротуарів (таке собі київське ноу-хау: «лежачі поліцаї» на старовинних вуличках Подолу) (Мамчур 2015).

Структура та складники логістичної організації туристичного простору міста (ЛЮ ТПМ) показані на рис.1. Основні складники ЛЮ ТПМ включають, по-перше, географічну та логістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; по-друге, логістичне планування туристопотоків, по-третє, логістичне проектування туристичної інфраструктури, по-четверте, логістичне проектування ланцюжків поставок. Перший складник охоплює географічне розміщення туристичних ресурсів (об'єктів) та їх логістичну ідентифікацію. Географічна ідентифікація ресурсної бази туризму означає просторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Вони виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. При цьому значна територіальна концентрація туристичних ресурсів (об'єктів) викликає концентрацію та накладання туристопотоків. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, пам'ятників), які не слід «втискати» до

Рисунок 1

Логістична організація туристичного простору міста: структура та складники

Джерело: авторська розробка

перезавантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. Отже, замість надмірної концентрації туристичних об'єктів рекомендується їх дисперсія, тобто розсередження на певній території. Логістична ідентифікація означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкту, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. При цьому розрізняють одночасну кількість туристів на об'єкті, їхню кількість за день (з урахуванням коефіцієнту ротації), за місяць, за сезон, нарешті, за рік. Локалізація та логістична ідентифікація виконується з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру). Другий складник базується на визначенні величини та структури туристопотоків та відповідних потреб туристів, які можна поділити на потреби першого порядку (лавочки та урни, легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, інформаційні матеріали, преса та туристичні товари). Третій складник передбачає логістичне проектування туристичної інфраструктури для задоволення потреб туристів, зокрема, потреб першого порядку (логістична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (логістична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та логістичну інфраструктуру третього порядку (для забезпечення потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого порядку). Четвертий складник передбачає логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення туристичної інфраструктури першого, другого та третього порядків з виділенням логістичної та транспортної складових у його складі). Питання логістики туризму, регулювання туристичних потоків та туристичного навантаження на ресурсну базу туризму є особливо актуальними у випадку сакрального (релігійного) туризму та паломництва. За Ф. Шандором та М. Кляпом, сакральний (релігійний, паломницький) туризм – різновид релігійного туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища (Шандор 2013, 265). Релігійний туризм поділяється на такі основні різновиди: а) паломницький туризм – подорожі представників різних конфесій з паломницькими цілями; б) релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання місць, пов'язаних з історією релігій; в) сакральний туризм – відвідання святих місць та сакральних об'єктів різних релігій їхніми адептами з релігійною метою (не просто подивитися, а доторкнутися до святини з метою зміцнення своєї віри (Локтев 2015)); г) езотеричний туризм – поїздки з метою розширення традиційного релігійного світосприйняття, здійснення

філософського пошуку в процесі подорожі. Сакральні туристичні об'єкти (за І. Смалем (Смаль 2010, 114 с.)) – це архітектурні комплекси чи окремі будівлі, в яких відбулися (відбуваються) важливі релігійні події або в них зберігаються історичні релігійні пам'ятки, що приваблюють туристів та стають метою їхньої туристичної подорожі. До таких об'єктів належать: храми (церкви, собори), монастирі, мегаліти, кірхи, мечеті, дацани, костели, пагоди, синагоги тощо. Оскільки такі туристи і прочани не задовольняються простим оглядинами відповідних об'єктів, вони прагнуть до безпосереднього контакту з ними (доторкнутися, потерти, поцілувати, відгризти, відколоти шматочок і забрати з собою тощо). І це зрозуміло, оскільки такі туристи (особливо прочани) приходять до сакрального об'єкту не просто з туристичної цікавості, а з певною потребою (життєвою проблемою до вирішення), що може стосуватися релігійних чинників, стану здоров'я, особистих, родинних, кар'єрних та інших негараздів. Згідно Ф. Шандора та М. Кляпа це особлива полімотиваційна модель туристичної поведінки, що складається з ефективного та ціннісно-раціонального типів поведінки, притаманних релігійному (сакральному) туризму, паломництву, ностальгійному туризму (Шандор 2013, 69–70 с.). Така підвищена «агресивність» туристичного споживання щодо туристичних об'єктів (ресурсів), притаманна сакральному туризму, вимагає обов'язкового передбачення і застосування ефективних заходів щодо збереження та захисту його об'єктів (ресурсів). Такі захисні заходи можуть застосовуватися як на локальному (огорожі, матеріальні копії, віртуальні моделі об'єктів, їх зберігання у музеях тощо), так і на державному рівнях (заборона вивезення туристами за межі країни речей, фрагментів, що мають історичну, археологічну, антикварну цінність), вперше захисні заходи з метою збереження об'єкту сакрального туризму (спорудження огорожі) були застосовані у 1831 р. у соборі Нотр-Дам-де-Шартр (м. Шартр, Франція) з метою збереження дерев'яної статуї тзв. «Чорної мадонни» (Викторова 2015). Бронзова скульптура Св. Петра, що знаходиться з XIII ст. у соборі Св. Петра (Ватикан), не була захищена від прочан, тому ступня правої ноги, доступна їм, за століття, що минули, стала помітно тоншою (Родионов 2015). Загадкові кам'яні скульптури тзв. «Культури Сан-Агустіна» у Колумбії стали предметом масового вивезення за кордон, тому уряд цієї країни заборонив вивезення археологічних знахідок з країни ще в 1907 р. (Ромашко 2015). Нині подібні заборони діють у Греції, Туреччині, Єгипті. Незважаючи на це, нещодавно два німецьких студенти відкололи шматок всередині знаменитої піраміди Хеопса (Єгипет) та нелегально вивезли його до Німеччини, нібито щоб перевірити вік піраміди. І хоча було отримано сенсаційний результат (20 тис. років), викраденому у такий спосіб каменю серед науковців та досліджувачів довіри немає. Нині для збереження ресурсної бази сакрального туризму виготовляють копії об'єктів та показують туристам. Це можуть бути

також цифрові та лазерні копії, можливі за сучасних технологій. Так, компанія Factum Arte спеціалізується на створенні цифрових копій культурних цінностей, що знаходяться під загрозою зникнення. Саме у такий спосіб було створено точну копію гробниці Тутанхамона в м. Луксорі (Єгипет), яку нині і показують туристам замість справжньої. Зберегти історичні артефакти релігійного чи містичного призначення від надмірної туристичної цікавості та бажання «забрати з собою» (не кажучи вже про «чорних» археологів) можливо, якщо вчасно зібрати їх у музеї, де вони будуть збережені та доступні для всіх туристів. Це доводить приклад тзв. «Чорних каменів Іки» (Перу) – численних артефактів, пов'язаних із стародавніми культурами Іка, Наска, Паракас у Південній Америці. У 1960-1990 рр. зусиллями д-ра Х. Кабрери значну частину цих дивовижних каменів (11 тис. з 50 тис. екземплярів), де зображені малюнки з сюжетами, що, м'яко кажучи, ставлять під сумнів прийняту хронологію людських знань про минуле Землі та людської цивілізації, вдалося зібрати у спеціально створеному музеї і тим самим врятувати ці, можливо «кам'яні листи» з далекого минулого (деякі вважають їх «бібліотекою атлантів») для людської цивілізації (Куприянов 2015).

Отже, логістичний підхід щодо забезпечення сталого розвитку сакрального туризму вимагає не тільки пропозицій з регулювання туристичних потоків та маршрутів, оптимізації їхнього географічного розподілу за дестинаціями та всередині них, ефективної логістичної організації туристичного простору, але й різноманітних дієвих заходів із збереження об'єктів (ресурсів) сакрального туризму від надмірної «уваги» туристів та прочан. В сучасних умовах це може бути створення матеріальних або віртуальних копій найбільш цінних та популярних об'єктів сакрального туризму, у т. ч. із застосуванням цифрових та лазерних 3D технологій, їхнє зберігання у сучасних музейних закладах тощо.

Література

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of Europe “The world’s No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe”, Brussels, 30.6.2010, COM (2010) 352 final. – Mode of access: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0352:FIN:EN:PDF>.
2. EDEN – European Destinations of Excellence. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/>.
3. Europe 2020: EU’s growth strategy. – Mode of access: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm/.
4. Smyrnov I.G. 2015: Marketing mix of sustainable tourism: case of the National Nature Park «Synevyr». In «A new role of marketing and communication technologies in business and society: local and global aspects»: Monograph. Ed.

- By Y.S. Larina, O.O. Romanenko. USA, St. Locis, Missouri: PH «Science & Innovation Center, Ltd».Р. 433–446. DOI:
5. Антонюк Н., 2014: Перспективи розвитку європейського туризму на 2014-2020 рр. Н.Антонюк, О.Краєвська. Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. Вип.34. с. 133–141.
 6. Викторова М. 2015: Черная дева из Шартра/М.Викторова. Загадки истории. № 32. с. 5.
 7. Доротич М. 2015: Красивою була би площа Ринок – якби не будівля мерії / М.Доротич. Високий замок. 28 травня – 3 червня.
 8. Доротич М. 2015: Офіціанти в кафе «зашивалися». М.Доротич. Високий замок. 17-23 вересня. с. 12.
 9. Доротич М. 2015: Проспект Шевченка має стати другою площею Ринок. М.Доротич. Високий замок. 9-15 липня. с. 10.
 10. Куприянов А. 2015: Потерянный мир. А.Куприянов. Загадки истории. №43. с.16–18.
 11. Локтев О. 2015: Путь веры: кто такой паломник. О.Локтев, А.Бычкова. Сегодня. 4 вересня. с. 20.
 12. Мамчур Н. 2015: Подол Станет пешеходным. Н.Мамчур. Факты. 29 липня. с. 5.
 13. Родионов И. 2015: Застежка Святого Петра. И.Родионов. Загадки истории. № 32. с.5.
 14. Ромашко М. 2015: Часовые времени. М.Ромашко. Загадки истории. № 38. с. 4-5.
 15. Смаль І.В. 2010: Географія туризму та рекреації: словник-довідник. І.В. Смаль. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 208 с.
 16. Шандор Ф.Ф. 2013: Сучасні різновиди туризму: підручник. Ф.Ф. Шандор, М.П. Кляп. К.: Знання. 334 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ГЕОЛОГІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА (НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ)

СМИРНОВ І.Г. – МИШЕНИНА Н.О. – БОНДАРЧУК Ю.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Smyrnov_ig@ukr.net

Abstract

CONCEPTUAL BASIS OF GEOLOGISTICS ORGANIZATION OF CITY TOURISM
AREA (ON SUSTAINABLE TOURISM PRINCIPLE)

Smyrnov I.G. – Mishenina N.O. – Bondarchuk Y.S.

Shown conceptual foundations of logistic organization of travel space on the example of large cities (Kyiv, Lviv). Revealed basic components of effective geological organization of tourism space, namely geological (i.e. geographical and logistical) identification of tourism resources, tourism flows geological planning, geological design of tourism infrastructure and geological design of supply chains for tourism infrastructure. Keywords: tourist area of the city, geologic organization, tourist flows, sustainable tourism

Сталий туризм (англ. Sustainable Tourism) – поняття, про актуальність якого нині годі й нагадувати. Так, у ЄС про це наголошується у документі «Європа як найпопулярніший туристичний напрям у світі – нові політичні рамки для європейського туристичного сектору» (Communication 2010, EDEN 2010). Перспективи розвитку сталого туризму пов'язані з новою економічною стратегією ЄС «Європа – 2020 – стратегія інтелектуального, сталого та комплексного розвитку» (Europe 2020). Згідно з Лісабонським договором головним завданням європейської туристичної політики є стимулювання конкурентності туристичного сектору, яка у довготерміновій перспективі спирається на рівновагу та сталість стратегії розвитку цього сектору. Ця стратегія включає чотири основних положення, які, своєю чергою, охоплюють низку заходів у їхніх межах. По-перше, це стимулювання конкурентності туристичного сектору в Європі; по-друге, це розвиток сталого туризму високої якості; по-третє, позиціонування Європи як системи сталих туристичних напрямів високої якості; по-четверте, використання потенціалу різних сфер політики та фінансових інструментів ЄС на користь розвитку сталого туризму (Антонюк 2014, 137–138). Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси (і, в першу чергу, природно-рекреаційні, культурно-пізнавальні, подієві тощо, вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, постійного відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме підставу екологічного,

економічного та соціального складників сталого розвитку туризму. Про це доводиться нагадувати, оскільки число туристів у світі постійно зростає (станом на 2015 р. воно перевищило 1,133 млрд. осіб), а ресурсна база для задоволення їх туристичних потреб залишається незмінною і обмеженою туристичними можливостями (ресурсами) Землі. Отже, без регулювання туристичних потоків, раціоналізації їхнього географічного розподілу, ефективної логістичної організації туристичного простору проблему забезпечення сталого характеру туризму вирішити неможливо. Звідси зрозуміла актуальність використання в туризмі логістичних підходів (логістики туризму) у різноманітних проектах його розвитку на підставі сталості, зокрема у Києві, Львові та інших містах-туристичних центрах України. Зокрема, у Львові на рівні управління туризму Львівської міської ради значна увага приділяється логістичному упорядкуванню туристичних потоків та маршрутів з тим, щоб туристи не скупчувалися одночасно в центральній частині міста, зокрема, на площі Ринок та прилеглих вулицях, де зосереджено основні туристичні об'єкти. З цією метою розробляється проект, щоб перерозподілити туристичний потік по не менш цікавих місцях Львова за межами центру. Подібний підхід вже нині реалізується при реконструкції проспекту Шевченка у Львові, що має стати другою «площею Ринок», тобто другим важливим туристичним центром міста. У зв'язку з проведенням у Львові Форуму видавців у вересні 2015 р. відзначалося, що Львів виявився не готовим до такої події та великої кількості відвідувачів з України та з інших багатьох країн (зокрема США, Німеччини, Польщі, Білорусі тощо), що скупчувалися у його центрі. Відповідно були переповнені готелі та ресторани (спостерігалися аншлаги), що не сприяло високій якості послуг, що надавалися. За думкою заступника гендиректора львівського готелю «Дністер» О.Гагаріної, Форум став яскравим прикладом туристичного завантаження міста. Це «лакмусовий папірець», який дав змогу визначити, наскільки Львів готовий прийняти певну кількість гостей. Тест показав, що Львів не завжди готовий прийняти значну кількість туристів, які одночасно зосереджуються у центрі. Ця локація не справляється з масовим напливом гостей міста, тому головне із завдань – розширення туристичних меж Львова. У такому випадку потік гостей буде більш рівномірно розподілений, а персонал закладів гостинності краще справлятиметься з його обслуговуванням. Власники закладів громадського харчування повинні ретельніше стежити за подіями у місті, знати календар подій міста на поточний рік, відповідно на ці періоди передбачити найм додаткового персоналу. Натомість через економічну кризу чимало кав'ярень Львова скоротили штат працівників. Отже, логістичним міркуванням відводиться важливе місце у втіленні концепції «Львів туристичний», що успішно впроваджується у Львові останніми роками.

Рисунок 1

Львів. Площа Ринок

У Києві у ході реконструкції Подолу, зокрема Конtrakтової площі та вул. Сагайдачного, планується створити єдиний туристичний простір від вул. Володимирської та Андріївського узвозу до вул. Григорія Сковороди та вул. Андріївської. Центром туристичного та культурного «тяжіння» Подолу має стати Конtrakтова площа, на підставі якої буде створено туристичний простір для людей (туристів) усіх вікових категорій та інтересів з режимом пріоритетного пішохідного руху. Практично уся південна частина Подолу – це територія, що належить до заповідника «Стародавній Київ», де сконцентровано велику кількість історичних та архітектурних пам'яток, тому тут і повинна бути сформована пішохідна, туристична, культурна зона. Відповідно буде змінено схему організації транспортного руху. Багато вулиць Подолу стануть з одностороннім рухом, кількість перетинів потоків пішоходів та автівок зменшиться з 24 до 2-3. За розрахунками фахівців, пропускна спроможність вулиць Подолу за такої транспортно-логістичної схеми у два рази перевищить існуючу, середня швидкість руху авт зросте з 6,5 до 22 км/год., а пішоходи отримають пріоритет у русі через проїжджу частину за рахунок підняття рівня пішохідних переходів до височини тротуарів (таке собі київське ноу-хау: «лежачі поліцаї» на старовинних вуличках Подолу).

Складники логістичної організації туристичного простору міста (ЛЮ ТПМ) включають, по-перше, географічну та логістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; по-друге, логістичне планування туристопотоків, по-третє, логістичне проектування туристичної інфраструктури, по-четверте, логістичне проектування ланцюжків поставок. Перший складник охоплює географічне розміщення туристичних ресурсів (об'єктів) та їх логістичну ідентифікацію. Географічна ідентифікація ресурсної бази туризму означає просторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Вони виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. При цьому територіальне

зосередження туристичних ресурсів (об'єктів) викликає концентрацію та накладання туристопотоків. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, пам'ятників), які не слід «втискувати» до перезавантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. Отже, замість надмірної концентрації туристичних об'єктів рекомендується їх дисперсія, тобто розосередження по певній території. Логістична ідентифікація означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкту, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. При цьому розрізняють одночасну кількість туристів на об'єкті, їхню кількість за день (з урахуванням коефіцієнту ротації), за місяць, за сезон, нарешті, за рік. Локалізація та логістична ідентифікація виконується з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру). Другий складник базується на визначенні величини та структури туристопотоків та відповідних потреб туристів, які можна поділити на потреби першого порядку (лавочки та урни, легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, інформаційні матеріали, преса та туристичні товари). Третій складник передбачає логістичне проектування туристичної інфраструктури для задоволення потреб туристів, зокрема, потреб першого порядку (логістична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (логістична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та логістичну інфраструктуру третього порядку (для забезпечення потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого порядку). Четвертий складник передбачає логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення туристичної інфраструктури першого, другого та третього порядків з виділенням логістичної та транспортної складових у його складі).

Література

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of Europe "The world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe", Brussels, 30.6.2010, COM (2010) 352 final. – Mode of access: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0352:FIN:EN:PDF>.
2. EDEN – European Destinations of Excellence. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/>.
3. Europe 2020: EU's growth strategy. – Mode of access: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm/.
4. Антонюк Н., Перспективи розвитку європейського туризму на 2014-2020 рр. Н.Антонюк, О.Краєвська. Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2014. Вип.34. с. 133–141.

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

ЄРКО І.В.

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
IErko@i.ua

Abstract

CULTURAL AND RECREATIONAL ACTIVITIES IN THE VOLYN REGION
AS A PART OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGION

Yerko I.V.

Purpose of the article: to analyze cultural and recreational activities in the Volyn region as a part of the development of tourism in the region. Statistical and comparative methods as well as stock materials of Youth and Sports Centre of the Volyn region were used when writing the article. Research findings: the structure of the cultural and recreational activities in the Volyn region were described and efficiency of all its components were assessed. A series of actions were proposed in order to improve cultural and recreational activities of the Volyn region.

Keywords: tourism, cultural and recreational, tourist infrastructure

Культурно-дозвілєва діяльність – це сфера, яка вивчає життєдіяльність, творчі здібності, культуру, вміння та навички, відносини й організацію людей у сфері вільного часу.

Загалом культурно-дозвілєву діяльність можна поділити на декілька груп, що складаються із закладів культури різного спрямування: культурно-просвітні заклади (музеї, бібліотеки, клуби, культурно-мистецькі гуртки); спортивно-рекреаційні заклади (спортивні клуби, ковзанки, аквапарки, рекреаційні центри, туристичні комплекси, картинні галереї); видовищні заклади (кінотеатри, концертні зали, виставкові центри); розважальні заклади (гральні клуби, цирки, іподроми, та ін.) (Петрова 2005).

У Волинській області досить розгалужена мережа закладів культури та відпочинку, а саме: театри, кінотеатри, клубні заклади, дискотеки, бібліотеки, музеї. Великим попитом ці заклади користуються в місцевого населення, однак слід відзначити значну частку туристів у використанні закладів культури та відпочинку в рекреаційних місцевостях області. На початок 2014 року функціонувало 605 бібліотек, 673 клубних заклади, 12 демонстраторів фільмів, 17 музеїв, 2 театри (табл. 1) (Головне управління статистики 2014).

Таблиця 1

Показники елементів культурно-дозвілєвої діяльності Волинської області у 2009 – 2014 рр.

Роки	Кількість театрів, од.	Кількість відвідувань театрів за рік, тис.	Кількість концертних організацій, од.	Кількість слухачів на концертах за рік, тис.	Кількість музеїв, од.	Кількість відвідувань музеїв за рік, тис.	Кількість бібліотек, од.	Бібліотечний фонд, тис. примірників	Кількість демонстрацій фільмів, од.	Кількість глядачів на сеансах за рік, тис.	Кількість клубних закладів, од.	Кількість місць в них, тис.
2009	2	111,8	1	96,3	10	120,0	609	7111,8	13	35,8	671	148,0
2010	2	131,9	1	31,9	15	172,4	611	6952,9	14	130,9	673	148,0
2011	2	143,1	1	115,1	17	185,5	609	6789,3	14	161,5	671	147,9
2012	2	126,0	1	70,5	17	232,8	605	6807,2	11	168,9	671	147,9
2013	2	126,2	1	82,0	17	204,1	605	6764,4	11	163,4	672	147,6
2014	2	120,8	1	88,1	17	214,0	605	6662,4	12	273,5	673	147,5

Найчастіше розваги побудовані на організації екскурсій на об'єкти туристичного інтересу – музеї, історичні пам'ятки, оглядові екскурсії містом або місцевістю, споглядання природних явищ або чудових ландшафтів, інші пізнавальні чи розважальні заходи, наприклад, відвідування магазинів, дискотек або ігрових закладів.

Станом на 1 січня 2015 року – це 17 комунальних музеїв Волинської області, 83 музейних заклади на громадських засадах, з яких 6 – носять звання «Народний музей», 187 музейних закладів системи освіти, з яких 33 – носять почесне звання «Зразковий». Це понад 290 тис. музейних предметів основного фонду – пам'яток матеріальної та духовної культури волинського краю, які є частиною Музейного фонду України, і ряд з яких по праву вважається культурним надбанням всього людства. Це 300-400 тис. осіб, які щорічно відвідують музеї Волині. Це понад дві сотні фахівців, які, незважаючи на всі матеріальні негаразди, що супроводжують долю музейного працівника, самовіддано зберігають, вивчають і наближають до широкої аудиторії безцінні музейні скарби.

Доробок музеїв Волині в науково-дослідницькій, експозиційній, виставковій, збиральницькій, реставраційній, науково-освітній, методичній роботі

знаходить своє відображення в наукових виданнях, експозиціях, різноманітних творчих музейних проектах, що робить доступними музейні колекції для широкого загалу. Музеї Волині є визнаними джерелами духовності, науковими і культурними осередками, які дбайливо зберігають і популяризують пам'ятки минулого. Завдяки зусиллям музейних працівників зібрання музеїв Волині не тільки примножуються, але й активно служать справі розвитку української культури та науки (Музейний простір Волині 2015).

Важлива роль у забезпеченні освітньо-культурного рівня населення належить бібліотекам і клубним закладам, які займають особливе місце в туристично-рекреаційному комплексі області. Останнім часом мережа культурно-освітніх закладів повільними темпами зростає, хоча більшість установ не відповідає сучасним вимогам.

Розважально-рекреаційна функція, яка направлена передовсім на розв'язання питань організації відпочинку різних груп населення з використанням різноманітних клубних форм: вечори відпочинку, конкурсно-ігрові програми, дискотеки, клубні вітальні тощо, виконують клубні заклади. Останнім часом відзначається стабільність кількості клубних закладів, бібліотек разом із кількістю місць у них за рахунок більшої кількості сільського населення з своєрідними культурними традиціями та позитивним коефіцієнтом народжуваності в області.

Аналізуючи діяльність клубних закладів та бібліотек можна прослідкувати, що за період з 1995-го до 2014 року кількість клубних закладів різко скоротилася з 875 одиниць до 673, бібліотек із 809 одиниць до 605. Водночас, у 2000–2014 роках спостерігається відносна стабілізація кількості місць у клубних закладах на рівні 14 місць на 100 жителів.

Упродовж останнього часу спостерігається об'єднання малих клубних закладів у більші. За рахунок цього загальна кількість клубних закладів зменшується, а кількість місць в них залишається стабільною. Бібліотечний фонд за 2000–2014 роки зменшився на 913,3 тис. примірників (Денисюк 2003). Це пов'язано з тим, що фонди бібліотек застаріли, унаслідок цього надходження нової сучасної літератури незначне, якісна поліграфічна продукція дорого коштує, а держава не надає відповідних коштів в галузь культури та мистецтва. У сучасних умовах важко конкурувати бібліотекам зі всесвітньою мережею Інтернет, усе більшої популяризації набувають електронні книги, які і зручніші в користуванні, і мають меншу вагу та можуть містити більше інформації. У середньому забезпеченість населення книжковим фондом бібліотек становить 665 примірників на 100 жителів. Найменша кількість клубних закладів і бібліотек у Шацькому та Старовижівському районах. Така статистика свідчить не на користь розвитку освітньо-культурного рівня населення області.

Демонстраторами фільмів є суб'єкти кінематографії, які здійснюють демонстрування (публічний показ) фільмів (кінотеатри, міські та сільські

кіноустанови, відеозали та відеоустановки). Кількість демонстраторів фільмів із 1995-го до 2014 року скоротилася від 636 до 12. Це насамперед пов'язано із сільським розташуванням демонстраторів фільмів і неможливістю конкуренції з науково-технічним прогресом. Кількість відвідувань демонстраторів фільмів за рік постійно скорочується: 705,1 тис. до 273,5 тис., відповідно. На сьогодні великою популярністю користуються великі кінотеатри, які функціонують в комплексі із розважальними закладами, у великих містах області, саме цей фактор сприяв збільшенню кількості відвідувачів починаючи з 2009 року до теперішнього часу (з 35,8 тис. до 273,5 тис. глядачів на сеансах). Так, у 2010–2011 роках в області функціонувало 14 кінотеатрів, а 2013-му році – 11, 2014-му році – 12. Ці заклади культури 2014 року діяли лише в Горохівському, Ковельському, Маневицькому, Турійському районах. Найбільшими та найкраще обладнаними є кінотеатри міста Луцька.

У Луцьку на базі Народної аматорської кіностудії «Волинь» діє Музей історії кінематографії та фотомистецтва Волині. У музеї зберігаються десятки тисяч експонатів: тисячі кілометрів плівок, платівки, професійні фото, а також і старі кінокамери, відеоканери, проектори, монтажні столи, кіноафіші, література і навіть старі кіноквитки тощо. Є тут навіть німецька портативна камера, якою оператори знімали військові дії. Представлена тут і фотокамера відомої української сенаторки Олени Левчанівської. Сьогодні колекція музею нараховує біля п'яти тисяч експонатів (Музейний простір Волині 2015).

Великим попитом користуються культурно-просвітницькі послуги, які надають театри, художні галереї та філармонії. Осередком професійного мистецтва й культури є обласний музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка, заснований 1939 року місткістю 781 місце. Репертуар театру складають найкращі твори національної і світової драматургії, театральні адаптації української класики, сучасні постановки (Вол. академ. обл. укр. муз.-драм. театр 2015).

У 1975 році в Луцьку створено обласний театр ляльок, 2008-го йому присвоєно статус академічного. Сьогодні в репертуарі театру українські та зарубіжні казки, дитячі твори, адаптації дорослої драматургії та літератури. У середньому за рік театри відвідує близько 126 тис. осіб (Вол. обл. театр ляльок 2015).

У 1940 році створено Волинську обласну філармонію у її складі успішно функціонують вісім творчих колективів, серед яких – Волинський державний академічний народний хор, камерний оркестр «Кантабіле»; вокальний квартет «Акорд»; соліст-вокаліст ансамблю «Світязь», народний артист України, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Василь Зінкевич; три літературно-музичні лекторії, у складі яких працюють народний артист України Василь Чепелюк, заслужений артист України Михайло Лазука (Обл. філармонія 2015).

Головним завданням колективів філармонії вважає популяризацію кращих здобутків світової музичної культури; розвиток інтересу до національних духовних надбань. Зберегти у найкращій формі творчий потенціал філармонії, збагатити репертуар, удосконалити виконавську майстерність і сценічну культуру митців, залучити до роботи у філармонії талановиту молодь, створити нові самобутні колективи – невідкладні завдання дирекції і художньої ради, які послідовно втілюються в життя.

Сьогодні мистецтво, як одна з форм суспільної свідомості та вид людської діяльності розвивається динамічно і, водночас, неоднозначно. Художні твори експонуються у галереях Луцька, Ковеля, приватних колекціях, музеях. Кожен автор намагається заявити про себе, але успіх чи провал на цьому поприщі багато в чому залежить саме від глядача, бо твір часто викликає зовсім інші емоції, ніж ті, що були вкладені в нього митцем. Заклади культури та відпочинку – вагомий складник туристично-рекреаційного комплексу, адже вони впливають на формування туристичної привабливості Волинської області. Створення якомога більшої кількості цих закладів сприяє збільшенню грошових витрат туристів, а отже надходжень у місцевий бюджет (Галерея мистецтв Арт-кафедра 2015).

Велике значення мають і спортивні споруди в розвитку культурно-дозвільної діяльності Волинської області. Адже будь-який турист може захотіти відвідати ці заклади, і тому вони мають бути в належному стані та з високим рівнем обслуговування. Динаміка спортивних споруд з 2000-го до 2013 року є незначна (табл. 3).

Одним з найбільш конструктивних прикладів роботи щодо будівництва спортивної інфраструктури, є завершальний етап будівництва спортивного комплексу у м. Володимир-Волинський, на що у 2012 році було використано 969,4 тис. грн.

Таблиця 3

Динаміка спортивних споруд Волинської області з 2000 по 2013 роки

Показники	Роки						
	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Стадіони	34	34	31	31	30	31	31
Спортивні майданчики	1 406	1 438	1 702	1 739	1 747	1 732	1 740
Футбольні поля	327	391	397	379	383	379	381
Стрілецькі тири криті і напівкриті на дистанцію не менше 25 м	182	162	121	119	119	115	94
Плавальні басейни	7	8	7	7	7	7	7
Спортивні зали площею не менше 162 м ²	410	430	438	441	442	443	446
Майданчики (гмнастичні містечка) з тренажерним обладнанням	535	596	518	558	563	550	555
Приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять	238	238	252	257	263	273	272

Простеживши динаміку кількості спортивних споруд з 2000-го до 2013 року загальна кількість споруд зросла на 387 одиниць, найбільше на території Волинської області спортивних майданчиків, усі вони потребують масштабної реконструкції. Також на території області є одна споруда зі штучним льодом та одна спортивно-веслувальна база. Отже, незважаючи на не зовсім добрий стан усіх спортивних споруд, усі ці установи охоче приймають туристів області.

У фізкультурно-спортивній сфері зайнято 1 922 штатних працівників, з яких 486 жінок. Загальна кількість осіб, що займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи складає – 110 886 осіб.

Всього в області нараховується 15 підліткових клубів за місцем проживання з них: в м. Нововолинську – 4 клуби, в м. Ковелі – 2 клуби, в м. Володимирі-Волинському – 2 клуби, в м. Луцьку – 7 клубів де працює 7 педагогів організаторів Луцького міського центру ФЗН «Спорт для всіх».

У сучасному урбанізованому середовищі важливе значення мають зелені насадження, серед яких провідну роль відіграють міські парки. Діяльність парків культури та відпочинку спрямована на задоволення та розвиток культурно-побутових потреб населення в умовах паркового середовища. Вони є важливою складовою сфери культури та дозвілля на Волині і головним чином зосереджені у великих містах. Загалом парки Волині мають значні перспективи для подальшого розвитку і мають створювати сприятливий психологічний та екологічний мікроклімат для повноцінної життєдіяльності людини.

Висновки. Можна констатувати, що культурно-дозвілєва діяльність перспективний напрям туризму з невичерпним ресурсним потенціалом. Однак і на обласному і на національному рівні поки що відсутня підтримка, не розроблено маркетингові заходи для просування культурно-дозвілєвої діяльності на міжнародний ринок. На сьогодні немає єдиного комплексу, який би здійснював управління, організовував та проводив масштабні заходи, об'єднуючи представників владних структур, підприємців, туристичні фірми, системи готельного й ресторанного господарств, тобто послуги розміщення та харчування, транспортне забезпечення тощо. А також досить важливим, актуальним і потрібним є процес підготовки фахівців, які, працюючи в такому комплексі, могли б надавати високоякісні послуги туристам.

Література

1. Волинський академічний обласний театр ляльок — Режим доступу: <http://www.volynpuppet.com>
2. Волинський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка — Режим доступу: <http://www.teatr.volyn.ua>.

- 3.Галерея мистецтв Арт-кафедра, 2015. — Режим доступу: <http://www.art-kafedra.adrenalin.lutsk.ua>.
- 4.Головне управління статистики у Волинській області. — Режим доступу <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
- 5.Денисюк В. Т. 2003: Волинь: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк , 112 с.
- 6.Звіт з фізичної культури і спорту станом на 1 січня 2013 року Управління у справах, молоді та спорту / Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua>.
- 7.Музейний простір волині / Режим доступу: <http://www.volyn-museum.com.ua>
- 8.Офіційний сайт Волинської обласної філармонії. — Режим доступу: <http://www.volynconcert.net/>
- 9.9. Петрова І. В. 2005: Дозвілля в зарубіжних країнах. Київ, 408 с.

KÖRNYEZETI PROBLÉMÁK
ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ
ENVIRONMENTAL PROBLEMS

A LÉGSZENNYEZÉS, A KLÍMAVÁLTOZÁS ÉS AZ INVÁZIÓ EGYÜTTES HATÁSA ERDEINKRE

BERKI IMRE – TELEKI BALÁZS – ZAGYVAI GERGELY

Nyugat-magyarországi Egyetem
berki.imre@emk.nyme.hu

Abstract

THE COMMON EFFECT OF AIR POLLUTION, CLIMATE CHANGE AND INVASION ON OUR FORESTS

Berki, Imre – Teleki, Balázs – Zagyvai, Gergely

Improving frequency of forest tree decline, biodiversity loss in herb layer, presence of invasive alien plant species are some considerable indicators of degradations of living environment. For the reasons of this unfavourable changes seems to be some significant indirect anthropogenic effects: climate warming and drying, nitrogen enrichment, invasions, etc. The above mentioned climate change and nitrogen enrichment decrease the biodiversity of herb layer, but the higher nitrogen supply increase the drought tolerance of trees.

Keywords: climate change, drought, tree decline, N-deposition, biodiversity loss, invasive plant species

Bevezetés

Számos publikáció számolt be arról, hogy az 1970-es évek óta súlyos aszályos időszakok léptek fel a Kárpát-medencében (Piecza et al 2011), de Európa déli- és keleti régióiban is.

E szárazodással párhuzamosan évtizedek óta fontos erdőalkotó fajokaink időnkénti tömeges pusztulása is zajlik. Közülük elsőként a kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*). Pusztulásának okait elemezve Vajna (1989, 1990) adta a leginkább alátámasztható magyarázatot. Megállapította, hogy legfőbb okot a száraz időjárású évek jelentették. A fák vízhiányának, hatására tömegesen léptek fel gyengültségi parazita gombák és lombfogyasztó rovarok. Lokálisan a légszennyezés is hozzájárult a kocsánytalan tölgy állományok gyengültségi állapotának kialakulásához. Az erdőkárok biotikus összetevőit kutatva Csóka és Hirka (2011) megállapítja, hogy a száraz időszakok hatására legyengülő a kocsánytalan tölgy különösen ki van téve a rovargradációk károsításának. Lényeges kérdés, hogy e fontos fafajuk hol tud fennmaradni a jövőben, és ott milyen fatömeg-produkció és egészségi állapot várható (Czucz et al. 2011).

A hazai élővilág degradációjának látványos és jól kutatott területe – fafajaink váltakozó ütemű pusztulásán kívül – az invazív fajok terjedése (Mihály – Botta-Dukát 2004, Botta-Dukát – Mihály 2006, Csiszár 2012, Csóka-Hirka 2011). Ugyanakkor viszonylag kevés erdei- vagy gyepi társulásban végeznek hosszútávú ökológiai vizsgálatokat, pedig számos cserje és lágyszárú érzékeny indikátora a környezet változásának, a közvetlen és közvetett emberi hatásoknak.

Hét hazai sziklagyep társulásban 50-80 évvel ezelőtti cönológiai felvételeket ismételt meg Szitár és Török (2011). Eredményeik szerint csökkent a sziklagyepi specialista fajok száma, és ezzel párhuzamosan nőtt az egyévesek, a természetes pionír fajok, a zavarástűrők, valamint a gyomok fajsza, de még mindig a természetes kompetitor és generalista fajok dominálnak, így a tapasztalt változások kismértékű degradációként értékelhetők.

Enyedi és munkatársai (2008) az erdélyi Mezőségben száraz gyepeken hat helyszínen vizsgálták a legeltetés felhagyásának következményeit. Több évtizeddel ezelőtti cönológiai felvételeket (Soó 1949; Csűrös et al. 1961; Şuteu 1979) ismételték meg. Megállapították, hogy a *Stipa lessingiana* dominálta gyepek *S. pulcherrima* dominanciájú gyepekké alakultak, és a régi (legeltetett) állományokban nagyobb volt a fajdiverzitás.

A síkfőkúti cseres-tölgyes lágyszárú vegetációjának változását évtizedek óta folyamatosan követik nyomon. Az erdőben jelentős tölgypusztulás ment végbe, ami átalakította az erdő struktúráját. A lágyszárú szint fajsza időbeli ingadozást mutat, borítása viszont viszonylag folyamatosan csökken. Elsősorban ruderalis fajok jelentek meg 1973 és 2006 között. A nitrofil egyéves és rövidéletű gyomok is gyakoriak (Papp 2001, Koncz et. al. 2009). Egy későbbi felmérés szintén a nitrofil fajok előretörését állapította meg a síkfőkúti erdőben (Bartha – Zagvyai 2014).

Anyag és módszer

Legfontosabb erdei fafajunk (kocsánytalan tölgy) szárazságtűrését vizsgálatuk az eddigi klímaváltozás függvényében hamis idősor módszerrel. Az országot délnyugat – északkelet irányban átszelő humid – arid klimatikus gradiens mentén 17 db. zonális termőhelyű, elegendően kocsánytalan tölgyeseket jelöltünk ki. Ezekben az állományokban több évtizede nem volt erdőművelési beavatkozás. Vizsgáltuk az állományok koronaállapotát és az egyes állományokban a száraz időszakok miatt elpusztult fák mennyiségét.

Az erdei aljnövényzet változásának megismeréséhez 5-6 évtizeddel ezelőtti kutatás helyszínei közül 120 helyszínt választottunk ki. Botanikus elődeink ezek többségében egy (nyári, vagy őszi) aszpektusban végeztek cönológiai felvételezést 5-6 évtizede. A megismételt felméréseket 2014-ben és 2015-ben az eredeti felvétel hónapjának azonos dekádjában végeztük.

A helyszínek földrajzi adatai, az egykori felvételezések cönológiai táblázatai Pócs és munkatársai (1958), és Fekete (1957), Zólyomi és munkatársai (1957), és további botanikus elődök egykori közleményeiben találhatók.

Eredmények

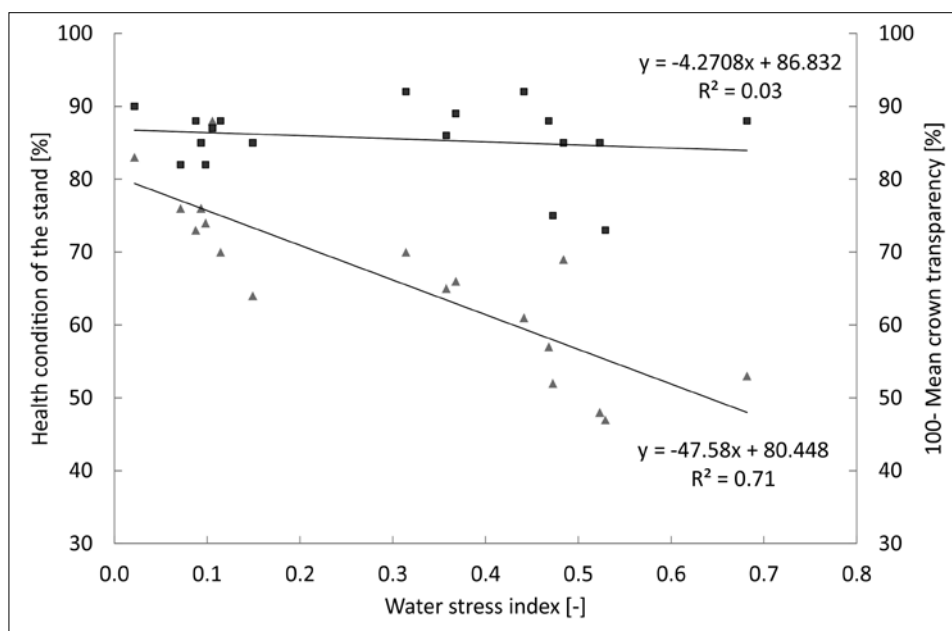
Az általunk javasolt egészségállapot monitoring a száraz időszakok hatására kiszáradt fák miatt lecsökkent állománysűrűséget veszi alapul. Az illető

faállomány ilyen módon meghatározott egészségi állapota úgy képezhető, hogy az állomány fapusztulás miatt lecsökkent relatív sűrűségét tovább csökkentjük a túlélő fák károsodottságának mértékének megfelelően. Megállapítottuk, hogy az egyre szárazabb tájak irányában a szárazság indukálta fapusztulást is magában foglaló állományi egészségi állapot szoros korrelációt mutat a növekvő vízhiánnyal, míg önmagában a korona egészségi állapota nem jelzi szignifikánsan a szárazodó klímát (1. ábra). A klímaváltozás hatására Magyarországon a humid klímán a kocsánytalan tölgy állományok egészségi állapota még 70–90% közötti, viszont elterjedésének szárazsági határa közelében az egészségi állapota csak 50% körüli.

A vízellátottság és az állományi relatív sűrűség összefüggésének vizsgálatakor figyelemmel kell lenni a termőhely tápanyagellátottságára. Az előzetes eredményekből ugyanis úgy tűnik, hogy a jó nitrogén ellátottság növeli a fák szárazságtűrését (2. ábra).

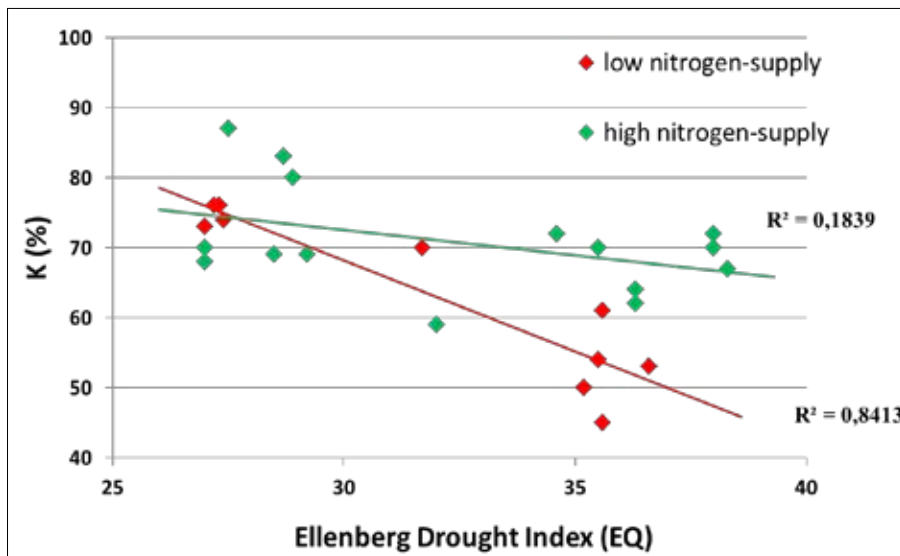
1. ábra

A vízstressz index és az állomány egészségi állapota (háromszögekkel jelölve), illetve a korona egészségi állapota (négyzetek) közötti kapcsolat

2. ábra

A nitrogénnel gyengén, illetve jól ellátott állományok relatív sűrűsége és a klíma közötti összefüggés

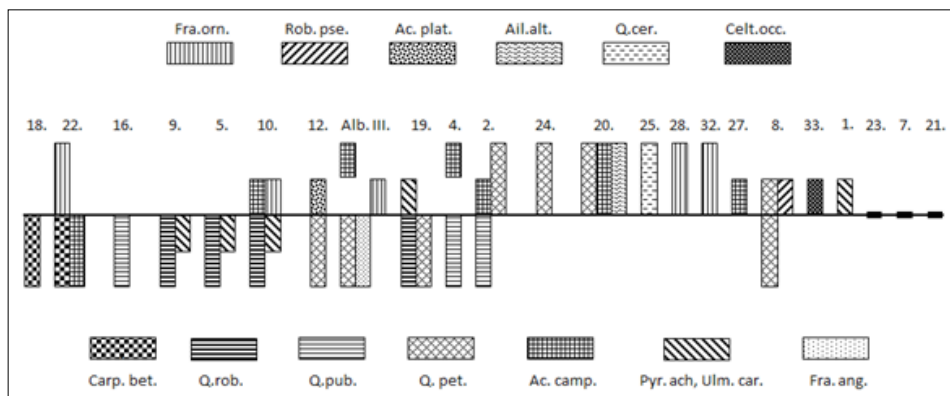

A fajokösszetétel több évtizedes változása

Helyszíneinken összehasonlítottuk az 5-6 évtizeddel ezelőtti és a jelenlegi fajokösszetételt. Az előzetes eredmények arra utalnak, hogy nőtt a szárazságtűrő fajok elegyaránya. A több tájban számos helyszínen végzett vizsgálat közül a 3. ábra. az Északi-középhegység előterében levő helyszínek eredményeit mutatja.

3. ábra

Az 5-6 évtizeddel ezelőtti adatokhoz képest nem talált, illetve többletként talált fajok az Északi-középhegység előterében vizsgált helyszíneken. A nem talált fajokat az alaponaltól lefelé, a többletként találtakat a felfelé nyúló oszlopok jelzik. A hosszú oszlop az A1-szintből eltűnt, vagy abban megjelent, a rövid oszlop az A2-szintből eltűnt, vagy abban megjelent fajokot mutatják.

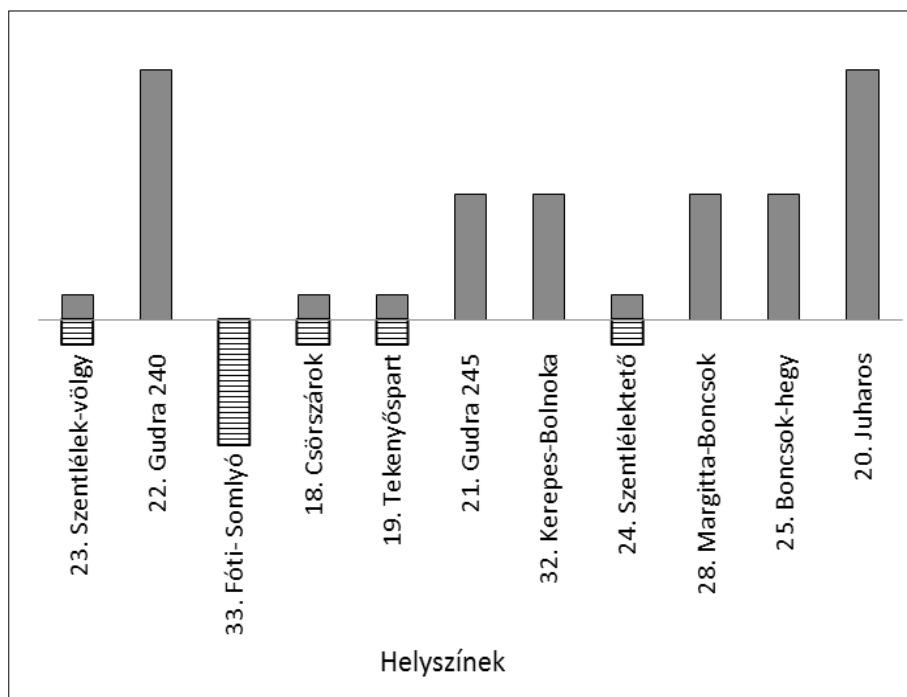
A melegigényes cserjefajok előre törése

Az elmúlt 5-6 évtized alatt a cserjefajok közül a melegkedvelők dominánsabbá váltak. A különböző tájakon végzett felvételezések közül a 4. ábrán a Gödöllői-dombság helyszínein mutatjuk be a magasabb hőmérsékletet igénylő cserjék előretörését.

4. ábra

A relatív hőigény változásának iránya és erőssége az 1960-ban és a 2014-ben regisztrált cserje- és fajok „T”- értéke alapján a gödöllői-dombsági-helyszíneken.

Az alapvonaltól felfelé nyúló hosszabb oszlopok a csoportrészesedés nagyobb elmozdulását mutatják, a rövidebb oszlopok pedig egy kisebb elmozdulást. A 18., 19., 23. és 24. helyszíneken nincs érdemleges változás a „T” értékek csoporteloszlásában, és csak a 33. helyszínen csökkent a fűsszáruak „T” értéke.

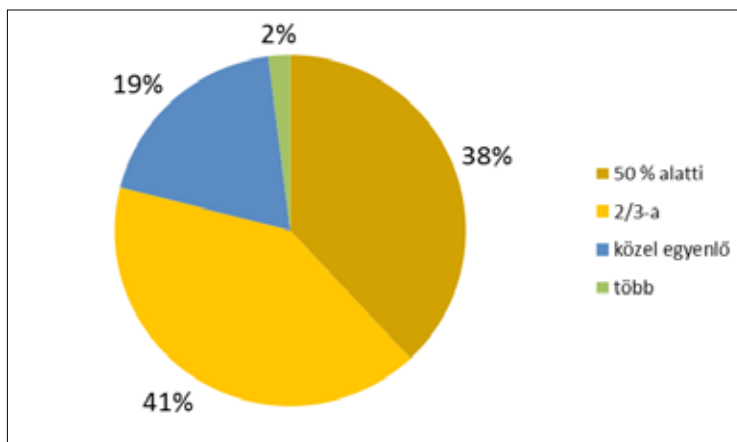

A lágyszárúak fajszámának változása

A lágyszárúak fajszáma egyértelműen csökkent (5. ábra) és ennek okai között a klímaváltozás azért is tűnik fontosnak, mert kimutattuk, hogy a nagy vadlétszám és az invazív növények, csak bizonyos helyszíneken tehető felelőssé döntően a fajszám csökkenéséért.

5. ábra

A lágyszárú fajszám változási kategóriáinak százalékos megoszlása az eddig megismételt 120 db. cönológiai helyszínen. A diagram mutatja, hogy az összes helyszín 38%-ában 50% alá csökkent az 5-6 évtizeddel ezelőtti fajszám, a helyszínek 41%-án pedig az eredeti fajszám 2/3-a van jelenleg. A helyszíneknek mindössze ötödén nincs érdemleges változás, és csak két százalék esetében nőtt a fajszám.

Előzetesen, próbaképpen hazánktól távolabb (Közép-Európa nyugati részén, egymástól is távol levő) 6 erdőállományban is megismételtünk 5 évtizeddel ezelőtti felvételeket és a korábbi lágyszárú fajszámok 50-70 %-át találtuk.

Irodalom

1. Bartha D. – Zagyvai G. 2014: Erdőtársulások fajösszetételének, diverzitásának változása a klíma függvényében. In: Bidló A., Király A., Mátyás Cs. (szerk.) Agrárklíma: Az előrejelített klímaváltozás hatáselemzése és az alkalmazkodás lehetőségei az erdészeti- és agrárszektorban. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron pp. 86–91.
2. Botta-Dukát Z. – Mihály B. (szerk.) 2006: Özönnövények II, A KVVМ természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 10. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 412 p.
3. Csiszár Á. (szerk.) 2012: Inváziós növényfajok Magyarországon. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 364 p.
4. Csóka Gy. – Hirka, A. 2011: Alien and invasive forest insects in Hungary (a review). Proceedings of the „Biotic Risks and Climate Change in Forests” 10th IUFRO Workshop of WP 7.03.10 “Methodology of Forest Insect and Disease Survey in Central Europe”, September 20-23, 2010, Freiburg, Germany. Berichte Freiburger Forstliche Forschung, pp. 54–60.
5. Csűrös, I., Resmeriță, I., Csűrös-Káptalan, M. & Gergely, I. 1961: Grasslands from the Transylvanian Lowland and considerations about their management (Contribuții la cunoașterea pajiștilor din Câmpia Transilvaniei și unele considerațiuni cu privire la organizarea terenului). Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Biologia 2 pp. 15–61.

6. Czucz, B. – Gálhidy, L. – Mátyás, Cs. 2011: Present and forecasted xeric climatic limits of beech and sessile oak distribution at low altitudes in Central Europe. *Annals of Forest Science*, 68(1) pp. 99–108
7. Enyedi, Z. M. – Ruprecht, E. – Deák, M. 2008: Long-term effects of the abandonment of grazing on steppe-like grasslands. *Applied Vegetation Science* 11. pp. 55–62
8. Koncz G. – Papp M. – Török P. – Kotrocó Zs. – Krakomperger Zs. – Matus G. 2009: Egy cseres-tölgyes állomány (Síkfőkút, Bükk-hegység) magbankja és szerepe a lágyszárú szint regenerálódásában. *Természetvédelmi Közlemények*. 15. pp. 304–315.
9. Mihály B. – Botta-Dukát Z. (szerk.) 2004: Özönnövények. A KVVM természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 9. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 408 p.
10. Papp M. 2001: Változások a lágyszárú növényzetben a síkfőkúti cseres-tölgyes erdőben és környékén 25 év távlatában. In: Borhidi A. és Botta-Dukát Z. (szerk.): Ökológia az ezredfordulón I. Konceptió, hosszú távú kutatások. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, pp. 223–230.
11. Pieczka I. – Pongrácz R. – Bartoly J. 2011: Comparison of simulated trends of regional climate change in the Carpathian basin for the 21st century using three different emission scenarios *Acta Silv. Lign. Hung.*, vol. 7 pp. 9–22.
12. Pócs T. – Domokosné-Nagy É. – Pócsné-Gelencsér I. – Vida G. 1958: *Vegetationsstudien im Örség*. Akadémia Kiadó, Budapest, 124 p.
13. Simon T. 1957: *Die Wälder des nördlichen Alföld*. Akadémiai Kiadó, Budapest 172 p.
14. Soó, R. 1949: Les associations végétales de la Moyenne-Transylvanie II. Les associations des marais, des prairies et des steppes. *Acta Geobotanica Hungarica* 6. pp. 3–107.
15. Şuteu, Ş. 1979: Vegetation investigations on the Alunaş Slope (Tirimia, District of Mureş) (Cercetări de vegetație pe Coasta Alunaşului (Tirimia - Jud. Mureş)). *Contribuții Botanice*. pp. 143–154.
16. Sztár K. – Török K. 2000: Sziklagyep társulásaink hosszútávú elszegényedése. Mázsa K. (szerk.) ÖBKI Műhelyfüzetek III. Vácrátót, pp. 28–33.
17. Vajna L. 1989: A kocsánytalan tölgy pusztulásának kórok- és járványtani kérdései. *Erdő*, 38. pp. 169–175.
18. Vajna, L. 1990: Fungi associated with oak-decline. *EPPO Bulletin*, 20: 3.
19. Zólyomi B. 1957: Der tataren Ahorn – Eichen – Lösswald de zonalen Waldsteppe. *Acta Bot. Hung.* 3. pp. 401–424.

ESSZENCIÁLIS MIKROELEMOK FELVEHETŐ MENNYISÉGÉNEK TERÜLETI ELOSZLÁSA KÁRPÁTALJA MEZŐGAZDASÁGI TERÜLETEINEK TALAJAIBAN

CSOMA ZOLTÁN¹ – HADNAGY ISTVÁN¹ – CSOMA ZSUZSANNA²
– BONDARCSUK TATJANA² – BALOG NÓRA¹

¹II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
²Kárpátaljai Állami Mezőgazdasági Kísérleti Állomás
zcsoma@kmf.uz.ua

Резюме

ГЕОГРАФІЧНИЙ РОЗПОДІЛ РУХОМИХ ФОРМ ЕСЕНЦІЙНИХ МІКРОЕЛЕМЕНТІВ В ҐРУНТАХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ ЗАКАРПАТТЯ

Чома З.З. – Гаднадь І.І. – Чома Ж.І. – Бондарчук Т.М. – Балог Н.Б.
Проведена цифрова трансмісія даних карти «Ґрунти Закарпатської області» масштабу 1:750000. В зразках різних типів ґрунтів, відібраних під час експедиційних досліджень з сільськогосподарських угідь (рілля, пасовища, сінокоси, сади, виноградники) вивчений вміст рухомих форм есенційних мікроелементів. За результатами досліджень проведено групування та створені картограми забезпеченості ґрунтів Закарпаття рухомими формами міді, цинку, марганцю, кобальту.
Ключові слова: ґрунт, мідь, цинк, марганець, кобальт, рухомі форми, цифрова картограма, Закарпаття

A kutatás előzményei és a munka célja

A talajok mikroelem ellátottságát bemutató első kartogramokat Kárpátalja területére vonatkozóan a múlt század 60-as éveiben készítették. A térképek megszerkesztéséhez szükséges adatok alapjául az Ukrán Tudományos Akadémia Növényfiziológiai kutatóintézetének munkatársai által végzett kutatások szolgáltak (Власюк 1964).

Kárpátaljára vonatkozóan öt elem, a mangán, a kobalt, a cink, a bór és a molibdén növények által felvehető készletére készültek kartogramok (Попович 1969). A felsorolt mikroelemek mennyiségét a 0–20 cm és a 20–40 cm rétegekben vizsgálták, amit a kartogramokon külön tüntettek fel (Власюк et al. 1963). Kárpátalja területét a talajok agronómiai szempontú csoportosítása szerint öt körzetre osztották, ezekhez hozzárendelték az adott mikroelem felvehető formáinak mért koncentrációit.

Ezt követően nem készültek újabb mikroelem kartogramok Kárpátalja talajaira vonatkozóan, habár ilyen irányú kutatásokkal az elmúlt, mintegy ötven évben többen is foglalkoztak. A vizsgált objektumok és mikroelemek száma az utóbbi két évtizedben lényegesen kiszélesedett (Фатеев 2003, Фандалюк 2012). A meglévő ismeretek tényleges és hatékony felhasználását viszont több tényező is hátráltatja: az adatok többnyire bonyolult hozzáférhetősége, nehézkes kezelhetősége, részben

elavultsága, sokszor az ellátottságot bemutató értékelés (alacsony, közepes, magas) mellett nem ismertetik a számszerű adatokat, a módszer leírásának pontatlansága vagy teljes hiánya, a meghatározáshoz használt módszertani megközelítések sokfélesége, az ellátottság megítéléséhez szükséges határértékek különbözősége. A felsoroltak miatt a talajok mikroelem koncentrációira vonatkozó számadatok értelmezése és felhasználása a szakemberek számára is sokszor nehézségekbe ütközik. A gyakorlatban ezért sokkal célszerűbb nem adathalmazokkal dolgozni, hanem az azokat megjelenítő kartogramokkal. A sematikus térképek jól átláthatóak és könnyen kezelhetőek, továbbá nagyon lényeges, hogy a megjelenített információ már bizonyos szempontok szerint feldolgozott és interpretált. A digitális kartogramok esetében nagy előnyt jelent és rendkívül hasznos, hogy a megfelelő szoftver használatával lehetőséget ad az újabb adatok bevitelére, az információ gyors frissítésére, hatékony kinyerésére, különböző számítások elvégzésére, összefüggések elemzésére.

Munkánk célja – mérési adataink alapján, a talajok felvehető réz, cink, mangán és kobalt ellátottságát bemutató digitális kartogramok elkészítése Kárpátalja mezőgazdaságilag művelt területeire.

A munka során a következő feladatokat végeztük el:

- mérési adataink alapján adatbázist állítottunk össze Kárpátalja talajainak négy esszenciális mikroelem (réz, cink, mangán, kobalt) felvehető mennyiségére vonatkozóan;
- a talajok mikroelem ellátottságát a növények igénye szerint kiértékeljük;
- digitalizáltuk Kárpátalja 1:750000 léptékű talajtérképét;
- elkészítettük a négy mikroelem felvehető mennyiségeit bemutató digitális kartogramokat.

Anyag és módszer

Mintavétel és a mikroelemek felvehető készletének, illetve ellátottsági szintjének meghatározása. A talajmintákat eltérő hasznosítású mezőgazdasági területek (szántóföld, legelő, gyümölcsös, szőlő) különböző talajtípusaiból vettük, a felső 0–20 cm-es rétegből. A begyűjtött mintákat szétterítettük és légszáraz állapotig szárítottuk. Ezt követően a talajt achát mozsárban 2 mm-nél kisebb méretűre elporítottuk.

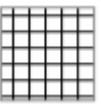
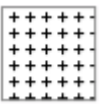
A talajok felvehető mikroelem készletének kivonásához ammónium-acetát puffer oldatot (pH 4,8) használtunk az Ukrajnában elfogadott szabványoknak megfelelően (ДСТУ 4770.1:2007; ДСТУ 4770.2:2007; ДСТУ 4770.5:2007; ДСТУ 4770.6:2007). A talaj:oldat arány =1:5, rázásidő egy óra. Szűrést követően a kivonatokban atomabszorpciós spektrofotométer segítségével meghatároztuk a réz, cink, mangán és kobalt koncentrációit.

A talajok felvehető mikroelem ellátottságának megítéléséhez a Talajvédelmi intézet állami vállalat szolgálatainál elfogadott határértéket használtuk fel

(Мельничук 2004, Фатеев 2005). Ennek alapján a talajokat mikroelem ellátottságuk szerint öt kategóriába (nagyon alacsony, alacsony, közepes, magas, nagyon magas) soroltuk (1. táblázat).

1. táblázat

*A talajok csoportosítása a felvehető mikroelem ellátottság függvényében
(extraháló szer: ammónium acetát puffer oldat, pH=4,8)*

Mikroelem	a talaj felvehető mikroelem ellátottsága				
	nagyon alacsony	alacsony	közepes	magas	nagyon magas
	jelölés a kartogramon				
					
	az ellátottsági szinthez tartozó mikroelem koncentráció tartomány, mg kg ⁻¹				
Cu	< 0,15	0,16 – 0,20	0,21 – 0,30	0,31 – 0,50	> 0,51
Zn	< 1,50	1,51 – 2,00	2,10 – 3,00	3,10 – 5,00	> 5,10
Mn	< 7,0	7,1 – 10,0	10,1 – 15,0	15,1 – 20,0	> 20,1
Co	< 0,10	0,11 – 0,15	0,16 – 0,20	0,21 – 0,30	> 0,31

A kartogramokon az elhatároló vonalakon belül a jelek nem konkrét számértékeket, hanem ellátottsági értéktartományokat jelölnek.

A digitális mikroelem kartogramok elkészítése. A kartogramok elkészítéséhez Kárpátalja nyomtatott, 1:750000 méretarányú genetikus talajtérképét használtuk fel, amely nem rendelkezett vetületi rendszerrel. Az ArcGis 10.1 program segítségével a térképet 109 referencia pont felhasználásával Univerzális Transzverzális Merkátor (UTM, WGS84 geodéziai dátum, 34 [18° E – 24° E – északi félgömb]) rendszerbe transzformáltuk (vetületbe raktuk, majd bedigitalizáltuk). A genetikus talajtérkép alapján a különböző talajtípusokat ábrázoló fedvényeket hoztunk létre, melyeket ESRI shape állományokban tároltuk el. A vektorizált térképen megszerkesztettük Kárpátalja mezőgazdaságilag művelt területeire a talajok felvehető réz, cink, mangán, és kobalt ellátottságát bemutató kartogramokat.

A felvehető mikroelemek mennyiségének eloszlása Kárpátalja talajaiban

A talajok felvehető mikroelem tartalmának átlag, maximum, minimum és medián értékeit a 2. táblázatban foglaltuk össze külön az alföldi és külön a vulkáni vonulat, illetve hegyvidéki területek talajaira vonatkozóan.

2. táblázat

A mikroelemek felvehető mennyisége a Kárpátaljai talajok 0 – 20 cm-es rétegében

	Cu	Zn	Mn	Co
Statisztikai jellemzők	mg kg ⁻¹			
	Kárpátaljai-alföld			
Átlag érték	0,28	2,91	16,04	0,11
Maximum	0,64	11,40	126,12	1,79
Minimum	0,10	0,26	3,57	0,001
Medián	0,23	1,66	9,15	0,03
	Vulkáni vonulat és hegyvidéki övezet			
Átlag érték	0,38	2,90	69,44	0,42
Maximum	2,34	13,34	393,17	2,65
Minimum	0,04	0,11	6,19	0,07
Medián	0,12	1,68	36,50	0,26

Réz. A Kárpátaljai-alföld talajaiban a felvehető réz ellátottság átlagosan közepes szintű (1. ábra). A minimális és maximális értékeket egyaránt gyepes podzol talajokban mértük. Azokban a gyepes talajokban, amelyekben nincs podzolosodás a felvehető réz mennyisége átlagosan 0,34 mg kg⁻¹. Nagyon magas ellátottsági szintnek megfelelő, 1 mg kg⁻¹ értékeket is meghaladó réz koncentrációkat mutattunk ki olyan területek talajaiban, amelyeket több évtizede gyümölcsösként, elsősorban almáskertként használnak. Ezeket az értékeket is meghaladó, több mint 10 mg kg⁻¹ felvehető réz mennyiségeket mértünk intenzív művelésű szőlőültetvények talajaiban.

A vulkáni vonulat és a hegyvidéki területek talajaiban a felvehető réz átlagos mennyisége magas ellátottsági szintnek felel meg. A további elemzések viszont azt mutatják, hogy ezeknek a területeknek a talajaiban alapvetően hiány van felvehető rézből, a medián értéke a nagyon alacsony szintnek felel meg. Ugaron hagyott terület talajában a réz felvehető koncentrációja mindössze 0,12 mg kg⁻¹ volt, ami szintén nagyon alacsony ellátottsági szintet jelent. Azokban a talajokban sem, amelyeket szántóföldként használnak és intenzíven művelnek, a felvehető réz mennyisége nem haladja meg a magas ellátottsági szintet jelentő 0,36 mg kg⁻¹. A magas átlagérték a hegyvidékek talajaiban néhány kiugróan magas koncentrációnak tulajdonítható.

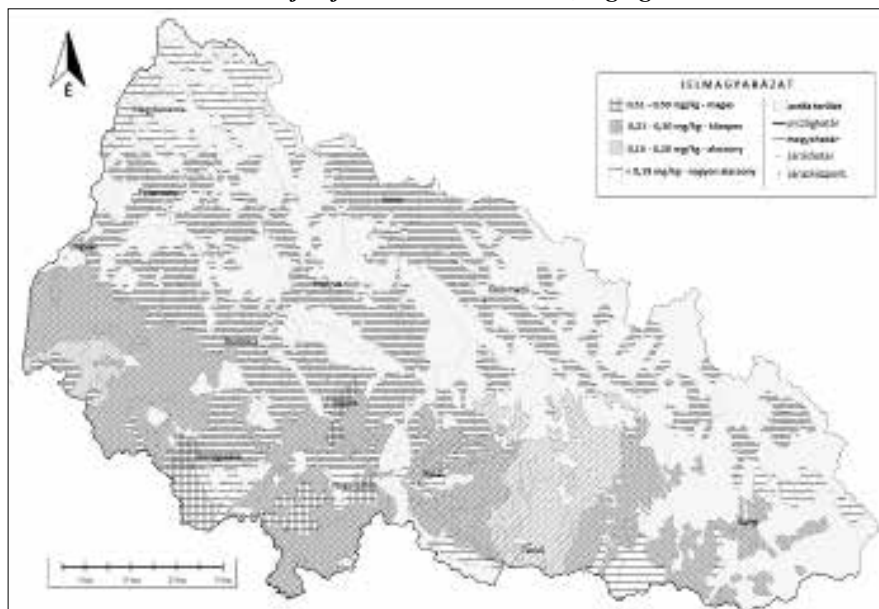
Cink. A felvehető cink átlagos ellátottsága az alföld talajaiban közepes szintű (2. ábra). Magas cink koncentrációkat a Tisza és a Latorca folyók közötti mezőgazdasági területek talajaiban mértünk. Az itt elterülő talajokban a cink koncentrációja 8,1 – 11,4 mg kg⁻¹ között változik. A munkácsi és részben az ungvári járás egyes területeinek talajainak felvehető cink ellátottsága alacsony. A beregszászi járás taljai felvehető cinkkel közepes vannak ellátva.

A vulkáni vonulat és a hegyvidék talajaiban a felvehető cink mennyisége átlagosan közepes szintűnek felel meg. De a talajok többségének ellátottsága nem elegendő ahhoz, hogy biztosítsa a hegyvidék mezőgazdaságára jellemző, természet

növények cink igényét. A felvehető cink nagyobb koncentrációit egyes barnaföldekben és réti talajokban mutattuk ki.

1. ábra

A talajok felvehető réz tartalma, mg kg⁻¹

2. ábra

A talajok felvehető cink tartalma, mg kg⁻¹

Mangán. A Kárpátaljai-alföld talajainak átlagosan magas felvehető mangán tartalma mellett jellemző az értékek nagy szórása (3. ábra). A minimális és a maximális érték között harmincötszörös a különbség. Kisebb foltokban előfordulnak területek, amelyek talajaiban nagyon alacsony az ellátottsági szint. A beregszászi járásban viszont egyes talajokban a felvehető mangán koncentráció már meghaladja az egészségügyi határértéket.

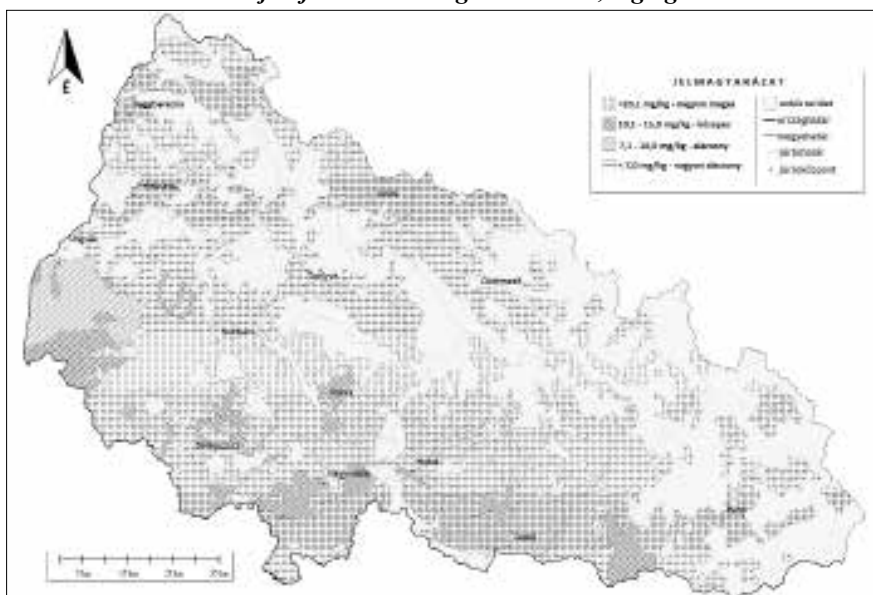
A vulkáni vonulat és a hegyvidék talajaiban a felvehető mangán tartalom átlagos értéke több mint négyszerese az alföldi mintákban mért koncentrációknak. A szórás is többszöröse az alföld talajaiban megfigyelt értékeknek, a maximális koncentráció több mint hatvanszor nagyobb a minimálisnál. Néhány barnaföldben és réti talajban a felvehető mangán mennyisége már toxikus mértékű, számszerű értéke 200–300 mg kg⁻¹ között van. Jellemző, hogy a kiugróan magas koncentrációkat a nagyon savanyú (pH<4,5) talajokban mértük.

Kobalt. A Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető kobalt ellátottsága átlagosan alacsony (4. ábra). A talajok többségére jellemző, hogy kobaltot felvehető formában csak nagyon kis mennyiségben tartalmaznak. A legmagasabb felvehető kobalt koncentrációkat a beregszászi járás egyes területeinek talajaiban mértük.

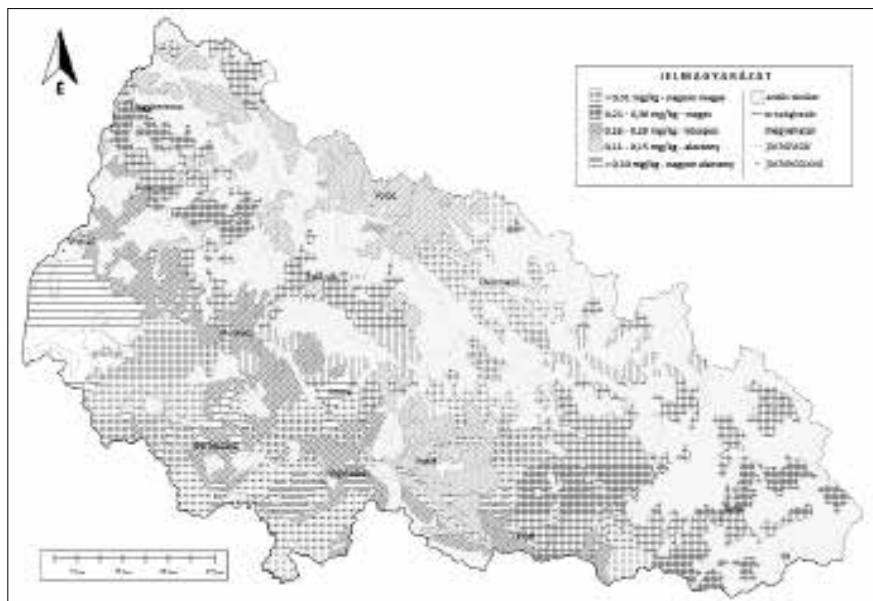
A vulkáni vonulat és a hegyvidék talajainak felvehető kobalt ellátottsága – ellentétben az alföld talajaival – nagyon magas. Nagyon alacsony és alacsony ellátottsági szinteket azokban a barnaföldekben mutattunk ki, amelyeket szántóföldként használnak. A terület talajainak többsége viszont felvehető kobalttal jól ellátott, több esetben a nagyon magas ellátottsági szintet meghaladó kiugró értékeket is mértünk.

3. ábra

A talajok felvehető mangán tartalma, mg kg⁻¹

4. ábra

A talajok felvehető kobalt tartalma, mg kg⁻¹**Irodalom**

1. Власюк П.А. et all. 1963: Картограми вмісту мікроелементів в ґрунтах УРСР та застосування мікродобрих. Рекомендації. Київ, ДВ Сільськогосподарської літератури УРСР. 35 р.
2. Власюк П.А. (szerk.) 1964: Содержание микроэлементов в почвах Украинской ССР. Киев, Наукова думка.
3. Мельничук М. et all. 2004: Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення. Київ, Арістей.
4. Попович І.А. 1969: Мікродобрива і врожай. Ужгород, Карпати. 72 р.
5. Фандалюк А.В., Степашук І.С., Мазаєва Л.В. 2012: Якість ґрунтів Закарпаття за результатами ІХ туру еколо-агрохімічної паспортизації. In: Охорона родючості ґрунтів. Випуск 8. Київ. pp 137-146.
6. Фатєєв А.І., Пашенко Я.В. (szerk.) 2003: Фоновий вміст мікроелементів у ґрунтах України. Харків, КП „Друкарня № 13”. 117 р.
7. Фатєєв А.І., Захарова М.А. 2005: Основы применения микроудобрений. Харьков, КП „Типография № 13”.
8. ДСТУ 4770.1:2007 Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук марганцю в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектrophотометрії.
9. ДСТУ 4770.2:2007 Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук цинку в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектrophотометрії.

10. ДСТУ 4770.5:2007 Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук кобальту в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії.
11. ДСТУ 4770.6:2007 Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук міді в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії.

КОНФЛІКТИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

ЛІСОВСЬКИЙ С.А. – МАРУНЯК Є.О. – ЧЕХНІЙ В.М.

Інститут географії НАН України
salisovsky@gmail.com, emgeooffice@gmail.com, chekhnii@gmail.com

Abstract

CONFLICTS ARISING FROM THE PROCESS OF PROTECTED AREAS CREATION AND WAYS OF THEIR SOLUTION

Lisovsky S. – Maruniak E. – Chekhnii V.

Main approaches to classification of conflicts arising from the creation of protected areas have been revealed. The role of landscape planning as a tool for identifying and resolving these conflicts has been disclosed. The content of conflicts related to interests of the local people has been analysed and key solutions in this field have been outlined.

Keywords: protected areas, land use, conflicts, rural areas, landscape planning

Процес створення заповідних територій супроводжується виникненням і загостренням цілої низки конфліктів, в основі яких лежать чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру. Тому, важливим завданням наукового супроводу обґрунтування створення нових заповідних територій, є виявлення та дослідження конфліктів, що можуть виникнути при цьому та визначення шляхів їх упередження та вирішення.

Конфлікти, що виникають при створення заповідних територій, з географічної точки зору слід розглядати як одну із складових конфліктів природокористування. Їх загалом формують два блоки протиріч: між природокористувачами і навколишнім середовищем та між окремими природокористувачами - у контексті вибору пріоритетного напрямку природокористування. Кожен із регіонів відповідно до специфіки конкретних природних умов, особливостей соціально-економічного розвитку, характеру природокористування має свої особливості конфліктів природокористування, що потребують конкретних дослідницьких рішень щодо корегування методики їх виявлення, групування та аналізу.

За основними критеріями прояву – часом прояву, тривалістю, гостротою, масштабами можна виділити наступні групи конфліктів. *За часом виникнення:* ті, що виникли в минулому; ті, що виникли в наші дні; потенційні. *За масштабами та мірою територіального прояву:* національного (а іноді і транснаціонального) рівня; регіонального рівня; локального рівня. *За тривалістю і періодичністю прояву:* постійні; сезонні; епізодичні.

Дослідження широкого кола конфліктів у сфері природокористування, було здійснене робочою групою Інституту географії в процесі виконання

першого в Україні проекту з ландшафтного планування (на прикладі Черкаської області) протягом 2010-2015 рр.

На сьогодні ландшафтне планування є важливим інструментом європейського просторового планування, що значною мірою забезпечує впровадження у відповідну політику принципів сталого (збалансованого) розвитку. Саме ці принципи дають змогу узгодженого і одночасного вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем розвитку регіонів різних рівнів, без чого неможливе вирішення протиріч у відносинах природи та суспільства та досягнення сталого (збалансованого) розвитку. Одним із ключових завдань ландшафтного планування є узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін при плануванні та реалізації проектів розвитку, вибір оптимальних моделей просторового розвитку. Згідно з традиційною у європейських (переважно німецьких) методичних підходах схемою, планування проводиться за такими етапами: оцінювання рамкових умов і цілей планування, інвентаризація, оцінка інформації за компонентами природи та видами людської діяльності, аналіз конфліктів між функціями ландшафту та їх сучасним і потенційним використанням, розроблення цілей і заходів щодо подальшого використання території. Верифікацію запропонованих рекомендацій (ступінь їх урахування та дієвості) доцільно здійснювати на заключному етапі – етапі моніторингу.

Загальною метою ландшафтного планування є розроблення «прив'язаної» до місцевих умов концепції збалансованого використання всіх ресурсів території, що забезпечує збереження та поліпшення якості території, умов життя населення. Отже, йдеться насамперед про експертне оцінювання природного і суспільного капіталу території та надання конкретних рекомендацій для кожного її функціонального типу, конкретних об'єктів. У практичній площині деталізація мети відповідає обґрунтованим оцінкам інвестиційної привабливості, можливостям і потребам щодо розвитку окремих галузей, гармонізації інтересів населення, господарської та природоохоронної діяльності, стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Ландшафтне планування зазвичай проводять на декількох рівнях, аналогами їх європейських виділів в Україні є: адміністративна область – на рівні якої розробляється ландшафтна програма, адміністративний район – для нього укладаються рамкові ландшафтні плани та сільська рада – створюється ландшафтний план. В ході виконання проекту були розроблені, відповідно: Ландшафтна програма Черкаської області; Рамковий ландшафтний план Канівського району Черкаської області; Ландшафтний план Степанецької сільради Канівського району Черкаської області. На усіх трьох рівнях були, зокрема, виявлені і картографовані конфлікти (рис. 1). В їх число увійшов і конфлікт між різними видами природокористування у межах територій, статус яких може змінитися при створенні і розширенні

території проєктованого Канівського біосферного заповідника. Розроблена схема зонування цього заповідника, що відповідає і вимогам Севільської стратегії, і українським реаліям, і інтересам збереження ландшафтного та біологічного різноманіття в межах Канівського природного заповідника (Голубцов, Чорний, 2014).

Вирішення та упередження конфліктів щодо створення заповідних територій має здійснюватись на системній основі. Серед його ключових ланок має бути чітке законодавче обґрунтування статусу заповідних територій та можливих форм, видів і масштабів природокористування у їх межах та у межах їх окремих функціональних зон.

Дуже актуальною і потрібною є широка роз'яснювальна робота з населенням, що проживає на територіях, на яких передбачається встановлення заповідного режиму. Часто саме необізнаність із можливостями ведення господарювання на щойно створених заповідних територіях зумовлює протести локальних громад та окремих громадян.

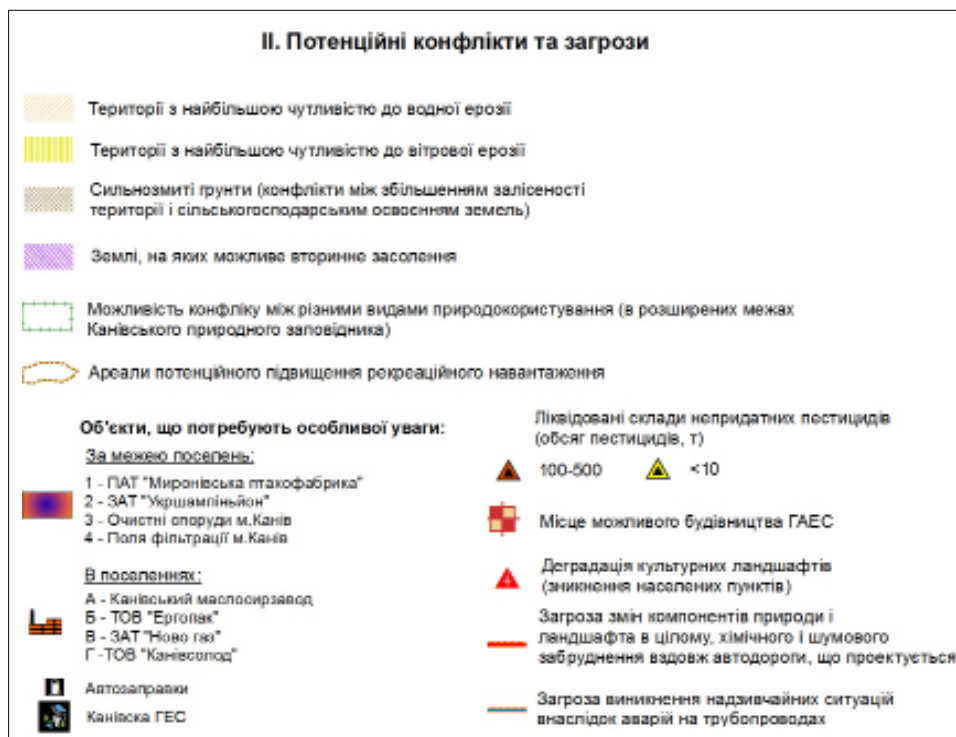
Рисунок 1

*Черкаська область. Канівський район. Рамковий ландшафтний план.
Конфлікти та загрози (фрагмент, оригінальний масштаб – 1:50 000)*

Джерело: Ландшафтне планування в Україні, 2014

Легенда:

В Україні поширені принаймні два типи мотивації противників створення та/або розширення територій ПЗФ.

Перший з них – стереотип про неможливість будь-якого використання території, що має отримати природоохоронний статус, її повне заповідання. Хибність такого стереотипу очевидна, зважаючи на різні категорії територій, але на практиці роз'яснити суть справи вдається не завжди. Наприклад, коли йдеться про лісовий масив, що є чи не основним джерелом доходів місцевого населення. Протести в такому разі можуть штучно стимулюватись представниками установ і підприємств окремих видів економічної діяльності, для яких створення заповідних зон є не вигідним. Досить часто з цього приводу нарікають саме на представників лісового господарства.

Одним із свідчень цього може бути ситуація, що склалася навколо можливого створення національного парку «Холодний яр» в Черкаській області. Міністерством екології та природних ресурсів України передбачалось, національний природний парк «Холодний Яр» площею 8518,7 га, у тому числі з вилученням та наданням у постійне користування парку 3050 га в межах Чигиринського та Кам'янського районів Черкаської області забезпечить робочими місцями близько 50 чоловік, його діяльність буде здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету (за попередніми розрахунками близько 4 млн. грн. в рік), а окремі заходи будуть здійснюватися за рахунок коштів цільових державних та міжнародних фондів. Все це дозволило б отримати додаткові надходження до місцевих бюджетів, розвивати туристичний бізнес на прилеглих територіях. Серед основних напрямів діяльності проєктованої території – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, створення умов для організованого туризму і відпочинку, проведення наукових досліджень та еколого-освітньої роботи. Та, на жаль, представники місцевих жителів висловили недовіру тому, що створення національного природного парку «Холодний Яр» змінить на краще життя односельчан, і висловили нерозуміння, чому у сьогоднішній важкий час для країни постало питання створення національного природного парку¹. Чи варто говорити про роль тут представників Держлісагентства та окремих лісових господарств. І це – непоодиноким приклад. Серйозні конфлікти землекористування супроводжували створення практично кожного національного природного парку.

Другим типом мотивації є думка про закриття певної території для загального доступу з метою особистого використання можновладців та представників великого бізнесу. Прикладів незаконного захоплення земель останніми – безліч. Та все ж мало що з цього було дійсно пов'язано зі створенням ПЗФ.

¹<http://www.menr.gov.ua/press-center/news/150-news28/3598-vidbulasia-vidkryta-zustrich-z-pytannia-stvorennia-natsionalnoho-prirodnoho-parku-kholodnyi-yar-na-cherkashchyni>

Що ж спонукає місцевих жителів до емоційного та часто нерационального рішення не на користь природного середовища свого існування? Розглянемо декілька чинників.

1. Бідність, і особливо – сільська бідність. Так, у більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості, зокрема у Вінницькій, Закарпатській, та Чернівецькій та областях – 60 відсотків². За даними Міністерства соціальної політики, очевидно «що ризики бідності зростають із зменшенням розміру населеного пункту. Значною є сільська бідність, показник якої (34,8 відсотка) у 1,7 рази перевищує рівень бідності у великих містах (20,9 відсотків)»³. Після розпаду традиційних колективних господарств селяни опинились заручниками власників нових підприємств, успішність або неуспішність яких часто визначала долю всього населеного пункту. Приватна ініціатива і фермерство також зустрічали низку інституційних та фінансових перепон. За таких умов селяни не поспішають відмовлятися від іноді не зовсім правомірних, але єдино можливих доходів. Достатньо згадати приклад обурення місцевої громади через штраф, накладений на одного з селян в НПП «Гуцульщина». Штраф цілком правомірний з точки зору державного управління та досвіду розвинених країн – за прогін отари овець територією парку – видався гуцулам лише обмеженням їх прав та свобод. Звикнувши виживати без підтримки держави люди не готові йти на поступки заради незрозумілих національних інтересів та «майбутніх поколінь». Подолання такого, по суті економічного бар'єру може паралельно реалізовуватись за двома напрямками: підвищення рівня життя та розвиток альтернативних, пов'язаних з природоохоронними територіями, видів діяльності. Обидва вони потребують часу, додаткових умов.

2. Примарність європейської перспективи. Зрозуміло, що будь-які зіставлення доходів населення або рівня підтримки сільської місцевості в країнах ЄС та України – не на користь нашої держави. Очевидно з тих же причин будь-які апеляції до європейського досвіду зустрічають контраргумент – те, що можливо «у них», неможливо «у нас». Важко не погодитись. Інфраструктура, інституційне середовище, технології, соціальна згуртованість знаходяться на різному рівні. Те, що пропонується як панацея для європейського села – екотуризм, органічне землеробство є зовсім іншим в українських реаліях. Сільська садиба для переважної більшості українців це не привабливий екстрим або момент єднання з природою. Це – жорстка реальність життя без доріг, каналізації, соціальних послуг. За даними статистики в Україні, через відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги потерпає 45,7%, відсутність поблизу житла медичної установи – 28,5%, незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної

² <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350809>

³ http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1257.html

допомоги – 41,8%, відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою – 24,4, відсутність водогону – 48,5%, ванної кімнати – 53%, туалету – 57,8% (Самооцінка домогосподарствами..., 2013). Тих, хто поїхав з таких умов, повертатись час від часу змушують лише родинні зв'язки або потреба в продуктах харчування. Низькі доходи, а також доступ до продукції власних (родинних) підсобних господарств обмежує потенціал розвитку органічного землеробства. Готовність виробляти дорожчу, за рахунок вартості «екобренду», продукцію прямо залежить від попиту на неї (а крім того – швидкості та прихованої вартості сертифікації, логістичних можливостей). Втім, позитивна динаміка все ж є. Виробництво органічних продуктів поступово набирає обертів, і, наприклад, за даними звітів, українські виробники органічної продукції анонсували у 2010 р. 100% зростання продажів⁴. Також можна констатувати розширення каналів продажу – від невеликих локальних магазинів до мереж в різних містах, використання можливостей Інтернет, до появи окремих стендів у мережах великих супермаркетів. Зростає і площа земель, що використовуються для органічного землеробства. Зокрема, у 2002 р. 31 підприємство працювало на землях площею 164, 5 тис. га, а у 2013 р. – 175 на 393,4 тис. га⁵. Отже у кожному конкретному випадку місцева громада має отримувати детальну інформацію щодо позитивних прикладів та шляхів їх наслідування. Корисним, на нашу думку, був би обмін досвідом та поїздки українських представників до країн ЄС (на рівні «громада-громада»).

3. Низька обізнаність. В українському суспільстві багато (і справедливо) говориться про «низьку екологічну свідомість». Але ж, не можна розраховувати на її стрімкий злет в кількох селах, прилеглих до меж потенційної території ПЗФ. Стандартною стає ситуація, коли знання про гармонію між суспільством і природою та необхідність збереження останньої місцевий житель отримує під час вирішення життєво важливого для нього питання власності на земельну ділянку. Зрозумілим є ступінь сприйняття. На жаль, за роки існування СРСР екологічні, за своєю сутністю, традиції ведення господарства значною мірою втрачені. Радянська влада доклала максимальних зусиль для того щоб «зламати» українське село. Отже, необхідні освітні та культурні програми, і щодо відродження сільської місцевості в цілому, і щодо конкретних знань про довкілля.

4. Рівень корупції. Прогрес щодо корупції є найкращим з сумних досягнень держави. Якщо у 2000 р. Україна посідала у рейтингу за індексом сприйняття корупції 87 місце, то у 2005 – 107, у 2010 – 134. У 2014 р. країна опинилась на 142 позиції серед 175 країн світу, посівши почесне місце між

⁴ <http://www.organic-europe.net/country-info/ukraine/country-info-ukraine-report.html#c6426> Country Report – Ukraine. Natalie Prokopchuk and Tobias Eisenring

⁵ <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

Угандою та Бангладеш. В таких умовах довіра до державної влади та її представників знаходиться на нульовому рівні, а отже, будь-які дії, пов'язані з передачею майнових прав викликають занепокоєння та спротив. Слід згадати і відому кадрову нестабільність (хто через рік буде директором національного парку, посадовою особою від міністерства чи відомства, представником місцевої влади). Крім необхідності змін у суспільстві тут можна зарадити лише прозорістю та детальністю роз'яснень, оформлення документів щодо потрібних земельних ділянок.

Зовсім іншою проблемою є конфлікт за участю крупних інвесторів. З економічної точки зору дохідність території ПЗФ буде значно нижчою за бізнес, наприклад агрохолдингу, орієнтований на вирощування технічних культур або птахівництва. Часто навіть сусідство з територією, що знаходиться під охороною може стати причиною обмежень для окремих видів масштабного сільськогосподарського або промислового виробництва, що спонукає до боротьби проти парків та заповідних зон. Часто інтереси та думка місцевого населення, їх небажання опинитись в зоні хімічного або шумового забруднення просто ігнорується. Головним інструментом для розв'язання та, головне – упередження подібних конфліктів, який вже згадувався вище, є затверджений план території. Бажаною є наявність цілої системи планів – Генеральна схема планування території України, схема планування території області, адміністративного району, генплан населеного пункту, зонінг, детальний план території, які затверджені у національному законодавстві, та, з різних причин, розроблені далеко не для всіх територій. Особлива низькою є забезпеченість цими документами у сільській місцевості. Крім того, важливим є залучення громадських організацій, створення місцевих об'єднань громадян.

В цілому вирішення і упередження конфліктів при створенні заповідних територій потребує налагодження діалогу між представниками влади, науки, місцевих громад для узгодження інтересів. При цьому до уваги має братися широкий спектр питань економічного, соціального, екологічного характеру, що в підсумку має визначити найоптимальніші варіанти природокористування та найбільш придатні території, на яких може бути встановлений природно-заповідний режим для кожного конкретного регіону.

У європейській практиці поширений досвід участі в робочих зустрічах щодо узгодження планувальних рішень фахівців з медіації, які спрямовують зусилля на врахування інтересів усіх сторін в пошуку оптимального балансу, виявлення мотивів потенційної конфронтації, усунення суперечностей і конфліктів. Це, безумовно було б корисним для організації національних природоохоронних територій, оскільки, дозволило б значною мірою відмежувати справжні інтереси місцевого населення від тих, що є результатом маніпуляцій, конкретизувати відповіді та запитання всіх учасників. Детальніше

ознайомитися з принципами і методиками медіації, що мають широке поле для впровадження в Україні, можна з численних публікацій, зокрема «Mediation in planning. Short guide» (2011) та Benjamin, R. (2003).

Література

1. Benjamin, R. 2003: On being fussy about values in mediation: Consider the Hedgehog and the Fox, www.mediate.com/articles/benjamin3.cfm 25 June 2003
2. Mediation in planning. Short guide 2011, <http://www.atlasplanning.com/lib/liDownload/660/Mediation%20in%20Planning%20A%20Short%20Guide.pdf?CFID=12548582&CFTOKEN=35672864>
3. Голубцов О.Г. – Чорний М.Г. 2014: Україна. Канівський біосферний резерват. Проект. Нові підходи до проектування природоохоронних територій на основі ландшафтного планування. К, Ін-т географії НАН України. 24 с.
4. Руденко Л. Г. – Маруняк Є. О. – Голубцов О. Г. та ін. 2014: Ландшафтне планування в Україні. Під ред. Руденка Л. Г. К, Реферат. 144 с.
5. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг. Держкомстат. 2013 р.

ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО МЕХАНІЗМУ

Мельничук А.Л. – Денисенко О.О. – Гнатюк О.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
melan97@ukr.net, vid_dil@meta.ua, alexgnat22@ukr.net

Abstract

NATURAL AND TECHNOLOGICAL SAFETY OF UKRAINE AND ITS REGIONS:
THE MAIN DIRECTIONS TO MANAGEMENT IMPROVEMENT

Melnychuk A.L. – Denysenko O.O. – Gnatiuk O.M.

Paper is devoted to bringing the correspondence of Ukrainian governmental and regional politics in disaster risk management to internationally recognized priorities: broadening of the essence of the category of risk, forming the program of the actions for disaster risk reduction taking into account the vulnerability of the territory, enhancement of the regional and local levels of the disaster management, engagement of the public participation in disaster management to create disaster-resistant territories.

Keywords: safety, risk, disaster risk management, GIS

Існуючий в Україні механізм управління природно-техногенною безпекою, як на державному, так і на регіональному рівні значною мірою відрізняється від міжнародних підходів у цій сфері, які імплементовані в Україні лише частково. Це відповідним чином відображене і в державній стратегії управління ризиками, яка сьогодні недостатньо спрямована на визнанні цілі зниження та пом'якшення ризиків з урахуванням специфіки та рівня вразливості території.

До періоду формування міжнародної стратегії зниження ризиків, яка інтенсивно розвивається у світі починаючи з 90-х років, управління у цій сфері передусім стосувалося управління катастрофами та безпосереднього реагування. Водночас один з основних аспектів реалізації стратегії управління ризиками – це формування можливостей для попередження небезпек, у тому числі шляхом зміщення акценту з реагування на них в сторону запобігання їх виникненню та пом'якшення ризиків. Оскільки стратегія зниження ризиків визначала доцільність значно ширшого кола підходів з метою зниження вразливості території, змістовне наповнення категорії управління відповідно до міжнародних підходів теж змінилося, змістився й акцент з управління катастрофами (emergency management) на управління ризиком виникнення катастроф (disaster risk management), що значно розширило можливості реалізації стратегії зниження ризиків. Таким чином, управління ризиками сьогодні, згідно зі світовими стандартами, передбачає системну діяльність, спрямовану як на виявлення та оцінку, так і зниження усіх видів ризиків.

Серед принципових особливостей сучасної концепції управління ризиками – її величезне соціальне наповнення, що позначило зміну концептуальних, методологічних та методичних підходів. Такі зміни були пов'язані, по-перше, з кінцевою метою – зниження вразливості населення, а по-друге, з тим, що соціум є безпосередньою дійовою особою, як процесу формування ризиків, так і їх зниження. Без його участі зниження ризиків неможливе: саме рівень усвідомленості ризику суспільством та рівень готовності значною мірою визначають ступінь вразливості території.

За такого підходу істотно трансформується та видозмінюється увесь управлінський механізм, до якого, по-перше, залучаються нові суб'єкти управління, збільшується коло осіб, які приймають управлінські рішення, по-друге, істотно змінюються існуючі методики оцінку ризику та відбувається розширення його розуміння, зрештою, по-іншому розподіляються ресурси: пріоритетом стає попередження виникнення небезпек, у тому числі завдяки значній диференціації управлінських стратегій відповідно до специфіки території.

В Україні на початку 2014 р. була затверджена Концепція управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, в якій частково окреслені деякі ідеї стратегії зниження ризиків. Водночас затвердження такої концепції мало стосувалося змін в управлінському механізмі, окрім того, багато принципових позицій та положень міжнародної стратегії у ній не були враховані. Так, попри те, що метою концепції визначене запровадження сучасних методів управління ризиками, необхідно відзначити, що сучасні, прийняті на міжнародному рівні підходи, навіть на цільовому рівні визначені в концепції лише частково. Серед окреслених – принцип превентивності та свободи інформації. Попри те, що концепція має довгостроковий характер реалізації, як і визначені в ній цілі та засоби їх досягнення, багато принципових положень у ній не були враховані. Серед них найбільш значимими є наступні:

1. Змістовне обмеження і звуження категорії ризику, який розглядається лише як категорія, що характеризує можливість виникнення небезпечної ситуації, що обмежує використання інших методів оцінки та підходів;
2. Об'єктом аналізу, фактично, визначаються окремі джерела небезпеки різних типів, тоді як в усьому світі основним об'єктом стали території різних типів. Лише такий підхід дозволяє здійснити інтегральну оцінку, врахувати специфіку регіону та розробити найбільш адекватну стратегію зниження ризиків;
3. Відсутній принцип просторової багаторівневості при управлінні ризиками, який визначений у міжнародній стратегії та дозволяє враховувати регіональну специфіку при розробці стратегії управління для кожного типу території.

Таким чином, визначені недоліки значно обмежують саму можливість застосування сучасних міжнародних підходів, для реалізації механізму управління ризиками, передусім для визначення рівня вразливості території до різних типів ризиків, а відповідно, розробку адекватної до викликів управлінської стратегії.

Процес управління ризиками, згідно з міжнародними підходами, сьогодні, фактично, являє собою синтез чотирьох етапів: пом'якшення, формування готовності, реагування та відновлення. Необхідно визнати, що найбільш слабкими ланками в Україні серед названих є пом'якшення ризиків та відновлення території після надзвичайних ситуацій, тоді як основні зусилля спрямовані на безпосереднє реагування у випадку настання негативної події.

Загалом управлінський механізм, що реалізується в Україні, за всіма ознаками підпадає під визначення технократичного. До його особливостей, як вони визначаються в літературі з даної проблематики, належать: централізована вертикально орієнтована модель управління, досить жорстка прив'язаність до технічних показників, переважаючих кількісних методів аналізу та галузевих оцінок, тоді як роль суспільства досить пасивна і обмежена. Як альтернативний до технократичного, або вертикально орієнтованого, управлінського механізму розглядається людиноцентричний підхід. У межах цього підходу людина в особі громадянського суспільства розглядається як безпосередня дійова особа всього механізму. До його особливостей належить: поєднання кількісних підходів до оцінки ризику з іншими методами їх аналізу, системно орієнтований підхід до оцінки ризиків, розподіл відповідальності за кінцевий результат між багатьма учасниками управлінського процесу, зростання відкритості. Хоча формування цього підходу, особливо його запровадження в чистому вигляді для країн з технократичною моделлю управління, безумовно, не може розглядатися як панацея, окремі складові цього управлінського механізму засвідчили свою досить високу ефективність та поступово мають бути сформовані в Україні.

До пріоритетних задач в контексті реалізації стратегії зниження ризиків можна віднести:

- Залучення громадянського суспільства до участі в управлінському механізмі з метою формування відкритості та поінформованості щодо можливих загроз та основних ризиків, їх пом'якшення;
- Запровадження нових методів оцінки ризиків, спрямованих на виявлення вразливості території до виникнення небезпек та формування стратегій управління ризиками на регіональному та субрегіональному рівнях.

Щодо першого пріоритету, то його запровадження пов'язане з необхідністю усвідомленого розподілу відповідальності між державою та громадянським суспільством. Аспектів цієї проблеми, а відповідно і напрямів реалізації цього пріоритету декілька: це і залучення громадських організацій, і

побудова ефективної комунікаційної платформи з метою формування обізнаності про існуючі ризики, і оцінка сприйняття ризику суспільством та рівня його усвідомленості. Це всі ті аспекти, які можуть, як посилити управлінський механізм та знизити рівень ризиків, так і значно посилити їх у випадку нереалізованості. При цьому стратегічне завдання, що покладається на уряд, в частині формування управлінського механізму, визначення завдань та гарантування прийнятного рівня безпеки на всій території країни лишається незмінним. Пропоновані трансформації механізму управління покликані посилити його слабкі ланки та заповнити існуючи прогалини.

Реалізація другого пріоритету відповідає ідеї врахування ризиків, що проявляються в регіонах різних типів та пов'язані з їх оцінкою відповідно до можливих загроз, чутливості території та її здатності реагувати на загрози, а також відповідно до усвідомлення, що найбільші можливості зниження та пом'якшення ризиків існують на місцевому рівні.

Маючи системні недоліки в механізмі управління ризиками на державному рівні, складно реалізувати ефективну регіональну стратегію, особливо з урахуванням регіональних особливостей. Якщо для окремих регіонів питання оцінку та врахування вразливості території може бути менш гострим, то для регіонів з високим рівнем чутливості його врахування при розробці управлінських рішень та для корегування стратегії є конче необхідним. При цьому одним з важливих напрямів реалізації стратегії зниження ризиків, як на регіональному, так і на державному рівні загалом, може бути запровадження широкої комунікаційної платформи, що інформуватиме населення про рівень існуючих ризиків, його просторову диференціацію, основні види та джерела небезпеки, локалізацію потенційно небезпечних об'єктів та доцільну поведінку у випадку настання надзвичайних ситуацій. Сьогодні, окрім відсутності такої платформи для інформування громадськості, навіть інформація, що призначена для управлінських цілей є неповною, містить ряд неточностей та ставить під сумнів саму можливість реалізації вдалої управлінської стратегії. Так, не лише громадяни недостатньо усвідомлюють рівень існуючих загроз, повною інформацією про них не володіють навіть управлінці. Створення інформаційно-аналітичної ГІС покликане вирішити декілька важливих завдань у цьому контексті. Це завдання, спрямовані як на підвищення поінформованості громадян (формування їх обізнаності про існуючі загрози, підвищення рівня готовності до можливих небезпек, а відповідно – пом'якшення ризиків), так і на розширення управлінських можливостей.

ENVIRONMENT IN THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS (2016-2030) WITH A COMPARISON TO OFFICIAL INDICATORS IN HUNGARY

MIKA, JÁNOS

Eszterházy Károly University of Applied Sciences
mikaj@ektf.hu

Absztrakt

A KÖRNYEZET AZ ENSZ FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI CÉLJAIBAN (2016–2030),
ÖSSZEHASONLÍTVA A MAGYARORSZÁGI HIVATALOS INDIKÁTOROKKAL

Mika János

Az ENSZ Közgyűlés 2015 szeptemberben fogadta el a Fenntartható Fejlődés 2030 Menetrendjét, amelyben 17 Fenntartható Fejlődési Cél és 169 rész cél szerepel. E globális célokat szembesítjük a magyarországi indikátorokkal, amiket a Központi Statisztikai Hivatal tett közzé 2015-ben. Az ebben szereplő 100 indikátorból 33 fogalkozik a környezettel, esetenként az EU átlagokkal szembesítve. Tanulmányunk rámutat azokra a problémákra, amik hazánkban is aktuálisak, illetve amelyeket sikerült már leküzdeni.

Kulcsszók: fenntartható fejlődés, Magyarország, EU, ENSZ, környezet, statisztikai adatok

1. Introduction

In September 2015 the General Assembly of the United Nations (UN) accepted the 2030 Agenda for Sustainable Development including 17 Sustainable Development Goals (SDG, 2015) including 169 more detailed targets. These goals spread over all natural, human and economical aspects of sustainability all over the world. Those goals and sub-targets are specified in which environmental aspects are in the focus, or they play an important role. For each environment-related goals and sub-targets we present illustrations from the Hungarian statistics to point at the still actual problems, as well, as at those which are already solved.

Figure 1

Icons of the Sustainable Development Goals (2016-2030)

It is not easy to find a clear structure of the Goals comprehendec in Fig. 1. One may even suspect that the possible groups, such as elementary needs, key resources, landscapes in danger, etc. are intentionally mixed with goals of technological and institutional character to persent all the goals as one unit. Therefore we try to classify only those Goals which are directly environment-related.

2. Goals with relevance to the environment

This chapter is structured according to the aims of the Goals. There are 8 Goals which are directly related to the environment. In one Goal only its one sub-target is relaed. For completeness we also collect those 8 Goals which have no direct relevance to environment. Hence, one may establish that the half of the SDGs are directly related to the environment.

Concerning the sub-targets, majority of them contain concrete quantitative and qualitative objectives, fulfillment of which can be controlled by the threshold year, which is mostly 2030. The other part of the sub-targets points at organisation tools, that are preconditions of the above objective sub-targets. As a rule, the previous group is indicated by sub-numbers, after the given number of the Goal, but in a few cases this institutional backgrounds is considered equally important, and are numbered in the Agenda. In the followings, we list the environment-related concrete sub-targets and those which are numbered in the original text.

2.1 Elementary needs of humans (health, food, water and energy)

Four Goals from the environment-related ones focuses on elementary needs of humans:

Goal 3. Ensure **healthy lives** and promote well-being for all at all ages.

Goal 2. End hunger, achieve **food security** and improved nutrition and promote sustainable agriculture.

Goal 6. Ensure availability and sustainable management of **water and sanitation** for all.

Goal 7 Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern **energy** for all.

In **Goal 3** the sub-targets aim by 2030 to: “reduce the global maternal mortality ratio to less than 70 per 100,000 live births” (3.1); “end preventable deaths of newborns and children under 5 years of age, with all countries aiming to reduce neonatal mortality to at least as low as 12 per 1000 live births and under-5 mortality to at least as low as 25 per 1000 live births” (3.2); “end the epidemics of AIDS, tuberculosis, malaria and neglected tropical diseases and combat hepatitis, water-borne diseases and other communicable diseases” (3.3); “reduce by one third premature mortality from non-communicable diseases through prevention

and treatment and promote mental health and wellbeing” (3.4); “ensure universal access to sexual and reproductive health-care services, including for family planning, information and education, and the integration of reproductive health into national strategies and programs” (3.7); “substantially reduce the number of deaths and illnesses from hazardous chemicals and air, water and soil pollution and contamination” (3.9). In addition it is also aimed, that “By 2020, halve the number of global deaths and injuries from road traffic accidents (3.6). Besides these concrete targets and timing, there are two institutional and organisational tasks are emphasised by numbering concerning Goal 3: “Strengthen the prevention and treatment of substance abuse, including narcotic drug abuse and harmful use of alcohol.” (3.5); “Achieve universal health coverage, including financial risk protection, access to quality essential health-care services and access to safe, effective, quality and affordable essential medicines and vaccines for all” (3.8).

In **Goal 2** the sub-targets aim by 2030 to: “end hunger and ensure access by all people, in particular the poor and people in vulnerable situations, including infants, to safe, nutritious and sufficient food all year round” (2.1); “end all forms of malnutrition, including achieving, by 2025, the internationally agreed targets on stunting and wasting in children under 5 years of age, and address the nutritional needs of adolescent girls, pregnant and lactating women and older persons” (2.2); “double the agricultural productivity and incomes of small-scale food producers, in particular women, indigenous peoples, family farmers, pastoralists and fishers, including through secure and equal access to land, other productive resources and inputs, knowledge, financial services, markets and opportunities for value addition and non-farm employment” (2.3); “ensure sustainable food production systems and implement resilient agricultural practices that increase productivity and production, that help maintain ecosystems, that strengthen capacity for adaptation to climate change, extreme weather, drought, flooding and other disasters and that progressively improve land and soil quality” (2.4); “maintain the genetic diversity of seeds, cultivated plants and farmed and domesticated animals and their related wild species, including through soundly managed and diversified seed and plant banks at the national, regional and international levels, and promote access to and fair and equitable sharing of benefits arising from the utilization of genetic resources and associated traditional knowledge, as internationally agreed” (2.5).

In **Goal 6** the sub-targets aim by 2030 to: “achieve universal and equitable access to safe and affordable drinking water for all” (6.1); “achieve access to adequate and equitable sanitation and hygiene for all and end open defecation, paying special attention to the needs of women and girls and those in vulnerable situations” (6.2); “improve water quality by reducing pollution, eliminating dumping and minimizing release of hazardous chemicals and materials, halving

the proportion of untreated wastewater and substantially increasing recycling and safe reuse globally” (6.3); “substantially increase water-use efficiency across all sectors and ensure sustainable withdrawals and supply of freshwater to address water scarcity and substantially reduce the number of people suffering from water scarcity” (6.4); “implement integrated water resources management at all levels, including through transboundary cooperation as appropriate” (6.5). In addition it “By 2020 protect and restore water-related ecosystems, including mountains, forests, wetlands, rivers, aquifers and lakes” (6.6).

In **Goal 7** the sub-targets aim by 2030 to: “ensure universal access to affordable, reliable and modern energy services” (7.1); “increase substantially the share of renewable energy in the global energy mix” (7.2); “double the global rate of improvement in energy efficiency” (7.3).

2.2 Endangered landscapes (cities, oceans and terrestrial ecosystems)

The Agenda specifies three further environment-related Goals concerning various landscapes which are specially vulnerable. These goals are:

Goal 11. Make **cities** and human **settlements** inclusive, safe, resilient and sustainable.

Goal 14. Conserve and sustainably use the **oceans**, seas and marine resources for sustainable development.

Goal 15. Protect, restore and promote sustainable use of **terrestrial ecosystems**, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss.

In **Goal 11** the sub-targets aim by 2030 to: “ensure access for all to adequate, safe and affordable housing and basic services and upgrade slums” (11.1); “provide access to safe, affordable, accessible and sustainable transport systems for all, improving road safety, notably by expanding public transport, with special attention to the needs of those in vulnerable situations, women, children, persons with disabilities and older persons” (11.2); “enhance inclusive and sustainable urbanization and capacity for participatory, integrated and sustainable human settlement planning and management in all countries” (11.3); “significantly reduce the number of deaths and the number of people affected and substantially decrease the direct economic losses relative to global gross domestic product caused by disasters, including water-related disasters, with a focus on protecting the poor and people in vulnerable situations” (11.5); “reduce the adverse per capita environmental impact of cities, including by paying special attention to air quality and municipal and other waste management” (11.6); “provide universal access to safe, inclusive and accessible, green and public spaces, in particular for women and children, older persons and persons with disabilities” (11.7). Without time

limit the Goal gives number to the sub-target: “Strengthen efforts to protect and safeguard the world’s cultural and natural heritage” (11.4).

In **Goal 14** the sub-targets aim by 2030 to “increase the economic benefits to small island developing States and least developed countries from the sustainable use of marine resources, including through sustainable management of fisheries, aquaculture and tourism” (14.7) and by 2025 to “prevent and significantly reduce marine pollution of all kinds, in particular from land-based activities, including marine debris and nutrient pollution” (14.1). Even faster action is urged by 2020 to: “sustainably manage and protect marine and coastal ecosystems to avoid significant adverse impacts, including by strengthening their resilience, and take action for their restoration in order to achieve healthy and productive oceans” (14.2);

“effectively regulate harvesting and end overfishing, illegal, unreported and unregulated fishing and destructive fishing practices and implement science-based management plans, in order to restore fish stocks in the shortest time feasible, at least to levels that can produce maximum sustainable yield as determined by their biological characteristics” (14.4); “conserve at least 10 per cent of coastal and marine areas, consistent with national and international law and based on the best available scientific information” (14.5); “prohibit certain forms of fisheries subsidies which contribute to overcapacity and overfishing, eliminate subsidies that contribute to illegal, unreported and unregulated fishing and refrain from introducing new such subsidies, recognizing that appropriate and effective special and differential treatment for developing and least developed countries should be an integral part of the World Trade Organization fisheries subsidies negotiation” (14.6). Among numbered sub-targets we also find: “Minimize and address the impacts of ocean acidification, including through enhanced scientific cooperation at all levels” (14.3), again without any timing.

In **Goal 15** the sub-targets aim by 2030 to: “combat desertification, restore degraded land and soil, including land affected by desertification, drought and floods, and strive to achieve a land degradation-neutral world” (15.3); “ensure the conservation of mountain ecosystems, including their biodiversity, in order to enhance their capacity to provide benefits that are essential for sustainable development” (15.4). Even faster action is urged by 2020 to: “ensure the conservation, restoration and sustainable use of terrestrial and inland freshwater ecosystems and their services, in particular forests, wetlands, mountains and drylands, in line with obligations under international agreements” (15.1); “promote the implementation of sustainable management of all types of forests, halt deforestation, restore degraded forests and substantially increase afforestation and reforestation globally” (15.2); “introduce measures to prevent the introduction and significantly reduce the impact of invasive alien species on land and water ecosystems and control

or eradicate the priority species” (15.8); “integrate ecosystem and biodiversity values into national and local planning, development processes, poverty reduction strategies and accounts” (15.9). Partly timeless, partly urgent is the sub-target: “Take urgent and significant action to reduce the degradation of natural habitats, halt the loss of biodiversity and, by 2020, protect and prevent the extinction of threatened species” (15.5); whereas two further sub-targets are without any time-horizon: “Promote fair and equitable sharing of the benefits arising from the utilization of genetic resources and promote appropriate access to such resources, as internationally agreed” (15.6) and “Take urgent action to end poaching and trafficking of protected species of flora and fauna and address both demand and supply of illegal wildlife products” (15.7);

2.3 Climate change as particular challenge

Not surprisingly, the Agenda displays one environmental challenge, the climate change, as it incorporates various sub-targets of particular importance of typically long-term character:

Goal 13. Take urgent action to combat **climate change** and its impacts.

Unfortunately, all sub-targets are without any time horizon, as the Conference of Parties (in UN Framework Convention on Climate Change, 1992), designated to agree on climate actions could not reach concrete decisions.

So, the targets in this aspect are “Strengthen resilience and adaptive capacity to climate-related hazards and natural disasters in all countries” (13.1); “Integrate climate change measures into national policies, strategies and planning” (13.2); “Improve education, awareness-raising and human and institutional capacity on climate change mitigation, adaptation, impact reduction and early warning” (13.3).

2.4 A Goal with one relevant sub-target, only (consumption and production)

The 12th Goal is special, as from the sub-targets only one is related to the environment:

Goal 12. Ensure sustainable **consumption and production** patterns.

Its sub-target, also written in sub-target 3.9 is: “By 2020, achieve the environmentally sound management of chemicals and all wastes throughout their life cycle, in accordance with agreed international frameworks, and significantly reduce their release to air, water and soil in order to minimize their adverse impacts on human health and the environment” (12.4).

2.5 No direct environment relevance

There are eight Goals with no direct relevance to environment. We list them for completeness:

Goal 1. End poverty in all its forms everywhere.

Goal 4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all.

Goal 5. Achieve gender equality and empower all women and girls.

Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all.

Goal 9. Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation.

Goal 10. Reduce inequality within and among countries.

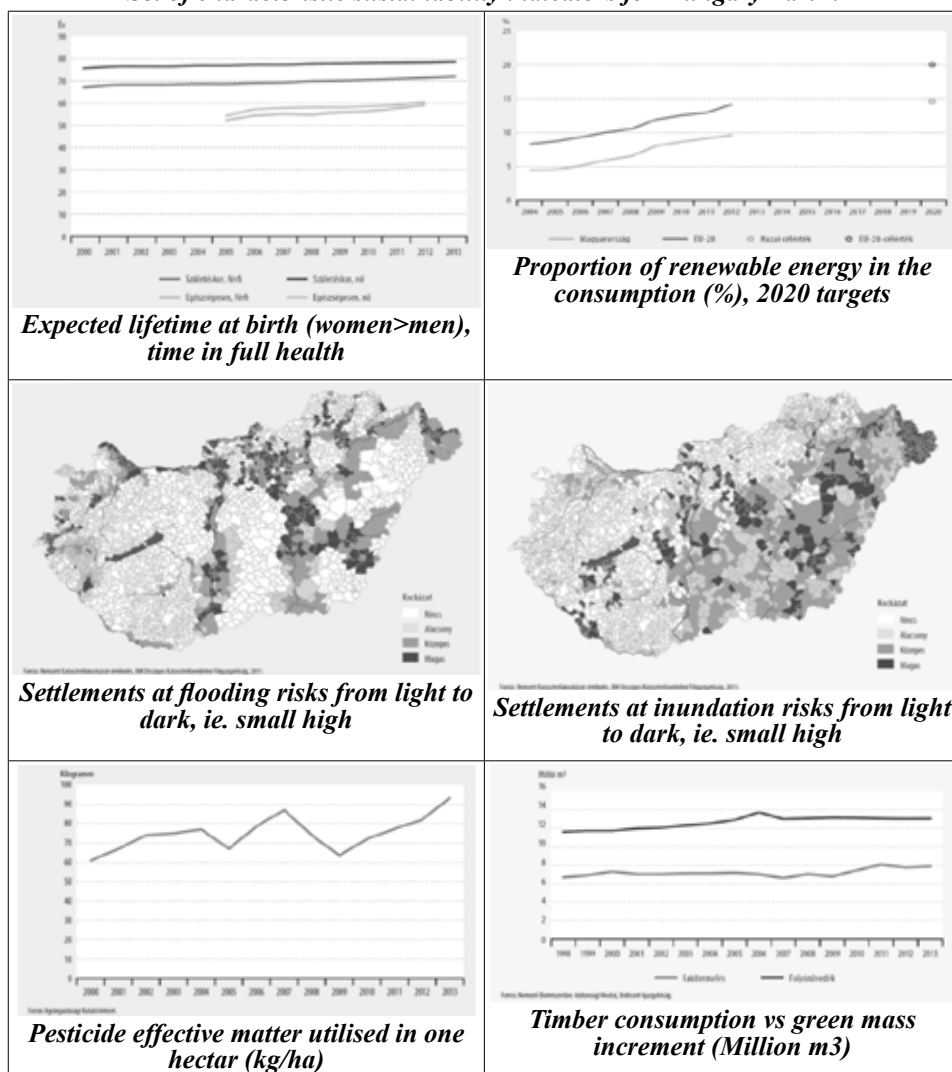
Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.

Goal 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the Global Partnership for Sustainable Development.

3. Examples on relevance of the Sustainable Development Goals in Hungary

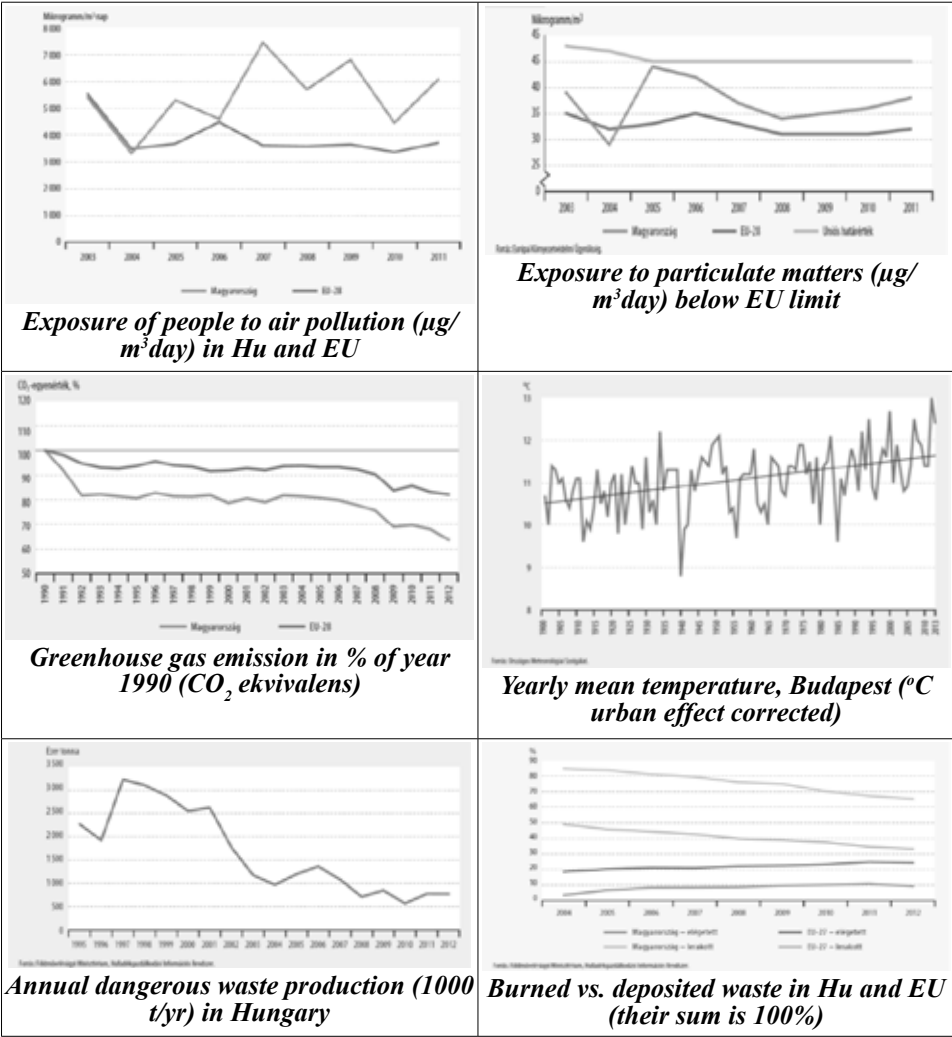
In the given space, we present 12 individual figures arranged by the Central Statistical Office (CSO, 2015). In *Fig. 2* the expected lifetime belongs to Goal 3 with no sub-target, since this 72 years for men and 79 years for women are relatively high. Proportion of renewable energy (11%) is below EU average, but still not far from the year 2020 expectations (sub-target 7.2). Exposure of our settlements to flooding (sub-target 11.5) and our fields to inundation (15.3) are high pointing at the relevance of the mentioned sub-targets and possibly of that on climate adaptation (13.1). The increasing pesticide utilisation can sometimes taken as fulfillment of sub-target 2.4, however this works also against sub-target 12.4 on intense contamination of nature by artificial materials. Finally, increasing timber consumption especially the decreasing “scissor” between the green-mass increment and consumption work against sub-target 15.2.

Figure 2

Set of characteristic sustainability indicators for Hungary Part I.

Exposure of people to air pollution and to particulate matters, both higher than the average of the EU (Fig. 3) indicate relevance of sub-target 3.9 in Hungary. Greenhouse gas emission has been decreased by ca. 36 percent since 1990. Over the half of it is connected to the loss of heavy industry, but the rest proves fulfillment of sub-target 12.4 and Goal 13. The fast increase of temperature (over 1.0°C) indicates relevance of Goal 3 in Hungary. Finally, figures on waste deposition are related to sub-target 11.6. Fast reduction of dangerous waste is good but the low proportion of waste burning is a challenge for sustainability in Hungary.

Figure 3
Set of characteristic sustainability indicators for Hungary and in the EU Part II.

References

1.CSO, 2015: A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon (2014). (Indicators of sustainable energy in Hungary) Central Statistical Office, Budapest, 228 pp. (<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfejl/fenntartfejl14.pdf>)

2.SDG, 2015: United Nations Resolution A/RES/70/1 of 25 September 2015. The Goals are contained in paragraph 51 (http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E)

TÁRSADALOM ÉS KÖRNYEZETE A GEOINFORMATIKUS SZEMÉVEL

NÉMETH RÓBERT

Dr. Cholnoky Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft
nemeth@cholnokykht.hu

Abstract

SOCIETY ENVIRONMENT AND GIS

Németh, Róbert

The methodological basis of our development was to create a unified system that integrates all the important data on the state of the environment; namely, all information about the natural, social and economic factors, especially that of the environmental indicators, impact sources and impact sufferers. The natural disasters in the past few years drew attention to the importance of the prevention of and preparedness for flood hazards in the upstream area of the rivers, but mostly in the downstream areas, in Hungary. The floods caused serious problem in the Karpatien basin by afflicting several settlements and directly affecting half million people. If these data are missing for an area, it is very difficult to simulate the natural processes (such as floods and their technical consequences, or disasters such as dyke burst) in a way that it would support the local, occasional or individual decision-making.

Keywords: INSPIRE, Flood model, Natural disaster, Lidar, DGIS, MicroAtlas

A környezeti és a társadalmi rendszerek bonyolult organizmusként értelmezhetők, melyek holisztikus összetettségére és egymásba ágyazottságára, az ebből fakadó komplex vizsgálat igényére már sokan felhívták a figyelmet, a vizsgálati módszerek, dimenziók és jellemzők különbségei azonban ez ideig gátolták a közös, egységes rendszerben történő értelmezésük lehetőségét.

A jelenlegi konfliktusmegoldásokban az ökológiai közgazdaságtan nem önmagában a piaci vagy állami megoldásokra helyezi a hangsúlyt, hanem azokra az rendszerekre, amelyek befolyásolják az ökoszisztéma-szolgáltatások előállítását. Az ökoszisztéma-szolgáltatások többszempontú és társadalmi részvétellel történő értékelése révén az érintettek tanulhatnak egymástól, megérthetik egymás szempontjait, komplexebb képet festhetnek a jól-létüket szolgáló ökoszisztéma-szolgáltatásokról, s mindezen keresztül elmélyülhet környezettudatosságuk.

Mindez a következő rendszerekre egyszerűsíthető:

1. Politikai döntés a tervezett tevékenység igényéről.
2. Politikai döntés a tervezett tevékenység helyéről.
3. Döntés a műszaki megvalósíthatóság alternatíváiról,
 - természeti,
 - társadalmi,
 - gazdasági szempontok együttes értékelésével.
4. Döntés a környezeti célállapotról.

A környezeti modellezés megvalósításához a célkitűzések

- Az egymással biológiai, fizikai és/vagy kémiai kapcsolatban lévő folyamatok összekapcsolhatók legyenek, térbeli összefüggéseik vizsgálhatók legyenek;
- A hatótényezők és hatásviselők együttesen vizsgálhatók, térben és időben értékelhetők, ütköztethetők legyenek;
- A jogszabályi kötelezettségekből fakadó információk, adathalmazok (pl. a környezeti állapot ismerete) az egyes környezeti jellemzőkben megfigyelhető indikációk ok-okozati összefüggései koherens adatrendszerekben vizsgálhatók legyenek;
- A kialakítandó geoinformatikai rendszer képes legyen kielégíteni a téradatokat igénylő, - hatósági döntések döntéstámogatásának igényeit;
 - a szakterületi részletekre irányuló EU szabályozások elvárásait;
 - társadalom minél szélesebb köreinek információs igényeit a környezet állapotáról és annak változásairól.
- A kialakítandó geoinformatikai rendszer legyen képes megalapozni mindazokat a társadalmi döntéseket, melyek elősegítik a társadalom alkalmazkodását a környezeti feltételekhez ill. annak változásaihoz.

Abból az alaptételéből indulunk ki, mely szerint „környezet = táj”, így tehát a tájalkotó tényezők kapcsolatrendszerét tekintjük rendező elvnek a hatótényezők és hatásviselők fizikai/kémiai/biológiai kapcsolatrendszerében, e rendszerbe illesztve a társadalom által generált hatásokat is. A hatótényezők, hatásviselők illetve indikátorok minél szélesebb köréről feltárható információk ill. adatok minél szélesebb körét iparkodunk a rendszerbe adaptálni.

Az Európai Táj-Egyezményből fakadó kötelezettségre a kiindulópontja a további környezetvédelmi-, környezetpolitikai-, természetvédelmi-, területfejlesztési-, területrendezési és a régiófejlesztési koncepcióknak.

A régiófejlesztésre irányuló politikai célkitűzések,- amiket megalapozott a Régiók Európája napjainkra elfeledni látszó célkitűzése-, tudományos igény-nyel és tartalommal bíró, egzakt értelmezési tartomány, vizsgálati tér és ezekre épülően tervezett fejlesztési tér legyen, a tájak egymásba kapcsolódó rendszereként.

A környezetvédelem is, és a környezetbiztonság is közvetlenül és közvetve is számos nemzeti és nemzetközi illetve össztársadalmi érdekre gyakorol kiemelt hatást, így elengedhetetlen az is, hogy egységében kezeljük a konfliktusok széles körét, melyek óhatatlanul következnek a tájhasználati érdekek ütközéseiből. Nem kerülhetjük el, hogy a környezetben végbemenő természeti, társadalmi és gazdasági folyamatok összetett kapcsolatrendszerében vizsgáljuk meg a környezethasználatokról szóló döntések potenciális következményeit. Az egységes megközelítés alapja annak a rendszernek az egységes értelmezése és vizsgálata lehet,

amellyel szemben fogalmazza meg a jelenlegi gyakorlat a különböző társadalmi elvárásokat, pl. környezetvédelem, környezetbiztonság, területrendezés, terület-fejlesztés stb.

Ennek gyakorlati megvalósítása során kiindulópontunk kell legyen

- a környezetünkéről rendelkezésünkre álló információk adatkomponensekre bontása,
- az egyes adatok elhelyezése a környezeti rendszerben (a tematikus térképek osztályozási rendszere szerint),
- az egyes adatok x, y, z koordinátáinak megadása,
- az egyes adatok, „mintavételek” időpontjának mellérendelése,
- a tér- és időbeli, továbbá környezeti rendszerben elhelyezett adatokból tematikus térképek szerkesztése,
- a tematikus térképek adatbázisaira építve hatékony dinamikus szolgáltató rendszer fejlesztése.

A dinamikus geoinformatika (DGIS)

A DGIS a felhasznált környezeti információk (térképek, kapcsolódó leíró adatok) lehető legteljesebb egységét valósítja meg. Képes tehát a rendszer arra, hogy az egyes szakterületek speciális adataiból, vizsgálati módszereiből, a határértékekből, nemzetközi kötelezettségből, szabályozásból, ágazati érdekérvényesítésből következő térbeli igényt, adatot, információt, elvárást megjelenítve adjon egzakt információt a döntéshozó kezébe.

Az elmúlt években kifejlesztett elemző, értékelő rendszer komplex problémakezelésre optimalizált, hatékony GIS eszköz. Alkalmas a környezeti állapot átfogó értékelésére, a lehetőségek és kockázatok modellezésére, a rejtett összefüggések, értékek, veszélyek feltárására, valamint a veszélyhelyzetekre való felkészülésre. Így a hatékonyság (biztonság) érzékelhető növekedése mellett a költségek jelentős csökkentése érhető el. A teljes környezeti rendszer releváns tényezőinek ismert és fontos, jellemző adatai és ismert továbbá potenciális változásai egységes rendszerbe építhetők a többszempontú döntéstámogató rendszerben. Az egyes döntési szintek illetve eltérő kompetenciák saját adat- és információigénye miatt nem sérül a rendszer egyenszilárdsága, működési hatékonysága.

A rendszer elősegíti a problémákhoz kapcsolódó információk befogadásában fontos ablakok (érzékszervek) megnyitását- az OpenGIS elveivel összhangban - a torz, merev, ezért sürgősségű ágazati prioritások feloldását, a természetes arányokhoz, egyensúlyokhoz illeszkedő hatékony adatgyűjtési, adatelemzési és értékelési, döntéstámogató metódus, korszerű IT környezetben történő alkalmazását.

Azaz álkérdésekre adott álválaszok helyett, egységes rendszerbe kapcsolja a szakmai igényeket és a helyi közösségek érdekeire, problémáira érzékenyen a lehető leghatékonyabb megoldások megkeresését célozza.

Az INSPIRE

Az INSPIRE az EU tagállamai számára kötelező érvényű irányelv, mely a harmonizált és integrált európai környezeti szemlélet megalapozásának hatékony eszközévé válhat. Egységesítési törekvéseivel támogatja a nemzetek között megvalósuló interdiszciplináris fejlesztéseket, különösen előnyösen alkalmazható a váratlan helyzetek aktív kezelésében, környezetvédelmi és környezetbiztonsági konkrét feladatok megoldásában, környezeti és társadalmi folyamatok akár együttes modellezésében, előrejelzésében – de ezekből következően kárelhárítási, katasztrófavédelmi feladatok vezetői feladatainak döntéstámogatásában is.

Környezeti monitoring az Ipoly-folyó vízgyűjtőjére – Interreg HuSk projekt.

Az Ipoly folyó vízgyűjtő területére kidolgozott magyar-szlovák Interreg geoinformatikai projekt számos elemében szakmai újdonság. Példaértékű az, ahogyan az országokat elválasztó határfolyók egységes vízgyűjtőterületén végbemenő folyamatok egységes feldolgozását végezték a két ország szakemberei. Újszerű a teljes környezeti rendszer egységes vizsgálatának módszere, mely egyúttal a térbeli kapcsolatok szakmaspecifikus vizsgálatának lehetőségével úttörő az INSPIRE irányelv gyakorlati alkalmazásában.

A vízgyűjtő terület egészére, ill. kiválasztott részterületekre számtalan szempont, csoportfeltétel szerint kezdeményezhető lekérdezés, indítható el területi elemzés. Az egy térben – tehát a táj, a vízgyűjtő egészére – felépített komplex adatbázis alapján a terület átfogó megfigyeléséhez, vizsgálatához nyerünk a területen tevékenykedő intézmények adatbázisain messze túlmutató komplex információkat.

A projekt összhangban van a GINIE törekvéseivel és megfelel a GMES és az OpenGIS által megfogalmazott és előírt követelményeknek és kielégíti az INSPIRE által megfogalmazott szakmai elvárásokat.

Környezetbiztonsági döntéstámogató „flood model” fejlesztése a Bódva-folyó vízgyűjtőjére - Interreg HuSk projekt.

Az elmúlt évek természeti katasztrófái felhívták a figyelmet a megelőzés és a felkészültség fontosságára –mint a mindennapi hírekben láthatjuk, már a világon mindenhol.

Az árvízi folyamatok modellezése – főleg a folyómederben zajló hidrológiai folyamatok nyomon követése – az elmúlt időszakban sokat fejlődött. Ameddig a folyók védtöltései a lakott és a mezőgazdasági területek védelmét ellátják, az elmúlt másfél évszázad tapasztalatait is felhasználó jelenleg használt árvízi modellek megfelelő pontossággal működnek.

Amint azonban a töltések a fokozott terhelésnek nem tudnak ellenállni és váratlanul töltésszakadás következik be, a mentett – lakott, művelt – területeken gyors és hatékony védekezési intézkedésekre van szükség.

A tudomány jelenlegi állása a szerényebb adatigényű és a számolási kapacitás mérsékelt szintje miatt a statikus árvízi modelleket részesíti előnyben. A fejlett országokban elsősorban a hidrológiai jellemzőkre alapozott medermodellek terjedtek el, melyek a mentett oldali folyamatokat csak korlátozott mértékben, statikusan képesek nyomon követni.

Az általunk fejlesztett dinamikus 4D Flood modell a valós paraméterek alapján a váratlanul bekövetkező töltésszakadás mentett oldali térbeli hatásait és a széterjedő víztömeg időbeni lefolyását nagy sebességgel modellezi. Ehhez ismereni szükséges a mentett terület jellemzőit, így az öblözetek topológiáját, mezőgazdasági- és lakott területek sajátosságait, az út-, a vasút-, a belvív-, a csapadécsatorna-, egyéb közműhálózatok-, az ipari- és a lakóépületek pontos paramétereit, a természeti viszonyokat (a vegetáció és a területhasználat jellemzőit, a talajfedettséget, a különböző talaj- és kőzettípusokra jellemző beszivárgást, párolgást stb.), a meteorológiai jellemzőket (csapadékot, hőmérsékletet, szélerősséget, szélirányt stb.).

A tájalkotó tényezők rendszerében találjuk meg mindazokat a környezeti adatokat, melyekre építve a flood modell eredményei biztosíthatják azokat az információkat, amelyekre a döntéshozóknak lakosság védelme és az anyagi károk elkerülése érdekében a helyes cselekvés kidolgozásához feltétlenül – és gyorsan-szüksége van.

A projekt keretében az általunk fejlesztett, a környezeti rendszerek logikájára épített árvízi modellprogram a környezeti modellezés speciális feladata volt. A projekt részét képező logisztikai modellezés alapfeltétele a természeti tényezők pontos ismerete, meghatározó a domborzat pontos ismerete. A többi tájalkotó tényezőről szükséges információk igényére itt csak utalni szeretnénk, de nyilvánvaló a *közetminőség* (földtani felépítés) jelentősége, a vízgyűjtő jelentős része ugyanis karszt-terület. Ennek jellemzője, hogy a csapadék jelentős részét elnyeli, de a csapadékesemény helyétől *térben és időben elkülönülten* forrásokon keresztül táplálja a felszíni vizeket – mely *környezeti tényező* figyelmen kívül hagyása jelentősen befolyásolhatja a döntéstámogató rendszer megbízhatóságát.

Nyilvánvaló, hogy a társadalom védelme szempontjából jelentőséggel bíró információk ismerete sem nélkülözhető eleme a döntéstámogató rendszernek (pl. elöntött területek nagysága, érintett infrastruktúra stb.), de az előzőekből nyilvánvaló, hogy ezek mindegyikét megtaláljuk a tájalkotó tényezők vizsgálata során, a környezeti adatok adatkomponenseiként. A logisztikai modell nem futtatható a Lidar adatokkal pontosított 3D digitális térkép nélkül. Az árvízi modell megköveteli a harmonizált, a táj – a vízgyűjtő – egészére kiterjedő térbeli adatbázis-rendszer létét, melynek kifejlesztése a projekt meghatározó részét képezte.

Az idő hatását aktívan kezelő, dinamikus 4D flood modell átfogó célja olyan integrált környezeti adatbázisra épülő MicroAtlas© flood GIS szoftver

kidolgozása volt, mely kellő részletességgel tartalmazza az árvizek kialakulását és lefutását leíró és előrejelző modelleket, valamint ezek alapján bármely pontban történt gátszakadás hatására bekövetkezett elöntés helyét és kiterjedését. Ezen adatok alapján a védekezés logisztikája optimalizálható. A rendszer alkalmas arra, hogy órára/percre-kész információt nyújtson a védekezést irányító szervezetek és hatóságok részére. A projekt céljai összhangban vannak az Európai Parlament és Tanács a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról szóló 2000/60/EK irányelvével.

A tájalkotó tényezők egyik meghatározó elemének a domborzatnak (öblözetnek) a modellezése egyre fontosabbá válik a környezeti kutatásokban. A környezetünkben lezajló egyre gyorsuló természeti változások a vízkészlet-gazdálkodásban, ezen keresztül az aszályosodás, talajerózió és az árvizek kezelésénél is új megoldásokat igényel. A globális klímaváltozás következményeként mind gyakoribbá váló és nagyobb ingadozást mutató szélsőséges időjárási események *felértékelik* a vízkészletek tér- és időbeli elosztásának igényét, lehetőségét, meghaladva azt a napjainkig tartó gyakorlatot, mely szerint a „*vízfelesleget*” *elvezetik az érintett területről, a „vízhiányt” pedig pótolják.*

A projekt eredményei

- A teljes – minden adatréteget és változót tartalmazó – adatbázis, amely a katasztrófavédelmi operatív kezeléséhez szükséges, PC-re telepítve bocsátottuk a Katasztrófavédelmi Igazgatóság rendelkezésére, aki a projekt befejezését követően azt használatba is vette.
- Olyan módszertan jött létre, amely többféle modellezési feladathoz felhasználható a területi katasztrófavédelmi szervezetek munkájának támogatására.

A projekt legfontosabb célja volt olyan átfogó adatbázis elkészítése, amely tartalmazza az a teljes vízgyűjtő területre a szükséges összes adatréteget. A kidolgozott módszertan alkalmazása az árvízveszélyes helyzetek nemzetközi megoldását segíti elő. A veszélyhelyzetek elhárításában érintett szereplők (pl. települési önkormányzatok) hozzáférése ezen adatokhoz és eszközökhöz növeli a lakosság biztonságát és javítja életkörülményeiket, viszonylag egyszerűen tovább bővíthető mindazon környezetvédelmi, természetvédelmi, területfejlesztési illetve egyéb igazgatási igény kiszolgálására, melyek ugyane terület téradatait felhasználva tudják meghozni döntéseiket.

Összefoglalás

A módszertanunk alapján definiált és felépített geoinformatikai rendszer komplexen tárja fel a terület. a táj, a régió természeti, gazdasági, társadalmi kapcsolatait, bonyolult összefüggésrendszerét, megteremtve ezzel a többszemponú döntéstámogató rendszer egzakt alapjait.

Irodalom

1. Betes P. D. – Lanea S. N. (Eds.) 2000: High Resolution Flow Modelling in Hydrology and Geomorphology, John Wiley & Sons, 2000. 374 p.
2. Beven K. J. 2001: Rainfall-Runoff Modelling: The Primer, John Wiley & Sons Inc 372 p. ISBN: 0-471-98533-8, Chapter 3 Data for Rainfall-Runoff Modelling oldalszám?
3. Burrough P. A. – Mc Donnell R. A. 1998: Principles of Geographical Information Systems (Spatial Information Systems), Oxford University Press, New York, 333. p.
4. ESRI Grid 1994: Cell-based Modeling with GRID, Environmental Systems Research Institute, Inc., Redlands, CA
5. ESRI Tin 1994: Surface Modeling with TIN, Environmental Systems Research Institute, Inc., Redlands, CA
6. EU Com 2004: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Flood Risk Management, Flood prevention, protection and mitigation, EU COM 2004. 472, Commission of the European Communities, Brussels, p. 11., <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0472:FIN:EN:PDF>.
7. European landscape convention, 2000: Council of Europe, Florence. Feladatok a XXI. századra – Az ENSZ Környezet- és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai, (Föld Napja Alapítvány, Bp. 1993., pp. 1–425.)
8. Fairfield J. – Lyman P. 1987: Drainagenetworks from grid digital elevation models, Water Resources Research 27(5), pp. 709–717.
9. Gede M. – Gercsák G. – Márton M. – Szabó M. – Gercsák G. 2011: Geoinformatikai alapú egységes környezeti onitoring kialakítása az Ipoly vízgyűjtőterületén. (Development of a unified environmental monitoring system for the drainage area of the Ipoly River. Summary in English.) (2011 / 5 (63. évf.) Geodézia és kartográfia)
10. Gercsák G. 2011: GIS for the Ipoly River Basin. In: Jiun-Chuan Lin (ed.): Landscape Conservation, Department of Geography, National Taiwan University, Taipei, pp. 239–242
11. Hall, E. T. (1966.): Rejtett dimenziók Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 1–275.
12. Huntington S. P. 1996: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása EU Kiadó, Budapest. pp. 1–648.
13. Hutchinson M. F. 1988: Calculation of hydrologically sound digital elevation models. Proceedings of Third International Symposium on Spatial Data Handling, August 17–19, Sydney. Columbus, Ohio: International Geographical Union: 117–133.
14. Kemény A. 2011: Eső előtt köpönyeg – avagy a térinformatika alkalmazása a közigazgatásban, Építésügyi Szemle LIII. évfolyam, pp. 30–33.
15. Maidment D. R. 1996: GIS and hydrological modeling: An assessment of progress. Paper presented at The Third International Conference on GIS and Environmental Modeling, Santa Fe, New Mexico, U.S.A., January 22–26, 1996 <http://www.ce.utexas.edu/prof/maidment/G>

16. ISHYdro/meetings/santafe/santafe.htm
17. Miklós L. – Németh R. – Verrasztó Z. 2014: Application of GIS in studying the drainage basin of the Ipoly river. *Scientific Annals of the Danube Delta Institute*, Tulcea, Romania (20), pp. 109–128.
18. Németh R. – Dobos E. 2015: Flood Model for the Bódva Catchment (Landscape and Environment 9 (1) 2015. 12–26.
19. Rakonczai J. 2002: Actual problems of floods in the Tisza Basin with a geographer's eye. In: *A Tisza vízgyűjtője, mint komplex vizsgálati és fejlesztési régió konferencia*. Ed.: Rakonczai, J. Conference on Tisza Basin as complex region for analysis and development. Szeged pp. 107–114.
20. Verrasztó Z. 1979: Land formation and the geological aspects of environmental protection. In: *Symposium Changes of the geological environment under the influence of man's activity*. IAEG National group, Krakow-Sandomierz-Belchatow-Plock-Warszawa. pp. 135–141.
21. Verrasztó Z. 1993: *A tájfejlődés és vízháztartás kapcsolatviszonyai – a környezeti hatásvizsgálat alapjai*. Kézirat, egyetemi doktori értekezés, ELTE TTK Alkalmazott- és Környezetföldtani Tanszék, Budapest
22. Verrasztó Z. 2000: *Térképi döntéstámogatás a környezetvédelemben*. Kézirat, PhD értekezés, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest
23. Verrasztó Z. 2010: Környezeti monitoring vizsgálatok az Ipoly vízgyűjtőjén. *Tájökológiai Lapok*, 8 (3), Gödöllő. pp. 532–561.

INTERPRETATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN TERMS OF GEOGRAPHY

SIMONYI, PÉTER

Active Society Foundation
sapi109@gmail.com

Absztrakt

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉRTELMEZÉSE A FÖLDRAJZ SZEMPONTJÁBÓL

Simonyi Péter

A fenntartható fejlődés egy lehetséges válasznak tűnik a nyugati típusú fejlett emberi civilizáció fennmaradására, a globális problémák megoldására. Megvalósítása a 21. század legnagyobb kihívása. A természet-társadalom viszonyát vizsgáló földrajz szerepének erősítése szükségszerű. A fogalmi, tartalmi tisztázás, a várható folyamatok, társadalmi-gazdasági összefüggések rendszerszemléletet, holisztikus megközelítésen alapuló kutatást követelnek meg. A várható és szükséges változások jelentős térbeli, térszerkezeti változásokkal is járnak.

Kulcsszavak: földrajz, fenntartható fejlődés, fenntarthatóság, holisztikus szemlélet, növekedés, természet-társadalom viszonya

Introduction

In the 21. century new responses should be given to new challenges of mankind. A new social-economic era is outlined by idea of sustainable development (SD). It seems to be the aim is to survive of European type of civilization. However it is not clear what SD means in practice up to now. Different approaches, not to say opposite interpretations can be found. Commonly used SD became a vogue word and in many instances, it had lost its original essence. Economic, social and natural processes of near future depends on the way will be chosen for implementation of SD. Which approach of it what kind of impacts are taken on economy, society, nature examined by holistic based audit? What are the spatial consequences? How we interpretate SD into geography? These are relevant questions for this field also. Short introduction could be given here to think and to discuss further.

Some aspect of social, economic and nature processes in 20. century

In economic point of view the 20. century was an prosperous era of history. Never seen before development was resulted by the scietific-technical revolution. After the two terrible world war fast economic growings had started in both period. Finishing the 2th World War optimistic future was visualised on the base of market economy. The use of external nature sources has led to the ecological and environmental problems firstly on local further on regional level.

It was 1972 when United Nations (UN) gave global importance to environmental issues (Stockholm, Conference on Human Environment). The developing and developed economies have used increasing sum of natural resources. This

resulted that ecological footprint reached one and half Earth in 1996 (Wackernagel and Rees 1996).

One of reasons of problems was globalization. The investment capital (FDI - Foreign Direct Investment) had increasing role, especially from middle of 80's. Date of "birth" of globalization would have been about 1985, when it reached 0,5% of world total GDP (Table 1.)

Table 1

Investment capital transfer and world total GDP in early period ('000 million USD)

Year	Amount of investment capital transfer	GDP of world	Investment capital per GDP (%)
1970	12	3 124	0,38
1980	47	11 572	0,41
1985	63	13 347	0,47
1990	243	23 251	1,05
1995	317	26 561	1,19

Source: Árva L. - Diczházi B. 1998. p. 249. modified

In the 20th century some parameters of economy and society increased sharply (Table 2.). It is remarkable that building materials and ore and minerals grow up faster than GDP alone.

Table 2

Level of multiplication of various parameters in 20. century (1901-2000)

<i>Parameter</i>	<i>Multiply factor</i>
Population	4,3
Coal production	7
Energy consumption	10
Water extraction	9
Cattle	4
Sheep	3,4
Goat	11,2
Pig	9,5
Horse	1,1
Poultry	15,2
Building materials	34
Ore, minerals	27
Fossil fuels	12
Biomass	3,5
Material total	9
GDP	23
GDP per capita	7
Resources per capita	2

Source: Gyulai 2013. p. 803

At the beginning of 21. century the most threatening process is climate change. In the antropocene era it demands prompt answers to avoid unpredictable but catastrophic consequences. Loss of human's habitats will result new migration period and types, different as some of could be recognized as new phenomena (Illés–Michalkó 2008, Illés 2009).

Sustainable development – definitons and critic

The most well-known definition of SD was passed by United Nations. According to the World Commission on Environment and Development, of Hungarian member was Láng István, sustainable development: "which implies meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (Brundtland 1987, report in Hungarian: Persányi 1988). In UN theory three pilar of sustainability are economic development, quality of nature and social equality (Hasna 2007).

There are many other definitions but one is especially remarkable. Opinon of Herman Daly is that sustainable development is continously growing social well-being without exceeding ecological capacity.

Thinking over these definitions there are some questions to answer (Simonyi 2014).

Brundtland definition says that we should take into account the ability of future generation to meet their needs. But on one hand generation of which time we should take into? Next generation? Or we need to look forward 100 years or more or less? On other hand could we know their needs? We can calculate only essential need, as water, food, accomodation, but the others?

If we are thinking on Daly's definitions we can say that there no equal level of ecological capacity of any ecosystem. The stable ones will be changed in different time periods. Without activity of man.

It is clear that we have no exact definitons for SD.

But they gave some general principle that should be general and base element of thinking of way and acting. Firstly we need reduce or eliminate using non-renewable resources and non-renewabel energy sources. Secondly we should keep the ecological capacity of nature. Thirdly activity of man need to plan holistic approach taking into account effects in future. Fourthly we should reduce our demand as less as possible in favour of posteriors.

Sustainability today versus its essence

Sustainability is a common word nowadays. As a really vogue word is used for any cases in fact. Many extreme examples would be mentioned. Sustanibility is used for economic growing by non-neomalthusianists, for maintain traffic, to keep on sales, for health industry and so on. Sometimes such kind of human activity get sustainable attributive that really contrary to principle of sustainable development

(e.g. more nature resources is used). It is occur that there is no clear connection to sustainability as sustainable education.

The more critisized expression is sustainable growth. Think of if it uses more resources, destroys nature areas, more pollution, waste is emitted it can be just contradictory to sustainable development!

A conference book of sustainable consumption deal with sustainability less than economic approach (Sikos 2010). Sustainability approach as a new feature, less expanded can be underlined by new example only but not general. In scientific research on a settlement or on large firm idea of SD is one element already (Zsótér 2014, Zsótér 2015).

In science of economy sustainable growing is a economic category in research and part in practice of monetary planning on macro level. The longest-term plannning is named SD. The wide approach takes into account ecological stability. The main stream category is sustainable growth (Antal 2004).

However alternative economics and a way of implementation of SD is widely discussed as in Bulla et al. (Bulla – Tamás eds. 2006).

According to UN processes expression of sustainability is only worth to use in its originai meaning.

Short overview of human-environment relationships in geography

The relationships between human and its environment has been changed from early times of history of man. Human-environment relationships appeared in geographical research at the beginning. The society-nature dichotomy means the relations power effect to each other between nature and society. Determinism says that nature controls human society however possibilism (nihilism) says that nature is only the frame of social processes (Kőszegi et al. 2015). This is simplified approach as Probáld (2012) pointed it out in his article on Fodor Ferenc, Hungarian geographer. The modern societies are stable ones however they have a level of resilience (Gyulai 2013). It means that there is a level of nature phenomena, event, soemetimes resulted by long term processes, that can have catastrophic or fatal effect(s) to the society (see history of vikings in Greenland). Consequences of climate changes seems to be a same in this century for many areas.

It should put into account that in long term there is a power hierarchy among the laws of different structures: natural laws – social laws – economic laws give a strong-weak line.

Consequences of implementation SD

We can only give short introduction three of effect-mechanism of transformation towards sustainable development to represent holistic approach method. This consequences can be named as paradoxs of sustainability which should be solved.

Monetary paradoxes

From monetary aspect there are different interests among actors of a state (Table 3.).

Table 3*Monetary aims of actors of state*

Actors	Basic monetary aim
Citizen	Income
Firm	Profit
State (government)	Macro-economic indicators (GDP, inflation, current-account balance, budget balance)

Functioning of a society depends on the budget per year. If in state budget revenue go down or expenditure grow up disturbance in economy furthermore in society can happen,

It is fact that growth is measured in money-value. It is enough to keep the planned revenue and expenditure on planned level independently of any other things. This budget approach on economic, really monetary growing has a malformed attribute. Contradiction is that if a state or part of is destroyed by a war or any disaster the rebuilding results faster GDP growth. However part of property had been lost.

If according to sustainable development some sectors of economy slow down state budget revenue could turn to decline and GDP also.

Activity of a firm is directed by profit (Samuelson-Nordhaus 2012). It is hard task for firms to place sustainability before profit.

Structural paradox

Structure of a modern economy is unsustainable. The transformation progress is contrary interest of some economic branches. Reducing energy industry based on fossil fuels can slow easily down economy (Samuelson-Nordhaus 2012). However the transformation of economy is an ongoing, permanent process and main direction is towards less use of resources.

Economic growth paradox

Not only direct structural changes may result decreasing GDP. An example is insulation of buildings that is one of the best ways to implement SD. Less energy demands starts a chain of effects: less energy production - less income at firms – less tax income for state – less job in energy sector – declined GDP.

These were outlined on a very simplified way but they show some potential negative effects on growth caused by implementation of SD. Is SD a wrong way for future? It may be true very short time period only. The limits of Earth (Gaia)

and hierarchy of laws of different systems define future. It is very likely that in time the more longer economy is going on unsustainable way the more sharp decline is caused in future.

Outlined spatial consequences

Implementation of SD will change spatial structure. Some sectors of economy will use their importance others will grow up. New industries, services have appeared already.

One of driving forces will be demographical processes. Development of local economy will change not only spatial structure but demand to change research methods. In energy field, for example, how to exam local heating on heat-pump or solar energy production by individuals, by buildings?

Spatial changes will be not only on global level but more in local, regional level. More detailed methods are expected.

On global level role of some raw material producers very likely will decrease. Their output decline would be recognized at firms connected mostly non-renewable energy.

Changes inside different sectors will have more importance (wind energy wind turbine parks, solar plants, geothermal power stations) than between sectors.

Some idea of role of georgraphy

Role and future of geography is in focus of geographer's discussions. Signs of can be found e.g. in article on human-environment relationship (Kőszegi et al. 2015) or in round-table meeting on key issues of geography in Pécs. On this meeting Klára Hajnal emphasized the complex, holistic approach and change paradigm reflecting to the new processes are going on all over the world. Future of geography may be the forced role based on ability for synthesize of problems, ways, solutions (Tésits 2014). Absence of holistic approach is a problem in other branch of geography, e.g. in regional geographical sciences (Probáld et al 2015). Geography is out of media of focused on global problems, disasters. Specialist of other scientific fields are asked instead of geographers (Probáld et al 2015). There is/was a chance for geographers to be involved in implementation of SD. Analysing general, regional processes from holistic viewpoint, spatial changes, defining new factors for different areas of economy can be useful for decision makers as well.

Conclusions

“Fighting for future” is main stream of 21. century. Transformation period towards sustainable society in sence of UN definitons will change global spatial structure. If states will able to handle strategic security problems caused by global problems.

However we have no exact definition of sustainable development (SD) some principle are clear. Reducing or eliminate using of non-renewable resources and non-renewable energy sources, to maintain ecological capacity of nature, applying holistic approach and to put into focus needs of mankind instead of demands are the most important ones.

Geography is able to involved higher level in researches on new pocesses because it base on nature-society realationships fundamental theories.

References

1. Antal L. 2004: Fenntartható-e a fenntartható növekedés? – Az átmeneti gazdaságok tapasztalatai. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 436 p.
2. Árva L. – Diczházi B. 1998: Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon. Budapest, Kairosz Kiadó - Növekedéskutató. 276 p.
3. Brundtland, G. H. (Chw.) 1987: 42/187 Report of the World Commission on Environment and Development. UN, New York. <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm> 2012-09-17.
4. Bulla M. – Tamás P. (eds.) 2006: Fenntartható fejlődés Magyarországon – Jövőképek és forgatókönyvek. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015. 5. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 512 p.
5. Gyulai I. 2013: Fenntartható fejlődés és fenntartható növekedés. Statisztikai Szemle, 91. évfolyam. Budapest. pp. 797–822.
6. Hasna, A. M. 2007: Contemporary Society, Technology and Sustainability. The International Journal of Technology, Knowledge and Society. Vol. 5. Issue 1. pp. 13–20.
7. Illés S. – Michalkó G. 2008: Relations between international tourism and migration in Hungary: Tourism flows and foreign property ownership. Tourism Geographies, vol. 10. no. 1. pp. 98–118.
8. Illés S. 2009: Migráció és cirkuláció. Statisztikai Szemle, 87. évfolyam. Budapest. pp. 729–747.
9. Kőszegi M. – Bottlik Zs. – Telbisz T. – Mari L. 2015: Human-environment relationships in modern and postmodern geography. Hungarian Geographical Bulletin, LXIV. évfolyam. Budapest. pp. 87–99.
10. Persányi M. (ed.) 1988: Közös jövőnk – A környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó. 404 p.
11. Probáld F. – Szilassi P. – Farsang A. 2015: A regionális földrajz helyzete a magyar felsőoktatásban (The State of Regional Geography in the Hungarian Higher Education). Földrajzi Közlemények, 139. évfolyam. Budapest. pp. 43–53.
12. Probáld F. 2012: Egy elfeledett geográfus lappangó műve: “A magyar lét földrajza” (Hidden Manuscript of a Forgotten Geographer: “Geography of the Hungarian State of Being”). Földrajzi Közlemények, 136. évfolyam. Budapest. pp. 453–458.
13. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. 2012: Közgazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó. 672 p.

14. Sikos T. T. (ed.) 2010: Fenntartható fogyasztás és növekedés határai - Új trendek a kereskedelemben, Gödöllő-Komárom, Szent István Egyetem-Selye János Egyetem. 294 p.
15. Simonyi P. 2014: Globális problémák és fenntarthatóság - Az élelmiszerfogyasztás és a fenntarthatóság egyes összefüggései. In VII. Magyar Földrajzi Konferencia Kiadványa. Miskolc. Miskolci Egyetem – Földrajz-Geoinformatikai Intézet. pp. 746–757.
16. Tésits R. – Alpek B. L. – Szabó K. 2014: A földrajz sorskérdései. Egy kerekasztal-beszélgetés tanulságai. Földrajzi Közlemények, 138. évfolyam. Budapest. pp. 75–82.
17. Wackernagel, M. – Rees W. E. 1996: Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island. New Society Publishers.
18. Zsótér B. – Császár V. 2013: Examination of the socio-economic effects of a large food company in the south Hungarian Plain on a given settlement. In: Ubreziová I.–Horska E. (szerk.) Modern Management in the 21st Century – Theoretical and practical issues. Nitra:Slovak University of Agriculture, pp. 359–385.
19. Zsótér B. – Schmidt A. – Trandafir N. 2014: Research of satisfaction related to investments (2006-2010) accomplished by the local council in Sandorfalva for durable development. Quaestus: Open Access Journal 3:(5) pp. 107–114.

A NEHÉZFÉMEK VERTIKÁLIS MEGOSZLÁSA BEREGSZÁSZ TALAJAIBAN

VINCE TÍMEA – SZABÓ GYÖRGY

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Debreceni Egyetem
vincetimea@kmf.uz.ua, szabo.gyorgy@science.unideb.hu

Abstract

VERTICAL DISTRIBUTION OF HEAVY METALS IN THE SOILS AT BEREGSZÁSZ

Vince, Timea – Szabó, György

More or less the urban soils differ from those having formed in natural circumstances, since they can be far more contaminated than their environment. During our research we investigated the vertical distribution of nine heavy metals analysed the soil samples from Beregszász. Our main object was to segregate the antropogen and litogen elements by their distributions within the soil profile. As a summary we concluded that the Al, Fe, Cr and Ni are decisively litogenic, thus their fractions and distributions within the segments are mainly caused by the soil-forming rocks. All these are supported by that the concentration of these elements increases in the deeper soil layers, and they are correlated significantly with each other and with the clay-fraction. However, the Ba, Cu, Pb and Zn are decisively antropogen, since their maximums are in the upper soil layer. Also, their obvious antropogen features are supported by the fact that the highest values of Ba, Cu and Zn are beyond the limit value.

Keywords: heavy metal, soil, vertical distribution, Beregszász

Bevezetés

A talaj a természeti környezet fontos eleme és az emberi társadalom fontos termelőeszköze. A városi talajok kisebb-nagyobb mértékben különböznek a természetes körülmények között képződött talajoktól (Nagy 2008). A városokban a talajok funkciói megváltoznak, a termékenységük csökken és a talajképző folyamatokat intenzív emberi ráhatás jellemzi, melyek következtében a talaj degradációja következhet be.

A talajszennyeződés során a talaj természetes viszonyok között kialakult fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságai jelentős mértékben és kedvezőtlen irányban változnak meg, az ökológiai talajfunkciók károsodnak (Simon 1999). A nehézfémek legtöbbször a feltalajban és a vizek üledékében dúsulnak fel, ahol a talajkolloidokhoz kötődnek. A talaj egy bizonyos határig pufferként viselkedik, megköti a nehézfémeket, és így tompítja hatásukat, de egy későbbi időpontban önmaga is szennyezővé válhat. A talajból a nehézfémek mobilizálódhatnak, bekerülhetnek a talajoldatba és a talajvízbe, ahonnan a mikroorganizmusok és a növények gyökerei felveszik őket, ezáltal bejutnak a táplálékláncba, komoly veszélyt jelentve az emberi és állati szervezetekre (Kádár 1991, Simon 1999).

A legtöbb problémát a kadmium, az ólom, a króm, a réz, a cink, a nikkel, és a higany szennyeződés okozza. A talajba került nehézfémek a szennyező forrás

megszűnése után is még nagyon hosszú ideig a talajban maradhatnak, így továbbra is veszélyeztetik környezetüket.

A beregszászi talajok nehézfém-terhelésének a vizsgálatát 2010 nyarán kezdtük meg. A nehézfémek eredetének megállapítása a vertikális megoszlásuk alapján történt, melyet 4 talajszelvény vizsgálatára alapján végeztünk el.

Mintaterület

Beregszász Kárpátalja délnyugati részén a Beregszászi járás déli részén található. Beregszász két természetföldrajzi tájegység a Beregszászi dombvidék és a Kárpátaljai síkság határán terül el. A Beregszászi dombvidék gazdag ásványi kincsekben.

A várost keleti oldalról határoló, a síksági környezetből szigetszerűen kiemelkedő Beregszászi-hegység lejtőin, riolit, andezit és azok tufáinak elúviumán és delúviumán változó mélységű podzolos barna erdő talajok alakultak ki (Galian 1969). A síkvidéki terület nyugati oldalán szerkezet nélküli allúviumon erősen glejes szürkés-kék márványozottságú pangó vizes barna erdőtalajok alakultak ki. A talajfolyamatokban meghatározó a vastag és tömör, nagyjából kolloid frakcióból álló felhalmozódási szint felett időszakosan kialakuló pangó víz, amelynek következtében ezek a talajok különböző mértékben elglejesedtek (Krupskij 1969).

A város talajainak tulajdonságai különböző mértékben módosulnak az eredetihez képest a településfejlődés jellegének és intenzitásának függvényében.

Vizsgálati módszerek

A talajtulajdonságok vertikális változásainak vizsgálata érdekében 2010 júliusában Beregszász területén négy talajszelvényt létesítettünk, melyeket 20 cm-ként mintáztunk meg (1. ábra). A talajvízszint eléréséig fúrtunk. Összesen 78 mintát gyűjtöttünk be a 4 szelvényből.

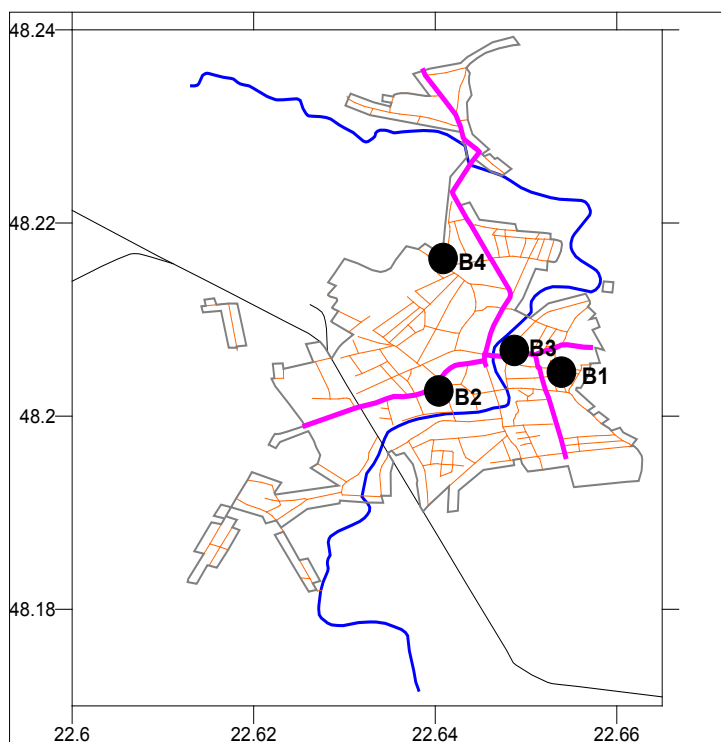
A mintákat műanyag zacskóban tároltuk és Debreceni Egyetem földrajzi laboratóriumába szállítottuk és ott végeztük el a vizsgálatokat.

Először a mintákat szárítószekrényben 90°C-on kiszárítottuk, majd elporítottuk. Ezután elvégeztük a különböző talajtulajdonságok meghatározását.

A megfelelő minta előkészítés után pH-t, CaCO_3 -t, szervesanyag-tartalmat, szemcseösszetételt vizsgáltunk, illetve meghatároztuk a talaj Al, Ba, Cr, Cu, Fe, Ni, Pb, Zn tartalmát plazma optikai emissziós spektrométerrel (ICP-OES).

A talajok nehézfém-tartalmát a Magyarországon érvényben lévő 6/2009. (IV. 14.) KvVM-EüM-FVM együttes rendeletben meghatározott, a földtani közegre vonatkozó „B” szennyezettségi határértékhez viszonyítottuk.

1. ábra

A beregszászi mintavételi pontok**Eredmények**

Beregszász több száz éves történelemmel rendelkezik, a várost háború, tűzvész is pusztította, melynek nyomai a talajban is kimutathatók. Azonban vannak a városnak olyan részei is, amelyek kevesebb antropogén hatásnak voltak kitéve, illetve később lettek beépítve, ezek talajai a természetes talajokéval nagyobb hasonlóságot mutatnak, kevésbé bolygatottak.

A vizsgált nehézfémek egymással való kapcsolatát korrelációs vizsgálatokkal elemeztük. Két csoport határozottan elkülönült egymástól: az első csoportba tartozó Al, Cr, Fe és Ni között pozitív szignifikáns korreláció van, s ugyanezt tapasztaltuk a második csoportba sorolt elemek (Pb, Zn, Ba, Cu) esetében is, ugyanakkor a két csoport elemei egymással vagy negatív korrelációs kapcsolatban állnak vagy nem mutatható ki szignifikáns korreláció közöttük (1. táblázat).

1. táblázat

Korrelációs mátrix

	Ni	Pb	Zn	Al	Ba	Cr	Cu	Fe
Ni	1							
Pb	-0,305	1						
Zn	-0,290	0,907	1					
Al	0,644	-0,243	-0,291	1				
Ba	-0,245	0,814	0,824	-0,165	1			
Cr	0,758	-0,196	-0,195	0,916	-0,127	1		
Cu	-0,033	0,827	0,840	-0,119	0,748	-0,015	1	
Fe	0,803	-0,264	-0,256	0,762	-0,276	0,800	-0,066	1

A csoportok elemeinek mélységbeli alakulása szintén sok hasonlóságot mutat. Az első csoportba tartozó elemek jellemzően a mélyebb rétegekben mutatnak magasabb értékeket (2. ábra). Az **Al** a földkéreg harmadik leggyakoribb eleme. A talajokban való felhalmozódása elsősorban a talajképző kőzettől függ. A kőzetek mállása során különféle összetételű és töltésű alumínium-hidroxidok keletkeznek, melyek az agyagásványok strukturális összetevői közé tartoznak (Simon 2006). Ahogy az 2. ábrán láthatjuk az elemek koncentrációja a felszín közelében alacsony, a mélyebb rétegekben pedig megemelkedik az értékük. Az BSZTF 1 szelvényben fordult elő a maximum érték 140-160 cm-es mélységben, 27819 mg/kg. Ehhez hasonló koncentrációk jellemzők a BSZTF 4 szelvényben, 240-260 cm-en.

Fatyejev és Pascsenko (2003) szerint Kárpátalja talajaiban magas a **Cr** tartalom, 30-282 mg/kg közötti értékek fordulnak elő, az átlagérték 89 mg/kg. Vizsgálatunk eredményei szerint a beregszászi talajok Cr tartalma az alsó érték körül alakul. Az alumíniumhoz hasonlóan a BSZTF 1 szelvényben jelentkezett a maximum, 46 mg/kg, 160-180 cm mélyen (2. ábra).

A biogén elemek közül a szilícium után a **Fe** fordul elő legnagyobb mennyiségben a talajban. Azonban a talaj összes vastartalmának csak kis része van jelen felvehető formában. Az agyagos talaj a jobb adszorbeáló képessége miatt viszonylag jól akkumulálja a vasat, így az főleg finomabb mechanikai frakciókban dúsul fel (Szabó et al. 1987). A vas esetében is a mélyebb rétegekben fordultak elő a legnagyobb koncentrációk, mind a 4 szelvényben 30000 mg/kg fölötti mennyiséggel. A BSZTF 3 és 4 szelvényekben a legmélyebb pontokban (5 m és 3,6 m) újra lecsökkent a Fe mennyisége, és itt mértük a legalacsonyabb értékeket.

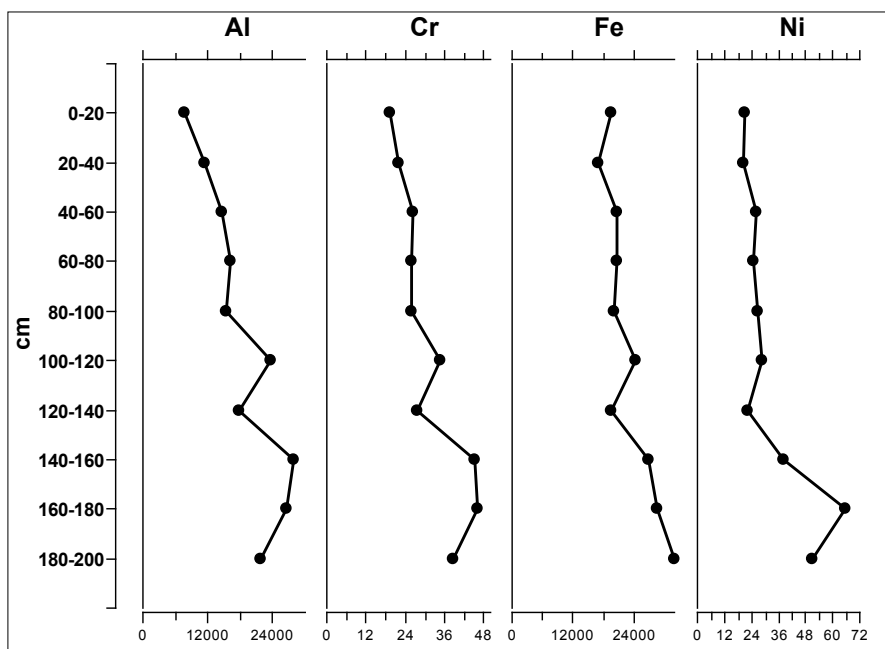
A **Ni** esetében 60-70 mg/kg értéket is mértünk a mélyebb rétegekben, azonban a felszínen egyik esetben sem tapasztaltunk 40 mg/kg-os határértéknél magasabb értéket. Ahogy a 2. ábrán is láthatjuk, a felszíni koncentrációnak a háromszorosa fordul elő 1,5 méteres mélységben. Kárpátalján a talajok átlagos

Ni tartalma 30 mg/kg, ami a beregszászi talajok esetében is igaznak bizonyult (Fatyejev – Pascsenko 2003).

Összességében megállapíthatjuk, hogy az Al, Fe, Cr és Ni mélységbeli eloszlása, az elemek egymással való szoros szignifikáns kapcsolata arra enged következtetni, hogy azonos forrásból származnak az elemek, feltehetően a talajképző közet van a felsorolt elemek mennyiségére és eloszlására legnagyobb hatással.

2. ábra

Az Al, Cr, Fe és Ni vertikális eloszlása a BSZTF 1 szelvényben (mg/kg)

Városi talajoknál az antropogén hatás elég komolyan módosíthatja egyes elemek (Zn, Cu, Cd, Pb, Ba, Hg) talajbeli eloszlását, amit mi is tapasztaltunk.

A korrelációs vizsgálatok során a második csoportba tartozó négy elem a talaj felső 40 cm-es rétegében dúsult fel nagyobb mennyiségben és a mélyebb rétegekben értékük lecsökkent (3. ábra).

Az **Pb** a talajban erősen kötődik a talajkolloidokhoz és a szerves anyagokhoz, illetve gyakran oldhatatlan csapadék formájában van jelen. Az ólom egyértelműen toxikus nehézfém (Barati 2002, Simon 2006). A talajfelszínre került ólom elsősorban a felső rétegekben akkumulálódik, lefelé haladva mennyisége fokozatosan csökken.

Az Pb a felszíni talajrétegekben halmozódott fel a legnagyobb mennyiségben minden szelvényben. Leghatározottabban a BSZTF 1 és 4-es szelvényeken

jelenik meg, ahol a talaj felső 20-40 és 40-60 cm-es rétegében volt a legmagasabb az érték, ezt követően pedig fokozatosan csökkent (3. ábra). A 2 és 3-as szelvények esetében feltehetően a nagyobb bolygatás következtében az Pb tartalom eloszlásában a felső 2 méteres rétegben nagyobb ingadozások figyelhetők meg. A 40 és 60 cm-en mért maximumok több elemnél is megfigyelhetők, ennek oka lehet, hogy míg a felszín közelében (0-40 cm-es mélységben) a kavics, murva frakció aránya, valamint a durva homok aránya magasabb addig 40 és 60 cm mélyen már sokkal magasabb a finomfrakció aránya, mely lényegesen nagyobb fémmegkötő képességgel rendelkezik. Másrészt a talaj felső 40-60 cm-es rétege lehet ráhordás eredménye, ebben az esetben a maximum érték az eredeti talajfelszín szennyezettségét mutatja, a feltevésünket támasztja alá a felszíni rétegek magas műtermék tartalma is. A szelvényekben mért ólomértékek nem haladják meg a B szennyezettségi határértékeket.

A **Cu** felhalmozódhat a talajokban és a növények számára toxikussá válhat a nagyarányú réztrágyázás, réztartalmú fungicidek, szennyvíziszap adagolás és különböző ipari tevékenységek hatására (Barati 2002, Stefanovits et al. 1999). A rézet a talaj szerves anyagai és az agyagásványok adszorbeálni képesek. Savasodás során a réz mozgékonyasága megnövekszik.

A BSZTF 1-es szelvény legmagasabb értéke a felszín alatt 40 cm-rel fordult elő, 138 mg/kg, ami a magyarországi B szennyezettségi határértéket meghaladta (3. ábra). A felszíni talajréteg elszennyezése közvetlen veszélyt jelent az ember számára, a talajjal való érintkezés, valamint a por belélegzése által. A Cu-tartalom eloszlása a BSZTF 4-es szelvényben hasonló az 1-eshez, de itt az értékek nem haladják meg a határértéket. A BSZTF 2-es és 3-as szelvényekben kb. 2 méterig 40-50 mg/kg körüli értékek is előfordulnak, majd annál mélyebben fokozatosan 30 mg/kg alá csökken az érték.

A **Ba** elemi állapotban nem fordul elő a természetben. Az oldható Ba vegyületek erősen mérgezőek. A Ba antropogén hatásra is a talajokba kerülhet, például ipari emisszióból, széntüzelésből, dízelolaj elégetéséből, hulladékégetésből.

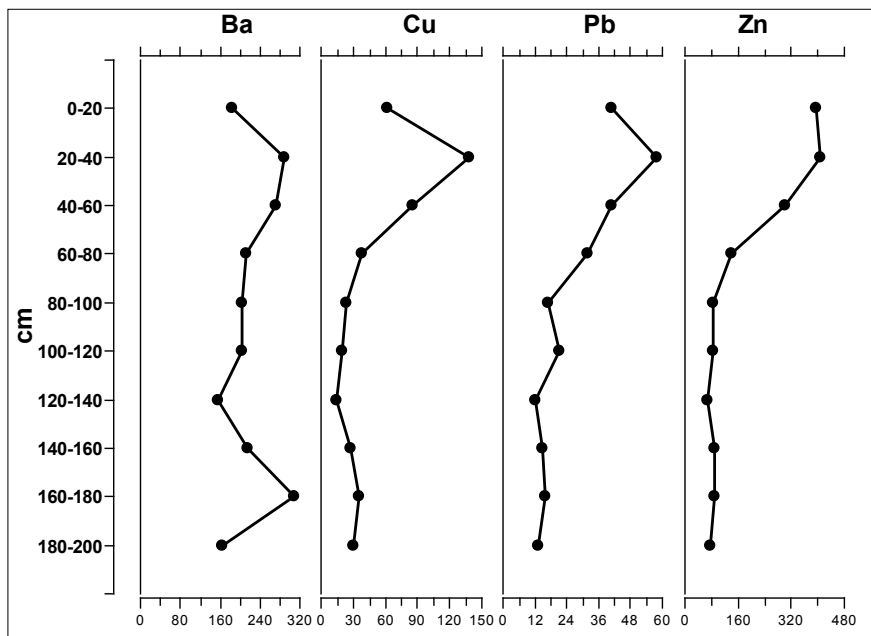
Mind a négy szelvényben előfordultak a B szennyezettségi határértéket meghaladó értékek. A Ba mennyisége a BSZTF 3 szelvényben volt a legnagyobb, a maximális érték 200-220 cm között jelentkezik, 684 mg/kg, de 220 cm-ig minden mért érték a 250 mg/kg-os határérték fölött van. Az 1-es szelvény esetében megfigyelhető, hogy a felszíni magasabb értékek mellett 1,8 méteres mélységben is kimutatható egy maximum a Ba eloszlásában (3. ábra). A Beregszászi dombvidék nyugati lejtőjén bányászott polimetalikus ércek között barit is előfordul, mindez utalhat arra, hogy a beregszászi talajok Ba-tartalmának alakulására az antropogén hatások mellett a talajképző kőzeteknek is jelentős hatása van, ugyanis a BSZTF 1-es szelvény a dombvidék lábánál húzódik.

Fatyajev és Pascsenko (2003) adatai szerint Kárpátalja területén természetes állapotában is magas a Zn koncentráció a talajokban, 237 mg/kg.

A **Zn** esetében az általunk mért értékek a felső 40 cm-ben a legmagasabbak, 40 cm alatt gyorsan csökkennek (3. ábra). A Zn maximális értéke mind a 4 szelvényben jelentősen meghaladja a határértéket, többnyire a B határérték kétszerese. A BSZTF 4 szelvényben a felszín alatti rétegben 20-40 cm között a legmagasabb az érték, 434,6 mg/kg.

3. ábra

A Ba, Cu, Pb és Zn vertikális eloszlása a BSZTF 1 szelvényben (mg/kg)

A BSZTF 1-es és 4-es szelvényekben az elemek értéke a feltalajtól a mélyebb rétegek felé fokozatosan csökken. Jellemző, hogy 40, 60 cm-ig fordul elő a legmagasabb érték, nem közvetlenül a felszínen. A BSZTF 2-es és 3-as szelvényekben viszont, nagyobb a vertikális változékonyság. Mivel az 1 és 4-es furat a városnak inkább a peremi részén, míg a 2 és 3-as a központi részén húzódik, feltételezzük, hogy ezek a talajok hosszabb ideje ki vannak téve emberi hatásnak, a bolygatások nyomai akár 2,5 méteres mélységig is kimutathatók, míg a peremi területek csak jóval később kerültek beépítésre, ezért itt az emberi hatás inkább csak a talajok legfelső 40-60 cm-es rétegeiben érzékelhető.

Facchinelli et al. (2001) a feldúsulási faktorok számításának egy olyan módját dolgozta ki, ahol a szelvény menti értékeket veszi figyelembe. Elkülönít egy felső talajréteget (30-40 cm) és az az alatti réteget. Mivel elsősorban a talaj felső rétege tartalmazza az antropogén eredetű szennyezőanyagokat, az alsóbb rétegek, pedig kevésbé szennyezettek, így a rétegek elemtartalmának összevetésével következtethetünk az adott nehézfém antropogén, vagy litogén eredetére. A

feldúsulási faktor (FF) értékét úgy kapjuk meg, ha a felső 40 cm-es rétegben mért nehézfém-tartalom átlagát elosztjuk a 40 cm-nél mélyebb rétegek nehézfém-tartalmának átlagával. Az 1-nél nagyobb értékek antropogén eredetre utalnak, míg az 1-nél kisebb értékek a litogén eredetet valószínűsítik.

A kiszámított FF értékek alapján antropogén csoportba sorolt fémek (Ba, Cu, Pb, Zn) 1 fölötti értéket mutatnak (2. táblázat). Leginkább a Zn emelkedik ki, ahol 4 fölötti érték is megjelenik. A litogén eredetű elemek (Al, Cr, Fe, Ni) pedig rendre 1 egység alatt maradnak.

2. táblázat

A feldúsulási faktor (FF) értékek Beregszász talajaiban a vertikális eloszlásuk alapján

	Al	Ba	Cr	Cu	Fe	Ni	Pb	Zn
BSZTF1	0,5	1,1	0,6	2,9	0,8	0,6	2,4	3,5
BSZTF2	0,7	1,7	0,8	1,4	0,6	0,7	1,8	2,8
BSZTF3	0,7	1,6	0,7	1,4	0,7	0,6	2,1	3,4
BSZTF4	0,6	2,5	0,9	1,6	0,8	0,8	2,0	4,2

Összefoglalás

A nehézfémek szelvénybeli megoszlása, az ennek alapján számított feldúsulási faktorok, valamint a vizsgált elemek közötti korrelációs kapcsolatok alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy az Al, Cr, Fe és Ni litogén eredetű, míg a Ba, Cu, Pb és Zn elsősorban antropogén szennyező forrásokból származik. Kimutattuk, hogy az antropogén forrásokból származó nehézfémek a felszín közeli rétegekben gyakran az egészségügyi határértéket is meghaladó koncentrációban vannak jelen. Az is bebizonyosodott, hogy a város peremi területén található szelvények jóval kisebb mértékben bolygatottak, mint a város központján elhelyezkedők, azonban határérték fölötti koncentrációk a peremi területeken is előfordultak.

Irodalom

1. Barati S. (szerk.) 2002: Talajtan és talajvédelem. Miskolc. 37 p.
2. Facchinelli A. – Sacchi, E., – Mallen, L., 2001: Multivariate statistical and GIS-based approach to identify heavy metal sources in soils. Environmental Pollution 114. pp. 313–324.
3. Fatyjev A. – Pascenko J. (szerk.), 2003: Фоновий вміст мікроелементів у ґрунтах України (A mikroelemek háttérkoncentrációja Ukrajna talajaiban). Harkiv, KP Drukarnya.
4. Galjan V.G. (szerk.), 1969: Ґрунти Закарпатської області. (Kárpátalja talajai). Ungvár, Kárpáti kiadó.
5. Kádár I., 1991: Környezet- és természetvédelmi kutatások. A talajok és növények nehézfém-tartalmának vizsgálata. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete, Budapest.

6. Krupskij N.K. (szerk.) 1969: “Карта почв Украинской ССР на территорию Закарпатской области” масштабу 1:200000. (Az Ukrán SzSzK Kárpátalja területének 1:200000 méretarányú talajtérképe).
7. Nagy I. 2008: Városökológia (A humánökológia elemeivel). Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 336 p.
8. Simon L. (szerk.) 1999: Talajszennyeződés talajtisztítás. Környezetügyi Műszaki Gazdasági Tájékoztató. Környezetgazdálkodási Intézet. Budapest.
9. Simon L. 2006: Toxikus elemek akkumulációja, fitoindikációja és fitoremediációja a talaj-növény rendszerben. Magyar Tudományos Akadémia. Doktori értekezés. Nyíregyháza.
10. Stefanovits P. – Filep Gy. – Fülek Gy. 1999: Talajtan. Mezőgazda Kiadó. 470 p.
11. Szabó S. A. – Regiusné Möcsényi Á. – Györi D. – Szentmihályi S. 1987: Mikroelemek a mezőgazdaságban. Esszenciális mikroelemek. Mezőgazdasági kiadó, Budapest.

This image shows a single page of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове видання

**Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі
на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей**

Редакційна колегія:

*Бергхауер О., Вінце Т., Генці Ш., Дністрянський М., Іжак Т., Молнар Й.,
Молнар Д. С., Папп Г., Фодор Д., Шаш Е., Якоб Н.*

Верстка: *Товтін В.*

Дизайн: *Молнар Д. С.*

Підписано до друку 04.03.2016 р. Гарнітура Таймс.
Ум.друк.арк. 50,7. Формат 70х100/16. Тираж 250 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Т 32 Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей / матеріали міжнародної наукової географічної конференції у м.Берегове, 31 березня – 1 квітня 2016 р. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. – 628 с.

ISBN 978-617-7404-01-8

Збірник включає матеріали міжнародної наукової географічної конференції „Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей”, що відбулася 31 березня–1 квітня 2016 р. в м. Берегове.

ББК 65.04(4)
УДК 911.3:300(4)